
TÜRK KÜLTÜRÜ
İNCELEMELERİ

D e r g i s i

The Journal of Turkish Cultural Studies

49

Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi

Kültür Ocağı Vakfı (KOCAV) kuruluşu olan
KOCAV Yayıncılık Tanıtım, Araştırma, Eğitim Hizmetleri Ltd. Şti.
yayıdır.

Yayın Türü

İlmî ve Edebî

Dizgi-Mizanpaj

Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi Dizgi Servisi

www.tkidergisi.com

Kapak Tasarım

Engin DEMİR

E-ISSN 2822-2466

Yönetim Yeri/Address for Correspondence

Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi
Süleymaniye Mah. Avnipaşa Sokak, Nr. 5
0089894 Fatih/İstanbul-TÜRKİYE

Tel: (0212) 519 99 70-1

Belgegeçer: (0212) 519 99 72

www.tkidergisi.com

www.dergipark.org.tr/tr/pub/tkidergi

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü

Prof. Dr. Nihat ÖZTOPRAK

Teknik Sorumlular

Doç. Dr. Recep AHISHALI

ahishali@marmara.edu.tr

Zeynep Öz

zeynep.agdas@marmara.edu.tr

Tanıtım Sorumlusu

Dr. Öğr. Üyesi Nusret GEDİK

nusret.gedik@marmara.edu.tr

© *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*

Dergimizdeki yazılar kaynak gösterilerek iktibas edilebilir.
Yazıların her türlü sorumluluğu yazarlarına aittir.

Sayı/Issue: 49 • 2023 BAHAR/SPRING

TÜRK KÜLTÜRÜ
İNCELEMELERİ
D e r g i s i

The Journal of Turkish Cultural Studies

49

HAKEMLİ VE ULUSLAR ARASI DERGİ

Bu dergi
MLA International Bibliography,
Turkologischer Anzeiger
isimli uluslar arası indeksler
ve
ULAKBİM Sosyal Bilimler Veri Tabanı
tarafından taranmaktadır

KOCAV
İstanbul 2023

KOCAV Adına sahibi/Owner on Behalf of KOCAV

Dr. Ali ÜREY

aliurey@kocav.org.tr

EDİTÖRLER/EDITORS

Genel/Editor-in-chief

Prof. Dr. Nihat ÖZTOPRAK

noztoprak@fsm.edu.tr

Tarih/History

Prof. Dr. Kemalettin KUZUCU

kemalettin.kuzucu@marmara.edu.tr

Edebiyat/Literature

Doç. Dr. Ümran AY SAY

umran.ay@gmail.com

Yardımcı Editör/Assistant Editor

Beyza KARAKAYA (*krkybeyza@gmail.com*)

SEKRETERLER/SEKRETARIES

Tarih/History

Prof. Dr. Uğur DEMİR

ugur1768@gmail.com

Edebiyat/Literature

Doç. Dr. Nursel UYANIKER

nuyaniker@marmara.edu.tr

DANIŞMA KURULU/ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Ali AKYILDIZ (İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi)

Prof. Dr. Erhan AFYONCU (Milli Savunma Üniversitesi)

Prof. Dr. Fatih ANDI (Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi)

Prof. Dr. Feridun EMECEN (İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi)

Prof. Dr. Gülay Öğün BEZER (Marmara Üniversitesi)

Prof. Dr. Günay KUT (Boğaziçi Üniversitesi)

Prof. Dr. Hayati DEVELİ (İstanbul Üniversitesi)

Prof. Dr. İlber ORTAYLI (Galatasaray Üniversitesi)

Prof. Dr. Kemal BEYDİLLİ (İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi)

Prof. Dr. Orhan BİLGİN (İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi)

Prof. Dr. Sebahat DENİZ (Marmara Üniversitesi)

YAYIN KURULU/EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Ahmet KANLIDERE Prof. Dr. Orhan SÖYLEMEZ

Prof. Dr. Cemal YILDIZ Prof. Dr. Ömer ZÜLFE

Prof. Dr. Cengiz TOMAR Prof. Dr. Üzeyir ASLAN

Prof. Dr. Davut HUT Prof. Dr. Yüksel ÇELİK

Prof. Dr. Emel KEFELİ Prof. Dr. Zekeriya KURŞUN

Prof. Dr. Hakan TAŞ Prof. Dr. Murat ULUSKAN

Prof. Dr. Hasan AKAY Prof. Dr. Uğur DEMİR

Prof. Dr. Mehmet AÇA Prof. Dr. Ersen ERSOY

Prof. Dr. Muhammet GÜR Prof. Dr. Ozan YILMAZ

Prof. Dr. Abdülkadir EMEKSİZ Prof. Dr. Hacı İbrahim DEMİRKAZIK

Prof. Dr. Ali SATAN Doç. Dr. Hanefi BOSTAN

Prof. Dr. Murat ELMALI Doç. Dr. Recep AHISHALI

Prof. Dr. Mustafa S. KAÇALIN Doç. Dr. Ümran AY SAY

Prof. Dr. Mustafa S. KÜÇÜKAŞCI Doç. Dr. Nursel UYANIKER

Prof. Dr. Muzaffer DOĞAN

**İNGİLİZCE SORUMLULARI/
ENGLISH LANGUAGE EDITOR**

Dr. Öğr. Üyesi Burak ÖZSÖZ
Zeynep ÖZ

**ANA DİLİ SORUMLULARI/
LANGUAGE EDITOR**

Doç. Dr. Bünyamin AYÇİÇEĞİ
Dr. Öğr. Üyesi Nusret GEDİK

YURT DIŞI TEMSİLCİLERİ / CORRESPONDENTS ABROAD

A B D / U S A

Walter G. ANDREWS
2908 131st Pl. NE
Bellevue, WA 98005 USA

A Z E R B A Y C A N / A Z E R B A J I A N

Seadet ŐIHIYEVA
Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi
Hüseyn Cavid Caddesi No: 31
Azerbaycan, Bakü
shikhiyevs@gmail.com

İRAN / I R A N

Pervin Godsizad
Bünyâd-ı Dairtü'l-Maârif-i İslamî
Hıyâbân-ı Filistin Cenubî, No: 382
e-mail: g.pary@yahoo.com

İ S K O Ç Y A / S C O T L A N D

Dr. Christopher FERRARD
8 Dublin Street EH 1 3 PP
Edinburgh/SCOTLAND
e-mail: ferrard@aol.com

J A P O N Y A / J A P A N

Dr. Nobuo MISAWA
TOYO University Department of Socio-Culture System
2-11-10, Oka, Asaka-shi
SAITAMA 35-0007 JAPAN
e-mail: misawa@toyonet.toyo.ac.jp

K I B R İ S / C Y P R U S

Nejat SEFERCİOĞLU
Girne Amerikan Üniversitesi Eğitim Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği
Girne/KKTC Mersin 10 TR
e-mail: msefercioglu@gau.edu.tr

K I R G I Z I S T A N / K Y R G Y Z S T A N

Döölötbek SAPARALIYEV

Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi

Kırgızistan Bişkek

Tinçtik köçüsü, 56

720000 KIRGIZISTAN

K U V E Y T / K U W A I T

Dr. Faisal ALKANDARI

Kuwait University

History Dept.

KUWAIT

e-mail: falkandari@yahoo.com

M A C A R I S T A N / H U N G A R Y

Prof. Dr. Géza DÁVÍD

ELTE Török Filológiai Tanszék

Budapest

Muzeum krt, 4/D

H-1088 HUNGARY

e-mail: davidgeza@hotmail.com

S U U D Í A R A B I S T A N / S A U D I A R A B I A

Dr. Mohammad M. Al-QURAINI

P.O. Box. 5074 Pin Code 31982

Al-Hassa/S. ARABIA

Y U N A N I S T A N / G R E E C E

Prof. Dr. Evangelia BALTA

Fondation Nationale de la Recherche Scientifique

48 av. Vass. Constantinou

11635 Athènes-GREECE

e-mail: evabalta@eie.gr

İÇİNDEKİLER/TABLE OF CONTENTS

Tarih / History

Ömer KOÇYİĞİT

“Hüseyinik’ten Çıktım Şehir Yoluna”: Harput Türküsünde Yaşayan Telgrafçı Âkif Efendi / “I Took The City Road From Hüseyinik” Telegrapher Âkif Efendi In A Harput Folk Song ... 1-22

Semih SEFER

II. Abdülhamid Döneminde Osmanlı Veraset Sistemi Üzerindeki İddialar Ve Tartışmalar / The Claims and Debates Regarding the Ottoman Succession System During the Rule of Abdülhamid II 23-66

Lale UÇAN

Abdülmecid Efendi Kütüphanesi: Son Halife Abdülmecid Efendi’nin Entelektüel Hayatının Simge Mekânı / Abdülmecid Efendi Library: The Symbolic Place Of His Intellectual Life Of The Last Caliph Abdülmecid Efendi 67-120

Engin ÇETİN

Osmanlı’da Kimsesiz Definleri: XVIII. Yüzyılda Üsküdar Örneği / Orphan Burials In The Ottoman Empire: The Case Of Uskudar In The XVIIIth Century 121-158

Leyla AKSU KILIÇ

16. Yüzyılda Niksar’da Tımarlı Sipahiler / The Tımarlı Sipahi In Niksar In The Sixteenth Century 159-194

Günay KORKMAZ SAMIKIRAN

18. Yüzyılın İkinci Yarısında Şam Hazinesi’nin Bir Masraf Kalemi Olan Cevâlî’nin Meseleleri / Issues Of Jawâlî, An Expense Item Of The Treasure Of Damascus In The Second Half Of The 18th Century 195-222

Edebiyat/Literature

Seyfullah KOŞMAZ

Manzum Nasihatnamelerde Kitap: Kaynak, Tavsiye Ve
Döküm / Book In Manzum Advice: Source, Advice And
Casting 223-286

Uğur ÖZTÜRK

XVI. Yüzyıl Şairlerinden Hamdî'nin Manzum *Pend-Nâme'si* /
The *Pandnâma* (Book Of Counsel) Written In Verse By A 16th
Century Poet Hamdî 287-342

Seyit YAVUZ

Rodosçuklu Fennî Divanı'nın Vatikan Kütüphanesindeki Bir
Nüshası Üzerine / On A Copy Of The Divan Of Rodosçuklu
Fenni In The Vatican Library 343-362

Hamza KOÇ

Mütercimi Belirsiz Bir Kasîde-i Bürde Tercümesi / A
Translation Of A Qasida Al Burda With An Unknown
Translator..... 363-398

Serkan ÖZDEMİR

Servet-i Fünûn Devrinde Edebî Tenkidin Yöntemine Dair
Tartışmalar / Discussions About The Method Of Literary
Criticism In The Period Of Servet-i Fünûn..... 399-420

Sevcan YILMAZ KUTLAY

Translation As A Tool Of Constructing Intercultural Relations:
A Case Study On The Relation Between Turkish And Cuban
Cultures / Kültürlerarası İlişkilerin İnşasında Bir Araç Olarak
Çeviri: Türk Ve Küba Kültürü İlişkisi Üzerine Bir Örnek
Çalışma..... 421-440

Ömer Faruk ATEŞ

The Poetics Of Kazakh Poet Düken Mesimhanulı / Kazak Şair
Düken Mesimhanulı'nın Poetikası 441-460

“HÜSEYİNİK’TEN ÇIKTIM ŞEHİR YOLUNA”:
HARPUT TÜRKÜSÜNDE YAŞAYAN
TELGRAFCI ÂKİF EFENDİ *

Ömer KOÇYİĞİT**

ÖZET

Bu makale Elazığ-Harput yöresine ait Âkif türküsi veya daha bilinen adıyla Hüseyinik türküsiyle ilgilidir. Güftesinde telgrafla ilgili ifadeler bulunan bu türkünün, Harput Telgrafhanesi’nde görev yapan Âkif isimli bir memurun âni ölümü üzerine yakıldığı söylenmektedir. Türkünün muhtelif hikâyelerinde güftede geçen bazı isimlerin Âkif’le olan irtibatı söz konusudur. Sözlü kültürde var olan rivayetlerin doğru olup olmadığına odaklanan bu çalışma, Osmanlı kaynaklarından hareketle türkünün başkahramanı Âkif Efendi’yi, türküde geçen Atı Hanım ve Lütfi gibi isimleri araştırmakta; arşiv belgeleri, salnâmeler ve hatıratlar üzerinden hayatı hakkında fazla bilgi olmayan bir taşra memurunun yaşam öyküsünü gün yüzüne çıkarmaktadır. Türkünün hikâyesini tetkik ederek birtakım söylentileri düzeltip bazı bilgilere açıklık getiren bu makale, kültürel bir devamlılıkla günümüze taşınan türküler üzerinden mikro-tarih ve biyografi çalışmaları için bir örnek sunmayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler

Osmanlı Devleti, Türkü, Biyografi, Telgraf, Harput.

Giriş

Toplumların benlik bilincinde nesilden nesle ulaştırdıkları anlatıların rolü büyüktür. Şehir efsaneleri, masallar, menkıbeler, fıkralar ve türküleri bu aktarım sayesinde günümüze gelmiştir. Bir metne dönüşmemiş anılar da bunlara dahil edilebilir, nitekim günümüze yazılı hâlde ulaşan çok sayıda seyahatname ve hatıratın kaleme alınma sebebi, bunların sözlü kültürde unutulma kaygısıdır. Ezberlenmesi zor metinlerin yazıya aktarılmaması durumunda zaman içinde unutulması, büyük değişikliklere maruz kalması, birtakım ilavelerle yeniden kurgulanması sıkça karşılaşılan bir durumdur.

* Araştırma Makalesi. Makalenin geliş tarihi: 21.02.2023 / Kabul tarihi: 25.03.2023

** Dr. Öğr. Üyesi, Marmara Üniversitesi, Orta Doğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları Enstitüsü, omer.kocyigit@marmara.edu.tr, (ORCID ID: 0000-0002-7592-6946).

Buna rağmen sözlü kültür çok zengindir ve yazılı kaynaklarda ulaşılamayan pek çok bilgiyi sözlü aktarımlardan öğrenmek mümkündür.

Son yüzyılda daha fazla ilgi duyulan sözlü tarih çalışmaları sayesinde tarihçiler şifâhî kültürü yazılı hâle getirmiştir. Böylece bilginin kaybolmaması sağlanmış, tarih araştırmalarına yeni kaynaklar eklenmiş ve metodolojik olarak da tarih yazımı zenginleşmiştir.¹ Bu çalışmaların gerek Avrupa'da gerekse Türkiye'de verimli hâle getirdiği alanlardan biri bölgesel tarih projeleridir. Yöresel bir topluluğun fertleri kendi anlatılarını ve kültürlerini en iyi bilenler olarak tarihlerini yazmaya başlamıştır. Sözlü tarih çalışmaları birtakım rivayetleri kanıt hâline getirmek ve araştırmada kullanmakla alakalı olduğu için bu imkâna yakın kişilerin -yöre ile irtibatlı müteşebbis, aydın ve akademisyenlerin- gayretiyle bölgesel tarih çalışmalarının ortaya çıktığı görülür. Türkiye'deki ilgili literatürde yerel kuruluşların, hemşeri dernekleri ve yerel belediyelerin sponsorluğunda yapılmış araştırmalar oldukça yaygındır. John Tosh'un Avrupa'da bölgesel tarih çalışmalarının birtakım amatör girişimlerin ürünü olduğuna dikkat çekmesi gibi, Türkiye'de de benzer şekilde, emekli bir öğretmenin, bölgede görev yapmış bir devlet memurunun, memleketini anlatmak isteyen bir vatandaşın derleyip topladıklarıyla bölgesel tarih çalışmalarının yapıldığı bilinen bir durumdur.²

Öte yandan tarihçiler için bu amatör teşebbüsler sistematik bir çalışmaya, sorun odaklı yaklaşıma tabi tutulabilir. Bir başka ifadeyle, amatörce derlenip toplanan bilgi kırıntılarının dahi kaynaklık açısından değerinin olduğunu kabul etmek gerekir. Özellikle mikro-tarih çalışmaları için sözlü ve bölgesel tarih çalışmaları çok önemli malzemeler sunmaktadır. Örneğin Türkiye'de tarihçiler için araştırma kaynağı olarak kullanılabilir türkü ve destanların sayısı oldukça fazladır. Balkan türküleri Osmanlı'ya yapılan göçten, Yemen türküleri Birinci Dünya Savaşı'ndan, gurbet türküleri Avrupa'daki diasporadan izler taşır. Bahsedilen teşebbüslerden faydalanan bu makale, bir türkünün hikâyesinde sunulan ayrıntıların doğru olup olmadığı merakıyla yazılmıştır.

¹ Paul Thompson, *Geçmişin Sesi: Sözlü Tarih*, çev. Şehnaz Layikel, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999, 1-64; Stephen Caunce, *Sözlü Tarih ve Yerel Tarihçi*, çev. Bilmez Bülent Can ve Alper Yalçınkaya, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2001, 6-30.

² Salih Özbaran, *Tarih, Tarihçi ve Toplum: Tarihin Çağrışımı Doğası Tarihçilik ve Tarih Öğretimi Üstüne Düşünceler*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1997, 43-50.

Makalenin ortaya çıkma süreci internette Harputlu bir kişiden Hüseyinik türküsünün hikâyesini duyduktan sonra başladı. Osmanlı arşivinde Harput'ta görev yapmış Âkif Efendi'yi tespit ettikten sonra ölümü üzerine ailesine verilen maaşla ilgili belgeyi inceledim, bu belgede devlet hizmetine kaç yaşında girdiğini ve ilk görev yerine hangi yıl atandığını bulup doğum tarihini hesapladım, sicil defterlerinde o sene doğmuş Âkif isimli memurları araştırarak aradığım kişiye ulaştım, defterde sunulan tercüme-i hâl sayesinde Âkif'in görev yaptığı beldeleri çıkardım, ardından yıllara göre vilayet salnâmelerini inceleyerek kendisinin kayıtlı olduğu memuriyetleri buldum, hizmetlerinden dolayı ona verilen ödüller ve vefatından sonra çıkarılan hizmet cetveliyle biyografisini zenginleştirdim, ayrıca türküde geçen diğer isimleri araştırarak türkünün hikâyesini tahkik ettim. Kısacası, bir türkünün hikâyesi, taşradaki bir telgraf memurunun biyografisini tarih sahnesine çıkaran bu araştırmanın başlangıç noktası oldu.

Hüseyinik'ten Çıktım Şehir Yoluna

Hüseyinik türküsünün muhtelif sanatçılarca icraları bulunmaktadır. Bir televizyon programına ait videoda türküyü seslendiren Ahmet Kaya, öncesinde "Lokman Hoca" dediği Lokman Tasalı'ya telgrafçı Âkif'i sorar. Tasalı'nın kısaca anlattığı hikâyeye göre "Âkif kız kardeşiyle Hüseyinik'te oturuyor, Harput'ta telgrafhanede çalışıyordu. Kalbinden rahatsızdı. Türküde dediği gibi tenesire sığmayan dalyan gibi, 1.90 boylarında aslan gibi bir çocuktur. Bir gün Hüseyinik'ten Harput'a çıkarken, şehir yolunda peyk-i ecel geliyor, boynuna biniyor, orada ruhunu teslim ediyor. Çok genç yaşta, ömrünün baharında, veda ediyor hayata. İşte bu acı olay üzerine Harput'un meçhul olan yazarları hemen bu türküyü yakıyorlar."³

Bu hikâyeyi aktaran emekli Albay Lokman Tasalı, 1929 Harput doğumlu bir kültür insanıdır. Harput yöresine dair kitapları olan Tasalı'nın aktardığına göre küçükken Harput'un ileri gelenlerinden komşuları vardı, onların bir araya gelmesiyle evlerinde sohbet meclisi yapılırdı ve türküler söylenirdi. Annesi Zekiye Hanım kadınların bulunduğu meclislerde Harput türkülerinin hikâyelerini anlatıp seslendirirdi. Tasalı annesini hayranlıkla dinlerken öğrendiği bu hikâyelerin kendisini derinden etkilediğini söyler. Hüseyinik türküsü de çocukluk çağında bu meclislerde duyduğu ve

³ <https://www.youtube.com/watch?v=AYjO1Yc4YYc>

sonrasında aktardığı hikâyelerden biriydi. Ağabeyi Ahmet Tasalı'dan aldığı musikî eğitimi sonucunda Harput kültürünü aktaran biri olarak Lokman Tasalı, Hüseyinik türküsünü icra ederken "yıkma" adını verdiği -müziğin tekdüze gidişatını değiştiren- üslupla türküyü farklılaştırmış, bu üslubu da ağabeyi Ahmet Tasalı ve Harputlu sanatkâr Demirci Sıtkı'dan⁴ öğrendiğini belirtmiştir.⁵ Dolayısıyla bu türkünün günümüze gelişinde önemli rol oynayan Tasalı, türkünün hikâyesini de Harput'un sözlü kültüründen bizzat öğrenerek günümüze aktarmıştır.

Türkünün hikâyesi daha erken bir tarihte İshak Sunguroğlu tarafından ayrıntılı bir şekilde kaleme alınmıştır. 1888 yılında Harput'ta doğan Sunguroğlu, Osmanlı'nın son döneminde Harput'ta öğretmenlik, Cumhuriyet'in ilk yıllarında ise İstanbul'da ticaretle meşgul olup 1935'te memuriyete dönmüş ve 1954'te emekli olmuş biridir. Harput türkülerini asıllarına uygun olarak icra edilmesi için makamlarına göre gruplandırılmış, Harputlu okuyucuların icralarını bantlara kaydetmiş ve notalara alınmasını sağlamıştır. 1948 yılında yazmaya başladığı *Harput Yollarında* isimli kitabının dört cildini uzun emekler sonucunda yayımlamış fakat beşinci cildi tamamlayamadan 1977'de vefat etmiştir. Sunguroğlu eserinin üçüncü cildinde söz konusu türküyü "Vakaya istinat eden şarkı ve türküler" başlığı altında gruplandırarak "Âkif türküsü" olarak tanıtmaktadır. Dolayısıyla türkü yöre halkınca bilinen adını olayın kahramanından, telgrafçı Âkif'ten almıştır. Sunguroğlu türkünün hikâyesini şöyle aktarmaktadır:

"1880 tarihinde Elazığ vilayet merkezi PTT'sinde muhabere memuru, 1887'de Harput'ta yine muhabere memuru ve 1892'de ise Harput posta telgraf müdürü olan yakışıklı, mert ve herkes tarafından sevilen ve sayılan Âkif namında bir zat varmış, kendisi Hüseyinik'te oturmuş. Sabahları saray yoluyla Harput'a çıkar, akşamları da Kale'nin alt tarafındaki Deliktaş yolundan Hüseyinik'e inermiş. Harput'un en şen zamanları. Âkif, bir rivayete göre de uçarı hovarda. Bir yığın dostları arasında gece gündüz eğlence âlemlerinde yaşar, tozar cinsinden hovarda. Bir sürü de sevdalısı var... İşte Âkif, böyle

⁴ Sıtkı Demirci'nin hayatı için bkz: Şemsettin Taşbilek, *Bize Harputlu Derler: Elazığ Müzik Kültürü*, C. 2, Başarı Dergisi Yayınları, Bursa 2012, 24-31.

⁵ Ahmet Tefik Yucasu, *Lokman Tasalı ve Harput Mûsikîsi*, Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, Elazığ 2014, 8-11.

ferih fahur yaşarken hiç de beklenmedik bir zamanda, Hüseyinik'ten şehre çıkarken yolda bir kalp kriziyle ölüp gidiyor. Ölüm hadisesi memleketin her köşesinde duyulunca bütün bir şehir halkı ve hele sevgilileri arkasından gözyaşları dökmüşler, haftalar ve aylarca matem tutmuşlardır.”⁶

İshak Sunguroğlu'nun erken bir tarihte yayımladığı bu rivayet, Lokman Tasalı örneğinde olduğu gibi onun Harput'ta küçüklükten beri dinlediği hikâyeye olmalıydı. Gerek türkünün hikâyesini gerekse güftesini ayrıntılı bir şekilde aktaran Sunguroğlu'nun çocukluk yıllarında telgrafçı Âkif hayattaydı. Türkünün güftesi ve bestesinin Saçlızade Hacı Vehbi'ye ait olduğunu belirten Sunguroğlu, genellikle üç kıta hâlinde söylenen türkünün dördüncü kıtasını da kitabında zikreder. Onun aktardığı şekliyle Hüseyinik türküsünün sözleri şöyledir:

Hüseyinik'ten çıktım şehir yoluna
 Can ağrısı tesir etti koluma
 Yaradanım merhamet et kuluna
 Yazık oldu yazık şu genç ömrüme
 Bilmem şu feleğin bana cevri ne

Telgrafın direkleri sayılmaz
 Ati Hanım baygın düşmüş aylmaz
 Böyle canlar teneşire koyulmaz
 Yazık oldu yazık şu genç ömrüme
 Bilmem şu feleğin bana cevri ne

Lütfü gelsin telgrafın başına
 Bir tel çeksin Musul'da kardaşıma
 Bu gençlikte neler geldi başıma
 Yazık oldu yazık şu genç ömrüme
 Bilmem şu feleğin bana cevri ne

⁶ İshak Sunguroğlu, *Harput Yollarında*, 3. Cilt, Elazığ Kültür ve Tanıtma Vakfı, İstanbul 1961, 102.

Coşkun sular coşa coşa çağlıyor
 Sefil anam Âkif diye ağlıyor
 Ati Hanım karaları bağlıyor
 Yazık oldu yazık şu genç ömrüme
 Bilmem şu feleğin bana cevri ne⁷

Fikret Memişoğlu'nun kaydettiğine göre türkünün bir kıtası daha bulunmaktadır:

Hüseyin'in altı serin bahçalar
 Başıma toplandı hacı, hocalar
 Tabutum kaldırsın gençler, kocalar
 Yazık oldu yazık şu genç ömrüme
 Bilmem şu feleğin bana cevri ne⁸

Türkünün ilk satırında Hüseyin ve "şehir" olarak iki yerleşim yeri geçmektedir. "Şehir" olarak kastedilen yer, Sultan Abdülaziz dönemine kadar şehir merkezi, sonrasındaysa Ma'mûretülazîz (Elazığ) vilayetine bağlı bir kasaba olan Harput'tur. Bugün Ulukent Mahallesi olarak bilinen Hüseyin ise Harput Kalesi'ne en yakın yerleşim yerlerinden biriydi. Yaya olarak "şehre" on beş dakikalık yürüme mesafesinde bulunuyordu. 570 hane ve bir camii olan Hüseyin Köyü'nün 1894 yılında 3582 kişilik nüfusun 2283'ünü Ermeniler, 671'ini ise Müslümanlar teşkil ediyordu.⁹ Bu Müslüman nüfustan biri Âkif Efendi'ydi.

Â k i f

Buraya kadarki bilgilerden yola çıkarak Osmanlı Arşivleri'nde tarama yapıldığında karşımıza Harput Telgraf ve Posta İdaresi'nde baş memurluk yapmış ve 21 Ağustos 1894 tarihinde vefat etmiş Âkif Efendi çıkar. İsmi salnâmelerde Âkif Efendi, arşiv belgelerinde Mehmed Âkif Efendi olarak

⁷ İshak Sunguroğlu, *a.g.e.* 103. Eserde çok sayıda Harput ve Elazığ türküsünün hikâyeleri ve güfteleri aktarılmıştır. Bkz: *A.g.e.* 83-164.

⁸ Fikret Memişoğlu, *Harput Ahengi*, Matbaa Teknisyenleri Basımevi, İstanbul 1966, 36-37.

⁹ Süleyman Yapıcı, *Osmanlı Salnâmelerinde Harput (1869-1908)*, Eleskav Yayınları, Elazığ 2009, 51-52. Ayrıca bkz: Arsen Yarman, *Palu-Harput 1878: Çarsancak, Çemişgezek, Çapakçur, Erzincan, Hizan ve Civar Bölgeler*, C. 2, Derlem Yayınları, İstanbul 2010, 445-455.

kayıtlıdır. Türküde genç ömründe hayata veda ettiği vurgulanan Âkif Efendi vefat ettiğinde 48 yaşındaydı. Vefatından sonra annesi ve eşine maaş tahsisi için Ma'mûretülazîz vilayetinden Âkif Efendi'nin hizmet cetveli gönderilmiştir.¹⁰

Mülkiye Tekaid Nezareti'nce hazırlanan bu cetvele göre Mehmed Âkif Efendi'nin çalışma hayatı hakkında ayrıntılı bilgiler mevcuttur. Buna göre kendisi 23 yaşındayken devlet hizmetine girmiş ve ilk görev yeri olan Batman'a 27 Nisan 1869'da (15 Nisan 1285) muhabere memuru olarak atanmıştır. Dolayısıyla Âkif Efendi 1846 doğumludur. 25 yıl 3 ay süren devlet memurluğu tecrübesinde 10 kez görev değişikliği yaşamış, muhtelif telgrafhanelerde çalışsa da 16 yılı aşkın bir süre Harput'ta kalmıştır. Harput'taki görevleri 13 Mart 1874'ten 23 Temmuz 1883 ve 21 Temmuz 1887'den vefat ettiği 21 Ağustos 1894 tarihleri arasındadır.¹¹

Hizmet cetvelindeki bilgiler şu şekildedir:

Tablo 1: *Âkif Efendi'nin Hizmet Cetveli*

Görev Yeri	Görevi	Başlangıç Tarihi	Bitiş Tarihi	Maaşı (Kuruş)
Batman Dağı, Diyarbakir	Muhabere Memurluğu	27 Nisan 1869	12 Mart 1871	400
Boş		13 Mart 1871	13 Temmuz 1871	
Samsun	Muhabere Memurluğu	14 Temmuz 1871	12 Eylül 1872	400
Diyarbakir	Muhabere Memurluğu	13 Eylül 1872	12 Mart 1874	455
Harput	Muhabere Memurluğu	13 Mart 1874	12 Mart 1880	455
Harput	Muhabere Memurluğu	13 Mart 1880	23 Temmuz 1883	380

¹⁰ BOA, Şura-yı Devlet (ŞD.) nr: 939/47 (1), 14 Safer 1313 / 6 Ağustos 1895.

¹¹ BOA, ŞD., nr: 939/47 (2), 8 Temmuz 1311 / 20 Temmuz 1895.

Hısnmansur	Muhabere Memurluğu	24 Temmuz 1883	12 Mart 1884	500
Ergani	Muhabere Memurluğu	13 Mart 1884	20 Temmuz 1886	500
Harput	Muhabere Memurluğu	21 Temmuz 1886	17 Nisan 1891	500
Harput	Muhabere Memurluğu	18 Nisan 1891	21 Ağustos 1894	600

Hizmet cetveli üzerinden tespit edilen doğum yılı, Âkif Efendi'nin sicilini bulmada kolaylık sağlamıştır. 1846'da dünyaya gelmiş Âkif isimli memurları incelediğimizde Âkif Efendi'nin Sicill-i Ahvâl'de 11 Aralık 1894'te kaleme alınmış tercüme-i hâli karşımıza çıkar.¹² Burada geçen bazı bilgiler, ailesine maaş tahsisi için hazırlanan yukarıdaki hizmet cetvelinden farklıdır. Bazı görevlere başladığı tarih burada farklı yazılmış, görev yerleri ve maaş miktarları daha ayrıntılı verilmiştir. Âkif Efendi'nin tercüme-i hâlinden yola çıkılarak hazırlanan tablo şu şekildedir:

Tablo 2: Âkif Efendi'nin Tercüme-i Hâlindeki Görev Bilgileri

Görev Yeri	Görevi	Başlangıç Tarihi	Maaşı
Batman Dağı	Muhabere Memurluğu	27 Nisan 1869	400
Diyarbakir	Muhabere Memurluğu	13 Eylül 1870	400
Boş		13 Mart 1871	
Samsun	Muhabere Memurluğu	13 Temmuz 1871	400
Samsun	Muhabere Memurluğu	27 Aralık 1871	380
Diyarbakir	Muhabere Memurluğu	13 Mart 1872	455

¹² BOA, Dahiliye Defterler (DH.SAİDd.), nr: 54/215, 12 Cemaziyelahir 1312 / 11 Aralık 1894.

Batman Dağı	Muhabere Memurluğu	13 Eylül 1872	455
Harput	Muhabere Memurluğu	13 Mart 1874	355
Harput	Muhabere Memurluğu	13 Aralık 1876	400
Harput	Muhabere Memurluğu	13 Mart 1880	380
Hisnimansur	Muhabere Memurluğu	23 Temmuz 1883	500
Ergani	Muhabere Memurluğu	13 Mart 1884	500
Harput	Sermuhabere Memurluğu	20 Temmuz 1886	500
Harput	Sermuhabere Memurluğu	5 Şubat 1891	600

Sicill-i Ahvâl defterinde Âkif'in memuriyet hayatı haricinde de bilgiler bulunmaktadır. Buna göre Âkif Efendi esnaftan Hasan Ağa'nın oğluydu ve 1846'da Bitlis'te dünyaya geldi. Sıbyan Mektebi'nde temel ilimleri aldı, özel hocalardan Arapça İzhar, Farsça Gülistan ve Hesab okudu. Türkçe okur ve yazardı.

Âkif haberleşmeyle ilgili stajına 1868 yılında 22 yaşındayken Harput Telgrafhanesi'nde başladı. Şakirt olması için on sekiz yaşını geçmiş, okuma yazma ve ilm-i hesap biliyor olması gibi tüm şartları karşılıyordu. Bir sene süren staj hayatında telgrafhanede muhaberatla ilgili tüm eğitimleri tamamladı ve telgraf müdürüyle muallimlerin huzurunda imtihan yapılarak "isbât-ı mahâret" sonucunda muhabere memuru olmaya hak kazandı.¹³ 27 Nisan 1869'da muhabere memuru olarak tayin olduğu Batman Dağı'nda 13 Eylül 1870'e kadar çalıştı. Batman'da görev yaptığı yer kadranhane olarak geçmektedir.¹⁴ 1287 (1870) yılı *Diyarbakir Salnâmesi*'ne göre vilayetteki

¹³ Telgrafhane şakirtleri hakkındaki nizamnamede on üç madde bulunmaktadır. Bkz: "Telgraf Nizamnâmesi", *Düstur*, c. 2, Matbaa-i Amire, İstanbul 1290, 357-358.

¹⁴ Bu kelime bazı belgelerde Kadranhane bazı belgelerde Katranhane olarak geçmektedir. Bu ibarenin, rakam ve işaretlerin bulunduğu levha anlamındaki

kazaların telgrafhaneleri haricinde üç tane kadranhane bulunuyordu. Bunlar Şeyh Çoban, Batman ve Hekimhan kadranhaneleriydi ve birer memuru vardı. Batman Kadranhanesi'nin memuru ise Âkif Efendi'ydi.¹⁵

Âkif'in ikinci memuriyet yeri Diyarbakir oldu. 13 Eylül 1870'te Diyarbakir Merkezi muhabere memurluğuna tayin olunan Âkif'in çalıştığı en kalabalık telgrafhane burasıydı. 1288 (1871) yılı *Diyarbakir Salnâmesi*'nde Türkçe telgraf muhabere memurlarının içinde Âkif de bulunmaktadır. Telgraf müdürü, ser-memurlar, memur-ı sâni ve memur-ı sâlislerin ismi zikredildikten sonra, bu derecelerin haricinde kalan Âkif Efendi "diğeri" olarak kayıtlıdır.¹⁶

13 Mart 1871'e kadar Diyarbakir'de çalışan Âkif Efendi, Rumi takvime göre o senenin başında yapılan görev değişiklikleri sırasında bir yere atanmadı, dört ay kadar açıkta kaldı. Bu süreç memuriyet hayatında işsiz kaldığı tek dönemdir. 13 Temmuz 1871 tarihinde ataması yapılan Âkif, Trabzon vilayetine bağlı Samsun'a gitti. Âkif'in görev yaptığı sırada Samsun'daki telgraf idaresi bir telgraf ve posta müdürü, üç memur, bir lisan-ı ecnebi baş memuru, bir lisan-ı ecnebi memuru ve bir şakirtten müteşekkildi. Üç muhabere memurundan biri Âkif Efendi'ydi ve üçüncü sınıf memur olarak kayıtlıydı.¹⁷

13 Mart 1872'de biten Samsun görevinden sonra tekrar Diyarbakir'e atandı. 13 Eylül 1872'de ise tekrar Batman Dağı'na görevlendirildi. 1290 (1873) yılı *Diyarbakir Salnâmesi*'ne göre Batman Kadranhanesi'ndeki tek memur Âkif Efendi'ydi.¹⁸ Bundan sonraki görev yeri olan Harput, Âkif'in hayatında önemli bir yer hâline gelecekti.

H a r p u t

Âkif Efendi yıllar önce şakirt olarak bulunduğu Harput Telgrafhanesi'ne 13 Mart 1874 tarihinde muhabere memuru olarak atandı. Bu tarih hicri 24

"kadran" kelimesiyle ilgili olabileceği gibi, telgraf direklerinin daha sağlam olması için uçlarına katran sürülmesiyle ilgili bir belgeden hareketle "katran" kelimesinden türemiş olması da muhtemeldir. Bkz: BOA, *Dahiliye Mektubi Kalemi (DH.MKT.)*, nr: 1753/86, 5 Muharem 1308 / 21 Ağustos 1890.

¹⁵ *Salnâme-i Vilayet-i Diyarbakir*, Diyarbakir Litografya Matbaası, Diyarbakir 1287, 107.

¹⁶ *Salnâme-i Vilayet-i Diyarbakir*, Diyarbakir Litografya Matbaası, Diyarbakir 1288, 112.

¹⁷ *Salnâme-i Vilayet-i Trabzon*, Trabzon Vilayeti Matbaası, Trabzon 1289, 73.

¹⁸ *Salnâme-i Vilayet-i Diyarbakir*, Diyarbakir Litografya Matbaası, Diyarbakir 1290, 112.

Muharrem 1291'di, yeni senenin ilk ayında atandığı için o yılın salnâmesinde hâlâ Batman Kadranhanesi'nde görev yaptığı yazılı olmalıydı. Fakat 1291 (1874) *Diyarbakir Salnâmesi*'nde Batman Kadranhanesi'nin memuru olarak Refet Efendi isminde biri vardır, Âkif'in ismi ise Ma'mûretülazîz'deki ikinci memur olarak geçmektedir.¹⁹ Bir yıl sonraki salnâmede adı geçen Refet Efendi Ma'mûretülazîz'deki ikinci memur, Âkif Efendi ise Batman Kadranhanesi'nde memur olarak kayıtlıdır.²⁰ Salnâmelerin sonundaki tashih cetvellerinde bu karışıklık hata olarak geçmemektedir,²¹ fakat tercüme-i hâl ve hizmet cetveline göre Âkif'in 1872'nin Mart ayından itibaren Harput'ta görevde olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Âkif'in memuriyet siciliyle salnâmelerin uyuşmadığı tek yer burasıdır.

Öte yandan, Âkif'in görev yaptığı yıllarda Ma'mûretülazîz ve Harput telgraf idareleri organizasyonel değişimler yaşamıştır. 1877 yılında Harput, Arapkir, Ergani, Malatya, Hısnımansur ve Palu kazalarından oluşan Ma'mûretülazîz sancağı Diyarbakir'den ayrılıp müstakil bir vilayet oldu.²² Bundan bir sene önce, 1293 (1876) *Diyarbakir Salnâmesi*'ne göre Âkif Ma'mûretülazîz'deki ikinci telgraf memuruydu.²³ 1298 (1881) *Ma'mûretülazîz Salnâmesi*'nde ise telgraf idaresi "Merkez Vilayet Telgraf Dairesi" başlığı altında yazılmış, Âkif Efendi ikinci muhabere memuru olarak ikinci sınıfta kaydedilmiştir.²⁴ Bunun dışında Harput Telgrafhanesi bazen "Harput Telgraf İdaresi" olarak bazen de "Kasaba Telgraf İdaresi" olarak Ma'mûretülazîz'deki telgraf yönetiminin altında yazılmıştır. Bu kayıtlara göre Harput'taki telgraf idaresi genellikle iki kişiden oluşuyordu, bunlardan biri Âkif Efendi'ydı.²⁵

¹⁹ *Salnâme-i Vilayet-i Diyarbakir*, Diyarbakir Litografya Matbaası, Diyarbakir 1291, 110-111.

²⁰ *Salnâme-i Vilayet-i Diyarbakir*, Diyarbakir Litografya Matbaası, Diyarbakir 1292, 121-122.

²¹ *Salnâme-i Vilayet-i Diyarbakir*, 1291, 267; *Salnâme-i Vilayet-i Diyarbakir*, 1292, 283-284.

²² Ahmet Halaçoğlu, "Elazığ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c. 10, 1994, 551-552.

²³ *Salnâme-i Vilayet-i Diyarbakir*, Diyarbakir Litografya Matbaası, Diyarbakir 1293, 103.

²⁴ Serdar Özmen, *Sâlnamelere Göre Ma'mûretülazîz Vilayetinin İdari Yapısı (1881 -1908)*, Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, Elazığ 2009, 144.

²⁵ Salnâmelerde kaydedildiğine göre Harput'taki iki memurdan biri olan Âkif Efendi'nin 1883'te buradaki görevi bittiğinde yerine Fethi Efendi atanmıştır. Bkz: *Salnâme-i Vilayet-i Ma'mûretülazîz*, Ma'mûretülazîz Vilayet Matbaası, 1301, 56.

Dokuz sene ikamet ettiği Harput'ta görevi biten Âkif, 23 Temmuz 1883'te bugünkü Adıyaman merkezi olan Hısnımansur kazasına telgraf müdürü oldu. 1301 (1883) yılı salnâmesinde kazada kendisinin dışında telgraf memuru görünmemektedir.²⁶ Bu görevi sekiz ay sürdü ve 13 Mart 1884'te Ergani telgraf müdürlüğüne tâyin oldu. Telgrafhanede Âkif Efendi'yle beraber Mustafa isminde bir mülazım da bulunuyordu.²⁷ İki sene dört ay süren Ergani hizmetinin sonunda Âkif Efendi'nin yolu yine Harput'a düştü.

20 Temmuz 1886 Harput kasabası merkezinin baş muhabere memuru olan Âkif'in son görev yeri değişikliği gerçekleşmiş oldu. 1305 (1887) yılı salnâmesinde Ma'mûretülazîz Telgraf İdaresi'nde bir müdür, bir müfettiş muavini, bir ser-memur, üç memur ve bir posta katibinden oluşan teşkilatın sonrasında "kasaba telgraf idaresi" başlığı altında Harput Telgrafhanesi'ne yer veriliyor, burası bir ser-memur ve bir muhabere memurundan oluşuyordu. Ser-memur Âkif Efendi'ydi ve rütbe kısmı boş bırakılmıştı.²⁸ 1307 (1889) yılındaki kayıtlarda 1305 salnâmesindeki bilgiler tekrar edildi.²⁹ Fakat o yıl alacağı terfiden sonra Âkif Efendi rütbesiyle beraber yazılacaktı.

1889 senesinde Âkif Efendi'ye hizmetlerinden dolayı üçüncü derece rütbe verildi. Ma'mûretülazîz vilayetinden Telgraf ve Posta Nezareti'ne, oradan da Sadaret'e tezkire gönderilmiş ve Sadrazam Kamil Paşa'nın onayıyla "19 senedir telgraf ve posta işlerinde müstahdem olan" Harput merkezi ser-memuru Âkif Efendi'nin "meşhur olan hüsn-i hizmetlerinden" dolayı rütbe-i selâse tevcihi yapılması kararlaştırılmıştı.³⁰ Bu taltif bir yıl sonra tekrarlandı ve Âkif Efendi'ye yeniden üçüncü derece rütbesi verildi. Belgede Harput Telgraf ve Posta ser-memuru Âkif Efendi'nin eski memurlardan olup senelerce Batman Kadranhanesi memurluğunda bulunduğu, yirmi seneden beri görev yaptığı mevkilerin hepsinde "isbât-ı sadâkat ve istikâmet" gösterdiği vurgulanmıştır. Özellikle o sene

²⁶ *Salnâme-i Vilayet-i Ma'mûretülazîz*, Ma'mûretülazîz Vilayet Matbaası, 1301, 89.

²⁷ *Salnâme-i Vilayet-i Diyarbekir*, 1, Diyarbekir Vilayet Matbaası, Diyarbekir 1302, 136.

²⁸ *Salnâme-i Vilayet-i Ma'mûretülazîz*, Ma'mûretülazîz Vilayet Matbaası, 1305, 40.

²⁹ *Salnâme-i Vilayet-i Ma'mûretülazîz*, Ma'mûretülazîz Vilayet Matbaası, 1307, 40.

³⁰ BOA, *DH.MKT.*, nr: 1638/44, 5 Temmuz 1305 / 17 Temmuz 1889; BOA, Yıldız Resmi Maruzat (Y..A...RES.), nr: 48/44 (1), 4 Zilhicce 1306 / 1 Ağustos 1889; BOA, Y..A...RES., nr: 48/44 (2), 2 Mayıs 1305 / 14 Mayıs 1889; BOA, Y..A...RES., nr: 48/44 (3), 5 Temmuz 1305 / 17 Temmuz 1889.

tamamlanan Çarsacak ve Palu hatlarının açılışındaki gayreti ve askeri muhaberrattaki hizmetlerinden dolayı Yedinci Kura Askeriye Kumandanlığı'nın isteği üzerine kendisine rütbe tevcihi yapıldı.³¹

Bir muhabere memurunun sadece haberleşmede değil, yeni telgraf hatlarının açılışında da hizmet etmesi takdirle karşılanmıştı. 1308 (1890) yılı salnâmesinde hem telgraf idaresindeki hem de Âkif'in rütbesindeki değişiklikler göze çarpmaktadır. Buna göre Ma'mûretülazîz Telgrafhanesi'nde sekiz tane mûsıl çavuş, kasaba telgraf idaresi olan Harput'ta ise ser-memur Âkif'le beraber Fehmi isimli muhabere memuru, bir de Şakir Ağa isminde mûsıl vardı. Âkif Efendi'nin sâlis rütbesinde olduğu eklenmiş,³² bu bilgiler 1310 (1892) yılı salnâmesinde tekrarlanmıştır.³³

Sadık ve gayretli bir memur olarak posta ve telgraf işlerindeki başarılarından dolayı askeriyenin ve devlet adamlarının takdirini kazanan Âkif Efendi, Harput halkının da sevdiği bir insan oldu. Türkünün hikâyesinde yakışıklı biri olarak tanıtılması, telgraf memurlarının giyim kuşamına dikkat edip uniformalarını daima temiz tutmalarına mecbur olduklarını söyleyen nizamname maddesine uyduğunu gösteriyordu.³⁴ Türküden anlaşıldığı kadarıyla bu yıllarda Hüseyinik'te oturuyor, mesai günlerinde evinden çıkıp "şehir yolu"ndan Harput'a gidiyordu. 48 yaşındaki Âkif Efendi 21 Ağustos 1894'te, sıcak bir Harput günü, evinden telgrafhaneye giderken kalp krizinden vefat etti.

A t i H a n ı m

Türkünün hikâyesinden öğrenildiği üzere, Âkif'in apansız ölümü Harput'u hüzne boğdu. Kasabada aylarca matem tutuldu. Böyle bir türkünün yakılması da bu hüznün bir sonucuydu. Yas tutanların başında hiç şüphesiz ailesi gelmeliydi. Türkünün hikâyesinde Âkif'in genç ve bekar bir delikanlı

³¹ BOA, İrade Dahiliye (İ..DH..), nr: 1190/93130 (1), 13 Receb 1307 / 5 Mart 1890; BOA, DH.MKT., nr: 1751/108, 29 Zilhicce 1317 / 16 Ağustos 1890; BOA, İ..DH.., nr: 1190/93130 (4), 8 Muharrem 1308 / 24 Ağustos 1890; BOA, DH.MKT., nr: 1760/51, 26 Muharrem 1308 / 11 Eylül 1890.

³² *Salnâme-i Vilayet-i Ma'mûretülazîz*, Ma'mûretülazîz Vilayet Matbaası, 1308, 42.

³³ *Salnâme-i Vilayet-i Ma'mûretülazîz*, Ma'mûretülazîz Vilayet Matbaası, 1310, 107-108.

³⁴ "Kırk sekizinci madde: Telgraf memurlarının kâffesi sınıf sınıf elbise-i mahsûsalarını dâima temiz hâlde olarak iktisâya mecbur olacaklardır." Bkz: "Telgraf Nizamnamesi", *Düstur*, c. 2, 356.

olduğu, Hüseyin’te kız kardeşiyle birlikte yaşadığı söylenmektedir. Türküdeki “Ati Hanım baygın düştü ayılmaz” dizesi buna açık işarettir. Sunguroğlu burada ismi geçen Ati Hanım’ın Âkif’in kız kardeşi olduğunu, aslında isminin Atiye olduğunu belirtir.³⁵

Yukarıdaki bilgilerin aksine, Osmanlı arşiv belgelerinde görüldüğü üzere Âkif Efendi evliydi. Vefatı dolayısıyla Ma’mûretülazîz vilayetinde Âkif’in hizmet yılları ve maaşları hesaplanmış, yapılan tetkikler sonucunda ailesine 111 kuruş ödenmesi gerektiği, zevcesine 56, annesine ise 55 kuruş maaş bağlanması kararlaştırılmıştır.³⁶ Dolayısıyla türkünün hikâyesinde geçen Âkif’in bekar olduğu ve kız kardeşiyle birlikte yaşadığı bilgisi doğru değildir.

56	زوجه آتیه خانم
55	والده اسما
111	

والده اسما وزوجه آتیه خانم

Resim 1: Âkif Efendi’nin zevcesi Asiye Hanım.

Kaynak: BOA, ŞD., nr: 939/47 (2), 8 Temmuz 1311 / 20 Temmuz 1895; BOA, ŞD., nr: 939/47 (1), 14 Safer 1313 / 6 Ağustos 1895.

Bu belgede annesi ve eşinin isimleri de zikredilmektedir. İki farklı yerde annesinin isminin Esmâ, zevcesinin ise Asiye (أسية) olduğu yazılıdır. Asiye Hanım halk arasında Atiye Hanım olarak mı meşhur olmuştu, yoksa belgeyi yazan memur Atiye yerine Asiye mi yazmıştı, ya da Ati Hanım ifadesi türkünün aslında Asi Hanım mıydı bilinmez. Fakat türküde geçen Ati Hanım’ın Âkif Efendi’nin kız kardeşi değil eşi olduğu, belgenin yazıldığı 1895’te hâlâ hayatta olduğu kesindir. Âkif’in ölümünü gören bir diğer akrabası ise annesi Esmâ Hanım’dı ve türküdeki “Sefil anam Âkif diye ağlıyor” dizesi buna işaret etmektedir. Öte yandan, belgeden anlaşıldığı

³⁵ İshak Sunguroğlu, *a.g.e.*, c. 3, 102-103. Bazı icralarda türküdeki geçen bu isim “Atik Hanım” şeklinde okunsa da doğru değildir.

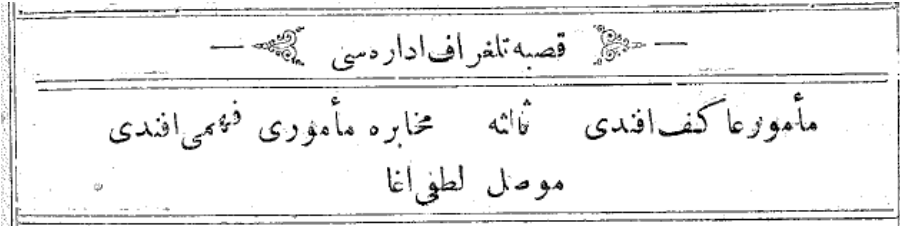
³⁶ BOA, ŞD., nr: 939/47 (1), 14 Safer 1313 / 6 Ağustos 1895.

kadarıyla bu tarihte Âkif'in babası Hasan Ağa hayatta değildi ve büyük olasılıkla çocuğu da yoktu.

L ü t f i

Türküde geçen bir diğer isim Lütfi/Lütfü'dür. "Lütfü gelsin telgrafın başına / Bir tel çeksün Musul'da kardaşıma" dizelerinde geçen kişiyi Sunguroğlu "bizim rahmetli telgrafçı Lütfü" olarak tanıtır ve Âkif Efendi'nin müdürlüğü sırasında Harput PTT'de işe başladığını, çok samimi fakat çok sinirli bir şahsiyet olduğunu söyler.³⁷

1312 (1894) Ma'mûretülazîz Salnâmesi, Âkif'in vefatından bir ay önce basıldı. Burada, önceki yıllıklarla aynı olarak Âkif Efendi üçüncü dereceden memur ve Fehmi Efendi muhabere memurudur. Ancak bir önceki salnâmede mûsıl olarak geçen Şakir Ağa'nın yerine yeni bir kişi gelmiştir, o da Lütfi Ağa'dır.³⁸ Dolayısıyla türküde geçen Lütfü'nün Âkif Efendi'yle bir arada zikredildiği en eski kaynak 1312 salnâmesidir.

Resim 2: Âkif Efendi ve Lütfi Ağa.

Kaynak: *Salnâme-i Vilayet-i Ma'mûretülazîz*, Ma'mûretülazîz Vilayet Matbaası, 1312, 160.

Lütfi Ağa uzun bir süre Harput Telgrafhanesi'nde görev yaptı. 1325 (1907) salnâmesinde kendisi hâlâ Harput'ta mûsıl olarak kayıtlıdır fakat Lütfi Ağa yerine Lütfi Efendi olarak yazılmıştır.³⁹ Lütfü'nün telgrafhanedeki görevi mûsıllıktı. Mûsıllar telgrafhanedeki yazışmaları ilgili kişilere ulaştırmakla yükümlüydü. Mûsıl-ı muharrerât denilen bu kişilerin görevleriyle ilgili Telgraf Nizamnâmesi'nin on ikinci faslında maddeler bulunur. Buna göre bir mûsıl temize çekilmiş (mübeyyez) telgraf metnini

³⁷ İshak Sunguroğlu, *a.g.e.*, c. 3, 102-103.

³⁸ *Salnâme-i Vilayet-i Ma'mûretülazîz*, Ma'mûretülazîz Vilayet Matbaası, 1312, 159-160.

³⁹ *Salnâme-i Vilayet-i Ma'mûretülazîz*, Ma'mûretülazîz Vilayet Matbaası, 1325, 70.

derhâl alıp kime gönderildiyse araştırıp ulaştırır, onu bulamazsa bilinen bir yakınına imza veya mühür karşılığında verir ve bu senedi telgrafhaneye getirip memura teslim ederdi. Bu nizamnamede, telgraf gönderilen kişinin uzak bir memlekete gitmiş veya ölmüş olması durumunda mûsılın telgraf memurlarını haberdar edeceği, telgrafhaneye bir saatten uzak yerlere ulaştırılması gereken mektuplar için mûsılın yol ücretinin mektup sahibi tarafından karşılanacağı, telgrafhaneye bir saatten yakın mesafedeki yerler için mûsılın ücret talep edip alması veya mektubu geciktirerek ulaştırması hâlinde hizmetten çıkarılacağı ile ilgili maddeler mevcuttur.⁴⁰ Dolayısıyla türküde geçen Lütfü, Harput Telgrafhanesi'ndeki mektupları îsâl ile görevli bir müstahdemdi.

Türküde Lütfü'nün telgrafın başına geçip Musul'da kardeşine tel çekmesi ifadesinden ne kastedildiği tam olarak tespit edilememiştir. Âkif'in dilinden yakılan bu türküye bakarak kendisinin Musul'da bir kardeşinin olma ihtimali vardır. Bitlis'te esnaftan Hacı Hasan Ağa'nın oğlu olarak dünyaya gelmiş Âkif'in bu bilgileriyle bir kardeşinin olup olmadığı arşivde araştırılmış, Bitlis veya civar bölgelerde doğup babasının adı Hasan olan memurlar incelenmesine rağmen Musul'la bağlantılı kimse bulunamamıştır. Öte yandan, türküde geçen Musul kelimesi belde ismi yerine Lütfü'nin görevi olan mûsıl sözcüğünü karşılama ihtimali de vardır. Buna göre mûsıl olan Lütfü'nün muhabere memuru gibi telgrafın başına geçip Âkif'in ölüm haberini kardeşine tel çekmesi kastedilmiş olur ki, bu durumda türkünün dizesi "Lütfü gelsin telgrafın başına / Bir tel çeksin mûsıl da kardaşıma" şeklinde olur. Bu ibarenin muğlak olması gibi, Lütfü'nün türküde neden yer aldığı, türkünün hangi yıl yakıldığı ve yazarı olduğu söylenen Saçlızade Vehbi'nin Âkif veya Lütfü ile olan münâsebeti de tespit edilememiştir.

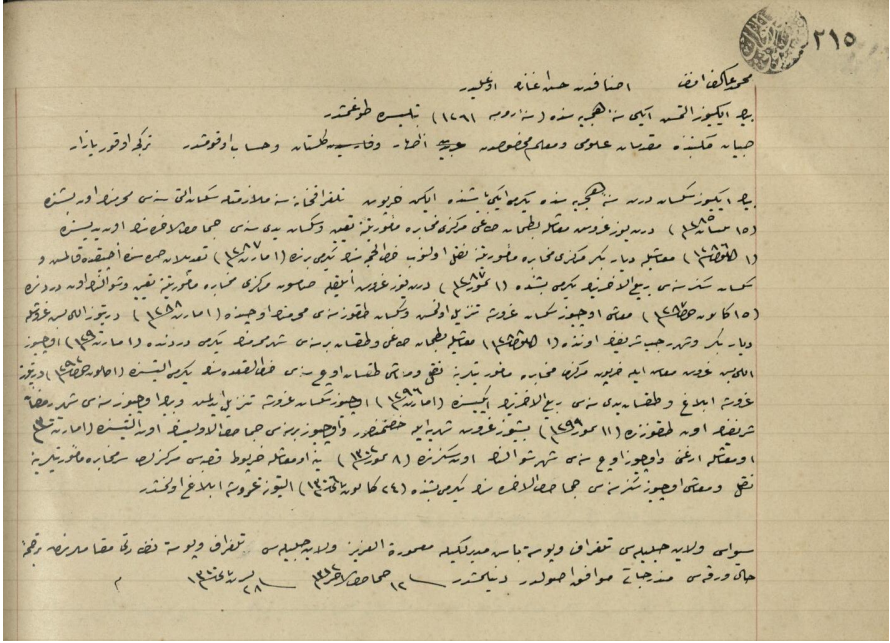
S o n u ç

Mehmed Âkif Efendi 1846 ve 1894 yılları arasında yaşamış, Batman, Diyarbakır, Samsun, Adıyaman, Ergani ve Harput'ta devlet hizmetinde bulunmuş, hayatını sadece muhabere memurluğu yaparak kazanmış bir telgrafçıydı. Kırk sekiz yaşında Harput'ta vefat ettiğinde "baygın düşüp" "karalar bağlayan" Ati Hanım onun eşi, Lütfü ise telgrafhanede onun

⁴⁰ "Telgraf Nizamnamesi", *Düstur*, c. 2, 361.

emrinde çalışan bir mûsıldı. Âkif Efendi'nin yaşamı hakkında bilinenler sözlü aktarımın haricinde onun görevleriyle ilgili arşiv ve yıllıklara dayanmaktadır. Sözlü kültürdeki yeri olmasa Âkif Efendi'nin hayatı, arşiv belgelerinden araştırılıp yazılmaya değer görülmeyecekti. O, geç Osmanlı döneminde taşrada telgraf memurluğu yapmış pek çok devlet görevlisinden sadece biriydi. Onu diğerlerinden farklı kılan tarafı idari görevleri, aldığı terfiler veya ödüller değildi. Bir kasabada memurluk yapan Âkif Efendi'nin halk arasında sevilmesi, onun beklenmedik bir anda ölümü sonrasında bir mâteme yol açmış, bu da bir türkünün yakılmasına sebep olmuştu. Türkünün bölgesel tarihte yer bulan hikâyesinin sözel aktarımı sonucunda Âkif Efendi unutulmamış, bir yöre halkının sevgi ve hüznünün yansıması olarak Hüseyinik türküsünün bugüne ulaşması neticesinde sıradan bir telgraf memuru sıra dışı bir üne kavuşmuş ve tarih sahnesinde kendisine bir yer bulmuştur.

EKLER

Ek 1: Sicill-i Ahvâl Defterinde Âkif Efendi'nin tercüme-i hâli

“Mehmed Âkif Efendi. Esnaftan Hasan Ağa'nın oğludur.

Bin iki yüz altmış iki sene-i hicriyyesinde (sene-i rumiye 1261) Bitlis'te doğmuştur.

Sıbyan mektebinde mukaddemât-ı ulûmu ve muallim-i mahsusdan Arabî'den İzhar ve Farişî'den Gülistan ve Hesab okumuştur. Türkçe okur yazar.

Bin iki yüz seksen dört sene-i hicriyyesinde yirmi iki yaşında iken Harput Telgrafhanesi'ne mülâzemetle seksen altı senesi Muharrem'inin on beşinde (15 Nisan 1285) dört yüz kuruş maaşla Batman Dağı merkezi muhabere memuriyetine tâyin ve seksen yedi senesi Cemâziyelâhire'sinin on yedisinde (1 Eylül 1286) maaşıyla Diyarbekir merkezi muhabere memuriyetine nakl olunub Zilhicce'sinin yirmi birinde (1 Mart 1287) tâdilât sırasında açıkta kalmış ve seksen sekiz senesi Rebiülâhir'inin yirmi beşinde (1 Temmuz 1287) dört yüz kuruş aylıkla Samsun merkezi muhabere

memuriyetine tâyin ve Şevval'inin on dördünde (15 Kanun-ı Evvel 1287) maaşı üç yüz seksen kuruşa tenzil olunmuş ve seksen dokuz senesi Muharrem'inin üçünde (1 Mart 1288) dört yüz elli beş kuruşla Diyarbekir ve şehir-i Receb-i şerifin onunda (1 Eylül 1288) maaşıyla Batman Dağı ve doksan bir senesi şehir-i Muharrem'inin yirmi dördünde (1 Mart 1290) üç yüz elli beş kuruş maaş ile Harput merkezi muhabere memuriyetlerine nakl ve maaşı doksan üç senesi Zilkade'sinin yirmi altısında (1 Kanunuevvel 1292) dört yüz kuruşa iblâğ ve doksan yedi senesi Rebiülâhir'inin ikisinde (1 Mart 1296) üç yüz seksen kuruşa tenzil edilmiş ve bin üç yüz senesi şehir-i Ramazan-ı şerifinin on dokuzunda (11 Temmuz 1299) beş yüz kuruş şehriyye ile Hısnımansur ve üç yüz bir senesi Cemaziyelevvel'inin on altısında (1 Mart 1300) o maaşla Ergani ve üç yüz üç senesi şehir-i Şevval'inin on sekizinde (8 Temmuz 1302) yine o maaşla Harput kasabası merkezinin ser-muhabere memuriyetlerine nakl ve maaşı üç yüz sekiz senesi Cemâziyelâhire'sinin yirmi beşinde (24 Kanunusani 1306) altı yüz kuruşa iblâğ olunmuştur.

Sivas vilayet-i celilesi Telgraf ve Posta Başmüdürlüğüyle Ma'mûretülâziz vilâyet-i celilesi Telgraf ve Posta Nezareti makamlarından tercüme-i hâl varakası münderecatı muvâfık ahvâldir denilmiştir. Fi 12 Cemâziyelâhir 1312 / 28 Teşrinisâni 1310."⁴¹

KAYNAKÇA

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri
Kaynakları

BOA, DH.MKT. (Dahiliye Mektubi Kalemi), nr: 1638/44, 5 Temmuz 1305 / 17 Temmuz 1889).

BOA, DH.MKT., nr: 1751/108, 29 Zilhicce 1317 / 16 Ağustos 1890.

BOA, DH.MKT., nr: 1753/86, 5 Muharem 1308 / 21 Ağustos 1890.

BOA, DH.MKT., nr: 1760/51, 26 Muharrem 1308 / 11 Eylül 1890.

⁴¹ BOA, DH.SAİDd., nr: 54/215, 12 Cemaziyelahir 1312 / 11 Aralık 1894.

- BOA, DH.SAİDD. (Dahiliye Defterler), nr: 54/215, 12 Cemaziyelahir 1312 / 11 Aralık 1894.
- BOA, İ..DH.. (İrade Dahiliye), nr: 1190/93130 (1), 13 Receb 1307 / 5 Mart 1890.
- BOA, İ..DH., nr: 1190/93130 (4), 8 Muharrem 1308 / 24 Ağustos 1890.
- BOA, ŞD. (Şura-yı Devlet), nr: 939/47 (1), 14 Safer 1313 / 6 Ağustos 1895.
- BOA, ŞD., nr: 939/47 (2), 8 Temmuz 1311 / 20 Temmuz 1895.
- BOA, Y..A...RES. (Yıldız Resmi Maruzat), nr: 48/44 (1), 4 Zilhicce 1306 / 1 Ağustos 1889.
- BOA, Y..A...RES., nr: 48/44 (2), 2 Mayıs 1305 / 14 Mayıs 1889.
- BOA, Y..A...RES., nr: 48/44 (3), 5 Temmuz 1305 / 17 Temmuz 1889.

Y a y ı n l a r

- "Telgraf Nizamnâmesi", *Düstur*, c. 2, Matbaa-i Amire, İstanbul 1290.
- CAUNCE, Stephen, *Sözlü Tarih ve Yerel Tarihçi*, çev. Bilmez Bülent Can ve Alper Yalçınkaya, Tarih Vakfı Yurt yayınları, İstanbul 2001.
- HALAÇOĞLU, Ahmet, "Elazığ", *DİA*, İstanbul 1994, X, 551-552.
- MEMİŞOĞLU, Fikret, *Harput Ahengi*, Matbaa Teknisyenleri Basımevi, İstanbul 1966.
- ÖZBARAN, Salih, *Tarih, Tarihçi ve Toplum: Tarihin Çağrışımı Doğası Tarihçilik ve Tarih Öğretimi Üstüne Düşünceler*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1997.
- ÖZMEN, Serdar, *Sâlnâmelere Göre Ma'mûretülâzîz Vilayetinin İdari Yapısı (1881 -1908)*, Fırat Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 2009.
- Salnâme-i Vilayet-i Diyarbekir*, c. 1, Diyarbekir Vilayet Matbaası, Diyarbekir 1302.
- Salnâme-i Vilayet-i Diyarbekir*, Diyarbekir Litografya Matbaası, Diyarbekir 1287.
- Salnâme-i Vilayet-i Diyarbekir*, Diyarbekir Litografya Matbaası, Diyarbekir 1288.
- Salnâme-i Vilayet-i Diyarbekir*, Diyarbekir Litografya Matbaası, Diyarbekir 1290.
- Salnâme-i Vilayet-i Diyarbekir*, Diyarbekir Litografya Matbaası, Diyarbekir 1291.

- Salnâme-i Vilayet-i Diyarbekir*, Diyarbekir Litografya Matbaası, Diyarbekir 1292.
- Salnâme-i Vilayet-i Diyarbekir*, Diyarbekir Litografya Matbaası, Diyarbekir 1293.
- Salnâme-i Vilayet-i Ma'mûretülazîz*, Ma'mûretülazîz Vilayet Matbaası, 1301.
- Salnâme-i Vilayet-i Ma'mûretülazîz*, Ma'mûretülazîz Vilayet Matbaası, 1305.
- Salnâme-i Vilayet-i Ma'mûretülazîz*, Ma'mûretülazîz Vilayet Matbaası, 1307.
- Salnâme-i Vilayet-i Ma'mûretülazîz*, Ma'mûretülazîz Vilayet Matbaası, 1308.
- Salnâme-i Vilayet-i Ma'mûretülazîz*, Ma'mûretülazîz Vilayet Matbaası, 1310.
- Salnâme-i Vilayet-i Ma'mûretülazîz*, Ma'mûretülazîz Vilayet Matbaası, 1312.
- Salnâme-i Vilayet-i Ma'mûretülazîz*, Ma'mûretülazîz Vilayet Matbaası, 1325.
- Salnâme-i Vilayet-i Trabzon*, Trabzon Vilayeti Matbaası, Trabzon 1289.
- SUNGUROĞLU, İshak, *Harput Yollarında*, c. 3, Elazığ Kültür ve Tanıtma Vakfı, İstanbul 1961.
- TAŞBİLEK, Şemsettin, *Bize Harputlu Derler: Elazığ Müzik Kültürü*, c. 2, Başarı Dergisi, Bursa 2012.
- THOMPSON, Paul, *Geçmişin Sesi: Sözlü Tarih*, çev. Şehnaz Layıkel, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999.
- YAPICI, Süleyman, *Osmanlı Salnâmelerinde Harput (1869-1908)*, Eleskav Yayınları, Elazığ 2009.
- YARMAN, Arsen, *Palu-Harput 1878: Çarsancak, Çemişgezek, Çapakçur, Erzincan, Hizan ve Civar Bölgeler*, c. 2, Derlem Yayınları, İstanbul 2010.
- YUCASU, Ahmet Tevfik, *Lokman Tasalı ve Harput Mûsikîsi*, Fırat Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 2014.

İ n t e r n e t K a y n a k l a r ı

<https://www.youtube.com/watch?v=AYjQ1Yc4YYc>

Erişim

Tarihi:

05/02/2023

“ I TOOK THE CITY ROAD FROM HÜSEYİNİK ”
TELEGRAPHER ÂKİF EFENDİ IN A HARPUT FOLK SONG ”

Abstract

This article is about the folk song of Âkif, or more commonly known as the Hüseyinik folk song, from the Elazığ-Harput region. It has repeatedly been claimed that this song, which contains expressions about the telegraph, was written after the sudden death of an officer named Âkif, who was working at the Harput Telegraph Office during the late Ottoman period. There is a relationship between some of the names in the lyrics and Âkif, according to various rumors about the song. Focusing on whether the rumors existing in oral culture are true or not, this study investigates the biography of the protagonist of the folk song, Âkif Efendi, and figures such as Ati Hanım and Lütfi. It brings to light the life story of a provincial official, about whom little was known, through archival documents, yearbooks and memoirs. By correcting certain rumors and clarifying information in the common stories of the song, this article aims to present an example for micro-history and biography studies through folk songs carried to the present day with a cultural continuity.

Keywords

The Ottoman Empire, Folk Song, Biography, Telegraph, Harput.

II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE OSMANLI VERASET SİSTEMİ ÜZERİNDEKİ İDDİALAR VE TARTIŞMALAR*

*Semih SEFER***

ÖZET

Osmanlı Devleti'nde tahtın hanedan içerisinde varisini belirleyen veraset sistemi, XVII. yüzyılın hemen başında değişikliğe uğramış ve bu dönemden sonra ekberiyet kaidesi benimsenmiştir. XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ise bu usulün düzenlenmesi gündeme gelmiştir. Neticeye ulaşmamakla birlikte başından itibaren Avrupa'da yakından takip edilen konuya dair iddialar, Sultan II. Abdülhamid'in (1876-1909) saltanatı sırasında devam etmiştir. 1895 senesinden başlayan ilk dönemde V. Murad, Mehmed Reşad ve Yusuf İzzeddin Efendiler iddiaların merkezinde yer almıştır. 1904 senesinden başlayan ikinci dönemde ise gündemde II. Abdülhamid'in oğlu Mehmed Burhaneddin Efendi'yi (1885-1949) veliaht tayin etmek istediği söylentileri yer almıştır. II. Abdülhamid'in 1906 senesinde hastalığının duyulması üzerine olası vefatı düşünülerek meseleye olan ilgi daha da artmıştır. Dönemin en önemli iddialarından birisi de Almanya'nın Burhaneddin Efendi lehinde veraset sisteminin değişikliğini destekleyeceğine yöneliktir. Bundan sonra mesele sadece basın üzerinden takip edilen bir gündem olmaktan çıkarak diplomasinin de dâhil olacağı bir hal almıştır. İddialardan en fazla endişe duyan devlet ise bu dönemde Almanya ile rekabet halinde olan Fransa olmuştur. Almanya'nın desteği iddialarına tepki gösteren Fransa Dışişleri Bakanlığı, öncelikle duyumların temelini sorgularken sonrasında diğer hükümetler ile görüşerek konu üzerinde uluslararası bir dış müdahalenin olasılığını tartışmaya açmıştır. Bu makalede, II. Abdülhamid döneminde Osmanlı veraset sisteminin değişikliği üzerine Avrupa basınında yer alan iddialar açıklanacak ve konuya en fazla önem veren Fransa Dışişleri Bakanlığı'nun faaliyetleri çerçevesinde devletlerin yaklaşımları ortaya konacaktır.

Anahtar Kelimeler

Veraset, Hanedan, Avrupa, Basın, Diplomasi.

* Araştırma Makalesi. Makalenin geliş tarihi: 18.11.2022 / Kabul tarihi: 26.05.2023

** Arş. Gör., İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, semih.sefer@istanbul.edu.tr, (ORCID ID: 0000-0002-8734-0774).

Giriş

Osmanlı Devleti'nde veraset sistemi, kuruluştan itibaren bazı değişikliklere uğramıştır. İlk dönemde taht veraseti, "babadan oğula" (evladiyet) geçmesi şeklindeyken; Çelebi Mehmet ve I. Selim hariç padişahların en büyük oğulları (primogeniture) tahta geçmiştir. II. Selim ve III. Murad'ın dönemlerinde (1566-1595 yılları arasında) bu usul tam anlamıyla uygulanmıştır. Ardından I. Ahmed'in saltanat döneminin (1603-1617) sona ermesi ve kardeşi I. Mustafa'nın tahta geçişiyle, "padişah oğlu ve yaşça büyük olma" (seniorat) usulüne geçilmiştir.¹ Bu tarihten sonra hanedanın en yaşlı üyesinin veliaht olarak belirlendiği *ekberiyet* kaidesi benimsenmiştir.² Bu usul, Osmanlı uleması tarafından İslam fıkhiyla birlikte yorumlanarak veraset hukukunun bir ilkesi olarak kabul edilmiştir. Sonrasında 1687, 1703 ve 1730 senelerindeki hal' vakalarında ekberiyet

¹ Türk devletlerinde veraset sistemi üzerinde tahta veliaht tayin edilmesinde takip edilen farklı uygulamalardan dolayı bir gelenek oluşmamıştır. Osmanlılarda ekberiyet kabul edilene dek taht sıralaması baba-oğul silsilesinde devam etmiştir. Genellikle padişahların büyük oğulları tahta sahip olmuşa da hangi oğulun tahta geçeceği herhangi bir kanuna tabi olmamıştır. Bu nedenle I. Bayezid (1402-1413), II. Mehmed (1481-1483), II. Bayezid (1509-1512) ve I. Süleyman'ın (1550-1566) ölümlerinin ardından oğulları arasında taht mücadeleleri yaşanmıştır. Bu mücadelelerin sonucunda tahtı ele geçiren şehzadenin meşru padişahlığı kabul edilmiştir (Halil İnalçık, "Osmanlılar'da Saltanat Veraseti Usûlü ve Türk Hakimiyet Telâkkisiyle İlgisi", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, XIV/1, Ankara 1959, s. 69-94; A.D. Alderson, *Osmanlı Hanedanının Yapısı*, İz Yayıncılık, İstanbul 1998, s. 27-38). Hükümdarın tahtın bir sonraki sahibini belirlemesi, diğer üyeleri tarafından kendi hukuklarının ihlali şeklinde değerlendirilmiştir. Buna rağmen XVII. yüzyıla kadar padişahların zaman zaman kendilerinden sonraki hükümdarı işaret ettikleri de görülmüştür. Murad Hudâvendigar'ın oğlu Yıldırım Bayezid'i ve I. Mehmed'in oğlu II. Murad'ı veliaht tayin etmesi bilinen başarılı örneklerindedir (Ali Akyıldız, *Kral Öldü Yaşamın Kral, Osmanlı'da Cülus, Veraset ve Meşruiyet*, Timaş Yayınları, İstanbul 2021, s. 18). Kuruluş döneminde şehzadelerin taht mücadelelerinden dolayı yaşanan ve devleti parçalanma tehlikesine kadar götüren tecrübeler sonucunda II. Selim'in saltanatının (1566-1574) ardından şehzadelerin sancağa çıkmalarına dair usul kaldırılmıştır. İçlerinden yaşça en büyük olanın sancağa çıkması sistemi uygulanmış ve veliahtlık makamının oluşması için temel oluşmuştur (İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014, s. 40).

² I. Ahmed'in saltanatının ardından kabul edilen ekberiyet kaidesi, ancak 1876'da Kanun-ı Esasî'ye dahil edilmesiyle hukuksal bir yapıya kavuşmuştur (Friedrich Giese, "Das Seniorat im osmanischen Herrscherhause", *Mitteilungen zur osmanischen Geschichte*, II (1923-1926), 248-249; Akyıldız, *a.g.e.*, 17).

kaidesi tartışılmışsa da bu kaidenin devamından yana tercihte bulunulmuştur.³ Buna rağmen XVIII. yüzyıldan itibaren “babadan oğula” geçen taht usulüne geri dönmek amacıyla bazı teşebbüslerde bulunulmuştur. Bunlardan IV. Mehmed’in yerine oğlu Mustafa’nın geçmesi için girişimlerde bulunması⁴, III. Ahmed’in, veliaht olan yeğeni I. Mahmud’un (1730-1754) taht hakkını kendi oğluna devretmeye çalışması veya III. Mustafa’nın (1757-1774) ölümüne yakın bazı devlet adamlarının oğlu Selim’i, I. Abdülhamid (1774-1789) öncesinde tahta geçirmeye çalışmaları bilinen örneklerdendir.⁵

XIX. yüzyılda Osmanlı veraset sisteminin babadan oğula geçecek şekilde uygulanmasına yönelik tartışmalar, bu yüzyılın ikinci yarısından itibaren başlamıştır. Sultan Abdülmecid (1839-1861) ile Sultan Abdülaziz (1861-1876) dönemlerinde tahtın padişahın büyük oğluna geçmesi için girişimlerde bulunulmuştur.⁶ Veraset sisteminin değişimini amaçlayan girişimlerden ilki, Sultan Abdülmecid’in saltanatı döneminde oğlu Murad Efendi’yi (1840-1904) veliaht tayin etme çabalarıdır. Bazı devlet adamları tarafından desteklendiği iddia edilen bu girişim, Sultan Abdülmecid’in 25 Haziran 1861 tarihindeki

³ Ruhat Alp, *Kafesten Temsiliyete, Osmanlı Devleti’nde Velihtlık Kurumu*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2019, 150-151.

⁴ Ruhat Alp, *a.g.e.*, 152.

⁵ A. D. Alderson, *a.g.e.*, 38-39; Fikret Sarıcaoğlu, *Kendi Kaleminden Bir Padişahın Portresi Sultan I. Abdülhamid (1774-1789)*, Tarih ve Tabiat Vakfı, İstanbul 2001, 4. Giese, Osmanlılarda ekberiyet kaidesinin Kanun-ı Esasî öncesinde tam anlamıyla benimsenmemiş olduğunu belirtir. 1687 senesinde IV. Mehmed’in tahttan indirildiği sırada yeni padişahın belirlenmesinde devlet adamlarının kardeşi Süleyman ve oğlu Mustafa için müzakerelerde bulunmasını ise buna kanıt olarak sunar (Friedrich Giese, “a.g.m.”, 248-249; Akyıldız, *a.g.e.*, 20). Benzer örnek Dimitri Kantemir tarafından II. Süleyman’ın ölümünün ardından kardeşi Ahmed ile yeğeni Mustafa arasında tercihte bulunması ile açıklanır (*Osmanlı İmparatorluğu’nun Yükseliş ve Çöküş Tarihi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1980, III, 208, 242; Ali Akyıldız, *a.g.e.*, 20; Ruhat Alp, *a.g.e.*, 153-157).

⁶ XIX. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak Sultan Abdülmecid ve Sultan Abdülaziz’in saltanatları sürecindeki veraset sisteminin değişikliği iddialarını ele alan Akyıldız, bu girişimlerin neticelerini ana kaynaklara dayanarak ortaya koymuştur (Ali Akyıldız, “Osmanlı Saltanat Veraseti Usulünü Değiştirme ve Sultan Abdülaziz’in Yusuf İzzeddin Efendi’yi Veliht Yapma Çabaları”, *Deutsch-Türkische Begegnungen, Festschrift für Kemal Beydilli, Alman Türk Tesadüfleri, Kemal Beydilli’ye Armağan*, Ed. Hedda Reindl-Kiel, Seyfi Kenan, Berlin, Eb-Verlag 2013, 509-512).

vefatı sebebiyle akim kalmıştır.⁷ Vefatının ardından yerine kimin geçeceği konusunda yaşanan kısa süreli belirsizlik ve Şehzade Murad'ın tarafını tutan devlet adamlarının olması veraset sistemi temelinde ekberiyet usulünün halen tartışıldığının göstergesi olmuştur.⁸

Benzer iddialar, Sultan Abdülaziz döneminde de gündeme gelmiştir. Bu kez, Sultan'ın oğlu Yusuf İzzeddin Efendi'nin veliaht ilan edileceği hususu söylentilerin merkezinde yer almıştır. Sultan Abdülaziz'in özellikle 1863 senesinde Mısır'a yaptığı seyahatin ardından bu düşüncesinin ortaya çıktığı ve bu doğrultuda Yusuf İzzeddin'in ordu mensubu olmasını sağlayarak yapılmak istenen değişikliğe tepkisi en muhtemel sınıf olan askerî zümreyi yanına çekmek istediği iddialardan bazılarıdır. Yusuf İzzeddin'in ordu içerisinde rütbesi ve saygınlığı hızlı bir biçimde yükselirken, veliaht Murad Efendi'nin ise Sultan Abdülaziz tarafından gözlerden uzak tutulmaya çalışılması değişikliğin işaretleri olarak değerlendirilmiştir. Fakat Yusuf İzzeddin Efendi'yi öne çıkarmak ve veraset sisteminin değişikliğini öngören fermanı ilan etmek yönündeki bu girişimler, Sultan Abdülaziz'in 1876'da bir darbe neticesinde tahttan indirilmesi ile gerçekleşmemiştir.⁹

Sultan Abdülmecid ve Sultan Abdülaziz'in girişimleri başarıya ulaşmasa da bu dönemde uluslararası diplomasi ve teşrifat kurallarına uyum sağlamak için veliahtlık makamı oluşturulmuştur. Ekberiyet kaidesinin halihazırda getirmiş olduğu veliahtlık mertebesi, kurumsallaşma aşamasını XIX. Yüzyıl boyunca sürdürmüş ve veliahtlar bazı kamusal görevleri üstlenmişlerdir. Böylelikle veliahtlık makamının oluşumuyla ekberiyet kaidesi de güçlenmiştir.¹⁰

XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren başlayan Osmanlı veraset hukuku üzerindeki iddialar ve tartışmalar Sultan II. Abdülhamid döneminde de devam etmiştir. Onun saltanatı sırasındaki tartışmalar ve iddialar iki döneme ayrılmaktadır. İlki 1878 senesinde İngiltere'nin veraset sisteminin

⁷ Ali Akyıldız, "a.g.m.", 512; Friedrich Giese, Sultan Abdülmecid'in veraset sistemini Batı'dakine benzer bir hale getirmek istediğini ve bunu kurumlar bazında Batı'ya yaklaşma düşüncesinin ilk adımı olarak gördüğünü belirtir (Friedrich Giese, "a.g.m.", 255).

⁸ Ali Akyıldız, *a.g.e.*, 20-21; Ali Akyıldız, "a.g.m.", 205-210.

⁹ Ali Akyıldız, "a.g.m.", 512-522; Friedrich Giese, "a.g.m.", 256.

¹⁰ XIX. yüzyılda veliaht makamının oluşumunu etkileyen saikler ve geçirdiği kurumsallaşma aşamaları hakkında detaylı bilgi için bkz. Ruhat Alp, *a.g.e.*, 166-200.

değişikliği teklifi ile başlayan ve 1895 yılı Ermeni olayları sonrasında ilginin arttığı dönemdir. İkincisi ise 1904 senesi sonrasında Sultan'ın oğlu Mehmed Burhaneddin Efendi'nin etrafında gelişen velayetlik iddiaları ve veraset sisteminin değişikliği tartışmalarının yoğunlaştığı dönemdir. Sultan'ın nerdeyse tüm saltanat süresine yayılan konu, Jön Türklerin görüşleri ve faaliyetleri ile Avrupa diplomasisinin ve basınının yaklaşımlarını kapsayacak şekilde ele alınmıştır.

1. BASINDA İDDİALARIN ORTAYA ÇIKIŞI VE GELİŞMESİ

1.1. Jön Türk Basınındaki İlk Yayınlar

Sultan Abdülmecid ve Abdülaziz'in saltanatlarındaki iddiaların ardından 1876 senesinde ilan edilen Kanun-ı Esasî'de veraset usulündeki ekberiyet kaidesine atıf yapılması¹¹ ile sistem kesin bir biçimde belirlenmiş gibi gözükse de II. Abdülhamid döneminde yeniden tartışmaya açılmıştır. Tahttan indirilen bir sultanın yerine kimin geçeceğini sorgulayan tartışma nerdeyse onun saltanatının ilk yıllarından itibaren başlamıştır. Fakat 1895 senesindeki Ermeni olayları üzerine gündeme getirilen iddialar sırasında tartışma iyice alevlenmiştir.¹² Olayların şiddetlenmesinin ardından İngiltere başta olmak üzere Avrupa kamuoyunda II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesi yönündeki görüşler artmıştır. Londra'da düzenlenen mitinglerde olayların müsebbibi olarak görülen Sultan ve Osmanlı Hükümetinin istifa ettirilmesi seslendirilirken, aristokrat çevreler ve kilise önderleri de aynı hususta İngiliz hükümetine basın yoluyla çağrılarda bulunmuştur.¹³

¹¹ Kanun-ı Esasî'nin üçüncü maddesi; "Saltanat-ı Seniye-i Osmaniye hilâfet-i kübrâ-yı islâmîyeyi haiz olarak sülale-i Âli Osman'dan usul-i kadimesi veçhile ekber evlada aittir" şeklindedir. *Kanun-ı Esasî*, Sabah Matbaası, Dersaadet 1327.

¹² Ermeni örgütleri bir Ermeni devleti kurmak amacıyla 1882-1909 yılları arasında şiddet eylemlerine başvurmuşlardır. Bunlardan Sason olayları, Babiâli üzerine yürüyüşleri ve 1896 senesinde gerçekleştirdikleri Osmanlı Bankası baskını Avrupa'da büyük yankı uyandırarak büyük devletler nezdinde destek toplamıştır. Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, IV, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011, 133-144.

¹³ Yüksel Kabadayı, *The Times Gazetesine Göre 1896-1897 Yıllarında Ermeni Sorunu*, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2006.

İngiltere’de II. Abdülhamid’in tahttan indirilmesine yönelik artan yayınlar karşısında Jön Türkler, padişahın Ermenilere baskı uyguladığını öne sürmüşler ve onun tahttan uzaklaştırılmasıyla bu sorunun da çözüleceğini belirtmişlerdir. Basın aracılığıyla yaptıkları yayınlarda İngiltere yanlısı propagandalarla onların sempatisini kazanmaya ve Sultan’ın tahttan indirilmesinde destek bulmaya çabalamışlardır.¹⁴ Bu destek sadece Sultan’ın hal’ edilmesi değil veraset hukukunu da içine alacak bir surette Avrupa’nın desteğini amaçlayan bir formül ortaya konarak Jön Türkler içerisinde tartışılmıştır.

Jön Türklerin veraset sistemi üzerindeki ortak görüşleri ekberiyet kaidesinin devam etmesi yönündeydi. Bu husus, öncelikle Abdülaziz döneminde söylentiler sürerken Ziya Paşa (1829-1880) tarafından ifade edilmişti. Ziya Paşa, Mayıs 1868’de yazmış olduğu mektuplarında Abdülaziz dönemindeki tartışmalarda veliahtlık sisteminin *ekberiyet* usulüne göre korunmasını ön gören kapsamlı bir inceleme yapmıştı.¹⁵ Ziya Paşa’nın görüşleri, sonrasında Jön Türkler tarafından tekrarlanmıştır. Cemiyetin önde gelen dört isminin konu hakkındaki görüşleri genel manada Jön Türklerin düşüncelerini ortaya koymaktadır. Bunlardan Tunalı Hilmi Bey devlet modelinde saltanatın hanedanın en büyüğüne geçmesi gerektiğini ifade ederken¹⁶, Ahmet Rıza mevcut veraset hukukuna bağlı kalınarak sürdürülmesinden yana görüş bildirenlerdendi.¹⁷ Bununla birlikte Jön Türkler içerisinde Mizancı Murat Bey gibi farklı öneriler sunanlar da vardı. 1895 senesinde Murat Bey, hazırlamış olduğu devletin kurtuluşuna çareler sunan programına saltanat veraset usulünün Avrupa adetlerine uygun bir şekilde değiştirilmesini de eklemiştir. Murat Bey, ekberiyet kaidesinin sadece Mehmed Reşad’ın veliahtlığı için devam etmesi gerektiğini düşünmüştü.

¹⁴ Jön Türklerin 1895 senesinden başlayarak artan İngiliz yanlısı tutumlarının detaylı sunumu için bkz. Murat Yılmaz, *Sultan II. Abdülhamid’e Karşı Jön Türk Muhalefeti (1895-1902)*, Propaganda ve İhtilâl, Libra Yayınları, İstanbul 2022, 301-316.

¹⁵ Ziya Paşa, gönderdiği mektupların gizli kalmasını istemişse de Ebüzziya Tevfik bunları 1908 senesinde yayımlamıştır. Mektupların bu tarihte yayınlanmasında II. Abdülhamid dönemindeki veraset tartışmalarının etkisi olduğu açıktır (Ziya Paşa, *Veraset-i Saltanat-ı Seniyye*, İstanbul 1326. Mektupların latin harflerine aktarılmış şekli için bkz. Ali Akyıldız, “a.g.m.”, 523-537).

¹⁶ M. Şükrü Hanioğlu, “Tunalı Hilmi Bey’in “Devlet Modeli”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 1984, 121.

¹⁷ *Meşveret*, “Sultan Murad’ın Cinneti”, No. 13, 12 Muharrem 1313, 4.

Sonrasında ise padişahlığın büyük oğullara geçmesini savunmuştur.¹⁸ Abdullah Cevdet meseleye daha radikal bir anlayışla yaklaşmıştır. O, hilafetin veraset usulüyle intikaline karşı çıkanlardandı. Vatanın selametinin veraset usulünü değiştirmekle sağlanamayacağını savunan yazar, şehzadelerin eğitimlerini sorgulamaktaydı.¹⁹

Jön Türklerin görüşleri gazetelerindeki yayınlarına da yansımıştır. Tartışmalar yine ekberiyet kaidesinin korunması üzerinden şekillenirken güncel veraset düzeni mercek altına alınmıştır. Bu sırada hanedanın *ekber ve râşidi* V. Murad iken veliaht ise Mehmed Reşad Efendi'ydi. Öncelikle V. Murad'ın hile ile tahttan indirildiğini ve saltanat hakkının da elinden alındığını savunanlar bir hayli fazlaydı.²⁰ Ayrıca 1878 senesinde V. Murad'ı tekrardan tahta geçirmeyi amaçlayan Ali Suavi'nin ve sonrasında Kelanti Skalyeri'nin dahil oldukları Çırağan Vakaları halen akıllardaydı.²¹ Nitekim Ahmed Rıza da V. Murad'ın akıl sağlığının artık yerinde olduğuna dair haberlerin geldiğini ve bu vaziyette veraset kanununa göre saltanat hakkının *ekber ve râşid* olan V. Murad'a ait olduğunu belirtmiştir.²² V. Murad'ın tahtın birinci adayı olduğunu öne sürerek Ahmed Rıza'ya katılanlarla²³ birlikte, bazıları ise *veliahd-ı saltanatın* Reşad Efendi olduğunu²⁴ savunmuşlardır.

V. Murad'ın 1904 senesinde vefatının ardından II. Abdülhamid'e alternatif arayışlarındaki iddialar, bu kez Veliaht Mehmed Reşad, Yusuf İzzeddin Efendi ve II. Abdülhamid'in oğlu Burhaneddin Efendi üzerinde yoğunlaşmıştır.²⁵ Asıl yıldızı parlayan ise Mehmed Burhaneddin Efendi'dir. Onun cesur bir hamle ile veliaht yapılacağı ve Almanya'nın da desteğini aldığı iddiaları tüm dikkatleri bu genç şehzade üzerinde toplamıştır. Böylelikle meselenin ikinci dönemi de başlamıştır.

¹⁸ Mourad, *Le Palais De Yıldız et La Sublime Porte*, Paris 1895, 43; Şerif Mardin, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908*, İletişim Yayınları, İstanbul 2011, 135.

¹⁹ "Veraset-i Saltanat", *İctihad*, 13 Mayıs 1905, No. 85, 2.

²⁰ "İcmal-i Ahval", *Meşveret*, No. 6, 2.

²¹ Enver Ziya Karal, *a.g.e.*, 498-503.

²² "Sultan Murad'ın Cinneti", *Meşveret*, No. 13, 12 Muharrem 1313, 4.

²³ "Hakk-ı Saltanat", *Meşveret*, No. 23, 27 Cemaziyelahir 1314, 2.

²⁴ "İkiden Hangisi", *Meşveret*, No. 17, 12 Rebiülevvel 1314, 1.

²⁵ 1904 senesi sonrasında Yusuf İzzeddin Efendi hakkındaki veliahtlık iddiaları için ayrıca bkz. Ali Akyıldız, *Yusuf İzzeddin...*, 173-179.

Jön Türklerin söylentiler karşısında yaptıkları ilk yayımlar, 1904 senesinde olmuştur. *Şûrâ-yı Ümmet* gazetesinde 29 Temmuz ve 27 Ağustos 1904 tarihlerinde yayınlanan yazılarda Burhaneddin Efendi'nin veliaht yapılması şeklinde bir planın yapıldığı ve bunun ardında padişahın güvendiği bazı devlet adamlarının bulunduğu ve isteklerinin gerçekleşmesi durumunda İstanbul'da bir karışıklığın çıkabileceği belirtilmiştir.²⁶ 12 Ağustos 1904 tarihinde *Osmanlı* gazetesi de benzer iddiaları sütunlarına taşımıştır. *Şûrâ-yı Ümmet* ile benzer görüşlerde bulunmuş ve hatta planın gerçekleşmesi için Mehmed Reşad Efendi'nin öldürtüleceği ifade edilmiştir.²⁷

Jön Türkler, Sultan'ın resmi merasimlerde ve günlük yaşamında Burhaneddin Efendi'yi yanından ayırmamasına dikkat çekiyorlardı. Bu suretle Sultan, onu diğer oğullarından ayırmakta ve "*usûl-i kadîm-i verâset-i saltanat-ı Osmâniye hilâfına*" kendisine halef tayin etmek istemekteydi.²⁸ Oysa veraset sisteminin değişmemesi yönündeki bir önceki dönemde görülen kesin tutumları bu dönemde de devam etmekteydi.²⁹ Onların dileği Reşad Efendi'nin Sultan olmasıyla Saray'a yakın devlet adamlarının uzaklaştırılmalarıydı.³⁰ Ayrıca Reşad Efendi'nin Kanun-ı Esasî'yi yeniden ilan etmesiydi.³¹ Zira bir değerlendirme yazısında yer alan "*Burhaneddin Efendi on altı yaşında bir çocuktur ve hem de altı yüz yıllık kânûn-ı saltanat-ı Osmâniye mücibince veli'ahd-ı meşru' asla olmaz*" ifadeleri Jön Türklerin bu husustaki tavrını özetlemekteydi.³² Reşad Efendi ise II. Abdülhamid'in saltanatı boyunca milletin dert ortağı olmuş, millet gibi mazlum, millet gibi perişandı. Asıl önemli olan da bunu idrak etmiş olmasıydı. Burhaneddin Efendi'nin cülûsu ise Sultan Hamid'in ve onun hükmünün devamı olacaktı. Bu da "*Devlet-i Osmâniyenin buhrân-ı zevâli*" idi.³³ Aynı zamanda ulusun

²⁶ Yusuf Hikmet Bayur, *a.g.e.*, 119.

²⁷ "Veraset-i Saltanat-ı Seniyye", *Osmanlı*, 12 Ağustos 1904, No. 137, 1-2.

²⁸ "İstanbul Telgrafları", *Balkan*, No. 92, 17 Kasım 1906, 3-4.

²⁹ Jön Türklerin veraset sisteminin değişmesine karşı olan tutumları II. Abdülhamid'in saltanatının sonlarına kadar devam etmiş, 1907 senesinde düzenlenen İkinci Jön Türk kongresinde belirlenen siyasi ilkeler içerisinde veraset usulünün değiştirilmeden korunması da yer almıştır. A. B. Kuran, *Osmanlı İmparatorluğunda İnkılap Hareketleri ve Milli Mücadele*, Çelçüt Matbaası, İstanbul 2000, 295-297.

³⁰ "Allah Encâmı Hayretsin", *Balkan*, No. 31, 5 Eylül 1906, 1-2.

³¹ "Makedonya'nın Muhtariyeti Hakkında", *Balkan*, No. 33, 7 Eylül 1906, 3.

³² "Musahabe", *Balkan*, No. 100, 29 Kasım 1906, 2.

³³ "Rihlet-i Hümayun ve Verâset-i Saltanat", *Doğru Söz*, No. 13, 23 Şaban 1324, 2.

varlığının ve geleceğinin de ölümcül bir darbeye uğrayacağı anlamına gelmekteydi.³⁴

1.2. İddiaların Avrupa Kamuoyuna Yansıması

Avrupa'nın Osmanlı veraset düzenine olan ilgisi meselenin seyahatname tarzındaki yayınlara ve bazı müsteşriklerin eserlerine konu olmasıyla başlamıştır. Bunlardan İstanbul'da bulunmuş olan Alman gazeteci Andreas David Mordtmann, meseleye dair edindiği bilgileri eserinde aktarırken, Fransız yazar Frederick Millingen, iddiaların Sultan Abdülmecid dönemindeki başlangıcına değinerek Abdülaziz dönemine kadar yaşanan gelişmeler hakkında malumat vermiştir.³⁵ Bununla birlikte yapılmak istenen değişiklik, Avrupa'da bazı aydınlar tarafından hukuki altyapısıyla birlikte incelenmiştir. Fransız yazar Benoit Brunswik'in *La Succession au Trône de Turquie* ve Mısır Enstitüsü üyesi Fransız Giuseppe Leoncavallo'nun *L'Ordre de Succession au Trône en Turquie* adlı, Osmanlı veraset sistemini ve üzerindeki tartışmaları ele aldıkları müstakil çalışmaları bu amaca uygun olarak yazılmıştır. Her iki eserde de yapılan değerlendirmeler, Avrupa'da konuya ilgi duyan akademik çevrelerin görüşlerinin bilinmesi açısından önem arz etmektedir.³⁶

Devletin ve toplumun düzeninin veraset sisteminin işleyişine bağlı olduğunu savunan Brunswik, bu ciddi meselede veraset sırasını değiştiren hükümdarın devletin menfaatini değil kendi çıkarlarını ve hırslarını düşündüğünü belirtmiştir. Bu işleyişin bozulması sonucunda devletin menfaatini ve korunmasını sağlayan temelin de sarsılacağını ifade etmiştir. Bu doğrultuda Osmanlı veraset sisteminin hukuki temellerini ortaya koyarak Abdülaziz döneminde yapılmak istenen değişikliğin mümkün olup olmayacağını sorgulamıştır. Veraset sisteminin değiştirilmesinde ilmiye

³⁴ "A l'Etranger, Les Visees d'Abd-ul-Hamid", *Le Soir*, 5 Eylül 1906, 2.

³⁵ Andreas David Mordtmann, *İstanbul ve Yeni Osmanlılar*, Çev. Gertraude Habermann-Songu, Pera Yayıncılık, İstanbul 1999. Eserinde Kıbrıslı Osman Bey takma adını kullanan Millingen, veraset sistemi iddialarının ilk defa 1850 yılında Sultan Abdülmecid'in oğlu Murad Efendi'nin Bezmialem Valide Sultan'ın ısrarı ile velihaht ilan etmek istenmesi üzerine gündeme geldiğinden bahseder (Osman Bey, *Les Imams et Les Derviches*, Paris 1881; Ali Akyıldız, "a.g.m.", 14).

³⁶ Benoit Brunswik, *La Succession au Trône de Turquie*, Paris 1872; Giuseppe Leoncavallo, *L'Ordre de Succession au Trône en Turquie*, Alexandrie 1873.

sınıfının desteğinin olması gerektiğinin altını çizen Brunswik, bunun ancak Osmanlı hükümdarlarının sınırsız iradeleri ile aşılabileceğini belirtmiştir. Söz konusu değişikliğin başarıya ulaşması halinde ise bundan sadece Osmanlı Devleti'nin iç siyasetinin değil Avrupa ahenginin de etkileeneceğini iddia etmiştir.³⁷

Bir başka Avrupalı yazar olan Guiseppe Leoncavallo, Sultan Abdülaziz döneminde oluşan değişiklik iddialarının Avrupa'da duyulması üzerine eserinde Osmanlı veraset sistemini ele almıştır. Burada veraset sisteminin yapısı üzerinde durarak, sistemi belirleyen *şer'i ve örfi* kanunlara değinmiştir. Dini kanunların veraset sistemi hususunda sessiz kaldığının altını çizen yazar, kronolojik olarak sistemin Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren oluşturduğu sonuçlar ve üzerinde yapılan değişikliklere değinmiştir. Veraset sistemini Mısır'daki usul ile kıyaslayan yazar, Brunswik'in görüşlerini destekler mahiyette yorumlarda bulunarak olası değişikliğin Avrupa ahengine yapacağı olumsuz etkiler üzerinde durmuştur.³⁸

İddiaların ilk döneminde yabancı basında Yusuf İzzeddin Efendi'nin ön plana çıkarıldığı haberler yayınlanmıştır. 11 Kasım 1895 tarihli Daily Chronicle'nin ve 22 Aralık 1895 tarihinde New York Times'ın yayınlarında tahta aday üç hanedan üyesi içeresinden Yusuf İzzeddin Efendi'nin ilk sırada görüldüğü belirtilmiştir.³⁹ Aradan altı ay geçtikten sonra bu kez Fransa basınında Sultan'a karşı bir komplo hazırlığı yapıldığı ve Yusuf İzzeddin Efendi'nin yerine geçirilmek istendiği bu dönemin iddialarındandır. Yine komployu planlayanların tutuklandığı hatta Yusuf İzzeddin Efendi'nin dahi tutuklananlar arasında olduğu kamuoyuna sunulan söylentilerden olmuştur.⁴⁰

Jön Türklerin meselenin iki dönemindeki yayınlarının etkisiyle Şehzade Burhaneddin Efendi, Avrupa'da konuya ilgi duyan tüm çevrelerin tanıdığı bir isim olmuştur. Diğer yandan Avrupa'nın Mehmed Burhaneddin Efendi'ye olan ilgisi onun çocukluk çağından itibaren başlamıştır.⁴¹ Bu

³⁷ Benoit Brunswik, *La Succession Au Trône De Turquie*, Paris 1872.

³⁸ Giuseppe Leoncavallo, *L'Ordre de Succession au Trône en Turquie*, Alexandrie 1873.

³⁹ Ali Akyıldız, *Yusuf İzzeddin*, 172.

⁴⁰ Ali Akyıldız, *Yusuf İzzeddin*, 173.

⁴¹ 18 Aralık 1885 tarihinde dünyaya gelen şehzade için Sultan II. Abdülhamid'in "...bu gece bir şehzâde-i civanbahtımız kehvâre-zîb-i vücûd olarak Mehmed Burhaneddin

dönemde yapılan haberlerle kamuoyuna olumlu bir Osmanlı şehzadesi portresi çizilmiştir.⁴² Öyle ki Avrupa'daki hanedanların en çok dikkat çeken üç genç üyesinden biri olarak gösterilmiştir.⁴³ Basının Burhaneddin

tesmiye eyledim..." ifadesini içeren doğum haberi Almanya İmparatoruna telgrafla gönderilmiştir (Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Yıldız Name-i Hümayunlar (Y.PRK.NMH), 3/36, 11 RA 1303 / 19 Aralık 1885).

⁴² Şehzadeyle ilgili ön plana çıkarılan hususlardan biri, henüz beş yaşındayken Bahriye sınıfına alınması, müzikteki yeteneği ve bunu II. Wilhelm'in 1898 senesindeki ziyareti sırasında sergilemesidir (*La Liberté*, "Hors Paris", 3 Ağustos 1890, 2; *L'Étendard*, "Échos", 5 Ağustos 1890, 1; *Le Matin*, "Mélomanie Orientale", No. 3672, 20 Mart 1894, 2; *La Patrie Créole*, "Le Sultan chez Lui", No. 1865, 4 Ekim 1906, 3; *Le Journal du Dimanche*, "Quel Sera L'Héritier?", No. 3405, 16 Eylül 1906, 588; *Le Petit Parisien*, "Guillaume II En Orient", No. 8031, 23 Ekim 1898, 1). Burhaneddin Efendi, piyanodaki yeteneğini, Alman İmparatoru II. Wilhelm'in İstanbul'da bulunduğu sırada imparatorun oğlu Albert ile Saray'da piyano çalarak sergilemiştir (Ayşe Osmanoğlu, *Babam Sultan Abdülhamid, Hâtıralarım*, Selçuk Yayınları, İstanbul 1986, 53-54). Burhaneddin Efendi, Alman İmparatoriçesinin Yıldız Sarayı'nı ziyaretine de katılmıştır. Ziyaretin ardından Almanya Sefiri, II. Wilhelm'in bilhassa Burhaneddin'in müzik icrasından dolayı teşekkür ettiğini ve şehzadenin yeteneğini takdir ettiğini bildirmiştir (BOA, Yıldız Teşrifat-ı Umumiye Dairesi (Y.PRK.TŞF.), 5/21, 6 Ş 1315 / 31 Aralık 1897). Ayrıca Burhaneddin Efendi'nin babası Sultan II. Abdülhamid'i bazı görevlerde temsil ettiğine dair haberlerin çeşitli tarihlerde basında yer alması adının daha fazla duyulmasını sağlamıştır. Bunlardan en önemlileri Rus Çarı'nın 1894 senesindeki ziyalesinde ve İngiliz Kraliçesi'nin 1901 senesinde ölümü sebebiyle Sultan'ın taziyelerini ileteneğine dair duyumlar olmuştur (*Le Parisien*, "La Mort du Tzar", No. 2004, 2 Kasım 1894, 1; *L'Univers*, "La Mort du Tzar", No.9642, 2 Kasım 1894, 2; *Le Peuple Français*, "A L'étranger, En Turquie", No. 305, 3 Kasım 1894, 2; *La Souveraineté Nationale*, "A L'étranger, En Turquie", No. 2746, 3 Kasım 1894, 2; *Le Courrier du Soir*, "La Mort du Tzar", No. 1899, 3 Kasım 1894, 4; *Le Gaulois*, "A L'étranger, En Turquie", No. 5336, 3 Kasım 1894, 2; *L'éclair*, "La Mort du Tzar", No. 2168, 3 Kasım 1894, 2; *The Evening Mail*, "Turkey", No. 6293, 25 Ocak 1901, 2; *The Nottingham Evening Post*, No. 6996, 26 Ocak 1901, 3; *Le Matin*, "L'impression a l'étranger, En Turquie", No. 6179, 25 Ocak 1901, 3). 1903 yılının Mayıs ayında Rusya'ya gönderilecek heyete riyaset edeceği duyulduğunda ise Fransa'da gazeteler bu iddiayı "bu şehzade genellikle babasını İstanbul'da temsil ediyordu ama şimdiye kadar Osmanlı hanedanından bir şehzade yurt dışında görevlendirilmedi" şeklinde yorumlamışlardır (*L'Événement*, "A L'étranger, En Turquie", No. 11334, 20 Mayıs 1903, 2; *Le Libéral*, "Mission Expiatoire", 20 Mayıs 1903, 2). Yine 1904 yılında Avrupalıların Makedonya sorununa etkisinin önüne geçebilmek amacıyla Burhaneddin Efendi'nin buraya vali atanacağı da iddia olarak öne sürülmüştür (Ali Akyıldız, *Yusuf İzzeddin*, 173).

⁴³ 12 Mayıs 1903 tarihinde *Bournemouth Daily Echo* gazetesinde yapılan haberde Burhaneddin Efendi'den şu şekilde bahsedilmiştir: "Bir çağdaş, kraliyetin tüm batıl

Efendi'nin gözde şehzade olduğuna dair ona duyulan güvenden yola çıkılarak oluşturduğu kanısını, resmî törenlerde babasının yanında bulunması güçlendirmiştir. Şehzade buluş çağına eriştiğinde Avrupa'da kamuoyu, onu yüksek eğitilmiş, zeki ve iyi karakterli bir şehzade olarak tanımlanmakla beraber Sultan'ın gözde oğlu olduğu konusunda artık hemfikir olmuştur.⁴⁴ Onun bu şöhreti, olası bir veraset sistemi değişikliği projesinde II. Abdülhamid'in veliyaht ilan edeceği ilk varisi olarak zihinlere kendisinin gelmesini desteklemiştir.

Burhaneddin Efendi'nin veliyaht ilan edileceği iddialarını Avrupa'da öncelikle 19 Ağustos 1904 tarihinde *Yıldız Köşkinde Bir Komplo* başlığıyla sütunlarına taşıyan ise Fransız *La République Française* gazetesi olmuştur. Burada Jön Türklerin yayınlarına dayandırılarak mesele hakkında kamuoyuna bilgi verilmiştir. Gerçekleşmesi halinde ise İstanbul'da büyük bir çatışmanın yaşanacağı öngörüsünde bulunulmuştur.⁴⁵ 1904 senesindeki haberlerin üzerinden yaklaşık bir sene geçtikten sonra benzer iddialar tekrardan basında yer almaya başlamıştır. Fransız *Le Public* gazetesi 5 Mayıs 1905 tarihinde, veliyaht Reşad Efendi hakkındaki detaylı haberinde II. Abdülhamid'in oğlu Burhaneddin Efendi'yi desteklediğinden bahseden Jön Türklerin iddialarına yer vermiştir.⁴⁶ İngiliz *The Times*'ın 27 Ekim'deki

inançlı insanlar tarafından iyi bir talihe ve tamamen doğüstü güçlere sahip olarak itibar ettiği üç çocuğu olduğunu söylüyor. Birincisi, halk arasında "Prens Luischen" olarak bilinen, şimdi on bir yaşında olan ve kendinden büyük altı erkek kardeşi olan Alman İmparatorunun kızıdır. İkincisi, eşi kendisine bir erkek çocuk sunmadan önce altı kız doğuran Avusturya Arşidükü ve Teschen Dükü Frederick'tir. Üçüncüsü, Türk padişahının yedinci ve gözde oğlu, şu anda on sekiz yaşlarında olan Şehzade Mehmed Burhaneddin'dir." ("Notable Men and Women", *The Bournemouth Daily Echo*, No. 837, 12 Mayıs 1903, 2).

⁴⁴ "Si Le Sultan Meurt Qui Lui Succedera?", *L'Écho de Paris*, No. 8137, 22 Eylül 1906, 1; "The Illness of the Sultan", *The Westminster Gazette*, No. 1324, 17 Ağustos 1906, 6; "The Sultan's Illness", *The Derby Daily Telegraph*, No. 8291, 13 Ağustos 1906, 2; "Si Le Sultan Meurt Qui Lui Succedera?", *L'Écho de Paris*, No. 8137, 22 Eylül 1906, 1.

⁴⁵ "Un Complot A Yıldız-Kiosk", *La République Française*, No. 11846, 19 Ağustos 1904, 3; Konunun Fransız basınında duyulmasının üzerinden iki ay geçmesinin ardından bu kez 15 Ekim 1904 tarihinde İngiliz *The Sun*, Pera kaynaklı gönderilen bir bilgi notunu paylaştığı haberinde benzer değerlendirmelere yer vermiştir. "The Sultan's Successor", *The Sun*, No. 45, Vol. LXXII, 15 Ekim 1904, 6.

⁴⁶ *Le Public*, "Réchad Effendi", No. 434, 5 Mayıs 1905, 1.

haberinde ise Burhaneddin Efendi'nin yasalara aykırı olarak veliaht yapılmak istendiği belirtilmiştir.⁴⁷

Diğer yandan II. Abdülhamid'in böbrek enfeksiyonu problemi, 14 Temmuz 1906 tarihinden başlayarak nüksetmiştir.⁴⁸ II. Abdülhamid'in hastalığı halihazırda spekülasyonlara açık bir meseleydi. Gelişmeleri Osmanlı başkentinde yakından izleyen Paul Fesch'in de vurguladığı gibi "dünyada hiçbir hükümdar, aynı anda onun kadar birçok hastalıkla boğuşmak zorunda kalmamıştı".⁴⁹ Hastalığı üzerindeki spekülasyonların haricinde bu defa gerçekten Sultan'ı yorgun ve halsiz düşüren durumu neticesinde 14 Ağustos 1906 tarihinde İstanbul gazetelerinde Cuma selamlığına soğuk algınlığı sebebiyle katılamayacağı duyurulmuştur.⁵⁰ Avrupa'da da ilk kez böyle bir durumla karşılaşıldığından şaşkınlık yaratmıştır.⁵¹ Bu gelişme, Sultan'ın olası vefatı düşünülerek veraset üzerindeki iddiaların daha fazla seslendirilmesine ve konunun farklı yönleriyle değerlendirilmesine yol açmıştır.

1.3. Osmanlı Bürokrasisinin Rolü

Jön Türklere göre Burhaneddin Efendi'yi veliaht yapmayı arzulayan mâbeyin erkânı, Almanya Sefaretiyle bazı "entrikalar" çevirmekteydiler. Buna karşılık ulemadan bazı kimseler ise toplantılar yaparak halkı Reşad Efendi'nin veliahtlık hukukunun müdafaası için uyarmaktaydı.⁵² Saray'da perde arkasında ise İzzet Paşa bulunmaktaydı.⁵³ Yine Said Paşa da projeye

⁴⁷ *The London and China Express*, "General Foreign News, Turkey", No. 2203, 27 Ekim 1905, 10.

⁴⁸ Nuran Yıldırım- Bülent Özaltay, "The Kidney Disease of Abdülhamid II in Light of His Urine Analysis", *Ciêpo Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Araştırmaları Uluslararası Komitesi XVII. Sempozyumu Bildirileri*, Haz. K. İnan, Y. Dursun, Trabzon 2011, 905-908.

⁴⁹ Paul Fesch, a.g.e., 184. Örneğin 1892 yılında Sultan'ın sağlık sorunu olmamasına karşın Avrupa gazeteleri ciddi derece hasta olduğu yönünde iddialar yaymışlardır. Aynı sene içerisinde çeşitli gazete haberlerinde Sultan'ın nörolojik bir rahatsızlıktan mustarip olduğu ileri sürülmüştür (Nuran Yıldırım, Bülent Özaltay, "a.g.m.", 912-914).

⁵⁰ Nuran Yıldırım, Bülent Özaltay, "a.g.m.", 905-908.

⁵¹ *The Derby Daily Telegraph*, "The Sultan's Illness", No. 8291, 13 Ağustos 1906, 2; *The Westminster Gazette*, "The Illness of the Sultan", No. 1324, 17 Ağustos 1906, 6.

⁵² "İstanbul Telgrafları", *Balkan*, No. 86, 10 Kasım 1906, 3.

⁵³ "Makedonya'nın Muhtariyeti Hakkında", *Balkan*, No. 33, 7 Eylül 1906, 3.

destek verenlerdendi.⁵⁴ Böylece Sultan II. Abdülhamid döneminde elde ettikleri imtiyazların devamını dilemekteydiler.⁵⁵ Fakat Burhaneddin Efendi taraftarı devlet adamları sadece Almanya'nın desteğiyle isteklerinin gerçekleşmeyeceğini biliyorlardı. Bunlar diğer devletlerin tepkisinden çekinmekteydiler.⁵⁶

Jön Türk basının üzerinde durduğu bu konu, Avrupa'da çeşitli söylentiler katılarak sunulmuştur. Yayınlardaki ortak kanı, özellikle Saray'daki devlet adamlarının istikballerini düşünerek sistemin değişikliğine destek verdikleri yönündedir. Fransız basınına göre devlet adamları istedikleri gibi yönetecekleri şehzadeyi tahta getirmek için kanunda değişiklik yapmak peşindeydi. Böylece mevcut rejimi de devam ettirebileceklerdi. Adayları ise Burhaneddin Efendi'ydi.⁵⁷ İngiliz basınında ise yapılmak istenen değişikliğin eski veliahtlık sistemine dönülmesi şeklinde görülemeyeceği aslında bunun Osmanlı tahtını Saray'daki yüksek bürokratik zümrenin arzularına teslim etmek olduğu yorumu yapılmıştır.⁵⁸ Bundan sonra basın bazı Osmanlı devlet adamları üzerinde özellikle yoğunlaşmıştır.

İddiaların ortaya çıktığı dönemde 24 Ağustos 1904 tarihli haberinde *La République Française* gazetesi, II. Abdülhamid'in Burhaneddin Efendi'yi veliaht tayin edebilmesi için destekçilerinin Tophane Müşiri Zeki Paşa, Mabeynci Faik Bey ve Mabeyin Başkâtibi Tahsin Paşa olduklarını belirtmiştir. İddiaya göre, bu devlet adamları öncelikle Sultan V. Murad'ın oğlu Selahaddin Efendi'yi ve II. Abdülhamid'in en büyük oğlu Selim Efendi'yi aday olarak seçmişlerdi. Fakat bu iki şehzadeden emin değillerdi. Bu yüzden güncel politikaları sürdürecektir ve kişisel nüfuzlarını devam ettireceğine inandıkları Şehzade Burhaneddin'de karar kılmışlardı.⁵⁹ Aynı gazetenin 25 Ekim'deki haberinde onların karşısında durarak sistemi koruyacak olanlar Sadrazam Ferit Paşa, başlıca paşalar, muhafazakâr Türkler, din adamları, hukukçular ve ilahiyat öğrencileri olarak sıralanmıştır.⁶⁰

⁵⁴ "Sultan Hamid'e Veliahd Kim Olacak?", *Balkan*, No. 25, 29 Ağustos 1906, 2.

⁵⁵ "Rihlet-i Hümayun ve Verâset-i Saltanat", *Doğru Söz*, No. 13, 23 Şaban 1324, 1-3.

⁵⁶ "İstanbul'dan", *Balkan*, No. 6, 30 Ağustos 1906, 3.

⁵⁷ "Si Le Sultan Meurt Qui Lui Succedera?", *L'Écho de Paris*, No. 8137, 22 Eylül 1906, 1.

⁵⁸ "General Foreign News", *The London and China Express*, No. 2203, 27 Ekim 1905, 10.

⁵⁹ "A L'Extérieur, En Turquie", *La République Française*, No. 18853, 26 Ağustos 1904, 2.

⁶⁰ "La Succession Du Sultan", *La République Française*, No. 12599, 25 Ekim 1906, 2.

Üzerinde en fazla durulan isimlerden bir diğeri de Hikmet Paşa'dır. Sultan'ın Avrupa hükümetleri nezdinde Burhaneddin Efendi'yi veliiaht ilan etme çabalarını anlatmak ve desteklerini almak üzere bir elçi gönderdiği söylentilerinin yoğunlaştığı sırada Fransız basınından *La Liberté* ve İngiltere'den *Edinburgh Evening News* gazetesi konuyu detaylandırarak bu elçiden Hikmet Paşa olarak bahsetmişlerdir.⁶¹

Avrupa basınının sistemin değişikliğini destekleyen devlet adamlarından en fazla öne çıkardığı bir diğerk isim ise İzzet Paşa'dır. 1896-1908 yılları arasında Yıldız Sarayı'nda mabeyin ikinci kâtipliği yapan İzzet "Holo" Paşa, II. Abdülhamid'e en yakın isimlerden birisiydi. Bu yakınlığın İzzet Paşa'yı söylentilerin merkezine aldığı açıktır. Bu noktada *The Sun* gazetesi İzzet Paşa'yı Sultan'ın projesinin en büyük destekçisi olarak tanımlamıştır.⁶² Benzer şekilde *Westminster* gazetesi, İzzet Paşa ve Necip Melhame Paşanın Şeyhülislamı zorla ikna ederek Burhaneddin Efendi'yi veliiaht ilan etmek istediklerini belirtmiştir.⁶³

İddiaların içerisinde yer alan veya Sultan'ın çevresinde bulunan dönemin şahitlerinin görüşleri ise mesele içerisindeki yerlerine dair malumat sunmaktadır. Bunlardan bazıları veraset sisteminin değişikliğinden bahsetmemişlerse de konuya dair bildiklerini paylaşmışlardır. Örneğin Mabeyin Başkâtibi Tahsin Paşa, hatıralarında Burhaneddin Efendi'nin isminin veliiaht olarak Avrupa gazetelerinde gösterilmesinden sonra Sultan'ın Burhaneddin Efendi ve kardeşleri hakkında oluşabilecek kötü intibalardan ve muhtemel gizli işlerden ötürü endişeye düştüğünü, mesele neticeleninceye dek üzerinde ehemmiyetle durulmasını istediğinden bahsetmekle yetinmiştir.⁶⁴ Şeyhülislam Mehmed Cemaleddin Efendi'nin, II.

⁶¹ "La Successeur Probable du Sultan", *La Liberté*, No. 14720, 5 Eylül 1906, 1; "The Sultan's Heir", *The Edinburgh Evening News*, No. 10229, 27 Ocak 1906, 4; Haberlerde bahsedilen kişi, Burhaneddin Efendi'nin hususi eğitimiyle ilgilenmek üzere 1889 yılında Yıldız Sarayı'na tayin edilen ve sonrasında Erkân-ı Harbiyye-i Bahriye Mirlivası olan Mehmet Hikmet Paşa'dır. Saray'daki görevini on beş sene sürdüren Hikmet Paşa hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Korkmaz, "Bahriye Müze ve Kütüphane İdaresi'nin Kurucu Müdürü Mehmet Hikmet (Salahor) Paşa (1863-1934): Hayatı, Askerî Faaliyetleri ve Eserleri", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 43, İstanbul 2020.

⁶² "The Sultan's Successor", *The Sun*, vol. LXXII, No. 45, 15 Ekim 1904, 6.

⁶³ "The Illness of the Sultan", *The Westminster Gazette*, No. 1324, 17 Ağustos 1906, 6.

⁶⁴ Tahsin Paşa, *Abdülhamit ve Yıldız Hatıraları*, İstanbul 1931, 177.

Meşrutiyetin ilanının ardından bir muhabirle yaptığı ve Fransız basınında yayınlanan görüşleri ise sanki konudan hiç haberi olmamış gibidir. Burada Cemaleddin Efendi, padişahın asla böyle bir kanun ihlali yapamayacağını, çünkü verasetin kanuna göre düzenlendiğini açıkça ifade etmiştir.⁶⁵ Mabeyin İkinci Kâtibi İzzet Paşa hatıralarında konuya dair bilgi vermemekle beraber, Burhaneddin Efendi'nin istikbali ile yakından ilgilendiği anlaşılmaktadır. Paşa, Fransa'nın Londra Büyükelçisi ile Mayıs 1909'da gerçekleştirdiği görüşmede gündemdeki gelişmeleri değerlendirirken Burhaneddin Efendi'yi de unutmamış ve hayatından endişe ettiği göstermiştir.⁶⁶

II. Abdülhamid'in veraset düzenini değiştirmek için "arzudan" öteye geçerek girişimde bulunduğunu öne süren şahitler de mevcuttur. Örneğin Sultan'a yakın isimlerden Arminius Vambery, Burhaneddin Efendi'nin popüler veraset anlayışına göre seçilmiş olduğunu belirtmiştir. Fakat bu düşüncesini Sultan ile yaptığı görüşmelerden edinip edinmediğini açıklamamıştır.⁶⁷ Ayşe Osmanoğlu ise Sultan'ın hastalığı sırasında vefat edeceğini düşünerek Burhaneddin Efendi namına bazı vasiyetlerde bulunduğundan bahsetmiştir.⁶⁸ Fakat bu vasiyetin içeriği hakkında bilgi vermemiştir. Nitekim Sultan'ın yaşarken yapmadığı değişikliğin vasiyetiyle gerçekleşmesi de pek mümkün gözükmemekteydi. Bunlara ek olarak Mehmet Vahdeddin'in, 1906 senesinde İngiltere'nin İstanbul Büyükelçiliği'ne gönderdiği mektup bize bazı deliller sunmaktadır. Vahdeddin olası değişiklik ve sonrasında çıkacak kaos ortamından dolayı korunma talep

⁶⁵ "La Turquie Constitutionnelle, L'affaire Burhaneddine", *L'Aurore*, No. 3934, 2 Ağustos 1908, 2; "Les Événements de Constantinople", *La République Française*, No. 13490, 2 Ağustos 1908, 1.

⁶⁶ İzzet Paşa, Avrupa basınında yer alan Burhaneddin Efendi'nin tutuklanması haberine atıfta bulunarak "oğlu Burhaneddin'e gelince, o da az önce yakalandığı, Boğaz'da kalmasını tavsiye eden Khadra adlı aptal bir harem ağasının elindedir" ifadesini kullanmıştır (M.A.E., *Centre Des Archives Diplomatiques De Nantes, Ambassade De France a Constantinople*, Série C, Vol. 207, No. 165-166). Bununla birlikte İzzet Holo Paşa, hatıralarında Burhaneddin Efendi'nin veliaht tayin edilmek istendiğinden bahsetmemiştir. *Abdülhamid'in Kara Kutusu, Arap İzzet Holo Paşa'nın Günlükleri*, Yay. Haz. Ahmet Semih Mümtaz, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2019.

⁶⁷ "Professor Vambery's Views", *The Westminster Gazette*, No. 4265, 19 Aralık 1906, 9.

⁶⁸ Ayşe Osmanoğlu, *a.g.e.*, 44.

ettiğinde değişikliğin planlandığını bildirdikten sonra doğrudan Burhaneddin Efendi'yi veliaht olarak işaret etmiştir.⁶⁹

Bununla birlikte Burhaneddin Efendi'nin Sultan'ın gözdesi olduğu hepsinin ortak görüşüdür. Bunu vurgulayanların başında gelen Ayşe Osmanoğlu, Şehzade'nin "en çok sevdiği" oğlu olduğunu söylerken, kanıt olarak da Selamlık töreninden sonra tüm şehzadelerin kendi atlarıyla Saray'a dönerken, Burhaneddin Efendi'nin ekseriyetle babasının yanında arabada bulunmasını öne sürmüştür.⁷⁰ Aynı ifadeler Tahsin Paşa tarafından tekrarlanmıştır.⁷¹ Yine dönemin mabeyin kâtiplerinden İsmail Müştak Mayakon, Burhaneddin Efendi'nin Sultan'ın en dikkat çeken oğlu olduğundan övgüyle bahsederken babasının ilgisini de göz ardı etmemiştir.⁷²

1.4. Büyük Devletlerin Müdahalesi İhtimalinin Değerlendirilmesi

Jön Türklerin ortak kanaatlerine göre Avrupa devletlerinin desteği olmadan bu iş yapılamazdı. Almanya destek verse de İngiltere, şark meselesindeki çıkar çatışmaları gereğince karşı gelecekti.⁷³ Hatta Almanya İmparatoru Wilhelm ile İngiltere Kralı Edward bu hususta görüşmüşlerdi.⁷⁴ Fakat Sultan "pek ince bir hesap" yapmaktaydı. Burhaneddin Efendi lehinde olumlu bir hava oluşturabilmek için meşrutiyeti ilan edecekti. Hem tüm Osmanlı memleketlerinin devlete olan desteğini arttıracacağı hem de İslam aleminde Türkiye'ye olan muhabbetlerin artacağı endişesiyle İngiltere, Fransa ve İtalya bu projeye karşı çıkacaktı.⁷⁵ Sultan'ın sağlık durumunun

⁶⁹ John Burman, *Britain's Relations With The Ottoman Empire During The Embassy Of Sir Nicholas O'Conor To The Porte, 1898-1908*, The Isis Press, İstanbul 2010, s. 216.

⁷⁰ Ayşe Osmanoğlu, *a.g.e.*, 63, 77, 97.

⁷¹ Tahsin Paşa, *a.g.e.*, s. 177.

⁷² İsmail Müştak Mayakon, *Yıldız'da Neler Gördüm?* Sertel Matbaası, İstanbul 1940, s. 89; Şehzadeye duyulan ilgi, II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesinden sonra dahi bitmemiştir. Bunu en iyi aktaran Sultan Mehmed Reşad'ın Başkâtibi Halit Ziya Uşaklıgil'dir. Uşaklıgil, onun yeteneklerini vurgularken "öteden beri işitilmiş söylentilere genişleyen bir inanmak arzusu duydum" ifadesiyle döneminde oluşan intibayı da gözler önüne sermiştir. Bkz. Halit Ziya Uşaklıgil, *Saray ve Ötesi*, Can Yayınları, İstanbul 2019, 35.

⁷³ "Allah Encâmı Hayretsin", *Balkan*, No. 31, 5 Eylül 1906, 1-2.

⁷⁴ "Makedonya'nın Muhtariyeti Hakkında", *Balkan*, No. 33, 7 Eylül 1906, 3.

⁷⁵ "Osmanlı Meclis-i Meb'ûsânı", *Balkan*, No. 35, 9 Eylül 1906, 1-2.

kötü olmasından ötürü İngiltere Elçisi, Londra'ya yeni Sultan'ın Burhaneddin Efendi olması için teşebbüslerde bulunduğunu belirtmişti. İstanbul'da diğer sefaretler ile toplantı yapılması dahi planlanmıştı. Jön Türkler, böylece büyük devletlerin desteği olmadan değişikliğin yapılamayacağını görmüş olduklarını düşünmüşlerdir. Devletlerin ise Burhaneddin Efendi'nin veliahtlığını desteklemeyeceğinden emindiler.⁷⁶ Nitekim *Meşveret* gazetesinde yayınlanan ve "Sonunda Abdülhamid Ölüyor" başlıklı yazısında bir yazar, meselenin ülke içinde bir çatışmaya dönmesi sonucunda Avrupalı güçlere vatandaşlarını korumaya çalışıyor gibi görünerek devletin iç işlerine müdahale etmeleri imkânı doğacağını belirtmiştir. Bununla birlikte büyük güçlerin ülkenin yasalarına saygı göstereceklerini, hiçbir şekilde tahtın meşru varisi olan şehzadenin haklarını ihlal etmeye çalışmayacaklarını umduklarını ifade etmiştir.⁷⁷

Sultan'a muhalif olanların bir başka endişeleri ise İstanbul'da yaşanacak gerilimden dolayı çıkacak çatışmalardı. Avrupa basınında yayınlanan manifestosunda Ahmed Rıza, Sultan'ın olası vefatı ve ardından çıkacak taht tartışmalarının devleti ve milleti kargaşaya sevk edeceğini açıkça ortaya koymuştu.⁷⁸ Bir başkası ise veliahtlık hukukunun çiğnenmemesi aksi halde İstanbul'da büyük bir isyanın çıkacağını vurgulamıştı.⁷⁹ Ayrıca "kan dökülmesinden korkuyoruz" diyerek çarpıcı uyarılarda bulunmuşlardı.⁸⁰ Yaşanacak gerilimi İstanbul'un fetreti olarak açıklayan başka bir görüşe göre büyük devletlerin müdahalesi de körüklenecek ve "İstanbul iki fırka olacak, seller gibi kan aktıktan sonra Düvel-i Muazzama gemileri de giriverecek" idi.⁸¹

Bu nedenle sadece yaptıkları yayınlarla sınırlı kalmayan Jön Türkler, veraset düzeninin değiştirilmemesi çağrısıyla Avrupa devletlerinin hükümetlerine başvurmuşlardır. Jön Türklerin Avrupa'nın müdahalesini arzulayan üç önemli girişimi olmuştur. İlkinde 1906 yılının Ekim ayında Prens Sabahaddin, Berlin'e mektup göndererek II. Abdülhamid'in veraset

⁷⁶, "İstanbul'da Büyük Korku", *Balkan*, No. 58, 6 Ekim 1906, 3-4.

⁷⁷ "A l'Etranger, Les Visees d'Abd-ul-Hamid", *Le Soir*, No. 53, 5 Eylül 1906, 2.

⁷⁸ "Abdulhamid's Successor", *The Pall Mall Gazette*, No. 12976, 9 Kasım 1906, 6.

⁷⁹, "İstanbul Heyecanda", *Balkan*, No. 17, 16 Ağustos 1906, 1.

⁸⁰, "Kan Dökülmesinden Korkuyoruz!", *Balkan*, No. 32, 6 Eylül 1906, 2.

⁸¹, "İstanbul'da Fetret Korkusu", *Balkan*, No. 98, 27 Kasım 1906, 1.

sisteminde yapacağı değişiklikle huzursuzluk yaratabileceğini ve bunun da Almanya'nın çıkarlarını zedeleyeceğini iddia ederek Kayzer'den projeyi engellemesini istemiştir.⁸² İkincisinde Mısır Hidivi Abbas Hilmi Paşa'ya destekleri için çağrıda bulunulmuştur.⁸³ Üçüncüsünde ise Jön Türklerin Avrupa'da ses getiren ve Ocak 1907'de yayımlanan bildirimlerine göre, Abdülhamid ve suç ortakları, devletin geleneğine, medeni ve dinî hukukuna aykırı olarak egemenliği ve halifeliği dördüncü oğlu Burhaneddin'e devretmek için komplolar kuruyorlardı. Bu sebeple ülke düşmanlarının kargaşa çıkarmasını önlemek için gerekirse elçiliklere yazılı güvence verilmesi talep edilmiştir.⁸⁴ Jön Türklerin Avrupa'nın Osmanlı'nın iç işlerine müdahalesine karşı çıktıkları göz önüne alındığında veraset meselesinin Jön Türkler nezdindeki önemi ortaya çıkmaktadır.⁸⁵

Avrupa basınında ise üzerinde durulan en önemli husus, Almanya'nın Burhaneddin Efendi'nin vefatı tayin edilebilmesi projesini desteklediğine dairdir. Bu bağlamda Almanya'nın ve özellikle II. Wilhelm'in şehzadeye karşı olan sempatisinin, onun Alman öğretmenler tarafından yetiştirilerek Alman fikirleri ile büyütülmesinden kaynaklandığı vurgulanmıştır.⁸⁶ Bu yöndeki iddiaların daha da yoğunlaşmasına iki olay sebep olmuştur. İlkinde gazeteler, Almanya'nın İstanbul Büyükelçisinin Sultanın hastalığı sırasında Almanya'ya gitmiş olmasını veraset sisteminde değişiklik yapılması meselesi ile ilişkilendirmişlerdir.⁸⁷ Diğeri ise Burhaneddin Efendi'nin 17 Kasım 1906'da Alman Büyükelçisi Baron Marshall'ı ziyaret ettiği söylentileridir. İddialara göre ziyaretin amacı, Padişah adına, tahta geçmesinin desteklenmesine karşılık olarak Alman Hükümeti'nin Türkiye'de hangi siyasi avantajları isteyeceğini sormaktı.⁸⁸

⁸² Erdal Kaynar, "Les Jeunes Turcs Et L'Allemagne Avant 1908", *Turcica*, 38, 2006, 308.

⁸³ Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâp Tarihi*, C. 4, Kısım 2, Türk Tarih Kurumu Yayınevi, Ankara 1952, 120-123;

⁸⁴ "Abdulhamid's Plot", *The Manchester Evening News*, No. 11795, 5 Ocak 1907, 6; "Abdulhamid's Plot", *The Northern Whig*, No. 30708, 7 Ocak 1907, 9.

⁸⁵ Yuriy A. Petrosyan, *Sosyalist Açıdan Jön Türk Hareketi*, Çev. Mazlum Beyhan ve Ayşe Hacıhasanoğlu, Yordam Kitap, İstanbul 2020, 258-259.

⁸⁶ "General Foreign News", *The London and China Express*, No. 2203, 27 Ekim 1905, 10.

⁸⁷ "Sultan's Successor", *The Dundee Evening Telegraph*, No. 2065, 28 Ağustos 1906, 3.

⁸⁸ "The Sultan's Successor", *The Newcastle Evening Chronicle*, No. 6596, 4 Aralık 1906, 4.

En büyük endişe Fransız *Le Rappel* gazetesinde belirtildiği gibi Almanya'nın bu avantajlarını Osmanlı Devleti üzerinde daha güçlü bir hegemonya kurmak için kullanmasıydı.⁸⁹ Bu durum, *L'Echo de Paris* gazetesinde yayımlanan makalede de önemle vurgulanmıştır. Burada, II. Abdülhamid'in ölümünden sonra Almanya'nın desteklediği hatta gizlice teşvik ettiği bir koalisyonun genç Şehzade Burhaneddin Efendi'yi tahta geçirmeye çalışmasının muhtemel olduğundan bahsedilmiştir.⁹⁰ Fransız *La République Française* gazetesi bu uğurda Burhaneddin Efendi'nin bir Alman prensesle evlendirileceğini dahi iddia etmiştir.⁹¹ Almanya'nın desteği konusuna Rus basını da kayıtsız kalmamıştır. En güçlü gazetelerden biri olan *Novoe-Vremia*'da çıkan habere göre, Almanlar bir Germanofil olan Burhaneddin Efendi'nin bir darbe sonucu tahta geçirilmesini destekliyorlardı. Alman basını bunu yüksek sesle söylüyor ve Alman diplomatlar bu fikri gizlice geliştiriyorlardı. Bu sebeple Osmanlı tahtının değişimi meselesini, çok çalkantılı ve sonuçlarının tahmin edilmesi zor olan bir dönemin takip etmesi olasıydı.⁹²

Kamuoyuna sunulan haberlerde, Avrupa devletlerinin Almanya'nın desteklediği olası bir veraset sistemi değişikliğinde tavrının ne olacağı hususunda öngörülerde bulunulmuştur. Bazı gazeteler meseleye temkinli yaklaşırken bazıları da daha radikal kararlar alınması için devletlerine tavsiyelere yer veren ifadeler kullanılmışlardır. Bunlardan İngiliz basınından *Derby Daily Telegraph* gazetesinde yer alan bir makalede Avrupa diplomasisinin tavrına dair temkinli yaklaşımıştır. Buna göre Sultan, geçmiş yıllarda büyük güçlerin arasındaki anlaşmazlıklardan yararlanarak diplomatik bir zafer kazanmıştı. Bu sayede büyük güçlerin etkileri eskisine göre azalmıştı. Rusya ve Macaristan ise iç karışıklıklarla meşguldü. Dolayısıyla II. Abdülhamid'in halefi olacak herhangi bir kişi üzerinde dış baskı uygulama konusunda büyük güçlerin ne ölçüde etkili olabileceklerinin merak edildiği belirtilmiştir.⁹³ Farklı bir noktadan konuya yaklaşan *The Sun* gazetesi, değişiklik durumunda halifenin de meşruiyetinin sorgulanacağı

⁸⁹ "A l'Etranger, En Turquie", *Le Rappel*, No. 13298, 8 Ağustos 1906, 2.

⁹⁰ "Si Le Sultan Meurt Qui Lui Succedera?", *L'Écho de Paris*, No. 8137, 22 Eylül 1906, 1.

⁹¹ "Les Affaires de Turquie", *La République Française*, No. 13474, 17 Temmuz 1908, 1.

⁹² MAE, *Politique Intérieure*, IV, No. 74-76.

⁹³ "The Sultan's Illness", *The Derby Daily Telegraph*, No. 8291, 13 Ağustos 1906, 2.

değerlendirmesini yapmıştır. Bu yüzden Türklerin Avrupa'da bulunan siyasi hakimiyetlerinin zayıflatabileceği ifade edilmiştir.⁹⁴ *La Tribune de Londres* gazetesi ise İngiltere'nin veraset sistemi değişikliğine Fransa ile karşı çıkacağını tahmin etmiştir.⁹⁵ Bununla birlikte İngiliz basınında Almanya ve İngiltere'nin desteklediği şekilde Burhaneddin Efendi'nin tahta geçirilebileceği ve bu ülkelerin elçilerinin rehberliği altında devleti yönetebileceği de yapılan yorumlar arasında olmuştur.⁹⁶

Basında Avrupa devletlerinin meseleye müdahalesi hususunda tavsiyeler de verilmiştir. *Le Rappel* gazetesine göre; Almanya'nın ve Sultan II. Abdülhamid'in tavrı karşısında Fransa Hükümeti gelişmeleri yakından ve dikkatle izlemeliydi. Fakat olayların da kendiliğinden gelişmesine izin veremezdi. Halihazırda İngiltere, Doğu'daki çıkarlarını etkileyecek bu girişime kayıtsız kalmayacaktı. Fransa, dostu İngiltere ile hareket ederek II. Abdülhamid'in kendilerini tehdit ettiği bu girişimi değerlendirmeli ve Türkiye'nin Almanya'ya emanet edilmesinin önüne birlikte geçmeli idiler.⁹⁷ Andre Mevil ise tam tersini düşünüyordu. Ona göre, Avrupa'nın temsilcilikleri bu tarz bir meseleye dahil olarak bir saray devriminde suç ortağı olamayacağından, Fransa'nın mevcut yasanın korunmasını desteklemekten başka bir çaresi yoktu.⁹⁸ Meseleyi Almanya açısından değerlendiren Germain Lescane ise, projenin tamamen Almanya'nın Doğu'daki etkisine katkı sunacağı ve Fransa'yı devreden çıkaracağı kanaatindeydi. Halihazırda zayıflayan Fransız çıkarlarının olası bir müdahale ile tekrardan güçlenebileceğini ve bu müdahalenin bir donanma göndermeye gerek duyulmadan güçlü bir diplomasiyle başarılabileceğini savunmuştu.⁹⁹

⁹⁴ "The Sultan's Successor", *The Sun*, No. 45, Vol. LXXII, 15 Ekim 1904, 6.

⁹⁵ MAE, *Politique Intérieure*, IV, No. 71-72.

⁹⁶ "Who Should Rule Turkey?", *The Civil & Military Gazette*, No. 10218, 27 Ocak 1907, 8.

⁹⁷ "A l'Etranger, En Turquie", *Le Rappel*, No. 13298, 8 Ağustos 1906, 2.

⁹⁸ Andre Mevil, "Si Le Sultan Meurt Qui Lui Succedera?", *L'Écho de Paris*, No. 8137, 22 Eylül 1906, 1.

⁹⁹ Germain Lescane, "L'Allemagne a Constantinople", *La Dépêche du Berry*, No. 1718, 2 Ekim 1906, 1.

1.5. Meselenin Osmanlı Hukuku İçerisinde Değerlendirilmesi

Jön Türkler, diplomatik yolların yanı sıra İstanbul'daki şehzadelere ve devlet adamlarına başvurarak sistemin değişikliğine karşı birtakım girişimlerde bulunmuşlardır. Örneğin Midhat Paşa'nın oğlu Ali Haydar Midhat'ın Avrupa basınına verdiği beyanlarda açıkladığı üzere, kendisi Şeyhülislam'a bir mektup gönderdiğinden bahsetmiştir. Burada, yapılmak istenilenin hanedana yönelik bir saldırı olacağını ve izin verecek fetva yayınlanırsa da bundan ilk olarak Şeyhülislamın sorumlu tutulacağını ifade etmiştir.¹⁰⁰ Yine Jön Türkler tarafından Paris'ten velihaht Mehmed Reşad Efendi ve ikinci velihaht Yusuf İzzeddin'e mektup gönderilerek Sultan'ın planlarına karşı birlik çağrısı yapılmıştır.¹⁰¹

Avrupa basınının yoğunlaştığı konulardan biri de yapılmak istenen değişikliğin Osmanlı veraset hukuku içerisinde değerlendirilmesiydi... Bu görüştekiler Kanun-ı Esas'ın veraset sisteminden bahseden üçüncü maddesiniyasal bir kanıt olarak telakki etmekte idiler.¹⁰² Ortak temalardan biri de düzenlemenin Osmanlı siyaset geleneğine aykırı oluşuydu.¹⁰³ Örneğin İngiliz *Derby Daily Telegraph* gazetesi, *Sultan vefat ederse ne olur?* sorusunun cevabını güncel Osmanlı veraset anlayışında aramıştır. Buna göre Sultan'ın pek çok halefi olmasına rağmen kendisini tartışmasız varis ilan edebilecek biri yoktu. Çünkü yeni varis seçimle belirlenmediği gibi veraset sistemine tam bir bağımlılık da bulunmamaktaydı. Bu sebeple Saray çevresi nezdinde en çok rağbet gören ve arkasında büyük bir yabancı nüfuzun desteği olan kişinin yeni Osmanlı sultanı olacağı kabul edilebilirdi.¹⁰⁴ Bu görüşü desteklemekle birlikte *Westminster Gazette*'deki habere göre kesin olan, tahtın

¹⁰⁰ "La Succession au Trône", *Pro Armenia*, No. 169, 5 Kasım 1907, 1182; "La Succession au Trône du Sultan", *Le Siècle*, No. 26232, 25 Ekim 1907, 1.

¹⁰¹ Yusuf Hikmet Bayur, *a.g.e.*, 120-123.

¹⁰² "Bruits d'abdication d'Abdulhamid, L'ordre de Succession au Trône", *Le Figaro*, 54. Année, 3. Série, No. 208, 26 Temmuz 1908, 2; "Les Événements de Turquie", *Journal des Débats Politiques et Littéraires*, 120. Année, No. 207, 27 Temmuz 1908, 1.

¹⁰³ "A l'Étranger, en Turquie", *La République Française*, No. 11846, 19 Ağustos 1904, 3; "General Foreign News", *The London and China Express*, No. 2203, 27 Ekim 1905, 10; "L'Allemagne A Constantinople", *La Dépêche du Berry*, No. 1718, 2 Ekim 1906, 1.

¹⁰⁴ "The Sultan's Illness", *The Derby Daily Telegraph*, No. 8291, 13 Ağustos 1906, 2.

varisinin olağan şekilde belirlenip belirlenmeyeceği konusunda şüphelerin bulunmasıydı.¹⁰⁵

Basındaki birtakım görüşlere göre, Sultan, veraset sisteminde değişiklik yapabilmek için öncelikle şer'î kanun ve kaidelere bağlı kalındığını ispat etmek isteyecekti. Bunun için de ilmiye sınıfının desteğini kazanmak amacıyla Şeyhülislamı ikna etmek gayesindeydi. Nitekim böyle bir girişim, ilmiye sınıfının desteğini almadan yapılamazdı. Söylentilere göre ise Şeyhülislam bu tarz bir değişikliğe kesinlikle taraftar değildi.¹⁰⁶ Bazı gazeteler ise yapılmak istenen değişikliğin hiçbir hukuki engelle karşılaşmayacağını düşünmekteydi. Bunlar Kur'an'da ekberiyet ilkesine dair herhangi bir ayet bulunmayışına dikkat çekerken II. Abdülhamid'in de tahta yazılı olmayan kanunlar gereğince geçtiğini hatırlatmıştır.¹⁰⁷

Osmanlı hükümeti söylentileri, "aslı ve esası olmayan"¹⁰⁸ şeklinde tanımlayarak resmî yollardan yalanlamıştı. İddia sahibi gazetelerin yayımlandığı ülkelerdeki sefaretlere veya İstanbul'daki yabancı elçiler vasıtasıyla söz konusu haberleri tekzip etmeye çalışmıştır.¹⁰⁹ Tekzip isteğiyle gazetelere gönderilen örneklerden birinde Veliht Reşad Efendi'nin hakkını Yusuf İzzeddin Efendi'ye terk edeceği iddiası reddedilmiştir.¹¹⁰ Fransa'nın İstanbul Büyükelçiliği'nden Paris'e yazılan 13 Ekim 1906 tarihli yazıda, Sultan'ın hastalığı ve halefinin kim olacağı konusunda Fransız basınında yer alan haberlerden rahatsızlık duyduğunun Sadrazam vasıtasıyla kendilerine iletildiği dile getirilmiştir.¹¹¹ Diğer yandan konuyla ilgili neşriyatın engellenmesi için de girişimlerde bulunulmuştur. Bu doğrultuda Paris'te yayınlanan *Usul-ı Veraset-i Saltanatın Tebdili ve Millet* adıyla yayımlanan

¹⁰⁵ "The Illness of the Sultan", *The Westminster Gazette*, No. 1324, 17 Ağustos 1906, 6.

¹⁰⁶ "Sultan's Successor", *The Dundee Evening Telegraph*, No. 2065, 28 Ağustos 1906, 3; "Si Le Sultan Meurt Qui Lui Succedera?", *L'Écho de Paris*, No. 8137, 22 Eylül 1906, 1.

¹⁰⁷ *The Globe*, 6 Ekim 1906, No. 10257; "La Succession au Trône de Turquie", *Le Radical*, No. 331, 27 Kasım 1906, 2.

¹⁰⁸ BOA, Hariciye Siyasi (HR.SYS), 42/52, 21 CA 1324 / 13 Temmuz 1906; BOA, HR.SYS, 42/61, 27 CA 1324 / 18 Ağustos 1906.

¹⁰⁹ Nuran Yıldırım, Bülent Özaltay, "a.g.m.", 912-914.

¹¹⁰ BOA, Zaptiye (ZB), 329/57, 16 Kanunuevvel 1324 / 29 Aralık 1908.

¹¹¹ Ministère des Affaires Étrangères (MAE), *Archives Diplomatiques, Politique Intérieure, Dossier Général, Jeunes Turcs*, IV, 1905-1907, No. 113.

kitabın dağıtımının önlenmesi ve piyasadan toplatılmasına karar verilmiştir.¹¹²

Bununla birlikte basında çıkan haberler Yıldız'da tahtı ilgilendirecek muhtemel olaylara karşı duyulan endişeyi arttırmıştır. Özellikle Reşad Efendi'nin sürekli gündemde tutulması Sultan'ın bundan bir evham derecesinde endişe duymasına yol açmıştır.¹¹³ Halihazırda tahta aday hanedan üyeleri üzerinde olan gözetim sıkılaştırılmıştır.¹¹⁴ Hanedan üyeleri içerisinde de benzer bir tavır görülmüştür. Nitekim tahta aday olan Veliaht Mehmed Reşat Efendi'nin Londra'nın konu hakkındaki görüşünü sormasına ve Vahdeddin Efendi'nin de İngiltere'den korunma talep etmesine yol açacak gelişmeleri hazırlamıştır.¹¹⁵

2. AVRUPA DİPLOMASİSİNDE OSMANLI VERASET SİSTEMİNİN DEĞİŞİKLİĞİ TARTIŞMALARI

2.1.1. İngiltere Diplomasisinde Osmanlı Veraset Sisteminin Değişikliği Projesi

Avrupa diplomasisinin Osmanlı tahtının varisini belirleyen sistem üzerindeki olası bir değişiklik durumuna müdahil olmaları II. Abdülhamid dönemi öncesinde başlamıştır. Cevdet Paşa Sultan Abdülmecid'in, veraset

¹¹² BOA, ZB, 20/67, 10 ZA 1324 / 26 Aralık 1906.

¹¹³ Dönemin mabeyn kâtiplerinden İsmail Müştak Mayakon, bu endişeyi anlatırken sarayda Reşad yerine Neş'et dendiğinden bahsetmiştir. İsmail Müştak Mayakon, *a.g.e.*, 81.

¹¹⁴ Reşad Efendi üzerindeki gözetimin en önemli sebebi, Saray'a Sultan'ın suikastı sonucu tahta geçirileceğine dair gönderilen jurnallerdir (Nurdan İpek Şeber, "Namlunun Ucundaki Padişah: II. Abdülhamid'e Karşı Planlanan Suikastler", *Türkiyat Mecmuası*, 22/1, 2012). Fesch, Reşad Efendi'nin sıkı bir gözetim altında tutulduğundan bahsetmektedir (Paul Fesch, *a.g.e.*, s. 182-183). Sultan'ın hafiyelerinden Fehim Paşa'nın bir görevi de şehzadeleri ve özellikle Reşad Efendi'yi izleyerek Saray'a bilgi vermek olmuştur (Fatma Rezan Hürmen, *Bir Devlet Adamının Mehmet Tevfik Bey'in II. Abdülhamid, Meşrutiyet ve Mütareke Devri Hatıraları*, Arma Yayınları, 1993, 405-407; Emre Gör, "II. Abdülhamid Dönemi'nden Bir İstihbaratçı Profili: Serhafiye Fehim Paşa (1873-1908)", *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Vol. 3, S. 1, 2019, s. 77). Sultan II. Abdülhamid'e sunulan jurnallerden biri için bkz. Faiz Demiroğlu, *Abdülhamid'e Verilen Jurnaller*, İstanbul 1955, 37.

¹¹⁵ John Burman, *a.g.e.*, s. 216-217.

sistemi değişikliğinde desteğini almak için İngiltere'nin İstanbul elçisi Stratford Canning ile görüştüğünü, ancak Canning'in değişiklik durumunda hanedan üyeleri arasında ve siyasette anlaşmazlıklara yol açacağını belirtmesi üzerine konuyu gündeminden çıkardığını yazar.¹¹⁶ Yine dönemin şahitlerinden Mordtmann, bir diğer İngiliz Elçisi Henry Elliot'un, Sultan Abdülaziz'in, oğlu Şehzade Yusuf İzzeddin'i veliht ilan etme çabalarına karşı görüşlerini ifade edebildiğini belirtmiştir.¹¹⁷ Yine bazı devlet adamlarının Murad Efendi'nin varis yapılması için girişimini Fransa'nın İstanbul Elçiliğinin desteklediği dönemin iddiaları arasında yer almıştır.¹¹⁸

II. Abdülhamid döneminde Avrupa'da diplomasinin Osmanlı veraset hukuku tartışmalarına dair görüşler bildirerek dahil olması İngiliz Elçisi Henry Layard'ın İstanbul Elçiliği (1877-1880) sırasında. 1878 senesinde Sultan, çocuklarının İngiltere'de eğitim alması için Layard'ın yaptığı teklifi kabul etmiş ve oğlu Selim Efendi'yi göndereceğini bildirmişti. Şehzadelerin İngiltere'de eğitim alması aslında Layard'ın "*çok önemli ve hassas*" gördüğü veraset konusunda adım atmak için yaptığı planın bir parçasıydı... İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Salisbury'nin Layard'a gönderdiği 17 Temmuz 1878 tarihli gizli mektubunda Osmanlı veraset hukukunun gözden geçirilmesinin sırası olduğunu belirtmesi onun da bu plana katıldığını göstermekteydi.¹¹⁹

İkili arasındaki yazışmalarda ekberiyet kaidesi hanedanun erkek üyelerini yok etmeye dayalı zalim ve insanlık dışı bir gelenek olarak görülmekteydi. Bu nedenle Layard, Sultan'a veraset sisteminin değiştirilerek en büyük oğlunun tahta geçmesi durumunda İngiltere'nin bu karara karşı çıkmayacağını bildirmişti.¹²⁰ Plana göre Sultan'ın en büyük oğlu Şehzade Selim Efendi ise tahtın adayı olarak İngiltere'de eğitim alacaktı. Böylece İngiltere ile ortaklık kuracak ve onun çıkarlarını gözetecek yeni bir Osmanlı padişahı yetiştirilmeye çalışılmıştır.

¹¹⁶ Ahmet Cevdet Paşa, *Tezâkir 13-20*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991, 133; Ali Akyıldız, "a.g.m.", 511.

¹¹⁷ Andreas David Mordtmann, *İstanbul ve Yeni Osmanlılar*, Çev. Gertraude Habermann-Songu, Pera Yayıncılık, İstanbul 1999; Ali Akyıldız, "a.g.m.", 519.

¹¹⁸ Cevdet Paşa, *a.g.e.*, 134-135; Ali Akyıldız, "a.g.m.", 511.

¹¹⁹ *The Queen's Ambassador To The Sultan...*, 470-471.

¹²⁰ *The Queen's Ambassador To The Sultan...*, 471.

Sultan ise Layard'ın teklifine verdiği cevapta, amcası Sultan Abdülaziz'in benzer bir girişimde bulunduğunu ancak sonrasında fikrinden vazgeçtiğini bildirmekle başlamıştır. Mevcut sistemin uzun bir geçmişe dayandığını fakat modern fikir ve gerekliliklere uymadığını kabul etmekle beraber aceleyle değiştirmenin de ihtiyatlı olmayacağını düşünüyordu. Layard, bunu bir red cevabı olarak almamıştı. Öyle ki teklifinin Sultan'ı rahatsız etmediğini düşünmüştür. Görüşme sonrasında Sadrazam Safvet Paşa da konu hakkında Layard'a mevcut veraset sistemi yürürlükte kaldığı sürece devletin geleceğinden pek bir şey umulamayacağını belirtmişti. Eskiden padişahlar, oğullarının tahta geçebilmesi için kardeşlerini öldürürken artık tahtın adayları kamu düzenini ve huzurunu bozmak isteyenler tarafından kullanılmalari için gözetim altında tutulmaktaydı. Oğlunun kendisinden sonra tahta oturmayacağını bilen Sultan da onun devleti yönetmeye uygun bir eğitim almasıyla ilgilenmemiştir. Safvet Paşa Layard'ın teklifini onaylamakla beraber neredeyse herkesin şer'i bir hüküm gibi kabul ettiği veraset sistemini değiştirmekte dikkat gerektiğini ifade etmiştir.¹²¹

Layard'ın planı Fransa'nın İstanbul'daki Elçisi tarafından da onaylanmıştı. Öyle ki Fransız Elçi, en iyi çarenin Padişahın oğlu dışındaki tahta aday tüm hanedan üyelerinin ipele boğdurulması olduğunu düşünecek kadar ileri gitmişti. Fakat hem Sultan'dan hem de Safvet Paşa'dan aldığı cevapların ardından Layard, konuyu daha fazla ileri götürmemek kararı almıştır.¹²²

Layard'ın görüşmesi konu hakkında II. Abdülhamid'in ifadelerine dayandırılan tespit edebildiğimiz tek kayıt olması sebebiyle önemlidir. Sultan, veraset düzeninin modern gerekliliklere uymadığını kabul etmekle beraber aceleyle değiştirmenin de riskli olduğunu düşünmüştü. Sultan'ı böyle düşünmeye iten sebepleri onun tahta çıkış koşullarında aramak doğru olacaktır. Nitekim V. Murad'ın kısa süren saltanatının ardından 31 Ağustos 1876 yılında tahta çıktığında Osmanlı padişahı olmamış, meşrutiyet taraftarları tarafından padişah yapılmıştı. Dolayısıyla halihazırda padişahlığın kendi soyundan devam etmesini dikte edebilecek bir güce sahip değildi. 1895 senesi sonrasındaki yayınlar da veraset sisteminin

¹²¹ *The Queen's Ambassador To The Sultan...*, 471-472.

¹²² *The Queen's Ambassador To The Sultan...*, 472.

değişikliğinden ziyade tahttan indirilirse yerine kimin geçeceği ile ilgilenmekteydi.

İngiltere'nin veraset sistemine olan ilgisinin 1895 sonrasında da devam ettiği anlaşılmaktadır. Basındaki gündemden hatırlanacağı üzere Ermenilerin iddialarının en fazla desteklendiği İngiltere başta olmak üzere Avrupa'da büyük yankı uyandıran meselede, Sultan'ın dış müdahale sonucunda tahttan indirilmesinin tartışıldığı bir ortam oluşmuştu. İngiltere'nin konuyu diplomasiye taşımasının ardından İmparator II. Wilhelm, Çar II. Nikola'ya tepkisinin ne olacağını dahi sormuştur. Çar, Sultan'ın tahttan indirilmesinin Osmanlıların iç meselesi olduğunu ve büyük güçlerin ancak Hristiyanların hayatlarının tehlikeye girmesi durumunda söz konusu olabileceği cevabını vermiştir. Ayrıca İngiltere'nin gerilimi tırmandırmamak için daha itidalli bir politika izlemesini umduklarını belirtmiştir.¹²³ Bu dönemin ardından Almanya'nın iddialarda adının geçmesiyle birlikte meselenin artık Fransa'nın öncülüğünde diplomasiye taşınıp tartışıldığı görülecektir.

2.2. Fransa Diplomasisinde Osmanlı Veraset Sisteminin Değerlendirilmesi

II. Abdülhamid döneminde Almanya'nın şehzadelerden Burhaneddin Efendi'yi destekleyerek onun tahta geçmesiyle Osmanlı Devleti ile olan olumlu ilişkilerini sürdürmek istediğine dair iddialar, konunun Avrupa diplomasisinde daha geniş ölçekli bir biçimde tartışılmasına yol açmıştır. Bu bağlamda Almanya ile Osmanlı topraklarındaki rekabetlerinden ötürü Osmanlı veraset sisteminin değişikliğine karşı büyük güçlerin olası bir müdahalesi Fransa'nın mihmandarlığında diplomasi kulislerine taşınmıştır.¹²⁴

¹²³ Bayram Soy, "Alman Dışişleri Bakanlığı Arşivine Göre II. Wilhelm Döneminde Almanya'nın Osmanlı Ermenilerine Yaklaşımı (1914'e Kadar)", *Karadeniz Araştırmaları*, S. 19, 2008, 122.

¹²⁴ Halihazırda Fransa Dışişleri Bakanlığı, Osmanlı veraset sıralaması hususundaki yeni gelişmeleri yakından takip etmekteydi. Nitekim Sultan'ın erkek kardeşi Kemaleddin Efendi'nin Nisan 1905'te ölümünün gazeteler vasıtasıyla duyurulmasının ardından Fransa'nın İstanbul Büyükelçisi Ernest Constans, Paris'e oluşan yeni tahta aday şehzadeler sıralamasını bildirmekte gecikmemiştir (MAE, *Politique Intérieure*, IV, No. 5-6).

Sultan'ın hasta olduğu iddialarının gazetelere yansıdığı dönemde Fransa Dışişleri, İstanbul'daki Elçiliği ile bağlantı kurarak gelişmelerden haberdar olmak istemiştir. Fransa'nın Burhaneddin Efendi'nin veliaht yapılacağına dair iddiaları sorgulamaya başlaması da bu döneme denk gelir. Bu doğrultuda Fransa Dışişleri Bakanı Maurice Rouvier, 4 Temmuz 1905 tarihinde İstanbul'daki elçiliğe Almanya'nın on sekiz yaşındaki oğullarından birinin yerine geçmesini destekleyeceğinin söylendiğini haber vererek bu konuda malumat edinilmesini istemiştir.¹²⁵ Elçilikten gelen cevapta, Sultan'ın her zamanki gibi Selâmlık'ta kabullerini gerçekleştirdiği, kendisinin hastalığına dair bir izlenim ya da bilginin bulunmadığı veya tahta geçecek hanedan üyesi sırasında herhangi bir değişikliğin olmadığı belirtilmiştir.¹²⁶

Elçi Constans'tan gelen cevaba rağmen Paris'te Sultan'ın olası vefatı hakkında bazı senaryolar çizilmeye ve halefi hakkındaki konular tartışılmaya devam etmiştir. Bunlardan Charles Dumont imzasıyla Temmuz 1905'te Dışişleri'nde değerlendirilmek üzere gönderilen rapor, tahtın adayları hususunda Fransa'nın tavrının ne olabileceğine dair tavsiyeler içermektedir. Dumont'un da üzerinde özellikle durduğu taht adayı Burhaneddin Efendi'ydi. Şehzadenin Almanya tarafından desteklendiği görüşüne katılan Dumont'a göre ciddi bir muhalefetle karşılaşan bu girişimlerin başarılı olması halinde Türkiye'nin gerçek hükümdarı II. Wilhelm olacaktı. Dumont, mevcut silsilenin desteklenmesi ve statükonun korunması sayesinde Almanya'nın planlarının önüne geçilebileceği tavsiyesinde bulunuyordu.¹²⁷

Osmanlı tahtının akıbetinin Avrupa basınında yoğun bir şekilde tartışıldığı 1906 yazında Fransız Dışişlerinin meseleye olan ilgisi de artmıştır. Bu sırada Constans'ın daha evvel verdiği malumat ile Dumont'un hazırladığı değerlendirmeler dikkate alınırken 1906 yılının ağustos ayında gelen iki rapor Fransa diplomasisini harekete geçirmiştir. Bunlardan ilkinde Fransa'nın Berlin Büyükelçisi, düşüncelerini belirsiz ve kararsız olarak değerlendirirse de 17 Ağustos 1906 tarihinde Berlin Büyükelçisi Ahmed Tevfik Paşa'nın II. Abdülhamid'in olası halefi hakkındaki değerlendirmelerinin detaylarını Paris'e aktarmıştır. Tevfik Paşa, tahtın adaylarından 62 yaşındaki Reşad Efendi'nin muhtemelen hastalıkları sebebiyle bu durumu

¹²⁵ MAE, *Politique Intérieure*, IV, No. 8.

¹²⁶ MAE, *Politique Intérieure*, IV, No. 10.

¹²⁷ MAE, *Politique Intérieure*, IV, No. 17.

kaldıramayacağını ve onun ardından gelen Yusuf İzzeddin Efendi'nin de devrik bir padişahın oğlu olmasının dezavantaj teşkil ettiğini düşünmekteydi. Veraset üzerindeki iddialar hususunda malumatı bulunmadığını vurgulamakla beraber Tefvik Paşa'ya göre, padişahın ölümü halinde doğacak veraset sorununda ana rolü Sadrazam oynayacaktı. Ayrıca Burhaneddin Efendi için veraset düzeni ayarlansa bile Şehzade, iki ağabeyi üzerinde güçlkle üstünlük kurabilecekti. Bunun üzerine Fransa'nın Berlin Büyükelçisi, Tefvik Paşa'nın sözlerinden hareketle yabancı hükümetlerin, Sadrazam ile iş birliği yapması gerektiği önerisinde bulunmuştur.¹²⁸

Dışişlerine sunulan isimsiz bir raporun sahibi, kaynaklarının son derece güvenilir olduğunu belirttikten sonra bazı değerlendirmeler yapmıştır. Buna göre hastalıklarla boğuşan Sultan II. Abdülhamid'in yakında vefat etme olasılığı yüksekti. Sultan da bunu bildiğinden yakın zamanda oğlu Burhaneddin Efendi'yi veraset sırasında başa getirmenin yollarını aramıştı. Böylece fikirlerini oğlu ile devam ettirebilecekti. Reşad Efendi ise II. Abdülhamid'in halefi olursa Müslümanlar için olduğu kadar Hristiyanlar için de liberal reformlar yapacak ve Avrupa ile dostane ilişkiler kuracak bir Sultan olacaktı. Fakat, II. Abdülhamid, tepkilerden çekindiği için veraset sisteminde radikal bir değişiklik yapmakta çekimser kalacaktı. Sultan, bu konuda Rusya ve Almanya'nın desteğini alacağından emindi. Bunun tamamen bir iç mesele olduğunu düşünüyor ve Avrupa'nın müdahale edemeyeceğini savunuyordu. Sultan'ı bu düşünceye Tahsin Paşa ve İzzet Holo Paşa sevk etmekte idiler. Bunların, işledikleri suçlardan ötürü yargılanmaktan sadece Burhaneddin Efendi'nin tahta geçmesi halinde kurtulabilirlerdi. Raporun sonunda tavsiyede bulunan yazar, diğer büyük güçlerin hukuksuzluk olarak nitelediği veraset sistemindeki değişiklik girişimlerine Fransa'nın da kayıtsız kalmaması gerektiğini ve acilen harekete geçmesi gerektiğini belirtmiştir.¹²⁹

Gelen iki raporun ardından Fransa Dışişleri Bakanlığı, İstanbul'daki Büyükelçiliğinden padişahın sağlık durumu ve halefleri arasındaki sırayı değiştirmek için herhangi bir hüküm verilip verilmediği hakkında malumat

¹²⁸ MAE, *Politique Intérieure*, IV, No. 73; M.A.E., *Centre Des Archives Diplomatiques De Nantes, Ambassade De France a Constantinople, Série C*, Vol. 194, No. 478-479.

¹²⁹ MAE, *Politique Intérieure*, IV, No. 84-85.

istemmiştir.¹³⁰ Elçi Constans, konu ile ilgili detaylı bir rapor hazırlayarak değerlendirmelerini gizli koduyla Paris'e sunmuştur. Öncelikle Reşad Efendi üzerinde duran Constans, başta Reşad Efendi'yi devlet işleri ile alakadar olmaktan aciz biri olarak düşünmüş ancak eski bir Sadrazamın oğuluyla yaptığı sohbet sırasında bu fikirlerinin gerçek olmadığını anlamıştı.¹³¹

Constans, Reşad Efendi'nin yanında saray zümresine bağlı olmayan devlet adamlarının yanı sıra tahtın intikal şeklinin değişmesine karşı çıkacak din adamlarının da bulunduğunu belirtmiştir. Bahsedilen din adamlarının Kanun-ı Esasî metnine bağlı olduklarını ve meşihat makamı ile ilmiye sınıfına değer katan bir anayasa ile çelişmek istemeyeceklerini düşünmekteydi. Reşad Efendi'den sonra tahtın varisi olan Yusuf İzzeddin Efendi'ye de değinen Constans, onun askerî kariyerine atf yaptıktan sonra taht için umudu olduğunu da eklemiştir. İktidara gelmeleri halinde yabancılarla uzlaşmazlığı artırarak milliyetçilik fikrini yükselteceğini ifade etmiştir. Ayrıca Mehmed Burhaneddin Efendi'nin veliaht olarak tayin edilmesi hususunda ise bu tarz bir kararın, dinî ve örfî kanunların korunmasından ve uygulanmasından sorumlu olan tüm çevreler tarafından tepkiyle karşılanacağını ve Sultan'ın aleyhinde gelişeceğini belirtmiştir.¹³²

Constans'ın gözünde Burhaneddin Efendi, sarayın oldukça kısıtlı çevresinin dışında henüz pek taraftar toplayamamış çok genç biriydi. Ayrıca Alman Büyükelçisi, bu genç şehzadenin babasının yönetim anlayışını devam ettirerek Almanların çıkarları doğrultusunda sürdüreceği söylentilerinden de haberdardı. Fakat edindiği izlenim, diğer devletlerin elçilerinin bu yaklaşıma tepkili olsalar da kendi etki alanları dışında yer alan böyle bir meseleye müdahale edemeyecekleri yönündeydi. Bu sebeple Constans, Sultan'ın ölümü durumunda Sadrazam, Harbiye Nazırı ve Şeyhülislam'ın yeni Sultan'ın belirlenmesinde ana rolü oynayacaklarını ve bu üç şahsın da mevcut kanunlara bağlı olarak seçim yapacaklarını düşünmüştür. Fakat meselenin son derece hassas olması sebebiyle topladığı bilgilerin kesin olarak doğruluğunu garanti edemeyeceğini de eklemiştir.¹³³

¹³⁰ MAE, *Politique Intérieure*, IV, No. 76.

¹³¹ MAE, *Politique Intérieure*, IV, No. 86.

¹³² MAE, *Politique Intérieure*, IV, No. 86-87.

¹³³ MAE, *Politique Intérieure*, IV, No. 86-87.

Öte yandan İngiliz Dışişleri Bakanı Edward Grey, İstanbul'daki gelişmelerden Elçi O'Conor sayesinde haber almaya devam ediyordu. Gelişmeler yakından takip ediliyordu.¹³⁴ Fakat tahtın iki adayından gelen mektup İngiltere'nin tavrını açığa çıkarmıştır. Bunlardan ilkinde 1906 senesinin Eylül ayında II. Abdülhamid'in kardeşi Mehmet Vahdettin'in İngiltere'nin İstanbul'daki Elçiliğine teslim edilen bir mektubu şaşkınlık yaratmıştır. Mektupta Vahdettin olası veraset sisteminin değişikliğine karşı kendisinin ve ailesinin korunmasını talep etmiştir.¹³⁵ Diğer mektup ise veliaht Reşad Efendi tarafından gönderilmiştir. Burada olası bir sistem değişikliğinde İngiltere'nin tavrı sorulmuştur. Her iki talebe de İngiltere diplomasisi temkinli yaklaşarak ilkinde kayıtsız kalmış, ikincisinde ise olağandışı bir durum olduğunu öne sürerek konu hakkında bu tür bir iletişimi kabul etmemiştir.¹³⁶ Bu, İngiltere'nin artık önceki döneme kıyasla meseleye daha temkinli yaklaştığını ve müdahale etmekten uzak bir politika izlediğini gösteren ilk adımdı. Londra'nın tavrı Fransa'nın müdahale etme olasılığını tartışmaya açmasıyla netleşecekti.

2.2.1. Avrupa Devletlerinin Müdahalesi Olasılığının Tartışılması

İstanbul'daki Elçiliğin iddialara karşı temkinli yaklaşımı ve müdahale edilmesi hususundaki çekimser tavrına rağmen Fransa Dışişleri, meselenin etraflıca araştırılması ve diğer Avrupa hükümetlerinin görüşlerinin alınması için harekete geçmiştir. Bu doğrultuda ilk olarak daha evvel İstanbul Büyükelçiliği de yapmış olan Fransa'nın Londra Büyükelçisi Paul Cambon, İngiliz Hükümeti'nden bazı devlet adamlarıyla tavırlarının ne olabileceğine dair birtakım görüşmelerde bulunmuştur. Cambon, Paris'e gönderdiği yazısında padişahın ölümü halinde tahtın varisinin Reşad Efendi olacağını, ancak ordu içerisinde yer alan İzzeddin Efendi'nin Şeyhülislam'a Reşad Efendi'nin tedavisi olmayan bir hastalıkla boğuştuğunu dayatıp tahtı bir bakıma darbeyele ele geçirebileceğini belirtmekteydi. Ayrıca Burhaneddin Efendi'nin hiç şansının olmadığını ve Sultan'ın tahtın varisleri için olan sıralamayı değiştiremeyeceğini düşünmekteydi.¹³⁷

¹³⁴ John Burman, *a.g.e.*, 216.

¹³⁵ John Burman, *a.g.e.*, 216.

¹³⁶ John Burman, *a.g.e.*, 217.

¹³⁷ MAE, *Politique Intérieure*, IV, No. 74-76.

Cambon'un ilk görüşmeyi İngiltere Dışişleri Bakanı Edward Grey ile yapmıştır. Bu görüşmede tahta çıkması kesin olmayan bir adayın veliaht yapılması durumunda İngiliz Hükümeti ile ortak endişelere ve tavra sahip olunması gerektiğini ifade etmiştir. Cambon, tahtın yegâne varislerinin Reşad ve İzzeddin Efendiler olduklarını, II. Abdülhamid'in vefatından sonra doğacak çekişmelerde tarafsız kalacaklarını ancak dışarıdan bir devletin müdahalesi halinde buna izin vermeyeceklerini vurgulamıştır. Edward Grey, zamanı geldiğinde yalnızca Osmanlıları ilgilendiren bir meseleye karışmaktan kaçınılması gerektiğini ve Şeyhülislam tarafından ilan edilecek varisi tanımaları gerektiğini belirtmiştir. Ancak Alman Hükümeti'nin Burhaneddin Efendi'yi destekleyeceği söylentilerinin gerçek olması durumunda buna karşı tavır alınabileceği yönündeki Cambon'un düşüncelerini de desteklemiştir.¹³⁸

Paul Cambon İngiltere Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Sir Charles Hardinge ile yaptığı görüşmede, Hardinge, gerekirse Fransa ve İngiltere Hükümetlerinin aynı tutumu benimsemelerinin önem taşıdığını ancak önceden bir taht adayı tercih etmelerinin uygun olmayacağını belirtmiştir. Ona göre halihazırda meşru varis Reşad Efendi idi. Fakat Türkiye'de olayların gidişatı da asla tahmin edilemezdi. Temkinli hareket edilmesi gerekmektedir. Çünkü asker olan ve ordu içerisinde nüfuz sahibi bulunan İzzeddin Efendi, meşru varis Reşad Efendi'nin hastalığı sebebiyle tahta geçemeyeceği yönünde bir şayiayı Şeyhülislam'a empoze edebilirdi. Büyük güçler, Reşad Efendi'nin lehinde beyanda bulunup, tahta oturmadan önce onu tanırlarsa, İzzeddin Efendi Sultan olduğu takdirde yanlış bir durumda bulunma riskiyle karşı karşıya kalabilirlerdi. Bu sebeple Hardinge, önceden tahminlerde bulunarak hareket edilmemesi gerektiğini düşünmüştür.¹³⁹

İngiltere'nin Grey ve Hardinge'nin yukarıda belirtilen düşüncelerinde olduğu gibi herhangi bir müdahaleden kaçınarak gelişmeleri takip etme yönündeki fikri çok geçmeden değişmiştir. İngiltere Dışişleri Bakanlığı, Sultan'ın istikrarsız sağlık durumu ve buna bağlı olarak halefinin kabul edilemez şekilde belirleneceğine dair söylentileri göz önüne aldığını

¹³⁸ MAE, *Politique Intérieure*, IV, No. 102; MAE, *Centre Des Archives Diplomatiques De Nantes, Ambassade De France a Constantinople*, Série C, Vol. 195, No. 71-72.

¹³⁹ MAE, *Politique Intérieure*, IV, No. 98; MAE, *Centre Des Archives Diplomatiques De Nantes, Ambassade De France a Constantinople*, Série C, Vol. 195, No. 17.

belirterek İstanbul'daki İngilizlerin can ve mal güvenlikleri hususunda endişeye düşüldüğünü öne sürmüştür. 20 Mart 1907 tarihinde Fransa Dışişleri Bakanlığı ile temasa geçen Bakanlık, güvenliğin sağlanması adına ortak bir müdahalenin düşünülmesini içeren teklifini iletmiştir. Bu doğrultuda yukarıda açıklanan sebeplere dayanarak İstanbul'da bir İngiliz savaş gemisinin mevcudiyetinin beklenmedik durumlarda arzu edilebileceği belirtilmiştir. Ardından Babıali'nin olası muhalefetini engellemek adına Fransa Hükümeti'ne ortak bir uyum içerisinde hareket etmek için teklifte bulunmuştur.¹⁴⁰

Fransa'nın Rusya Büyükelçisi Boutiron ise Rusya Dışişleri Bakanı Aleksandr Petroviç İzvolski ile iddialar hakkında bir görüşme gerçekleştirmiştir. Yaptığı görüşmede II. Abdülhamid'in vefatı halinde tahta geçecek varisin Almanya'nın desteğiyle değiştirilebileceği söylentilerini gündeme getirerek Rusya'nın düşüncelerini öğrenmek istemiştir. İzvolski, bunun Osmanlıların iç meselesi olduğunu belirterek devletlerin müdahalesinin hukuka aykırılığı üzerinde durmuştur. Bir müdahale olsa bile devletlerin bunu hangi araçlarla yapabileceklerinin bilinemediğini belirtmiştir. Başka bir devletin taht değişikliğine müdahale etmesinin büyük bir özen ve güçlkle sürdürülen dengeyi tehlikeye atacağını savunmuştur. Boutiron'a göre, İzvolski şimdilik ihtiyatlı davranmakta ise de Rusya'nın prensibi olarak bir yandan kendi çıkarlarını korumayı diğer yandan da kimseyle tartışmamayı tercih edeceğini ancak böyle önemli bir meseleyi sonraki görüşmelerde tekrar gündeme getirecekti. Bu doğrultuda Rusya'nın Boğaz'daki konumunun bozulmadan korunması için bulunması gereken siyasi birliği işaret edecek bir makalenin *Novoi Vremia*'da yayınlanmasının gereksiz olmayacağı kanaatindeydi.¹⁴¹

2.2.2. Fransa İstanbul Büyükelçiliği'nin Görüşleri

Rusya ve İngiltere Dışişleri Bakanlarının iddialar ve olası bir dış müdahale hakkındaki fikirleri alındıktan sonra neticeleri İstanbul'daki Fransa Büyükelçiliği ile paylaşılarak görüşleri sorulmuştur. Fransa'nın

¹⁴⁰ MAE, *Centre Des Archives Diplomatiques De Nantes, Ambassade De France a Constantinople*, Série C, Vol. 196, No. 362-362.

¹⁴¹ MAE, *Politique Intérieure*, IV, No. 104-105; MAE, *Centre Des Archives Diplomatiques De Nantes, Ambassade De France a Constantinople*, Série C, Vol. 195, No. 94.

İstanbul Maslahatgüzarı Boppe, 12 Ekim 1906 tarihinde Sir Hardinge'nin düşünceleri üzerine yaptığı değerlendirmede bu tavsiyelere uymanın alınacak tek tavır olduğunu düşündüğünü ve Büyükelçi Constans'ın belirttiği gibi elçiliklerin padişah seçimi üzerinde herhangi bir etkide bulunamayacaklarını ifade etmiştir. Bu sebeple Boppe, yeni padişah şeyhülislam tarafından ilan edilmeden evvel herhangi bir varis üzerinde tercih bildirmenin çok ihtiyatsız bir davranış olacağını düşünmüştür.¹⁴² Constans ise Fransa basınında çıkan Sultan II. Abdülhamid'in ölümünün yakın olduğu ve tahtın varisleri sırasında değişiklik yapacağına dair haberlerden hoşlanmadığını ve bunun Elçiliğe bildirildiğini haber vermiştir. Bu durumda Constans, Türkiye'de Fransa'nın çıkarlarını etkileyebilecek bir adım atılmadan önce mevcut Osmanlı idaresinin meseleye yaklaşımının dikkate alınması gerektiğini ifade etmiştir.¹⁴³

İstanbul'daki Fransa Elçiliğinin görüşlerine rağmen Fransa Dışişleri Bakanı Léon Bourgeois, konunun ciddiyetinden dolayı her türlü gelişmeden kendisinin ayrıntılı olarak bilgilendirilmesini İstanbul'daki elçilikten istemiştir.¹⁴⁴ Bunun üzerine 27 Aralık 1906 tarihinde Elçi Constans, detaylı bir rapor mahiyetinde değerlendirmelerini Paris'e bildirmiştir. Mesele hakkında çok sayıda yanlış söylentinin dolaştığını ve çoğunun asılsız olduğunu öncelikle belirten Constans, Sultan'ın sağlık durumunun ciddi olmadığını ve son iki haftada dört kez onunla çeşitli vesilelerle görüştüğünü belirtmiştir. Devamında ise Sultan'ın halefi tartışmalarını değerlendirmiştir.¹⁴⁵

Constans'a göre, Sultan Abdülhamid, kendinden sonra kimin tahta geçeceğini umursayan biri gibi görünmüyordu. Bu yüzden, en ufak bir sağlık sorununu dahi saklamaya gayret gösteriyordu. Bu şartlar altında, çevresinde ona en sadık insanlarla bile Şehzade Burhaneddin'i veliaht ilan etme arzusunu konuştuğunu düşünmek zordu. Constans'ın değerlendirmeye aldığı diğer bir mesele dış güçlerin Osmanlı'da taht seçimine müdahalesi ve bunun mümkün olup olmayacağı idi. İstanbul'da bulunan meslektaşlarının da aynı soruyu sorduklarını belirten Constans, bu konuda bir müdahalenin

¹⁴² MAE, *Politique Intérieure*, IV, No. 112.

¹⁴³ MAE, *Politique Intérieure*, IV, No. 116.

¹⁴⁴ MAE, *Centre Des Archives Diplomatiques De Nantes, Ambassade De France a Constantinople, Série C, Vol. 195, No. 432.*

¹⁴⁵ MAE, *Politique Intérieure*, IV, No. 123.

olamayacağını ve tartışmalarının da yeni söylentileri doğurduğunu düşünmekteydi. Bu söylentilere örnek veren Constans, Şehzade Burhaneddin'in Almanya Büyükelçisi'ni ziyaret edeceğinin söylendiğini fakat hanedan üyeleri üzerindeki gözetimi bildiğinden bunun mantıksız olduğunu ifade etmiştir. Edindiği söylentiye göre Şehzade, Alman büyükelçi Baron Marschall ile görüşükten sonra Rusya Büyükelçisine gidecek onunla uzun bir görüşme yapacaktı. Ardından bu iki diplomat bir anlaşmaya varacaktı.¹⁴⁶

Constans, yine de bu iddiayı doğrulamak için Rus Büyükelçi Zinovyev ile görüştüğünü, böyle bir bahsin geçmediği cevabını aldığını belirtmiştir. Kendisiyle yaptığı görüşmede, Zinovyev de söylentilerin mantıklı olmadığını sadece Sultan'ın Burhaneddin Efendi'yi ayrıcalıklı bir konumda görmek istemiş olabileceğini söylemişti. Constans'a göre, Şehzade Burhaneddin'in tahta çıkmasıyla birlikte mevcut politikanın ve onu Saray'da yöneten devlet adamlarının görevlerine devam edecekleri öngörülebilirdi. Bu sebeple, Almanların bunu istediğini varsaymak doğaldı ve büyük olasılıkla söylentilere yol açan da buydu.

Constans, konu hakkında tam olarak bilgi sahibi olmak için "Şehzade Burhaneddin'in tahta geçmesi durumunda en fazla kârlı çıkacak ve Sultan'ın en yakınlarından" şeklinde tanımladığı bir devlet adamıyla yaptığı görüşmeden de bahsetmiştir. Bu kişi, Veliâht Reşad Efendi'ye bağlı bazı devlet adamlarının karşılaşılabilecekleri zorluklara bir göz atmak için söz konusu söylentileri yaydıklarını ve böylece onun tahta geçmesini sağlamış gözükersen bundan faydalanmak istediklerini söylemişti. Constans, konuştuğu söz konusu kişinin bahsettiği devlet adamlarının kişisel düşmanı olduğunu da eklemiştir. Tüm açıklamalarına dayanarak Constans, Şehzade Burhaneddin hakkında çıkan söylentilerin ciddi ve doğru olduğuna inanmadığını Paris'e bildirmiştir.¹⁴⁷ Neticede Constans'ın görüşlerinin ardından konuya dair Paris ile İstanbul arasındaki yazışmaların sona ermesinden dolayı Fransa Dışişleri Bakanlığı'nun endişelerin yersiz olduğu kanısına vardığı ve meseleye verdiği önemin azaldığı anlaşılmaktadır.

¹⁴⁶ MAE, *Politique Intérieure*, IV, No. 123-124.

¹⁴⁷ MAE, *Politique Intérieure*, IV, No. 123-124.

S o n u ç

XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren veraset sisteminin babadan oğula geçecek şekilde değiştirileceğine dair iddialar, II. Abdülhamid'in saltanatı sırasında da devam etmiştir. Jön Türkler tarafından geliştirilen ve üzerinde tartışmaların yapıldığı Osmanlı veraset düzeni üzerindeki iddialar 1894 senesinde başlamıştır. Bu ilk dönemdeki tartışmaları teşvik eden Avrupa'da Sultan'ın tahttan indirileceğine dair artan şayialar olmuştur.

1904 senesinden sonra tahta kimin geçeceği üzerinden Osmanlı veraset sistemi yeniden gündem olmuştur. Bu defa iddiaların odağına II. Abdülhamid'in veraset sistemini değiştirerek tercihini oğlu Burhaneddin Efendi'den yana kullanacağı görüşü yerleşmiştir. Burhaneddin Efendi, bu dönemde Avrupa'da en fazla ilgi gören ve hayatı üzerinde spekülasyon yapılan Osmanlı şehzadesidir. Onu diğerlerinden ayıran; kendisine ait yetenekleri olmakla beraber, Avrupa'da sürekli yakından takip edilen ve hakkında yorumlar yapılan Sultan II. Abdülhamid'in "favori" oğlu olmasıdır. Jön Türklerin ana rolü oynadığı bu dönemde Sultan'ın 1906 senesindeki hastalığının duyulması ilginin bir kat daha artmasını sağlamıştır.

İddiaların ikinci döneminden itibaren gazetelerin köşelerini süsleyen ve veraset sistemini de içine alan Osmanlı hanedanına dair söylentilerin Avrupa kamuoyunda ilgiyle takip edildiği anlaşılmaktadır. Gazetelerin yoğun ilgisi, Yıldız Sarayı'nın kapalı kapıları ardında Sultan'ın yaşamı, sağlığı ve onunla ilgili gündelik yaşamının karanlıklar perdesi altında olmasından dolayı artmıştır. Bu hususa değinen Fransız basınındaki bir makalede vurgulandığı gibi Avrupa kamuoyu, *VII. Edward'ın alışkanlıklarından, II. William'in kaptislerinden veya François Joseph'in çulgnuluklarından* habersiz değilken II. Abdülhamid hakkında çok az şey bilmekteydi. Nitekim bu taht meseleleri de Saray'ın kapalı kapıları ardından duyulmuştu.

Yurtiçindeki sansür uygulaması sebebiyle gelişmelerin takibinde Jön Türklerin yayınları ve Avrupa basını ön plana çıkmaktadır. Avrupa'da gazeteler, Jön Türklerin değerlendirmelerine paralel bir şekilde olası bir değişiklikte Osmanlı veraset hukukunun buna uyup uymayacağını ve devlet adamlarının tavırlarının neler olabileceğini tartışmışlardır. Osmanlı veraset hukukunun herhangi bir değişikliğe mahal vermeyecek şekilde Kanun-ı Esasî ile sabit olduğu kanısını sıklıkla dile getirmişlerdir. Devlet adamları hususunda ise Saray'a yakın bürokrasiden bazılarının kendi menfaatlerini

sürdürmek adına II. Abdülhamid'in yönetim anlayışını devam ettireceğine inandıkları Burhaneddin Efendi'yi destekledikleri hususunda ortak görüş bildirmişlerdir. Bu noktada salt bir iddia havuzu oluşturarak spekülasyonlar halinde kamuoyuna yaymak yerine, Sultan'ın düşüncesinin temelleri sorgulanmak istenmiştir. Ortak olarak dile getirilen ve bir endişe halini alan düşünce, veraset değişikliğinin sadece Saray'dan değil dışarıdan yani Almanya tarafından yönlendirilen bir proje olabileceğidir.

Almanya'nın veraset sistemi değişikliğine müdahil olacağına dair basında çıkan iddialar büyük devletlerin dikkatini bu meseleye çevirmiştir. Nitekim Osmanlı toprakları üzerinde Almanya ile rekabet halinde olan Fransa'nın tepkisi de gecikmemiştir. İddiaların 1895 senesinde başlayan ilk dönemde II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesi ihtimali üzerinden İngiltere merkezli olarak yeni Osmanlı padişahının kim olacağı tartışılmıştır. İkinci dönemde ise Sultan'ın olası vefatı düşünülerek sistemin değişimi sonucunda Burhaneddin Efendi'nin veliyaht olacağı iddialarına karşı Fransa'dan tepkiler yükselmiştir. Bunun temelinde Fransızların Burhaneddin Efendi'nin Almanya tarafından desteklendiğine dair iddialardan hoşnut olmamaları yatmaktadır. Böylelikle söylentiler gerçekleşmeden önce Almanya'nın Osmanlı Devleti nezdinde edindiği kazanımların artması engellenmek istenmiştir. Her iki devlet de böylelikle güncel politik ihtiyaçları doğrultusunda Osmanlı veraset düzeni üzerinden devletin iç işlerine müdahalede bulunmak istemişlerdir.

Öncelikle İstanbul'daki elçiliği aracılığıyla Sultan'ın sağlığı hakkında güncel bilgileri takip eden Fransa Dışişleri Bakanlığı, vefatı halinde tahta kimin geçebileceğine dair basında yer alan haberleri yakından takip etmiştir. Ardından diğer hükümetler ile gelişmeleri paylaşan Fransa'nın Avrupa'daki elçileri, meseleye ortak bir müdahalenin mümkün olup olmayacağı üzerine görüşmelerde bulunmuşlardır. Fakat ısrarlı bir biçimde ortak müdahale arayışlarına rağmen İngiltere ve Rusya'dan istediği cevabı alamamıştır. Neticede bu mesele göstermiştir ki Büyük Devletlerin; Doğu Sorunu politikası ile kısıpaca aldıkları ve aralarındaki rekabetten dolayı, Osmanlı Devleti üzerinde açtıkları cephele, Osmanlı Sarayı'nın ve hatta hanedan ailesinin, derinliklerine kadar inmiştir. Diğer taraftan basında öne sürülenlerden ziyade dönemin diplomatik yazışmaları ve şahitlerinin görüşleri böyle bir arzunun özellikle Yıldız Sarayı'nda oluştuğunu gösterse de istenilenler gerçekleştirmemiştir. Ekberiyet kaidesi sürdürülmüş ve

hanedanın en yaşlı erkek üyesi V. Mehmed Reşad, 27 Nisan 1909 tarihinde Osmanlı Devleti'nin otuz beşinci padişahı olarak tahta çıkmıştır.

KAYNAKÇA

Arşivler

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Hariciye Siyasi (HR.SYS), 42/52; 42/61.

Zaptiye (ZP), 20/67; 329/57.

Maliye Nezareti Emlak-i Emiriyye Nezareti (ML.EEM.), 666/94.

Yıldız Name-i Hümayunlar (Y.PRK.NMH.), 3/36.

Yıldız Teşrifat-ı Umumiye Dairesi (Y.PRK.TŞF.), 5/21.

Yıldız Hususi Maruzat (Y.A.HUS), 520/74.

Ministère des Affaires Étrangères, Archives diplomatiques, La Courneuve/Fransa (MAE)

Politique Intérieure, Dossier Général, Jeunes Turcs, IV, 1905-1907.

Ministère des Affaires Étrangères, Archives diplomatiques, Nantes/Fransa, (MAE)

Ambassade De France a Constantinople, Série C, Vol. 195-196.

Basılı Kaynaklar

Abdülhamid'in Kara Kutusu, Arap İzzet Holo Paşa'nın Günlükleri, Haz. Ahmet Semih Mümtaz, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2019.

AHMET CEVDET PAŞA, *Tezahir 13-20*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991.

AKYILDIZ, Ali, "Osmanlı Saltanat Veraseti Usulünü Değiştirme ve Sultan Abdülaziz'in Yusuf İzzeddin Efendi'yi Veliht Yapma Çabaları", *Deutsch-Türkische Begegnungen, Festschrift für Kemal Beydilli, Alman Türk Tesadüfleri, Kemal Beydilli'ye Armağan*, Ed. Hedda Reindl-Kiel, Seyfi Kenan, Berlin, Eb-Verlag 2013, s. 509-537.

AKYILDIZ, Ali, *Kral Öldü Yaşamın Kral, Osmanlı'da Cülus, Veraset ve Meşruiyet*, Timaş Yayınları, İstanbul 2021.

AKYILDIZ, Ali, *Yusuf İzzeddin, İkbâl, İdbar, İntihar*, Timaş Yayınları, İstanbul 2022.

ALDERSON, A.D., *Osmanlı Hanedanının Yapısı*, İz Yayıncılık, İstanbul 1998.

ALP, Ruhay, *Kafesten Temsiliyete, Osmanlı Devleti'nde Velihtlik Kurumu*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2019.

BAYUR, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılâp Tarihi*, C. 4, Kısım 2, Türk Tarih Kurumu Yayınevi, Ankara 1952

BRUNSWİK, Benoit, *La Succession Au Trône De Turquie*, Paris 1872.

- BURMAN, John, *Britain's Relations With The Ottoman Empire During The Embassy Of Sir Nicholas O'Conor To The Porte, 1898-1908*, The Isis Press, İstanbul 2010.
- DEMİROĞLU, Faiz, *Abdülhamid'e Verilen Jurnaller*, İstanbul 1955.
- FESCH, Paul, *Abdülhamit'in Son Günlerinde İstanbul*, Çev. Erol Üyepazarcı, Pera Yayınları, İstanbul 1999.
- GIESE, Friedrich, "Das Seniorat im osmanischen Herrscherhause", *Mitteilungen zur osmanischen Geschichte*, II (1923-1926).
- GÖR, Emre, "II. Abdülhamid Dönemi'nden Bir İstihbaratçı Profili: Serhafiye Fehim Paşa (1873-1908)", *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Vol. 3, S. 1, 2019, s. 71-84.
- HANİOĞLU, M. Şükrü, "Tunalı Hilmi Bey'in "Devlet Modeli", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 1984, s. 107-144.
- HÜRMENT, Fatma Rezan, *Bir Devlet Adamının Mehmet Tevfik Bey'in II. Abdülhamid, Meşrutiyet ve Mütareke Devri Hatıraları*, Arma Yayınları, 1993.
- İNALCIK, Halil, "Osmanlılar'da Saltanat Veraseti Usûlü ve Türk Hakimiyet Telâkkisiyle İlgisi", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, XIV/1, Mart 1959, s. 69-94.
- KABADAYI, Yüksel, *The Times Gazetesine Göre 1896-1897 Yıllarında Ermeni Sorunu*, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- Kanun-ı Esasî*, Sabah Matbaası, Dersaadet 1327.
- KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, IV, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011.
- KAYNAR, Erdal, "Les Jeunes Turcs Et L'Allemagne Avant 1908", *Turcica*, 38, 2006, s. 281-321.
- KORKMAZ, Mehmet, "Bahriye Müze ve Kütüphane İdaresi'nin Kurucu Müdürü Mehmet Hikmet (Salahor) Paşa (1863-1934): Hayatı, Askerî Faaliyetleri ve Eserleri", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 43, İstanbul 2020, s. 109-154.
- KURAN, A. B., *Osmanlı İmparatorluğunda İnkılap Hareketleri ve Milli Mücadele*, Çelçüt Matbaası, İstanbul 2000.
- LEONCAVALLO, Giuseppe, *L'Ordre de Succession au Trône en Turquie*, Moures 1873.
- MARDİN, Şerif, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908*, İletişim Yayınları, İstanbul 2011.
- MAYAKON, İsmail Müştak, *Yıldız'da Neler Gördüm?*, Sertel Matbaası, İstanbul 1940.
- MORDTMANN, Andreas David, *İstanbul ve Yeni Osmanlılar*, Çev. Gertraude Habermann-Songu, Pera Yayıncılık, İstanbul 1999.
- MOURAD, *Le Palais De Yıldız et La Sublime Porte*, Paris 1895.
- OSMAN BEY, *Les Imams et Les Derviches*, Paris 1881.

- Osmanlı İmparatorluğu'nun Yükseliş ve Çöküş Tarihi*, III, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1980.
- OSMANOĞLU, Ayşe, *Babam Sultan Abdülhamid, Hâtıralarım*, Selçuk Yayınları, İstanbul 1986.
- PETROSYAN, Yuriy, *Sosyalist Açıdan Jön Türk Hareketi*, Çev. Mazlum Beyhan ve Ayşe Hacıhasanoğlu, Yordam Kitap, 2021.
- SARICAOĞLU, Fikret, *Kendi Kaleminden Bir Padişahın Portresi Sultan I. Abdülhamid (1774-1789)*, Tarih ve Tabiat Vakfı, İstanbul 2001.
- SOY, Bayram, "Alman Dışişleri Bakanlığı Arşivine Göre II. Wilhelm Döneminde Almanya'nın Osmanlı Ermenilerine Yaklaşımı (1914'e Kadar)", *Karadeniz Araştırmaları*, S. 19, 2008, s. 115-128.
- ŞEBER, Nurdan İpek, "Namlunun Ucundaki Padişah: II. Abdülhamid'e Karşı Planlanan Suikastler", *Türkiyat Mecmuası*, 22/1, 2012, s. 31-59.
- TAHSİN PAŞA, *Abdülhamit ve Yıldız Hatıraları*, İstanbul 1931.
- The Queen's Ambassador To The Sultan, Memoirs of Sir Henry A. Layard's Constantinople Embassy 1877-1880*, The Isis Press, İstanbul 2009.
- UŞAKLIGİL, Halit Ziya, *Saray ve Ötesi*, Can Yayınları, İstanbul 2019.
- UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı, *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014.
- YILDIRIM, Nuran - ÖZALTAY, Bülent, "The Kidney Disease of Abdülhamid II in Light of His Urine Analysis", *Ciêpo Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Araştırmaları Uluslararası Komitesi XVII. Sempozyumu Bildirileri*, Haz. K. İnan, Y. Dursun, Trabzon 2011.
- ZİYA PAŞA, *Veraset-i Saltanat-ı Seniyye*, İstanbul 1326.

Gazeteler

İngiliz Gazeteleri

The Aberdeen Press and Journal, The Bournemouth Daily Echo, The Bristol Times and Mirror , The Civil & Military Gazette, The Daily News, The Derby Daily Telegraph, The Dundee Evening Telegraph, The Edinburgh Evening News, The Evening Mail, The Evening Star, The Globe, The Inverness Courier, The Lancashire Evening Post, The London and China Express, The London Evening Standard, The Manchester Evening News, The Newcastle Courant, The Newcastle Evening Chronicle, The Northern Whig, The Nottingham Evening Post, The Orcadian, The Pall Mall Gazette, The Sun, The Western Mail, The Westminster Gazette, The Yorkshire Evening Post .

Fransız Gazeteleri

L'Aurore, L'Écho de Paris, L'Éclair, L'Étendard, L'Événement, L'Univers, La Dépêche du Berry, La Liberté, La Patrie Créole, La République Française, La Souveraineté Nationale, Le Courrier du Soir, Le Figaro, Le Gaulois, Le Journal du Dimanche, Le Libéral, Le Matin, Le Parisien, Le Petit Parisien, Le Peuple Français, Le Public, Le Radical, Le Rappel, Pro Armenia, La Siécle.

Türk Gazeteleri

Balkan Doğru Söz, İctihad, Meşveret, Osmanlı.

E K L E R

EK I: Burhaneddin Efendi (1914)

(<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b6932001q?rk=21459;2#>)

EK II: II. Abdülhamid, Sadrazam Tefik Paşa ve Şehzade Burhaneddin Efendi (Illustrated London News, 1 Mayıs 1909, No. 3654)

EK III: Fransa Basınında "Sultan Ölüirse Yerine Kim Gececek?" Başlıklı Haber (L'Echo de Paris, 22 Eylül 1906, No. 8137)

"THE CLAIMS AND DEBATES REGARDING THE OTTOMAN SUCCESSION SYSTEM
DURING THE RULE OF ABDÜLHAMİD II"

Abstract

Ottoman succession system underwent a change at the beginning of the 17th century and the principle of ekberiyet (seniorat) was adopted. As of the second half of the 19th century, regulation of seniorat came to the fore. In the first period starting from 1895, V. Murad, Mehmed Reşad and Yusuf Izzeddin Efendi were at the center of the allegations. In the second period, which started in 1904, there were rumors that Sultan Abdulhamid II wanted to appoint his son Mehmed Burhaneddin Efendi (1885-1949) as heir. When the illness of Abdülhamid II became known in 1906, interest in the matter increased even more in view of his possible death. One of the most important allegations was German support to a change in succession system in Burhaneddin Efendi's favor. As a result, the issue was no longer just on the press' agenda but would also be addressed through diplomacy. France, which was competing with Germany at the time, was the most concerned about the allegations. In response to allegations of German support, the French Ministry of Foreign Affairs questioned the basis of the issue before raising the possibility of international foreign intervention. I discuss allegations in the European press about a change in the Ottoman succession system during the reign of Abdülhamid II, as well as state approaches to the issue, within the context of the activities of the French Ministry of Foreign Affairs, which emphasized the issue the most.

Keywords

Succession, Dynasty, Europe, Press, Diplomacy.

ABDÜLMECİD EFENDİ KÜTÜPHANESİ:
SON HALİFE ABDÜLMECİD EFENDİ'NİN
ENTELEKTÜEL HAYATININ SİMGE MEKÂNI*

Lale UÇAN**

ÖZET

Bilgi, Osmanlı toplumu içerisinde vakıflar tarafından cami, medrese ve kütüphane vasıtasıyla aktarılmıştır. Yüzyıllar boyu topluma ve eğitim-öğretim kurumlarına hizmet eden kütüphaneler, Tanzimat sonrasında ise dönemin şartlarına uygun faaliyet göstermişlerdir. Abdülmecid Efendi Kütüphanesi: Son Halife Abdülmecid Efendi'nin Entelektüel Hayatının Simge Mekânı isimli yazımızda amacımız, Halife Abdülmecid Efendi'nin kütüphanesini onun muhitiyle birlikte analiz etmektir. Bu bakış açısıyla Abdülmecid Efendi'nin okuma merakı, kitaba olan ilgisi ve kütüphanesindeki koleksiyonlar üzerinde durulacaktır. Şahsına hediye edilen eserlerin ithaf yazularında, Abdülmecid Efendi'nin sanatçı kimliğine vurgu yapan ifadelere de rastlamak mümkündür. Abdülmecid Efendi'nin entelektüel kimliği için bir simge olarak nitelendireceğimiz kütüphanesindeki kitaplar, çok çeşitli konu başlıklarından oluşmaktadır. Kütüphanesindeki çok katmanlı kitap koleksiyonu, farklı dillerden ve konulardan müteşekkildir. Bu konu çeşitliliğini, Abdülmecid Efendi'nin çok yönlü ve gelişmeye açık profiliyle ilişkilendirebiliriz.

Anahtar Kelimeler

Son Halife Abdülmecid Efendi, Dolmabahçe Sarayı, Abdülmecid Efendi Kütüphanesi, kütüphane, kitaplar, muhit.

Giriş

Osmanlı kütüphanelerinde kitap toplama ve saklama süreci çeşitli aşamalardan geçerek yol almıştır. I. Murad devrinde (1326-1389) yavaş

* Araştırma Makalesi. Makalenin geliş tarihi: 06.03.2023 / Kabul tarihi: 27.05.2023

Bu çalışma, "Son Halife Abdülmecid Efendi'nin Hayatı: -Şehzâdelik-Veliahtlık ve Halifelik Yılları-" isimli doktora tezinden geliştirilerek üretilmiştir.

** Dr. Öğretim Üyesi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Tarih Bölümü, İstanbul/Türkiye, lucan@fsm.edu.tr, (ORCID ID: 0000-0002-4393-743X).

yavaş kitap birikiminden söz edilirken, I. Bâyezid (1354-1403) saltanatında Bursa artık, bir ilim ve kültür merkezi olmuştur. Burada önemli bir hususu belirtmek yerinde olacaktır. Eyne Bey (İnebey) Subaşı Medresesi'nde müstakil kütüphane odasından bahsedilirken, Bolu Yıldırım Medresesi'nin bir kütüphanesi olduğu bilgisi de mevcuttur.¹ Diğer taraftan Osmanlı kültür hayatı, Edirne'nin fethedilmesi ve başkent olmasıyla gelişmeye başlamıştır. II. Murad'ın (1404-1451) saltanat yıllarında medrese, cami ve tekke kütüphaneleri ortaya çıkmıştır.²

İstanbul'un fethiyle birlikte Osmanlı Devleti, imparatorluğa evrilme yolundadır ve II. Mehmed (1451-1481) başkenti siyasi, idari ve aynı zamanda bir kültür merkezine dönüştürme faaliyetlerine girişmiştir.³ İlk sarayını Sarây-ı Atîk-i Âmire'yi yaptıran II. Mehmed,⁴ Manisa'dan Edirne Sarayı'na aldırıldığı kitapları buraya getirtmiştir. Eserler, daha sonra Topkapı Sarayı'na taşınmıştır.⁵ II. Bâyezid'in (1481-1512), alimleri İstanbul'a davet etmesi, ulema ve sanatkarlara karşı koruyucu tutumu ilmî ve edebî alanlardaki gelişime zemin hazırlamıştır.⁶ II. Bâyezid, II. Mehmed'in Topkapı Sarayı'nda kurduğu kütüphaneyi daha da zenginleştirmiştir.⁷ 16. yüzyıla gelindiğinde, kütüphaneler artık medreselerin tamamlayıcısı olarak görülmüştür. Süleymâniye Külliyesi'ndeki kitaplık, câminin ibadete açılmasından sonra saray kütüphanesinden bazı eserlerin gönderilmesiyle faaliyete geçmiştir.⁸

Saray kütüphanelerinin gelişiminde, III. Ahmed'in (1703-1730) önemli bir rolü vardır. Enderun Kitaplığı, Topkapı Saray Müzesi Kütüphanesi'nin en zengin bölümleri arasındadır. Sultan, Topkapı Sarayı'nda yaptırmış

¹ İsmail E. Erünsal, Osmanlılarda Kütüphaneler ve Kütüphanecilik Tarihî Gelişimi ve Organizasyonu, Timaş Yayınları, İstanbul 2015, 83-87.

² İsmail E. Erünsal, Osmanlı Kütüphanelerinin Tarihi Gelişimi, Osmanlı Devleti'nde Bilim Kültür ve Kütüphaneler, Türk Kütüphaneciler Derneği, Ankara 1999, 235-246.

³ İsmail E. Erünsal, , Osmanlılarda Kütüphaneler ve Kütüphanecilik, 95.

⁴ Banu Bilgicioğlu, Sarây-ı Atîk-i Âmire, Diyanet İslam Ansiklopedisi DİA, c. 36, İstanbul 2006,122-125.

⁵ İsmail E. Erünsal, Osmanlılarda Kütüphaneler ve Kütüphanecilik, 96.

⁶ Treasures of Knowledge: An Inventory of the Ottoman Palace Library (1502/3-1503/4) edited by. Gülru Necipoğlu Cemal Kafadar, Cornel H. Fleischer, v.2., Brill, Boston 2019.

⁷ İsmail E. Erünsal, Osmanlılarda Kütüphaneler ve Kütüphanecilik, 116.

⁸ Nevzat Kaya, Süleymaniye Kütüphanesi, DİA, c.38, İstanbul 2010, 121-123.

olduğu müstakil kütüphanede 18. yüzyıl başına kadar sarayda korunan kitapları toplatmıştır.⁹ Koleksiyonda bulunan yazmalar, tezhip, minyatür, cilt ve kitap sanatları yönüyle de kıymetlidir. 3.889 eserin önemli bir kısmı Arapçadır. Türkçe ve Farsça yazmalarla birlikte Bizans kütüphanelerinden aktarılmış eserler de yer alır.¹⁰ Sultan I. Mahmud (1696-1745) da saltanat yıllarında Ayasofya, Fatih, Süleymaniye camilerinde ve Galata Sarayı'nda kütüphaneler yaptırmış; saray dışından kıymetli yazma eserler toplattırmıştır. Ayrıca Topkapı Sarayı'nda III. Ahmed'in kurduğu kütüphane içine, Revan Köşkü bölümünü açtırmış ve buraya kitaplar vakfetmiştir. Devlet adamlarının da bu faaliyetleri desteklemesi sonucunda kütüphaneler, İstanbul'un kültürel silüetinde de kendilerine yer bulmuşlardır.¹¹ Sultan II. Abdülhamid'in (1842-1918) iktidar yıllarında Yıldız Sarayı Kütüphanesi'nde, Osmanlı devleti ile alakalı yalnız Batı dillerinde yazılmış kitap sayısının yaklaşık 15.000 olduğu tahmin edilmektedir. Yıldız Sarayı Kütüphanesi'ndeki koleksiyonlar satın alınmış ve saraya hediye edilmiş kitaplarla zenginleştirilmiştir. Bunlara, Topkapı Sarayı kütüphanelerinden bazı eserler de katılmıştır. Koleksiyonda Türkçe, Arapça, Farsça ve diğer dillere ait matbû ve yazma eserler mevcuttur.¹²

Son Halife Abdülmecid Efendi'nin kütüphanesi, saraya kitap sağlama geleneği içerisinde varılan son safhayı temsil etmektedir. Çalışmamızda öncelikle "kütüphane, Abdülmecid Efendi'nin hayatında nerede duruyordu?" sorusuna cevap aranırken aynı zamanda zihninde kütüphane oluşturma düşüncesinin nasıl şekillendiği değerlendirilecektir. Bu bağlamda, Abdülmecid Efendi'nin ilgisi doğrultusunda tespit edebildiğimiz kitaplar ve süreli yayınlardan örnekler vererek onun kitaba

⁹ Ömer Türk, *Mesarif Defterleri Işığında III. Ahmed (Enderun) Kütüphanesi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2018, 23-24.

¹⁰ Nurgül Tanrıverdi, *Topkapı Sarayı Müzesi III. Ahmed Kütüphanesi Kumaş Ciltlerinin Araştırma ve Uygulaması*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2019, 32.

¹¹ Abdülkadir Özcan, *Mahmud I, DİA*, c. 27, Ankara 2003, 348-352; 18. yüzyıl kütüphaneleri hakkında bilgi için bkz. Yavuz Sezer, *The Architecture of Bibliophilia: Eighteenth Century Ottoman Libraries*, Thesis Ph. D, Massachusetts Institute of Technology MIT, 2016.

¹² Murat Candemir, *II. Abdülhamid'in Hal'inden Sonra Yıldız Kütüphanesi'nin Tasfiyesine Dair Bazı Tespitler*, Prof. Dr. Mübahat S. Kütükoğlu'na Armağan, (editör: Zeynep Tarım) İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 2006, 406-409.

ulaşma çabasını görmeye çalışacağız. Ortaya çıkacak kitap örnekleme bir taraftan onun kitaba ilgisini anlatırken, diğer taraftan Abdülmecid Efendi'yi kütüphane tasavvuruna iten sosyal ve entelektüel muhitin anlaşılabilirliğine katkı sağlayacaktır.

ABDÜLMECİD EFENDİ'NİN HAYATINI ŞEKİLLENDİREN ÇEVRE

Şehzâde Abdülmecid Efendi, Osmanlı tahtında 1861-1876 yılları arasında saltanat süren Sultan Abdülaziz'in dördüncü oğludur.¹³ 30 Mayıs 1868'de doğmuş, babası tahttan indirilinceye kadar Dolmabahçe Sarayı'nda yaşamıştır.¹⁴ Şiirleri ve hat çalışmaları olan babası Sultan Abdülaziz'in¹⁵ hem Batı hem de Osmanlı müziği tarzında bestelerinin yanı sıra¹⁶ ney,¹⁷ piyano ve lavta¹⁸ çaldığı söylenmektedir. Sultan Abdülaziz¹⁹ gençlik

¹³ Sultan Abdülaziz'in kızları: Saliha Sultan, Emine Sultan, Nâzime Sultan, Esma Sultan, Emine Sultan; erkek çocukları Şehzâde Yusuf İzzeddin, Mahmûd Celâleddin, Mehmed Selim, Abdülmecid, Mehmed Şevket, Mehmed Seyfeddin efendiler. BOA., TSMA d. 494/1, 29 Z 1291 (6 Şubat 1875). Literatürde çocukların doğum tarihlerinde farklılıklar mevcuttur. A.D. Alderson, *The Structure of the Ottoman Dynasty*, The Clarendon Press, Oxford 1956, tablo XLVIII; M. Çağatay Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, TTK, Ankara 1980, 162-166; Mehmed Süreyya, *Osmanlı Devleti'nde Kim Kimdi*, c.1. Küğ, Ankara 1969, 104; Necdet Sakaoğlu, *Bu Müllkün Kadın Sultanları: Vâlîde Sultanlar, Hâtunlar, Hasekiler, Kadınefendiler, Sultanefendiler, Oğlak Bilimsel Kitaplar*, İstanbul 2008, 468-469; Lâle Uçan, *Dolmabahçe Sarayı'nda Çocuk Olmak: Sultan Abdülaziz'in Şehzâdelerinin ve Sultanefendilerinin Çocukluk Yaşantılarından Kesitler*, FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi, sy.14, İstanbul 2019, 228-260.

¹⁴ Lale Uçan, *Halife Abdülmecid Efendi Zamanın Ruhunun Peşinde Bir Hanedan Mensubu*, Timaş Akademi İstanbul 2021, 27-30; BOA., TSMA E. 7781; BOA., TSMA D.494/129.12.1291 (6 Şubat 1875).

¹⁵ Aksaray'da Vâlidese Pertevniyal Sultan Camii'nde Bismillâhi *teyemmümen bi zikri'l celîl* yazılı sülüs levhası bulunmaktadır. İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar*, Milli Eğitim Bakanlığı, Ankara 1957, 19-20. Talik yazı olan başka bir çalışması da mevcuttur. Cihan Özsayner, *Hattat Osmanlı Padişahları II*, Antika, sy. 2, İstanbul 1985, 46.

¹⁶ Hikmet Toker, *Sultan Abdülaziz Dönemi'nde Osmanlı Sarayı'nda Müsikî*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2012, 77-83.

¹⁷ Yılmaz Öztuna, *Abdülmecid II. (Halife)*, *Türk Musikisi Ansiklopedisi*, c. I, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1969, 257.

¹⁸ Lavta: Telli bir müsikî aletidir.

¹⁹ Selçuk Alimdar, *Osmanlı'da Batı Müziği*, İstanbul Teknik Üniversitesi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2013, 13.

yıllarında eğitim alarak bu alanda da kendisini geliştirdiği gibi resim sanatına ve sanatçılara da destek vermiştir.²⁰ Ressam Stanislaw von Chlebowski'nin (1835-1884) olduğu zannedilen bazı tabloların, sultana ait olabileceği ya da bazı tablolara Sultan Abdülaziz'in bizzat katkı yapmış olma olasılığına dikkat çekilmiştir²¹ Şehzâde Abdülmecid Efendi'nin sanat ve kültür hayatının başlangıç noktasında babasının sarayında oluşturulan yeni iklimin rolü yadsınamaz.

Bu dönemde imparatorlukta bir taraftan köklü eğitim sistemi devam ederken, diğer taraftan Tanzimat zihniyeti doğrultusunda Batılı eğitimi yerleştirme çabaları sürdürülmüştür²² Abdülmecid Efendi'nin eğitim hayatı incelendiğinde zihinsel gelişimine katkı sağlayan ortam kadar hayatına yön veren çevreye de ulaşılır.²³ Abdülmecid Efendi geleneksel saray eğitimi alırken,²⁴ Maârif Nâzırı Münif Bey, Mütercim Münir Bey, Tophâne Müşîri Zeki Paşa ve önde gelen ulemanın da rahle-i tedrîsinden geçmiştir. Babasının ölümünden sonra da II. Abdülhamid'in gözetiminde Şehzâdegân Mektebi'nde eğitimini sürdürmüştür.²⁵

Abdülmecid Efendi'nin hocaları arasında öncelikle şehzâdenin entelektüel hayatına yön veren ve onu kütüphane oluşturmaya teşvik eden Bertrand Bareilles'in ismi hatırlanmalıdır. Abdülmecid Efendi'nin resme ve müziğe olan ilgisini keşfeden Bareilles, öğrencisini sanatın içinde bir dünya kurgulaması için desteklemiştir. Avrupa'da yayınlanmakta olan birçok sanat mecmuasına abone olmasını yine bu kişi sağlamıştır.²⁶ Şehzâde,

²⁰ Hikmet Toker, *a.g.t.*, 77-83.

²¹ Orhan F. Köprülü, *Sultan Abdülaziz ve Lehli Ressam Schelobowsky, Türk Kültürü*, XI/122, Ankara 1972, 77-78. Sultan Abdülaziz'in resim ve eskizlerinin konu edildiği bir çalışma için bkz. *Eskizlerden Tablolara Ressam Sultan Abdülaziz*, (danışman: Ömer Faruk Şerifoğlu), Uluslararası Kültür Sanat Derneği, İstanbul 2013, 7.

²² François Georgeon, *Sultan Abdülhamid*, İletişim, İstanbul 2015, 30-33.

²³ Lale Uçan, *a.g.e.*, 37-43.

²⁴ BOA., MB., 140/48, 12 Rebülevvel 1289 (20 Mayıs 1872); "Abdülmecid Efendi Hazretlerinin Tercüme-i' Hâli", *Vakit*, Kasım 20, 1922, 1; "Abdülmecid Hazretlerinin Hilâfeti İstanbul'da ve Anadolu'nun Her Tarafında Top Endâhtıyla İlân Olunacaktır", *İkdam*, 19 Kasım 1922, 1.

²⁵ "Abdülmecid Hazretlerinin Tercüme-i Hâli", 1.

²⁶ Roland Bareilles, *Osmanlı'nın Alacakaranlığı: 1875-1933 Son Büyük Sultanlık'da Bir Fransız*, Güncel Yayınları, İstanbul 2003, 28-29;34-37.

Galatasaray Sultânisi²⁷ hocalarından ve Fransa *erbâb-ı kalem ve matbûâtından* Bertrand'dan senelerce ders almıştır.²⁸ Bir başka eğitimci, Mösyö Jorj Guyot, Fransızca hocasıdır.²⁹ Abdülmecid Efendi, *lisân-ı sâhib* seviyesinde Fransızcanın yanı sıra Almanca öğrenmiş;³⁰ ilerleyen yıllarda da İngilizcesini geliştirmeye çalışmıştır.³¹ Şehzâde bir yandan da geleneksel saray eğitimi doğrultusunda Arapça ve Farsça eğitim almış ve bu dillerde kitap okuyabilecek seviyeye gelmiştir.³² Nevret Hanım,³³ şehzâdenin Farsça tahsiline yardımcı olmuş;³⁴ Osman Enverî Efendi de Abdülmecid Efendi'ye Arabî ve Farisî eğitim vermek ve *yazı meşk etmesi* amacıyla görevlendirilmiştir.³⁵ Mahmûd Sâdık Bey'in, şehzâdeye edebiyât-ı Osmâniye, Türkçe sarf-nahiv, edebiyat, tarih, cebîr, riyâziyât-tabîat, hikmet ve kimya dersleri verdiği bilinmektedir. Tarihi olaylarla yakından ilgili Abdülmecid Efendi'nin basılmamış telif-tercüme eserinin olduğunu ve Guy de Maupassant (1850-1893)'nın bir tercümesini Sayyâd-ı Zeynel müstearıyla yayınladığını gazete haberinden okumaktayız.³⁶

²⁷ *a.g.e.*, 397.

²⁸ Cumhurbaşkanlığı Arşivi, 01013021-2/3, 20 Mart 1340. Bu belgeden hareketle ulaştığımız orijinal gazete haberinde, Abdülmecid Efendi'nin hocasının adı François Barelles olarak geçmektedir. "L'exil du Calife", *L'écho de Paris*, no:15347, 11Mars 1924, 3.

²⁹ Samih Nafiz Tansu, *Madalyonun Tersî: Anlatan; Sadrazam Avlonyalı Ferid Paşa'nın Oğlu Celâleddin Paşa (Velora)*, Gür İstanbul 1970, 218; Gazi O. Aşıroğlu, *Son Halife Abdülmecid Efendi*, Burak Yayınları, İstanbul 1992, 13-15.

³⁰ "L'investiture Du Khalife Abdul Medjid II", *l'illustration*, no: 4162, Décembre 9,1922, 593.

³¹ "Halife-i Müslimîn Abdülmecid Hazretleri", *Vakit*, Teşrînisânî 20, 1922,1; "Veliht-ı Saltanat", *Vakit*, 5 Temmuz 1918, 1.

³² "Halife-i' Müslimîn Abdülmecid Hazretleri", *a.g.g.*,1; "Veliht-ı Saltanat", *a.g.g.*, 1.

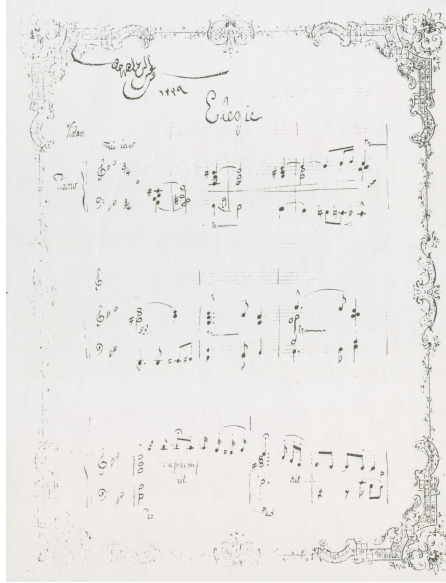
³³ Safiye Ünüvar, *Saray Hatıralarım*, ed. Aslı Saraç, Timaş Yayınları, İstanbul 2009, 72.

³⁴ Gazi O. Aşıroğlu, *a.g.e.*, 14-15.

³⁵ İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Son Hattatlar*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1970, 258.

³⁶ "Halife-i Müslimîn Abdülmecid Hazretleri", *a.g.g.*, 1; *Veliht-ı Saltanat*, *a.g.g.*, 1; Sercan Alabay ve Levent Ali Çanaklı, *Son Halife Abdülmecid Efendi'nin Maupassant Çevirisi, Türklük Bilimi Araştırmaları*, XLVI, Niğde 2019, 33-34.

Abdülmecid Efendi güzel sanatların farklı dallarına meraklı bir isimdir. Leyla Aba, güzel sanatların pek çok alanında yeteneği olan Abdülmecid Efendi'nin heykel de yaptığını yazmıştır.³⁷ Resim ve müzik sanatlarıyla ie olan Abdülmecid Efendi, hat sanatıyla ilgilenmiştir. Çocukluk yıllarında hat eğitimi verilen Şehzâdenin bu sanata ilgisi Dolmabahçe Sarayı'na geçtikten sonra daha da artmıştır.³⁸

Fotoğraf 1: Abdülmecid Efendi'nin Karl Berger İçin Bestelediği ve İmzaladığı Elegie İsimli alışmadan Kesit.³⁹

Hocaları arasında bulunan dönemin ünlü müzisyeni Karl Berger, Abdülmecid Efendi'nin msik dünyasını Şekillendiren isimler arasındadır. Berger, başta Abdülmecid Efendi olmak üzere sarayda pek çok isme ders vermiştir. Galatasaray Lisesi'ndeki bir etkinlikte Karl Berger, Şehzâdenin

³⁷ Leyla Aba, *Bir Çerkes Prensesinin Hatıraları*, (haz. Harun Aba), Leyla ile Mecnun, İstanbul 2004, 431; *Beşinci Sultan Mehmed Han Hazretlerinin Cenaze Alayı ve Altıncı Sultan Mehmed Han Hazretlerinin Biat Merasimi*, *Vakit*, 5 Temmuz 1918, 1.

³⁸ Gazi O. Aşiroğlu, *a.g.e.*, 58.

³⁹ İstanbul Şehir Üniversitesi Kütüphanesi Taha Toros Koleksiyonu'na kayıtlı eser, Şimdi Marmara niversitesi'nde bulunmaktadır. Şu an için erişim izni olmadığından sadece materyal indirme tarihini vermekteyiz. Bundan sonra da Taha Toros Koleksiyonu'ndan kullanmış olduğumuz eserler izah ettiğimiz Şekilde gösterilecektir. Marmara Üniversitesi, (Erişim 01. 01.2019).

kendisi için bestelemiş olduğu *Elegie* isimli eserini dinleyicileriyle paylaşmıştır.⁴⁰ Abdülmecid Efendi viyolonsel, keman ve piyano çalmaktaydı. Abdülmecid Efendi'nin resme olan ilgisi onu diğer hanedan mensupları içerisinde farklı bir yere taşımıştır. Abdülmecid Efendi bir ressam olarak ün kazandığı sanat camiası içerisinde gelişirken, yurt içi ve yurt dışında çeşitli sergilere katılarak çalışmalarına profesyonelce devam etmiştir. Hanedan mensupları arasında resim sanatına bu derece meyleden bir başka isim de yoktur.⁴¹ Abdülmecid Efendi, 1924 öncesinde şu sergilere iştirak etmiştir: 1886-1888 yılları arasında Atina Güzel Sanatlar Fakültesi Heykel Eğitmeni Georges Broutos'un atölyesine gönderilen çalışmaları, 1914 Paris Salon Sergisi, 1915 Sanayi-i Nefise Mektebi Kopyalama Etkinlikleri, 1918 Viyana Sergisi, 1919, 1920 ve 1922 Galatasaray Resim Sergileri. Abdülmecid Efendi'nin resimlerinde portre önemli bir yer tutmaktaydı. Tablolarına atalarını, aile üyelerini, hanımlarını, akrabalarını, saraylı kadınları, dostlarını ve dönemin entelektüellerini yansıtmıştır. Siyasi içerikli tablolarının yanı sıra, gündelik yaşamdan sahneler içeren çalışmaları, manzaraları, natürmortları ve hayvan figürlü resimleri bulunmaktadır.⁴²

Abdülmecid Efendi 1 Kasım 1922'de saltanatın ilgasından sonra mecliste yapılan oylama neticesinde halife seçilmiştir⁴³ Osmanlı hanedanında, sultan olmayan ilk ve tek isim son Halife Abdülmecid Efendi'nin sorumlulukları hukukî bir çerçeveye ile belirlenmiştir⁴⁴ 3 Mart

⁴⁰ Emre Aracı, "Beethoven Tutkunu Bir Halife: Osmanlı Sarayı'nda Batı Müziği ve Abdülmecid Efendi," 113-120; Son Halife Abdülmecid Efendi'nin Karl Berger'e hediye ettiği *Elegie* isimli çalışma, 1921 tarihli ve Abdülmecid Efendi'nin imzası mevcuttur. Marmara Üniversitesi, (Erişim 01. 01.2019).

⁴¹ Halil Edhem, *Elvâh-ı Nakşiye Koleksiyonu*, bugünkü dile aktaran Gültekin Elibal, Milliyet, İstanbul 1970.

⁴² Abdülmecid Efendi'nin 1924 sonrasında *Nice Müze Masséna*, 1924-1944 yılları arasında *Paris Sonbahar Salon Sergileri'ne* katıldığı tespit edilmiştir. Eylem Yağbasan, "Abdülmecid Efendi'nin Resimlerinde Konular ve Üslup" Hanedandan *Bir Ressam Abdülmecid Efendi*, (editör: Ömer Faruk Şerifoğlu), YKY, İstanbul 2004, 65-103.

⁴³ Vahideddin Efendi'nin halî ,Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 18.11. 1338 tarihi 11/110. içtima ve beşinci celsesinde kabul edildi. BCA., Başbakanlık, Muamelat Genel Müdürlüğü Kataloğu (30.10.00), Kutu: 202, Dosya: 379, Sıra:18/1, Dosya ek: 244/20, 19 Kasım 1338 (1922).

⁴⁴ Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, Gökkuşbu, İstanbul 2008, 244.

1924'de hilâfetin kaldırılmasıyla da ülke dışına sürülmüştür.⁴⁵ Abdülmecid Efendi 40 yıllık sürgün hayatında, önce kısa bir süre İsviçre'de Léman Gölü'nün kuzeye bakan küçük bir kasaba olan Territet'te;⁴⁶ daha sonra Fransa'ya geçerek Nice⁴⁷ ve Paris'te yaşamıştır.⁴⁸ 2. Dünya Savaşı'nın son günlerinde 23 Ağustos 1944'de Paris'te vefat etmiştir. Abdülmecid Efendi'nin eczalatılmış naaşı, Paris Cami hücrelerinde on yıl kadar bekletildikten sonra Medine'de Cennet'ül Bâki mezarlığına defnedilmiştir.⁴⁹ Son Halife Abdülmecid Efendi'nin ölümüyle sadece bir insan ömrü değil, aslında bir devir sona ermiştir.

ABDÜLMECİD EFENDİ KÜTÜPHANE KOLEKSİYONUNDAN ESER ÖRNEKLERİ

Dolmabahçe Sarayı'nda hayatını son veliaht ve sonrasında son halife olarak geçiren Abdülmecid Efendi'nin ismi ile bilinen kütüphanedeki külliyyatın zenginliğini ortaya çıkaracak çalışmalar sınırlı sayıdadır. Konu çerçevesinde Akile Çelik tarafından, Abdülmecid Efendi Kütüphanesi'ndeki koleksiyona odaklı hazırlanmış makale kütüphanedeki bazı eserlerden örnekler, süreli yayınlar, fotoğraflar ve albümler hakkında bilgi vermektedir.⁵⁰ *Abdülmecid Efendi Kütüphanesi: Son Halife Abdülmecid*

⁴⁵ Salih Kerâmet Nigâr, *Halife İkinci Abdülmecid*, İnkılâp ve Aka İstanbul 1964, 8-9; Murat Bardakçı, *Neslişah: Cumhuriyet Devrinde Bir Osmanlı Prensesi*, Everest Yayınları, İstanbul 2011, 75; 83-84.

⁴⁶ *Abdülmecid Efendi ve Ailesi'nin İsviçre'ye Muvâsilatı, Tevhîd-i Efkâr*, Mart 10, 1924, 1.

⁴⁷ Bardakçı, *a.g.e.*, 89-104.

⁴⁸ Ali Satan, *Son Halife Abdülmecid Efendi: Saltanatsız Hilafet ve Halifesiz Cumhuriyet Günlerinde*, ed. Lütfü Tınç, Doğan, İstanbul 2009, 162.

⁴⁹ Salih Kerâmet Nigâr, *a.g.e.*, 54-76.

⁵⁰ Akile Çelik, *Dolmabahçe Sarayı'nda Son Halife Abdülmecid Efendi'nin Kütüphanesi, Milli Saraylar: Kültür- Sanat-Tarih Dergisi*, s. 5, İstanbul 2010, 58-60; Halife Abdülmecid Efendi'nin kütüphanesi hakkında çalışan isimler arasında; Çelik'in *Abdülmecid Efendi Kütüphanesi Kartpostal Koleksiyonu*, isimli yazısını zikredebiliriz. Çelik, *Abdülmecid Efendi Kütüphanesi Kartpostal Koleksiyonu, Milli Saraylar: Kültür-Sanat-Tarih Dergisi*, s. 8, İstanbul 2011, 177-181; Naciye Uçar Başaran, kütüphanedeki kitap ciltlemeleri üzerinde bir makale kaleme almıştır. Naciye Başaran, "Abdülmecid Efendi Kütüphanesi Koleksiyonu'nda Cilt Sanatı Örnekleri," *Milli Saraylar: Sanat Tarih Mimarlık Dergisi*, s. 7, İstanbul 2011, 112; Abdülmecid Efendi halife seçildikten sonra Yıldız Sarayı Kütüphanesi'nden eserler nakledilmiştir. BOA., MB., 1144/34 (3), 1 Temmuz 1339 (1 Temmuz 1923); Buradan hareketle Murat

Efendi'nin Entelektüel Hayatının Simge Mekânı isimli yazımızda Abdülmecid Efendi'nin okuma merakı doğrultusunda entelektüel ortamını besleyen kitaba ilgisi ve kütüphanesindeki koleksiyonlar değerlendirilmiştir. Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'nde yapmış olduğumuz çalışma sonucundaki tespitler ve Abdülmecid Efendi Kütüphanesi'ndeki koleksiyon birbiri ile örtüştürülerek ortaya çıkan izlenimler yazının orijinal kısmını oluşturmaktadır.

Abdülmecid Efendi Kütüphanesi, gençlik yıllarında Feriye Sarayı'nda harem dairesi içindeydi. Şehzâde, babasının öldürüldüğü bu mekânı kütüphane olarak kullanmış⁵¹ ve kimi zaman misafirlerini de burada kabul etmiştir.⁵² Abdülmecid Efendi veliaht ilan edilince, Dolmabahçe Sarayı'nda Veliâht Dairesi'nin selamlık bölümünün üst katındaki oda kütüphane olarak düzenlenmiştir. Halife seçilince, bu kez de Dolmabahçe Sarayı'nın ev sahibi olarak Mâbeyn kısmındaki Hünkâr Odası Sofası'nı kütüphane olarak kullanmış, kendisinin kitaplarının⁵³ yanı sıra Yıldız Sarayı kütüphanesinden eserler de buraya nakledilmiştir.⁵⁴ Günümüzde kütüphane, aynı yerde ve aynı mobilyalar ile muhafaza edilmektedir.⁵⁵

Candemir'in, süreci ele almış olduğu *II. Abdülhamid'in Hal'inden Sonra Yıldız Kütüphanesi'nin Tasfiyesine Dair Bazı Tespitler*, Prof. Dr. Mübahat S. Kütükoğlu'na Armağan, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 2006, 406-409; Abdülmecid Efendi Kütüphanesi'nin araştırmacılara kapalı olması sebebiyle ancak Dolmabahçe Sarayı'ndaki Halife Abdülmecid Efendi Kütüphanesi'nde tez aşamasında kısa bir süreliğine çalışma yapılmıştır. İzinle dijital ortam üzerinden Abdülmecid Efendi'nin Kütüphanesi'nde kayıtlı olan eserlere bakılmıştır.

⁵¹ Gazi O. Aşıroğlu, *a.g.e.*, 27.

⁵² İsmail Baykal, "Abdülmecid Efendi ve Sarayı'nda Cereyan Eden Bazı Olaylar", *Hatıralar, Vesikalarla, Resimlerle Yakın Tarihimiz, Tarih Dünyası*, IV/48, İstanbul 1963, 277.

⁵³ Pencerenin önünde ayaklı bir küre mevcuttur. Veliâht, harbin sonucuna, mütareke yıllarının zor günlerine, Anadolu mücadelesine bu odada tanık olmuştur. Padişah Vahideddin'in İstanbul'dan ayrıldığı haberini yine bu odada almıştır Veliâht, Milli Mücadeleye katılma davetini bu odada kabul etmediği gibi halife olduğu haberini bu mekânda duymuş, beyannâmesini de burada imzalamıştır. Haluk Y. Şehsuvaroğlu, *Tarihî Odalar*, İnkılap Yayınevi, İstanbul 1954, 155-160.

⁵⁴ BOA., MB., 1144/34 (3), 1 Temmuz 1339 (1 Temmuz 1923).

⁵⁵ Abdülmecid Efendi Kütüphanesi ile ilgili çalışmalarımızda muhatap olduğumuz ilk isim, Müze Araştırmacısı Kitap Seksiyonu ve Kütüphane Sorumlusu Akile Çelik idi. Akile Çelik ve ekibinin dijital ortama aktarmış olduğu verinin küçük bir kısmına, Türkiye Büyük Millet Meclisi Kütüphanesi Açık Erişim Sistemi

Leylâ Aba hatıratında Abdülmecid Efendi'nin çokça kitap okuduğunu naklederken, *muazzam kütüphanesinin* eşine bir başka hanedan üyesine rastlamadığına dikkat çeker.⁵⁶ Son Halife Abdülmecid Efendi'nin, entelektüel donanımıyla şekillendirdiği zengin konu başlıklarından oluşan kütüphane koleksiyonunda Sultan Abdülaziz,⁵⁷ II. Abdülhamid, V. Mehmed Reşad, VI. Mehmed Vahideddin'e ithaf edilen eserler de yer

adresinden de ulaşılmaktadır. Çalışmada bu eserlerin internet adresleri verilerek kullanılmıştır. elik ve ekibi kütüphanede mevcut eserlerden Abdülmecid Efendi'ye ithaf edilmiş olan kitapları da tespit etmiştir. Akile elik döneminde Abdülmecid Efendi Kütüphanesi'ndeki kitaplar, Dewey onlu tasnif sistemine göre düzenlenmiştir. 1992-1993 yılları arasında kütüphane elden geirilmif katalog oluşturulmuş ve veriler bilgisayar ortamına aktarılmıştır. Abdülmecid Efendi Kütüphanesi Koleksiyonu'nda, Akile elik'ten sonra Üzeyir Karataş görevlendirilmiştir. Bu süreçte kütüphane ile alakalı çalışma sürmekte olduğundan yeni malumata ulaşılmasıyla sayılarda değişiklikler söz konusu olacağı söylenmiştir. Bu eserlerin hangi yıllarda Abdülmecid Efendi'ye gönderildikleri kayıt altına alınmışsa da kütüphane ile sonrasında ilgili isim Üzeyir Karataş, tasnifin tamamlanmadığını ve çalışmaların sürmekte olduğunu ifade etmiştir. Bu süreçte tespit etmiş olduğumuz eserlerde envanter numaraları "0" ve sayı verilerek dipnotta kullanılmıştır. Bu vesileyle, Abdülmecid Efendi Kütüphane Sorumlusu Üzeyir Karataş'a sarayda çalışma ortamı sağlamalarından ve konu ile alakalı paylaşımlarından dolayı teşekkür ederim. Koleksiyon, 29 Eylül 2020 tarihinde Milli Saraylar Uzmanı Besra Yazıcı'ya devredilmiştir. Yazıcı, kütüphane ile ilgili çalışmaların devam ettiğini söylemiştir.

⁵⁶ Leylâ Aba, *a.g.e.*, 431.

⁵⁷ E. Leveque, "Photographie de Sculpture", 1281. Env no: 11-1251. <http://hdl.handle.net/11543/2275> (Erişim 19.09.2020); Akile elik, *Dolmabahçe Sarayı'nda Son Halife Abdülmecid Efendi'nin Kütüphanesi*, *Milli Saraylar: Kültür- Sanat-Tarih Dergisi*, sy. 5, İstanbul 2010, 58-60.

almaktadır.⁵⁸ Koleksiyon, Cumhuriyet döneminde Mustafa Kemal Atatürk ve İsmet İnönü zamanlarında geliştirilmiştir.⁵⁹

Fotoğraf 2: Abdülmecid Efendi Oğlu Ömer Faruk ile Birlikte Kütüphanesinde.⁶⁰

Abdülmecid Efendi'nin kütüphane koleksiyonu kitap, dergi, gazete,

ansiklopedi, sözlük, yıllık, harita, albüm, fotoğraf, kartpostal ve çeşitli belgelerden oluşmaktadır.⁶¹ Kitap konu başlıkları arasında askerlik,⁶²

⁵⁸ Türkiye Büyük Millet Meclisi Açık Erişim Sisteminde yayımlanmış (çevrimiçi) ve Dolmabahçe Sarayı Abdülmecid Efendi Kütüphanesi'nden ulaşabildiğimiz eserler içerisinden değerlendirilmiştir. Kütüphanede konuyla alakalı çalışmalar devam etmektedir. Çelik, "Dolmabahçe Sarayı'nda Son Halife Abdülmecid Efendi'nin Kütüphanesi", 68-69.

⁵⁹ *Dolmabahçe Sarayı*, ed. Ömer Taşdelen, Aydan Gürün, TBMM Milli Saraylar Daire Başkanlığı, İstanbul 2005, 92.

⁶⁰ MS. Fotoğraf Koleksiyonu Abdülmecid Efendi Kütüphanesi, Env. no: 64-2190-11.

⁶¹ Akile Çelik, *Abdülmecid Efendi Kütüphanesi Kartpostal Koleksiyonu*, Milli Saraylar: Kültür- Sanat-Tarih Dergisi, s. 8, İstanbul 2011, 179.

⁶² MS. Koleksiyonu Abdülmecid Efendi Kütüphanesi, *Revue Militaire Générale*, Env no: K 333-2; *Mecmua-i Askeriye*, Env no: K 333-2; *Die Wochenschau*, Env no: K 213.

coğrafya,⁶³ din,⁶⁴ eğitim,⁶⁵ fizik,⁶⁶ edebiyat, tarih,⁶⁷ hat,⁶⁸ hukuk,⁶⁹ ziraat-hayvancılık,⁷⁰ iktisat,⁷¹ kimya,⁷² matematik,⁷³ mimarlık,⁷⁴ politika,⁷⁵

⁶³ MS. Koleksiyonu Abdülmecid Efendi Kütüphanesi, Hammer, *Atlas Histoire de L'Empire Ottoman*, Env no: 3322; Edmond M. Charles, *Voyage Dans les Mers du Nord* Env no: 3186; Abdurrahman Şeref, *Coğrafya-yı Umûmî*, Env no: 3184.

⁶⁴ MS. Koleksiyonu Abdülmecid Efendi Kütüphanesi, *Ceride-i İlmiyye*, Env no: K-134-1; *The Islamic Review*, Env no: K 217; *Musavver İslam ve Salon Mecmuası*, Env no: KY. S.

⁶⁵ MS. Koleksiyonu Abdülmecid Efendi Kütüphanesi, Mehmet Ali, *Fenn-i Terbiye Dersleri*, Env no: 1510; İsmail Hakkı, *Terbiye İlmi*, Env no: 1515; Ayşe Sıdika, *Usûl-ı Talim ve Terbiye*, Env no: KY.Y; *Talebe Defteri*; KY.S; Tunalı Hilmi, *Aوروبا'da Tahsil*, Env no: 2217.

⁶⁶ MS. Koleksiyonu Abdülmecid Efendi Kütüphanesi, Albert Einstein, *La Théorie de la Relativité*, Env no: 1721; Blaise Pascal, *Oeuvres de Blaise Pascal*, Env no: 2552.

⁶⁷ MS. Koleksiyonu Abdülmecid Efendi Kütüphanesi, Franz Babinger, *Schejch Bedreddin* Env no: 766; Celâledin Paşa, *Mirat-ı Hakikat*, Env no: 857; Namık Kemâl, *Külliyât-ı Kemal*, Env no: 925; Victor Hugo, *Histoire I*, Env no: 2540; Le Comte de Segur, *Histoire Universelle*, Env no: 2710; Abdurrahman Şeref, *Fezleke-i Tarih-i Düvel-i İslamiye*, Env no: 2768; Ahmet Atâ, *Târih-i Atâ*, Env no: 2844; Nâima, *Târih-i Nâima*, Env no: 2848; Ahmed Lutfi, *Tarih-i Lutfi*, Env no: 2874; Joseph von Hammer-Purgstall, *Devlet-i Osmâniye Tarihi*, Env no: 2913; *Lamartine, Histoire de la Turquie*, Env no: 2928.

⁶⁸ MS. Koleksiyonu Abdülmecid Efendi Kütüphanesi, Hâfız Tahsin, *Tercümân-ı Hutût-ı Osmânî*, Env no: KY. K; Habib, *Hat ve Hattatları*, Env no: 3327.

⁶⁹ MS. Koleksiyonu Abdülmecid Efendi Kütüphanesi, Montesquieu, *Esprit des Lois*, Env no: 847; Osman Nuri, *Mecelle-i Umûr-ı Belediye*, Env no: 1297; Ördek Açı *Talimatnamesi* Env no: K 106-24; *Düstur*, Env no: K 258-1; *Hukuk Gazetesi*, Env no: K 217; *Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi*, Env no: K 106-14; *İstanbul Şehr-i Muhibleri Cemiyeti*, Env no: K 106-20.

⁷⁰ MS. Koleksiyonu Abdülmecid Efendi Kütüphanesi, İhsan, *Bahçevanlık*, Env no: 1887; İhsan, *Kadınlara Ameli Sanayi-i Ziraat Dersleri*, Env no: 1888.

⁷¹ MS. Koleksiyonu Abdülmecid Efendi Kütüphanesi, *Ullûm-ı İktisadiye ve İçtimaiye Mecmuası*, Env no: 1023; *L'economiste d'orient*, Env no: K 213 (9).

⁷² MS. Koleksiyonu Abdülmecid Efendi Kütüphanesi, Nabizâde Nâzım, *Muhtasar Yeni Kimya*, Env no: 1728; Ad Wurtz, *La Théorie Atomique*, Env no: 1718.

⁷³ MS. Koleksiyonu Abdülmecid Efendi Kütüphanesi, Ali Galip, *Ameli ve Nazari Hesâb-ı Mükemmel*, Env no: 1679; *Usûl-i Cebir*, Env no: 1691.

⁷⁴ MS. Koleksiyonu Abdülmecid Efendi Kütüphanesi, *Innen Dekoration*, Env no: KY. S; *Le livre d'or de l'exposition 1900*, Env no: K 217.

⁷⁵ MS. Koleksiyonu Abdülmecid Efendi Kütüphanesi, *Deutsche in Österreich*, Env no: 454; *Der Panther*, Env no: 299; *Islamic News*, Env no: K-213; *L'Europe nouvelle*, Env no: K-213.

psikoloji,⁷⁶ sanat tarihi,⁷⁷ sosyoloji,⁷⁸ spor,⁷⁹ müzik ve resim bulunmaktadır. Fransızca, Almanca, İngilizce, Arapça ve Farsça dillerinde kaleme alınmış eserlerin dağılımına göz atıldığında tespit edilen 10.867 kitabın 3.836 tanesi Osmanlı Türkçesi; 322 kitap Arapça; 15 kitap Farsça; 199 tanesi hem Osmanlı Türkçesi hem Fransızca; 41'i Osmanlı Türkçesi hem de Almanca; geriye kalan 6.454 kitap ise Fransızca ve Almancadır. Kütüphane kataloğunun Fransız Edebiyatı başlığında 204; Alman Edebiyatı konu başlığında ise 99 esere ulaşılmıştır.⁸⁰ Abdülmecid Efendi'nin Arapça, Farsça, Fransızca⁸¹ Almanca ve İngilizce bildiği⁸² düşünüldüğünde kütüphanedeki eserleri anlayacak seviyede olduğu söylenebilir.

Müzik başlıklı tasnifin⁸³ büyük bir kısmı, nota kitaplarının yanı sıra Joseph Haydn'dan (1732-1881) Robert Schuman'a (1810-1856) Ludwig von

⁷⁶ MS. Koleksiyonu Abdülmecid Efendi Kütüphanesi, Abdulah Cevdet, *Ruhü'l Akvam*, Env no: 680; Alfred Binet, *L'ame et le Corps*, Env no: K-372.

⁷⁷ MS. Koleksiyonu Abdülmecid Efendi Kütüphanesi, Halil Edhem, *Paris'te İnikad Eden Beynelmül Tarih-i Sanat*, Env no: 1984; Paul Kortz, *Wien am Anfang des 20. Jahrhunderts*, Env no: 3282; Ernst Diez-Heinrich Glück, *Alt Konstantinopel*, Env no: K 75; Zekai, *Mübeccel Hazineler*, Env no: K 75.

⁷⁸ MS. Koleksiyonu Abdülmecid Efendi Kütüphanesi, Celal Nuri, *Târih-i İstikbal*, Env no: 2210; Edmond Demolins, *Comment la Route Crée le Type Social*, Env no: 821; Muslihiddin Adil, *Beynelmül İctimaiyat Kongresi ve İntiblarım*, Env no: 824.

⁷⁹ MS. Koleksiyonu Abdülmecid Efendi Kütüphanesi, *Spor Alemi*, Env no: K 108; *Zeitschrift für Jugend*, Env no: KY S.

⁸⁰ Akile Çelik, "Dolmabahçe Sarayı'nda Son Halife Abdülmecid Efendi'nin Kütüphanesi", 58.

⁸¹ "Halife-i Müslimîn Abdülmecid Hazretleri", a.g.g., 1; "Veliht-ı Saltanat", a.g.g., 1; Süreyya, a.g.e., 124; Roland Barellies, a.g.e., 397; Paul Fesch, *Abdülhamid'in Son Günlerinde İstanbul*, çev. Erol Üyepazarcı Pera Turizm ve Ticaret, İstanbul 1999, 180.

⁸² "Halife-i Müslimîn Abdülmecid Hazretleri", a.g.g., 1; "Veliht-ı Saltanat" a.g.g., 1.

⁸³ MS. Koleksiyonu Abdülmecid Efendi Kütüphanesi, Romain Rolland, *Beethoven* Env. no: 2108; MS. Koleksiyonu Abdülmecid Efendi Kütüphanesi, *Mendelssohn Elias op 70* Env. no: K 92-29; MS. Koleksiyonu Abdülmecid Efendi Kütüphanesi, Ludwig van Beethovens *Werke, Supplement, Gesang* Env. no: K 92-27; MS. Koleksiyonu Abdülmecid Efendi Kütüphanesi, Mozart: Quartett Es-dur, Env. no: K 286-42; MS. Koleksiyonu Abdülmecid Efendi Kütüphanesi, *Haydn: Op. 33 no. 5 Quartett G-dur*, Env. no: K 286-34; MS. Koleksiyonu Abdülmecid Efendi Kütüphanesi, *Schubert: Op.168 Quartett B-dur*, Env. no: K 286-20; MS. Koleksiyonu Abdülmecid Efendi Kütüphanesi, *Schumann: Op. 41 no. 1 Quartett A -moil*, Env. no: K 286-10; MS. Koleksiyonu Abdülmecid Efendi Kütüphanesi, *Vincenzo Bellini, La Sonnambula*, Env. no: K-290; MS. Koleksiyonu Abdülmecid Efendi Kütüphanesi, *Giuseppe Verdi, Otello*,

Beethoven'den (1770-1827) Wolfgang Amadeus Mozart'a (1756-1791) pek çok ünlü sanatkârın⁸⁴ çalışmalarından müteşekkildir. Abdülmecid Efendi Kütüphanesi'ndeki resim sanatıyla ilgili eserleri ise katalog⁸⁵, fotoğraf⁸⁶, dergi⁸⁷ ve ders notları⁸⁸ olarak sınıflandırmak mümkündür.⁸⁹ Resim alanında Amadeo Preziosi'nin (1816-1882), Stamboul Souvenir d'Orient⁹⁰ ve Adolphe Thalasso'nun (1858-1919) L'art Ottoman Les Peintres de Turquie isimli çalışmalarını ele alabiliriz.⁹¹ Thalasso'nun eserinde Abdülmecid Efendi olmak üzere, çeşitli ressamlar hakkında değerlendirmeler yapılmıştır.⁹² Katolog der Ausstellung Turkischer Maler, 1918 tarihli Viyana Sergisi olarak da bilinen Savaş Ressamları ve Diğerleri Sergi kataloğunda Abdülmecid Efendi'de dahil olmak üzere sergiye teşrif etmiş ressamlardan

Env. no: K-284; MS. Koleksiyonu Abdülmecid Efendi Kütüphanesi, Kazım Karabekir, *Şarklı İbret*, Env. no:1518.

⁸⁴ Akile Çelik, "Dolmabahçe Sarayı'nda Son Halife Abdülmecid Efendi'nin Kütüphanesi", 62.

⁸⁵ MS. Koleksiyonu Abdülmecid Efendi Kütüphanesi, Türk Ressamlar Sergisi, Kataloglar, Env. no: K.

⁸⁶ MS. Koleksiyonu Abdülmecid Efendi Kütüphanesi, *Jean Leon Gerome'a Ait Tablolar*, Env. no:KY-F 16.

⁸⁷ MS. Koleksiyonu Abdülmecid Efendi Kütüphanesi, *Modern Kunst*, Env. no: K.

⁸⁸ MS. Koleksiyonu Abdülmecid Efendi Kütüphanesi, *Resimle İlgili Ders Notları*, Env. no: K-217.

⁸⁹ MS. Koleksiyonu Abdülmecid Efendi Kütüphanesi, *Wolf Albert, Figaro Salon*, Env. no: 523; Blanc M. *Charles, Grammaire art du Dessin*, Env. no:2019; Auguste Boppe, *Les Peintres du Bosphore au dix Huiteme*, Env. no: 2023; George A.Hearn, *Catalogue of the Collection of Foreign and American Painting Owned*, Env. no: 2026; Louis Enault (6), *Paris Salon*, Env. no:2028; Louis Enault, *La Galerieani de Florence* Env. no: 2033; Poul Girard, *La Peinture Antique*, Env. no: 2037; Rodolphe Töpffer, *Reflexions et Menus Propos*, Env. no: 2560; Karl Robert, *Le Pastel*, Env. no: K; Frédéric Goupil, *Le Pastel Simplifié et Perfectionné*, Env. no: K; Figaro *Illustré*, Noel 1898 Env. no: K; Maria Lisa, *Danielli- Camozzi, Fausto Zonaro*, Env. no: K 98-14; *Ertuğrul Yatına Ait Suluboya Resimleri*, Env. no: K 227; *Osmanlı Ressamlar Cemiyeti*, Env. no: K-217.

⁹⁰ MS. Koleksiyonu Abdülmecid Efendi Kütüphanesi, *Stamboul Souvenir d'Orient* Env. no:326.

⁹¹ Akile Çelik, bu eserin kütüphanede Abdülmecid Efendi'ye ithaf edilmiş 1 numaralı baskısının yer aldığını söylemektedir. Çelik, "Dolmabahçe Sarayı'nda Son Halife Abdülmecid Efendi'nin Kütüphanesi", 62.

⁹² *Hoca Ali Rıza (1858-1930)*, (hazırlayan: Ömer Faruk Şerifoğlu), YKY, İstanbul 2005, 26.

ve eserlerinden bahsedilmektedir.⁹³ Abdülmecid Efendi'nin hayvanlara özellikle atlara olan sevgisi dolayısıyla kütüphanede at yarışlarıyla ilgili eserlerin ve hayvan anatomisi kitaplarının yer aldığı bilinmektedir. Handbuch der Anatomie der Tiere für Künstler adlı kitaptan, At ve Köpek tablosunda istifade ettiği tahmin edilmektedir.⁹⁴ Resme olan tutkusunun yanı sıra geleneksel sanatlar içerisinde hat sanatına⁹⁵ meraklı Abdülmecid Efendi'nin kütüphanesinde bu konu başlığında eserler de mevcuttur. Abdülmecid Efendi'nin kütüphanesinde rik'â yazısında çığır açan Osmanlı hattatlarından Mehmed İzzet Efendi (1841-1903), matbû meşkleriyle karşımıza çıkar. ⁹⁶Hattatın kütüphanedeki meşk örnekleri arasında, Rehber-i Sıbyân⁹⁷ isimli eser on altışar sayfalık on cüz halinde düzenlenmiş rik'â hattı karalamalarını içermektedir. Tercemân-ı Hutût-ı Osmânî de⁹⁸ bu kapsamda değerlendirilebilir.

Abdülmecid Efendi, kadının ailedeki olduğu kadar toplum içinde de görünür olması gerektiğini düşünmektedir. Kadının eğitimi olmasına vurgu yaparken, dini-geleneksel değerleri özümsemesini ve meslek sahibi olarak hayatın içinde bulunmasını ister. Bu doğrultudaki fikirlerini, bir entelektüel olarak kadın dergisi olan İnci dergisine röportaj vererek kamuoyu ile paylaşmıştır. Aydın çevrelerde kadının rolünün tartışıldığı süreçte, sarayın ikinci isminin, veliahd-ı saltanat unvanıyla Abdülmecid Efendi'nin söyleyecek sözü vardır. Bütün bunlar Abdülmecid Efendi'nin

⁹³ MS. Koleksiyonu Abdülmecid Efendi Kütüphanesi, Env. no: 0-2095.

⁹⁴ Akile Çelik, "Dolmabahçe Sarayı'nda Son Halife Abdülmecid Efendi'nin Kütüphanesi", 62.

⁹⁵ Gazi O. Aşıroğlu, *Son Halife Abdülmecid Efendi*, 58; Halife seçildikten sonra Abdülmecid Efendi, "*Nasrun minallâhi ve fethun karîb ve beşşiril mü'minîn*" ayet-i kerîmesini yazıp Fatih Cami mihrabına astırmıştır. Bu çalışmanın fotoğrafı, *Abdülmecid bn. Abdülazîz ketebeli* ve 1342 tarihli olarak yine bu koleksiyonun içinde bulunmaktadır. MS. Koleksiyonu, Env no: K 265-1; Abdülmecid Efendi'nin *Mâşallah bârekeallâhu Teâla* ketebeli hat çalışması, Dolmabahçe Sarayı Resim Koleksiyonu'nda bulunmaktadır. MS. Tablo Koleksiyonu Abdülmecid Efendi Kütüphanesi, Env no: 64/ 1153-7; *Ya erhamer-Râhimin* yani ey rahmetlilerin en rahmetlisi celî talik olarak yazılı Abdülmecid bn. Abdülaziz Han imzalı levhaya da ulaşılmıştır. MS. Tablo Koleksiyonu, Env no: 11/1707.

⁹⁶ M. Uğur Derman, *Mehmed İzzet Efendi, DİA*, c. 28, Ankara 2003, 493-494.

⁹⁷ MS. Koleksiyonu Abdülmecid Efendi Kütüphanesi *Rehber-i Sıbyan*, Env. no: K 217.

⁹⁸ MS. Koleksiyonu Abdülmecid Efendi Kütüphanesi *Tercemân-ı Hutût-ı Osmânî*, Env. no: KY.K.

yalnızca siyasi konularla değil, kadınların konumu gibi toplumsal mevzularla da ilgilendiğini ve bu hususlarda da önemli düşünceleri olduğunu göstermektedir.⁹⁹ Dolayısıyla kadınlara yönelik ya da kadın konulu eserlere kütüphanesinde rastlamak şaşırtıcı olmaz. Örneğin Kasım Emîn'in (1863-1908) *Hürriyet-i Nisvan*¹⁰⁰ isimli çalışması, mütercimi Zeki Mugamiz tarafından Abdülmecid Efendi'ye hediye edilmiştir. Eserde kadınların terbiyesi, aile içindeki yeri, nikahı, izdivacı, eğitimi gibi meselelere değinilmiştir.¹⁰¹ Kasım Emîn, 19. yüzyıl sonunda Mısır'da ortaya çıkan ıslah hareketinin bir temsilcisidir.¹⁰² Eğitimli kadının toplum içindeki yerini anlatan¹⁰³ Halide Edip Adıvar (1884-1964) Halide Salih takma adıyla yazmış olduğu *Seviyye Talib* isimli kitabını, devletlû necâbetlû Prens Mecid Efendi'ye... sözcükleriyle Abdülmecid Efendi'ye hediye etmiştir. Eserde

⁹⁹ Abdülmecid Efendi'nin eşleri Mihr-i Edâ, Şehsuvâr, Mehisti ve Hayrünüisâ hanımlardır. Lale Uçan, *a.g.e.*, 233-236; 251-155.

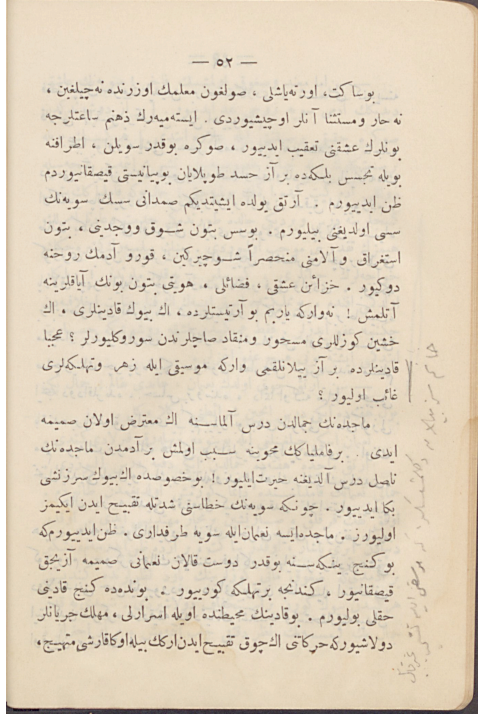
¹⁰⁰ Kitap birçok âlim tarafından tenkit edildiği gibi eser hakkında reddiyeler de yazılmıştır.

¹⁰¹ Kasım Emin, *Hürriyet-i Nisvan*, mütercimi Zeki Mugamiz (Dersa'âdet: Kitabhâne-i İslâm ve Askerî, 1339). <http://hdl.handle.net/11543/2176> (Erişim 19.09.2020).

¹⁰² Fethî en- Neklâvî, *Kasım Emîn, DİA*, c. 24, İstanbul 2001, 541-542.

¹⁰³ İnci Enginün, *Halide Edip Adıvar, İslâm Ansiklopedisi*, c. 1, İstanbul 1988, 376-377.

Abdülmeccid Efendi, bazı cümlelerin altını çizerek muhtemelen önemli bulduğu yerlere vurgu yapmıştır.¹⁰⁴

Fotoğraf 3: Seviyye Talib İsimli Esere Abdülmeccid Efendi'nin Almış Olduğu Not.¹⁰⁵

Celâl Nuri'nin (1882-1936) Kadınlarımız¹⁰⁶ isimli eseri de bu temada kayda değer bir çalışmadır. Eserde, kadının toplum içindeki sosyal ve hukuki durumuna değinilmiştir.¹⁰⁷ Bu çerçevede, Kadınlara Ameli Sanayi-i Ziraat

¹⁰⁴ Halide Salih, *Seviyye Talib*, (Hüdâvendigâr Vilâyeti Matbaası, 1326) Env no: 2188 <http://hdl.handle.net/11543/1114> (Erişim19.09.2020).

¹⁰⁵ A.y.

¹⁰⁶ MS. Koleksiyonu Abdülmeccid Efendi Kütüphânesi, Env no: 0-1562.

¹⁰⁷ Recep Duymaz, "Celâl Nuri İleri," *İslâm Ansiklopedisi*, c. 7 (İstanbul: TDV, 1993), 242-245.

Dersleri¹⁰⁸ ve Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi¹⁰⁹ isimli yayınlar da bulunmaktadır.

Kütüphanesinde mevcut eserlerin büyük bir kısmında cümlelerin altlarının çizili olması, sayfa kenarlarına alınmış notlar, çeşitli tarihlemeler ve imzalar Abdülmecid Efendi'nin kitapları okuduğu izlenimini vermektedir.¹¹⁰ Azınlıkların hukuki durumlarını anlatan B. Haladjian tarafından kaleme alınan Des Personnes Morales Etrangères isimli eserin bazı satırları çizilmiştir.¹¹¹ Celâl Nuri'nin, Batılı devletlerin Osmanlılara yaklaşımlarından hareketle kendi aralarında ve Osmanlı ile ilişkilerinde hayata geçirdikleri ikili hukuk anlayışını ve sakıncalarını izah ettiği¹¹² Kendi Nokta-i Nazarımdan Hukûk-ı Düvel isimli kitabının sayfaları, Abdülmecid Efendi tarafından işaretlenmiştir.¹¹³ Bu örneklerle Histoire de la Musique isimli çalışmayı da dahil edebiliriz. Henri Lavoix'in (1846-1897) eseri müzik, ses, ritim, vurgu, armoni ve çalgılar hakkında malumat vermektedir. Eserin giriş kısmında, Abdülmecid Efendi'nin imzası bulunurken bazı sayfalarda cümlelerin işaretlenmiş olduğunu görmekteyiz.¹¹⁴

¹⁰⁸ MS. Koleksiyonu Abdülmecid Efendi Kütüphanesi *Kadınlara Ameli Sanayi-i Ziraat Dersleri*, Env no: 1888.

¹⁰⁹ MS. Koleksiyonu Abdülmecid Efendi Kütüphanesi *Kadınları Çalıştırma Cemiyeti İslamiyesi*, Env no: 106-14.

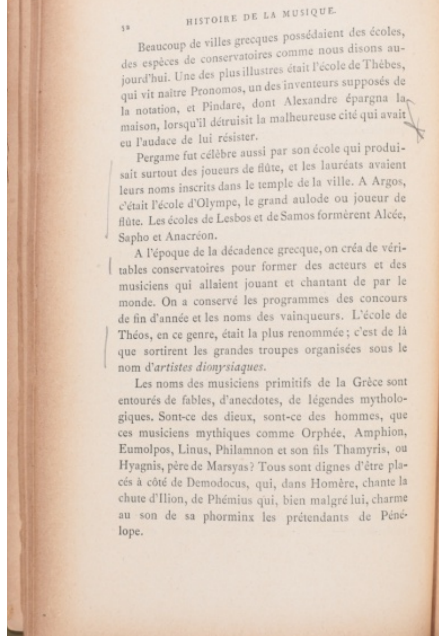
¹¹⁰ Naciye Başaran, "a.g.m.", 112.

¹¹¹ B. Haladjian, *Des Personnes Morales Etrangères*, Arthur Rousseau, Paris 1901. <http://hdl.handle.net/11543/2167> (Erişim 19.09.2020).

¹¹² Recep Duymaz, "Celal Nuri İleri", *DİA*, c. 7, İstanbul 1993, 242-245.

¹¹³ Yazar eseri, *güzâde-i âli Osmân şehzâde-i ulvi fitrat Abdülmecid Efendi...* sözleriyle hediye etmiştir. MS. Koleksiyonu Abdülmecid Efendi Kütüphanesi, Env no: 1140; Celâl Nûri, *Kendi Nokta-i Nazarımdan Hukûk-ı Düvel*, Osmanlı Şirketi Matbaası, İstanbul 1330). <http://hdl.handle.net/11543/2165> (Erişim 19.09.2020).

¹¹⁴ MS. Koleksiyonu Abdülmecid Efendi Kütüphanesi Henri Lavoix, *Histoire de la Musique* (Paris: A. Quantin éditeur). Env. no: 2104.

Fotoğraf 4: *Histoire de La Musique* isimli eserin sayfalarındaki işaretlemeler.¹¹⁵

Sanat Muhiti Uzantısında Abdülmecid Efendi'ye Hediye Edilen Eserler ve İthaf lar

20. yüzyılın başlarında Beyoğlu'nun konserlerle, tiyatrolarla ve konferanslarla hareketlendiği dönemlerde Şehzâde Abdülmecid Efendi'ye¹¹⁶ Beyoğlu'nda Tünel'de¹¹⁷ ve Bâbiâli'de rastlamak mümkündür. Abdülmecid Efendi özellikle şehzâdeliğinde Beyoğlu ve Bâbiâli arasında yürüyüşler yapmakta; kitapçılara, nota satan dükkanlara uğramaktadır.¹¹⁸ Abdülmecid Efendi'nin kitaba ulaşma merakı, koleksiyonuna da yansımıştır. Abdülmecid Efendi halife seçildikten sonra Dolmabahçe Sarayı'na taşınma hazırlıklarında önceliği kütüphanesine vermiştir. Veliht

¹¹⁵ A.y.

¹¹⁶ Sudi Yağız, *Son Halife Abdülmecid Efendi, Resimli Tarih Mecmuası*, sy.14, İstanbul 1951, 598-600.

¹¹⁷ Nahid Sırrı Örik, *Son Veliht ve Halife Abdülmecid Efendi, Resimli Tarih Mecmuası*, s.39, İstanbul 1953, 191.

¹¹⁸ Reşad Ekrem Koçu, *Abdülmecid Efendi, İstanbul Ansiklopedisi*, c.1, İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyatı, İstanbul 1958, 137.

Dairesi'ndeki hususi kütüphanelerini yeni mekanına aldırmaştır.¹¹⁹ Sürgün yıllarında kitaba ilgisi devam eden Abdülmecid Efendi'nin, kitap okuyarak, şiir yazarak, hatıralarını kaleme alarak ya da besteler yaparak zaman geçirdiği bilinmektedir.¹²⁰

Abdülmecid Efendi'nin kitap için göstermiş olduğu hassasiyete, Edebiyat Medresesi Talebe Derneği üyeleriyle olan görüşmesinde tanık olmaktayız. Dârülfünûn öğrencilerinin kurduğu bu derneğin üyeleri, Abdülmecid Efendi'yle görüşmelerinde özellikle Dârülfünûn talebesinin ilmî sahada yaşadıkları sorunları kendisine aktarmışlardır. Memleketin ilim ve fikir adamlarının yazdıkları halde maddi imkânsızlık yüzünden, basamadıkları eserlerinin yayınlanması hakkında kendisinden yardım istemişlerdir. Kütüphanelerde, *müellifîn-i kadîmenin* tek nüsha eserlerine işaret edilirken, onların da gün yüzüne çıkması için *neşriyât-ı encümen* kurulduğu bildirilmiştir. Konuyla ilgili olarak, Velihaht Dairesi'nden Dârülfünûn atiyesi adıyla¹²¹ *Edebiyat Fakültesi Mecmuası* için 500 kuruş ayrılmıştır.¹²² Edebiyat Medresesi Neşriyatı Encümeni himayesinde ilk basımı ve neşri gerçekleştirilmiş eserin Abdülmecid Efendi'ye takdim edilmesi üzerine de o dönemde halife olan Abdülmecid Efendi cemiyete yardım etmiştir.¹²³

Lütfi Fikri Bey'in (1872-1934), Abdülmecid Efendi'nin kitabına ulaşma çabası içerisinde olan kişiler arasında zikredilebilir. Katı bir İttihatçı muhalifi olan Lütfi Fikri Bey, saltanatın ve hilâfetin kaldırılmasına karşıydı¹²⁴ ve Abdülmecid Efendi'nin makamından istifa edeceği yönünde söylentilerin çıkması üzerine gazetede halifeye açık bir mektup yayımlamıştı. Hilâfetin cumhuriyet için önemli bir güç olacağı vurgusu yaparak, "ölüm tehlikesi olsa bile makamını asla terk etmemesini" söylemişti.¹²⁵ Muhtemeldir ki; Abdülmecid Efendi, Lütfi Fikri Bey'in

¹¹⁹ Gazi O. Aşıroğlu, *a.g.e.*, 58.

¹²⁰ Murat Bardakçı, *a.g.e.*, 114-129;164.

¹²¹ BOA., HH. d., 27717, 17 Eylül 1338 (17 Eylül 1922), s. 85.

¹²² BOA., HH. d., 27717, 3 Eylül 1338 (3 Eylül 1922), s. 76.

¹²³ Abdülmecid Efendi 50 lira yardımda bulunmuştur. BOA., MB., 1137/66, lef 2, 4 Kânûnusânî 1339 (4 Ocak 1923).

¹²⁴ Ali Birinci, *Lütfi Fikri, İslâm Ansiklopedisi*, c: 27, Ankara 2003, 233-234.

¹²⁵ Murat Kurt, *Lütfi Fikri Bey'in Siyasi Mücadelesi Yahut Tek Başına Muhalefet*, Şehir, İstanbul 2008, 78.

yazılarını önemsemekteydi. Lütü Fikri Bey'in çıkacak eserini kitapçılara sordurmuş kitabın yayınlanmadığı; hatta *mahall-i tab'ında bile bu konu hakkında malumat sahibi olunmadığı* cevabı Abdülmecid Efendi'ye bildirilmiştir.¹²⁶ Abdülmecid Efendi ablası Nazime Sultan ile mektuplaşmalarındaki mevzular arasında entelektüel sohbetler de geçer. Abdülmecid Efendi kütüphanesindeki Mustafa Nuri Paşa'nın kaleme almış olduğu tahlilî bir Osmanlı tarihi olarak nitelendirilen *Netayicü'l Vukuat* isimli eserin eksik sayfaları için ablasından yardımcı olmasını ister. Nazime Sultan'da elindeki koleksiyonu kardeşi Abdülmecid Efendi'ye gönderir.¹²⁷ Bu mektuplaşma Abdülmecid Efendi'nin kitaba ilgisi kadar, bir sultanefendinin kitaba olan merakı ve şahsi kütüphanesinin zenginliği hakkında da ip ucu verir.

Abdülmecid Efendi kitap dışı eserlere de önem vermekteydi. Örneğin Sultan Abdülaziz Han'a takdim edilmek üzere Fransız heykeltıraş Leveque'in çalışmalarının fotoğraflarının bulunduğu albüm, dönemin Paris Sefiri Saffet Paşa'ya verilmiş fakat memleketin o zamanki "usûl ve âdetine ve zihniyet-i tahammüliyesine" uygun görülmediğinden Saffet Paşa bunu padişaha takdime cesaret edememiş; *Photographie de Sculpture*, ancak altmış sene sonra yani Abdülmecid Efendi'nin halifeliği yıllarında kütüphanedeki yerini alabilmiştir.¹²⁸ Kendisi için kullanılan sanatın hâmesi sıfatına meşrû bir zemin hazırlamak isteyen Abdülmecid Efendi, kültür-sanat çevreleriyle maddi¹²⁹ ve manevi¹³⁰ yakın ilişki içinde bulunmayı tercih etmiştir. Dönemin şair, yazar, ressam, müzisyen ve düşünürleri ile muhabbeti neticesinde¹³¹ cereyan etmekte olan siyasal-sosyal-kültürel gelişmelerden

¹²⁶ BOA., MB 1136/16, lef 2, 30 Teşrinievvel 1338 (30 Ekim 1922).

¹²⁷ Ali Akyıldız, *Nazime Aydın ve Dindar Bir Sultan*, Timaş, İstanbul 2020, 225.

¹²⁸ E. Leveque, *Photographie de Sculpture*, 1281. <http://hdl.handle.net/11543/2275> (Erişim 19.09.2020); Manuel Terminologique Français- Ottoman isimli 1870 tarihli eser ithaf yazısı ile Sultan Abdülaziz'e hediye edilmiştir. Eser 13 envanter numarası ile kütüphâneye kayıtlıdır. Akile Çelik, *Dolmabahçe Sarayı'nda Son Halife Abdülmecid Efendi'nin Kütüphânesi*, *Milli Saraylar: Kültür- Sanat-Tarih Dergisi* 5, İstanbul 2010, 58-60.

¹²⁹ Kemal Erhan, *Romantizm, Elem, Hüziün, Melankoli Hüseyin Avni Lifij, Antik Dekor*, sy.16, İstanbul 1992, 81-82.

¹³⁰ BOA., HH. d., 30677, 15 Temmuz 1337 (15 Temmuz 1921), 141.

¹³¹ "Beşinci Sultan Mehmed Han Hazretlerinin Cenaze Alayı ve Altıncı Sultan Mehmed Han Hazretlerinin Biat Merasimi" a.g.g.,1.

haberdar olmuştur.¹³² Saray dışındaki hayatla olan bağı, bilinçli olarak bu isimler üzerinden de kurduğunu düşünmekteyiz. Bu yaklaşım, onun kütüphanesindeki koleksiyonlarına yansımıştır.

Abdülmecid Efendi'ye kitap hediye edenler arasında bulunan Pierre Loti, Abdülmecid Efendi'nin sanat muhiti için öncelikli isimlerdendir. Abdülmecid Efendi, Pierre Loti Cemiyeti'nin fahri başkanlarından biriydi ve cemiyetin ayakta kalabilmesi için maddi ve manevi yardımını esirgememişti.¹³³ Buna karşılık Loti de onun resim çalışmalarını desteklemiştir.¹³⁴ Abdülmecid Efendi ile Pierre Loti arasındaki mektuplaşmalar, 1910 yılından Loti'nin 1923'teki vefatına kadar devam etmiştir.¹³⁵ Bu ilişkinin kütüphaneye yansıyan yönünden, Loti'nin *Turquie Agonisante* isimli çalışması üzerinde durulabilir. Fransız kamuoyuna karşı Türkleri savunan *Turquie Agonisante* isimli eseri, Abdülmecid Efendi'ye ithaf yazısıyla sunulmuştur. Kitap, Fransız kamuoyunda bir Türkiye savunusu olarak görülmüştür. Eserin Osmanlıcası, *Can Çekişen Türkiye* ismi ile koleksiyona kayıtlıdır.¹³⁶ Loti'nin, Balkan Savaşı yıllarında Türklere yapılan zulüm temalı *Les Allies Qu'il Nous Faudrait*¹³⁷ eseri de bu kapsamda ele alınabilir. Fransa'nın Doğu sorununu değerlendiren Loti, Türkiye ve Fransa ilişkilerinin gidişatına *La Mort de Notre Chere France eu Orient'de* yer vermiştir. Bu her iki eser de Abdülmecid Efendi'ye takdim edilmiştir.¹³⁸

Dukakinzâde Basri Bey'in *Nouveau Larousse Illustré* ve Abdullah Cevdet'in *Rubü'l Akvâm* isimli eserleri de Abdülmecid Efendi'ye

¹³² İsmail Baykal, *Son Osmanlı Veliahdı ve Halifesi Abdülmecid'in Sarayında Neler Gördüm?*, *Tarih Dünyası*, sy.18, İstanbul 1950, 764.

¹³³ *Pierre Loti Cemiyeti, İfihâm*, 15 Kânûnuevvel 1919, 3; *Piyer Loti Nizamnamesi, Toplumsal Tarih*, XII/73, İstanbul 2000, 32; *Pierre Loti'nin Abdülmecid Efendi'ye Mektupları*, *Hayat Tarih Mecmuası*, sy.10, İstanbul 1965, 10-13.

¹³⁴ *Pierre Loti'nin Abdülmecid Efendi'ye Mektupları*, *Hayat Tarih Mecmuası*, c: 10, İstanbul 1965, 14.

¹³⁵ *Pierre Loti ve Claude Farrère'nin Abdülmecid Efendi'ye Mektupları*, *Hayat Tarih Mecmuası*, c: 11, İstanbul 1965, 52-55.

¹³⁶ MS. Koleksiyonu Abdülmecid Efendi Kütüphanesi, Pierre Loti, *Turquie Agonisante*, Calmann-Lévy, Paris 1913, Env. no: 0-2992; Eserin Osmanlıcası *Can Çekişen Türkiye* ismi kayıtlıdır. Env. no: 0-2294.

¹³⁷ MS. Koleksiyonu Abdülmecid Efendi Kütüphanesi, Pierre Loti, *Les Allies Qu'il nous Faudrait*, Env. No: 840.

¹³⁸ Akile Çelik, "Dolmabahçe Sarayı'nda Son Halife Abdülmecid Efendi'nin Kütüphanesi", 58-60.

hediyelenler arasındadır.¹³⁹ Vittorio Alfieri'nin (1749-1803) *İstibdâd* isimli kitabının mütercimi Abdullah Cevdet, Abdülmecid Efendi'ye övgü dolu şu sözcükleri sarf etmiştir: "Emîr-i hür ve fazl-ı edib-i necîb şâir-i mübdi' Şehzâde Abdülmecid Efendi Hazretlerine".¹⁴⁰ Abdullah Cevdet'in yine Alfieri'den çevirmiş olduğu *Hükümdar ve Edebiyat* isimli eseri "*emîr-i fazl ve edîb-i Şehzâde Mecid Efendi hazretlerine kemâl-i hürmet ve takdir-i hâlisane*" dileklerle hediye edilmiştir.¹⁴¹ Abdülmecid Efendi'ye takdim edilen eserlere bir başka örnek de Salih Gourdjî'nin *Les Revendications Turques* adlı çalışmasıdır.¹⁴²

Abdülmecid Efendi Kütüphanesi'nde, Şeyhülislam Mûsâ Kazım (1858/59-1920) imzalı kitaplara rastlanır. Meşrutiyet taraftarı Şeyhülislam Mûsâ Kazım, icazet aldığı 1888 yılından İkinci Meşrutiyet'in ilanı sürecine kadar klasik bir Osmanlı âlimi olarak çalışmalarına devam etmiştir. Meşrutiyet döneminde İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne üye olmuştur.¹⁴³ *Külliyat-ı Şeyh-ül İslâm* müellifin dergilerde yer alan makalelerini, risalelerini ve konferanslarını içerir.¹⁴⁴ *Safvetü'l Beyan Fi Tefsirü'l Kur'an* ise Mûsâ Kazım'ın öğrencisi Ahmed Midhat Efendi'ye vermiş olduğu tefsir derslerinin talebesi tarafından kaleme alınması ile ortaya çıkmıştır. Bakara suresinin 73. ayetine kadar gelen eserini, "devletlü necâbetlü efendi

¹³⁹ A.y.

¹⁴⁰ Vittorio Alfieri, *İstibdâd*, ter. Abdullah Cevdet, (Mısır: Matbaa-i İçtihad, 1909), Env no: 930 <http://hdl.handle.net/11543/2186> (Erişim 19.09.2020).

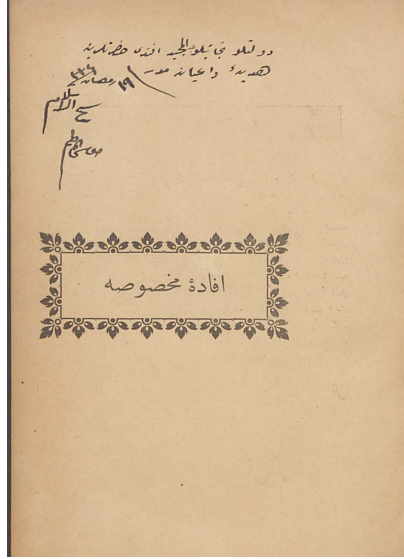
¹⁴¹ Vittorio Alfieri, *Hükümdar ve Edebiyat* ter. Abdullah Cevdet, (Mısır: Matbaa-i İçtihad, 1906), Env. no: 943.

¹⁴² Salih Gourdjî, *Les Revendications Turques*, Paris: Joe Bridge, 1922. Env. no: 875. <http://hdl.handle.net/11543/2186> (Erişim 19.09.2020).

¹⁴³ Ferhat Koca, *Mûsâ Kâzım, İslâm Ansiklopedisi*, c. 31, İstanbul, 2006, 221-222.

¹⁴⁴ Akile Çelik, "Dolmabahçe Sarayı'nda Son Halife Abdülmecid Efendi'nin Kütüphânesi", 58-60.

hazretlerine hediye-i dâ'iyânemdir" takdim yazısı ile Abdülmecid Efendi'ye imzalamıştır.¹⁴⁵

Fotoğraf 5: Safvetü'l Beyan Fi Tefsirü'l Kur'an İsimli Eserin İç Kapağı Şeyhülislam Mûsâ Kazım'ın İthaf Yazısı ve İmzası.¹⁴⁶

Kütüphanenin özel yeri bulunan eserlerden biri, Mekteb-i Sultânî'nin 50. yılını doldurması üzerine yayımlanmış olan çalışmadır. Eserin iç kısmında, Abdülmecid Efendi tarafından yapılmış babası Sultan Abdülaziz'in yağlı boya portresi bulunmaktadır. Fotoğrafın altında "İşbu tasvîr-i hümayûn veliahd-ı saltanat devletlû necâbetlû Abdülmecîd Efendi tarafından tersîm ve mektebimizin konferans salonuna talik edilmek üzere lütfen ihda buyrulan yağlı boya levhaları istinsah edilmiştir" ifadesi yazılıdır. Kitap, Veliâht Abdülmecid Efendi'ye okul müdürü Salih Arif Bey tarafından imzalanarak hediye edilmiştir.¹⁴⁷

Said Halim Paşa'nın (1864-1921) kaleme aldığı *İnhitât-ı İslâm Hakkında Bir Tecrübe-i Kalemîyye* isimli eser, Abdülmecid Efendi'nin kütüphane

¹⁴⁵ Mûsâ Kazım, *Safvetü'l Beyan fi Tefsîr'l Kur'an*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1335, Env no: 709 <http://hdl.handle.net/11543/2126> (Erişim 19.09.2020).

¹⁴⁶ A.y.

¹⁴⁷ MS. Koleksiyonu Abdülmecid Efendi Kütüphanesi, Env. no: 0-1533.

koleksiyonunda imzalı olarak bulunur.¹⁴⁸ Eser, Paşa'nın Sebülürreşâd'da tefrika edilmiş yazılarından oluşmaktadır. Müslümanların geri kalmasının özellikle de 19. ve 20. yüzyıllarda felakete düşmesinin sebeplerini değerlendiren yazar, Osmanlı aydınının toplum içerisindeki konumunu, millî kurumları ve yöneten-yönetilen ilişkisini irdeler. İslamcılık akımının fikir önderlerinden, kendi kültür ve medeniyetine bağlı bir mütefekkir olan¹⁴⁹ ve ismi Bağlarbaşı Köşkü'nün¹⁵⁰ ziyaretçileri arasında zikredilen¹⁵¹ Said Halim Paşa'nın eseri, Abdülmecid Efendi'ye şu ifadelerle takdim edilmiştir: "Hüsni niyeti âcizânemden başka bir kıymeti olmayan eser-i nâcizânemi mahzâ lütfen ve tenezzülen şerefyâb-ı telakkisi olduğum irâde-i aliyye-i necâbet-penâhîlerine iğtirâren takdimine cüreytâb oluyorum efendimiz".¹⁵² Son dönem Osmanlı *ilm-i kelâm* hareketinin temsilcilerinden İzmirli İsmail Hakkı'nın (1869-1946), *Felsefe-i İslâmiyye Tarihi* isimli eserinin ön kapağının arkasında "Hilâfetpenâh Efendimize tuhfe-i ubûdiyyet-karânemizdir" ithaf sözcükleri göze çarpar.¹⁵³ Hakkı'nın bu eseri, *Darülfünun İlähiyat Fakültesi Mecmuası*'nda yayımlanmış yazılarından derlenmiştir.¹⁵⁴

¹⁴⁸ MS. Koleksiyonu Abdülmecid Efendi Kütüphânesi, Mehmed Said, *İnhitât-ı İslâm Hakkında Bir Tecrübe-i Kalemiyye*, Matbaa-i Âmire İstanbul, 1334. Env. no: 807.

¹⁴⁹ M. Hanefi Bostan, *Said Halim Paşa, DİA*, c.35, İstanbul 2008, 557-560.

¹⁵⁰ Kütüphanesi gibi Bağlarbaşı Köşkü'nün de Abdülmecid Efendi'nin entelektüel hayatının simge mekanlarından olduğunu düşünmekteyiz. Detaylı bilgi için. Lale Uçan. *a.g.e.*, 52-59.

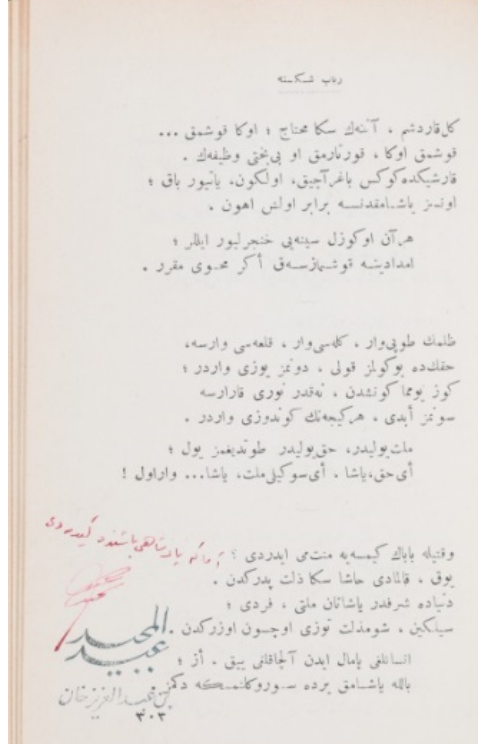
¹⁵¹ Bilen Işıktaş, *Peygamber'in Dâhi Torunu Şerif Muhiddin Targan Modernleşme, Bireyselleşme, Virtüozite*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2018, 143.

¹⁵² Mehmed Said, *İnhitât-ı İslâm Hakkında Bir Tecrübe-i Kalemiyye*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1334. Env no: 807, <http://hdl.handle.net/11543/2132> (Erişim 19.09.2020).

¹⁵³ MS. Koleksiyonu Abdülmecid Efendi Kütüphânesi, *Felsefe-i İslâmiyye Tarihi*, İstanbul, 1922. Env. no: 0-675.

¹⁵⁴ Eser, Feylesüfü'l- 'Arab Ya'kûb b. İshâk el- Kindî ismi ile çevrilmiştir. Ali Birinci, *İzmirli İsmail Hakkı, DİA*, c.23, İstanbul 2001, 533-535.

Tevfik Fikret de *Rübâb-ı Şikeste* isimli eserini yakın dostu Abdülmecid Efendi'ye imzalı ve dörtlük yazarak hediye etmiştir. Kitabın 303 numaralı sayfasında Abdülmecid Efendi'nin imzasını, mührünü ve almış olduğu notu okumaktayız.¹⁵⁵ Türk kültür ve eğitim hayatında yeri olan şair-öğretmen Tevfik Fikret, Cumhuriyet döneminin kurucu eğitimcisi ve düşünürü olarak görülür.

Fotoğraf 6: Tevfik Fikret'in *Rübâb-ı Şikeste* İsimli Eserinde Abdülmecid Efendi'nin Notu-İmzası ve Mührü.¹⁵⁶

¹⁵⁵ "Kimseden bir fayda ummam ben, dilenmem kol kanat.

Kendi boşluk, kendi gök kubbemde kendim gezginim.

Bir eğik baş bir boyunduruktan ağırdır boynuma;

Fikri hür, irfanı hür, vicdanı hür bir şairim." MS. Koleksiyonu Abdülmecid Efendi Kütüphanesi, Tevfik Fikret, *Rübâb-ı Şikeste*, Tanin Matbaası, İstanbul 1326. Env. no: 0-2174.

¹⁵⁶ A.y.

Fikret eğitimci yönüyle¹⁵⁷ Abdülmecid Efendi'nin ve oğlu Ömer Faruk Efendi'nin kültür ve duyu dünyasına etki eden bir kişidir. Kendisi Ömer Faruk Efendi'nin Mekteb-i Sultânî'ye devam ettiği yıllarda okulun müdürüydü. Abdülmecid Efendi dostu Fikret'in Mekteb-i Sultânî müdürlüğünden ayrılıp, Robert Koleji'ne geçmesinden rahatsızlık duyunca oğlunu bu okuldan almıştır.¹⁵⁸ Ömer Faruk'un daha sonra Viyana'ya gönderilmesinde etkili olan hocası Tefik Fikret,¹⁵⁹ onun Avusturya hareketinden önce Bağlarbaşı'ndaki köşkte ağırlanmıştır.¹⁶⁰ Şehzâde Ömer Faruk, Viyana'da bulunduğu dönemde hocasıyla görüşmeyi sürdürmüştür.¹⁶¹

Abdülmecid Efendi'nin kurmuş olduğu ilişki ağı mercek altına alındığında Tefik Fikret'in, onun inşa etmeye çalıştığı muhitinde yer aldığı ortaya çıkar.¹⁶² Abdülmecid Efendi, Fikret'in *Sis* şiirinden aldığı ilhamla çizdiği aynı isimli tabloyu şaire hediye etmiştir.¹⁶³ *Sis* tablosunun bu eserler içerisinde farklı bir yeri vardır.¹⁶⁴ *Sis* şiirinin mısraları, dönemin sultanına ve saraya karşı yansıtılmış olumsuz duyguları barındırmaktadır.¹⁶⁵ Abdülmecid Efendi, yolcuların dahi önlerini göremedikleri yoğun bir sisin kaplamış olduğu resmin arka planına Sultanahmet Camii ve Galata

¹⁵⁷ Seyfi Kenan, Tefik Fikret'in Eğitim Felsefesi: Fikri Hür, Vicdanı Hür Birey Yetiştirmek, Ölümünün 100. Yıldönümünde Tefik Fikret Sempozyumu, yay. haz. Ata Yersu, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kütüphane ve Müzeler Müdürlüğü, İstanbul 2016, 49-50.

¹⁵⁸ Rıza Tefik, Tefik Fikret: Hayatı- San'atı-Şahsiyeti, İnkılap, İstanbul 1945, 30-32.

¹⁵⁹ M. Fatih Andı, Saray Karşısında Tefik Fikret, Bir Muhalif Kimlik Tefik Fikret, (hazırlayanlar: Bengisu Rona-Zafer Toprak), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2007, 63.

¹⁶⁰ M. Fatih Andı, Yılmaz Daşcıoğlu, Hüseyin Yorulmaz, Mektuplarla Tefik Fikret ve Çevresi, Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı, İstanbul 1999, 267.

¹⁶¹ a.g.e., 275.

¹⁶² Lale Uçan, a.g.e., 205-206

¹⁶³ Hikmet Feridun Es, Tanımadığımız Meşhurlar, haz. Selçuk Karakılıç, Ötüken, İstanbul 2009, 118.

¹⁶⁴ Veliht-ı saltanat: Abdülmecid Efendi Hazretlerinin Hayat-ı Husûsiyeleri, Vakit, 5 Temmuz, 1918, 1; Mehmet Kaplan, Tefik Fikret: Devir, Şahsiyet, Eser, Dergâh Yayınları, İstanbul 1987,102;153-154.

¹⁶⁵ Fatih Andı, "Saray Karşısında Tefik Fikret", 59.

Köprüsü silüetlerini çizmiştir.¹⁶⁶ Politik olduğu kadar sembolik mesajlar da barındıran tablo, *Sis* şiiriyle aynı düzlemi paylaşmaktadır.¹⁶⁷ Abdülmecid Efendi, hayatının kültürel-entelektüel perspektiflerini kütüphanesi etrafında inşa ederken, şair-düşünür ve eğitimci Tefik Fikret ona yol gösterici olmuştur.

Kütüphanede ithaf yazısıyla imzalı eserler arasında, Maverdî'nin *El-Ahkâmü's-Sultâniye* isimli çalışmayı örnek olarak verebiliriz. Kitapta *Abdülmecid bin Abdülaziz* mührü kullanılmıştır.¹⁶⁸ Le Comte Léon Ostrorog (1867-1932), Maverdî'nin bu eserinde imamet ve cihat emirlerini konu edinen iki bölümün değerlendirmesini yapmış ve Fransızcaya çevirmiştir. Osmanlı Devleti'nde çeşitli bakanlıklarda müşavirlik yapan Fransız hukukçu Léon Ostrorog'un Türkiye'nin, siyasi gidişatı ve hukuk sistemi hakkında kaleme almış olduğu kitaplarıyla birlikte yerli-yabancı makamları bilgilendirmiş olduğu raporları da yer almaktadır.¹⁶⁹ Ostrorog ailesi de Abdülmecid Efendi'nin muhiti içerisindeydi.¹⁷⁰ Veliâht Abdülmecid Efendi, halife seçilmeden iki ay kadar önce bu çifti¹⁷¹ ve oğlunu Bağlarbaşı'ndaki köşke çay ziyafetine davet etmiştir.¹⁷² Kadın ve erkek bir arada oturulan masada, Batı tarzı yaşantının etkileri küçük de olsa görülür.¹⁷³ Abdülmecid Efendi, Türkiye'nin *artistik değerlerini* ortaya çıkarmak ve korumak olan İstanbul Dostları Cemiyeti'nin şeref üyesidir. Cemiyetin Türk ve Fransız üyeler arasında Halil Edhem Bey, Kont Ostrorog, İsmail Cenânî Bey,

¹⁶⁶ Tabloda muhibb-i muazzezim Tefik Fikret Bey'e notuyla birlikte 1326 (1910) tarihi ve Abdülmecid Efendi'nin imzası bulunmaktadır. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Aşiyân Müze Yöneticisi Ata Yersu'ya, *Sis* isimli tablo hakkına yapmış olduğu bilgilendirme için teşekkür ederim.

¹⁶⁷ Sema Öner, Dolmabahçe Sarayı Resim Koleksiyonu'ndaki Yapıtlarıyla Halife Abdülmecid Efendi, Osman Hamdi Bey ve Dönemi:17-18 Aralık 1992, (hazırlayan: Zeynep Rona), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1993, 86-87; Eylem Yağbasan, a.g.t.,198; 233; 241.

¹⁶⁸ *El-Ahkâm Es-Soulthâniya*, Le Comte Léon Ostrorog, Ernest Leroux, Paris 1901. Env no: 1229-1. <http://hdl.handle.net/11543/2178> (Erişim 19.09.2020).

¹⁶⁹ Ali Adem Yörük, "Comte Léon Ostrorog," *DİA*, c. ek-2 (İstanbul: TDV, 2016), 385-386.

¹⁷⁰ BOA., MB., 1134/15, lef 1, 24 Ağustos 1338 (24 Ağustos 1922); BOA., MB., 1134/21, lef 3, 2 Eylül 1338 (2 Eylül 1922).

¹⁷¹ BOA., MB., 1129/69, lef 1-2. 17 Şaban 1340 (15 Nisan 1922).

¹⁷² BOA., MB., 1135/28, lef 1, 4 Eylül 1338 (4 Eylül 1922).

¹⁷³ Roland Barellies, a.g.e., 264.

Madam Maurice Bompard vardır. Burada ön planda olan isimler, Kont Léon Ostrorog ve eşi Kontes Jeanne Ostrorog'dur.¹⁷⁴

Veliaht fahri reisi olduğu Fransa Dârülfünûnları Mezûniyet Cemiyeti adına Kont-Kontes Ostrorog'u, heyetle birlikte Bağlarbaşı Köşkü'nde ağırlamıştır.¹⁷⁵ Konuşma, memlekette ilk defa çocuk bakımı ve ev idaresi eğitimi için Fransa'ya gönderilecek hanımların masrafının karşılanması için planlanmıştır. Konuşmada, Gülhane Parkı'nda düzenlenecek müsamereden ve Fransa'ya yapılması planlanan seyahatten bahsedilmiştir.¹⁷⁶ Fransa Dârülfünûnları Cemiyeti tarafından düzenlenecek olan etkinliğe, "fevkalâde bir mâni'olmadığı" takdirde iştirak edeceğini bildirmiştir.¹⁷⁷ Kontes Ostrorog'un pederi vefat ettiğinde Abdülmecid Efendi aileye telgraf gönderilmesini istemiştir.¹⁷⁸ Kandilli'deki Ostrorog Yalısı, 20. yüzyıl başında Fransız ve Osmanlı dostluğunun buluşma mekanlarından biriydi. Yine bu dönem kültür hayatında adı sıklıkla duyulan Claude Farrère ve Pierre Loti, Ostrorog Yalısı'nın ziyaretçileri arasındaydı. Bu birlikteliğin Abdülmecid Efendi Kütüphanesi'ndeki karşılığı, ilişki ağı ve dönemin kültürel dinamikleri çözümlendikten sonra daha net ortaya çıkmaktadır.

Kütüphanedeki Süreli Yayınlar, Albümler ve Fotoğraflar

Gazeteler ve dergiler, toplumdaki gelişmeleri, idarenin tasavvurunu ortaya koydukları gibi kamuoyunun tepkilerini ve görüşlerini yansıtan mecralardır. Kullanım amacı ve yöntemine göre çift yönlü hareket kabiliyetleri dolayısıyla bir taraftan idarenin, bir taraftan da kamuoyunun gündemini oluştururlar. Gazetelerin, Osmanlı toplumunda Batılılaşma adı altında yeniliklere ve edinimlere hatırı sayılır katkıları olmuştur. Bu anlamda, II. Mahmud'un saltanat yıllarında (1808-1839) Türkçe gazete *Takvîm-i Vekayi*'nin çıkarılması önemli bir adımdır. Devletin resmi haber kaynağı olan gazete zamanla toplum hayatına fikir, ideoloji ve sanat görüşleriyle nüfuz etmeye başlamıştır. Son yüzyıla girildiğinde süreli

¹⁷⁴ Cemiyetin başkanı Prens Said Halim Bey'dir. Nezih Uzel, Köprülüler Yalısı, Hayat Tarih Mecmuası, sy. 8, İstanbul 1965, 89.

¹⁷⁵ BOA., MB., 1134/21, lef 3, 2 Eylül 1338 (2 Eylül 1922).

¹⁷⁶ Fransa-Türkiye, İkdâm, 3 Eylül 1922,3.

¹⁷⁷ BOA., MB., 1136/53, lef 2, 18 Eylül 1338 (1922).

¹⁷⁸ BOA., MB., 1129/ 69, lef 1-2, 17 Şaban 1340 (15 Nisan 1922).

yayınlar, yeni bir cemiyet anlayışının yerleşmesinde pay sahibidirler. Zamanla Osmanlı gazete ve dergi okuyucusu erkek, kadın, elit, sıradan, farklı kesimler doğrultusunda eğitimden mizaha geniş bir yelpazede siyasal, sosyal ve kültürel düşünce akımlarıyla zenginleşmiştir.¹⁷⁹

Abdülmecid Efendi'nin kütüphanesindeki süreli yayınların çeşitliliği basına olan mesafesiyle ilişkilidir.¹⁸⁰ Şehzâdelik yıllarından itibaren okumaya hevesli olan Abdülmecid Efendi, uygulanan yasağa rağmen bazı yayınlara ulaşmaya çalışmıştır. Örneğin Sultan II. Abdülhamid'in saltanat yıllarında *Le Temps* gazetesinin müdavimiydi. Bundan haberdar olan padişah, Abdülmecid Efendi'nin bu gazeteyi bir daha almamasını istemiştir.¹⁸¹ Diğer taraftan, II. Meşrutiyetin ilanı ile birlikte Abdülmecid Efendi'nin sosyal hayat içerisinde daha görünür bir hale geldiğini ifade edebiliriz. Bu tarihten itibaren, basında Abdülmecid Efendi ile alakalı haberlere sıklıkla rastlanmıştır.¹⁸² Siyasi-edebi içerikli *Djem/Cem Dergisi*'nde Şehzâde Abdülmecid Efendi'nin karikatürü yayımlanmıştır.¹⁸³

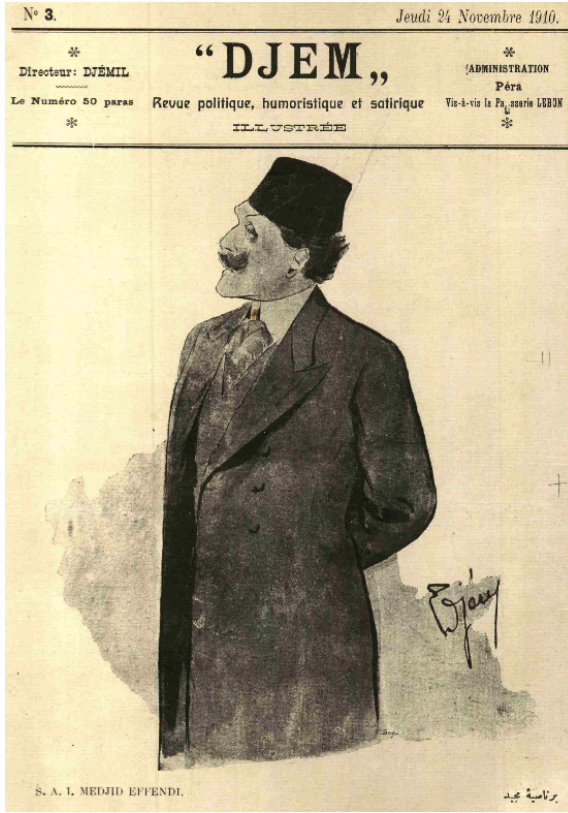
¹⁷⁹ Uğur Gündüz, *Osmanlı'dan Günümüze Basın ve Modernleşme*, İmge, Ankara 2018 41-44;54-56;149.

¹⁸⁰ "Beşinci Sultan Mehmed Han Hazretlerinin Cenaze Alayı ve Altıncı Sultan Mehmed Han Hazretlerinin Biat Merasimi", 1.

¹⁸¹ Mithat Sertoğlu, *Son Osmanlı Veliahdı ve Son Halife: Abdülmecid Efendi 1*, Hayat Tarih Mecmuası, sy. 4, İstanbul 1978, 13.

¹⁸² "Beşinci Sultan Mehmed Han Hazretlerinin Cenaze Alayı ve Altıncı Sultan Mehmed Han Hazretlerinin Biat Merasimi",1.

¹⁸³ MS. Koleksiyonu, Abdülmecid Efendi Kütüphanesi, Cem, Env no: KY. S; Dergi Fransızca ve Osmanlı Türkçesi ile yayımlanmaktadır. Karikatürün yanında Bir Nâsiye-i Mecid yazmaktadır. Cem, sy. 3, 24 Kasım 1910, 1.

Fotoğraf 7: Djem/Cem İsimli Dergide Abdülmecid Efendi'nin Karikatürü. ¹⁸⁴

Basını yakından takip eden Abdülmecid Efendi, *Petit Parisien*¹⁸⁵, *Morning Post*¹⁸⁶, *II. Giornale d'Italia*¹⁸⁷ ve *İnci*¹⁸⁸ gibi yerli-yabancı çeşitli yayın organlarına demeçler vermiştir. Osmanlı resim sanatının bir kilometre taşı olarak nitelendirilen Osmanlı Ressamlar Cemiyeti, faaliyetlerini

¹⁸⁴ A.e.

¹⁸⁵ Nahid Sırrı Örik, *Bilinmeyen Yaşamlarıyla Saraylılar 1895-1960*, Türkiye İş Bankası, İstanbul 2002, 191.

¹⁸⁶ Aynı makale, *Vehiâht Hazretlerinin Beyânâtı* ismi ile *Yeni Gün* gazetesinde de yayınlanmıştır. *Yeni Gün*, no:105, 1918.

¹⁸⁷ Bu bilgiye ulaşmamı sağlayan Sinan Kunalp'e teşekkür ederim. Renato La Valle, *Intervista col Principe Ereditario di Turchia*, *II Giornale d'Italia*, 1919, 3.

¹⁸⁸ Sedat Simâvi, "Vehiâhd-ı saltanat Devletlû Necâbetlû Abdülmecid Efendi Hazretleriyle Mülâkat", *İnci*, Teşrinievvel 1, 1919, 5-6.

toplumla buluşturmayı hedeflemiş bu düşünceyle de Osmanlı Ressamlar Cemiyeti Gazetesi'ni çıkarmıştır. Sanatçı hâmisî Abdülmecid Efendi, maddî ve manevî olarak onların faaliyetlerini desteklemiştir.¹⁸⁹ Cemiyetin yayın organının amblemi, Abdülmecid Efendi'nin fotoğrafı ile tasarlanmıştır. Amblem dizaynı boya, fırça, palet ve Abdülmecid Efendi'nin resminden müteşekkildir.¹⁹⁰ Abdülmecid Efendi, cemiyetin basın ayağı ve sanat mecmuası olan Osmanlı Ressamlar Cemiyeti Gazetesi'ni görünür olma anlamında profesyonelce kullanmıştır.

Fotoğraf 8: Osmanlı Ressamlar Cemiyeti Mecmuası'ndaki Amblem ve Abdülmecid Efendi.¹⁹¹

Abdülmecid Efendi'nin kütüphanesinde Avrupa basınında yer alan önemli haberlerin özetleri, tercüme edilen bölümleri ve sansürlü kısımları tutulmaktadır.¹⁹² Cereyan eden gelişmeler Abdülmecid Efendi'ye, yerli-

¹⁸⁹ Gül İrepoğlu, Feyhaman Duran, Tıfdruk, İstanbul 1986, 50.

¹⁹⁰ Osmanlı Ressamlar Cemiyeti Gazetesi, 20 Ocak 1911, 1; MS. Koleksiyonu Abdülmecid Efendi Kütüphanesi, Osmanlı Ressamlar Cemiyeti, Env no: K 217.

¹⁹¹ Osmanlı Ressamlar Cemiyeti, 1911, 1.

¹⁹² Akile Çelik, "Dolmabahçe Sarayı'nda Son Halife Abdülmecid Efendi'nin Kütüphânesi", 58;61.

yabancı haber özetleriyle aktarılmıştır. Resmî olarak “dâhilî matbuat hülâsaları ve ecnebi matbuat hülâsaları”¹⁹³ başlıklarıyla Abdülmecid Efendi’ye bilgi akışı sağlanmıştır.¹⁹⁴ Veliâht seçildikten sonra prosedür¹⁹⁵ gereği sabah ve akşam çıkan gazeteler kendisine sunulmuştur.¹⁹⁶

Abdülmecid Efendi’nin entelektüel birikimi, kütüphanesindeki farklı içeriklerden oluşan süreli yayınlara yansımıştır. Kütüphanede tespit edilmiş 700 adet gazete ve 3.829 adet dergi göz önünde bulundurulduğunda bu alanda geniş bir koleksiyonla karşılaşmak çok da şaşırtıcı olmayacaktır. Abdülmecid Efendi şehzadelik döneminden başlayarak halifelik görevinin bitmesine kadar birçok dergi ve gazeteye abone olmuştur.¹⁹⁷ Kütüphanenin

¹⁹³ BOA., MB, 1114 /21, lef 1, 8 Muharrem 1339 (22 Eylül 1920).

¹⁹⁴ BOA., MB, 1114/29, lef 1, 25 Eylül 1336 (25 Eylül 1920).

¹⁹⁵ BOA., MB., 1116/18, lef 1, 5 Rebîülâhir 1339 (17 Aralık 1920); MB 1116/ 23, 8 Rebîülâhir 1339 (20 Aralık 1920); MB. 1116/32, 9 Rebîülâhir 1339 (21 Aralık 1920); MB. 1116/37, 10 Rebîülâhir 1339 (22 Aralık 1920); MB. 1116/46, 13 Rebîülâhir 1339 (25 Aralık 1920); MB. 1116/52, 15 Rebîülâhir 1339 (27 Aralık 1920); MB. 1116/55, 16 Rebîülâhir 1339 (28 Aralık 1920); MB. 1116/60, 17 Rebîülâhir 1339 (29 Aralık 1920); Başaran, “Abdülmecid Efendi Kütüphanesi Koleksiyonu’nda Cilt Sanat Örnekleri”, 111-119; Siparişler arasında Efendimiz hazretleri tarafından irâde buyrulan gazeteler ifadesini okumaktayız. Gazetelerin isimleri yazmıyor. BOA., HH. d., 27713, 10 Mart 1338 (10 Mart 1922), 112.

¹⁹⁶ BOA., MB., 1132/49, lef 1, 30 Haziran 1338 (30 Haziran 1922); BOA., MB., 1131/13, lef 1, 24 Ramazan 1340 (22 Mayıs 1922).

¹⁹⁷ Abdülmecid Efendi Kütüphanesi’nde mevcut süreli yayınlar: MS. Koleksiyonu Abdülmecid Efendi Kütüphanesi, Al- İkbâl Journal Arabe Env. no: K-217; Al-Mokattam Env. no: K-217; Al- Mounir Env. no: K- 217; Cem Env. no: KY. S; Cerîde-i İlmîye Env. no: K 134-1; Cerîde-i İslâmiye (Meşihat-i celîle-i İslâmiye’nin) Env. no: KY. S; Cihan-ı İslâm (Arabî- Türkî- Urdu) Env. no: KY. S; Deutsche Osterreich Env. no: 454 (politika); Der Panther Env. no: 299 (politika); Der Neue Orient Halbmonatschrift für das Env. no: KY. S (politika); Die Wochenschau Env. no: K 213 (askerî); Illustrierte Zeitung Env. no: K; India (The organ of the Indian National) Env. no: K-217; Innen Dekoration Env. no: KY. S; Islamic News Env. no: K- 213; Journal de la Guerre Env. no: KY. S; L’economiste d’orient Env. no: K 213 (9); L’ Europe Nouvelle Env. no: K- 213; Le livre d’or (l’exposition 1900) Env. no: K 217; Le Matin Env. no: KY. G; Musavver İslâm ve Salon Mecmuası Env. no: KY. S; Reveu D’ Artillerie Env. no: KY. S; Sebîlü’r Reşad Env. no: K 134-1; Şehbal Env. no: KY. SS; The İslamic Review Env. no: K 217 (din); Yeni Mecmua Env. no: K 109-17; Mecmuâ-i Askeriye Env. no: K. 323-1; Near East (a weekly review of oriental) Env. no: K-231.

sürelî yayın koleksiyonu içerisinde Akşam,¹⁹⁸ Alemdar,¹⁹⁹ Aydede,²⁰⁰ Dergâh,²⁰¹ el-İkbâl,²⁰² el-Adl,²⁰³ İktisad Mecmuası,²⁰⁴ İkdâm,²⁰⁵ İleri,²⁰⁶ İstanbul,²⁰⁷ Karagöz,²⁰⁸ Meşveret,²⁰⁹ Model,²¹⁰ Nevsâl-i Milli,²¹¹ Sabah,²¹² Spor Alemi,²¹³ Şark,²¹⁴ Tevhîd-i Efkâr,²¹⁵ Tan,²¹⁶ Tercüman,²¹⁷ Vakîf,²¹⁸ Yenigün,²¹⁹ Yeni Şark,²²⁰ L'illustration²²¹ ve The Morning Post²²² gibi dönemin en gözde gazete ve dergileri de bulunmaktadır. Sürelî

¹⁹⁸ BOA., HH. d., 27713, 4 Teşrînisânî 1337(4 Kasım 1921), s.7.

¹⁹⁹ BOA., HH. d., 30677, 16-17 Teşrînisânî 1336 (16-17 Kasım 1920), s.26.

²⁰⁰ BOA., HH. d., 27713, 8 Kânûnusânî 1338(8 Ocak 1922), s.59.

²⁰¹ Dergâh Mecmuası 10 kuruştur. BOA., HH. d., 30677, 11 Mayıs 1337 (11 Mayıs 1922), 109.

²⁰² BOA., HH. d., 27713, 8 Teşrînisânî 1337 (8 Ekim 1921), s.10

²⁰³ Abone bedeli olarak 500 kuruş ödenmiştir. BOA., HH. d., 30677, 21 Şubat 1337 (21 Şubat 1921), s.72.

²⁰⁴ Bir yıllık abone ücreti 1000 kuruştur. BOA., HH. d., 27713, 4 Teşrînisânî 1337(4 Kasım 1921), s.7.

²⁰⁵ Bir yıllık abonelik. BOA., HH. d., 27713, 1 Kânûnusânî 1338 (1 Ocak 1922), s.54.

²⁰⁶ İki senelik abonelik abone ücreti 1700 kuruştur. BOA., HH. d., 27713, 10 Teşrînisânî 1337 (10 Kasım 1921), s.11.

²⁰⁷ BOA., HH. d., 27713, s.72.

²⁰⁸ BOA., HH.d., 30677, 16 Teşrînisânî 1336 (16 Kasım 1920), s.26.

²⁰⁹ "Halîfe-i Müslimîn Abdülmecid Hazretleri", Vakîf, no: 1774, 20 Teşrînisânî 1338 (1922), s.1.

²¹⁰ On adet. BOA., HH. d., 27717, 14 Mayıs 1338 (14 Mayıs 1922), s.12.

²¹¹ BOA., HH.d., 27713, 11 Nisan 1338 (11 Nisan 1922), s.140.

²¹² Sabah gazetesinin abone bedeli ise 950 kuruştur. BOA., HH. d., 30677, 2 Eylül 1337 (2 Eylül 1921), s.167.

²¹³ Üç adet. BOA., HH.d., 27713, 1 Kânûnusânî 1338 (1 Ocak 1922), s.54.

²¹⁴ BOA., HH.d., 27713, 29 Kânûnusânî 1338 (29 Ocak 1922), s.76.

²¹⁵ BOA., HH.d., 27713, 1 Nisan 1338 (1 Nisan 1922), s.145.

²¹⁶ BOA., HH.d., 30677, 26 Teşrînievvel 1336 (26 Kasım 1920), s.15.

²¹⁷ Dokuz adet alınmıştır. BOA., HH. d., 27741, 9 Teşrînievvel 1337, s.18.

²¹⁸ Otuz adet. BOA., HH. d., 30677, 7 Ağustos 1337 (7 Ağustos 1921), s.154.

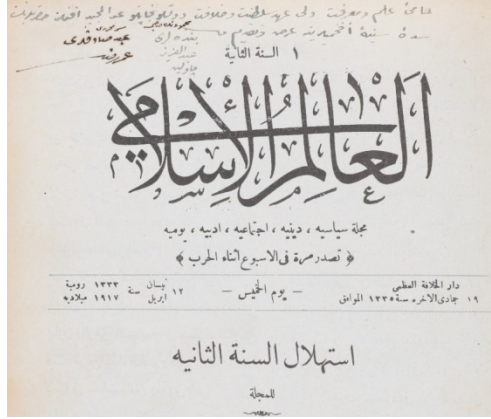
²¹⁹ BOA., HH.d., 27717, 14 Eylül 1338 (14 Eylül 1922), s.83.

²²⁰ BOA., HH.d., 27713, 24 Kânûnusânî 1338 (24 Ocak 1922), s.72.

²²¹ BOA., HH.d., 30677, 17 Teşrînisânî 1336 (17 Kasım 1920), s.26.

²²² BOA., HH. d., 30677, 14 Şubat 1336 (14 Şubat 1920).

yayınlardaki bu zenginlik hem dönemsel olarak hem de Abdülmecid Efendi'nin tercihleri doğrultusunda çeşitlenmiştir.

Fotoğraf 9: el-Alemü'l İslâmi İsimli Derginin İç Kapağından Bir Kesit.²²³

Abdülmecid Efendi'nin takip etmiş olduğu el- Alemü'l İslâmi isimli derginin yedinci sayısının 202. ve 208. sayfalarında, kendisinin tam sayfa fotoğrafı ve şahsı ile ilgili bir de yazı yer almaktadır.²²⁴ Halife seçildikten sonra da yerli-yabancı matbuatı takip etmeyi sürdürmüştür.²²⁵ Bu minvâlde el- İkbâl gazetesi ile es-Selâm²²⁶ ve Sebîlürreşâd²²⁷ mecmuaları ele alınabilir. Mehmed Akif'in desteği ve Eşref Edip'in başyazarlığında yayın hayatına başlayan Sırât-ı Müstakîm'in adı bir süre sonra²²⁸ Sebîlürreşâd olarak isim değiştirilmiştir. İslâm âleminin uyanması ve yükselmesi için çalışan dergi, İslâm coğrafyasının muhtelif yerlerinde yaşayan Müslümanlardan haber vermeyi hedeflemiştir. Dergide, 1908-1925 yılları arasında ise meşrutiyet taraftarı ve bu rejimin İslâmiyet'e uygun olduğunu savunan yazılar kaleme alınmıştır. Osmanlı Devleti'nin dağılma sürecine girdiği yıllarda, bütün

²²³ Hâmi-i ilm ve marifet veliahd-ı saltanat ve hilâfet devletlû Abdülmecid Efendi Hazretlerinin sūd-de-i seniyye-i efhâmilerine arz ve takdim. MS. Koleksiyonu Abdülmecid Efendi Kütüphanesi, Env. no: 236.

²²⁴ A.y.

²²⁵ "Halife-i' Müslimîn Abdülmecid Hazretleri", a.g.g., 2.

²²⁶ Piyano notası, nota kitabı siparişi de verilmiştir. BOA, MB, no. 1143/32, 28 Şevval 1341 (13 Haziran 1923).

²²⁷ MS. Koleksiyonu, Abdülmecid Efendi Kütüphanesi, Env. no: K 134-1.

²²⁸ 182 sayı sonra isim değişikliği olmuştur.

Müslümanların birliği anlayışına yönelik haberler yapılmıştır. İslâm dünyasının gerilemesi, kadın hakları, din-dünya, din-devlet ilişkileri, Batı medeniyetinin hangi yönlerinin alınması gerektiği, İslam ahlâkı başlıkları ön plana çıkmıştır.²²⁹ Abdülmecid Efendi'nin halife sıfatıyla İslâm coğrafyasından haberdar olabilmek için bu dergiden istifade ettiği izlenimi ağır basmaktadır.

Yine 1920-1926 yılları arasında yayımlanmış ve kendisini “dinî, ilmî, edebî, içtimaî mecmûa-i İslâmiye” olarak tanıtan Mahfil gazetesi, okuyucularını tarih, fen, felsefe ve tasavvuf alanlarında bilgilendirmeye dönük bir yayın anlayışı benimsemiştir.²³⁰ Halife Abdülmecid Efendi de Mahfil'i takip eden okurlardan biriydi. Sürgün yıllarında ise Argus isimli ajans, halifelüğün kaldırılmasına yönelik Türkiye'de çıkmış haber kupürlerini keserek kendisine iletmiştir.²³¹

Almanak türü yayınlar içerisinde Türkiye'de bu türün ilk temsilcilerinden sayılan Ebüzziya Tevfik'in (1849-1913) Rebî-i Ma'rifet Takvimi kütüphanede kayıtlı eserler arasındadır.²³² Rebî-i Ma'rifet-i Salnâme-i Ebüzziyâ, ikinci seneden sonra Rebî-i Ma'rifet-Takvîm-i Ebüzziyâ, on ikinci yıldan itibaren Takvîm-i Ebüzziyâ ismiyle yayım hayatına devam etmiştir. Resimli ve hacimli takvim-yıllık genel takvim mahiyetinin dışında da bilgi verir. O sene siyaset, sanat, kültür ve yayıncılık camiasından vefat eden önemli isimler hakkında malumat içermektedir. Bununla birlikte, meşhur yerli-yabancı şair ve yazarların eserlerinden örneklere rastlanır. Yine Matbaa-i Ebüzziya tarafından basılan kitapların içeriklerine de ulaşılmaktadır.²³³ Justus Perthes'in bu tarz yıllık yayını, 1885-1923 seneleri arasında 39 cilt halinde kütüphanede kayıtlıdır.²³⁴ Halife

²²⁹ Adem Efe, Sebilürreşad, DİA, c.36, İstanbul 2009, 251-253.

²³⁰ Alim Kahraman, Mahfil, DİA, c.27, Ankara 2003, 333-334.

²³¹ Gazi O. Aşıroğlu, a.g.e., 29-30;91-92.

²³² MS. Koleksiyonu Abdülmecid Efendi Kütüphânesi, Env. no: 0-577.

²³³ Ziyad Ebüzziya, Ebüzziyâ Mehmed Tevfik, DİA, c.10, İstanbul 1994, 374-378.

²³⁴ MS. Koleksiyonu, Abdülmecid Efendi Kütüphânesi, Env. no: 0-578.

Abdülmecid Efendi, Children's Newspaper and Children's Pictorial ve Children's Encyclopedia isimli yayınları da takip etmekteydi.²³⁵

Fotoğraf 10: Halife Abdülmecid Efendi ve Kızı Dürrüşehvar Sultan.²³⁶

Abdülmecid Efendi Kütüphanesi'nde korunan kartpostallar dikkat çekicidir. Koleksiyonda Celâl Nuri, Fausto Zonaro, Salih Kerâmet, Şehzâde Mehmed Burhâneddin efendilerin el yazıları ile duygularını paylaşmış oldukları kartpostalların yanı sıra, koleksiyon edinme amaçlı yazısız yurt içi-yurt dışı şehirlerin ve ülkelerin muhtelif manzaralarını yansıtan kartpostallar da mevcuttur. Bunların içerisinde Paris, Viyana, Edirne, Bergama, İzmir gibi şehirler ile Almanya, Amerika, İzlanda, Norveç, Mısır, Fas, Arnavutluk gibi ülkelere ait olanlar öne çıkmaktadır. Kartpostallarda

²³⁵ MS Koleksiyonu Abdülmecid Efendi Kütüphanesi, The Children's Newspaper, February 24, 1923, 3.

Env no: K-217-14-7a.

²³⁶ A.y.

Berlin-Zeughause, Efkaı-ı İslâmiye, Berlin-Königl Schloss, Konstanz gibi müzelerin mimari yapılarına ve bu müzelerin koleksiyonlarına ait görseller mevcuttur. Yine Ludwig van Beethoven (1770-1827) ve Frédéric Chopin (1810-1849) gibi ünlü müzisyenlerin resimlenmiş olduğu kartpostallarda ünlü ressamların tabloları, doğa-insan manzaraları da çizilmiştir. Bu kartpostalların, koleksiyon amaçlı materyaller olduğu kanaati ağır basmaktadır.²³⁷ Kütüphane koleksiyonunun kıymetli eserleri arasında Abdülmecid Efendi'nin Bağlarbaşı Köşkü, Topkapı Sarayı, Yıldız Sarayı, İhlamur Kasrı gibi mekân, manzara, kişi fotoğrafları ve albümleri göze çarpmaktadır.²³⁸

Kütüphanedeki Cilt Sanatı Örnekleri

Son dönem Osmanlı dünyası cilt sanatında hem Doğu hem de Batı tarzı iki medeniyetin etkisinin aynı anda görüldüğü ürünler ortaya çıkarılmıştır. Abdülmecid Efendi Kütüphanesi'nde klasik tarzda ciltlenmiş çalışmaların ve az sayıda tespit edilmiş yazma eserlerin ciltleri bir tarafta tutulursa, koleksiyonun tamamına yakını 19. ve 20. yüzyıl sanat ortamından izler taşımaktadır. Özellikle de ahşap, deri, ebru, kumaş, cilt bezi ve mermer²³⁹ gibi malzemeler kullanılarak yapılmış ciltlerin güzel örneklerine rastlanmıştır.²⁴⁰ Abdülmecid Efendi'ye halifelik yıllarında Filistin Cemiyeti tarafından sunulmuş olan fotoğraf albümü, 19. yüzyıl saray cildi

²³⁷ Akile Çelik, "Abdülmecid Efendi Kütüphanesi Kartpostal Koleksiyonu", 180-181.

²³⁸ K 244, envanter numaralı albümler de Topkapı Sarayı, Yıldız Sarayı, İhlamur Kasrı gibi çeşitli saray, köşk ve kasırlara ait mekânlar fotoğraflarına ulaşılabilir. Çelik, "Dolmabahçe Sarayı'nda Son Halife Abdülmecid Efendi'nin Kütüphanesi", 62.

²³⁹ Mermer cilt sanatı örneklerine özel eserlerde rastlanılır. Kütüphanede 11/1265 numaralı Paris Sergi-i Umûmisi isimli eserin cilt kapağı mermer ve metal işçilikle çalışılmıştır. Eser II. Abdülhamid'e sunulmuştur.

²⁴⁰ Naciye Başaran, "a.g.m.",111-119

özelliklerini taşımaktadır. Albüm kapağı kalın ve kahverengi cilalı ahşaptır. Sırt kısmında kahverengi deri tercih edilmiştir.²⁴¹

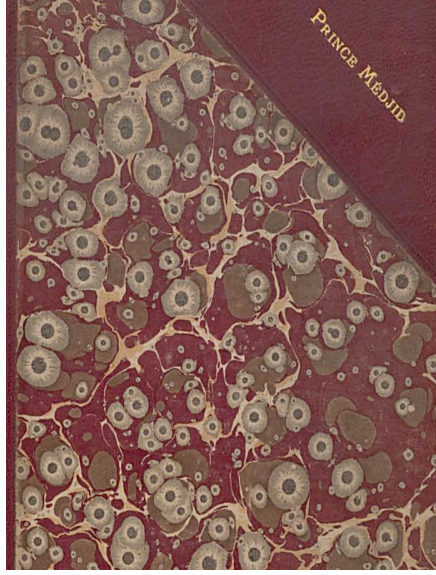
Fotoğraf 11: Filistin Cemiyeti Tarafından Takdim Edilen Fotoğraf Albüm Kapağı.²⁴²

Geleneksel ebru sanatından, kitapların hem iç hem de dış taraflarının süslenmesinde istifade edilmiştir. Abdülmecid Efendi Kütüphanesi'nde sıkça kitapların kapakları ve yan kağıtları ebru çalışmalarının seçkin örnekleriyle bezenmiştir. Koleksiyondaki pek çok eserde yerli ya da yabancı yan kağıtlarındaki ebrunun hem renkleri hem de desenleri dikkat çekmektedir. Azınlıkların hukuki durumlarından bahseden Haladjian tarafından yazılan Des Personnes Morales Entrangéres: Spécialement des Sociétés Commerciales Entrangéres en Droit International Prive Et en Droit Comparé isimli çalışma, bu zarafete değer bir örnektir. Kitabın ön kapağının sağ üst köşesinde yıldızlı Prince Mejid damgası bulunmaktadır. Kitapta ağırlıklı bordo renk kullanılmıştır.²⁴³

²⁴¹ Filistin Albüm, Env no: K-5 <http://hdl.handle.net/11543/2224> (Erişim 19.09.2020).

²⁴² A.y.

²⁴³ Naciye Başaran, "a.g.m.", 115-116.

Fotoğraf 12: Des Personnes Morales Entrangéres İsimli Eserin Kapak Cildi.²⁴⁴

Kütüphanede, kitap ciltlemesinde kullanılan kadife ve atlas kumaşlarda daha çok bordo, kırmızı ve yeşil renkler hakimdir. Kumaş kaplanmış ciltler yıldız, arma, motif ve resim bezelidir.²⁴⁵ Abdülmecid Efendi'nin özel olarak yaptırmış olduğu kitap ciltleri, dönemin modasını ve üslubunu yansıtmaktadır. Kitaplarının korunması adına ciltlenmesine hassasiyet gösterildiği gibi²⁴⁶ ciltlemeler aynı zamanda Abdülmecid Efendi'nin kitaba olan merakına ve zevkine de işaret etmektedir.²⁴⁷

Abdülmecid Efendi kitapların üzerine kimi zaman Latin, kimi zaman da Arap harfleriyle ismini yazmak suretiyle kitapları sahiplendiğini göstermiştir. Genellikle "Abdulmedjid", "Medjid" ya da "Prince Medjid"²⁴⁸ imzalarını kullanmıştır. Farklı örneklendirmeler de karşımıza çıkmaktadır.

²⁴⁴ B. Haladjian, *Des Personnes Morales Entrangéres*, (Paris: Arthur Rousseau, 1901). Env no: 1448 <http://hdl.handle.net/11543/2167> (Erişim 19.09.2020).

²⁴⁵ Naciye Başaran, "Abdülmecid Efendi Kütüphanesi Koleksiyonu'ndan Cilt Sanatı Örnekleri", 115-116.

²⁴⁶ BOA., HH.d. 27713, 13 Kânûnuevvel 1337 (13 Aralık 1921), s. 38; Efendimiz Hazretlerine mahsûs piyano notası ciltlenmiştir. BOA., HH. d. 27741, 3 Teşrinievvel 1337 (3 Ekim 1921), 8.

²⁴⁷ HH. d. 27717, 12 Temmuz 1338 (12 Temmuz 1922), 50.

²⁴⁸ Akile Çelik, "Abdülmecid Efendi Kütüphânesi Kartpostal Koleksiyonu", 180.

Tipkî Victor Hugo serilerinde olduğu gibi köşebentlerinde yıldızlı “A. Medjid Fils Du Sultan Abdul Aziz”²⁴⁹ ifadesi dikkat çeker. Jean Jacques Rousseau’nun (1712-1778) *Du Contrat Social ou Principes du Droit Politique* isimli eserinin kapağında, altın yıldızla M harfi işlenmiştir. Abdülmecid Efendi kitaplarında isminin yanı sıra imza, tarih ve mühür tercih etmiştir.²⁵⁰ Otuz bir cildi takım olarak Abdülmecid Efendi’nin kütüphanesinde bulunan *La Grande Encyclopédie*’nin iç kapağını, Abdülmecid Efendi Latin harfleriyle imzalamıştır. Abdülmecid Efendi’nin inisyali imzanın sağ üst tarafındadır.²⁵¹

Türk dilinin ilk sözlüğü olarak bilinen ve Kaşgarlı Mahmud’un Araplara Türkçe öğretmek ve Türkçenin zengin bir dil olduğunu ortaya koymak amacıyla kaleme aldığı *Dîvânü Lugatî’t-Türk* eseri²⁵² de kütüphanede yerini almıştır. “Abdülmecid bin Abdülaziz Han” damgası mevcut eserin ön kapağında bu yegâne kitabın Maârif Nezareti’nin takdiriyle Diyarbakırlı Ali Emîri Efendi’nin kütüphanesinden istiâre yani ödünç alınarak “tab’ ve temsil edildiği” notu düşülmüştür.²⁵³ Felsefe tarihçisi Alfred Fouillée’nin (1838-1912) *Histoire La Philosophie* eserinin iç kapaktan önceki sayfasında Abdülmecid Efendi imzasını Latin harfleriyle atmıştır.²⁵⁴ Andre Mandelstam’ın, *La Justice Ottomane* isimli kitapta Abdülmecid bin Abdülazîz mührü bulunmaktadır.²⁵⁵ Daha önce dile olan ilgisi üzerinde durduğumuz Abdülmecid Efendi’nin koleksiyonunda,

²⁴⁹ Sultan Abdülaziz’in oğlu Abdülmecid.

²⁵⁰ J. J. Rousseau, *Du Contrat Social OU Principes du Droit Politique*, (Paris: Bibliotheque Nationale, 1885). Env no: 996. <http://hdl.handle.net/11543/2155>. (Erişim 19.09.2020).

²⁵¹ MS. Koleksiyonu Abdülmecid Efendi Kütüphanesi, *La Grande Encyclopédie*, ed. Société Anonyme de La Grande Encyclopédie, (Paris: La Grande Encyclopédie Company, 1885-1902), Env. no: 0-18.

²⁵² Mustafa S. Kaçalin, “*Dîvân-ü Lugatî’t Türk*”, *İslâm Ansiklopedisi*, c. 9, İstanbul 1994, 446-449.

²⁵³ MS. Koleksiyonu Abdülmecid Efendi Kütüphanesi, *Dîvân-ü Lugatî’t Türk*, Müellifi Mahmud bn. El Hüseyin bn. Mehmed Kaşgari, İstanbul 1333, Env. no: 0-57.

²⁵⁴ MS. Koleksiyonu Abdülmecid Efendi Kütüphanesi, Env. no: 0-676; MS. Koleksiyonu, Abdülmecid Efendi Kütüphanesi Alfred Fouillée, *Histoire La Philosophie*, ed. C. Delagrave, Paris 1893, Env. no: 0-676.

²⁵⁵ Andre N. Mandelstam, *La Justice Ottomane: Dans Ses Rapports Avec les Puissances Entrangères*, A. Pedone, Paris 1911. Env no: 1292 . <http://hdl.handle.net/11543/2180> (Erişim 19.09.2020).

Sultan Mehmed Reşad tarafından hediye edilmiş olan Almanca-Türkçe Lügat'dan da bahsetmek gerekir. Sultan Reşad tarafından Abdülmecid Efendi'ye verilmiş olan bu sözlük, "taraf-ı hilâfet-penâhîlerinden ahz olunmuştur" ibâresiyle yine Abdülmecid bin Abdülazîz Han mührü kullanılmıştır.²⁵⁶

S o n u ç

Şehzâdelik yıllarında kendisini tahta uzak gören Abdülmecid Efendi, zamanının büyük çoğunluğunu sanat çalışmalarına ayırmıştır. Abdülmecid Efendi'nin, sanatın hâmesi sıfatına meşrû bir zemin hazırlamak için yakın ilişki içinde²⁵⁷ yer aldığı çevre, özellikle 19. yüzyılla birlikte bir değişim geçirirken Abdülmecid Efendi'yi de etkilemiştir. Abdülmecid Efendi'nin muhiti ve entelektüel hayatı için bir simge olarak bakabileceğimiz kütüphanesindeki kitapları, çok çeşitli konu başlıklarından oluşmaktadır. Onun kütüphanesini²⁵⁸ entelektüel profili için kıymetli olduğu kadar bilgi edinmesi için de değerli bir kaynak olarak kullandığını düşünmekteyiz. Çok katmanlı kitap koleksiyonu, farklı dillerin ve konuların birlikteliği ile sağlanmıştır. Osmanlı Türkçesi, Arapça ve Farsçanın yanı sıra ağırlıklı olarak Fransızca ve Almanca yazılmış eserler dikkat çekmektedir. Abdülmecid Efendi Kütüphanesi'nde bazı nadir eserlerin yanı sıra sadece 48 adet yazma eser tespit edilmiştir.²⁵⁹ Kütüphane içeriği göz önünde bulundurulduğunda miktarın, matbû eserlere göre az olduğu söylenebilir. Bu ifadeyi destekleyecek bir başka görüşü Başaran, kitap ciltlemeleri yönünden açıklamaktadır. 19. yüzyıl cilt sanatı açısından klasik üsluptan uzaklaşan bir dönemdir. Çünkü yazma eser azdığı, cilt sanatında bir gerilemeye sebebiyet vermiştir. Başaran da, koleksiyonda mevcut klasik tarzda örnekler haricinde az sayıda yazma eserin mevcudiyetinden

²⁵⁶ Ömer Faik tarafından Padişah Sultan Reşad'a verilmiştir. Almandan Türkçeye Lügat Kitabı Deutsch- Türkisches, çev. Ömer Fâik, Matbaa-i Osmâniye, Dersââdet 1. Env no: 7. <http://hdl.handle.net/11543/2184> (Erişim 19.09.2020).

²⁵⁷ Kemal Erhan, "a.g.m.", 81-82; BOA., HH. d., 30677, 15 Temmuz 1337 (15 Temmuz 1921), s.141.

²⁵⁸ Abdülmecid Efendi Kütüphanesi'ndeki kitap ve kitap harici koleksiyonların tamamına ulaşamadığı için yazımızda, Abdülmecid Efendi'nin kitaba ilgisi doğrultusunda tespit edilen belge ve ikincil kaynaklar da değerlendirilmiştir.

²⁵⁹ Akile Çelik, "Dolmabahçe Sarayı'nda Son Halife Abdülmecid Efendi'nin Kütüphânesi", 18.

bahseder.²⁶⁰ Geline bu nokta, Abdülmecid Efendi Kütüphanesi'ndeki raflarda modern ilimleri ve konuları ele alan kitaplara daha fazla yer açıldığı izlenimini uyandırmaktadır.

Abdülmecid Efendi'nin kitap tutkusu sadece bir saray geleneği olarak ele alınmamalıdır. Bu zihniyet oluşumu, öncelikle onun entelektüel profilinin içini dolduran bir anlayıştır. Abdülmecid Efendi şehzâdelik yıllarından itibaren kitabın peşinde bir isim olmuştur. Şehzâdelik yıllarından itibaren okumaya hevesli Abdülmecid Efendi zaman zaman yasaklanmış yayınlara da ulaşmaya çalışmıştır. Abdülmecid Efendi bir koleksiyoner olarak eser biriktirmekle kalmamış, okuma zevki doğrultusunda eserlerin takibini de yapmıştır. Onları okumuş ve kitaplarına kimi zaman notlar almıştır. Kitap koleksiyonu bizzat satın aldığı ya da kendisine hediye edilmiş eserlerden oluşmaktadır. Hediye kitaplardaki ithaf yazılarında, Abdülmecid Efendi'nin sanatçı kimliğine ve hamiliğine vurgu yapan ifadeler dikkat çekicidir. Abdülmecid Efendi'nin süreli yayın takibi ise aslında onun basın çevresine yakınlığı ve sosyal kişiliği ile de açıklanabilir. Bu yapısı, dönemin ruhunun sonucu olmakla beraber daha ziyade kendi tercihten kaynaklanmıştır. Kütüphanedeki konu çeşitliliği Abdülmecid Efendi'nin çok yönlü ve gelişmeye açık profil çizmesiyle bağlantılıdır. Osmanlı sarayının ilim mirası Abdülmecid Efendi'nin dünyasında devam ederken, zamanla, Batı medeniyeti bilgi birikimine doğru evrilmiştir. Bu dönüşümün kültürel ve entelektüel perspektifleri, 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başları için Abdülmecid Efendi'nin kütüphanesine yansımıştır.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Mâbeyn-i Hümayûn Evrakı (MB)

BOA., MB. 1029/58 lef 2-3, 22 Ağustos 1313 (3 Eylül 1897).

BOA., MB, 1114 /21, lef 1, 8 Muharrem 1339 (22 Eylül 1920).

BOA., MB 1116/ 23, 8 Rebûlâhir 1339 (20 Aralık 1920).

²⁶⁰ Naciye Başaran, "a.g.m.", 113.

- BOA., MB. 1116/32, 9 Rebûlâhir 1339 (21 Aralık 1920).
 BOA., MB. 1116/37, 10 Rebûlâhir 1339 (22 Aralık 1920).
 BOA., MB. 1116/46, 13 Rebûlâhir 1339 (25 Aralık 1920).
 BOA., MB. 1116/52, 15 Rebûlâhir 1339 (27 Aralık 1920).
 BOA., MB. 1116/55, 16 Rebûlâhir 1339 (28 Aralık 1920).
 BOA., MB. 1116/60, 17 Rebûlâhir 1339 (29 Aralık 1920).
 BOA., MB., 1131/13, lef 1, 24 Ramazan 1340 (22 Mayıs 1922).
 BOA., MB., 1132/49, lef 1, 30 Haziran 1338 (30 Haziran 1922).
 BOA., MB., 1135/45, lef 2, 8 Teşrînievvel 1338 (8 Ekim 1922).
 BOA., MB 1136/16, lef 2, 30 Teşrînievvel 1338 (30 Ekim 1922).
 BOA., MB., 1144/34 (3), 1 Temmuz 1339 (1 Temmuz 1923).
 BOA., MB 1136/16, lef 2, 30 Teşrînievvel 1338 (30 Ekim 1922).
 BOA., HH. d., 27713, 10 Mart 1338 (10 Mart 1922), s. 112.
 BOA., HH. d., 27717, 14 Mayıs 1338 (14 Mayıs 1922), s. 12.
 BOA., HH. d., 30677, 15 Temmuz 1337 (15 Temmuz 1921), s. 141.
 Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Defterleri (TS. MA. D).
 BOA., TSMA- D. 494/1, 29.12.1291 (6 Şubat 1875).
 Topkapı Sarayı Müzesi Evraklar (TSMA E)
 BOA., TSMA- E 7781

Cumhurbaşkanlığı Arşivi²⁶¹

Milli Saraylar Koleksiyonu Abdülmecid Efendi Kütüphanesi²⁶²

Kitaplar ve Makaleler

“Abdülmecid Hazretlerinin Terceme-i Hâli”, *Vakit*, 20 Kasım 1922, 1.

²⁶¹ Koleksiyonda kullanılan eserlerin envanter numaraları dipnotlarda belirtilmiştir.

²⁶² Koleksiyonda kullanılan eserlerin envanter numaraları dipnotlarda belirtilmiştir.

“Abdülmecid Efendi ve Ailesi’nin İsviçre’ye Muvâsalatı”, *Tevhîd-i Efkâr*, 10 Mart 1924,1.

AÇBA, Leyla, *Bir Çerkes Prensesinin Hatıraları*, (Hazırlayan: Harun Açıba), Leyla ile Mecnun, İstanbul 2004.

AKYILDIZ, Ali, *Nazime Aydın ve Dindar Bir Sultan*, Timaş, İstanbul 2020,225.

ALABAY, Sercan ve Levent Ali Çanaklı, “Son Halife Abdülmecid Efendi’nin Maupassant Çevirisi”, *Türklük Bilimi Araştırmaları*, XLVI, Niğde 2019, 28-63.

ALFIERI, V., *İstibdâd*, ter. Abdullah Cevdet, Matbaa-i İçtihad, Mısır 1909. <http://hdl.handle.net/11543/2186> (Erişim 19.09.2020).

ALİMDAR, Selçuk, *Osmanlı’da Batı Müziği*, İstanbul Teknik Üniversitesi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2013.

Almancadan Türkçeye Lügat Kitabı Deutsch-Türkisches. Çev. Ömer Fâik, Matbaa-i Osmâniye, 1314, <http://hdl.handle.net/11543/2184> (Erişim 19.09.2020).

ANDI, M. Fatih, Yılmaz Taşcıoğlu, Hüseyin Yorulmaz, *Mektuplarla Tevfik Fikret ve Çevresi*, Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı, İstanbul 1999.

ANDI, M. Fatih, “Saray Karşısında Tevfik Fikret”, *Bir Muhafiz Kimlik Tevfik Fikret*, (hazırlayanlar: Bengisu Rona, Zafer Toprak), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2007, 49-72.

ARACI, Emre, “Beethoven Tutkunu Bir Halife: Osmanlı Sarayı’nda Batı Müziği ve Abdülmecid Efendi.” *Hanedandan Bir Ressam: Abdülmecid Efendi* (Editör: Ömer Faruk Saraçoğlu), YKY., İstanbul 2004, 115-181.

AŞİROĞLU, O. Gazi, *Son Halife Abdülmecid Efendi*, Burak Yayınları, İstanbul 1992.

BARELLIES, Roland, *Osmanlı’nın Alacakaranlığı: 1875-1933 Son Büyük Sultanlık’da Bir Fransız*, Güncel Yayınları, İstanbul 2003.

BARDAKÇI, Murat, *Neslişah: Cumhuriyet Devrinde Bir Osmanlı Prensesi*. Everest Yayınları, İstanbul 2011.

- BAŞARAN, Naciye Uçar, "Abdülmecid Efendi Kütüphânesi Koleksiyonu'nda Cilt Sanatı Örnekleri", *Milli Saraylar: Sanat Tarih Mimarlık Dergisi*, VII, İstanbul 2011, 111-119.
- BAYKAL, İsmail, "Son Osmanlı Veliahdı ve Halifesi Abdülmecid'in Sarayında Neler Gördüm?", *Tarih Dünyası* II/17, İstanbul 1950, 707-710.
- _____, İsmail. "Son Osmanlı Veliahdı ve Halifesi Abdülmecid'in Sarayında Neler Gördüm?" *Tarih Dünyası* II/ 18, İstanbul 1950, 764-767.
- _____, İsmail, "Son Osmanlı Veliahdı ve Halifesi Abdülmecid'in Sarayında Neler Gördüm?", *Tarih Dünyası*, II/19, İstanbul 1951, 822-824.
- _____, İsmail. "Abdülmecid Efendi ve Sarayı'nda Cereyan Eden Bazı Olaylar." *Hatıralar, Vesikalarla, Resimlerle Yakın Tarihimiz: Birinci Meşrûtiyetten Zamanımıza Kadar*, IV /48, İstanbul 1963, 276-280.
- "Beşinci Sultan Mehmed Han Hazretlerinin Cenaze Alayı ve Altıncı Sultan Mehmed Han Hazretlerinin Biat Merasimi", *Vakit*, 5 Temmuz 1918, 1.
- BİLGİCİOĞLU, Banu, "Sarây-ı Atîk-i Âmire", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 2006, XXXI, 122-125.
- BİRİNCİ, Ali, "İzmirli İsmail Hakkı", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 2001, XXIII, 533-535.
- _____, Ali, "Lutfi Fikri", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, Ankara 2003, XXVII, 233-234.
- BOSTAN, M. Hanefi, "Said Halim Paşa", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 2008, XXXV, 557-560.
- CANDEMİR, Murat, "II. Abdülhamid'in Hal'inden Sonra Yıldız Kütüphânesi'nin Tasfiyesine Dair Bazı Tespitler", *Prof. Dr. Mübahat S. Kütükoğlu'na Armağan*, (editör: Zeynep Tarım Ertuğ), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul 2006, 406-409.
- Celâl Nûri, *Kendi Nokta-i Nazarımdan Hukûk-ı Düvel*, İstanbul Osmanlı Şirketi Matbaası, 1330. <http://hdl.handle.net/11543/2165> (Erişim 19.09.2020).

ÇELİK, Akile, “Dolmabahçe Sarayı’nda Son Halife Abdülmecid Efendi’nin Kütüphânesi”, *Milli Saraylar: Kültür- Sanat-Tarih Dergisi*, 5, İstanbul 2010, 55-70.

_____, “Abdülmecid Efendi Kütüphânesi Kartpostal Koleksiyonu”, *Milli Saraylar: Kültür- Sanat-Tarih Dergisi*, sy. 8, İstanbul 2011, 177-181.

DERMAN, M. Uğur, “Mehmed İzzet Efendi”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, XXVIII, Ankara 2003, 493-494.

Haladjian, B. *Des Personnes Morales Etrangères*. Paris Arthur Rousseau, 1901. <http://hdl.handle.net/11543/2167> (Erişim 19. 09. 2020).

Djem, S: 3, 24 Kasım1910, 1.

Dolmabahçe Sarayı, (editörler: Ömer Taşdelen, Aydan Gürün), TBMM Milli Saraylar Daire Başkanlığı, İstanbul 2005.

DOLU, Edibe, “Osmanlı Sarayı’nda Bir İtalyan Ressam Zonaro”, *Hayat Tarih Mecmuası*, I/8 İstanbul, Eylül 1970, 49.

DUYMAZ, Recep, “Celâl Nuri İleri”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1993, VII, 242-245.

EBÜZZİYA, Ziyad, “Ebüzziyâ Mehmed Tevfik”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1994, X, 374-378.

EDHEM, Halil, *Elvâh-ı Nakşiye Koleksiyonu*, (bugünkü dile aktaran Gültekin Elibal), Milliyet, İstanbul 1970.

EFE, Adem, “Sebilürreşad”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 2009, XXXVI, 251-253.

El-Ahkâm Es-Soulthâniya, Le Comte Léon Ostrorog, Paris Ernest Leroux, 1901. <http://hdl.handle.net/11543/2178> (Erişim 19.09.2020).

ERHAN, Kemal, “Romantizm, Elem, Hüzün, Melankoli Hüseyin Avni Lifij” *Antik-Dekor*, S.16, İstanbul 1992, 81-82.

ERÜNSAL, İsmail E, “Osmanlı Kütüphanelerinin Tarihi Gelişimi”, *Osmanlı Devleti’nde Bilim Kültür ve Kütüphaneler*, Türk Kütüphaneciler Derneği, Ankara 1999, 235-246.

- ERÜNSAL, İsmail E., *Osmanlılarda Kütüphaneler ve Kütüphanecilik Tarihi Gelişimi ve Organizasyonu*, Timaş Yayınları, İstanbul 2015.
- ES, Hikmet Feridun, *Tanımadığımız Meşhurlar*, (hazırlayan: Selçuk Karakılıç) Ötüken Neşriyat, İstanbul 2009.
- Eskizlerden Tablolara Ressam Sultan Abdülaziz*, (danışman: Ömer Faruk Şerifoğlu) Uluslararası Kültür Sanat Derneği, İstanbul 2013.
- FESCH, Paul, *Abdülhamid'in Son Günlerinde İstanbul*, (çeviren: Erol Üyepazarcı), Pera Turizm ve Ticaret, İstanbul, 1999.
- Fethî en-Neklâvî, "Kasım Emîn", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 2001, XXIV, 541-542.
- Filistin Albümü*, <http://hdl.handle.net/11543/2224> (Erişim 19.09.2020).
- "Fransa-Türkiye", *İkdam*, 3 Eylül 1922, 3.
- GEORGEON, François, *Sultan Abdülhamid*, İletişim, İstanbul 2015.
- GOURDJI, Salih, *Les Revendications Turques*, Paris, Joe Bridge, 1922 <http://hdl.handle.net/11543/2186> (Erişim 19.09.2020).
- GÜNDÜZ, Uğur, *Osmanlı'dan Günümüze Basın ve Modernleşme*, İmge, Ankara 2018.
- "Halife-i Müslimîn Abdülmecid Hazretleri", *Vakit*, 20 Teşrînisâni, 1922, 1.
- Hoca Ali Rıza (1858-1930)*, (hazırlayan: Ömer Faruk Şerifoğlu), Yapı Kredi Yayınları İstanbul 2005.
- İŞIKTAŞ, Bilen, *Peygamber'in Dâhi Torunu Şerif Muhiddin Targan Modernleşme, Bireyselleşme, Virtuozite*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2018.
- İNAL, İbnülemin Mahmut Kemal, *Son Hattatlar*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1970.
- İzzet Molla (Keçecizade), *Manzumetü'l müsemma bâ Mihnet Keşan*, <http://hdl.handle.net/11543/2138> (Erişim 19.09.2020).
- Mehmed Saim Halim Paşa, *İnhitât-ı İslâm Hakkında Bir Tecrübe-i Kalemîyye*, İstanbul Matbaa-i Âmire 1334. <http://hdl.handle.net/11543/2132> (Erişim 19.09.2020).

İREPOĞLU, Gül, *Feyhaman Duran*, Tifdruk, İstanbul 1986.

KAÇALIN, Mustafa S., "Dîvân-ü Lugatî't Türk", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 1999, IX.

KOÇU, Reşad Ekrem, "Abdülmecid Efendi", *İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul, I, 1958, 137.

KAHRAMAN, Alim, "Mahfil", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, Ankara 2003, XXVII, 333-334.

KAPLAN, Mehmet, *Tevfik Fikret: Devir, Şahsiyet, Eser*, İstanbul, Dergâh Yayınları 1987.

Kasım Emin, *Hürriyet-i Nisvan*. mütercimi Zeki Mugamız Dersa'âdet:Kitabhâne-i İslâm ve Askeri, 1339. <http://hdl.handle.net/11543/2176> (Erişim 18.07.2020).

Kasım Emin,, *Hürriyet-i Nisvân*, Dersaâdet, Matbaa-i Hayriye ve Şürekası 1329. <http://hdl.handle.net/11543/2176> (Erişim 19.09.2010).

KAZIM, Musa, *Safvetü'l beyân ft Tefsîri'l Kur'an*, İstanbul Matbaa-i Âmire, 1335. <http://hdl.handle.net/11543/2126> (Erişim 19.09.2020).

KENAN, Seyfi. "Tevfik Fikret'in Eğitim Felsefesi: Fikri Hür, Vicdanı Hür Birey Yetiştirmek." İçinde *Ölümünün 100. Yıldönümünde Tevfik Fikret Sempozyumu*, hazırlayan Ata Yersu, 49-75. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kütüphane ve Müzeler Müdürlüğü, 2016.

KÖPRÜLÜ, Orhan F., "Sultan Abdülaziz ve Lehli Ressam Schelobowsky", *Türk Kültürü*, XI/122, Ankara 1972, 77-78.

LEVÉQUE, E. *Photographie de Sculpture*, Paris 1881. <http://hdl.handle.net/11543/2275> (Erişim 19.09.2020).

"L'exil du Calife", *L'écho de Paris*, no:15347, 11 Mars 1924, 3.

"L'investiture Du Khalife Abdul Medjid II", *L'illustration*, no:4162, 9 Décembre 1922, 593.

MANDELSTAM, Andre, *La Justice Ottomane: Dans Ses Rapports Avec les Puissances Entrangéres*, 1911. <http://hdl.handle.net/11543/2180> (Erişim 19.09.2020).

NİGAR, Salih Kerâmet, *Halife İkinci Abdülmecit*, İstanbul, İnkılâp ve Aka 1964.

ORTAYLI, İlber, "19. Yüzyılda Osmanlı Saraylarının Geçirdiği Değişim", *Milli Saraylar: Kültür-Sanat-Tarih Dergisi*, sy.1, İstanbul 1999, 14-25.

ÖNER, Sema, "Dolmabahçe Sarayı Resim Koleksiyonu'ndaki Yapıtlarıyla Halife Abdülmecid Efendi", *Osman Hamdi Bey ve Dönemi*, (yayına hazırlayan: Zeynep Rona) Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1992, s. 86-87.

ÖRİK, Nahid Sırrı, *Bilinmeyen Yaşamlarıyla Saraylılar 1895-1960*, Türkiye İş Bankası, İstanbul 2002.

ÖZCAN, Abdülkadir, "Mahmud I." *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, Ankara 2003, XXVII, 348-352.

"Pierre Loti ve Claude Farrère'nin Abdülmecid Efendi'ye Mektupları", *Hayat Tarih Mecmuası*, (çeviren: Orhan Yüksel), II/11, İstanbul 1965, 52-55.

"Piyer Loti Nizamnamesi", *Toplumsal Tarih*, XII/73, İstanbul 2000, 32.

Treasures of Knowledge: An Inventory of the Ottoman Palace Library (1502/3-1503/4). (editörler: by. Gülru Necipoğlu, Cemal Kafadar, Cornel H. Fleischer) 2 vols. Brill Boston, 2019.

ÖRİK, Nahid Sırrı, "Son Veliâht ve Halife Abdülmecit Efendi", *Resimli Tarih Mecmuası*, sy.39 İstanbul 1953, 191.

ÖZSAYGINER, Cihan, "Hattat Osmanlı Padişahları II" *Antika*, sy. 2, İstanbul 1985, 46.

ÖZTUNA, Yılmaz, "Abdülmecid II (Halife)", *Türk Musikisi Ansiklopedisi I*, İstanbul, 1969, 257.

"Pierre Loti'nin Abdülmecid Efendi'ye Mektupları", *Hayat Tarih Mecmuası*, X, İstanbul 1965, 10-15.

"Pierre Loti ve Claude Farrère'nin Abdülmecid Efendi'ye Mektupları", *Hayat Tarih Mecmuası*, (çeviren: Orhan Yüksel), XI, İstanbul 1965, 52-55.

"Pierre Loti Cemiyeti", *İfshâm*, 15 Kânûnevvel 1919, 3.

- ROUSSEAU, J. J., *Du Contrat Social OU Principes du Droit Politique*. Paris, Bibliothèque Nationale, 1885. <http://hdl.handle.net/11543/2155> (Erişim 19. 09.2020).
- SAKAOĞLU, Necdet, *Bu Mülkün Sultanları: Valide Sultanlar, Hâtonlar, Hasekiler, Kadınefendiler, Sultanefendiler*. Oğlak Bilimsel Kitaplar, İstanbul 2008.
- SALİH, Halide, *Seviyye Talib, Hüdâvendigâr Vilâyet Matbaası*, 1326. <http://hdl.handle.net/11543/1114> (Erişim 19. 09.2020).
- SATAN, Ali, *Halifeliğin Kaldırılması*, Gökkuşbu, İstanbul 2008,244.
- _____, *Son Halife Abdülmecid Efendi: Saltanatsız Hilafet ve Halifesiz Cumhuriyet Günlerinde*, (Editör: Lütfü Tınc), İstanbul Doğan, 2009, 162.
- SERTOĞLU, Midhat, "Son Osmanlı Veliahdı ve Son Halife: Abdülmecid Efendi 1", *Hayat Tarih Mecmuası*, sy. 4, 1978, 11-17.
- SEZER, Yavuz, "The Architecture of Bibliophilia: Eighteenth Century Ottoman Libraries" Thesis Ph.D, Massachusetts Institute of Technology (MIT), 2016.
- SİMÂVÎ, Sedat, "Veliahd-ı Saltanat Devletlû Necâbetlû Abdülmecid Efendi Hazretleriyle Mülâkat", *İnci*, nr. 9, 1919, 5-6.
- SÜREYYA, Mehmed, *Osmanlı Devleti'nde Kim Kimdi*, (hazırlayan: Gültekin Oransay), c.I, Ankara 1969.
- ŞALK, Serhan, *Topkapı Sarayı Kütüphanesi Yapılışı, Tamiratları ve Kullanımı*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2019.
- ŞEHSUVAROĞLU, Haluk Y., *Tarihî Odalar*, İnkılap, İstanbul 1954.
- TANRIVERDİ, Nurgül, *Topkapı Sarayı Müzesi III. Ahmed Kütüphanesi Kumaş Ciltlerinin Araştırma ve Uygulaması*, Yüksek Lisans, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, İstanbul 2019.
- TANSU, Samih Nafiz, *Madalyonun Tersî: Anlatan; Sadrazam Avlonyalı Ferid Paşa'nın Oğlu Celaleddin Paşa (Velora)*, Gür, İstanbul 1970.
- TERZİ, Arzu, *Bezmiâlem Vâlide Sultan*, Timaş Yayınları, İstanbul 2018.

- TEVFİK, Rıza, *Tevfik Fikret: Hayatı- San'atı-Şahsiyeti*, İnkılap, İstanbul 1945.
- TOKER, Hikmet, *Sultan Abdülaziz Dönemi'nde Osmanlı Sarayı'nda Mûsikî*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2012.
- TÜRK, Ömer, *Mesarif Defterleri Işığında III. Ahmed (Enderun) Kütüphanesi*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2018.
- UÇAN, Lâle, *Son Halife Abdülmecid Efendi'nin Hayatı-Şehzâdelik, Velihtlık ve Halifelik Yılları*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2019.
- _____, Lâle, "Dolmabahçe Sarayı'nda Çocuk Olmak: Sultan Abdülaziz'in Şehzâdelerinin ve Sultanefendilerinin Çocukluk Yaşantılarından Kesitler", *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, sy.14, İstanbul 2019, 228-260.
- _____, Lale, *Halife Abdülmecid Efendi Zamanın Ruhunun Peşinde Bir Hanedan Mensubu*, Timaş Akademi, İstanbul 2021.
- ULUÇAY, M. Çağatay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, TTK, Ankara 1980.
- UZEL, Nezih, "Köprülüler Yalısı", *Hayat Tarih Mecmuası*, 8, İstanbul 1965, 89-90.
- ÜNÜVAR, Safiye, *Saray Hatıralarım*, (Editör: Aslı Saraç) Timaş, İstanbul 2009.
- ÜNVER, Süheyl, "İkinci Selime Kadar Osmanlı Hükümdarlarının Hususi Kütüphaneleri Hakkında", *Türk Tarih Kongresi IV/1952*, 294-312.
- "Veliht-ı saltanat: Abdülmecid Efendi Hazretlerinin Hayat-ı Husûsiyeleri", *Vakit*, 5 Temmuz 1918, 1.
- YAĞBASAN, Eylem, "Halife Abdülmecid Efendi ve Sanatı", Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2004.
- _____, Eylem, "Ressam Halife Abdülmecid Efendi", *Hânedandan Bir Ressam Abdülmecid Efendi*, (editör: Ömer Faruk Şerifoğlu) Yapı Kredi Yayınları İstanbul 2004, 23-62.

_____, Eylem, “Abdülmeçid Efendi’nin Resimlerinde Konular ve Üsluplar”, *Hânedandan Bir Ressam Abdülmeçid Efendi*, (editör: Ömer Faruk Şerifoğlu), Yapı Kredi Yayınları İstanbul 2004, 65-110.

YAĞIZ, Sudi, “Son Halife Abdülmeçid Efendi”, *Resimli Tarih Mecmuası*, sy.14, 1951, İstanbul 598-600.

Yeni Gün, 3 Aralık 1918.

YÖRÜK, Ali Adem, “Comte Léon Ostrorog”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, c. ek-2, İstanbul 2016, 385-386.

“ABDÜLMECİD EFENDİ LIBRARY: THE SYMBOLIC PLACE OF HIS
INTELLECTUAL LIFE OF THE LAST CALIPH ABDÜLMECİD EFENDİ”

Abstract

Knowledge in Ottoman society was transmitted through mosques, waqfs and libraries operated by foundations. The libraries, which served the society and educational institutions for centuries, operated in accordance with the conditions of the period after the Tanzimat. In our essay titled Abdülmeçid Efendi Library: The Symbolic Place of his Intellectual Life of the Last Caliph Abdülmeçid Efendi, our aim is to analyze the library of the last Caliph Abdülmeçid Efendi together with his network. From this point of view, Abdülmeçid Efendi’s reading curiosity, his interest in books and the collections in his library are emphasized. He analyzed the books and sometimes took notes in his books. In the dedicatory inscriptions of the works gifted to him, it is also possible to find expressions emphasizing Abdülmeçid Efendi’s artistic identity. His library, which can be considered as a symbol for the intellectual identity of Abdülmeçid Efendi, consists of a wide variety of subjects and different languages. We can associate the diversity of subjects in the library with Abdülmeçid Efendi’s versatile and open to development profile.

Keywords

Last Caliph Abdülmeçid Efendi, Dolmabahçe Palace, Abdülmeçid Efendi Library, library, books, network.

OSMANLI'DA KİMSESİZ DEFİNLERİ: XVIII. YÜZYILDA ÜSKÜDAR ÖRNEĞİ*

Engin ÇETİN**

ÖZET

Bu makale, Osmanlı'da kimsesizlerin nasıl defnedildiklerine odaklanmaktadır. Dönem olarak XVIII. yüzyıl, mekân olarak ise Üsküdar seçilmiştir. Araştırmanın temel kaynağını Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'nde yer alan belge ve defter serileri ile kadı sicilleri teşkil etmektedir. Konuyla doğrudan ilgisinden dolayı öncelikle kimsesiz mallarının tasarruf hakkına sahip olan beytülmâl birimlerinin mahiyeti incelenmiştir. Ardından çalışmanın mekânsal kapsamını oluşturan Üsküdar'a ait beytülmâl gelirlerinin hangi kurum ve kişiler tarafından tasarruf edildiği tespit edilmiştir. Üsküdar'da beytülmâl gelirlerine ait sınırların belirlenmesinin ardından bu hudutlar dahilinde kimsesiz definlerinin nasıl icra edildiği konusu üzerinde durulmuştur. Bu çerçevede; Üsküdar'ın yalnız olarak vefat eden insanları kimlerdi? Kimsesizler öldüklerinde bunların cenazelerine kimler sahip çıkıyordu? Yılda ortalama kaç kimsesiz vefat ediyordu? Bu insanların cenaze masrafları nasıl finanse ediliyor ve kimler eliyle defnediliyorlardı? sorularına cevap aranmıştır. Tespit edilebilen ölüm sayıları, vefat yerleri ve defin masraflarına ilişkin istatistik veriler de çıkarılmıştır. Ayrıca göç ve salgın hastalıklar ile ölüm oranları arasındaki ilişkiler de tespit edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Üsküdar, kimsesiz, garib, defin, beytülmâl, XVIII. yüzyıl .

* Araştırma Makalesi. Makalenin geliş tarihi: 31.01.2023 / Kabul tarihi: 29.05.2023

Bu makale, 15-17 Ekim 2021 tarihlerinde gerçekleştirilen XI. Üsküdar Sempozyumu'nda "18. Yüzyılda Üsküdar'da Kimsesiz Definleri" başlığıyla sözlü olarak sunulan yayımlanmamış tebliğin gözden geçirilerek genişletilmiş halidir.

** Araştırma Görevlisi, Dr., Marmara Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, enginctin1520@gmail.com, (ORCID ID: 0000-0002-0580-7239).

Giriş

Osmanlı maliyesinde, İslami geleneğin bir devamı olarak, devlet hazinesi anlamında kullanılan beytül-mâlın gelirleri arasında, vârisiz veya mirasın tamamını hak edecek mirasçısı olmadan ölenlerin terekeleri de yer almaktaydı. Söz konusu gelir, diğer pek çok vergi gibi çeşitli kurum ve kişilere devredilerek idare edilmekteydi¹. Bu araştırma, beytül-mâlî merkeze koyarak farklı kurumlar tarafından miras malları tasarruf edilen kimsesizler ile geride hiçbir şey bırakmadan vefat eden gariblerin cenaze ve defin işlemlerine odaklanmaktadır. Bu yaklaşımla, Üsküdar örneğinde öncelikle beytül-mâl gelirlerinin hangi kurum ve kişiler tarafından tasarruf edildiği tespit edilecek, ardından bu hudutlar dahilinde kimsesiz definlerinin nasıl icra edildiği incelenecektir. Üsküdar'ın yalnız insanları, bu insanların ölümlerinde cenaze ve defin işlemleri, kimsesizlere ölümlerinde sahip çıkanlar, yıllık ölüm oranları makalenin kapsamını oluşturmaktadır.

Kimsesizlik Ve Ölüm

Kimsesizlerin ortak paydası herhangi bir akrabalarının bulunmamasıydı. Ancak hayatları, nerede doğup büyüdülerinden nasıl yaşayıp hangi şartlarda vefat ettiklerine kadar geniş bir yelpazede ciddi farklılıklar barındırıyordu. Öldüklerinde bir evi, işi ve geliri, az ya da çok malı bulunan kimsesizler olduğu gibi, üzerindeki kıyafetinden başka bir şeyi bulunmayan toplumun en yoksulları da bu grupta yer alırdı. Bu nedenle vefat eden kimsesizler, kendi defin masraflarını karşılayacak kadar geride miras bırakanlar ve garibler olmak üzere iki gruba ayrılmaktaydı. Belli miktarda malını beytül-mâlâ miras bırakmış bir kimsesiz, ölümünün ardından tutulan tereke defterinde “*bilâ-vâris*” olarak tarif edilirdi². Defnini

¹ Beytül-mâl gelirlerinden oluşan mukataalar hakkında ayrıntılı bir inceleme için bk. Arif Bilgin-Fatih Bozkurt, “Bir Malî Gelir Kaynağı Olarak Vârisiz Ölenlerin Terekeleri ve Beytül-mâl Mukataaları”, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20 (2010), s. 1-31.

² “...Medîne-i Üsküdar'da Atık Vâlîde Sultân Evkâfı hudûdunda Atbazarı dâhilinde Sulu Han'da misâfîren sâkin iken bundan akdem hâlik olan Simaven nâm Ermeni'nin zâhirde vâris-i ma'rûfî olmayup **bilâ-vâris** ölenlerin terekesi cânîb-i beytül-mâlê â'id...” (Üsküdar Şer'iyeye Sicilleri (ÜŞS), nr. 347, 49a (20 Zilkade 1124/19 Aralık 1712).

bile karşılayabilecek kadar malı bulunmayan kimsesizler ise “*garîb*” ve “*fakîr*” sıfatlarıyla anılırlardı³.

Kimsesizlikle ölüm arasında ilginç bir bağ bulunmaktadır. İnsanların kimsesizliği, ancak öldüklerinde tescil edilmektedir ve bunun iki temel sebebi vardır. Öncelikle hayatta olduğu müddetçe bir kimsesizin, evlenip aile kurarak ya da bir başka suretle bu sıfatından kurtulması mümkündür. Ölüm, bu ihtimalin ilelebet ortadan kalkması demektir. İkinci olarak ölüm, miras taksimi, borçların ödenmesi ve alacakların tahsili gibi pek çok hukukî işlem gerektirmektedir. Osmanlı belgelerinde sıkça rastlanan “*bilâ-vâris*” sıfatı bu ihtiyaçtan doğmuş hukukî bir tanımdır. Bir kimsesiz, şayet uzun yıllardır ikamet ettiği yerde vefat etmişse ve mirasçısı olmadığı herkesçe biliniyorsa veya buna dayanak teşkil edecek belgeler mevcutsa kesin olarak vârisiz demektir. Aksi hallerde “*bilâ-vâris*” sıfatı, ölümün ardından kısa vadedeki durumu tarif etmekteydi. Zira ulaşım ve iletişim imkânlarının kısıtlı olduğu zamanlarda bir kimsenin gerçekten vârisiz öldüğüne kısa sürede kesin olarak hükmedilemezdi. Bu yüzden kimsesizlerle ilgili hukukî işlemler yapılırken sıkça “*vâris-i ma'rûf*”ları olmadığı kaydedilmekteydi⁴.

“*Bilâ-vâris*” vefat eden kimselerin az veya çok mirası bulunabilirdi. Beytül-mâl mukataaları, tam da bu gerekçeyle; yani kimsesizlerin veya mirasının tamamını hak edecek bir vâris bırakmadan⁵ ölenlerin mallarının devlet hesabına aktarılması için kurulmuştur. Kimsesizlerin kim olduklarına ve geride bıraktıkları mallarının miktarına göre bir ayrıma

³ “...medîne-i mezbûrede hanlarda ve bekâr odalarında ve cevâmî’ ve tavhâne etrâfında ve vakf hanlarda bilâ-muhallefât vefât iden **gurebâ** cenâzelerinin techîz ve tekfîn ve levâzım-ı kabri...” (Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Cevdet Tasnifi Belediye Evrakı (C.BLD), nr. 70-3456 (1 Receb 1161/27 Haziran 1748)).

⁴ “Medîne-i Üsküdar’da Yenişehir Kasabası mahallâtından Câmî-i Kebîr Mahallesi’nden olup medîne-i mezbûrda Kadı Hanı’nda misâfîren sâkin iken bundan akdem vefât iden Hasan ibn-i Mehmed’in zâhirde **vâris-i ma'rûfî** olmayup terekisi cânib-i beytül-mâlden zabt lâzım gelmeğîn...” (ÜŞS, nr. 337, vr. 83a (14 Zilhicce 1120/24 Şubat 1709)).

⁵ İslam hukukuna göre karı kocasının mirasının ¼’ünde, koca ise karısının mirasının ½’sinde hak sahibidir. Karı ve koca dışındaki mirasçılar ise terekenin tamamını alabilmektedir. Bu nedenle vâris olarak geride yalnızca karısı veya kocası kalan kimselerin mirasının bir kısmı devlete kalmaktadır (Ahmet Efe, “İslam Miras Hukukunda Kadın-Erkek Hisselerinin Farklı Oluşu Üzerine Bir Değerlendirme”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 18 (2011), s. 161). Dolayısıyla beytül-mâl gelirleri geride mirasçı olarak sadece eşleri kalan kimselerin terekelerini de içermektedir. Ancak bu çalışmada kimsesiz olarak vefat edenler incelenmiştir.

gidilmiştir. Buna göre öldüğünde kimsesi bulunmayan veya mirasının tamamını hak edecek vârisi olmayan kimselerin terekeleri; askerî sınıftan ise hâssa beytûlmâl mukataalarına, şayet sivilse ve mirası 10 bin akçenin altındaysa âmme beytûlmâl mukataalarına aitti⁶. Bu manada beytûlmâl, esasen bir malî gelir birimiydi. Osmanlı coğrafyasının tamamında farklı kurum ve kişilere çeşitli hak ve imtiyazlarla beytûlmâl gelirleri tahsis edilmişti. Haliyle bütün beytûlmâl gelirleri mukataa olarak tasarlanmamıştı ve tamamı devlet hesabına aktarılmıyordu⁷. Mesela vakıflar, kuruldukları veya gelirlerinin bulunduğu yerlerdeki beytûlmâl gelirlerini tasarruf hakkına sahip olabiliyordu. Keza yeniçeri beytûlmâlî, beytûlmâl mukataalarından ayrı bir birim teşkil ediyordu. Bostancı mütekaidlerinin terekeleri, bostancibaşının tasarrufundaydı. Çeşitli esnaf gruplarına da kimsesiz veya mirasın tamamını hak edecek varisi olmadan ölen mensuplarının terekelerine tasarruf imtiyazı tanınmıştı. Ayrıca bazı şartlar dahilinde gayrimüslim din adamlarının beytûlmâl gelirleri metropolitlere, bir kısım tekke mensuplarının terekeleri şeyhlerine aitti. Çoğaltılması mümkün olan bu örnekler, Osmanlı topraklarında beytûlmâla ait gelirlerin, padişah fermanıyla çok çeşitli yerlere tahsis edilebildiğini göstermektedir.

Neticede bir kimsesiz vefat ettiğinde terekesi; mukîm olduğu yere, reaya veya askerî statüsü taşımasına, mesleğine ve dinî kimliğine göre belirlenen bir beytûlmâl bölgesine dahil olurdu. Geride bıraktığı mallarının tasarruf hakkı da o sınırların sorumlularına aitti. Vârisiz ölen kişilerin mirasında hak sahibi olan beytûlmâl mutasarrıflarının en önemli mükellefiyeti ise vefat eden kimsenin mallarından defin masraflarını karşılamaktı. Bu noktada beytûlmâl sınırları dahilinde bütün kimsesizleri bir araya getiren bir durum ortaya çıkmaktaydı. Zira yukarıda kaydedildiği üzere defin masraflarına yetecek malı olmayan *garîb/fakîr* kimsesizler de mevcuttu. Bu gariblerin defni, beytûlmâl gelirlerini tasarruf edenlerin sorumluluğundaydı. Haliyle malı/parası olduğu halde vefat eden kimsesizlerden elde edilen gelirlerin bir kısmı, defnine yetecek kadar bile mirası olmayan fakir kimsesizlerin defnine harcanmaktaydı. Bir anlamda, yoksul olarak vefat etmiş kimsesizlerin defin masrafları büyük ölçüde, yine

⁶ Arif Bilgin-Fatih Bozkurt, "Vârisiz Ölenlerin Terekeleri ve Beytûlmâl Mukataaları", s. 3.

⁷ Beytûlmâl mukataalarına dâhil olmayan gelirler hakkında bk. Arif Bilgin-Fatih Bozkurt, "Vârisiz Ölenlerin Terekeleri ve Beytûlmâl Mukataaları", s. 12-16.

kendileri gibi yalnız vefat etmiş ama mal varlığı bulunan kişiler tarafından (onların terekelerinden) karşılanmaktaydı. Takip eden bölümde beytûlmâl gelirlerinin sınırları ve mutasarrıfların sorumluluklarının nasıl şekillendiğine Üsküdar ölçeğinde cevap aranacaktır.

Üsküdar'ın Beytûlmâl Gelirlerinin Sınırları

Üsküdar sınırları dahilinde vefat eden bir kimsesizin defni, kim olduğuna, son nefesini nerede verdiği ve ardında miras bırakıp bırakmadığına göre planlanmaktaydı. Nerede öldüğü ve kimliği, hangi beytûlmâl sınırları dahilinde, yani kimin hak ve sorumluluğunda olduğunu gösteriyordu. Miras malına sahip olup olmaması ise defin masraflarının nasıl karşılanacağını belirliyordu.

Üsküdar'daki ilk beytûlmâl bölgesi, Üsküdar Ze'ameti ve Tevabii Mukataası'na aitti. Söz konusu mukataa, beytûlmâlin de dahil olduğu bir demet mukataadan müteşekkildi. Beytûlmâl mukataasının sınırları, Sinan Paşa, Salacak, Mirahur, Rum Mehmed Paşa, Gerece, Selman, Hace Hesna Hatun, Evliya Hoca, Bulgurlu Mescidi, Tenbel Hacı Mehmed, Solak Sinan, Durbalı, Toygar Hamza, Tavaşi Hasan, Hayreddin Çavuş, Kefce, Ahmed Çelebi, Gülfem Hatun ve Davud Paşa mahallelerini kapsamaktaydı⁸. Beytûlmâl mutasarrıfı, bu bölgede vefat eden kimsesizlerin miraslarının tasarruf hakkına sahipti ve başlıca görevlerinden biri mevtanın mallarından defin masraflarını karşılamaktı. Bunun için sayımı yapılan mallardan bir miktar defin giderleri için ayrılıyordu. Bu giderlerde standart bir tutar belirlenmemişti. Cenaze ve defin masrafları dönemin piyasa koşullarında, mukataa mutasarrıfının tasarrufuna ve ölen kimsenin ardında bir vasiyet bırakıp bırakmadığına göre değişiklik göstermekteydi. Mukataa sınırları dahilinde vefat eden garibler için ise özel tedbirler alınmıştı. Defin masraflarını karşılayacak kadar dahi malı olmadan vefat edenler için devlet, mukataa malından belirli bir gelir ayırmıştı. XVIII. yüzyılda her sene için "*techîz ve tekfîn berâyı fukarâ-yı Müslimîn*" olarak formüle edilen 10.060 akçe, Üsküdar Ze'ameti ve Tevabii Mukataası sınırları dahilinde vefat eden fakir kimsesizleri yıkama, kefenleme ve defin işlerine tahsis edilmişti.

⁸ BOA, Cevdet Tasnifi Evkaf Evrakı (C.EV), nr. 259/13232 (24 Receb 1225/25 Ağustos 1810).

Mutasarrıflar, her yıl için bu harcamaları belgeleyerek hesaplarına mahsup ettirmektedirler⁹.

Üsküdar'da Üsküdar Ze'ameti ve Tevabii Mukataası haricinde de beytül-mâl gelirlerini tasarruf eden kurumlar mevcuttu. Bu manada bilhassa vakıflar ön plana çıkmaktaydı. Atik Valide Sultan Vakfı, Üsküdar dâhilinde Beytül-mâl Mukataası'ndan sonra en geniş beytül-mâl bölgesine (gelirlerine) sahipti. Vakfın beytül-mâl hududu, Debbağlar Meydanı'nda Hayreddin Çavuş Vakfı menzilleri önündeki yoldan Atpazarı Kapısı ve Havuzlu Han önünden sağ tarafta olan Kürd Ali Kahvesi'ne varıncaya kadar sadece sağ tarafı ve Kürd Ali Kahvesi'nden Çavuşderesi'nde Çınarlı Tekke yanındaki üç yol ağzına varınca sağ ve solda olan menzil ve bahçeler ile zikredilen üç yol ağzından sol tarafta olan yoldan yokuş başında bulunan diğer üç yol ağzına varınca sağ ve solda olan ve kaydedilen diğer üç yol ağzından Selami Efendi Tekkesi karşısında yer alan köşeye ve oradan Acıbadem'e ve İvaz Fakih tarlalarının sağındaki yol ile bahçeler başına ve oradan sağ taraftan yolda bulunan Moravî Kuyusu önünden Karacaahmed Tekkesi köşesinden İnadiye'ye giden yoldan Müslüman mezarlığının sağında yer alan yol ile tekrar Debbağlar Meydanı'ndaki Hayreddin Çavuş Vakfı'na ait evler önündeki yola iniyordu¹⁰. Bu sınırlar dahilinde beytül-mâl gelirlerine sahip olan vakfın yöneticilerinin önemli bir sorumluluğu, bölge içinde vefat eden kimsesizlerin defin masraflarını karşılamaktı. Üsküdar Zeameti ve Tevabii Mukataası'nda olduğu gibi bu sorumluluk gariblerin defnini de kapsamaktaydı. Ancak mukataadan farklı olarak vakıf gelirlerinden garib

⁹ Esasen bu miktar 11 Mart 1697'ye kadar 20.120 akçeydi. Söz konusu tarihte alınan bir kararla %50'lik bir indirim yapılarak tahsisat 10.060 akçeye düşürüldü (BOA, Bâb-ı Defterî Başmuhasebe Kalemi Dosya Tasnifi (D.BŞM), nr. 4142/67). Diğer beytül-mâl mukataalarından da gariblerin techiz ve tekfini için tahsisler yapılmıştır. Örneğin Bursa Beytül-mâl Mukataası gelirlerinden fakirlerin defni için her yıl 9.000 akçe ayrılmaktaydı (BOA, Cevdet Tasnifi Maliye Evrakı (C.ML), nr. 523/21373 (17 Muharrem 1192/15 Şubat 1778)).

¹⁰ Vakfın kuruluştaki sınırları; Çini Fırın ve Hayreddin Çavuş evleri önündeki yoldan Ali Ağa Bahçesi önünde olan çeşmeye ve oradan Koşuyolu tarafına giden İvazoğlu Vakfı tarlası önündeki yola ve oradan Kara Şeyh mezarı yanındaki kuyuya ve Karacaahmed Tekkesi'ne, oradan Müslüman mezarlığına giden yoldan tekrar Hayreddin Çavuş'un evine inen yol ile sınırlıydı. Ancak vakıf ve beytül-mâl mukataası arasındaki sınır anlaşmazlığı nedeniyle şehrin değişip gelişmesine uygun olarak sınırlar yukarıda kaydedildiği şekilde güncellendi (BOA, C.EV, nr. 259/13232 (24 Receb 1225/25 Ağustos 1810)).

definlerine ayrılan toplam miktar sabit olmayıp ölenlerin sayısına göre değişkenlik arz etmekteydi¹¹.

Selami Ali Efendi Zaviyesi Vakfı, Üsküdar'da beytümâl gelirlerine sahip bir diğer vakıftı. Vakfın beytümâl sınırları, bir taraftan Solak Sinan Mahallesi'nden Bulgurlu'ya giden yola bitişik olarak Acıbadem Mahallesi'ni, diğer taraftan İbrahim Paşa Bahçesi'ni ve Bülbül Deresi ile sınır iki mahalleyi kapsıyordu¹². Aziz Mahmud Hüdayî Vakfı, Bulgurlu ve Yenimahalle'de¹³; Bostancıbaşı Abdullah Ağa Vakfı ise İstavroz, Kuzguncuk ve Kısıklı karyelerinde kimsesiz vefat edenlerin muhalefatlarını tasarruf hakkına sahipti¹⁴. Çamlıca karyesinin diğer gelirleri ile birlikte beytümâli, İvaz Fakih Vakfı'na¹⁵; Çengar ve Pendik karyelerindeki beytümâl gelirleri ise, Fazlullah Paşa Vakfı'na aitti¹⁶. Merdivenköy'ün beytümâli, Mihrimah Sultan Vakfı gelirleri arasındaydı¹⁷. Yavuz Sultan Selim Vakfı, Kadıköy ile Dudullu ve tâbi köylerdeki kimsesiz veya mirasın tamamını hak edecek

¹¹ Vakfa ait 12 Mart 1795-11 Mart 1796 yılına ait muhasebe defterinde (BOA, Evkaf Tasnifi Haremeyn Muhasebesi Defterleri (EV.HMH.d), nr. 7189) vakıf sınırlarında vefat eden 46 garib için 23.640 akçe defin masrafı çıkartılmış, ancak "mektûba muhtâcdır" şerhi düşülerek 14.640 akçesi düşürülerek 9.000 akçe masraf kaydedilmiştir. Bu örnek, vakfın da zaman zaman kimsesiz definlerine yapılan masraflarda bir üst sınır çizdiğine işaret etmektedir.

¹² BOA, C.EV, nr. 27/1333 (5 Receb 1198/25 Mayıs 1784). Arif Bilgin-Fatih Bozkurt, "Vârisiz Ölenlerin Terekeleri ve Beytümâl Mukataaları", s. 15'te sınırlar zikredilmemekle birlikte zaviyenin beytümâl imtiyazı kaydedilmiştir.

¹³ Zekai Mete, "Üsküdar Tarihinden Bir Kesit: Bulgurlu Köyünün Aziz Mahmud Hüdayî'ye Temliki", *Üsküdar Sempozyumu I Bildirileri*, ed. Zekeriya Kurşun vd., Cilt I, İstanbul 2004, s. 68-78; Yenimahalle için bk. *İstanbul Mahkemesi 154 Numaralı Sicil (H.1237-1246/ M. 1822-1831)*, haz. Abdullah Sivridağ-Mustafa Yılmaz, ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul 2019, s. 255-257.

¹⁴ Tahsin Özcan, "Bostancıbaşı Abdullah Ağa ve Vakıfları", *IX. Uluslararası Üsküdar Sempozyumu Bildirileri*, ed. Coşkun Yılmaz, Cilt II, İstanbul 2017, s. 123.

¹⁵ İlhami Yurdakul, "Gebze Nahiyesi'ne Bağlı Vakıf Karyeler", *Uluslararası Kara Mürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu-II Bildirileri*, ed. Haluk Selvi- M. Bilal Çelik-Ali Yeşildal, Kocaeli 2016, s. 1225-1254.

¹⁶ Meryem Kaçan Erdoğan-Meral Bayrak Ferlibaş, "Akçakoca Ailesinden Hayırsever Bir Devlet Adamı: Fazlullah/Efdal Paşa ve Gebze'deki Hayratı", *Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, I, ed. Haluk Selvi- M. Bilal Çelik, Kocaeli 2015, s. 191.

¹⁷ Mehmet Hanefi Bostan, "XVI.-XIX. Yüzyıllarda Merdivenköy'de Sosyal ve İktisadî Hayat", *V. Uluslararası Üsküdar Sempozyumu Bildirileri*, I, ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul 2008, s. 181-216.

varisi bulunmadan vefat edenlerin mallarını tasarruf ediyordu¹⁸. Kartal'ın beytül-mâl gelirleri ise Gebze'deki Orhan Gazi Vakfı'nın akarata arasında yer almaktaydı¹⁹.

Üsküdar'da Solak Sinan Mahallesi'nde yer alan Seyyid Feyzullah Hindî Tekkesi mensuplarından bilâ-vâris vefat edenlerin terekeleri tekke şeyhlerine aitti²⁰. Üsküdar ve bağlı köylerdeki bazı papaz ve keşişlerin terekeleri ise metropolitlerin tasarrufundaydı²¹.

Bahçe-i Hassa'ya tâbi kuru ve köylerdeki beytül-mâller, Bostancıbaşı idaresindeydi. İlâveten bostancı mütekaidlerinin terekeleri de Bostancıbaşının tasarrufundaydı²². Yeniçeri beytül-mâlî ayrı bir birim teşkil ettiğinden Üsküdar'da vefat eden yeniçeri terekeleri buraya aktarılıyordu. İstanbul ve civarındaki humbaracı ve lağımçıların da XVIII. yüzyılın sonunda müstakil beytül-mâlî kuruldu²³. Matbah-ı Hassa mütekaidleri vârisiz veya mirasınun tamamını hak edecek vârisleri olmadan vefat ettiklerinde geride bıraktıkları malları nerede vefat ederlerse oranın kadıları tarafından kaydedilip Matbah-ı Amire'ye aktarılıyordu²⁴. Bütün bu ayrıcalıklar, zaman zaman iç içe geçmiş hak ve sorumlulukları tasvir eden detaylı ve biraz karışık bir tablo sunmaktadır. Takip eden bölümlerde sırasıyla bu sınırlar dahilinde terekelerine el koyulan kimsesizler ile cenaze işlemlerini karşılayacak kadar mirası olmayan gariblerin definlerinin nasıl icra edildiği incelenecektir.

¹⁸ İlhami Yurdakul, "Gebze Nahiyesi'ne Bağlı Vakıf Karyeler", s. 1241 vd; BOA, Hatt-ı Hümayun Tasnifi (HAT), nr. 272/15978; ÜŞS, nr. 502, vr. 48a.

¹⁹ İlhami Yurdakul, "Gebze Nahiyesi'ne Bağlı Vakıf Karyeler", s. 1241 vd.

²⁰ *Üsküdar Mahkemesi 396 Numaralı Sicil (H. 1150-1151 / M. 1737-1738)*, haz. Abdulkadir Aydın-Nedim Pakırdağ, ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul 2019, s. 236.

²¹ Örneğin Üsküdar'a bağlı Kadı Karyesi Rum Kilisesi'nde papaz olup bilâ-vâris vefat eden Makaryos veled-i Nikola'nın terekesi metropolite terk edilmişti (ÜŞS, nr. 502, vr. 10b).

²² Arif Bilgin-Fatih Bozkurt, "Vârisiz Ölenlerin Terekeleri ve Beytül-mâl Mukataaları", s. 15; BOA, Bâb-ı Âsafî Divan-ı Hümayun Kalemî Mühimme Defterleri (A.DVNSMHM.d), nr. 102, s. 25, hkm. 136 (Evasıt-ı Zilhicce 1102/4-14 Eylül 1691). Kimsesiz ve fakir bostancıların defin giderlerinin bu gelirden karşılanması hakkında ayrıca bk. A.DVNSMHM.d, nr. 129, s. 263, hkm. 979 (Evasıt-ı Receb 1132/19-29 Mayıs 1720).

²³ BOA, HAT, nr. 185/8697 (tarihsiz).

²⁴ BOA, HAT, nr. 249/14109 (9 Receb 1214/7 Aralık 1799).

Üsküdar'da Defin Masrafları Kendi Terekelerinden Karşılanan Kimsesizler

Yukarıda sınırları çizilen beytümâl bölgelerinin veya imtiyazların bulunduğu herhangi bir yerde miras sahibi bir kimsesiz vefat ettiğinde öncelikle beytümâl eminleri bundan haberdar edilmekteydi. Ölümleri haber vermek resmî görevlilerin bir sorumluluğu olduğu gibi müjdegâne adıyla maddî bir karşılığa ulaşmak isteyen kişilerin de katkıları söz konusuydu. Dolayısıyla mahalle imamı, müezzinler, hancılar ve esnaf kethüdaları gibi çeşitli görevlilerin yanında mahalle sakinleri de bunu yerine getirirdi. Haberi kimin verdiği ölümün nerede gerçekleştiğiyle de yakından ilgiliydi. Haberi alır almaz cenazenin bulunduğu yere giden beytümâl mutasarrıfları, mevtanın mallarını mühürlerdi. Defnin malların sayımından önce yapılmasına ve geciktirilmemesine özellikle dikkat edilmesi gerekiyordu²⁵. Malların tespiti ve satışı definden sonra gerçekleştiğine göre ilk anda masrafların beytümâl eminince karşılandığı tahmin edilebilir.

Bir cenazenin techiz, tekfin ve tedfini için gerekli malzeme ve hizmetler farklılık arz etmekteydi. Bu noktada ilk olarak karşımıza Müslüman-gayrimüslim ayrımı çıkmaktadır²⁶. Gayrimüslimlerin defninde cemaat mensuplarından yardım alınması kaçınılmaz olmakla birlikte nasıl icra edildiğine dair devlet kayıtlarında şimdilik bir bilgi tespit edilememiştir. Müslümanlar için ise asgarî şartları belirlemek mümkündür. "*Bekir Ağa'nın meyyitine harc olundu*" başlıklı ve 15 Ocak 1695 tarihli bir defter, bu konuda fikir verebilecek mahiyettedir. Buna göre cenaze masraf kalemleri, kefen, mezar tahtası, sabun, pamuk, bardak, gülsuyu, mezar yeri ücreti, mezar kazıcılara, kefen dikiciye ve cenazeyi yıkayanlara verilen ücretlerle fakirlere, cenazeye mezarlığa gidenlere ve okuyuculara verilen ihsanlardan

²⁵ Sürecin bu aşamaya kadar olan kısmı için bk. Arif Bilgin-Fatih Bozkurt, "Vârissiz Ölenlerin Terekeleri ve Beytümâl Mukataaları", s. 1-31.

²⁶ Osmanlı belgeleri defnin nasıl icra edildiğinden bağımsız olarak bir takım dinî tanımlar ihtiva etmektedir. Bu manada bir Müslümanın ölümü "vefat" olarak tanımlanırken gayrimüslim "hâlik/helak olan" olarak adlandırılmaktaydı. Vefat etmiş Müslüman "techîz, tekfîn ve tedfîn" edilirken "hâlik olan" gayrimüslimin defni "lâşesi ilkâ-i hafr" edilmek olarak tarif edilmekteydi. Örneğin Üsküdar'da Kadı Hanı'nda kimsesiz "*hâlik olan ismi nâ-ma'lûm zımmî* (2 Ağustos 1712)"nin "*lâşesi ilkâ-i hafr*" edilmiş, Kadı Hanı'nda "*vefat eden Hüseyin* (26 Eylül 1712)"in naaşı ise "*techîz ve tekfîn*" edilmişti (ÜŞS, nr. 345, vr. 91a).

müteşekkildi²⁷. Burada kaydedilen masraf kalemleri, ortalama bir cenaze giderini tasvir etmektedir. Zira ölen kimsenin hususî bir vasiyeti yoksa dinen asgarî şartlarda yıkama, kefenleme, mezar yerini hazırlama ve defin için gerekli malzeme ve hizmetlerin temin edilmesi gerekiyordu. Kimsesizlerin defni de geciktirilmediğinden, defin akabinde terekesinden yeterli miktarda malı defin giderleri için ayrılıyordu. Ancak defin harcamalarının belirli bir standardı yoktu. Piyasa koşulları da dikkate alınarak ölen kişinin mal varlığı, varsa vasiyeti ve beytülmal görevlilerinin tasarruflarına göre değişkenlik göstermekteydi. Örneğin yaklaşık üç hafta arayla vefat eden İbrahim bin Abdullah (30 Haziran 1756) ile Ömer bin Abdullah'ın (20 Temmuz 1756) defin masrafları arasında ciddi bir fark vardı: İbrahim'in defin masrafı 703 akçe iken Ömer'in defin giderleri yalnızca 330 akçeydi²⁸. Gayrimüslimler için de aynı durum geçerliydi. Yakın zaman içinde vefat eden Lazari (18 Mayıs 1778), Makaryos (4 Temmuz 1778) ve Yani (21 Temmuz 1778)'nin defin giderleri sırasıyla 484, 1320 ve 1800 akçe idi²⁹.

Kadın ve erkek defin masrafları arasındaki fark daha belirgindir. Üsküdar Zeameti ve Tevabii Mukataası sınırlarında 14 Eylül 1749-2 Eylül 1750 tarihleri arasında defnedilen garib erkeklere 360 akçe sarf edilirken, kadınlara 400 ilâ 480 akçe arasında masraf yapılmıştır³⁰. Atik Valide Sultan Vakfı sınırlarında vefat eden gariblerin defin giderleri de 1770'li yıllarda kadın-erkek ayrımı yapılarak kaydedilmiştir. Buna göre gariblerin defnine 360 akçe, garibelere ise 600 akçe sarf edilmekteydi³¹. Söz konusu farkın bir kısmı kefen ve mezar kazma ücretinden kaynaklanıyordu. Zira kadınların tekfinine harcanan bez daha fazla, mezarları daha derin ve buna bağlı kazım

²⁷ BOA, D.BŞM, nr. 1051/70 (29 Cemaziyelevvel 1106/15 Ocak 1695). Defin giderlerinde asgarî şartlar belli olduğundan kalemler pek değişmiyordu. Mesela 1862'de Vakıf Gureba Hastanesi'nde ölen kimsesizlerin defin masraf kalemleri; kefenlik hassa bezi, sabun, pamuk, gülsuyu, lifli tütsü, kâfûrî, iplik, setr bezi ve mezarcı ücretinden müteşekkildi (Kenan Göçer, "Gureba Hastanesi'nde Ölüm ve Ölüme İlişkin Masraflar", *Akademik İncelemeler Dergisi*, XI/2 (Ekim 2016), s. 87).

²⁸ ÜŞS, nr. 402, vr. 3b, 17a.

²⁹ ÜŞS, nr. 501, vr. 16a; nr. 502, vr. 10b, 17b.

³⁰ BOA, D.BŞM, nr. 3969/80.

³¹ BOA, EV.HMH.d, nr. 5837, vr. 4a (12 Mart 1772-11 Mart 1773 Muhasebe Defteri).

ücreti de daha pahalıydı³². Yine de özellikle garib definlerinde kadın-erkek ayrımı olmaksızın herkese eşit miktar masraf yapıldığı da görülmektedir.

Müslüman erkeklerin techiz, tekfin ve tedfininde mahalle imamlarının görev aldığı bilinmektedir³³. Ancak ne kadar ücret aldıklarına dair bir veri tespit edilememiştir. Kadın cenazelerini yıkayanların kimliğine ve aldıkları ücretlere dair bilgiler bulunsa da bunlar da sınırlıdır. Bu manada Yakacık'ta vefat eden İsmihan Hatun'un gasline dair bir kayıt, az rastlanan örneklerdendir. Buna göre İsmihan Hatun'un vasiyeti gereği gasilesi ve su koyanına 90 akçe ücret verilmiştir³⁴.

Aşağıda ayrıca ele alınacak olan garib definlerinde genellikle standart bir masraf yapılıyor olması, defin piyahasındaki uzun vadeli değişimi takip etmeye daha elverişlidir. Nitekim 1684'te Üsküdar Zeameti ve Tevabii Mukataası sınırlarında defnedilen her bir garibe 120 akçe harcanıyorken, 1789'da garib başına sarf edilen miktar 480 akçeyi bulmuştu. Söz konusu artışı cenaze masraf kalemlerinden de izlemek mümkündür. Zira mezar kazım ücretleri İstanbul ve civarında yüzyıl boyunca artış göstermiştir³⁵. Buna göre 1705'te en ucuz mezar küçük boy ve 20 akçe iken en pahalı mezar

³² Mezar derinliği ve kazım ücreti farkı için bk. Nevzat Erkan, "Osmanlı İstanbulunda Cenaze ve Defin İşlemleri H.1117/M.1705 Tarihli Sicil Kaydına Göre", *Rumeli İslam Araştırmaları Dergisi*, 4 (Sonbahar 2019), s. 57.

³³ "İstanbul ve Üsküdar ve Galata ve Haslar kâdılarına başka başka; bi-hikmetullâhi te'âlâ bu esnâda Dersa'âdet ve civâr u etrâfa müstevlî olan hastalık cihetiyle ba'zı e'imme mahallâtda zuhûr iden cenâzeyi gasl ve techîz ve tekfin ve telkînde sûret-i istinkâf ibrâzına ibtidâr eylediklerine binâ'en ümmet-i Müslimîn mevtâlarını kaldırmakda mübtelâ-yı su'ûbet oldukları" (Engin Çetin, "1812-1814 Veba Salgının Üsküdar'a Tesirleri", *Üluslararası Üsküdar Sempozyumu X Bildiriler*, I, İstanbul 2019, s. 213). Bir mahallede büyük bir cami bulunması nedeniyle birden fazla imam olduğunda bu gibi işlemler nöbetleşe yürütülmekteydi. Mesela Üsküdar'da Atik Valide Camii Mahallesi hudutlarında olan cenaze ve umur-ı mahalleye Atik Valide Sultan Camii imamları nöbetleşe bakmaktaydı. 21 Mayıs 1725'te Ömer Efendi, Mehmed Sadık Efendi ve Mustafa Efendi adlı üç imam arasında bu nöbetlerin dikkate alınmaması nedeniyle münakaşa çıkmıştı (BOA, Ali Emiri Tasnifi Sultan III. Ahmed Evrakı (AE.SAMD.III), nr. 210/20353).

³⁴ *Kartal Mahkemesi 1 Numaralı Sicil (H. 1128-1133 / M. 1716-1721)*, haz. Rasim Erol-Sabri Atay, ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul 2019, s. 307-308.

³⁵ Ağustos 1657'de Üsküdar'da devletin mimarbaşıya bağlı olarak resmen tanıdığı 24 mezar kazıcı esnafı bulunmaktaydı (92 Numaralı ve 1657-1658 Tarihli Mühimme Defteri (Değerlendirme-Transkripsiyon-Dizin), haz. Murat Yıldız, Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 2005, s. 94). Bu sayının nüfus artışına bağlı olarak XVIII. yüzyılda artmış olması kaçınılmazdır. Muhtemelen gayri resmi hizmet veren mezar kazıcılar da mevcuttu. Ancak şimdilik XVIII. yüzyıla dair bir sayı tespit edilememiştir.

kadınlar için olup 50 akçeydi. 1801'de ise küçük boy mezar 60 akçeye çıkmışken en pahalı mezar 180 akçeyi bulmuştu.

Tarih	Büyük Boy	Orta Boy	Küçük Boy	Kadın Mezarı	Erkek Mezarı
1640	30	20	10		
1705	40	-	20-30	50	-
1738	60	45	30	-	-
1801	-	-	60	180	120

Techiz ve tekfin kalemlerinden olan sabunun fiyatı, bir önceki yüzyıla göre ciddi oranda artmıştı. Bu manada İstanbul piyasasında 1677'de 1 kıyyesi 20-26 akçe arasında değişen sabun fiyatları, 1776'da 45-50 akçe seviyesindeydi³⁷. Gül suyu fiyatlarında ise önemli bir artış yaşanmadığı görülmektedir. 1640 tarihli narh defterine göre; Bayezid'de satılan halisinin vukiyyesi 24 akçe, Bezazistan önünde satılanınki 20 akçeydi³⁸. Yaklaşık 65 yıl sonra, 24 Mayıs 1706'da Şehzade İsa'nın techiz ve tekfini için gülsuyunun kıyyesi 30 akçeye satın alınmıştı³⁹. Kefen ücretlerine dair mukayese imkânı sağlayacak veriler ise tespit edilememiştir.

Mezar tahtalarına dair yüzyılın başına ait iki narh kaydı mevcuttur. İlk kayda göre Üsküdar kerestecilerinin dükkânlarında sattığı mezar tahtası 5, mezarlıkta sattıkları 6 akçeydi⁴⁰. İkinci kayıt ise mufassal bir narh listesidir. Buna göre büyük kabir için kuru tahtası 1 zira boyunda, başlık 7 ve 8 parmak, fiyat ise 8 akçeydi. Orta ve küçük kabirler için kuru tahtasının fiyatı 5,5 akçe; elvâh-ı ağa meşe olarak zikredilen ağacın 1,5 zira boy başlık 7 ve 8

³⁶ Nevzat Erkan, "Osmanlı İstanbul'unda Cenaze ve Defin İşlemleri", s. 57.

³⁷ Arif Bilgin, "Narh Listeleri ve Üsküdar Mal Piyasası", *Üsküdar Sempozyumu IV Bildiriler*, II, ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul 2007, s. 188; *İstanbul Mahkemesi'ne Ait 201 Numaralı Narh Defteri*, haz. Ömer Çakmak, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2012, s. 55.

³⁸ Mübahat Kütükoğlu, *Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri*, İstanbul 1983, s. 101.

³⁹ BOA, D.BŞM, nr. 7666/53.

⁴⁰ ÜŞS, nr. 320, vr. 62b (Tarihsiz).

parmaklığın fiyatı 12 akçeydi. Virge-i kâfûri olarak zikredilen boydan 3,5 zira ebadındaki kirişin fiyatı 12 akçe ve battal virgenin fiyatı 15 akçeydi⁴¹.

Tablo 2: Üsküdar'da Kendi Malıyla Defnedilen Kimsesiz Örnekleri					
Tereke Tarihi	Adı	Vefat Yeri	Toplam Miras (Akçe)	Techiz ve Tekfin/İlka Masrafı (Akçe)	Kaynak
2 Ağustos 1712	Zimmi ismi nâ-ma'lûm	Kadı Hanı	3.921	800	UŞS, nr. 345, vr. 91a.
3 Ağustos 1712	Acem Ermeni	Pehlivanzâde Hanı	27.550	830	UŞS, nr. 345, vr. 92a.
26 Eylül 1712	Hüseyin ibn-i Abdurrahman	Uzun Hüseyin Hanı	4.681	850	UŞS, nr. 345, vr. 91a.
19 Aralık 1712	Simaven Ermeni	Sulu Han	11.292	800	UŞS, nr. 347, vr. 49a.
6 Şubat 1717	Yazıcı İbrahim bin Abdullah	Hamam-ı Kebir	1.663	573	UŞS, nr. 359, vr. 39a.
18 Ekim 1717	Fatma bint-i Abdullah bin Abdurrahman	Mehmed Paşa Mahallesi	7.531	1.200	UŞS, nr. 361, vr. 58a.
18 Aralık 1717	Köllük neferatından İsmail	(Belirsiz-maktulen)	605	280	UŞS, nr. 361, vr. 58a.
23 Haziran 1756	Mehmed bin Abdullah	Balaban İskelesi yakınlarındaki Sofuoğlu Kârhânesi	12.090	645	UŞS, nr. 442, vr. 4a.
30 Haziran 1756	İbrahim bin Abdullah	Balaban İskelesinde Debbağ Mustafa hizmetinde	2.980	703	UŞS, nr. 442, vr. 3b.
20 Temmuz 1756	Ömer bin Abdullah	El-hâc Halil Ağa Hanı	1.660	330	UŞS, nr. 442, vr. 17a.
28 Temmuz 1756	Mustafa bin Abdullah	Çavuşbaşı Hanı	2.835	480	UŞS, nr. 442, vr. 17a.

⁴¹ Nevzat Erkan, "Osmanlı İstanbul'unda Cenaze ve Defin İşlemleri", s. 58. Erkan'ın makalesinde mezar taşlarına dair de veriler yer almakla birlikte hususî bir vasiyeti yoksa kimsesizlere genellikle mezar taşı yaptırılmadığından değerlendirmeye dahil edilmemiştir.

30 Temmuz 1756	Mehter Mehmed Çelebi ibn-i Abdullah	Nerdubanlı Karyesi	3.495 Akçe	1.140	UŞS, nr. 442, vr. 23a.
12 Ağustos 1756	Kayıkçı Mustafa Beşe ibn-i El-hâc Mustafa bin Abdullah	Büyük İskele kurbunda bekâr odası	2.885	1.020	UŞS, nr. 442, vr. 24b.
25 Ağustos 1756	Abdullah bin Abdurrahman	Çavuşbaşı Hanı	2.344	600	UŞS, nr. 442, vr. 29b.
16 Eylül 1756	Emine bint-i Abdullah	Solak Sinan Mahallesi	21.894	2.400 (Vasiyet)	UŞS, nr. 442, vr. 38b.
27 Eylül 1756	Eskici Halil bin Abdullah bin Abdülmennan	Atık Valide Vakfı hududunda Hüseyn Ağa Menzili'nde	19.868	3.000 (Vasiyet gereği ıskat-ı salat dahil)	UŞS, nr. 442, vr. 41a.
18 Mayıs 1778	Lazari Zimmi	Kadı Karyesi	3.120	484	UŞS, nr. 501, vr. 16a.
4 Temmuz 1778	Papa Makaryos veled-i Nikola	Kadı Karyesi Rum Kilisesi	26.606	1.320 kçe	UŞS, nr. 502, vr. 10b.
21 Temmuz 1778	Yanyalı Yani veled-i Tanaş	Kasım Ağa Çeşmesi yanında İsmail Efendi'nin simitçi dükkanı	10.512	1.800	UŞS, nr. 502, vr. 17b.

Örnek olarak seçilen 19 mal sahibi kimsesizin, genellikle han, hamam, çeşitli işletmeler ve bekâr odası gibi yerlerde ikâmet ettikleri görülmektedir. Birbirine yakın tarihli en az iki kimsesizin kaydına yer vermek üzere yüzyılın farklı dönemlerinden seçilen bu örnekler, genellikle garibliğin sınırında hayatlara işaret etmektedir⁴². Zira örnekler arasındaki en yüksek tereke 27.550 akçedir ki bu XVIII. yüzyıl için ciddi bir miras değeridir. Özellikle 10.000 akçenin altındaki muhalefat sahipleri garibliğe fazlasıyla yakındır. Örneğin Balaban İskelesi'nde Debbâğ Mustafa'nun hizmetinde

⁴² Örnekler kimsesiz definlerinde standart bir masraf olup olmadığını görmek adına seçilmiştir. Yalnızca Üsküdar sicilleri kullanılmıştır ki düşük miktar terekelerin bu tercihle doğrudan ilişkisi vardır. İstanbul ve Bilad-ı Selase'de terekelerin kim tarafından hangi sicillere kaydedildiği hakkında bk. Fatih Bozkurt, *Tereke Defterleri ve Osmanlı Maddî Kültüründe Değişim (1785-1875 İstanbul Örneği)*, Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2011, s. 110.

iken vefat eden İbrahim bin Abdullah'ın 2.980 akçelik malları; birkaç parça kıyafet, minder, yastık, hasır ve kebeden müteşekkildi. Üzerinden de yalnızca 180 akçe nakit çıkmıştı. Kolluk neferatından maktulen vefat eden İsmail'in 605 akçelik terekesiyle ancak defnine yetecek kadar malı olduğu görülmektedir. Zira çeşitli mahkeme giderleri ve defin harcamalarından sonra beytül mâle kalan yalnızca 56 akçeydi. Üstelik aşağıda da görüleceği üzere miras sahibi kimsesizlerin ikâmet/vefat yerleri ile gariblerin ikâmet/vefat yerleri çoğu zaman müşterektir. Bu noktada defin merkezli düzenlenen belgelerin *garib* olarak kendi defnine yetecek malı olmayanlara işaret ettiğini, fakat örneklerden de anlaşılacağı üzere hakikatte garibliğin kapsamının çok daha geniş olduğunu ifade etmek gerekir.

Mal sahibi kimsesizlerin definlerinde kişi başına yapılan masraflarda bir standart olmadığı görülmektedir. Bu manada hususî bir vasiyet yoksa, kimsesizlerin geride bıraktıkları mallarının miktarı ile defin masrafı arasında çoğu zaman paralellik olmadığı dikkat çekmektedir. Hakkında veri tespit edilen defin kalemleri ile toplamda yapılan masraflar mukayese edildiğinde yeterli bilgi elde edilemeyen kefen, yıkama/kefenleme ücreti ile mezar yeri masraflarının daha yüksek olduğu söylenebilir. Vasiyetin defin masraflarında önemli bir yeri olduğu anlaşılmaktadır. Zira Emine bint-i Abdullah'ın techiz-tekfin ve levazım-ı kabrine vasiyeti gereği 2.400 akçe sarf edilmiştir. Keza Eskici Halil bin Abdullah bin Abdülmennan'ın techiz-tekfin ve ıskat-ı salatına vasiyeti gereği 3.000 akçe harcanmıştır⁴³. Diğer kimsesiz definlerine nazaran yüksek olan bu tutarlar, kimsesizlerin defin masraflarında vasiyetin ortaya çıkardığı farka işaret etmektedir. Gerek defin kalemlerindeki fiyat artışları gerek standart olan garib definlerindeki harcama değişimi, yüzyılın başından sonuna defin masraflarının ciddi oranda arttığını göstermektedir.

Üsküdar'da Gariblerin Defni

Üsküdar'da cenaze masraflarına yetecek malı olmayan garib/fakir kimsesizlerin defni de beytül mâl gelirlerini tasarruf edenlerin sorumluluğundaydı. Ancak kendi malıyla defnedilenlerin aksine gerek mukataa gerek vakıf kayıtlarında yalnızca Müslüman gariblerin defni için tahsisat ayrılmıştı. Bu durumda gayrimüslimlerin cemaatlerine mensup

⁴³ Bu örnekte ıskat-ı salatın miktarı belli değildir.

gariblerin defnini kendi içlerinde hallettiklerini varsaymak durumundayız. Müslüman gariblerin ölümünde ise vefat ettiği bölgeden sorumlu beytül-mâl mutasarrıfı kimse öncelikle ona haber verilmekteydi. Bursa, Belgrad ve Edirne örneklerinde gariblerin defnini temin için kadı veya naiblerin beytül-mâl eminlerine hususî mürâseleler gönderdiği görülmektedir⁴⁴. Bu bakımdan Üsküdar'da da öncelikle kadı veya naibin haberdar edilmesi söz konusu olmalıdır. Garibler daha çok han, bekâr odası, tabhane, hamam külhanı, cami gibi yerlerde vefat ettiğinden muhtemelen haberi buradaki görevliler veya arkadaşları vermekteydi.

Mukataa mutasarrıflarının garibler için yaptıkları masrafları hesaplarına mahsup ettirmeleri için kadı onaylı defterler sunmaları gerekiyordu. Söz konusu defterler farklı formlarda tutulabiliyordu. Zaman zaman garibler yalnızca sayılarla ifade edilirken, bazen vefat yerleri ve isimleri de kaydediliyordu. Garib isimlerine yer veren en önemli defter örneği, Eylül 1749-Eylül 1750 yılına aittir. Söz konusu defterde bir yılda mukataa sınırlarında vefat eden 18 garibden 12'sinin ismi kaydedilmiştir ve bunların 5'i kadındır.

Tablo 3: Üsküdar Zeameti ve Tevabii Mukataası Sınırlarında Defnedilen Garibler (14 Eylül 1749-2 Eylül 1750)⁴⁵		
Adı	Vefat Yeri	Defin Masrafı (Akçe)
Ama Ali	Iskele yakınlarındaki kahvehanede	360
Süleyman	Davud Paşa Camii	360
Mehmed	At Pazarı'nda Canbaz Ahır	360
İsmi kaydedilmeyen garib	Vakıf Han	360
Zeynep Hatun	Hasan Ağa Mahallesi	450
Gülbahar Hatun	Bulgurlu Mahallesi	480

⁴⁴ Bursa için bk. BOA, Ali Emiri Tasnifi Sultan IV. Mehmed Evrakı (AE.SMMD.IV), nr. 78/9263 (13 Şevval 1095/23 Eylül 1684); Belgrad için bk. D.BŞM, nr. 596/132 (7 Ramazan 1109/19 Mart 1698); Edirne için bk. D.BŞM, nr. 1714/57 (2 Safer 1124/11 Mart 1712). Bu mürâseleler aynı zamanda mukataa mutasarrıflarının hesabı görülürken de kullanılmaktaydı. Mürâsele hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Ekrem Tak, XVI-XVII. Yüzyıl Üsküdar Şerhiye Sicilleri: Diplomatik Bilimi Bakımından Bir İnceleme, Ankara 2019, s. 277-283.

⁴⁵ BOA, D.BŞM, nr. 3969/80.

Abdullatif	Bülbülderesi'nde Tekke	360
İsmi kaydedilmeyen saka	İskele'de köşk içinde	360
Rabia Hatun	Toygar Mahallesi	470
Salih	Balaban yakınlarında	360
Ayşe Hatun	Gülfem Mahallesi	400
Derviş	Eski Hamam külhanı	360
İsmi kaydedilmeyen garib	Yeni Cami avlusu	360
Berbat (?)	Kayıkhane	360
İsmi kaydedilmeyen garib	Bülbül Deresi	360
Fatma Hatun	Hacı Hesna Mahallesi	400
İsmi kaydedilmeyen garib	Kızlar Ağası Çeşmesi yakınları	360
İsmi kaydedilmeyen garib	Doğancılar'da han	360

XVIII. yüzyıla ait tespit edilen diğer defterlerde garibler isimleri zikredilmeden kaydedilmişlerdir. 1 Kasım 1746-27 Haziran 1748 tarihleri arasında vefat eden 65 garibten Emir Hasan, Meczûb Abdi Şah ile biri kadın diğeri erkek iki dilenci dışındaki 61 garibin garibliği dışında bir adı veya herhangi bir sıfatı belirtilmemiştir⁴⁶. İncelenen yüzyıla ait tespit edilen diğer defterlerde de garibler isimlidir. Atik Valide Sultan Vakfı sınırlarında defnedilen garibler de muhasebe defterlerinde yalnızca sayılarla ifade edilmektedir⁴⁷.

Üsküdar Zeameti ve Tevabii Mukataası sınırları dâhilinde 1 Kasım 1746-21 Ekim 1747 tarihleri arasında vefat eden 34 garibin 16'sı handa, 5'i cami etrafında, 4'ü hamam külhanı veya etrafında, 3'ü bekâr odasında, 2'si iskelede, 1'i sokakta, 1'i fırında, 1'i konakta, 1'i Tabutçular olarak adlandırılan yerde son nefesini vermişti⁴⁸. Keza aynı sınırlarda 21 Ekim 1747-27 Haziran 1748 tarihleri arasında 21 garibden 7'si handa, 4'ü hamamda, 2'si cami avlusunda, 2'si sütçü kârhanesinde, kalan birer kişi de iskelede, işkembeci dükkânında, menzilde, bekâr odasında, bostanda ve

⁴⁶ BOA, C.BLD, nr. 70/3456.

⁴⁷ Şimdilik tespit edilememiş olmakla birlikte vakıf idarecileri de gariblerin isimleri ve vefat yerlerini ihtiva eden ayrı defterler tutmuş olmalıdır.

⁴⁸ BOA, C.BLD, nr. 70/3456.

haffafhâne yanında vefat etmişti⁴⁹. 14 Eylül 1749-2 Eylül 1750 tarihleri arasında hayatını kaybeden 18 garibin 5'i kadındır ve söz konusu kadınların tamamının vefat yeri mahalle olarak gösterilmiştir. Diğer 13 garibin 2'si handa, 2'si camide, diğerleri kahvehane, hamam küllhanı, kayıkhane, tekke, iskeledeki köşk, ahır, Bülbülderesi, iskele yakını ve çeşme yakınında vefat etmiştir. 25 Nisan 1705-3 Nisan 1707 tarihleri arasında Üsküdar Zeameti ve Tevabii Mukataası sınırlarında vefat eden 240 garibin defin masraflarının kaydedildiği iki defterde ise yalnızca Cami-i Kebir, Gülfem Hatun, Davud Paşa ve Mehmed Paşa camilerinin tabhaneleri zikredilmiştir. Ancak bütün gariblerin söz konusu tabhanelerde ölmesi pek mümkün olmadığından bu kayıt biçimi, mevtaların hayattayken hangi tabhaneye bağlı/ilişkili olduklarına işaret ediyor olmalıdır⁵⁰. Defin masrafları Atik Valide Sultan Vakfı tarafından karşılanan gariblerin ise nerede vefat ettiklerine dair muhasebe defterlerinde bir bilgi verilmemiştir. Bu manada en geniş çerçevede, vakfa ait yukarıda kaydedilen sınırlar dahilinde öldükleridir.

Tablo 4: Defin Masrafları Üsküdar Zeameti ve Tevabii Mukataası Gelirlerinden Karşılanan Garibler			
Tarih	Defnedilen Garib Sayısı	Harcama (Akçe)	Kaynak
18 Mart 1684-7 Mart 1685	229	27.480	MAD, nr. 18266.
25 Şubat 1686-14 Şubat 1687	237	28.440	MAD, nr. 18266.
25 Nisan 1705-13 Nisan 1706	95	28.500	D.BŞM, nr. 7669/32.
15 Nisan 1706-3 Nisan 1707	145	43.500	D.BŞM, nr. 7669/33.
1 Kasım 1746-21 Ekim 1747	34	11.315	C.BLD, nr. 70/3456.
21 Ekim 1747-27 Haziran 1748	21	7.560	C.BLD, nr. 70/3456.
14 Eylül 1749-2 Eylül 1750	18	6.880	D.BŞM, nr. 3969/80

⁴⁹ BOA, C.BLD, nr. 70/3456. Edirne'de gariblerin vefat ve ikâmet yerleri arasında mahalle merkezli tarifler sıkça yer almaktadır (Örneğin bk. D.BŞM, nr. 4308/63; nr. 5388/119; nr. 5390/105). Üsküdar'da şimdilik tespit edilen kayıtlarda az rastlanan bu durumun nedenleri başta Edirne olmak üzere diğer şehirlere dair ayrıntılı çalışmaların yapılması ile anlaşılacaktır.

⁵⁰ BOA, D.BŞM, nr. 7669/32; nr. 7669/33.

17 Ağustos 1753-7 Ağustos 1754	39	16.146	D.BŞM, nr. 4142/67.
26 Temmuz 1755-29 Mayıs 1756	31	12.834	UŞS, nr. 442, vr. 1b.
18 Mayıs 1768-6 Mayıs 1769	46	22.080	D.BŞM, nr. 5280/85.
7 Mayıs 1769-25 Nisan 1770	24	11.520	D.BŞM, nr. 5418/116.
27 Nisan 1770-15 Nisan 1771	57	27.360	D.BŞM, nr. 5418/116.
21 Eylül 1789-9 Eylül 1790	43	20.640	C.BLD, nr. 57/2831.

25 Nisan 1705-3 Nisan 1707 tarihleri arasında Üsküdar'da vefat eden 240 garibin her birinin defnine 300 akçe sarf edilmiştir. Bu durumda iki yıl için toplamda 72.000 akçe techiz ve tekfin masrafı yapılmıştır. Ancak devlet bu masraftan yalnızca her yıl için standart olarak ayırdığı 10.060 akçeyi mukataa mutasarrıfının hesabına mahsup etmiştir. Haliyle definler için iki yılda toplam 72.000 akçe sarf eden mutasarrıfın borcundan yalnızca 20.120 akçe düşülmüştür⁵¹. Üstelik yüzyılın diğer örneklerinde de durum değişmemiştir. Standart olarak belirlenen 10.060 akçe dışındaki techiz ve tekfin masraflarını mutasarrıfların hesabına mahsup edilmediği açıktır⁵². Mutasarrıfın kalan kısmı nasıl temin ettiğine dair ise bir işaret yoktur. Çoğu zaman tereke yazımı gerçekleşmemesine rağmen gariblerin de cüzî bir miktar malı olduğu görülmektedir⁵³. Fakat bunun ciddi bir yekûn tutmayacağı ortadadır. Hayırseverlerin ve vakıfların garib definlerine katkı sunduğuna dair kayıtlar bulunmakla birlikte söz konusu yardımların boyutunu tespit etmek güçtür⁵⁴.

⁵¹ Mukataa mutasarrıflarının her zaman bu kadar büyük miktarda zarar etmediğini belirtmek gerekir. Yüzyılın tespit edilen diğer kayıtlarıyla mukayese edildiğinde 25 Nisan 1705-3 Nisan 1707 tarihleri arasındaki ölüm oranı ve buna bağlı olarak yapılan masrafların çok yüksek olduğu dikkat çekmektedir. Söz konusu olağan dışı artış, bu yıllarda İstanbul'da hüküm süren veba kaynaklı olabilir (Daniel Panzac, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Veba 1700-1850*, çev. Serap Yılmaz, İstanbul 2011, s. 183).

⁵² Bursa Beytülmal Mukataası'nda da aynı uygulama söz konusudur. Yıllık olarak tahsis edilen 9.000 akçenin üzerindeki masraflar mahsub edilmemektedir (BOA, C.ML, nr. 523/21373 (17 Muharrem 1192/15 Şubat 1778)).

⁵³ Örneğin 12 Mart 1792-11 Mart 1793 tarihleri arasında Atik Valide Sultan Vakfı hudutlarında vefat eden 27 garibin toplam 1.500 akçe tutarında malı bulunmaktaydı (BOA, EV.HMH.d, nr. 6948, vr. 3a).

⁵⁴ Örneğin Üsküdar'da Silahşör İbrahim Ağa, vakfiyesinde belirttiği masraflardan sonra ortaya çıkacak gelir fazlasının fukaranın techiz ve tekfinine sarf edilmesini şart

Tablo 5: Üsküdar Zeameti ve Tevabii Mukataası Sınırlarında Garib Başına Defin Masrafı		
Tarih	Garib Başına Defin Masrafı (Akçe)	Kaynak
18 Mart 1684-7 Mart 1685	120	MAD, nr. 18266.
25 Nisan 1705-13 Nisan 1706	300	D.BŞM, nr. 7669/32.
17 Ağustos 1753-7 Ağustos 1754	414	D.BŞM, nr. 4142/67.
18 Mayıs 1768-6 Mayıs 1769	480	D.BŞM, nr. 5280/85.
21 Eylül 1789-9 Eylül 1790	480	C.BLD, nr. 57/2831.

Yukarıda işaret edildiği üzere defin masraflarında bir artış gözlemlenmektedir. Söz konusu artışı, Üsküdar Zeameti ve Tevabii Mukaatası sınırlarında defnedilen gariblerin her birine yapılan masraflardaki değişim üzerinden görmek mümkündür. 1684'ten 1768'e kadarki dönemde garib başına yapılan masraf 4 kat artmıştır. Ancak gerek Üsküdar sınırlarında gerek İstanbul ve diğer şehirlerde farklı beytümâl bölgelerinde gariblere yapılan masraflar arasında bir birlik yoktur. 1705'te Üsküdar Zeameti ve Tevabii Mukataası'ndan her bir garib için 300 akçe sarf edilirken, Atik Valide Sultan Vakfı'ndan 360 akçe harcanmaktaydı. 1770'li yıllarda ise vakıf kayıtlarında gariblerde kadın-erkek ayrımı kaydedilmeye başlamıştır. Buna göre bahsedilen senelerde gariblere 360 akçe sarf edilirken garibelere 600 akçe harcanıyordu. Aynı yıllarda İstanbul Beytümâli sınırlarında vefat eden gariblere erkek-kadın ayrımı yapılmaksızın her birine 390 akçe, Edirne'de 300 akçe defin masrafı yapılmaktaydı⁵⁵. Söz konusu yıllarda Tersane Zindanı'nda vefat eden gariblerin defninde ise daha düşük bir tutar sarf edilmekteydi. Mesela Garib Bilal adlı mücrimin

koşmuştu (578 Numaralı (1807/1808-1813 M.) (1222-1228 H.) Üsküdar Şerhiyye Sicili, haz. Firdevs Karasu, Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 2016, s. 200).

⁵⁵ İstanbul Beytümâli için bk. BOA, Bâb-ı Defterî Başmuhasebe Kalemî Defter Tasnifi (D.BŞM.d), nr. 4870, s. 4 (Ramazan 1193/Eylül-Ekim 1779). Edirne için bk. Ali Emiri Tasnifi Sultan III. Mustafa Evrakı (AE.SMŞT.III), nr. 179/14054 (9 Zilkade 1187/22 Ocak 1774).

techiz ve tekfini 120 akçeye mâl olmuştu⁵⁶. 1790'da hem Üsküdar Zeameti ve Tevabii Mukataası'ndan hem de Atik Valide Sultan Vakfı'ndan her bir garib için 480 akçe harcanmaktaydı.

Atik Valide Sultan Vakfı hudutlarında defnedilen garipler ve bunlara yapılan harcamaları takip etmek, defter serileri düzenli olduğundan, Üsküdar Zeameti Mukataası'na göre daha elverişlidir. Yine de bazı yıllarda defnedilen garib sayısı zikredilmeyerek yalnızca harcanan miktarın kaydedilmesi, zaman zaman garib definlerine yapılan masrafların başka harcamalarla birlikte verilmesi gibi problemler vardır. Bu gibi meselelere rağmen, düzenli seriler teşkil eden defterler, uzun vadeli ve daha ayrıntılı değerlendirmelere imkân vermektedir. Diğer taraftan defin sayısının arttığı yılların veba salgınları ile örtüşmesi, benzer kaynakların salgın hastalıklar ve doğal afetlere dair araştırmalara önemli veriler sunacağını göstermektedir. Örneğin 1778'de İstanbul'daki büyük veba salgınının izleri, garib definlerinde bariz şekilde görülmektedir⁵⁷. Bu manada yakın tarihli kayıtlarda Atik Valide Sultan Vakfı hudutlarında yıllık defnedilen garib sayısı 40'ı geçmezken vebanın da en şiddetli evresi olan Mart 1778-Mart 1779 yılı muhasebesine göre toplam 80 garib defnedilmiştir.

Tablo 6: Defin Masrafları Atik Valide Sultan Vakfı Gelirlerinden Karşılanan Garibler ⁵⁸			
Yıl	Garib Sayısı	Masraf (Akçe)	Kaynak
12 Mart 1696-11 Mart 1697	-	5.100	EV.HMH.d, nr. 915, vr. 3a.
12 Mart 1697-11 Mart 1698	-	2.700	EV.HMH.d, nr. 962, vr. 3a.
12 Mart 1698-11 Mart 1699	-	8.085	EV.HMH.d, nr. 1016, vr. 3a.
12 Mart 1699-11 Mart 1700	-	2.100	EV.HMH.d, nr. 1060, vr. 3a.

⁵⁶ BOA, D.BŞM, nr. 5276/8 (21 Ramazan 1183/18 Ocak 1770).

⁵⁷ 1778 veba salgını için bk. Daniel Panzac, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Veba 1700-1850*, s. 183 ve muhtelif sayfalar.

⁵⁸ XVIII yüzyıla ait verilerin bir araya getirildiği bu listedeki eksik yıllar, o yıla ait muhasebe defterinin tespit edilememiş olması veya garib definlerine dair masrafların kayık ücretleri gibi farklı giderlerle birlikte kaydedilmiş olmasından dolayıdır. Örneğin 1785-1786 yılı muhasebe defterinde gariblerin defin masrafları farklı birimler halinde çeşitli masraflar bir araya getirilerek kaydedilmiştir (BOA, EV.HMH.d, nr. 6521, vr. 4a). Haliyle veriler kullanışsızdır.

Tablo 6: Defin Masrafları Atik Valide Sultan Vakfı Gelirlerinden Karşılanan Garibler⁵⁸			
Yıl	Garib Sayısı	Masraf (Akçe)	Kaynak
12 Mart 1700-11 Mart 1701	-	3.000	EV.HMH.d, nr. 1095, vr. 3a.
12 Mart 1701-11 Mart 1702	9	3240	EV.HMH.d, nr. 1135, vr. 3a.
12 Mart 1702-11 Mart 1703	-	3960	EV.HMH.d, nr. 1185, vr. 2b.
12 Mart 1703-11 Mart 1704	14	5.040	EV.HMH.d, nr. 1231, vr. 2b.
12 Mart 1705-11 Mart 1706	9	3.240	EV.HMH.d, nr. 1356, vr. 3a.
12 Mart 1706-11 Mart 1707	10	3.600	EV.HMH.d, nr. 1407, vr. 3a.
12 Mart 1707-11 Mart 1708	8	2.880	EV.HMH.d, nr. 1463, vr. 3a.
12 Mart 1708-11 Mart 1709	4	1.440	EV.HMH.d, nr. 1528, vr. 2b.
12 Mart 1709-11 Mart 1710	14	5.040	EV.HMH.d, nr. 1585, vr. 3a.
12 Mart 1710-11 Mart 1711	-	1.740	EV.HMH.d, nr. 1657, vr. 3a.
12 Mart 1711-11 Mart 1712	-	450	EV.HMH.d, nr. 1716, vr. 2b.
12 Mart 1712-11 Mart 1713	-	1800	EV.HMH.d, nr. 1805, vr. 3a.
12 Mart 1714-11 Mart 1715	-	2.500	EV.HMH.d, nr. 1944, vr. 2b.
12 Mart 1715-11 Mart 1716	7	2.100	EV.d, nr 38054, vr. 2b.
12 Mart 1716-11 Mart 1717	16	4.800	EV.HMH.d, nr 2104, vr. 3b.
12 Mart 1717-11 Mart 1718	10	3.000	EV.HMH.d, nr. 2134, vr. 8a.
12 Mart 1719-11 Mart 1720	10	3.000	EV.HMH.d, nr. 2380, vr. 4a.
12 Mart 1720-11 Mart 1721	11	3.300	EV.HMH.d, nr. 2473, vr. 2b.
12 Mart 1721-11 Mart 1722	16	4.800	EV.HMH.d, nr. 2575, vr. 3a.
12 Mart 1722-11 Mart 1723	11	3.300	EV.HMH.d, nr. 2648, vr. 3a.
12 Mart 1723-11 Mart 1724	-	1.810	EV.HMH.d, nr. 2732, vr. 2b.
12 Mart 1724-11 Mart 1725	21	6.720	EV.HMH.d, nr. 2779, vr. 3a.
12 Mart 1725-11 Mart 1726	17	5.100	EV.HMH.d, nr. 2867, vr. 6a.
12 Mart 1726-11 Mart 1727	-	6.485	EV.HMH.d, nr. 2944, vr. 2b.

Tablo 6: Defin Masrafları Atik Valide Sultan Vakfı Gelirlerinden Karşılanan Garibler⁵⁸			
Yıl	Garib Sayısı	Masraf (Akçe)	Kaynak
12 Mart 1727-11 Mart 1728	18	6.000	EV.HMH.d, nr. 3011, vr. 2b.
12 Mart 1728-11 Mart 1729	-	7.808	EV.HMH.d, nr. 3089, vr. 2b.
12 Mart 1729-11 Mart 1730	-	2.160	EV.HMH.d, nr. 3192, vr. 2b.
12 Mart 1730-11 Mart 1731	-	1.160	EV.HMH.d, nr. 3238, vr. 2a.
12 Mart 1731-11 Mart 1732	-	2.400	EV.HMH.d, nr. 3318, vr. 2b.
12 Mart 1733-11 Mart 1734	-	1.890	EV.HMH.d, nr. 3505, vr. 2b.
12 Mart 1735-11 Mart 1736	11	3.300	EV.HMH.d, nr. 3673, vr. 2b.
12 Mart 1739-11 Mart 1740	-	3002	EV.HMH.d, nr. 4029, vr. 4a.
12 Mart 1742-11 Mart 1743	-	5000	EV.HMH.d, nr. 4341, vr. 3b.
12 Mart 1757-11 Mart 1758	-	6.500	EV.HMH.d, nr. 5072, vr. 5a.
12 Mart 1758-11 Mart 1759	-	25.664	EV.HMH.d, nr. 5110, vr. 4a.
12 Mart 1759-11 Mart 1760	-	15.922	EV.HMH.d, nr. 5207, vr. 3b.
12 Mart 1761-11 Mart 1762	-	11.190	EV.HMH.d, nr. 5265, vr. 3b.
12 Mart 1762-11 Mart 1763	-	22.156	EV.HMH.d, nr. 5332, vr.4a.
12 Mart 1763-11 Mart 1764	-	9.000	EV.HMH.d, nr. 5382, vr. 4a.
12 Mart 1764-11 Mart 1765	-	9269	EV.HMH.d, nr. 5449, vr. 2a.
12 Mart 1765-11 Mart 1766	-	8.496	EV.HMH.d, nr. 5488, vr. 3a.
12 Mart 1766-11 Mart 1767	-	7.446	EV.HMH.d, nr. 5538, vr. 2a.
12 Mart 1769-11 Mart 1770	38 E+8 K ⁵⁹	18.480	EV.HMH.d, nr. 5682, vr. 3b.
12 Mart 1772-11 Mart 1773	20 E+11 K	13.600	EV.HMH.d, nr. 5837, vr. 4a.
12 Mart 1773-11 Mart 1774	12 E+13 K	12.120	EV.HMH.d, nr. 5865, vr. 3b.
12 Mart 1774-11 Mart 1775	15 E+14 K	13.800	EV.HMH.d, nr. 5909, vr. 3b.

⁵⁹ Bu yıllarda garibler kadın-erkek ayrı şekilde kaydedilmiştir. Aksi belirtilmedikçe her bir kadına 600 akçe, her bir erkeğe 360 akçe defin masrafı yapılmıştır.

Tablo 6: Defin Masrafları Atik Valide Sultan Vakfı Gelirlerinden Karşılanan Garibler⁵⁸

Yıl	Garib Sayısı	Masraf (Akçe)	Kaynak
12 Mart 1775-11 Mart 1776	13 E+ 10 K	10.680	EV.HMH.d, nr. 5983, vr. 3b.
12 Mart 1778-11 Mart 1779	45 E+35 K	37.200	EV.HMH.d, nr. 6121, vr. 5a.
12 Mart 1787-11 Mart 1788	14 E-11 K ⁶⁰	12.480	EV.HMH.d, nr.6628, vr. 5a.
12 Mart 1788-11 Mart 1789	-	1.575	EV.HMH.d, nr.6697, vr. 4a.
12 Mart 1789-11 Mart 1790	9	4.320	EV.HMH.d, nr.6778, vr. 3a.
12 Mart 1790-11 Mart 1791	-	6.600	EV.HMH.d, nr.6825, vr. 2a.
12 Mart 1791-11 Mart 1792	23	9.020 ⁶¹	EV.HMH.d, nr.6897, vr. 4a.
12 Mart 1792-11 Mart 1793	27	11.460 ⁶²	EV.HMH.d, nr.6948, vr. 3a.
12 Mart 1793-11 Mart 1794	25	12.000	EV.HMH.d, nr.7029, vr. 3b.
12 Mart 1794-11 Mart 1795	28	9.800	EV.HMH.d, nr. 7094, vr. 3a.
12 Mart 1795-11 Mart 1796	46	9.000 ⁶³	EV.HMH.d, nr. 7189, vr. 3a.
12 Mart 1796-11 Mart 1797	31	9.600	EV.HMH.d, nr. 7248, vr. 3a.
12 Mart 1797-11 Mart 1798	29	7.400	EV.HMH.d, nr. 7341, vr. 3a.
12 Mart 1798-11 Mart 1799	13	7.800	EV.HMH.d, nr. 7414, vr. 3b.
12 Mart 1799-11 Mart 1800	24	8.740	EV.HMH.d, nr. 7490, vr. 2b.
12 Mart 1800-11 Mart 1801	15	9.000	EV.HMH.d, nr. 7567, vr. 3a.

Atik Valide Sultan Vakfı sınırlarında defnedilen garib sayısı yüz yılın ikinci yarısında artış göstermiştir. Göç ve vakıf hudutlarında gariblerin

⁶⁰ Her bir erkeğe 420 akçe, her bir kadına 600 akçe sarf edilmiştir.

⁶¹ Her bir garib için 480 akçe sarf edildiği kaydedilmiştir. Bu durumda toplam masraf 10.040 akçe olmasına rağmen gariblerin 1.020 akçe tutarındaki terekeleri düşülerek 9.020 akçe kaydedilmiştir.

⁶² Her bir garib için 480 akçe sarf edildiği kaydedilmiştir. Bu durumda toplam masraf 12.960 akçe olmasına rağmen gariblerin 1.500 akçe tutarındaki terekeleri düşülerek 11.460 akçe kaydedilmiştir.

⁶³ 23.640 akçe masraf çıkartılmış, ancak "mektûba muhtâcdır" şerhi düşülerek 14.640 akçesi düşürülmüştür.

barınma imkânlarının artması, söz konusu artışta en önemli etkenler arasındadır. Nitekim 1700-1710 tarihleri arasında vakıf hudutlarında bir yılda defnedilen garib sayısı 15'i geçmezken 1791-1800 yıllarının ortalaması 27'dir.

Üsküdar Zeameti Mukataası'na dair tespit edebildiğimiz defterler düzenli seriler teşkil etmediğinden mukayese yapmak zorlaşmaktadır. Yine de 1684-1685, 1686-1687 yıllarına ait ölüm oranlarının çok yüksek olduğu anlaşılmaktadır. Ancak bu durumun sebebi açık değildir. 1705-1707 yıllarına ait verilerindeki yüksek oran ise aynı yıllarda İstanbul'u etkilediği bilinen veba ile ilişkili olabilir⁶⁴.

Yukarıda işaret edildiği üzere bir Müslümanın vefatından sonra yapılması gereken işlemler ve defni için gereken asgarî şartlar bellidir. Bu asgarî şartlara farklı millet ve coğrafyalarda çeşitli kaynaklardan beslenen birçok gelenek eklenerek defnin öncesi ve sonrasıyla bir ölüm kültürü şekillenmiştir. Hiç şüphesiz bu kültürün yaşatılması ve geleneklerin icrası vefat eden kimselerin akrabaları sayesinde mümkündür. Gariblerin ölüm yolculuğunu ve yâdını, asgarî şartların üzerine taşıyacak kimseleri yoktu. Haliyle beytülmâl eminleri vasıtasıyla ve din kardeşleri eliyle yıkanır, kefenlenir ve defnedilirlerdi. Peki mezar taşları olur muydu? Sultan Bayezid-i Veli Evkafı kâtibi iken vefat eden kardeşi İsmail'e bir mezar taşı yaptırmak isteyen Mustafa'nın arzuhalı bu sorunun cevabına dair fikir verecek mahiyettedir. Mustafa, kardeşinin devletçe el koyulan muhallefatından mezar taşı yaptırmak için para istediği söz konusu arzuhalinde; "...mûmâileyh hâcegân-ı dîvân-ı hümmâyûndan müddet-i medîd Devlet-i Aliyye-i Ebediyü'l-karârın hudemât-ı celîlesiyle nice sinîn ü sâl tefahhur itmîş iken medfûn olduğu mahall **gurebâ mezârı misüllü kalmamak ve bâ'is-i rahmet olur bir alâmet vaz' olunmaması...**" diyerek gurebâ mezarını tarif ediyordu⁶⁵. Anlaşılan dünyadan yoksul ve kimsesiz göçen bu gariblerin "rahmete vesile" olacak bir mezar taşı bile yoktu.

⁶⁴ 1705 veba salgını için bk. Daniel Panzac, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Veba 1700-1850*, s. 183. Söz konusu yıllarda vakıf hudutlarında vefat eden garib sayısında ciddi bir artış görülmemektedir.

⁶⁵ BOA, C.EV, nr. 395/20045 (4 Şevval 1219/6 Ocak 1804).

S o n u ç

Bu çalışmada, Osmanlı'da kimsesiz definleri Üsküdar örneğinde incelenmiştir. Kimsesizlerin ölümüyle beytümâl mutasarrıflarının hak ve sorumluluğu başladığından öncelikle Üsküdar'ın beytümâl sınırları tespit edilmeye çalışılmıştır. Ardından kendi cenaze işlemlerini karşılayacak kadar miras bırakan kimsesizlerin defni incelenmiştir. Nihayet garib olarak adlandırılan, kendi defnini karşılayamayacak kadar yoksul kimsesizlerin defninin nasıl icra edildiği ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda hem mukataa hem de vakıflar vasıtasıyla gariblerin defnine hususî bir bütçe ayrıldığı ve özel bir hassasiyet gösterildiği görülmüştür. Bu son görevin gariblere hayattayken yapılan çeşitli yardımları tamamlayıcı bir mahiyeti olduğu açıktır. Kimsesizlerin vefat ettikleri yerler ve buna bağlı olarak şehir hayatındaki konumlarına dair önemli veriler ortaya çıkmıştır. Gerek mal sahibi kimsesizlerin gerekse gariblerin daha çok han, bekâr odası, hamam, külliyelerin farklı kısımları ile çeşitli işletmelerde yaşadıkları/vefat ettikleri görülmüştür. Defin merkezli düzenlenen belgelerin *garib* tarifinin yalnızca kendi defnini karşılayacak kadar malı olmayanlara işaret ettiği, fakat garibliğin kapsamının hakikatte daha geniş olduğu anlaşılmıştır. Defin masraflarının yüzyıl boyunca artış gösterdiği tespit edilmiştir. Gariblerin ölüm oranlarındaki artışla veba salgınlarının örtüşmesi ve buna bağlı veriler, salgın hastalıklara dair araştırmalarda ihmal edilen bir kaynak türüne dikkat çekilmesi bakımından önemlidir. Hiç şüphesiz büyük şehirlere dair benzer araştırmaların yapılması ile oluşacak literatür, daha kapsamlı değerlendirmelere imkân sağlayacaktır. Bu manada şehirlerin konumu, gariblerin şehirlerde dağılımını etkileyen faktörler ve mekânlar ile söz konusu mekânların sayı ve fonksiyonları gibi pek çok değişkenin tespit edilmesi ile daha kapsamlı mukayeseler yapılabilecektir. Keza şehirler arasında beytümâl sınırları ve vefat sayılarının karşılaştırılabilir hale gelmesi; vakıf-mukataa dengesindeki farklar ve bunun nedenlerinin tespiti ile göç, nüfus artışı ve sosyal hayata dair ilginç sonuçlar ortaya çıkaracaktır. Bu araştırmanın sınırlarını aşan bu gibi değerlendirmeler, ancak benzer çalışmaların sayısının artmasıyla mümkün olacaktır. Haliyle bu çalışma, konuya dair ilk teşebbüsler arasında yer almak bakımından, benzer araştırmalara uyandıracağı ilgi ile daha değerli hale gelecektir.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Ali Emiri Tasnifi Sultan III. Ahmed Evrakı (AE.SAMD.III): nr. 210/20353

Ali Emiri Tasnifi Sultan IV. Mehmed Evrakı (AE.SMMD.IV): nr. 78/9263

Ali Emiri Tasnifi Sultan III. Mustafa Evrakı (AE.SMST.III): nr. 179/14054.

Bâb-ı Âsafî Divan-ı Hümayun Kalemî Mühimme Defterleri (A.DVNSMHM.d): nr. 102; nr. 129.

Bâb-ı Defterî Başmuhasebe Kalemî Dosya Tasnifi (D.BŞM): nr. 595/132; nr. 1051/70; nr. 1714/57; nr. 3969/80; nr. 4142/67; nr. 4308/63; nr. 5276; nr. 5280/85; nr. 5388/119; nr. 5390/105; nr. 5418/116; nr. 7666/53; nr. 7669/32; nr. 7669/33.

Bâb-ı Defterî Başmuhasebe Kalemî Defter Tasnifi (D.BŞM.d): nr. 4870.

Cevdet Tasnifi Belediye Evrakı (C.BLD): nr. 57/2831; 70/3456.

Cevdet Tasnifi Evkaf Evrakı (C.EV): nr. 27/1333; nr. 259/13232; nr. 395/20045.

Cevdet Tasnifi Maliye Evrakı (C.ML): nr. 523/21373.

Evkaf Tasnifi Defterlerleri (EV.d): nr. 38054.

Evkaf Tasnifi Haremeyn Muhasebesi Defterleri (EV.HMH.d): nr. 915; nr. 962; nr. 1016; nr. 1060; nr. 1095; nr. 1135; nr. 1185; nr. 1231; nr. 1356; nr. 1407; nr. 1463; nr. 1528, nr. 1585; nr. 1657; nr. 1716; nr. 1805; nr. 1944; nr. 2104; nr. 2134; nr. 2380; nr. 2473; nr. 2575; nr. 2648; nr. 2732; nr. 2779; nr. 2867; nr. 2944; nr. 3011; nr. 3089; nr. 3192; nr. 3238; nr. 3318; nr. 3505; nr. 3673; nr. 4029; nr. 4341; nr. 5072; nr. 5110; nr. 5207; nr. 5265; nr. 5332; nr. 5382; nr. 5449; nr. 5488; nr. 5538; nr. 5682; nr. 5837; nr. 5865; nr. 5909; nr. 5983; nr. 6121; nr. 6628; nr. 6697; nr. 6778; nr. 6825, nr. 6897; nr. 6948; nr.7029; nr. 7094; nr. 7189; nr. 7248; nr. 7341; nr. 7414; nr. 7490; nr. 7567.

Hatt-ı Hümayun Tasnifi (HAT): nr. 185/8697; nr. 249/14109.

Maliyeden Müdevver Defterler (MAD): nr. 18266.

Kadı Sicilleri

Üsküdar Şer'iyeciler Sicilleri (ÜŞS): nr. 337; nr. 345; nr. 347; nr. 359; nr. 361; nr. 442; nr. 501; nr. 502.

Yayınlanmış Arşiv Kaynakları

- 578 Numaralı (1807/1808-1813 M.) (1222-1228 H.) Üsküdar Şerhiyye Sicili, haz. Firdevs Karasu, Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 2016.
- 92 Numaralı ve 1657-1658 Tarihli Mühimme Defteri (Değerlendirme-Transkripsiyon-Dizin), haz. Murat Yıldız, Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 2005.
- İstanbul Mahkemesi'ne Ait 201 Numaralı Narh Defteri, haz. Ömer Çakmak, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2012.
- İstanbul Mahkemesi 154 Numaralı Sicil (H.1237-1246/ M. 1822-1831), haz. Abdullah Sivridağ-Mustafa Yılmaz, ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul 2019.
- Kartal Mahkemesi 1 Numaralı Sicil (H. 1128-1133 / M. 1716-1721), haz. Rasim Erol-Sabri Atay, ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul 2019.
- Üsküdar Mahkemesi 396 Numaralı Sicil (H. 1150-1151 / M. 1737-1738), haz. Abdulkadir Aydın-Nedim Pakırdağ, ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul 2019.

Araştırma ve İnceleme Eserler

- BİLGİN, Arif, "Narh Listeleri ve Üsküdar Mal Piyasası", *Üsküdar Sempozyumu IV Bildiriler*, II, ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul 2007, s. 155-191.
- BİLGİN, Arif-Fatih Bozkurt, "Bir Malî Gelir Kaynağı Olarak Vârissiz Ölenlerin Terekeleri ve Beytümâl Mukataaları", *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20 (2010), s. 1-31.
- BOSTAN, Mehmet Hanefi, "XVI.-XIX. Yüzyıllarda Merdivenköy'de Sosyal ve İktisadî Hayat", *V. Uluslararası Üsküdar Sempozyumu Bildirileri*, I, ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul 2008, s. 181-216.
- BOZKURT, Fatih, *Tereke Defterleri ve Osmanlı Maddî Kültüründe Değişim (1785-1875 İstanbul Örneği)*, Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2011.
- ÇETİN, Engin, "1812-1814 Veba Salgının Üsküdar'a Tesirleri", *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu X Bildiriler*, I, İstanbul 2019, s. 191-215.

- EFE, Ahmet, "İslam Miras Hukukunda Kadın-Erkek Hisselerinin Farklı Oluşu Üzerine Bir Değerlendirme", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 18 (2011), s. 157-168.
- ERDOĞAN, Meryem Kaçan-Meral Bayrak Ferlibaş, "Akçakoca Ailesinden Hayırsever Bir Devlet Adamı: Fazlullah/Efdal Paşa ve Gebze'deki Hayratı", *Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, I, ed. Haluk Selvi- M. Bilal Çelik, Kocaeli 2015, s. 189-219.
- ERKAN, Nevzat, "Osmanlı İstanbul'unda Cenaze ve Defin İşlemleri H.1117/M.1705 Tarihli Sicil Kaydına Göre", *Rumeli İslam Araştırmaları Dergisi*, 4 (Sonbahar 2019), s. 54-64.
- GÖÇER, Kenan, "Gureba Hastanesi'nde Ölüm ve Ölüme İlişkin Masraflar", *Akademik İncelemeler Dergisi*, XI/2 (Ekim 2016), s. 69-96.
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat, *Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri*, İstanbul 1983.
- METE, Zekai, "Üsküdar Tarihinden Bir Kesit: Bulgurlu Köyünün Aziz Mahmud Hüdayi'ye Temliki", *Üsküdar Sempozyumu I Bildirileri*, I, ed. Zekeriya Kurşun vd., İstanbul 2004, s. 68-78.
- ÖZCAN, Tahsin, "Bostancıbaşı Abdullah Ağa ve Vakıfları", *IX. Uluslararası Üsküdar Sempozyumu Bildirileri*, II, ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul 2017, s. 117-132.
- PANZAC, Daniel, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Veba 1700-1850*, çev. Serap Yılmaz, İstanbul 2011.
- TAK, Ekrem, *XVI-XVII. Yüzyıl Üsküdar Şeriyeye Sicilleri: Diplomatik Bilimi Bakımından Bir İnceleme*, Ankara 2019.
- YURDAKUL, İlhami, "Gebze Nahiyesi'ne Bağlı Vakıf Karyeler", *Uluslararası Kara Mürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu-II Bildirileri*, ed. Haluk Selvi- M. Bilal Çelik-Ali Yeşildal, Kocaeli 2016, s. 1225-1254.

E K L E R

EK-1: 25 Nisan 1705-13 Nisan 1706 Tarihleri Arasında Defin Masrafları Üsküdar Zeameti ve Tevabii Mukataası Gelirlerinden Karşılanan Garibler (BOA, Bâb-ı Defterî-Başmuhasebe Kalemî Dosya Tasnifi (D.BŞM), nr. 7669-32)

Kaleminden hesâb oluna.

Defter oldur ki bin yüz on yedi senesinde Üsküdar'da fukarâya sarf olunan kefen beyân olunur. Sene 1117.

Mahalli

Ber-mûceb-i defter-i hazîne

An-mâl-ı Mukâta'a-i Ze'âmet-i Üsküdar ve Tevâbi'hâ gurre-i R sene 1117 der-uhde-i El-hâc Muslı Ağa

187.248 Akça

Be-cihet-i techûz ve tekfîn berây-ı fukarâ-i Müslimîn ber-mûceb-i mu'tâd-ı kadîm beher sene mahsûb şude.

20.120-10.060 ref' şude: 10.060, [sene] 1108.

Be-cihet-i asesân berây-ı tomruk-ı Üsküdar ber-mûceb-i mu'tâd-ı kadîm

5.000

Vech-i meşrûh üzere mukâta'a-i mezbûra emîn olanların deynlerine mahsûb olmak üzere defterde mastûr olup bin yüz on yedi senesine mahsûb olunmak bâbında fermân sa'âdetlü sultânım hazretlerindir. Fî 13 S sene 1119.

Mâh-ı Muharrem	
An-tâbhâne-i Câmi'-i Kebîr an-garîbân	Kefen 2
An-tâbhâne-i Câmi'-i Davud Paşa an-garîbân	Kefen 4
An-tâbhâne-i Câmi'-i Gülfam an-garîbân	Kefen 1
An-tâbhâne-i Câmi'-i Mehmed Paşa an-garîbân	Kefen 2
Cem'an 9, beher nefere üçer yüz akça virilmiştir	
Mâh-ı Saferü'l-hayr	
An-tâbhâne-i Câmi'-i Kebîr an-garîbân	Kefen 2
An-tâbhâne-i Câmi'-i Davud Paşa an-garîbân	Kefen 2
An-tâbhâne-i Câmi'-i Gülfam an-garîbân	Kefen 3
An-tâbhâne-i Câmi'-i Mehmed Paşa an-garîbân	Kefen 4
Cem'an 11, beher nefere üçer yüz akça virilmiştir.	

Mâh-ı Rebî' u'l-evvel	
An-tâbhâne-i Câmi'-i Kebîr an-garîbân	Kefen 1
An-tâbhâne-i Câmi'-i Davud Paşa an-garîbân	Kefen 3
An-tâbhâne-i Câmi'-i Gülfam an-garîbân	Kefen 3
An-tâbhâne-i Câmi'-i Mehmed Paşa an-garîbân	Hâlî
Cem'an 7, beher nefere üçer yüz akça virilmiştir.	
Mâh-ı Rebî' u'l-ahir	
An-tâbhâne-i Câmi'-i Kebîr an-garîbân	Kefen 2
An-tâbhâne-i Câmi'-i Davud Paşa an-garîbân	Kefen 3
An-tâbhâne-i Câmi'-i Gülfam an-garîbân	Hâlî
An-tâbhâne-i Câmi'-i Mehmed Paşa an-garîbân	Kefen 4
Cem'an 9, beher nefere üçer yüz akça virilmiştir.	
Mâh-ı Cemâziye'l-evvel	
An-tâbhâne-i Câmi'-i Kebîr an-garîbân	Kefen 2
An-tâbhâne-i Câmi'-i Davud Paşa an-garîbân	Kefen 3
An-tâbhâne-i Câmi'-i Gülfam an-garîbân	Kefen 4
An-tâbhâne-i Câmi'-i Mehmed Paşa an-garîbân	Kefen 3
Cem'an 12, beher nefere üçer yüz akça virilmiştir.	
Mâh-ı Cemâziye'l-ahir	
An-tâbhâne-i Câmi'-i Kebîr an-garîbân	Kefen 1
An-tâbhâne-i Câmi'-i Davud Paşa an-garîbân	Kefen 1
An-tâbhâne-i Câmi'-i Gülfam an-garîbân	Kefen 1
An-tâbhâne-i Câmi'-i Mehmed Paşa an-garîbân	Kefen 3
Cem'an 6, beher nefere üçer yüz akça virilmiştir.	
Mâh-ı Recebü'l-ferd	
An-tâbhâne-i Câmi'-i Kebîr an-garîbân	Kefen 2
An-tâbhâne-i Câmi'-i Davud Paşa an-garîbân	Kefen 3
An-tâbhâne-i Câmi'-i Gülfam an-garîbân	Hâlî
An-tâbhâne-i Câmi'-i Mehmed Paşa an-garîbân	Kefen 5
Cem'an 10, beher nefere üçer yüz akça virilmiştir.	
Mâh-ı Şa'bânü'l-mu'aazzam	
An-tâbhâne-i Câmi'-i Kebîr an-garîbân	Kefen 1
An-tâbhâne-i Câmi'-i Davud Paşa an-garîbân	Kefen 3
An-tâbhâne-i Câmi'-i Gülfam an-garîbân	Kefen 3
An-tâbhâne-i Câmi'-i Mehmed Paşa an-garîbân	Kefen 2
Cem'an 9, beher nefere üçer yüz akça virilmiştir.	
Mâh-ı Ramazânü'l-mübârek	
An-tâbhâne-i Câmi'-i Kebîr an-garîbân	Kefen 2
An-tâbhâne-i Câmi'-i Davud Paşa an-garîbân	Kefen 1
An-tâbhâne-i Câmi'-i Gülfam an-garîbân	Kefen 3
An-tâbhâne-i Câmi'-i Mehmed Paşa an-garîbân	Kefen 2
Cem'an 8, beher nefere üçer yüz akça virilmiştir.	
Mâh-ı Şevvâlü'l-mükerrerem	
An-tâbhâne-i Câmi'-i Kebîr an-garîbân	Kefen 1
An-tâbhâne-i Câmi'-i Davud Paşa an-garîbân	Kefen 1

An-tâbhâne-i Câmi'-i Gülfam an-garîbân	Kefen 1
An-tâbhâne-i Câmi'-i Mehmed Paşa an-garîbân	Hâlî
Cem'an 3, beher nefere üçer yüz akça virilmiştir.	
Mâh-ı Zilka'adetü'ş-şerife	
An-tâbhâne-i Câmi'-i Kebîr an-garîbân	Kefen 1
An-tâbhâne-i Câmi'-i Davud Paşa an-garîbân	Kefen 2
An-tâbhâne-i Câmi'-i Gülfam an-garîbân	Kefen 1
An-tâbhâne-i Câmi'-i Mehmed Paşa an-garîbân	Kefen 2
Cem'an 6, beher nefere üçer yüz akça virilmiştir.	
Mâh-ı Zilhicetü'ş-şerife	
An-tâbhâne-i Câmi'-i Kebîr an-garîbân	Kefen 1
An-tâbhâne-i Câmi'-i Davud Paşa an-garîbân	Kefen 1
An-tâbhâne-i Câmi'-i Gülfam an-garîbân	Kefen 2
An-tâbhâne-i Câmi'-i Mehmed Paşa an-garîbân	Kefen 1
Cem'an 5, beher nefere üçer yüz akça virilmiştir.	
Cem'an yekûn 95	
An-kirâ-i kolluk	2400
Üç re's asesân ücretleri	4320

Abdullah Efendi

Sûret-i ihrâcât ve mu'tâd-ı kadîm an-mâl-ı Mukâta'a-i Ze'âmet-i Üsküdar vâcib sene 1117.

Techîz ve tekfîn: 10.060

Asesân-ı kolluk: 5.000

Ber-mûceb-i defter-i müfredât-ı Abdullah Efendi berây-ı techîz ve tekfîn-i fukarâ vâcib sene 1117.

Neferen: 95x fî akça 300: 28.500

Kirâ-yı kolluk: 2.400

Asesân: 4.320

Bin yüz on yedi senesine mahsûb olmak üzere işbu defter hesâb olundukda doksan beş nefer beher nefere üçer yüz akçadan yirmi sekiz bin beş yüz akça techîz ve tekfîn ve iki bin dört yüz akça kirây-e-i kolluk ve dört bin üç yüz yirmi akça asesân ile otuz beş bin iki yüz yirmi akça eylemiştir. Ol bâbda fermân devletlü sultânım hazretlerininindir. Fî 16 S sene 1119.

Arz-ı bende-i bî-mikdâr oldur ki;

Ze'âmet-i Üsküdar ve Beytü'l-mâl Mukâta'ası mâlından techîz ve tekfîn için on bin altmış akça ve asesân-ı tomruk için beş bin akça ümenânın deynlerine mahsûb olunugelüp hâlâ bin yüz on yedi senesinde

işbu defter olunduğu üzere doksan beş nefer müteveffânın beher neferine üçer yüz akçadan yirmi sekiz bin beş yüz akça techîz ve tekfîn ve iki bin dört yüz akça kirâye-i kolluk ve dört bin üç yüz yirmi akça asesân ile otuz beş bin iki yüz yirmi iki akça eyledüğü hesâb olunmuşdur. Derkenârı mücebince sene-i sâbık üzere on bin altmış akça hesâbına îrâd ve masraf kayd olunmak için tezkiresi virilmek bâbında fermân devletlü sultânım hazretlerindir.

Tezkire dâde fî 22 S sene [1]119.

EK-2: 1 Kasım 1746-21 Ekim 1747 Tarihleri Arasında Defin Masrafları Üsküdar Zeameti ve Tevabii Mukataası Gelirlerinden Karşılanan Garibler (BOA, Cevdet Tasnifi Belediye Evrakı (C.BLD), nr. 70-3456)

Defter oldur ki; medîne-i Üsküdar'da bin yüz elli dokuz senesi Şevvâl-i Şerîf'inin on altıncı gününden bin yüz altmış senesi Şevvâl'inin on altıncı gününe gelince on iki ayda medîne-i mezbûrede hanlarda ve hamâm külhânlarında ve cevâmî' etrâfında ve tavhâne ve vakf handa bilâ-muhallefât vefât iden garîb cenâzelerinin techîz ve tekfîn bahâları şer'an beytü'l-mâlden iktizâ itmeğin hâlâ medîne-i mezbûrede subaşı ve emîn-i beytü'l-mâl olan Mustafa Ağa ibn-i el-Hâc Mehmed'in târîh-i mezbûrda ma'rifet-i şer'le techîz ve tekfîn ve mekâbirlerine defne harc ve sarf eylediği meblağ ile fevt olan gurebâlardır ki ale'l-infirâd ber-vech-i âtî zikr olunur. Fi'l-yevmi'l hâmis aşer min-Muharremi'l-harâm sene ihdâ ve sittîn ve mi'ete ve elf.

Büyük Hamam külhânında fevt olan garîbin techîz ve tekfîn ve levâzım-ı kabri 315 Akça Fî 27 Şevvâl	Yine târîh-i mezbûrda Vakıf Han'da fevt olan garîb techîz ve tekfîn 330 Akça	Yine târîh-i mezbûrda (...) Hamamı kurbunda fevt [olan] dilenci masrûfı 300 Akça
Târîh-i mezbûrda tahta odalarda fevt [olan] dilenci masrûfı 315 Akça	Küçük Hamam külhânında fevt olan garîb masrûfı 340 Akça	Kadı Hanı'nda fevt olan garîb masrûfı 300 Akça
Vakıf Han'da fevt olan garîb masrûfı 300 Akça	Yine Kadı Hanı'nda fevt olan garîb masrûfı 315 Akça	Yine Vakıf Han'da fevt olan garîb masrûfı 320 Akça
Balaban İskeleyi'nde fevt olan garîb masrûfı	(...) Han'da fevt olan garîb masrûfı	İskele Cami'i kurbunda fevt olan garîb masrûfı

345 Akça	315 Akça	330 Akça
Yine Vakıf Han' da fevt olan garîb masrûfı 330 Akça	Yine İskele Cami' i kurbunda fevt olan garîb masrûfı 315 Akça	Büyük İskele' de sokakda fevt olan garîb masrafı 345 Akça
Carbaz Kethüdâsı Hanı' nda fevt olan garîb masrûfı 345 Akça	Karbaş Hanı' nda fevt olan garîb masrûfı 300 Akça	Papasoğlu Hanı' nda fevt olan garîb masrûfı 315 Akça
Balaban' da bekâr odasında fevt olan garîb masrûfı 300 Akça	Yeni Cami' 'de çınar altında fevt olan garîb masrûfı 345 Akça	Vakıf Han' da fevt olan garîb 345 Akça
Değirmen Hanı' nda fevt olan garîb masrûfı 315 Akça	İskele Câmî' i kurbunda fevt olan garîb masrûfı 315 Akça	Tabutcular içinde fevt olan garîb masrûfı 345 Akça
Selamiye' de furunda fevt olan garîb masrûfı 345 Akça	Kefce Mahallesi' nde odalarda fevt olan garîb masrûfı 300 Akça	Ağa Hamamı sükunda fevt olan garîbin masrûfı 345 Akça
Kur[u]balık Hanı' nda def' aten fevt olan garîb aded 2 masrûfı 630 Akça	Yine İskele Câmî' 'inde sofada fevt olan garîb masrûfı 345 Akça	Balaban İskelesi' nde fevt olan garîb masrûfı 345 Akça
Deve Hanı' nda fevt olan garîb masrûfı 330 Akça	Yine Vakıf Han' da fevt olan garîb masrûfı 330 Akça	Yine Vakıf Han' da fevt olan garîb Emir Hasan 300 Akça
Müjdecibaşı Konağı' nda fevt olan garîb masrûfı 300 Akça		
Cem' an yekûn 11.315 Yalnız on bir bin üç yüz on beş akçadır.		

Hurrîre be-inhâi' l-emîni' l-merkûm ve bi-kavlihi

Evliyâzâde Ahmed el-mevlâ hilâfeti be-medîneti Üsküdar el-mahrûse nemekahü' l-fakîr ileyi azze şânühu gufire leh.

EK-3: 21 Ekim 1747-27 Haziran 1748 Tarihleri Arasında Defin Masrafları Üsküdar Zeameti ve Tevabii Mukataası Gelirlerinden Karşılanan Garibler (BOA, Cevdet Tasnifi Belediye Evrakı (C.BLD), nr. 70-3456)

Bin yüz altmış senesi Şevvâl'inin on altıncı gününden altmış bir senesi Recebül'ferdi guresine gelince sekiz buçuk ayda medîne-i mezbûrede hanlarda ve bekâr odalarında ve cevâmi' ve tavhâne etrâfında ve vakf hanlarda bilâ-muhallefât vefât iden gurebâ cenâzelerinin techîz ve tekfîn ve levâzım-ı kabri şer'an beytü'l-mâlden iktizâ itmeğin hâlâ medîne-i mezbûrede subaşı ve emîn-i beytü'l-mâl olan Mustafa Ağa ibn-i el-Hâc Mehmed'in zikr olunan sekiz buçuk ayda ma'rifet-i şer'le zikri âti merkûmûnun techîz ve tekfîn ve mekâbirlerine defne bâ-fermân-ı âli iktizâ iden cebelilerine harc ve sarf eylediği meblağ ile fevt olan gurebâlar ve iktizâ iden cebelilerdir ki ale'l-infirâd tafsîlen zikr olunur. Hurrîre fi'l-yevmi'l-evvel min-Recebî'l-ferd li-sene ihdâ ve sittîn ve mi'ete ve elf.

İskele'de Vakıf Han'da def'aten bir günde vefât [iden] gurebâ aded 2 techîz ve tekfîn ve lâzım-ı kabri 720 Akça	Medîne-i mezbûrede Câmî-i Cedîd havlusunda vefât iden gurebâ aded 1 techîz ve tekfîn 360 Akça	İskele kurbunda vefât iden Meczûb Abdî Şah techîz ve tekfîn 360 Akça
Def'a Vakıf Han'da vefât iden garîb 1 techîz ve tekfîn 360 Akça	İskele kurbunda işkenbeci dükkânında vefât [iden] garîb techîz ve tekfîn 360 Akça	Medîne-i mezbûrede Şarlıoğlu Osman'ın südcü kârhanesinde vefât iden garîbin techîz ve tekfî ve levâzım-ı kabri 360 Akça
Medîne-i mezbûrede Çakıroğlu menziline vefât iden sâ'ile avret techîz ve tekfîn ve levâzım-ı kabri 360 Akça	Istavroz karyesinde bekâr odasında vefât iden garîbin techîz ve tekfîn ve levâzım-ı kabri 360 Akça	Büyük Hamam furununda vefât iden garîbin techîz ve tekfîn ve levâzım-ı kabri 360 Akça
Ağa Hamamı'nda Kel Muslu'nun menziline vefât iden garîb aded 2 techîz ve tekfîn ve levâzım-ı kabri 720 Akça	Def'a Vakıf Han'da vefât iden garîbin techîz ve tekfîn ve levâzım-ı kabri 360 Akça	Balaban'da südcü kârhanesinde vefât iden garîb 1 techîz ve tekfîn ve levâzım-ı kabri 360 Akça
Küçük Hamam külhânında vefât iden garîb 1 techîz ve tekfîn ve levâzım-ı kabri 360 Akça	Kassâm Bostanı'nda vefât iden garîb 1 techîz ve tekfîn ve levâzım-ı kabri 360 Akça	Şeyh Cami'i'nde vefât iden garîb 1 techîz ve tekfîn 360 Akça

Vakıf Han'da vefât iden garîb 1 techîz ve tekfîn ve levâzım-ı kabri 360 Akça	Def'a yine Vakıf Han'da vefât iden garîb 1 techîz ve tekfîn ve levâzım-ı kabri 360 Akça	Atbazarı hâricinde Kadı Hanı'nda vefât iden garîbin techîz ve tekfîn ve levâzım-ı kabri 360 Akça
Haffâfhâne kurbunda vefât iden garîb 1 techîz ve tekfîn ve levâzım-ı kabri 360 Akça	Ve bâ fermân-ı âlî Kartal cânibine irsâl olunan otuz bir aded cebeliler ücreti 3720 Akça	
Cem'an el-masrâf-ı cenâze ve cebeliler 11.280 Yalnız on bir bin iki yüz seksen akça		

Hurrire be-ma'rifeti'l-emîni'l-merkûm

es-Seyyid Mustafa el-mevlâ be-hilâfe be-medîne-i Üsküdar el-mahrûse nemekahü'l-fakir ileyhi azze şânuhu gufire leh.

EK-4: 14 Eylül 1749-2 Eylül 1750 Tarihleri Arasında Defin Masrafları Üsküdar Zeameti ve Tevabii Mukataası Gelirlerinden Karşılanan Garibler (BOA, *Bâb-ı Defterî-Başmuhasebe Kalemi Dosya Tasnifi (D.BŞM)*, nr. 3969-80)

Telhîs mücebince mahsûb olunmak buyruldu. Fî 8 S sene 1164.

Arz-ı bendeleridir ki;

Üsküdar'da fevt olan fukarâ-i Müslimînin techîz ve tekfîni akçası olmak üzere İstanbul Gümrüğü mülhakâtından olan Üsküdar Ze'âmeti ve İhtisâb ve Beytül mâl Mukâta'ası mâlına beher sene on bin altmış sağ akça mahsûb olunu geldiği mukayyed olmağla bin yüz altmış iki senesi için dahi Üsküdar nâ'ibi efendinin virdiği işbu memhûr defteridir. Ma'lûm-ı devletleri buyuruldukda meblağ-ı mezkûr ber-vech-i muharrer sâbık mücebince İstanbul Gümrüğü Emîni es-Seyyid İshak Ağa kullarının yüz altmış iki senesi hesâbına mahsûb olunmak bâbında fermân devletlü, sa'âdetlü sultânım hazretlerindir.

Defter oldur ki; medîne-i Üsküdar'da subaşı ve emîn-i beytül mâl olan es-Seyyid İbrahim Ağa ibn-i Abdülbaki nâm kimesne bin yüz altmış iki senesi Şevvâlü'l-mükerrem guresinden sene-i mezbûr Ramazânü'l-mübârek gâyetine gelince on iki ayda emîn-i mezbûrun bâ-fermân-ı âlî

Kartal kazâsına irsâl için virdiği cebeli ücretleri ile medîne-i mezbûrede bilâ-vâris fevt olup ma‘rifet-i şer‘le defn eylediği gurebâ defteridir ki ber-vech-i âtî zıkr olunur. Fi'l-yevmi'l-aşer min Şevvâli'l-mükerrerrem sene selase ve sittin ve mi'ete ve elf.

Iskele kurbunda kahvehânde vefât iden Â'mâ Ali'nin masârıf-ı defni 360 Akça	Davud Paşa Câmî'-i Şerifi'nde vefât iden Süleyman'ın masârıf-ı defni 360 Akça	At Bâzârı'nda Canbaz Ahurı'nda vefât iden Mehmed'in masârıf-ı defni 360 Akça
Yine medîne-i mezbûrede Vakf Hân'da vefât iden garîbin masârıf-ı defni 360 Akça	Hasan Ağa Mahallesi'nde vefât iden Zeyneb nâm hatunun masârıf-ı defni 450 Akça	Bulgurlu Mahallesi'nde vefât iden Gülbahar Hatun'un masârıf-ı defni 480 Akça
Bülbül Deresi'nde Tekye'de vefât iden Abdullatif nâm kimesnenin masârıf-ı defni 360 Akça	Medîne-i mezbûre iskelesinde Köşk içinde fevt sakanın masârıf-ı defni 360 Akça	Toygar Mahallesi'nde fevt Rabia'nın masârıf-ı defni 470 Akça
Balaban kurbunda fevt Salih nâm kimesnenin masârıf-ı defni 360 Akça	Gülfam Mahallesi'nde fevt Ayşe nâm hatunun masârıf-ı defni 400 Akça	Eski Hamam külhânunda fevt Derviş masârıf-ı defni 360 Akça
Câmî'-i Cedîd havlısında fevt garîbin masârıf-ı defni 360 Akça	Kayıkhâne'de fevt Berbât(?) nâm garîbin masârıf-ı defni 360 Akça	Bülbül Deresi'nde fevt garîbin masârıf-ı defni 360 Akça
Hacı Hesnâ Hatun Mahallesi'nde fevt Fatma'nın masârıf-ı defni 400 Akça	Kızlar Ağası Çeşmesi kurbunda fevt garîbin masârıf-ı defni 360 Akça	Doğancılar'de hânda fevt olan garîb masârıf-ı defni 360 Akça
Emîn-i mezbûrın bâ-fermân-ı âlî mürûr iden hazîne için müddet-i mezbûrede virdiği cebeli ücretleri 3.120		
Cem'an 10.000 Yalnız on bin akçadır		

Hurrire bi-kavli'l-merkûm.

Yahya el-mevlâ be-hilâfe be-medîne-i Üsküdar el-mahrûse nemakahu'l-fakîr aleyhi azze şânuhu gufire leh.

Sâbıkı derkenâr oluna.

An-mâl-ı Ze'âmet-i Üsküdar ve İhtisâb ve Beytül-mâl vâcib an-gurre-i M sene 1162. Be-gümrük-i İstanbul ilhak şude.

Be-cihet-i techîz ve tekfîn-i fukarâ-i Müslimîn beher sene ber-mûceb-i mu‘tâd-ı kadîm be-deyn-i emîn mahsûb şude.

Fî sene: 10.060

Vech-i meşrûh üzere Ze‘âmet-i Üsküdar ve İhtisâb ve Beytûlmâl Mukâta‘ası’nın beher sene-i fukarâ-i Müslimîn için techîz ve tekfîn yalnız on bin altmış akça bâ-telhîs ve fermân-ı âlî îrâd ve masraf olunup meblağ-ı mezbûr emîn deynine mahsûb oluna geldiği mukayyed olmağla bin yüz altmış iki senesiçün îrâd ve masraf olunmak ricâ ider. Emr ü fermân devletlü sultânım hazretlerindedir. Fî 24 M sene 1164.

“ORPHAN BURIALS IN THE OTTOMAN EMPIRE: THE CASE OF USKUDAR IN
THE XVIIIITH CENTURY”

Abstract

This study is based on how the orphans were buried in the Ottoman Empire by focusing on XVIIIth century Üsküdar example. The main source of this study is the documents and notebooks in the Presidency Ottoman Archive and the Ottoman Court Records. In this context, firstly the character of the state treasury units who had the right of action for the orphan’s properties was examined. Then, which individuals and institutions dominated Üsküdar’s treasury revenues were discovered. After determining the scope of treasury incomes in Üsküdar, how the orphan burials were carried out within this context was examined. In this regard, these questions are tried to be answered, who were the orphans of Üsküdar, who organize their funerals, how many orphans died in a year, how the expenses were financed and who buried these people? The identified number of deaths, place of death and funeral costs were given statistically. The connection between migration and epidemic diseases and death rates are tried to be determined.

Keywords

Üsküdar, orphans, garib, funeral, beytûlmâl, XVIIIth Century.

16. YÜZYILDA NIKSAR'DA TIMARLI SİPAHİLER *

Leyla AKSU KILIÇ**

ÖZET

Osmanlı Devleti'nin askerî ve ekonomik gücünün temelini tımar sistemi, tımar sisteminin en önemli güç kaynağını ise tımarlı sipahiler oluşturmaktadır. Çünkü sistemin işleyiş mekanizmasında tımarın intikali ve tevcihati sipahiler üzerinden gerçekleşmektedir. Bu sebeple Osmanlı devlet mekanizmasının askerî, idarî ve malî temelini oluşturan yapı taşlarından biri olan tımar sisteminin de en önemli dişlisi "tımarlı sipahiler"dir. Çalışmamızda "Osmanlı'da tımarlı sipahi olmak" hususu yöre temelli ele alınmakta ve tımarlı sipahilerin, tımara hak kazanma ve tımarını kaybetme süreci tahlil edilerek bir yörede ya da bölgedeki tımarlı sipahilerin profili ortaya çıkarılmaya çalışılmaktadır.

Bu çalışmada, Osmanlı Devleti'nde 16. yüzyılda Sivas sancağına bağlı Niksar nahiyesindeki tımar ve zeamet sahipleri, tımar tevcih prosedürü üzerinden ele alınmıştır. Yüzyıl boyunca tutulmuş olan Tımar ve Zeamet Ruznamçe Defterleri (Osmanlı Arşivi Defterhâne-i Âmiri kataloğunda yer alan) kaynak alınarak 16. yüzyılda Niksar'daki tımarın intikali ve tevcihi hususu tımar almaya hak kazanan ve tımarını kaybeden sipahiler, memur oldukları seferler ile gösterdikleri yararlılık ve yoldaşlıklar çerçevesinde ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler

Osmanlı Devleti, Tımarlı Sipahi, Niksar, Tımar ve Zeamet Ruznamçe Defteri .

* Araştırma Makalesi. Makalenin geliş tarihi: 11.12.2022 / Kabul tarihi: 02.06.2023

Bu çalışma, "16. Yüzyılda Niksar'da Tımarlı Sipahiler (Tımar ve Zeamet Ruznamçe Defterine Göre)" adıyla 11-13 Kasım 2022 tarihleri arasında düzenlenen *Orta Karadeniz Havzasında Tarih ve Kültür Sempozyumu Tokat-Ordu* sempozyumunda sözlü olarak sunulmuş olan bildirinin üzerinde yeniden çalışılmış ve genişletilmiş halidir.

** Dr. Öğr. Üyesi, Uşak Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, leyla.aksu@usak.edu.tr, (ORCID ID: 0000-0003-0653-2027).

Giriş: 16. Yüzyılda İdari Yapılanma, Kaynaklar Ve Sınırlılıklar

Kadim bir geçmişe sahip olan Niksar, Antikçağda Hitit, Frig, Med, Pers, Pontus, Grek ve Roma idaresine girmiş, Pontus döneminde Kaberia (Cabira) adıyla anılmış ve General Pompeius (M.Ö. 66-62) döneminde yeniden inşa edilerek adı Diaspolis olarak değiştirilmiştir. Tiberius zamanında (M.S. 14-37) Neo-Caesarea (Yeni Kayseriye), Bizans döneminde ise Neo-Caesarea ve Harsanisiya adı kullanılmıştır. Şehir, *Danışmendnâme*'de Harsanosiyye ve Niksar adıyla kaydedilirken, Anadolu Selçukluları zamanında Niksar (Neklsar) "Darülükbal" olarak geçmiştir.¹ Danışmendliler ile Türklerin varlığına tanık olduğumuz bölge, Osmanlı öncesi birçok devletin hâkimiyet mücadelesine sahne olmuştur.² Yıldırım Bayezid döneminde Niksar'ı da içine alan Sivas, Kayseri ve Tokat bölgesi

¹ Besim Darkot, "Niksar", *İslam Ansiklopedisi (MEB)*, 9, Ankara 1964, 273-275; Niksar'ın Roma ve Bizans dönemine dair bkz. Ü. Melda Ermiş, "Neokaisareia/Niksar'daroma ve Bizans Dönemine Ait Arkeolojik Veriler", *Höyük*, 7, Ankara 2014, 43-67; Hanefi Bostan, "Niksar", *İslam Ansiklopedisi (DİA)*, 33, İstanbul 2007, 119.

² Dönemin tarihlerinden Niksar'daki Danışmendlilerin varlığını takip etmek mümkündür; Reşidüddîn Fazlullâh, *Câmi'ü't-Tevârih (Zikr-i Târih-i Âl-i Selçûk)*, (Tercüme ve notlar: Erkan Göksu, H. Hüseyin Güneş), İstanbul 2014; Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, *Câmiu'd-Düvel, Selçuklular Tarihi II, Anadolu Selçukluları ve Beylikler*, (Yayınlayan: Ali Öngül), İzmir 2001; Süryani Patrik Mihail, *Süryani Patrik Mihail Vekayinâmesi*, II. Kısım (1042-1195), (Tercüme: H. Andreasyan), Ankara 1944. Ayrıca konu ile ilgili Mükrimin Halil Yinanç, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri I. Anadolu'nun Fethi*, İstanbul 1944; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 1993; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Rıdvan Nafiz Ergüer, *Sivas Şehri*, (Yayın Hazırlayan: Recep Toparlı), Ankara, 2020; Osmanlı öncesinde Sivas'ta hakimiyet kuran Eretna Devleti ve Kadı Burhaneddin Devleti hakkında bkz. Aziz B. Erdeşir-i Esterâbâdî, *Bezm u Rezm*, (çev.: Mürsel Öztürk), Ankara 2014; Abdülkerim Özaydın, "Dânişmendliler", *İslam Ansiklopedisi (DİA)*, 8, İstanbul 1993, 469-474; Abdülkerim Özaydın, "Kadı Burhâneddin Devleti", *İslam Ansiklopedisi (DİA)*, 24, İstanbul 2001, 75-76; Yaşar Yücel, *Kadı Burhaneddin Ahmed ve Devleti (1344-1398)- Mutahharten ve Erzincan Emirliği*, Ankara 1983; Muharrem Kesik, "Dânişmendli Beyliği-Bizans (Doğu Roma) İmparatorluğu İlişkileri (1071-1178)", *Osmanlı Araştırmaları-Prof. Dr. Muammer Kemal Özergin Hatıra Sayısı-II, XXXIV*, İstanbul 2009; Osmanlılara kadar sahadaki hâkimiyet mücadelesine dair bir değerlendirme için bkz. Gaye Yavuzcan-Pınar Savaş, "Türkiye Selçuklularından Osmanlılara-Alternatif İdeolojilerin Mücadelesinde Sivas", *Her Yönüyle Sivas Kongresi'nin 100. Yılında Sivas Uluslararası Sempozyumu*, (Ed. Hakan Yekbaş-Ahmet Yüksel), 1, Sivas 2019, 149-191.

Osmanlı hâkimiyetine girmiştir.³ Ancak Fetret döneminde Timur'un siyaseti ile kaybedilen bölge, Mehmed Çelebi'nin veziri Bayezid Paşa'yı Sivas'a göndermesi ile tekrar ele geçirilmiş⁴ ve 15. yüzyıldan itibaren Niksar şehrinde Osmanlı'nın imar ve inşa faaliyetleri devam etmiş ve çok sayıda vakıf eseri kurulmuştur.⁵

Osmanlı döneminde Niksar, Rum Eyaletinin sınırları içinde bulunan Sivas sancağına bağlı bir idari birim olmuştur. II. Murad'ın saltanatının sonlarına doğru Rûm Vilâyeti, Cânîk ve Çorum bölgelerini içine alarak genişlemiş, buna daha sonra Karahisar-ı Şarki de eklenmiştir. 16. yüzyıl başlarına ait bir kısım tahrir defterlerinden hareketle "Vilâyet-i Rûm-ı Kadîm"⁶ denilmekte olan Rûm Eyâleti, Çorum ve Bozok havalisi hariç tutularak beş livadan mürekkep olup bunlardan Tokat ile Sivas aynı sancak dâhilinde, Sonisa-Niksar tek bir sancak halinde, Amasya, Cânîk ve Karahisar-ı Şarkî ise müstakil olarak yer almışlardır.⁷ 16. yüzyılın başlarına

³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi I*, Ankara 1982, 297-299.

⁴ XV. asrın ortalarında Niksar şehrinin sosyal ve iktisadi yapısını ortaya çıkarmaya yardımcı olacak olan iki Mufassal Tahrir Defteri bulunmaktadır. Bu defterlerden ilki 1455 (859) ikinci mufassal defter 1456 (860) tarihlidir. Bu defterlerden hareketle kazanın 15. yüzyıldaki idari ve sosyo-ekonomik yapısı hakkında bilgi sahibi olmak mümkündür. Hanefi Bostan, "XV. Asrın Ortalarında Niksar Şehrinin Sosyal ve İktisadi Yapısı", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 1, İstanbul 1999, 184-185; Hanefi Bostan, "XV. ve XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Yönetiminde Niksar Şehri (1455-1574)", *XII. Türk Tarih Kongresi (4-8 Ekim 1999) Kongreye Sunulan Bildiriler*, III/III, Ankara 2002, 1485-1512; Osmanlı Devleti Fatih döneminde önce Gedik Ahmed Paşa'nın teklifiyle, Akkoyunlu topraklarının yağmalanması amacıyla, meşhur akıncılardan Mihaloğlu Ali Bey'i Sivas Vilâyeti'ne, kardeşi İskender Bey'i Kayseri Sancağı'na ve Bali Bey'i de subaşı olarak Niksar'a tayin etmiştir. Bizzat Fatih'in komutasındaki Osmanlı ordusunun Sivas'a gelmesi, Sivaslılar üzerinde büyük bir memnuniyete sebep olmuştu. Ordusunu Sivas'ta tertipleyen Fatih, 1473 Ağustosunda Akkoyunlular'a karşı Otlukbeli Zaferi'ni kazanmıştır. Ömer Demirel, *Osmanlı Dönemi Sivas Şehri ve Esnaf Teşkilatı*, Sivas 1998, 10.

⁵ Ali Açıkel, "Niksar Kazası Sinan Bey Vakıfları", *Vakıflar Dergisi*, 48, Ankara 2017, 18.

⁶ Ahmet Şimşirgil, "Osmanlı Taşra Teşkilâtında Rûm Beylerbeyliği", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, 5, İstanbul 1989, 292; Erol Özvar, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı Taşra Maliyesinde Değişim: Rum Hazine Defterdarlığından Tokat Voyvodalığına Geçiş*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 1998, 17.

⁷ Tayyib Gökbilgin, "15 ve 16. Asırlarda Eyâlet-i Rûm", *Vakıflar Dergisi*, VI, Ankara 1965, 53.

tarihlendirilen TT 387 nolu muhasebe icmâl defterinde⁸ Rum eyaletine bağlı livalar Amasya, Çorumlu, Tokat ve Sivas, Sonisa ve Niksar, Karahisar-ı Hasandırız, Canık, Trabzon, Kemah, Bayburd, Malatya, Gerger ve Divriği'dir⁹. Buna göre "Mücmel-i mahsûlât-ı reâyâ-yı Rûm" olarak anılan tahrirde Karahisar-ı Şarkî, Niksar ve Sonisa gibi yerlere de idari, malî bakımlardan birinci derecede bir ünite vasfı tanınmış ve tahriri yapan Mehmed bin İbrahim adlı tahrir eminine göre, bu eyaletin içinde saydığı bu on bir kazadan biri Niksar olmuştur.¹⁰ 19. yüzyılda ise Sivas vilayetine bağlı olan Tokat kazası (1879) sancak statüsü almış ve Niksar ile beraber Erbaa ve Zile kazaları da Tokat'a bağlanmıştır.¹¹

Niksar idari olarak bir "kaza" birimidir ancak 15. yüzyıl tahrirlerinde ve arşiv kaynaklarında "nahiye" tabiri kullanılmaktadır¹² ki çalışmamızda kullanılan *Tımar ve Zeamet Ruznamçe Defterlerinde* de Niksar bir "tımar birimi" olarak yine nahiye şeklinde kaydedilmiştir. Bir kaza birimi olarak 15. yüzyılda Niksar'da kadının dışında subaşı (zaîm), ser-asker, dizdar ve kethüda gibi görevliler ve çok sayıda farklı sosyal zümreler bulunmaktadır.¹³ Bu görevlileri 16. yüzyıla ait ruznamçe kayıtlarından da - aşağıda ele alınacaktır- takip etmemiz mümkün olmuştur.

⁸ Üçler Bulduk, "Çorum Sancağının Osmanlı İdari Teşkilatındaki Yeri - I", *OTAM/Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 3, Ankara 1992, 130; Adnan Gürbüz, "XV-XVI. Yüzyıllarda Sivas Şehrinde İdari ve Ekonomik Yapı", *Vakıflar Dergisi*, XXVI, Ankara 1997, 88; Tayyip Gökbilgin, "a.g.m.", 54; Huri Cihan İslamoğlu, "State and Peasants in the Ottoman Empire", *The Ottoman Empire and the World Economy*, (Ed. Huri Cihan İslamoğlu İnan), Cambridge 1987, 129-130; Fatma Acun, *Karahisar-ı Şarkî ve Koyluhisar Kazaları Örneğinde Osmanlı Taşra İdaresi (1485-1569)*, Ankara 2006, 21.

⁹ Ömer Lütfi Barkan, "H. 933.934 (M. 1527-1528) Tarihli Mali Yılına Ait Bir Bütçe Örneği", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası (İFM)*, 15/1-4, İstanbul 1955, 261.

¹⁰ Tayyip Gökbilgin, "a.g.m.", 54.; Mehmet Beşirli, "Tokat Voyvodalığı (1774-1842)", *Belleken*, 69/254, Ankara 2005, 163.

¹¹ Esat Aktaş, "19. Yüzyılın Sonunda Tokat Sancağı", *Mavi Atlas*, 9/1, Gümüşhane 2021, 100; Ali Açıklı-Mehmet Mercan, "Niksar Kazasının İdari Durumu ve Nüfus Yapısının Dini ve Etnik Açından Analizi (1880-1916)", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 19/21, Ankara 2002, 237.

¹² 15. Yüzyıl tahrir defterlerine ve mühimme defterlerine dayalı olarak Niksar'ın ele alındığı bir çalışma için bkz. Hanefi Bostan, "a.g.m.", 185.

¹³ Hanefi Bostan, "a.g.m.", 185-190.

Osmanlı devlet mekanizmasının askerî, idarî ve malî temelini oluşturan yapı taşlarından biri olan tımar sisteminin en önemli unsuru olan sipahileri inceleyen bu çalışmada, Niksar'ın bir tımar birimi olarak nahiyeye sıfatıyla kayıtlara geçtiği 16. yüzyıldaki tımarlı sipahilerinin durumu çeşitli yönleriyle aydınlatılmaya çalışılacaktır. Sivas sancağına bağlı olan Niksar nahiyesindeki tımarlı sipahi profilleri ortaya konularak, tımar ve zeamet sahipleri yöredeki tımar tevcih prosedürü çerçevesinde değerlendirilecektir. Bunun için Osmanlı Arşivi'nde *Tımar ve Zeamet Ruznamçe Defterleri* kataloğunda yer alan ve Sivas Sancağını içine alan en erken tarihli (H.942/M.1535 tarihli) defterden başlamak üzere yüzyıl dönümüne denk gelen H. 1009/M. 1600-1601 tarihli deftere kadarki -Defterhâne-i Âmire kataloğunda tespit edilen- Niksar nahiyesine ait kayıtlar tahlil edilmiştir.

Çalışmada kullanılan defterlerle ilgili ayrıntılara geçmeden önce, *Tımar ve Zeamet Ruznamçelerinin*, biyografik kaynak olarak değerlendirildiği ve "içerisine ilgili ve tezkirelerin sırasına göre kaydolunduğu" ve "tımar almaya hak kazanmış kişinin berat alabilmesi için defterhâne tarafından verilen tezkire sûretlerini ihtiva eden ve tımarlarla ilgili en son bilgileri ihtiva eden" defterler olarak tanımlandığını ifade etmeliyiz. Aynı zamanda bu defterler tımar sahiplerinin ve aynı şekilde tımar isteyenlerin isimlerini, tımar hâsıllarını, tımar sahipleri ile tımara talip olanlar hakkında geniş biyografik malûmatı, bazen menşeleri, askerî faaliyetleri ve üst makamlarla şahsi ilişkileri hakkında kısa bilgileri ihtiva etmektedir.¹⁴

Bu çalışmada kullanılan *Tımar ve Zeamet Ruznamçe Defterleri* de, yukarıda bahsedilen defter grubu ile benzer muhtevaya ve biyografik içeriğe sahiptir. Bu biyografik içerikten yola çıkarak araştırmamızda Niksar nahiyesinde 16. yüzyılda tımar ve zeamet sahiplerinin kimler olduğu, tımara hak kazanmak için gösterdikleri yararlılıkların, katıldıkları seferlerin, muharebelerin ve kale tamiratlarının yanı sıra verilen tımar ve terakkiler ile ilgili hususlar tahlil edilmeye çalışılacaktır. 16. yüzyılda Niksar nahiyesindeki tımarlı sipahiler kimlerdi, kimin oğlu ve karındaşı idiler, ne tür yararlılık göstermişlerdi, hangi muharebe ya da muhafazaya katılmış ve

¹⁴ Lajos Fekete, *Die Siyagat-Schrift in der Türkischen Finanzverwaltung*, Budapest 1955, s. 107'den naklen Nejat Göyünç, "Tımar Ruznamçe Defterleri'nin Biyografik Kaynak Olarak Önemi", *Bellekten*, LX/227, Ankara 1996, 127; Erhan Afyoncu, *Osmanlı Devlet Teşkilâtında Defterhâne-i Âmire (XV-17I. Yüzyıllar)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü (Doktora Tezi), İstanbul 1997, 27.

kendilerine kaç akçe tımar tevcih edilmişti türündeki pek çok soruya cevap aranacaktır. Bu sebeple çalışmada Niksar nahiyesindeki tımarların intikali ve tevcihi ile ilgili süreç ve bürokratik muamelat analiz edilmeye çalışılmıştır.

Osmanlı Arşivi'nin Defterhâne-i Âmire kataloğundaki *Tımar ve Zeamet Ruznamçe Defterlerinin* tamamı taranmış olup, bunlardan 29'unun (nr. 2-6-2106-7-10-14-15-33-34-36-2127-83-85-95-110-115-128-132-2143-153-2149-164-172-2250-202-222-227-239-237) Sivas sancağına ait veriler içerdiği belirlenmiştir. Defterlerde Niksar'a dair kayıtlar çalışmanın temel kaynak grubunu oluşturmaktadır. Bunlardan en erken tarihlisi DFE_RZ_D. 2 numaralı olup 1535 yılına ait verileri ihtiva etmektedir. En geç tarihlieleri – çalışmada kullanılan- ise DFE_RZ_D. 237 ve 239 numaralı olup 1600-1601 yıllarına denk gelmektedir. 2 ve 172 numaralı ruznamçe defterleri yıpranmış olmakla birlikte bunlardan ikincisi yine de mümkün olduğu ölçüde taranmıştır. 7, 132 ve 2143 numaralı defterlerde Niksar'la ilgili kayda rastlanmamıştır. Ayrıca, arşiv sisteminde Sivas sancağına ait olduğu belirtilen 2127 numaralı defterin Kastamonu'ya ait tespit edilmiştir.

1. NİKSAR'DA TIMARLI SİPAHİLER VE TIMAR SİSTEMİNİN İŞLEYİŞİ

Osmanlı idari sisteminde, eyalet biriminin başında yönetici olarak beylerbeyi, sancaklarda ise sancakbeyi bulunmaktaydı. Bunlar tımarlı sipahiler ve zeamet sahipleri ile birlikte tımar sisteminin işleyişindeki en önemli organlardan ikisini teşkil etmekteydi.¹⁵ İdarî ve askerî bir birim olarak sancaklar nahiyelerden oluşmaktaydı.¹⁶ Niksar, bu dönemde Sivas Eyaletine bağlı bir nahiye birimidir. Bu sebeple Niksar nahiyesindeki tımar ve zeamet kayıtlarını, Sivas sancağına ait *Tımar ve Zeamet Ruznamçe Defterlerinde* tespit etmek mümkün olmuştur.

¹⁵ Yaşar Yücel, "Osmanlı İmparatorluğunda Desantralizasyona (Adem-i merkezîyet) Dair Genel Gözlemler", *Belleten*, 38/152, Ankara 1974, 665.

¹⁶ Halil İnalçık (nşr.), *Hicrî 835 Tarihli Sûret-i Defter-i Sancak-i Arvanid*, Ankara 1954, 108; Metin Kunt, *Sancaktan Eyâlete 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi*, İstanbul 1978, 18-19.

Tablo 1: Niksar Nahiyesindeki Tımar ve Zeamet Kayıtlarının Dağılımı

	Niksar	Mükerrer Kayıt	Kalan Kayıt
Tımar	169	6	163
Zeamet	51	2	49
Toplam	220	8	212

Niksar nahiyesinde tımar ve zeamet kaydı tutulmuş sipahilerin dağılımını gösteren tabloya göre Budak veled-i Pir Hasan, Turgud veled-i Mustafa, Ali, İskender veled-i Abbas, Ahmed veled-i Kâtip Mehmed (6 kayıt) isimli tımar sahipleri ile Mehmed isimli zeamet sahibine (3 kayıt) dair kayıtların mükerrer olduğu tespit edilmiştir. Mükerrer kayıtları çıkardığımızda nahiyedeki toplam 212 kaydın 163'ü tımarlı sipahi, 49'u zeamet sahibidir. Niksar nahiyesindeki kayıtların tarihlerine göre kayıt tutulma trendleri de sorgulanmıştır. Buna göre kayıtların tarihleri ve sayıları şu şekildedir; 1554 (7 kayıt); 1555 (4 kayıt); 1557 (2 kayıt); 1561 (4 kayıt); 1562 (3 kayıt); 1571 (16 kayıt); 1572 (4 kayıt); 1585 (28 kayıt); 1586 (14 kayıt); 1588 (11 kayıt); 1589 (17 kayıt); 1590 (7 kayıt); 1592 (14 kayıt); 1593 (1 kayıt); 1594 (13 kayıt); 1595 (23 kayıt); 1596 (1 kayıt); 1597 (21 kayıt); 1599 (13 kayıt); 1600-1601 (17 kayıt). Tımar tevcihatına dair tutulan bu kayıtların tarihlerine göre bir tahlili yapıldığında, 16. yüzyılın ortalarında 10'un altında olan kayıt trendinin 1570'li yıllara gelindiğinde iki katı oranında artış gösterdiği ve yüzyılın sonunda benzer artış eğiliminin devam ettiği görülmektedir. Bu artış trendini nasıl izah edebiliriz? sorusunun cevabını, "yeni bir tımar tevcihatını gerektiren sebeplerde" bulabiliyoruz.¹⁷

1.1. Tımarın İntikali ve Sipahiler Arasındaki İlişki Ağı

Tımarlı sipahinin toprağı tasarruf hakkı, reaya ve devlet ilişkisi üçgeninde değerlendirilmekte ve "Toprağı fiilen tasarruf eden, onu işleyen reâyâ faydalanma hakkına sahiptir.... Sipahi, reâyâdan kanunun koyduğu hususların tatbikini isteyebilirdi. Toprağın maliki olan devletin bundan doğan haklarını temsile memur sipahi toprağı bizzat işlemek, istifade etmek ve istediği gibi

¹⁷ Niksarlı sipahilere dair tevcihat ve yarar-yoldaşlıkların işlendiği bölümde detayları görmek mümkündür.

başkasına vermek hakkına sahip değildir. Sipahi toprak tasarrufuna ait kanun ve nizamların tatbikine nezaret eden kişidir. Reâyânın vermekle mükellef olduğu muayyen vergileri toplar...Sipahinin reâyâyâya ait toprak üzerinde doğrudan doğruya bir tasarrufa hakkı yoktur. Sipahinin kendi tasarrufuna bırakılmış bir hassa çiftliği bağı ve bahçesi vardır. Bunlar üzerindeki tasarruf hakkı da o yerde tımar sahibi kaldığı zaman zarfında devam etmektedir.” şeklinde ifade edilmektedir.¹⁸ Bu işleyişin neticesinde tımar üzerinde sipahinin oğluna intikal hakkının tanındığını da görmekteyiz.

Tımar ve Zeamet Ruznamçe Defterlerine göre 16. yüzyılda Niksar nahiyesinde tımarın intikali mevzuunda ilk olarak “fevt” durumu karşımıza çıkmaktadır. Mezkûr defterlere göre nahiyede tımarın intikalinde rol oynayan diğer sebepler ise sırasıyla “feragat”, “sefere katılmama”, “cülus-ı hümâyun” ve “diğer” başlığı altında ele alınabilir. Cülus-ı hümâyun kayıtları, bir sipahinin yeni bir tımar kazanma sürecini değil, saltanat değişikliğinden dolayı yenilenen berat kayıtlarını ifade etmektedir. Niksar’da cülus-ı hümâyun nedeniyle düzenlenen tecdid beratları III. Murad’ın vefatı üzerine oğlu III. Mehmed’in tahta çıktığı 1595 tarihine denk gelmektedir.

Tablo 2: 16. Yüzyılda Niksar’da Tımarın İntikalinde Rol Oynayan Sebepler

Cülus-ı Hümâyun	Fevt	Feragat	Sefere Katılmama	Diğer
11 (4 zaim)	77 (1 zaim)	46 (12 zaim)	15 (1 zaim)	6

Nahiyede tımarın intikalinde rol oynayan sebeplerin içinde en fazla kayıt tespit ettiğimiz husus “fevt”tir. Çalıştığımız döneme denk gelen 345 numaralı (H.983/M.1575-1576) Tokat’a ait bir icmal defterindeki verilerden hareketle Niksar’daki “...sefere varmayan..., feragat eden...ve fevt olan...” sipahilere ulaşılmış ve elli altı kayıt tespit edilmiştir. Kayıtların otuzunda fevt, on sekizinde ferağ ve sekizinde tahvil sonucu tımarın el değiştirdiği görülmektedir. Ölüm halinde tımarların aileden bir ferde, diğer durumlarda ise başta dergâh-ı âli çavuşları olmak üzere sipahizâdegân taifesinden

¹⁸ Yaşar Yücel, “a.g.m.”, 671.

kişilere verildiği anlaşılmaktadır.¹⁹ Ruznamçe kayıtlarında ise nahiyede 16. yüzyılda ölen 77 sipahiden 1'inin zaim, geri kalanlarının tamamının tımar sahibi olduğu görülmektedir. Bunlardan biri Niksar nahiyesinden 3000 akçe tımara mutasarrıf olan Mehmed veled-i Resul'dur. H. 23 RA 996/M. 22 Mart 1588 tarihli kayıt "*zıkr olunan 3000 akçelik tımara ber-vech-i tekmi 100 akçelik üzere mutasarrıf olan Resul fevt olub tımarı mahlûl olmağın tımar tasarruf olmayan işbu Mehmed bendeleri müteveffa-yı mezbûrun sahih sulbi oğlu olub ve ibraz eylediği beratı atası beratı olduğuna yine liva-yı mezbûrda 3600 akçe tımar tasarruf eden Abdülkadir ve Kurşunlu nam karyeden 5000 akçe tımar tasarruf eden Musa ve gayri on nefer mutemedünaleyh sipahi şhadetiyle malum olmağın müteveffa atası tımarı tevcih olunub berat-ı hümmâyün için tezkire verildi tahriren fi 23 Rebiülahir sene 996*"²⁰ şeklindedir. Buna göre fevt olan Resul'un yerine tımarı oğlu Mehmed'e tevcih edilmiştir. Yine fevt durumundan ötürü kayıt altına alınmış bir diğer sipahi Elvan oğlu Veled'dir. H. 21 Safer 998/M. 30 Aralık 1589 tarihli bu kayıta öldüğü bildirilen Elvan'ın 1700 akçe tımarı, oğluna intikal etmiştir.²¹

Tablo 3: 16. Yüzyılda Niksar'da Tımarın İntikal Ettiği Kimselerin Dağılımı

Fevt			
Oğlu	İki Oğlu	Karındaşı	Diğer
29	5	6	37(1 zeamet)

Ölen sipahilerin tımarları çoğunlukla kan bağı olan "oğlu" (%37,66), "iki oğlu" (%6,49) ve "karındaşı"na (%7,79) intikal etmektedir. Kalan kısım ise -kan bağı ile benzer oranda olmakla birlikte- kan bağı olmayan "bir diğer

¹⁹ Murat Alandağlı, "XVI. Yüzyıl Turhal, Zile ve Niksar Havalisinde "Sefer Eşmeyenler", *Tokat Tarihi ve Kültürü Sempozyumu (25-26 Eylül 2014) Bildiriler*, I, Tokat 2015, 153-154.

²⁰ DFE_RZ_d_115_45b.

²¹ Yukarıda geçen kayıt "*zıkr olunan 1700 akçelik tımara 2999 akçelik üzere mutasarrıf olan Elvan fevt olub tımarı mahlûl olmağın tımar sefer olmayan iş bu Veled bendeleri müteveffa-yı mezbûrun sahih sulbi oğlu olub ve ibraz eylediği beratları bila-şahid atası beratları olduğuna liva-yı mezbûrdan zeamete mutasarrıf Budak ve gayri on nefer mutemedünaleyh sipahiler şhadetleriyle Mehmed bendeleri ilam edip lakin müteveffa-yı mezbûrun 1299 akçelik hissesi âherin tasarrufunda bulunmağla 1700 akçelik tımar müteveffa atası tahvilinden tevcih olunub berat-ı âlişân sadaka buyurulmak ricasına tezkire verildi tahriren 21 şehr-i Safer sene 998*" şeklindedir. DFE_RZ_d_153_70b.

kişiyeye" (%48,05) verilmiştir. Mesela Niksarlı tımarlı sipahilerden fevt olan Güven'in tımarının oğlu Mehmed intikal ettiği 23 Kasım 1591 tarihli, "zıkr olunan 1800 akçelik tımar fevt olan Güven tahvilinden mahlûl olmağın tımar tasarruf iş bu Süleyman bendeleri için müteveffa-yı mezkûrun sahih sulbi oğlu olub ve ibraz eylediği beratı atası beratı olduğuna Kuzbükü nam karyeden 2200 akçe tımara mutasarrıf Mehmed nam bendeleri şehadetleri ile malum olmağın tımar-ı mezbûr mirmiran-ı sâbık tarafından tevcih olunub sene 998 cemaziyelevvelinin 12. günü tarihiyle tahvil verilmek tımar-ı mezbûr müteveffa-yı mezbûr tahvilinden tarih-i mezbûrdan tevcih olunub tezkire verildi fi 6 safer sene 1000"²² kaydından anlaşılmaktadır. H.22 RA 1008/M. 11 Kasım 1599 tarihli bir başka kayıt ise İskender adlı sipahinin ölümü üzerine Niksar'ın Eskidir köyü ve çevresindeki 2000 akçe tımarı oğlu Allahverdi'ye geçmiştir. ²³ Benzer muhtevaya sahip kayıtları çoğaltmak mümkündür.

Tımarın "babadan iki oğula" intikal ettiğini gösteren beş kayıt mevcuttur. Niksar'da "ber-vech-i iştirak/ortaklaşa" olarak müteveffa babalarından tahvil alan oğulları Hüseyin ve Abdül; Mustafa ve Hamid veledan-ı Hızır; Süleyman ve Sungur veledan-ı Lütfi; Ali ve Cafer veledan-ı Durali ile Osman ve Mehmed veledan-ı Ali'dir. Ölüm nedeniyle dirliğinin kardeşe intikal ettiğine dair altı örnek tespit edilmiştir. "an tahvil-i ... biraderes el-müteveffa" şeklinde kaydedilmiş olan karındaş statüsündeki Niksarlı sipahiler Mustafa veled-i Ali Bey; Murad veled-i Mürvet; Mahmud veled-i Budak; Ali bin Mustafa; Hüseyin veled-i Mustafa ve Ömer veled-i Keyvandır. H.14 Zilhicce 1006/M. 18 Temmuz 1598 tarihli kayıta Niksar kadısı naibi Mevlâna Osman'ın mektubu ile Niksar nahiyesinde tımar tasarruf eden Mustafa'nın fevt olduğu ve mahlûl olan tımarı oğulları Hüseyin ve Süleyman'a "ber-vech-i iştirak" tevcih edildiği anlaşılmaktadır. Ancak kardeşlerden Süleyman'ın da fevt olması ile iki hissenin de "müteveffa karındaşı Süleyman tahvilinden merkûm Hüseyin'e der-i devletten tevcih olunub berat-ı cedid-i âlişân için tezkire verildi"ği görülmektedir.²⁴

²² DFE_RZ_d_153_60a.

²³ "kendiyeye verilmek babında inayet rica etmeğın mezkûr müteveffanın sahih sulbi oğlu olub ibraz eylediği berat bila-şahid babası beratıyla" başvurusu ile "müteveffa İskender tahvilinden merkûm Allahverdi'ye der-i devletten tevcih olunub berat-ı âlişân için tezkire verildi." (DFE_RZ_d_222_54b).

²⁴ DFE_RZ_d_202_157b; Niksar'da karındaşa intikal eden H. 1009/M. 1600 tarihli bir diğer kayıta Keyvan oğlu Ömer, babası Keyvan'ın fevt olması ile mahlûl olan tımarı

Niksar'da fevt olan sipahilerden mahlûl olan tımarların bir kısmı kan bağı olmayan bir diğer kişiye tevcih edilmiştir. Mesela H. 20 Şaban 992/M. 27 Ağustos 1584 tarihli "zıkr olunan 5306 akçe tımar fevt olan Sadi tahvilinden ve 1000 akçe hisseye Demirkapı seferine memur iken Ömer tahvilinden mahlûl oldukda mirmiran-ı sâbık tarafından mezbûr Sadi'ye tevcih olunub tezkiresi der-i devlette berat olmayan fevt olmağla mahlûl olan ol-mikdarı Mahmud bendeleri livay-ı mezbûra 14400 akçe tımandan ma'zûl ol mikdar zıkr olunan 6306 akçelik tımar ber-vech-i tekmiil 14400 akçelik olmak üzere tevcih ve tayin olunub müceddeden berat-ı âlişân için tezkire verildi. Fi 20 Şaban 992"²⁵ kaydında olduğu gibi, Sadi isimli sipahinin öldüğü beyan edilerek tımarı kan bağı olmayan "bir başka kişiye" verilmiştir. Nahiyyede diğer kişiye intikal eden çok sayıda tımarlı sipahi mevcuttur. Bu sipahilerden bazıları müteveffa Zülfikar tahvilinden 3000 akçe tımar alan Ali²⁶ ile 3000 akçe tımar tasarruf eden Mustafa'nın fevt olması ile Demirkapı seferinde hizmette bulunan bir başka Ali'dir.²⁷

Tablo 4: 16. Yüzyılda Niksar'da Fevt Olduğu Yer Belli Olan Tımarlı Sipahiler

Fevt

karındaşı Süleyman'a verilmiş ancak karındaşı Süleyman'ın fevt olmasından dolayı "karındaşı tahvilinden kanunları üzere kendiyeye verilmek rica etmeğin mezkûrun sulbi oğlu olub ibraz ettiği berat atası beratıyla ve zıkr olunan babası tımarı olub karındaşı Süleyman'a verilip üzerinde iken fevt olub mahlûl ise" verilmesi üzere "tımar vech-i meşrûh üzere karındaşı Süleyman tahvilinden mumaileyh Ömer'e kanun üzere müstehak olduğun" bildirilerek tezkiresi verilmiştir. DFE_RZ_d_239_13a.

²⁵ DFE_RZ_d_83_9b; Niksar nahiyesinden Said oğlu Ömer'e, müteveffa Abbas tahvilinden intikal eden tımara dair kayıt şu şekildedir; "zıkr olunan 3000 akçelik tımar fevt olan Abbas tahvilinden mahlûl olmağın Said oğlu iş bu Ömer bendeleri için Tebriz ve Hama kaleleri tamiratında hizmette bulunmuşdur deyü Karaman Beylerbeyisi Haydar Paşa kulları defteri mücebine ibtidadan 3000 akçe tımar tevcih olunmak ferman olunub sene 994 Zilkadesinin evahiri tarihiyle müverrah emr-i âlî ibraz etmeğın tımar-ı mezbûr müteveffâ-yı mezbûr tahvilinden ber müceb-i emr-i âlî tevcih olunub berat-ı âlişân sadaka buyurulmak ricasına" tezkiresi verilmiştir. DFE_RZ_d_153_25b.

²⁶ Ali sipahiye dair kayıt "zıkr olunan 2000 akçelik tımar fevt olan Zülfikar tahvilinden mahlûl olmağın iş bu Ali bendeleri için beratı olub vaki olan İmamkuluhan nam reis Melahide muharebesinde yoldaşlık etmiştir deyü Alaybeyisi Malkoç bendeleri mühürlü defter ile arz olundukda ibtidadan 3000 akçe tımar tevcih olunmak ferman olunub sene 991 Recebinin evahiri tarihiyle emr-i ali ibraz eylemeğın tımar-ı mezbûr müteveffâ-yı mezbûr tahvilinden ber müceb-i emr-i âlî ber-vech-i tekmiil 3000 akçelik olmak üzere tevcih olunub berat-ı âlişân sadaka buyuruldu fi 10 Zilhicce sene 996" şeklindedir. DFE_RZ_d_110_39a.

²⁷ DFE_RZ_d_85_63a.

Seferden Döndükten Sonra evde	Muharebede Fevt/Şehit
2	2

Ruznamçe kayıtlarında sipahilerin nerede vefat ettiklerine dair veriler sınırlı olmakla birlikte Niksar nahiyesindeki iki sipahinin seferden döndükten sonra evinde, diğer ikisinin ise muharebede şehit olduklarını öğrenmekteyiz. Örneğin Receb adlı bir zaim Tebriz seferine katılıp görevini tamamladıktan sonra evine döndüğünde ölünce, mahlûl duruma düşen 22490 akçe zeameti Mehmed isimli bir sipahiye intikal etmiştir.²⁸ Ayrıca, Ulu adlı karyeden 3000 akçe tımara mutasarrıf olan Mehmed'in babası Hamid'in şehit düştüğü;²⁹ 1900 akçe tımara mutasarrıf olan Turalı'nın de Gence Muharesi'nde şehit olduğu ve mahlûl olan tımarının, tımar tasarruf etmeyen Ali ve Cafer isimli oğullarına ber-vech-i iştirak tevcih edildiği görülmektedir.³⁰

Tablo 5: 16. Yüzyılda Niksar'da Feragat Durumunda Tımarın İntikal Ettiği Kimselerin Dağılımı

Feragat		
Oğlu	Karındaşı	Diğer
9	1	36

Niksar nahiyesinde tımarın "fevt durumu"ndan sonra en fazla kayıt bulunan "feragat" ile ilgili 46 kaydın 12'si zeamet, 34'ü tımar sahibidir. Nahiyede "feragat durumu"nda tımarın intikal ettiği sipahilerin fevt durumunun tam tersi "kan bağı olmayan kimselere" intikalın yoğun olduğu görülmektedir. Mesela fâriğ Ali tahvilinden Hacı Balı oğlu Mehmed'e intikal eden 4000 akçe tımarında olduğu gibi Niksar'da çok sayıda "diğer bir kişiye" intikal etmiş tımar bulunmaktadır.³¹ Pederi Mehmed tahvilinden

²⁸ DFE_RZ_d_95_43a.

²⁹ DFE_RZ_d_237_20a.

³⁰ DFE_RZ_d_115_33a.

³¹ Bahse konu kayıt şu şekildedir; "zıkr olunan 4035 akçe tımarlardan 2000 akçelik feragat eden Ali ile 1035 akçe hisse tımar fâriğ atası Hacı Balı tahvilinden mahlûl olmağın iş bu Mehmed bendeleri için Sivas Sancağında 40000 akçe zeamete mutasarrıf mumâileyh Hacı Balı'nın oğlu olub yararadır deyü Karaman Beylerbeyisi Mehmed Paşa kulları dirliğin ricasına

Ahmed; pederi İskender tahvilinden Balı; pederi Piri çavuş tahvilinden Mehmed, pederi Mustafa tahvilinden Sunullah; pederi Ahmed Çavuş tahvilinden Nuh, pederi Balı tahvilinden Mehmed ve Ahmed ile pederi İsfendiyar tahvilinden Osman'a, babalarının feragat ettiği tımar geçerken; fâriğ kardeşi Ali tahvilinden Ahmed tımar hissesi almıştır. Feragat durumunda pederi Balı Çavuş tahvilinden 38400 akçe zeamet tevcih edilen Salih Çavuş aynı zamanda dergâh-ı âli çavuşlarındandır.³²

Tablo 6: 16. Yüzyılda Nıksar'da Tımarın İntikalinde Feragat Sebepleri

Feragat Sebebi			
Hüsn-i İhtiyari	Pîr-i fânî	Sefere İktidarı Olmama	Aher Tımara Talip Olma
3	3	3	3

16. Yüzyıl ruznamçe kayıtlarına göre Nıksar nahiyesinde feragat eden tımarlı sipahilerin feragat sebepleri ile ilgili çoğu kayıta veri mevcut değildir. Ancak bir kısım kayıta "hüsn-i ihtiyari", "pîr-i fânî", "sefere iktidarı olmama" ve "âher tımara talip olma" gerekçeleri ile tımarından feragat eden tımarlı sipahiler tespit edilebilmektedir. Bunlardan hüsn-i ihtiyari ile tımarından feragat eden sipahiler; fâriğ Ali çavuş tahvilinden Emirarslan, fâriğ Murad tahvilinden Ali, fâriğ Mustafa veled-i Ali tahvilinden Ali veled-i Hasan Çavuş'tur ve buna göre feragat durumunda tımar kan bağı olmayan diğer bir kişiye intikal etmiştir. Örneğin Ali adlı sipahi, Niğde sancağındaki tımarından ma'zûl olduğunu bildirince, Nıksar nahiyesinde mutasarrıf olan Murad'ın kendi rızasıyla tımarından feragat etmesi üzerine mezkûr tımar Ali'ye verilmiştir.³³ Feragat gerekçelerden biri

arz etmeğle mezid-i inayetten ibtidadan 4000 akçe tımar verilmek ferman olunub sene 995 zilhiccesinin evasıtı tarihiyle muvarrah emr-i âlî ibraz etmeğın tımar-ı mezbûr fâriğân-ı mezkûran tahvillerinden merkum bendelerine erbab-ı istihkakı bedelinden kabil-i ifraz olmayın 30 akçe ziyadesiyle ber müceb-i emr-i âlî tevcih olunub berat-ı âlişân için tezkire verildi fi Cemaziyelahir sene 999 tezkire-yi Mustafa Paşa." DFE_RZ_d_128_92a.

³² DFE_RZ_d_115_168b.

³³ "...Murad berat verip hüsn-i ihtiyariyle tımarından feragat eder deyü kendüye verilmek babında inayet rica etmeğın mezkûr liva-yı mezbûrdan ol-mikdar tımarın ma'zul ve mezbûr hüsn-i ihtiyariyle beratın verip tımarından feragat eder ise tevcih edip tezkiresin veresiz deyü Rum beylerbeyisi sene 1009 Zilhiccesinin evahiri tarihiyle muvarrah hük-m-i şerif verildikten sonra tezkiresi bab-ı saadetten ihraç olunmağın ferman olunmağın ber müceb-i emr-i âlî zikr

de sipahinin “âher tımara talip olması”dır. Başka bir tımara talip olduğu için dirliğinden feragat eden sipahiler fâriğ Yusuf tahvilinden Ramazan, fâriğ pederi Piri Çavuş tahvilinden Mehmed, fâriğ Mahmud tahvilinden Nuh veled-i Ahmed Çavuş’tur. Bir diğer feragat sebebi ise “sefer-i hümâyuna iktidarı olmaması”dır. Mesela 2000 akçe tımara mutasarrıf olan İsfendiyar “sefer-i hümâyuna iktidarı olmamağla” dirliğinden oğlu Osman lehine feragat etmiştir.³⁴

Niksar’daki sipahilerin bir kısmı “sefere katılmama” sebebi ile tımarını kaybetmiş ve tımarları bir diğer kişiye intikal etmiştir. Bu sipahilerin 3’ü zeamet (Balı Çavuş, Mehmed ve Hızır), 12’si ise tımar sahibidir. Niksarlı sefere katılmayan sipahilerin büyük kısmının Demirkapı, Tebriz ve Eğri seferine varmadıkları görülmektedir. Sefere katılmayan ve tımarı intikal eden sipahiler ise Abbas tahvilinden Mehmed (3300); Hamza veled-i Mahmud (3000); Mehmed tahvilinden Ahmed veled-i Hasan (3000); Süleyman tahvilinden Ali veled-i Aydın (3000); Emir tahvilinden İskender veled-i Abbas (1800); Osman veled-i Mahmud (3000); Turali tahvilinden Ömer (10200); Mehmed tahvilinden Mehmed (4998); Keyvan tahvilinden İsmail veled-i Hamid (1800); Ali tahvilinden Akif veled-i Abdullah (3000) ve Mahmud tahvilinden Mehmed’dir (3000).

1.2. Tımar Tevcihatı ve Tımarlı Sipahilerin Yarar-Yoldaşlıkları

Osmanlı sefer kaidelerine göre teşvik uygulamaları ve ödüllendirmeler hem yönetim hem de askerler açısından oldukça önemlidir. Osmanlı ordusu içerisinde kendini yetiştirmiş ve başarılı olan bir askerın kademe atlamasının yolu daima açıktı ki alt kademedeki askerlerin tımarlı sipahiler

olunan 4999 akçe tımar fâriğ Murad tahvilinden mirmiran beratıyla ma’zul olan mezkûr Ali’ye tevcih olunub berat-ı âlîşân için tezkire verildi fi 22 Safer sene 1008.” DFE_RZ_d_227_199b.

³⁴ Mezkûr kayda göre İsfendiyar tahvilinden “...20000 akçe zeamete mutasarrıf olub Ömer Çavuş ve gayri âhere nefer mutemedünaleyh sipahiler şehadetleriyle liva-yı mezbûr ilam eylediği fâriğ-i merkûm babası tahvilinden name ile mirmiran-ı sabık tarafından sene 1008 Rebiülevvelî 4. gününden tevcih olunub ber müceb-i emr-i âlî zikr olunan 2000 akçe tımar babası İsfendiyar tahvilinden ber-vech-i tekmil 2100 akçelik üzere tevcih olunub berat-ı âlîşân için tezkire verildi fi 10 Rebiülahir sene 1009” şeklinde oğluna tımarı intikal etmiştir. DFE_RZ_d_237_12a.

sınıfına yükselmesi gösterdikleri başarıya bağlı olarak kolaydı.³⁵ Askerî zümre dışında olan kimselerin tımar almaları pek kolay değildi. Bu kişilerin dirlik elde etmeleri seferlere giderek veya hudut boylarındaki askerî harekâta “kale fethinde bayrak dikmek”, “yarar diller (esirler) ele getirmek” ve “başlar kesüb defaatle yararlılığı ve dilaverliği görülmek” gibi büyük başarılarla bağlıydı.³⁶ Tımarlı sipahilerin, yeni bir tımara hak kazanma sürecinde de yukarıda bahsedilen benzer yarar-yoldaşıklara bağlı olarak tevcihatın yapıldığı görülmektedir.

Tablo 7: 16. Yüzyılda Niksar’da Tımarlı Sipahilerin Tımara Hak Kazanma Sebepleri

Hizmet	Ma’ zül	Muhafazada bulunmak	Noksan Tamamlama	Seferde Bulunma	Tamirat	Baş Getirme	Yararlık/Yoldaşlık	Terakki
16	2	3	3	3	9	2	24	18

Nahiyede “muhafazada (3 kişi), seferde (3 kişi), kale tamiratında (9 kişi) ve hizmette (16 kişi) bulunmak ve baş getirmek (2 kişi)” gibi yeri ve niteliği belli olan yararlılıkların yanı sıra sadece “yararlılıkta ve yoldaşıklıkta bulunmak” (24 kişi) sebepleriyle tımar tevcihati yapıldığını tespit etmekteyiz. Osmanlı’da tımarlı sipahilerin tamamı sefere götürülmeyerek bir kısmı muhafazada bırakılmaktaydı ki sipahilerin genellikle tımar geliri düşük olanları muhafazada kalıyordu.³⁷ Niksarlı sipahilerden zaim Kâtip Ali ve Mehmed oğlu Mahmud Erzurum, Abbas oğlu İskender ise Şirvan muhafazasında bulunduğu³⁸ için tımar tevcihi almıştır. Zaim Yahya Çavuş ile Ali, Mehmed, Abdullah oğlu Akif ve Mustafa oğlu Sunullah, Hamid Kars Kalesi tamiratında, Emirarslan Tebriz, Hama ve Göri kaleleri tamiratında,

³⁵ İsmail Güntan, *Osmanlı Neferi ve Savaş (1593-1699)*, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Denizli 2015, 106.

³⁶ Ömer Lütfi Barkan, “Tımar”, *İslam Ansiklopedisi (MEB)*, 12/I, İstanbul 1979, 315.

³⁷ Mehmet Yaşar Ertaş, “Osmanlı Savaş Organizasyonunda Zorlu Bir Süreç: Ordunun Toparlanması”, *Türklük Araştırmaları Dergisi*, 19, İstanbul 2008, 222.

³⁸ DFE_RZ_d_85_48b.

Abdullah oğlu Dilaver ise Gence Kalesi tamiratında Hamza veled-i Mahmud ve Ali veled-i Hasan “muharebede baş getirip yoldaşlıkta”³⁹ bulduklarından dolayı tımar tevcihatı almıştır. Ayrıca tımarından ma’zûl olduğunu bildirerek yeni bir tımar tevcihatı için talepte bulunanlar da vardır. Bunlardan biri sâbık Karaman Beylerbeyi Mehmed Paşa’nın adamı olduğu bildirilen zaim Hızır’dır. Zaim Hızır’ın Sivas sancağundan 17286 akçe tımarından ma’zûl olduğu bildirilmiş ve fâriğ Hasan ve Mustafa tahvilinden tımar tevcih edilerek tezkiresi verilmiştir.⁴⁰

Bir kısım zeamet sahibinin ise “terakki” talebi ile yeni tevcihler aldığı anlaşılmaktadır. Bu husus belgelere “...terakki emr-i şerif verilmekle...” ifadesiyle yansımıştır. Nahiyeden yeni tevcih alan zaimler defter-i hâkânî kâtiplerinden Hacı Koçi (31000 akçe) ile Behlül? (7415 akçe), ve dergâh-ı âlî çavuşlarından Süleyman Çavuş (40000 akçe), Balı Çavuş oğlu Salih, Cafer (34000 akçe), Piri Çavuş (26000 akçe), Ahmed Çavuş (20000 akçe), Nasuh Çavuş (79189 akçe), dergâh-ı âlî müteferrikalarından Mehmed (122151 akçe), Mahmud oğlu Sinan (115200 akçe) ile hazine-i âmire defterdarı Mehmed oğlu Mahmud (23600 akçe) ile Abdullah oğlu Haydar Çavuş (24200 akçe), Mahmud oğlu Şaban (51000 akçe), Ali Kâtip’tir (2600 akçe). Niksar’dan terakki alan⁴¹ zaimlerden Balı Çavuş oğlu Salih’in Divan Kalesine 200 yük taş getirdiği, Şark seferinde ve Tebriz ile Hama kaleleri tamiratında bulunduğu; Zaim Cafer’in ise cami-i şerife taş getirdiği, İmamkuluhan muharebesinde, Tebriz, Hama ve Göri kalelerinde hizmette bulunduğu; Piri Çavuş’un 100 yük taş getirdiği; Abdullah oğlu Haydar Çavuş’un Kars kalesi tamirâtı ve Gence kalesi muhafazasında bulunduğu; Mehmed oğlu Mahmud’un Şirvan muhafazasında ve mal-i miri’ye hizmette bulunduğu; Nasuh Çavuş’un Eğri, Yanık ve Koman kalelerinde hizmette bulunduğu ve Mahmud oğlu Sinan’ın Eğri kalesinde, Tebriz seferinde hizmette ve Tabur muharebesinde yarar-yoldaşlıkta bulunduğu

³⁹ DFE_RZ_d_83_55b; DFE_RZ_d_110_24a.

⁴⁰ DFE_RZ_d_0085_0113a.

⁴¹ Emine Erdoğan Özünlü, “Osmanlı Ordusunda Bir Motivasyon ve Terfi Kaynağı: “Terakki” Tevcihi”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi (The Journal of International Social Research)*, 3/11, 2010, s.238-44.

görülmektedir. Tımarlı sipahilere kestikleri başlar için verilen terakkiler dönemin telif eserlerine de yansımıştır.⁴²

Niksar'daki tımarlı sipahilere ait kayıtlardan, yeni bir tevcihat gerektiren sebeplerden bir diğeri "noksan tamamlama"dır. Örneğin müteveffa Mehmed tahvilinden Nasuh'a geçmiş olan tımarın kaydı "...mutasarrıf olduğu 14500 akçe tımarının 11500 akçe noksanı olub ve yine Sivas sancağında Alakhüseyin nam karye ve gayriden 2000 akçe hisse tımara mutasarrıf olan Mehmed sene 1006 Saferinin 6. gününden fevt olub noksanı için tevcih olunub name verilmeğin hisse-i mezbûra tahvilname mucebince elinde olan 4500 akçe tımar yine zam olunub cümle tımarı 6500 akçelik olub 11000 akçe noksanı düşenden teknil olunmak üzere ber-vech-i teknil 16000 akçelik üzere tevcih olunub tecdid-i berat-ı âlişân için tezkire verildi fi gurre-i Muharremi'l-haram sene 1009"⁴³ şeklindedir.

Evliya Çelebi'nin "Dânişmendoğullarına ilk taht merkezi olan ikbal yurdu" olarak bahsettiği Niksar Kalesi'nde⁴⁴ 1455 yılı arşiv kayıtlarına göre dizdar (1), çeribaşı (2), topçu (10) ve kale neferi (30) olmak üzere 43 nefer bulunmaktaydı ve bunlara kaledeki görevlerinden dolayı tımar tahsis edilmişti.⁴⁵ Niksar Kalesi'nde 1520 yılında ise birer dizdar, kale kethüdası, bevâb ve neccâr ile 24 kale merdi olmak üzere 28 nefer bulunmaktaydı.⁴⁶ Tımar ve Zeamet Ruznamçe Defterlerindeki verilere göre yüzyıl boyunca kalede görevli dizdar (3) ve kethüda (3) kayıtları tespit edilebilmektedir. Buna göre kalede dizdar olarak Kasım, Osman ve İbrahim'i, kethüda olarak ise Hüseyin, Seyyid Hüseyin ve Osman görülmektedir. H. 969/M.1561 tarihinde Niksar Kalesi dizdarı Hasan'dan Kasım'a 4000 akçe hisse tevcih edildiği; H.3 Cemaziyevvel 994/M. 22 Nisan 1586 tarihli kayıta önceki kayıta da adı geçen kale dizdarı Hasan'ın fevt olduğu ve 9000 akçe tımara, oğlu Osman'ın yarar olduğu ve dizdarlığa hak kazandığı bildirilerek tevcih

⁴² Kenan Yıldız, *Tâlikîzâde Mehmed Subhî'nin Gürcistan Seferi Tarihçesi (Tahlil ve Metin)*, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2021, 95-96.

⁴³ DFE_RZ_d_239_4a.

⁴⁴ Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Bursa-Bolu-Trabzon-Erzurum-Azerbaycan-Kafkasya-Kırım-Girit*, (Hazırlayanlar: Yücel Dağlı-Seyit Ali Kahraman), 2, 1. Kitap, İstanbul 2008, 223-224.

⁴⁵ Hanefi Bostan, "a.g.m.", 189.

⁴⁶ Hanefi Bostan, "XV. ve XVI. Yüzyıllarda...", 1504.

edildiği görülmektedir. Kayıtlara göre sonraki 10 yıl içinde dizdarlığının devam ettiğini düşündüğümüz Osman'ın 1596'da sefere varmadığı için yerinin İbrahim'e intikal ettiği ancak 1597'de kale-i mezbûre kadısı ve Rum defterdarının arzuhalı ile Osman'a yeniden berat verildiği anlaşılmaktadır. Niksar Kalesi kethüdası olarak kayıtlarda geçen ilk isim Hüseyin kethüdadır (1592). 1598 tarihinde ise kale kethüdalığının Niksar kadısı Abdullah mektubu ile Hüseyin'den "*kale-i mezbûre kethüdalığı hizmetinde olmayan kethüda-yı sâbık Hüseyin tahvilinden vech-i meşrûh üzere merkûm Seyyid Hüseyin'e tevcih olunub der-i devletten berat-ı âlîşân için tezkire verilmiş*"tir. Ancak müteakip 1599 tarihindeki kayıta Niksar Kalesi dizdarı Osman'ın mektubu ile kethüda olarak Seyyid Hüseyin tahvilinden Osman'a tevcih edildiği görülmektedir.

1.2.1. Tımarlı Sipahilerin Katıldıkları Sefer, Muhafaza ve Kale Hizmetleri

Tımar sisteminde sipahinin yeni bir tımar tevcihatı almasının çeşitli sebeplere bağlı olduğu yukarıda ifade edilmişti. Bu çerçevede çalışmada kullanılan *Tımar ve Zeamet Ruznamçe Defterlerine* göre 16. yüzyılda Niksar nahiyesindeki sipahilerin katıldıkları seferler ve muharebeler ile buldukları kale tamiratlarına dair detaylı veri bulunmaktadır. Çalışmamızın kapsadığı döneme denk gelen H. 983/M. 1575/1576 tarihli Sivas İcmal Defteri'ne göre Niksar'da sefere katılmayan sipahilerin (belirtilenler) Kars, Tebriz ve Demirkapı seferlerine katılmadıkları tespit edilmiştir.⁴⁷

Tablo 8: 16. Yüzyılda Niksar Nahiyesinde Tımarlı Sipahilerin Katıldıkları Sefer, Muhafaza ve Kale Hizmetleri

Sefer/Muhafaza/ Kale Hizmeti	Kayıtlı Sayı	Sefer/Muhafaza/ Kale Hizmeti	Kayıtlı Sayı
Demirkapı Seferi	14	Şirvan Seferi	1
Eğri Seferi	2	Tabur Muharebesi	1
Gence Seferi	1	Tebriz Seferi	6
Göri Kalesi Seferi	1	Urban Muharebesi	1

⁴⁷ Murat Alandağlı, "a.g.m.", 153-154.

İmamkuluhan Muharebesi	1	Yanık Seferi	1
Kıbrıs seferi	7	Erzurum Muhafazası	2
Kars Seferi	1	Gence Kalesinde Hizmette	1
Melahide Muharebesi	2	Göri Kalesinde Hizmette	2
Nahçıvan Seferi	2	Kars Kalesinde Hizmette	9
Revan Seferi	1	Koman Kalesinde Hizmette	1
Şark Seferi	4	Tebriz ve Hama Kalelerinde Hizmette	2

Dönemin siyasî konjonktürünün bir yansımasını Niksar sahasındaki tımarlı sipahiler üzerinde de görmekteyiz. Bu çerçevede 16. yüzyılda Niksar'dan tımar tasarruf eden sipahilerin dönemin siyasî konjonktürü ile doğru orantılı olarak imparatorluk coğrafyasının doğu ve güney sınırında hareket halinde olduklarını tespit etmek mümkündür. Bu cümleden olarak Niksarlı sipahiler Demirkapı Seferi (14), Kıbrıs Seferi (7), Tebriz Seferi (6) ve Şark Seferi (4) ile Gence, Göri Kalesi, Kars, Nahçıvan, Revan ve Şirvan seferi ile batıda Eğri ve Yanık seferlerine katılmışlardır. Niksar'dan tımar tasarruf eden sipahileri İmamkuluhan, Melahide, Tabur ve Urban muharebesi ve Gence, Göri, Kars, Koman, Tebriz ve Hama kaleleri hizmetinde tespit etmekteyiz. Bunların içinde Niksarlı sipahileri en çok Kars Kalesi tamiratında görmek mümkündür. 16. ve 18. yüzyıllarda Osmanlı ile Safeviler arasında yaşanan savaşlar, seferler ve muharebeler dönemin kayıtlarına da sıklıkla yansımıştır.

Niksarlı sipahilere dair ruznamçe kayıtlarında tespit ettiğimiz başta Demirkapı olmak üzere Tebriz, Şirvan, Gence ve Revan seferi ile İmamkuluhan ve Melahide muharebelerinin tarihleri 16. yüzyılın ikinci yarısını işaret etmektedir. Dönemin siyasî arenasında neler oluyordu? diye baktığımızda; 1555 yılındaki Amasya Antlaşması ile Osmanlı-Safevi savaşları durmuş olsa da sonrasında Ruslarla Safevilerin yakınlaşmasının

Osmanlı'yı harekete geçirdiği ve bu süreçte Şirvan'ın Osmanlı'nın hedefi haline geldiği görülmektedir. 1577 yılında Osmanlı-Safevi serhaddinde meydana gelen sınır ihlalleri ile birlikte yaşanan gelişmeler neticesinde Safevi Devleti'ndeki iç çatışmalardan yararlanmak isteyen Osmanlılar 1578'de harekete geçmiştir. 1578-1590 tarihleri arasındaki savaşta Osmanlılar Tebriz'e kadar uzanan sahada harekât yapmış ve sonucunda Derbend, Tebriz, Revan, Tiflis ve Gence şehirlerini ele geçirmiştir. Demirkapı'ya ulaşan askerin durumu dönemin tarihlerinde tasvir edilmektedir.⁴⁸

Demirkapı seferine katılan Niksarlı sipahilere dair kayıtlar H.990-995/M.1582-1587 tarihleri arasında yoğunlaşmaktadır. Bu sefere katıldığını tespit ettiğimiz Niksarlı sipahilerden Sadi, Hüseyin, Mustafa, Mürved ve Ahmed ölmüşlerdir. Abdülfettah adlı sipahi pir-i fani olduğu gerekçesiyle sefere iştirak edemeyeceğini bildirirken; Abbas, Mehmed, Süleyman, diğer Mehmed ve Kasım Demirkapı seferine katılmayarak tımarlarını kaybetmişlerdir.. Sonrasında ise Karabağ hâkimi İmamkuluhan yeniden Şirvan'a girmiştir. Kızılbaşların Osman Paşa ile karşı karşıya geldiği 1583 tarihinde "meşale ışığında" gerçekleşen bu savaşa Meşaleler Savaşı denilmiş ve Osmanlı Devleti'nin kazanması sonucunda Kızılbaş ordusu geri çekilmek zorunda kalmıştır.⁴⁹ Kayıtlarda İmamkuluhan ile girilen mücadeleye dair gördüğümüz kayda göre müteveffa Zülfikar tahvilinden mahlûl olan 2000 akçe tımar, İmamkuluhan ile yapılan muharebede yoldaşlık yapan Ali'ye tevcih edilmiştir.⁵⁰

⁴⁸ Reyhan Şahin Allahverdi, *Özdemiroğlu Osman Paşa ve Dönemi (1527-1585)*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 2012, 145-194.

⁴⁹ Kenan Yıldız, a.g.t., 13-16. Ayrıca bu dönemdeki Osmanlı-Safevi mücadelesi için bkz. Fahrettin Kırzioğlu, *Osmanlıların Kafkas Ellerini Fethi (1451-1590)*, Ankara 1998, 344- 346; Sadık Müfit Bilge, *Osmanlı Çağı'nda Kafkasya 1454-1829 (Tarih, Toplum, Ekonomi)*, İstanbul 2015, 509-510.

⁵⁰ Mezkûr kayıt "zıkr olunan 2000 akçelik tımar fevt olan Zülfikar tahvilinden mahlûl olmağın iş bu Ali bendeleri için beratı olub vaki olan İmamkuluhan nam reis Melahide muharebesinde yoldaşlık etmiştir deyü ? Alaybeyisi Malkoç bendeleri mühiürlü defter ile arz olundukda ibtidadan 3000 akçe tımar tevcih olunmak ferman olunub sene 991 Recebinin evahiri tarihiyle emr-i âlî ibraz eylemeğın tımar-ı mezbûr müteveffa-yı mezkûr tahvilinden ber müceb-i emr-i âlî ber-vech-i tekmiil 3000 akçelik olmak üzere tevcih olunub berat-ı âlîşân sadaka buyuruldu fi 10 Zilhicce sene 996" şeklindedir. DFE_RZ_d_110_39a.

Niksarlı sipahilerin sefere gittikleri yerlerden biri 1514 yılına kadar Safeviler'in elinde bulunan Nahçıvan'dır. Çaldıran Savaşı sonrası yağmalanmış ancak ardından terk edilmiş olan Nahçıvan'da yeniden Safevi idaresi kurulmuştur. 1578'de tekrar başlayan Osmanlı-Safevi mücadelesinde Osmanlıların eline geçince Revan eyaletinin sancağı haline getirilen şehirde ilk defa kalıcı olarak Osmanlı idaresi kurulmuştur.⁵¹ Nahçıvan'da tespit ettiğimiz sipahilerden kâtib-i defter İsmail oğlu Mustafa'ya "...Nahçıvan seferinde hizmette ve yoldaşlıkta bulunmağın 1100 akçe terakki için sene 961 Zilhiccesinin evahiri tarihiyle hükm-i şerif verilip ... 1100 akçe terakkiden ifraz kabil olmağın 600 akçe ziyadesiyle elinde olan 3264 akçelik tımarına zam olunub cümle tımarı 3779 akçelik olur ziyadesiyle tevcih" edilmiştir.⁵² Nahçıvan seferinde hizmette bulunduğundan dolayı tımarına zam alan bir diğer Niksarlı sipahi Derviş'tir.⁵³

1578 yılından itibaren Kafkasya'nın sınır emniyeti için İran'a düzenlenen seferlerde üs olarak kullanılabilmesi amacıyla Kars Kalesi'ni tahkim etmeleri için beylerbeyi ve kadırlara emirler gönderilmiştir.⁵⁴ Kars Kalesi'nin tamiratında ve hizmetinde gördüğümüz Niksarlı sipahilere dair kayıtlar H.993-998/M.1585-1590 tarihleri arasında tutulmuştur. Kalede hizmet ettiği için tevcih alan Mahmud adlı sipahiye dair kayıt "*zıkr olunan 3000 akçelik tımar fevt olan Yusuf tahvilinden mahlûl olmağın Abdullah oğlu iş bu Mahmud bendeleri için yarar olup Kars Kalesi'nde hizmet etmiş deyü mühürlü defter ile arz olundukda ibtidadan 3000 akçe tımar ferman olunub sene 992 şevvalinin evahiri tarihiyle emr-i âlî ibraz eylemeğın tımar-ı mezbur müteveffa-yı mezkûr tahvilinden emr-i âlî ber-vech-i tekmiil 3000 akçelik olmak üzere tevcih olunub berat-ı âlîşân için tezkire verildi. sene 993*"⁵⁵ şeklindedir. Kars Kalesi tamiratında ve hizmetinde bulunan diğer Niksarlı sipahiler Ali, Mustafa, diğer Ali, Mehmed, Akif, Sunullah ve Hamid'dir.

II. Selim döneminde Kıbrıs'ın fethinin planlandığı malumdur. *Tımar ve Zeamet Ruznamçe Defterlerindeki* kayıtlarda Niksarlı sipahilerin de Kıbrıs seferine katıldığını gösteren, H.978-979/M.1571-1572 tarihlerinde tutulmuş

⁵¹ Sadık Müfit Bilge, "a.g.m.", 65-66.

⁵² DFE_RZ_d_14_24b.

⁵³ DFE_RZ_d_10_34a.

⁵⁴ Bekir Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri (1578-1612)*, İstanbul 1993, 73-76.

⁵⁵ DFE_RZ_d_85_10b.

kayıtları tespit etmekteyiz. Stratejik konumu sebebiyle Osmanlıların hedefi haline gelmiş olan Kıbrıs'a 1570-71'de düzenlenen sefer ve 1571'de gerçekleşen İnebahtı Deniz Savaşı sonrası Akdeniz'de güvenliğin sağlanması için donanma hazırlanmıştır.⁵⁶ Bu donanma döndükten sonra tımarlı sipahilere yoklama yapılmış, Saruhan, Amasya, Çorum, Canik ve Karahisar-ı Şarkî sancaklarında donanma ile geri dönen sipahilerin sayısının oldukça az -500 civarında- olduğu tespit edilmiştir.⁵⁷ Bu kapsamda Niksarlı sipahilerden Kıbrıs seferine katılmış ve fevt olan pederleri tahvilinden Süleyman ve Sungur, Mirza ve Mehmed tahvilinden Mustafa veled-i Ali Bey, Uğurlu tahvilinden Hasan veled-i Mustafa, kardeşi Ali tahvilinden Ahmed, pederi Ali tahvilinden Mahmud ve pederi tahvilinden Said Beşe'ye tımar tevcihleri gerçekleşmiştir.

Kıbrıs seferinde Lefkoşe'den sonra sıra, kalesi ve surlarının sağlamlığı ile ünlü Magosa'ya gelmiş (Nisan 1571) ve Osmanlı ordusunun çok sayıda kayıp vererek gerçekleştirdiği saldırı sonrasında Magusa kalesi teslim olmuştur. Magusa'nın da fethiyle adanın tamamı Osmanlı'nın hâkimiyetine geçmiştir.⁵⁸ Bu süreçte yer aldığı düşünülen Niksarlı sipahi Magusa Kalesi'nin fethinde bulunup, bir Müslümanı da kâfirlerin elinden kurtararak hizmette ve yoldaşlıkta bulunan Yusuf'a 6000 akçe tımar tevcih edilmiştir.⁵⁹

1.2.2. Tımarlı Sipahilerin Dirliklerinin Dağılımı

Niksarlı sipahiler ile ilgili tımar tevcihatında ele alabileceğimiz bir diğer husus dirlik miktarlarına dairdir.

Tablo 9: 16. Yüzyılda Niksar'da Dirlik Miktarlarına Göre Tımarlı Sipahilerin Dağılımı

⁵⁶ Osmanlı'nın sefere hazırlanışı ve Ebussuûd Efendi'nin Kıbrıs ve İnebahtı fetvaları için bkz. İdris Bostan, "Fetvanın Osmanlı Yönetimi ve Toplum Üzerindeki Etkisi: Ebussuûd Efendi'nin Kıbrıs ve İnebahtı Fetvaları", *Tarih Dergisi-Turkish Journal of History*, 76/1, İstanbul 2022, 40-41.; Akdeniz'de Venedik, Ceneviz, Portekiz, Ragusa ve İspanyonların varlıkları ve 1572-1573'de İngilizlerin geri dönüşleri için bkz. Fernand Braudel, *II. Felipe Döneminde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası II*, (Çev.: Mehmet Ali Kılıçbay), Ankara 2017, 406-444.

⁵⁷ İdris Bostan, "İnebahtı Deniz Savaşı", *İslam Ansiklopedisi (DİA)*, 22, İstanbul 2000, 288.

⁵⁸ Kemal Çiçek, "Kıbrıs (Osmanlı Dönemi)", *İslam Ansiklopedisi (DİA)*, 25, Ankara 2022, 374.

⁵⁹ Bununla ilgili hüküm Ek 1'de verilmiştir.

Tımarın Miktarı	Sayısı	Yüzde
0-1000	1	0,45%
1001-2000	28	12,73%
2001-3000	56	25,45%
3001-4000	27	12,27%
4001-5000	15	6,82%
5001-6000	14	6,36%
6001-7000	4	1,82%
7001-8000	1	0,45%
8001-9000	3	1,36%
9001-10000	2	0,91%
10001-20000	24	10,91%
20001-30000	18	8,18%
30001-40000	9	4,09%
40001-50000	3	1,36%
50000-100000	11	5,00%
100001 ve üstü	4	1,82%

16. yüzyılda Niksar nahiyesindeki tımarlı sipahilerin dirlik miktarları kategorize edildiğinde sipahilerin en fazla tımar tasarruf ettiği dilimin 2000-3000 akçe arasında olduğu görülmektedir. Nahiyede tımar tasarruf edilen dilim genişletildiğinde sipahiler, 1000 akçeden 6000 akçeye kadarki miktarda yoğunlaşmaktadır. Niksar'da daha yüksek miktarda dirlik tasarruf eden sipahiler ise çoğunlukla 10000 ile 40000 akçe arasında bulunmaktadır. Nahiyede 100000'in üzerinde tımar tasarruf eden sipahiler dergâh-ı âli çavuşu Balı Çavuş ve dergâh-ı âli müteferrikası Mehmed ve yine dergâh-ı âli müteferrikası Mahmud oğlu Sinan'dır.

1.2.3. Tımar Tevcihatında Taşra İdarecileri

Osmanlı devlet mekanizması içinde tımarın tevcihatındaki bürokratik muamelatta ilk olarak sancakbeyi veya beylerbeyini görmekteyiz. Bunlar, tımar adaylarının bir listesini çıkarıp balmumu ile mühürlü bir zarf içinde İstanbul'daki veya sefere çıkmışsa bulunduğu yerdeki, sadrazama gönderirler; sonrasında Dîvân-ı Hümâyün, Sultanın adına bir ferman hazırlar ve beylerbeyine adayın adını belirtip, bir tımar tahsis ederek padişah adına ona göndermesi için emir verirdi. Son olarak ise iradeyi alan aday, babasının atama beratı ile birlikte beylerine götürür ve beylerbeyi de beratın geçerli olup olmadığına bakar veya evrak arasında berat yoksa babasının tımar kaydını tahrir defterinde arardı. Ayrıca tımar alacak adayın askerî sınıfın içinden, bir sipahinin oğlu olduğuna tanıklık edebilecek en az bir şahit bulması zorunluymdu. Böylece beylerbeyi boş veya ileride boşalabilecek bir tımarın, yeni tımar adayına tevcihini gerçekleştirirdi. Tımarı hak kazanan adayın berat alabilmesi için, beylerbeyinin bir tezkire kaleme alarak adayın ve şahitlerinin adlarını, tımarın bulunduğu yeri ve değerini belirtmesi gerekirdi. Tımarın tevcihine dair Defterhâne'deki işlemlerin tamamlanıp tezkire deftere kaydedildikten sonra evrak başkâtibin önüne gelir ve o da sultan adına bir berat kaleme alınmasına izin verirdi. Bütün bu sürecin sonunda aday beratı alır ve usulüne uygun olarak atanmış bir sipahi sıfatıyla tımarının başına dönmeye hak kazanırdı.⁶⁰

Tablo 10: 16. Yüzyılda Nıksar'da Tımarın Tevcihatında Taşra İdarecileri

Tımar Tevcihatındaki İdareciler	Tımar Tevcihatındaki İdareciler Adları	Tımar Tevcihatındaki İdareciler	Tımar Tevcihatındaki İdareciler Adları
Alaybeyi	Malkoç	Mir-i Miran	Mahmud Paşa
Anadolu Beylerbeyi	-	Nıksar Kadısı	Mevlâna Hüseyin
Baş Defterdar	Üveys Paşa	Nıksar Kadısı	Mevlâna Abdullah

⁶⁰ Colin Imber, *Osmanlı İmparatorluğu 1300-1650*, (Çev.: Şiar Yalçın), İstanbul 2006, 265-267.

Bozok Sancakbeyi	-	Niksar Kadısı	Mevlâna Mehmed
Canik Sancakbeyi	-	Niksar Kadısı Naibi	Mevlâna Osman
Çavuşbaşı	Ömer Hamid veled-i	Niksar Müftüsü	-
Dergâh-ı âli Çavuşu	Ali Çavuş	Pasinler Sancakbeyi	Mirza Ali Bey
Dergâh-ı âli Çavuşu	Ebubekir Çavuş	Rum Beylerbeyi	Osman Paşa
Dergâh-ı Mualla Çavuşları	Hasan Çavuş ve Balı Çavuş	Rum Beylerbeyi	Behram Paşa
Dergâh-ı Mualla Çavuşu	Ömer Çavuş	Rum Beylerbeyi	Mehmed Paşa
Dergâh-ı Mualla Mütferrikası	Hamid Kethüda	Serdar	Mahmud Paşa
Elaziz Beylerbeyi	Mahmud	Sivas Beylerbeyi	Ahmet Paşa
Erzurum Beylerbeyi	Mehmed Paşa	Sivas Beylerbeyi	Mehmed Paşa
Hama Sancakbeyi	-	Sorkun Alaybeyi	-
Hüdevandigar Sancakbeyi	Halil	Şam Beylerbeyi	-
Hüdevandigar Sancakbeyi	Mustafa Bey	Şehr-i Zor Beylerbeyi	Mahmud Paşa
Karaman Beylerbeyi	Mehmed Paşa	Vezir	Hasan Paşa
Karaman Beylerbeyi	Haydar Paşa	Vezir	Mahmud Paşa
Karaman Defterdarı	Mehmed	Vezir	Ferhat Paşa
Karesi Sancakbeyi	Mehmed	Vezir	Sinan Paşa
Kırkkilise Sancakbeyi	Hasan	Vezir-i Azam	Şaban Paşa

Kudüs-i Şerif Sancakbeyi	Mahmud	Vezer-i Azam	Serdar Osman Paşa
Malatya Alaybeyi	Şah Ali	Vezer-i Azam	Serdar İbrahim Paşa

Kul olan vüzeranın akrabalarının ve çocuklarının, dergâh-ı âli müteferrikası olarak ya da taşra idaresinde zaim, tımar defterdarı ve tımar kethüdası gibi görevler alarak sancakbeyliğine getirildikleri bilinmektedir.⁶¹ Niksar nahiyesinde dergâh-ı âli müteferrikası olarak 1594 tarihinde “*dergâh-ı âli müteferrikalarından fâriğ Sinan tahvilinden kendüye verilmek rica etmeğin mezkûr beratı verip zıkr olunan zeametinden feragat ederse tevcih edesiz deyü Rum beylerbeyisine sene 1002 Rebiülahirinin evasıtıyla hükmi-i şerif verilen*”⁶² zaim Mehmed’i görmekteyiz. Niksar nahiyesinden tımar tasarruf eden zaim Mehmed’e dair kayıtlar 1600 tarihine kadar devam etmektedir.⁶³

Niksar nahiyesindeki tımar tevcihatında adı geçen taşra idarecilerinin, özellikle Osmanlı-Safevi arasındaki mücadelede önemli roller üstlendikleri görülmektedir. Bu isimlerden biri Vezerizzam Osman Paşa’dır. Osman Paşa’nın Tebriz seferi (H. 993/M. 1585) ve Tebriz’in fethi, Tebriz ile ilgili gelişen olaylar ve neticede Cafer Paşa’nın Tebriz’de muhafazada bırakıldığı bilinmektedir. Niksarlı sipahilerin tevcihatında kayıtlarda sıklıkla adı geçen Osman Paşa’nın bu süreçte İstanbul’la yaptığı yazışmalarda zahire kıtlığı ile birlikte şehit olan ve firar edenlerin artmasıyla ordunun zayıfladığını bildirdiği görülmektedir. Bu sebeplerle boşa kalan tımarlar, Osman Paşa tarafından yararlılığı görülenlere tevcih edildiğinde, bu durum başkent tarafından da onaylanmıştır.⁶⁴ Bu çerçevede değerlendirdiğimizde Niksar’dan Demirkapı seferine gitmeyen Abbas tahvilinden “...*Demirkapı seferine memur olub gelmeyen Abbas tahvilinden mahlûldur deyü 3000 akçe tımara emri olub müyesser olmayan mezkûr Mehmed talip olub inayet rica etmeğin*

⁶¹ Metin Kunt, a.g.e., s.67-68.

⁶² DFE_RZ_d_2250_13b.

⁶³ Dergâh-ı âli müteferrikası zaim Mehmed’e dair kayıtlar “*Sivas ve Menteşe sancaklarında zıkr olunan 38406 akçe zeamete noksanıyla ber-vech-i tekmil 45949 akçelik üzere mutasarrıf olub düstur-ı mükerrerem vezir-i azam serdar İbrahim Paşa hazretlerinin adamları olub dergâh-ı âli müteferrikalarından olan müşarünileyh Mehmed için Rum beylerbeyi Mahmud dame ikbalehu mektub gönderip liva-yı mezbûrda zeameti olub...*” şeklinde ifade edilmektedir. DFE_RZ_d_227_228b.

⁶⁴ Reyhan Şahin Allahverdi, a.g.t., 85-86.

*mezkûrun elinde olvecihle emri var ise ve mezbûr dahi muhafaza-yı mezkûreye gelmediği vaki ise tımar-ı mezbûru ziyadesiyle tevcih edesiz deyü vezir-i azam serdar Osman Paşa edemallahü te'ala iclalehu canibinden Rum beylerbeyisine sene 992 Cemaziyelevvelisi evailiyle hükm-i şerif verildikten...*⁶⁵ şeklindeki kayda göre, Mehmed için Osman Paşa tarafından Rum beylerbeyisine hükm-i şerif verilmiştir.

Osman Paşa ile birlikte Safevi mücadelesinde gördüğümüz bir diğer isim Sinan Paşa'dır. Niksarlı sipahilerin kayıtlarında adı geçen Serdar Sinan Paşa'nın Erzurum üzerinden İran'a saldıracığı bildirilip, Osman Paşa'nın yanındaki yeniçeri ve tımarlı sipahiye iyilikle muamele ederek mevcut durumlarını korumaları tembih edilmektedir⁶⁶ ki kayıtlarda "...Erzurum muhafazasında olan vezir Sinan Paşa yararadır deyü arz eylediği..."⁶⁷ hazine-i Âmire defterdarı Rum Mehmed oğlu Mahmud'a, fâriğ Sunullah tahvilinden tımar tevcihi yapılmıştır.⁶⁸

Tespit ettiğimiz bir diğer isim Pasinler sancakbeyi Mirza Ali Bey'dir. Mirza Ali Bey, Şirvan eyaleti üzerinden Şeki'nin fethi için Ahmed Bey adlı bir başka sancak beyi, 200 sipahi ve 200 kadar da yeniçeri harekete geçmiştir (1578).⁶⁹ Niksarlı sipahilere dair ruznamçelerdeki 1585 tarihli kayda göre Mirza Ali Bey mühürlü defter göndermiş ve Mehmed tahvilinden "*ziyadesiyle yoldaşlıkta bulunan Ahmed veled-i Hasan*"a tımar tevcih edilmiştir.⁷⁰

Dönemin bir diğer önemli ismi vezir Ferhad Paşa'dır.⁷¹ Ferhad Paşa 1583 yılında Revan'ı ele geçirmiş ve bir kale inşasına başlamıştır. İnşaatının

⁶⁵ DFE_RZ_d_83_49b.

⁶⁶ Reyhan Şahin Allahverdi, a.g.t., 181.

⁶⁷ DFE_RZ_d_153_7a.

⁶⁸ DFE_RZ_d_153_7a.

⁶⁹ Mirza Ali Bey'in bu süreçteki rolü hakkında bkz. Reyhan Şahin-Allahverdi, a.g.t., 112-113.

⁷⁰ "*zıkr olunan 2000 akçelik tımar Demirkapı seferine varmayan Mehmed tahvilinden mahlûl olmağın Hasan oğlu iş bu Ahmed bendeleri için vaki olan seferde ziyadesiyle yoldaşlıkta bulunmuşdur deyü Pasin sancağı beyi Mirza Ali Bey mühürlü defter göndermekle kayd-ı inayetten ibtidadan 3000 akçe tımar ferman olunub sene 986 Cemaziyeahirinin evahiri tarihiyle emr-i ali ibraz etmeğın ber-mûceb-i emr-i ali ber-vech-i tekmil 3000 akçelik olmak üzere tevcih olunub berat-ı âlişân için tezkire verildi. fi 17 Cemaziyelevvel sene 993*" DFE_RZ_d_83_83a.

⁷¹ DFE_RZ_d_00115_0015a

tamamlanması yaklaşık 45 gün sürmüş ve beylerbeyliğine Hızır Paşa'nın getirildiği Revan eyaleti kurulmuştur (1583).⁷² 1590 tarihinde Niksarlı sipahilerden müteveffa babası dergâh-ı âlî çavuşlarından Mustafa oğlu Hasan Çavuş tahvilinden Hızır'a tımar tevcihi için Ferhad Paşa tarafından hükm-i şerif verilmiştir.⁷³

Nahiyedeki tımar tevcihatı muamelelerinde rolü bulunan diğer görevliler kadı, naib ve müftüdür. İncelediğimiz *Tımar ve Ruznamçe Defterlerinde* göze çarpan Niksar Kadıları Mevlâna Hüseyin (1586), Mevlâna Abdullah (1598) ve Mevlâna Mehmed (1598)'dir. Ayrıca Niksar Kadısı Naibi Mevlâna Osman (1598) ile ismi belirlenemeyen Niksar Müftüsüne rastlanmıştır.⁷⁴

Sonuç ve Değerlendirme

Osmanlı Devleti'nin klasik dönemine tekabül eden 16. yüzyılda, Niksar nahiyesindeki tımarlı sipahiler konusuna eğilen bu çalışmada *Tımar ve Zeamet Ruznamçe Defterleri* kaynak alınmıştır. Bu yüzyılda Sivas sancağına bağlı bir tımar birimi olan Niksar nahiyesindeki tımar ve zeamet sahipleri tımar tevcih prosedürü çerçevesinde değerlendirilmiştir. Buna göre nahiyedeki sipahilerin büyük kısmının küçük ölçekli tımar tasarruf eden sipahiler olduğu görülmüştür. Ancak bu durum nahiyede büyük zaimlerin olmadığı anlamına gelmemektedir; zira Niksar'daki sipahilerin 163'ü tımar, 49'u zeamet sahibidir. Dergâh-ı âlî çavuşlarından Balı, Yahya ve Mustafa Çavuş ya da dergâh-ı âlî müteferrikalarından Mehmed gibi. Bu tabloya göre 16. yüzyılda nahiyedeki tımarların 2/3'si 1000-4000 akçe arasında yer alan küçük ölçekli tımarlardır. Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyıldan itibaren uygulanan reformların Niksar'daki tımar sistemine etkisini ve sistemin kaldırılma sürecinde geçirdiği değişiklikleri inceleyen bir çalışmada, hizmetleri karşılığı askerlere tahsis edilen tımarların genelinin çok düşük değerlere sahip hisseler oldukları ortaya konulmuştur.⁷⁵ Bu sonuç, Niksar'ın

⁷² Kenan Yıldız, a.g.t., 17. Ayrıca bkz. Mehmet Yaşar Ertaş, "a.g.m.", 228-229.

⁷³ DFE_RZ_d_115_15a.

⁷⁴ DFE_RZ_d_85_69b.

⁷⁵ Abdullah Bay, "XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Niksar Kazasında Mâlikâne-Divânî Sistemi Üzerine Bazı Değerlendirmeler", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları*, 13/25, Ankara 2016, 30-31.

tımar tasarruf edilen topraklardaki küçülmenin ilerleyen yüzyıllarda devam ettiğini göstermektedir.

Tımar tevcih prosedürü ve tımarlı sipahiler açısından Niksar nahiyesinde elde edilen bulguları, buraya yakın Ordu, Koyulhisar-Sisorta-Suşehri üçgeni ve Satılmış/Fatsa yöresi ile ilgili çalışmalarda⁷⁶ elde ettiğimiz sonuçlarla karşılaştırarak bir değerlendirme yapabiliriz. Niksar nahiyesi ile ilgili çalışmamızın odaklandığı 16. yüzyılda, Osmanlı askerinin büyük bir gücünü oluşturan sipahiler seferlerde, muharebelerde ve muhafazalarda gösterdikleri yararlılık, yoldaşlık ve hizmetler karşılığında tımar tevcihi almakta idiler. Bu durum askerî seferler sonrasında dağıtılan dirlikler ve terakkilerin savaşa katılan askerler üzerinde önemli bir motivasyon aracı olduğunu ortaya koymaktadır.

Niksarlı sipahilerin büyük bir kısmı fevt veya feragat gibi doğal sebeplerle küçük bir kısmı ise sefere katılmadıkları için tımarlarını kaybetmişlerdir. Bölgesel düzeyde yaptığımız çalışmalarda, ilerleyen yüzyıllarda sipahilerin “görevini yerine getirmeme” ya da “yoklamada bulunmama” yüzünden tımarını kaybetmesi durumunun bu yüzyıl için geçerli olmadığı görülmektedir.

Netice itibarıyla Niksarlı sipahiler, Kanuni ve sonrasına denk gelen bu yüzyılda tımar sisteminin klasik işleyişi içinde “yarar-yoldaşlıklar” çerçevesinde yeni bir tımara hak kazanmakta iken, tımarlarını kaybetmeleri doğal faktörlerden kaynaklanmıştır. Osmanlı'nın bütün kurumlarıyla mükemmel bir işleyiş içinde olduğu bu yüzyılda, Niksar'da tımar sisteminin işleyişinin de sorunsuz ve ideal biçimde ilerlediği söylenebilir.

⁷⁶ Bu çalışmalar için bkz. Leyla Aksu Kılıç, *Tarihi Süreç İçinde Tımar Sistemi: Ordu Yöresi (1455-1839)* isimli yayımlanmamış doktora tezi ve aynı yazarın “XVI. Yüzyıl Sonlarına Doğru Osmanlı Devleti'nde Tımarlı Sipahiler: Ordu ve Yöresinden Tımarlı Sipahi Profilleri (Fenari ve Diğerleri)” *CİEPO-22 Uluslararası Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Çalışmaları Komitesi II*, Trabzon 2018, 15-40; Aynı yazar “17. Yüzyılda Koyulhisar-Suşehri ve Sisorta Nahiyeleri Üçgeninde Tımar Tevcihatı ve Tımarlı Sipahiler”, *Her Yönüyle Sivas Kongresi'nin 100. Yılında Sivas Uluslararası Sempozyumu*, (Ed.: Hakan Yekbaş, Ahmet Yüksel), 2, Sivas 2019, 7-33; Aynı yazar “Canik Sancağı Satılmış Nahiyesi Tımarlı Sipahileri ve Tımar Tevcih Prosedürü (1550-1600)”, *Fatsa ve Yöresi Tarihi I*, (Editörler: S. Gülten-M. Özkan-M. Karakulak-K. Yavuz-C. Erbil), Erzurum 2022, 127-156.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

BOA (Osmanlı Arşivi)

DFE_RZ_D. (Tımar ve Ruznamçe Defterleri) 2, 6, 2106, 7, 10, 14, 15, 33, 34, 36, 2127, 83, 85, 95, 110, 115, 128, 132, 2143, 153, 2149, 164, 172, 2250, 202, 222, 227, 239, 237.

Araştırma ve İnceleme Eserler

ACUN, Fatma, *Karahisar-ı Şarkî ve Koyluhisar Kazaları Örneğinde Osmanlı Taşra İdaresi (1485-1569)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2006.

AÇIKEL, Ali- MERCAN, Mehmed, "Niksar Kazasının İdari Durumu ve Nüfus Yapısının Dini ve Etnik Açından Analizi (1880-1916)", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 19/21, Ankara 2002, 235-257.

AÇIKEL, Ali, "Niksar Kazası Sinan Bey Vakıfları", *Vakıflar Dergisi*, 48, Ankara 2017, 17-34.

AFYONCU, Erhan, *Osmanlı Devlet Teşkilâtında Defterhâne-i Âmire (XV-17. Yüzyıllar)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü (Doktora Tezi), İstanbul 1997.

AKSU KILIÇ, Leyla, "17. Yüzyılda Koyluhisar-Suşehri ve Sisorta Nahiyeleri Üçgeninde Tımar Tevcihatı ve Tımarlı Sipahiler", *Her Yönüyle Sivas Kongresi'nin 100. Yılında Sivas Uluslararası Sempozyumu 2*, (Ed.: Hakan Yekbaş, Ahmet Yüksel), Cumhuriyet Üniversitesi Rektörlük Matbaası, Sivas 2019, 7-33.

AKSU KILIÇ, Leyla, "Canik Sancağı Satılmış Nahiyesi Tımarlı Sipahileri ve Tımar Tevcih Prosedürü (1550-1600)", *Fatsa ve Yöresi Tarihi I*, (Ed.: S. Gülten-M. Özkan-M. Karakulak-K. Yavuz-C. Erbil), Fenomen Yayınları, Erzurum 2022, 127-156.

AKSU KILIÇ, Leyla, "XVI. Yüzyıl Sonlarına Doğru Osmanlı Devleti'nde Tımarlı Sipahiler: Ordu ve Yöresinden Tımarlı Sipahi Profilleri (Fenari ve Diğerleri" *ÇİEPO-22 Uluslararası Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Çalışmaları Komitesi II*, (Ed.: Kenan İnan, Miraç Tosun, Deniz Çok), Trabzon Büyükşehir Belediyesi, Trabzon 2018, 15-40.

AKSU KILIÇ, Leyla, *Tarihi Süreç İçinde Tımar Sistemi: Ordu Yöresi (1455-1839)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2012.

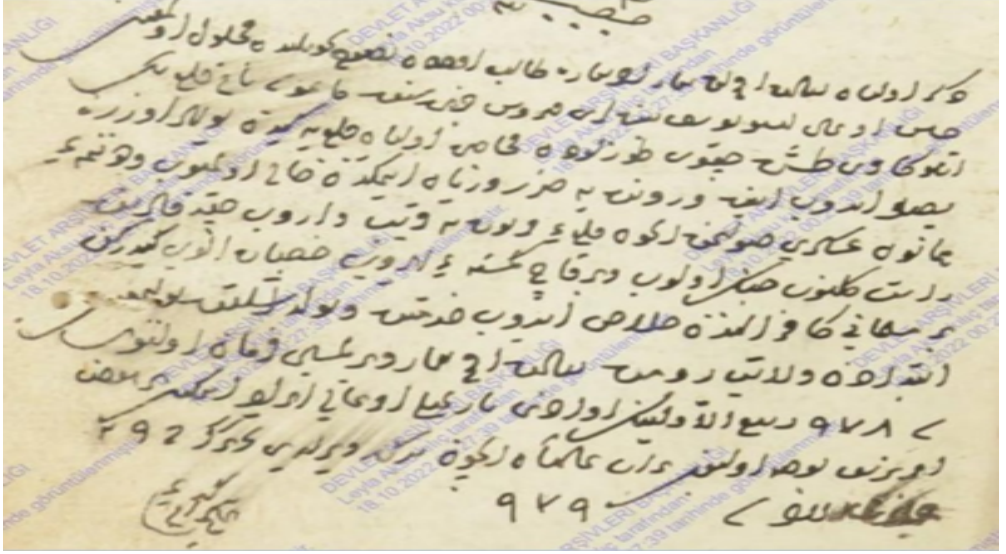
- AKTAŞ, Esat, "19. Yüzyılın Sonunda Tokat Sancağı", *Mavi Atlas*, 9/1, Gümüşhane 2021, 98-110.
- ALANDAĞLI, Murat, "XVI. Yüzyıl Turhal, Zile ve Niksar Havalisinde "Sefer Eşmeyenler", *Tokat Tarihi ve Kültürü Sempozyumu (25-26 Eylül 2014) Bildiriler I*, Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Tokat 2015, 147-158.
- AZİZ B. ERDEŞİR-İ ESTERÂBÂDÎ, *Bezm u Rezm*, (Çev.: Mürsel Öztürk), Türk Tarih Kurumu, Ankara 2014.
- BARKAN, Ömer Lütfi, "H. 933.934 (M. 1527-1528) Tarihli Mali Yılına Ait Bir Bütçe Örneği", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası (İFM)*, 15/1-4, İstanbul 1955, 251-329.
- BARKAN, Ömer Lütfi, "Timar", *İslam Ansiklopedisi (MEB)*, İstanbul 1979, 12/1, 286-333.
- BAY, Abdullah, "XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Niksar Kazasında Mâlikâne-Divânî Sistemi Üzerine Bazı Değerlendirmeler", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları*, 13/25, Ankara 2016, 23-40.
- BEŞİRLİ, Mehmed, "Tokat Voyvodalığı (1774-1842)", *Bellekten*, 69/254, Ankara 2005, 161-216.
- BİLGE, Sadık Müfit, *Osmanlı Çağı'nda Kafkasya 1454-1829 (Tarih, Toplum, Ekonomi)*, Kitabevi, İstanbul 2015.
- BİLGİN, Feridun, "Kıbrıs'ın Fethi İçin Yapılan Hazırlıklar (Arşiv Belgelerine Göre)", *Mukaddime*, 6/1, Mardin 2015, 79-100.
- BOSTAN, İdris, "Fetvanın Osmanlı Yönetimi ve Toplum Üzerindeki Etkisi: Ebussuûd Efendi'nin Kıbrıs ve İnebahtı Fetvaları", *Tarih Dergisi-Turkish Journal of History*, 76/1, İstanbul 2022, 35-62
- BOSTAN, İdris, "İnebahtı Deniz Savaşı", *DİA*, İstanbul 2000, 22, 287-289.
- BOSTAN, M. Hanefi, "XV. Asrın Ortalarında Niksar Şehrinin Sosyal ve İktisadî Yapısı", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 1, İstanbul 1999, 182-203.
- BOSTAN, M. Hanefi, "XV. ve XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Yönetiminde Niksar Şehri (1455-1574)", *XII. Türk Tarih Kongresi (4-8 Ekim 1999) Kongreye Sunulan Bildiriler*, III/III. Kısım, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2002, 1485-1512.
- BOSTAN, M. Hanefi, "Niksar", *DİA*, İstanbul 2007, 33, 119-122.
- BRAUDEL, Fernand, *II. Felipe Döneminde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası II*, (Çev.: Mehmed Ali Kılıçbay), Doğubatı, Ankara 2017.

- BULDUK, Üçler, "Çorum Sancağının Osmanlı İdarî Teşkilatındaki Yeri – I", *OTAM/Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 3, Ankara 1992, 129-167.
- ÇİÇEK, Kemal, "Kıbrıs (Osmanlı Dönemi)", *DİA*, Ankara 2022, 25, 373-379.
- DARKOT, Besim, "Niksar", *İslam Ansiklopedisi (MEB)*, Ankara 1964, 9, 273-275. DEMİREL, Ömer, *Osmanlı Dönemi Sivas Şehri ve Esnaf Teşkilatı*, Sivas Belediyesi Kültür Yayınları, Sivas 1998.
- ERDOĞAN ÖZÜNLÜ, Emine, "Osmanlı Ordusunda Bir Motivasyon ve Terfi Kaynağı: "Terakki" Tevcihi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi (The Journal of International Social Research)*, 3/11, 2010, 238-44.
- ERMİŞ, Ü. Melda, "Neokaisareia/Niksar'daroma ve Bizans Dönemine Ait Arkeolojik Veriler", *Höyük*, 7, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2014, 43-67.
- ERTAŞ, Mehmed Yaşar, "Osmanlı Savaş Organizasyonunda Zorlu Bir Süreç: Ordunun Toparlanması", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, 19, İstanbul 2008, 211-233.
- EVLİYA ÇELEBİ, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Bursa-Bolu-Trabzon-Erzurum-Azerbaycan-Kafkasya-Kırım-Girit*, (Hazırlayanlar: Yücel Dağlı-Seyit Ali Kahraman), 2. Cilt, 1. Kitap, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2008.
- GÖKBİLGİN, Tayyib, "15 ve 16. Asırlarda Eyâlet-i Rûm", *Vakıflar Dergisi*, VI, Ankara 1965, 51-61.
- GÖYÜNÇ, Nejat, "Timar Ruznamçe Defterleri'nin Biyografik Kaynak Olarak Önemi", *Bellekten*, LX/227, Ankara 1996, 127-138.
- GÜNTAN, İsmail, *Osmanlı Neferi ve Savaş (1593-1699)*, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Denizli 2015.
- GÜRBÜZ, Adnan, "XV-XVI. Yüzyıllarda Sivas Şehrinde İdari ve Ekonomik Yapı", *Vakıflar Dergisi*, XXVI, Ankara 1997, 83-96.
- IMBER, Colin, *Osmanlı İmparatorluğu 1300-1650*, (Çev.: Şiar Yalçın), İstanbul Bilgi Üniversitesi, İstanbul 2006.
- İNALCIK, Halil (nşr.), *Hicrî 835 Tarihli Sûret-i Defter-i Sancak-i Aroanid*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1954.

- İSLAMOĞLU, Huri Cihan, "State and Peasants in the Ottoman Empire", *The Ottoman Empire and the World Economy*, (Ed.: Huri Cihan İslamoğlu İnan), Cambridge University Press, Cambridge 1987, 101-159.
- KESİK, Muharrem, "Dânişmendli Beyliği-Bizans (Doğu Roma) İmparatorluğu İlişkileri (1071-1178)", *Osmanlı Araştırmaları Prof. Dr. Muammer Kemal Özergin Hatıra Sayısı-II*, XXXIV, İstanbul 2009.
- KIRZIOĞLU, Fahrettin, *Osmanlıların Kafkas Ellerini Fethi (1451-1590)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1998.
- KUNT, Metin, *Sancaktan Eyâlete 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi*, Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul 1978.
- KÜTÜKOĞLU, Bekir, *Osmanlı-İran Siyasî Münasebetleri (1578-1612)*, Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul 1993.
- MÜNECCİMBAŞI AHMED B. LÜTFULLAH, *Câmiu'd-Düvel, Selçuklular Tarihi II, Anadolu Selçukluları ve Beylikler*, (Yayınlayan: Ali Öngül), Akademi Kitabevi, İzmir 2001.
- ÖZAYDIN, Abdülkerim, "Kadı Burhâneddin Devleti", *DİA*, İstanbul 2001, 24, 76-77.
- ÖZAYDIN, Abdülkerim, "Dânişmendliler", *DİA*, İstanbul 1993, 8, 469-474.
- ÖZVAR, Erol, XVIII. Yüzyılda Osmanlı Taşra Maliyesinde Değişim: Rum Hazine Defterdarlığından Tokat Voyvodalığına Geçiş, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 1998.
- REŞİDÜDDİN FAZLULLÂH, *Câmi'ü't-Tevârih (Zikr-i Târih-i Âl-i Selçûk)*, (Tercüme ve notlar: Erkan Göksu, H. Hüseyin Güneş), Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2014.
- SÜRYANİ PATRİK MİHAİL, *Süryani Patrik Mihail Vekayinâmesi, (1042-1195)*, (Tercüme: Hrandt D. Andreasyan), Ankara 1944.
- ŞAHİN ALLAHVERDİ, Reyhan, *Özdemiroğlu Osman Paşa ve Dönemi (1527-1585)*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 2012.
- ŞİMŞİRGİL, Ahmet, "Osmanlı Taşra Teşkilâtında Rûm Beylerbeyliği", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, 5, İstanbul 1989, 289-299.
- TURAN, Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1993.

- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı- ERGÜER, Rıdvan Nafiz, *Sivas Şehri*, (Yayına Hazırlayan: Recep Toparlı), Türk Tarih Kurumu, Ankara 2020.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi I*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1982.
- YAVUZCAN, Gaye- SAVAŞ, Pınar, "Türkiye Selçuklularından Osmanlılara-Alternatif İdeolojilerin Mücadelesinde Sivas", *Her Yönüyle Sivas Kongresi'nin 100. Yılında Sivas Uluslararası Sempozyumu*, (Ed. Hakan Yekbaş-Ahmet Yüksel), Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Rektörlük Matbaası, Sivas, 2019, 1, 149-191.
- YILDIZ, Kenan, *Tâlikîzâde Mehmed Subhî'nin Gürcistan Seferi Tarihçesi (Tahlil ve Metin)*, Fatih Sultan Mehmed Vakıf Üniversitesi (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) İstanbul 2021.
- YİNANÇ, Mükrimin Halil, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri I. Anadolu'nun Fethi*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1944.
- YÜCEL, Yaşar, "Osmanlı İmparatorluğunda Desantralizasyona (Adem-i merkezîyet) Dair Genel Gözlemler", *Belleten*, 38/152, Ankara 1974, 657-708.
- YÜCEL, Yaşar, *Kadı Burhaneddin Ahmed ve Devleti (1344-1398)- Mutahharten ve Erzincan Emirliği*, Sevinç Matbaası, Ankara 1983.

EK 1: DFE_RZ_d_34_3b. Nolu Örnek Kayıt
ve Çevirisi

Zikr olunan 6000 akçelik tımar âher tımara talip olan Nasuh tahvilinden mahlûl olmağın Hüseyin oğlu iş bu Yusuf bendeleri Kıbrıs ceziresinde Magusa nam kal'anın atlı kâfiri taşra çıkıp Tuzlu'dan muhasara olunan kal'aya giden yollar üzere pusu idüb âyende ve revendeye zarar ve ziyân itmekden hâlî olmayup ve donanma-yı hümayun askeri sulanmak için kal'a-i mezbureye karib çıkdıklarında rast gelinip cenk olub ve birkaç kimesneyi esir idüb hisara alub giderken bir Müslümanı kâfir elinden halas edip hizmette ve yoldaşlıkta bulunmaktan ibtidadan vilayet-i Rûm'da 6000 akçe tımar verilmesi ferman olunub sene 978 Rebiülevvelinin evahiri tarihiyle emr-i âlî ibraz etmeğın ber mucib-i emr-i şerif tevcih olunub berat-ı âlîşân için tezkire verildi. Tahriren fî 29 Cemaziyelahir sene 979.

“THE TIMARLI SIPAHI IN NIKSAR IN THE SIXTEENTH CENTURY”

Abstract

The underlying factor for the strength of the Ottoman military and economy was the timar system, and the timarli sipahis (timariots) were the power source in the operation of this system because the transfer and granting of the timar were organized through sipahis. Thus, timarli sipahis were the key to the timar system, which was one of the building blocks of the militaristic, administrative, and economic structure of the Ottoman state mechanism.

This study approaches the question of “being a timariot in the Ottoman State” by using region-based data, and a profile of timariots in a region will be presented by analyzing the process of granting, distribution, and cancellation of timars.

In this study, timar and zeamet holders are examined through the procedure of timar administration in Niksar district of Sivas sancak in the sixteenth century Ottoman State. The timar system in Niksar- the process of qualifying to be a timar holder, the bureaucratic procedures and economy of the timar, the responsibilities of the timar holder, and the reasons and outcomes of losing the timar- will be presented based on the information gathered from the Timar and Zeamet Ruznamçe Registers. These registers are found in the reserve of Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Katalogu Defterhane-i Amire (General Directorate of Prime Ministry State Archives Catalogue of Ottoman Archive Defterhane-i Amire) and were kept for a century.

Keywords

Ottoman State, Timar System, Timariot, Timarli Sipahi, Niksar, Timar and Zeamet Ruznamçe Registers.

18. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA ŞAM HAZİNESİ'NİN BİR MASRAF KALEMİ OLAN CEVÂLÎ'NİN MESELELERİ *

Günay KORKMAZ SAMIKIRAN**

ÖZET

Şam eyaletinde cizyenin küçük bir kısmı ve çeşitli mukataa gelirlerinin yıllık vergilerinin belli payları cevâlî ismindeki mali bir dairede toplanmış ve burada toplanan paralar “sadaka”, “surre”, “maaş ve ücret” şeklinde bazı kişilere sarf edilmiştir. Cevâlîden yapılan ödemeler Şam Hazinesi'nin başlangıçta ikinci büyük masraf maddesini oluşturmuştur. Ancak 1745'te hac kilerine sarf edilen paranın hazine gelirleri arasında artık yer almayacağına yönelik alınan kararlarla cevâlî hazinenin en büyük harcama kalemi hâline gelmiştir. Özellikle 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren cevâlîden verilen vazîfeler (ücretler) sürekli bir artış göstermiştir. Artan cevâlî vazîfeleri karşısında Osmanlı Devleti, mahlûl (düşen/boşalan) vazîfenin hazinece zapt edilmesi ve mahlûlâtдан takâss gibi yollara başvurmuştur. Bu hususta alınan son karar ise 1811'de cevâlîden yapılacak vazîfe tevcihlerinde cizye ve mukataa gelirlerinin yıllık vergilerine zam yapılamayacağıdır. 1811 senesinde maaş tevcihlerine yönelik karar sadece Şam için alınmamış, İstanbul'da ve taşrada artan vazîfeler karşısında buralara da tatbik edilmiştir. Çalışmanın ilk kısmında cevâlî malından (para) maaş ve ücret alan cevâlî-horânın kimler olduğuna değinilmiş ve bunların aynı zamanda deruhteci olabildiklerine dikkat çekilmiştir. Ardından cevâlî vazîfelerinin nasıl hesaplandığı ve hesaplama esnasında karşılaşılan mesele ve artan cevâlî vazîfeleri karşısında devletin tavrı açıklanmaya çalışılmıştır. Son olarak Şam Hazinesi muhasebelerinde cevâlî vazîfelerinin miktarları değerlendirilmiştir. Bahsedilen tüm bu meseleler Başkanlık Osmanlı Arşivine dayanarak neticelendirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Şam, masraf, cevâlî, mahlûl, takâss.

* Araştırma Makalesi. Makalenin geliş tarihi: 05.02.2023 / Kabul tarihi: 03.06.2023

Bu makale, yazarın “XVIII. Yüzyılda Şam Hazinesi” başlıklı doktora tezinin “Şam Hazinesi'nin Giderleri” bölüm başlığı altında yer alan “Mevâcib Ödemeleri” kısmı esas alınarak ve gözden geçirilerek hazırlanmıştır.

** Dr., Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, gunyorkormaz@gmail.com, (ORCID ID: 0000-0003-3931-996X).

Giriş

Şam eyaletinin mali işleri 1567'nin sonlarına kadar Arap (Arabistan veya Halep) Defterdarlığının bünyesinde olup¹ mali işlerin başındaki kişi ise mirî gelire nazır tayin edilen Şam beylerbeyi idi. Söz konusu tarihte müstakil bir defterdarlığın oluşturulmasıyla Şam'da artık beylerbeyinin nâzırlığına ihtiyaç kalmamıştı. Ancak vergiler tahsil edilemezse defterdar beylerbeyinden yardım talep edebilmekteydi².

18. yüzyılda da vergilerin tahsil edilemediği durumlarda yine valinin (beylerbeyi) yardımına başvurulmuş, hatta kendisinden tahsil işini üstlenmesi de istenilmişti. Ancak vali, vergi tahsilatını *nâzır-ı emvâl* olarak yani bu isimle üstlenmemiştir. Söz konusu yüzyılda mali işlerde birinci dereceden yetkili kişi hâline gelen defterdar ise doğrudan başdefterdara karşı sorumluydu³. Defterdar, muhtemelen ya kendi evinde ya hazinenin saklandığı Şam Kalesi⁴ içindeki bir yerde ya da kaleye yakın bir mevkide hazine ile ilgili işlere bakmakta idi. Hazineye giren ve hazineden çıkan paralar hususunda defterdar ve ilgili taraf kadı'nın başkanlığında toplanıyor, kadı ve şahitlerin huzurunda taraflar paranın teslim edilip alındığını doğruluyor ve "hüccet-i şer'iyeye" hazırlanıyordu⁵. Yani defterdar

¹ Arap (Arabistan veya Halep) Defterdarlığı şeklinde geçen kayıtlar: Halil Sahillioğlu, *Topkapı Sarayı Arşivi H. 951-952 Tarihli ve E-12321 Numaralı Mühimme Defteri*, İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, İstanbul 2002, 182-237-250-391; 3 *Numaralı Mühimme Defteri (966-968/1558-1560)*, Tıpkıbasım, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yay., Ankara 1993, 98/666, 178/397, 304/681, 351/786; 5 *Numaralı Mühimme Defteri (973/1565-1566)*, Tıpkıbasım, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yay., Ankara 1994, 93/523, 109/622; 6 *Numaralı Mühimme Defteri (972/1564-1565)*, Tıpkıbasım, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yay., Ankara 1995, 51/49, 60/66, 109/1017, 238/410. 1567 senesi sonlarında müstakil Şam Hazinesi için bk. 7 *Numaralı Mühimme Defteri (975-976/1567-1569)* <Özet-Transkripsiyon-İndeks> I, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yay., Ankara 1998, 15/33.

² BOA, MD, No: 16, 25/42, 13.05.979/03.10.1571.

³ BOA, C.ML., 632/25965, 29.11.1211/26.05.1797.

⁴ En azından hazineye ait paranın kalede muhafaza edildiği bilinmektedir. BOA, MD, No: 14/2, 998/1484, 23.02.979/17.07.1571.

⁵ BOA, D.BŞM.ŞMH., 1/97, 07.07.1124/10.08.1712; BOA, D.BŞM.ŞMH., 1/87, 16.12.1123/25.01.1712; D.BŞM.ŞMH., 1/104, 12.09.1124/13.10.1712; BOA,

hem bizzat yaptığı ödemeleri hem de kendisine yapılan ödemeleri kadıya tasdik ettirmek mecburiyetindeydi.

Defterdar diğer bir yandan da İstanbul'a karşı bir hesap verme sorumluluğuyla çalışmaktaydı. Bu hesap verme hazineye ait gelir gider hesapları ve makbuzlarını defter(ler)e kaydedip ardından hazırlanan defterleri İstanbul'a göndermekle sağlanmaktaydı⁶.

Hazırlanan bu defterler hazinenin gelir ve gider dökümleridir. Şam Hazinesi'nin gelirleri, Şam eyaletindeki ve bu eyaletin dışındaki yerlerin mukataa haline getirilen vergi kaynaklarının senelik bedellerine dayanıyordu⁷. Mukataa gelirleri ağırlıklı olarak hac kileri masraflarına, urban taifesinin surre ödemelerine, cevâlî vazîfelerine, kale muhafızlarına yapılan ödemelere, saray kileri için yapılan harcamalara, hilat alımlarına sarf edilmekteydi. 18. yüzyılda hazinenin en büyük harcama dilimini hac kileri masrafları oluşturmaktaydı. Bu masraf maddesini ise hazinenin önemli miktarlarda ödenek ayırdığı cevâlî harcamaları takip etmiştir⁸.

D.BŞM.ŞMH., 1/93, 25.04.1124/01.06.1712; D.BŞM.ŞMH., 1/133, 06.09.1125/26.09.1713; BOA, D.BŞM.ŞMH., 1/91, 05.03.1124/12.04.1712; BOA, D.BŞM.ŞMH., 1/123, 24.05.1125/20.04.1713.

⁶ BOA, D.BŞM.ŞMH., 6/5, 02.09.1188/06.11.1774; BOA, D.BŞM.ŞMH., 9/2, 11.06.1195/04.06.1781.

⁷ Günay Korkmaz Samıkıran, *XVIII. Yüzyılda Şam Hazinesi*, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Hatay 2021, 190.

⁸ BOA, D.BŞM.ŞMH. 17046, 1198/1783-84; BOA, D.BŞM.ŞMH. 17049, 1203-05/1788-89-1790-91; BOA, D.BŞM.ŞMH. 17050, 1206/1791-92; BOA, D.BŞM.ŞMH. 17051, 1207/1792-93; BOA, D.BŞM.ŞMH. 17052, 1208/1793-94.

Cevâlî⁹; sadaka¹⁰, vazîfe¹¹ (maaş) ve surre ödemeleri için sarf edilecek paranın toplandığı bir daire veya büro olarak ifade edilebilir. Başlangıçta bu dairenin gelirlerini cizye oluşturmakla beraber zamanla cevâlîden sadaka, vazîfe ve surre alanların sayısının artmasıyla bazı bölgelerin mukataa paraları da buraya dâhil edilmiştir. Şam Hazinesi'nin önemli bir masraf kalemi olan cevâlîden para alanlar; Mekke ve Medine ahalisi, Şam, Kudüs sakinleri ve hazine çalışanları şeklinde tasnif edilmiştir¹². Ancak bu tasnifin ayrıntıları bilinmemektedir. Elinizdeki çalışma öncelikle cevâlî-horânın kimler olduğunu sorgulayacaktır. Daha sonra cevâlî vazîfelerinin nasıl hesaplandığına ve hesaplama esnasında karşılaşılan meseleye değinilecektir. Son olarak özellikle 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren artan cevâlî vazîfeleri, cevâlîye kaynak bulma arayışları ve cevâlî masrafına yönelik meselelerin ardındaki nedenler açıklanmaya çalışılacaktır.

C e v â l î - H o r â n

Osmanlı yazılı belgelerinde Mekke ve Medine için *iki harem* yani *iki korunmuş yer* manasındaki Haremeyn tabiri kullanılmıştır. Mekke, Kâbe'nin inşasından sonra *harem* yani *korunmuş yer* olarak kabul edilirken Medine

⁹ Cevâlî; cizyenin Suriye, Irak ve Mısır'daki diğer ismidir. Osman Ergin, *Muallim M. Cevdet'in Hayatı, Eserleri ve Kütüphanesi*, Büyükşehir Belediyesi Kütüphane ve Müzeler Müdürlüğü, İstanbul 2005, 141. Cevâlî hakkında daha fazla bilgi için bk. Seyyid Muhammed es-Seyyid, "Cevâlî", *DİA.*, 7, İstanbul 1993, 436-437; Günay Korkmaz Samıkıran, "18. Yüzyılda Şam Cevâlîsi ve Cevâlî-Horân Vazîfe Defterleri", *CIEPO 22* (Uluslararası Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Çalışmaları Komitesi), Bildiriler, 4-8 Ekim 2016, (Editörler: Kenan İnan, Mırac Tosun, Deniz Çolak, II, Trabzon Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Trabzon 2018, 631-646.

¹⁰ Mekke ve Medine halkına "*cevâlî sadakası*" olarak verilen paraların kaynağı Evliya Çelebi'de "*gayrimüslim haracı*" olarak geçmektedir. Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, haz.: Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, Yapı Kredi Yayınları, 1. Kitap-1. Cilt, İstanbul 2011, 121. Osmanlı Devleti'nde 16. yüzyıla kadar cizye için haraç sözcüğü kullanılmış, sonrasında cizye tabiri yaygınlaşmıştır. Halil İnalçık, "*Cizye*", *DİA.*, 8, İstanbul 1993, 45.

¹¹ Vazîfe, maaş anlamında kullanılan mevâcib sözcüğü ile aynı manaya gelmektedir. Mevâcib için bk. Erhan Afyoncu, "*Mevâcib*", *DİA.*, 29, Ankara 2004, 418. Şam eyaletindeki kale muhafızlarının ödenekleri mevâcib sözcüğüyle ifade edilmiş, cevâlî malından yapılan ödemeler için ise daha ziyade vazîfe sözcüğü kullanılmıştır. Günay Korkmaz Samıkıran, a.g.t., 155-156. Ancak Şam Hazinesi ruznamçelerinde cevâlî vazîfeleri "*mevâcibât*" başlığı altında gösterilmekteydi. BOA, MAD.d 4913, 16 Zilhicce 1123-hitâm-ı Receb 1126/25 Ocak 1712-11 Ağustos 1714, 70.

¹² Günay Korkmaz Samıkıran, a.g.b., 631-632; Günay Korkmaz Samıkıran, a.g.t., 163.

hicretten sonra harem sayılmıştır. Bu iki yerden sonra en kutsal mekân kabul edilen ve Müslümanların ilk kiblesi olan Mescid-i Aksâ'nın bulunduğu Kudüs için *Haremeyn'in üçüncüsü* tabiri kullanılmıştır¹³. Haremeyn'in dördüncüsü ise Şam'dır¹⁴. Kutsal mekânları barındıran, bu korunmuş yerlere duyulan manevi hürmet cevâlî vazîfeleriyle maddi bir boyuta ulaşmıştır¹⁵. Vazîfe sahipleri; seyyidler, ulemâ, şeyhler, salih insanlar, yetimler, fakir ve muhtaç kişilerdir¹⁶. Müttekâidîn (emekliye ayrılmış) olanlar da cevâlîden düzenli vazîfe almaktaydı¹⁷. Ayrıca devlet memurları da vazîfe alanlar arasındaydı. Nitekim hacca memur edilen sakabaşı, surre kâtibi ve bevabânın harcırahları cevâlîden karşılanmıştır¹⁸. Devlet hizmetinde uzun süre çalışmış, ancak ailesinin geçimi için yeterli miras bırakmamış kişilerin eşlerine ve küçük çocuklarına da cevâlîden vazîfe verilmiştir¹⁹. Mesela, 1784 yılında vefat eden Şam Defterdarı Feyzullah Efendi'nin mirası, borçlarını dahi karşılayamayacak durumdaydı. Feyzullah Efendi'nin geride bıraktığı eşi ile on altı yaşında bir de oğlu bulunmaktaydı. Ailesinin geçimlerini sağlamak üzere kendilerine cevâlîden bir miktar vazîfe verilmesi istenmişti²⁰. Öte yandan vazîfe tahsis edilenlerin arasında ibadetle meşgul olma²¹ isteği ile farklı yerlerden gelip de Mekke ve Medine'de bulunan mücâvirlerle de rastlanmaktadır²².

Cevâlîden ücret alan Şam Hazinesi çalışanları ise ruznamçeci, mukataacı, muhasebeci, tezkireci, vezzân, sarraf ile bunların kalfa ve çıraqlarıydı (Bk. Tablo 1)²³. Ruznamçe defterlerinde Şam Hazinesi çalışanları arasında mukabelecinin olmaması dikkat çeken bir husustur. Bu, hazine çalışanları arasında mukabelecinin olmadığını göstermemektedir,

¹³ Ş. Tufan Buzpınar-Mustafa Sabri Küçükbaşçı, "Haremeyn", *DİA.*, 16, İstanbul 1997, 153.

¹⁴ BOA, İE.ML., 40/3852, 27.09.1105/22.05.1694.

¹⁵ Günay Korkmaz Samıkıran, *a.g.b.*, 643.

¹⁶ BOA, D.BŞM.ŞMH., 2/39, 05.03.1147/05.08.1734.

¹⁷ BOA, D.BŞM.ŞMH.d 16988, 1127/1715, 3.

¹⁸ BOA, D.BŞM.ŞMH. 2/13, 08.07.1135/14.04.1723.

¹⁹ Erhan Afyoncu, "a.g.m", 419.

²⁰ BOA, AE.SABH.I., 176/11743, 21.01.1199/04.12.1784; BOA, AE.SABH.I., 237/15811, 21.04.1199/03.03.1785.

²¹ Nebi Bozkurt, "Mücâvir", *DİA.*, 31, İstanbul 2006, 445.

²² BOA, D.BŞM.ŞMH., 2/37, 05.05.1146/14.10.1733.

²³ BOA, MAD.d 1791, 22 Safer 1129-4 Zilkade 1129/5 Şubat 1717-10 Ekim 1717, 46, 47.

çünkü farklı kayıtlardan bu durum teyit edilebilmektedir. Ancak, 1787'ye kadar mukabelecinin maaşını²⁴ cevâlî kaleminden almadığı yönünde bir sonuca varılabilir. Söz konusu tarih ile 1788 yılında hazine personel listesinde mukabeleciye yer verilmemiş, ancak cevâlîden maaş alanları içeren bu iki seneye ait defterin sonunda bir mukabeleci olduğu belirtilerek mukabelecinin üç ayda bir 80 kuruş ücret aldığı kaydedilmiştir²⁵. Bahsedilen iki senenin öncesindeki kayıtlarda da mukabelecinin "beher üç ayda seksen kuruş vazîfesi" olduğuna değinilmektedir²⁶.

Tablo 1. Şam Hazinesi'nin Personelleri ve Bunların Gündelikleri²⁷

Şam Hazinesi Personeli	Kişi Sayısı	Yevmiye	Toplam Personel
Baş ruznamçeci	1	40 akçe	25
Ruznamçeci halifesi	1	15 akçe	
İkinci ruznamçeci halifesi	1	20 akçe	
Ruznamçeci şakirdi	6	84,75 akçe	
Baş muhasebeci	1	40 akçe	
Muhasebeci şakirdi	3	89 akçe	
Baş mukataacı	1	20 akçe	
Birinci mukataacı halifesi	1	20 akçe	
İkinci mukataacı halifesi	1	30 akçe	
Mukataacı şakirdi	1	20 akçe	
Tezkireci	1	40 akçe	
Vezzan	1	33 akçe	

²⁴ Osmanlı Devleti merkez bürokrasinin üst ve alt katmanlarına farklı uygulamalarla gelir tahsis etmiştir. 1838 yılına gelindiğinde ise genel maaş uygulamasına geçilmiştir. Muzaffer Doğan, "Osmanlı Merkez Bürokrasisinde Genel Maaş Sistemine Geçiş Çalışmaları", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 20, İstanbul 2009, 33.

²⁵ BOA, C.ML., 734/29982, 20.01.1194/27.01.1780; BOA, D.BŞM.ŞMH.d 17047, 1202/1787-88, 24; BOA, D.BŞM.ŞMH.d 17048, 1203/1788-89, 25.

²⁶ BOA, C.ML., 134/5752, 29.05.1160/08.06.1747; BOA, C.ML., 667/27328, 20.01.1194/27.01.1780. Mukabelecinin maaşı hususunda daha fazla bilgi için bk. Günay Korkmaz Samukiran, *a.g.t.*, 81.

²⁷ Şam Hazinesi çalışanları ücretlerini baş-halife-şakirt şeklinde belli bir hiyerarşiye göre almaktaydı. Ancak tablodan da görüldüğü üzere bazı hazine çalışanlarına buldukları mevkinin üstünde ya da altında ödeme yapılmıştır. Günay Korkmaz Samukiran, *a.g.t.*, 80.

Sarraf	6	70 akçe	
--------	---	---------	--

Vazîfe alanlar arasında öne çıkan aileler ise şunlardır: Eş-Şâmî, Üstavânîler, Dağıstânîler, Kâmililer, Eyyûbîler, Bekrîler, Kadı-zâdeler ve Menînîler²⁸. Ulema kökenli bu ailelerden özellikle Üstavânîler, Dağıstânîler, Menînîler ve Bekrîler gibi aileler daha çok vakıf medreselerinde müderrislik vazifesi görmekte, ayrıca tedris görevi yanında tevliyet ve cibâyet gibi diğer görevleri de birlikte yürütmekteydiler²⁹. Örneğin, Bekrî Ailesi'nden Esad Efendi'nin oğlu Mehmed Sadeddin Şam'daki Şamiyye-i Cevâne Medresesi'nde, yine Şam'da bulunan Çakmâkiyye Medresesi'nde müteveli, kâtip, kâri-i hadis, cüz-hân gibi görevleri ifa etmekteydi. Bu görevleri karşılığında cevâliden vazîfe alıyordu. Mehmed Sadeddin'in vefatı ile birlikte söz konusu görevler ve vazîfe kardeşleri Mehmed Sadi'ye ve Halil'e bırakılmıştır³⁰.

Cevâlî-horân ailelerin aynı zamanda deruhteci oldukları da bilinmekteydi. Mukataanın idaresini, işletmesini veya mukataaya konu olan gelirin senelik bedelini tahsil işini üstlenme *deruhte* sözcüğüyle ifade edilmiştir. Mukataayı deruhte eden kişiler, doğrudan malikâne sahibi olabilmekte, bunun yanı sıra mültezim veya tahsildar gibi "*kira toplayıcılarının oluşturduğu*"³¹ geniş bir kitleden de oluşabilmekteydi. Bu geniş kitleyi oluşturanların malikâne sahibi mi yoksa mültezim veya tahsil işini üstlenen kişi ve kişiler mi olduğu hazine ruznamçelerinde ve muhasebelerinde açıklanmamaktadır. Bundan dolayı onları *deruhteciler* olarak tanımlamak yerinde olacaktır.

²⁸ BOA, MAD.d 1791, 22 Safer 1129-4 Zilkade 1129/5 Şubat 1717-10 Ekim 1717, 37, 38, 39, 42, 43, 44, 45.

²⁹ Oğuzhan Samıkıran, *Osmanlı İdaresinde Şam (1750-1800)*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 2013, 357.

³⁰ BOA, AE. SAMD.III., 83/8296, 05.12.1117/20.03.1706; BOA, AE. SAMD.III., 83/8301, 05.12.1117/20.03.1706.

³¹ Faruk Tabak, "Bereketli Hilal'in Batısında Tarımsal Dalgalanmalar ve Emegın Kontrolü", *Osmanlı'da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım* (çev. Zeynep Altok), (Editörler: Çağlar Keyder, Faruk Tabak, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2010, 145.

Akrabalık bağlarıyla örgülü³² gelir deruhteciliğinin içinde olan cevâlî-horân aileleri; Bekrî, Eyyubî, Kâmilî, Kadı-zâde ve Menîni'dir. Eşraf³³ ile güçlü bağları olan Bekrîler; Hicaz, Mısır, İstanbul ve Şam'da kolları olan, Hanefî mezhebine mensup bir ailedir. Soylarını İslam'ın ilk halifesi olan Hz. Ebu Bekir'e dayandırmışlardır. Hz. Peygamber, Hz. Ebu Bekir'e çok samimi, çok sadık anlamına gelen "Siddîk" lakabını vermiştir. Bu nedenle Hz. *Ebu Bekir es-Siddîk* olarak anılmaktadır. Bekrî Ailesi'nin soylarının Hz. Ebu Bekir'e dayandığı iddiası da onların aileleri için kullandıkları *el-Bekrî es-Siddîkî*, çoğunlukla da sadece es-Siddîkî, ibaresinde yatmaktadır³⁴.

Ailenin Şam'daki konumu, 17. yüzyılın sonlarında, kadı olarak görev yapan Kemaleddin'in oğlu Ahmed'in kariyeri üzerine kuruludur. Ahmed'in oğlu Esad Efendi (1662/63-1715/16) Bâb ve Kübrâ mahkemelerinde kadı naipliği yapmıştır³⁵. Schilcher'in eserinde Bekrî Ailesi'ne ait şecerede Esad Efendi'nin sadece Halil isminde bir oğlundan bahsedilmektedir³⁶. Ancak onun (Mehmed) Halil'in dışında Mehmed Sadeddin ve Mehmed Sadi isminde iki oğlu daha vardır³⁷.

1696-97'de Merc'e tabi Bertâyâ ve Deffâniyye mezraları Esad Efendi'nin üç oğlunun uhdesindedir. Yine Merc'de bulunan Kusayrî't-Tut mezrasının tamamı ve bir kıt'a-ı arz da Esad Efendi'ye iltizam edilmiştir³⁸. Esad Efendi'nin oğlu Mehmed Sadeddin'in, muhtemelen 1706'da, ölümü üzerine³⁹ onun boşalan hisseleri babasına ve kardeşlerine bırakılmıştır. 1712'de Esad Efendi ve oğullarına Şam'ın farklı nahiyelerine bağlı köy ve

³² Dina Rizk Khoury, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Taşra Toplumunu Musul, 1540-1834*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999, 86.

³³ Seyyid ve şerif denilen peygamber torunları eşraf olarak tabir edilmiştir. Torunları İmam Hasan'dan gelenler "şerif" ve İmam Hüseyin evlâdına da "seyyid" denmiştir. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Mekke-i Mülkerreme Emirleri*, Türk Tarih Kurumu yayını, Ankara 2013, 5. Ayrıca bk. Oğuzhan Samıkıran, *a.g.t.*, 325.

³⁴ Linda Schatkowski Schilcher, *Families in Politics (Damascene Factions and Estates of the 18th and 19th Centuries)*, Steiner Verlag Weisbaden, Stuttgart 1985, 156.

³⁵ Linda Schatkowski Schilcher, *a.g.e.*, 158.

³⁶ Linda Schatkowski Schilcher, *a.g.e.*, 157.

³⁷ BOA, AE.SAMD.III., 153/15040, 05.12.1117/20.03.1706; BOA, AE.SAMD.III., 83/8296, 05.12.1117/20.03.1706.

³⁸ BOA, D.BŞM.ŞMH.d 16983, 29.07.1108/21.02.1697, 7.

³⁹ BOA, AE.SAMD.III., 83/8296, 05.12.1117/20.03.1706; BOA, AE.SAMD.III., 83/8301, 05.12.1117/20.03.1706.

mezralar malikâne olarak verilmiştir⁴⁰. Ayrıca Esad Efendi, Şam'daki vakıfların denetimini de elinde tutmuş⁴¹, hatta Çakmakıyye Medresesi Vakfı'nın geliri de malikâne olarak kendisi ile oğullarına bırakılmıştır⁴². Ailenin üzerlerinde bulunan bu malikâne arazilerini önce Mehmed Sadi ve Mehmed Halil ortaklaşa idare etmişlerdir⁴³. Daha sonra bu arazileri Mehmed Halil'in tek başına sahiplendiği görülür⁴⁴.

Malikâne sahiplerinden biri, söz konusu ailenin bir diğer üyesi Mehmed Ağa es-Sıddıkî'dir. Mehmed Ağa'nın, yukarıda adı geçen Ahmed'in kardeşi Ali'nin oğlu olması muhtemeldir. Ayrıca "ağa" lakabı onun askerî gruba mensup olduğuna işarettir. Merc'e bağlı olan Biludân köyü ve Sabûniye Camii Vakfı'nın geliri, malikâne usulüyle onun uhdesine verilmiştir⁴⁵. Mehmed Ağa Sıddıkî'nin daha sonra merhum Mustafa Paşa'nın evladının malikânciliğini yaptığı Beyt-i Sivâ köyünün gelirlerinin tahsilini de üstlendiği, yani bu malikânenin mültezimliği yaptığı da belirtilir⁴⁶. 1713-14'te onun malikâneleri arasında yer alan Biludân köyü ile Sabûniye Camii Vakfı'na ek olarak Kefr-Mudeyra köyünün malikânciliğine de sahip olduğu görülmektedir⁴⁷. Mehmed Ağa, 1716-17'de ise Kefr-Mudeyra köyü ile birlikte Sübeynetü'l-Garbiyye köyünün de malikânciliğini üstlenmiştir⁴⁸.

⁴⁰ Malikâne olarak verilen bu köy ve mezralar şunlardır: Cermânâ, Lukaysâ, Rummân köyleri ve 'Azriyye, Müşeyrife, Kusayrû't-Tut, Deffâniyye ile Bertâyâ mezralarıdır. BOA, MAD.d 4913, 16 Zilhicce 1123-hitâm-ı Receb 1126/25 Ocak 1712-11 Ağustos 1714, 20. Aynı arşiv kaynağının farklı sayfasında bu mezralara ek olarak Arzûtâ ve Hâmisiyye mezraları yer almıştır. Bk. *Aynı Yer*, 57.

⁴¹ Linda Schatkowski Schilcher, *a.g.e.*, 158.

⁴² BOA, MAD.d 4913, 16 Zilhicce 1123-hitâm-ı Receb 1126/25 Ocak 1712-11 Ağustos 1714, 57.

⁴³ BOA, MAD.d 1791, 22 Safer 1129-4 Zilkade 1129/5 Şubat 1717-10 Ekim 1717, 14, 24, 28.

⁴⁴ BOA, D.BŞM.ŞMH.d 16997, 1151/1738-39, 2-5; BOA, D.BŞM.ŞMH.d 17006, 1157/1744-45, 2-5.

⁴⁵ BOA, MAD.d 1938, gurre-i Zilkade 1110-hitâm-ı Receb 1112/1 Mayıs 1699-10 Ocak 1701, 17-18.

⁴⁶ BOA, MAD.d 4913, 16 Zilhicce 1123-hitâm-ı Receb 1126/25 Ocak 1712-11 Ağustos 1714, 37.

⁴⁷ BOA, MAD.d 4913, 16 Zilhicce 1123-hitâm-ı Receb 1126/25 Ocak 1712-11 Ağustos 1714, 59.

⁴⁸ BOA, MAD.d 1791, 22 Safer 1129-4 Zilkade 1129/5 Şubat 1717-10 Ekim 1717, 27.

Abdurrahman Çelebi Eyyubî'nin malikâneleri arasında Buvâriş ve Kalî'atü-Cendel köyleri bulunmaktadır⁴⁹. Abdurrahman Kadı-zâde ve oğulları Ömer Çelebi ile Abdulkadir, Kefrîn ve Kilye köylerini; 'arz-ı Gayta; Harîmü's-Sugrâ, Dehâmiye, Bel'a ve ^{ceb}mezralarını ortaklaşa deruhte etmişlerdir⁵⁰. Eş-Şeyh Mehmed Kâmilî ise Ali Ağa ve Hasan Beşe isimli kişilerle birlikte Hazermâ köyünün malikâneçiliğini üstlenmiştir⁵¹.

Malikâne sahipleri arasında ulema kökenli bir diğer aile Menînilerdir. Menîniler, Hz. Peygamber'in kabilesi olan Kureyş Kabilesi'nden geldiklerini ileri sürmüşlerdir. Trablusşam kökenli olan bu aile, Şam'ın kuzeybatısında bulunan Menîn köyüne yerleşmiş ve bu yerin ismini almışlardır. Aile üyelerinden Ali oğlu Ahmet (1669/70-1758/59) müderrislik yapmıştır⁵². Menîniler, Emeviyye Camii hatipliğini de ele geçirmişlerdir⁵³. Ahmet'in oğullarından Ömer'e Merc nahiyesindeki Meyda'ıyye köyü malikâne şeklinde tevcih olunmuştur⁵⁴.

Şam'ın âyanı (şehrin önde gelenleri) olarak kabul edilen ulema kökenli bu aileler özellikle 18. yüzyıl boyunca gelir deruhteciliğinin orta tabakasını oluşturmaktaydı. Daha ziyade köy, mezra ve vakıf nezareti gelirlerini iltizamlarına almışlardı. Vazife almayan deruhteci ailelerden bazıları ise hamî rolüyle karşımıza çıkmaktadır. Nitekim İmadî-zâdeler böyledir. Şeyh Ebubekir ile birlikte bazı fukara, cevâlî vazîfesini onların elinden almaktaydı⁵⁵.

Vazife tevcihlerinde birinci dereceden sorumlu olan Şam defterdarının da tabiiyetinde olanlara vazîfeler tahsis ettiği ruznamçelerden görülmektedir⁵⁶. Defterdarın hamî rolü, zaman zaman suistimalleri de beraberinde getirmiştir.

⁴⁹ BOA, MAD.d 1791, 22 Safer 1129-4 Zilkade 1129/5 Şubat 1717-10 Ekim 1717, 13.

⁵⁰ BOA, MAD.d 1791, 22 Safer 1129-4 Zilkade 1129/5 Şubat 1717-10 Ekim 1717, 14, 29.

⁵¹ BOA, MAD.d 1791, 22 Safer 1129-4 Zilkade 1129/5 Şubat 1717-10 Ekim 1717, 14.

⁵² Linda Schatkowski Schilcher, *a.g.e.*, 186.

⁵³ Richard Van Leeuwen, *Bir Osmanlı Şehri: Şam Vakıflar ve Şehir*, Tercüme Eden: H. Ebru Aksoy, Küre Yayınları, İstanbul 2012, 137.

⁵⁴ BOA, D.BŞM.ŞMH.d 17025, 1175/1761-62, 6.

⁵⁵ BOA, MAD.d 1791, 22 Safer 1129-4 Zilkade 1129/5 Şubat 1717-10 Ekim 1717, 43.

⁵⁶ BOA, MAD.d 1791, 22 Safer 1129-4 Zilkade 1129/5 Şubat 1717-10 Ekim 1717, 43-44.

Peygamber soyundan gelen seyyidler ise gelir deruhteciliğinde oldukça az bir yer bulabilmişlerdir⁵⁷. Osmanlı Devleti'nin kendi meşruiyetleri için bu seyyid ve şeriflere, bunların ise Osmanlı'nın malî desteğine ihtiyacı vardı⁵⁸. Bu mali destek, cevâlî malından kendilerine tahsis edilen surre veya vazîfe yoluyla sağlanıyordu. Seyyid ve şerifler malî sorumluluğu pek üstlenmeseler de toplumda belli bir itibara sahipti. Hem devlet nezdinde hem de toplumda onlara duyulan saygı deruhteci ailelerin de eşraf ile güçlü bir bağ kurmaları sonucunu doğurmuştur. Bunlara dayanarak cevâlîden vazîfe alıyor olmanın, Şam toplumunda öne çıkabilmenin bir yolu olduğu söylenebilir.

Cevâlî Vazîfelerinin Nasıl Hesaplandığı Üzerine Değerlendirme

Ruznamçelerde dikkat çeken bir husus da, maaş ve ücret ödemelerindeki muhasebe uygulamalarıdır. Osmanlı Devleti'nin idaresindeki yerlerde maaş ve ücretler bir ayı otuz gün, bir ayı yirmi dokuz gün hesabı olmak üzere senede 354 gün üzerinden verilmektedir⁵⁹. Yani maaş ve ücretler kamerî hesap üzere tahsis edilmektedir. Ancak 1697 yılına ait, Şam valisine, kadısına ve defterdarına yazılan bir hükümde cevâlî vazîfe sahiplerinin hak ettikleri vazîfeleri şemsî hesap üzere aldıkları, bunun da mirî mala zarar verdiği belirtilmekte ve kamerî hesap üzere vazîfelerinin verilmesi istenmektedir⁶⁰. Kısacası cevâlî vazîfe sahipleri belli bir süre ücretlerini şemsî hesap üzere almışlardır. Bahsedilmesi gereken başka bir husus ise cevâlîden vazîfe alanların ücretlerinin hesaplanmasında otuz günlük bir sürenin esas alınmış olmasıdır. Bu da bir senelik ücretin 360 gün üzerinden verilmesi anlamına gelmektedir. Kamerî yıl 354 gün, şemsî yıl ise 365 gün olmasına rağmen vazîfelerin 360 gün hesabı üzerinden verilmesinin sebebi şudur: Güneş (şemsî) ve ay (kamerî) yılları aynı miktarda gün ihtiva etmemektedir. Her iki yıl arasında yaklaşık olarak 11 günlük fark vardır. 11

⁵⁷ BOA, MAD.d 1938, gurre-i Zilkade 1110-hitâm-ı Receb 1112/1 Mayıs 1699-10 Ocak 1701, 12-16-32-35; BOA, MAD.d 4913, 16 Zilhicce 1123-hitâm-ı Receb 1126/25 Ocak 1712-11 Ağustos 1714, 24-27-33-37; BOA, MAD.d 1791, 22 Safer 1129-4 Zilkade 1129/5 Şubat 1717-10 Ekim 1717, 16-18-19-22-24-26-31-33-34-35.

⁵⁸ Bruce Masters, "Arap Vilayetlerinde Yarı Özerk Güçler", , *Türkiye Tarihi: Geç Osmanlı İmparatorluğu 1603-1839* (çev. Fethi Aytuna), Editör: Suraiya Faroqi), III, Kitap Yayınevi, İstanbul 2011, 246.

⁵⁹ BOA, C.ML., 589/24263, 21.09.1101/28.06.1690.

⁶⁰ BOA, MAD.d 3423, 1109/1697, 574.

günlük fark 32 güneş yılında bir ay yılı etmektedir. 32 bütçe için 33 ay yılı bulunacaktır. 33. yıl için bir bütçe söz konusu olmayacağından o yıl atlanacaktır. Osmanlı maliye dilinde atlanan veya kaynayan yıla sıvış yılı denmektedir⁶¹. Bu durumda hazine 32 yıllık gelir elde etmesine karşılık 33 yıllık harcama yapmak zorundadır⁶². Kâtipler de bu aradaki farkı yani hazineye olan zararı bildiklerinden “*sene tashîhi*” ne başvurmuşlardır. Buna göre Divan ehli bir seneyi on iki ay ve her ayı otuz gün olarak kabul etmiştir. Böylece bir sene 360 kabul edilmekte ve ruznamçe ve diğer defterler de bu hesaba göre hazırlanmaktadır⁶³.

Muhyeddin Muhammed, Mecma‘ü'l-Kavâ'id adlı eserinde ise otuz gün hakkında şöyle bir açıklamada bulunur: “...*bunların o çalıştıkları bir ayın gün sayısı ki otuz gündür ve o otuz gün bölünendir*”⁶⁴. Ancak kale muhafızlarına üç ayda bir ve ilke olarak her üçüncü ayın sonunda ücretleri ödenmiştir⁶⁵. Her üç aylık dönem 88,5 gün ki buna göre her bir ay 29,5 gün demektir. Muhyeddin Muhammed'in “*bölünendir*” şeklindeki ifadesi, kale muhafızlarının maaşlarının 29,5 gün üzerinden hesap edilmesinin sebebini açıklamaktan oldukça uzaktır. Sonuç olarak şunu söylemek mümkündür: Vazîfelerin hesaplanmasındaki gün sayısı mevcut takvim yılına uygun düşmemektedir. Gelir ve masraf üzerine temellendirilen iki takvimin ortaya çıkardığı fark Divan ehli tarafından sene tashîhiyle çözümlenmek istenmiştir. Bu da her bir ayın 30 gün kabul edilmesi ve bir yılın da 360 gün olarak hesaplanması demektir. Kale muhafızlarının mevâciblerine yönelik ise bir sene tashîhinin neden uygulanmadığı tam olarak bilinmemektedir. Bunun nedeni cevâlf-horân vazîfe sahiplerinden çok az sayıda olan kale muhafızlarının, güvenlik gibi önemli bir alanda görev yapmaları olabilir.

⁶¹ Halil Sahillioğlu, “Sıvış Yılı Buhranları”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. 27, S. 1-2, 1967, 77, 81.

⁶² Tefik Güran, “Sıvış Yılı Krizleri”, *Türk Tarihçiliğinde Dört Sima: Halil İnalçık, Halil Sahillioğlu, Mehmet Genç, İlber Ortaylı* (haz. Erol Özvar), Timaş Yayınları, İstanbul 2013, 92.

⁶³ Hezarfen Hüseyin Efendi, *Telhîsü'l-Beyân Fî Kavânîn-i Âl-i Osmân*, haz. Sevim İlgişel, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1998, 106.

⁶⁴ Mecma‘ü'l-Kavâ'id'den doğrudan aktaran Metehan Küçükler, *XV. Yüzyıl Osmanlı Devleti Muhasebe Uygulamalarında Yaşanan Gelişmeler: Muhyeddin Muhammed'in Mecma‘ü'l-Kavâ'id Adlı Eseri*, Sakarya Üniversitesi İşletme Enstitüsü, Sakarya 2019, 210.

⁶⁵ Halil Sahillioğlu, “Yemen'in 1599-1600 Yılı Bütçesi”, Ord. Prof. Yusuf Hikmet Bayur'a Armağan, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1985, 297.

Eğer ki muhafızlara maaşları eksik verilirse onların görev yerlerini terk edebilecekleri ve bu durumun da bir güvenlik zafiyetine yol açacağı bilinmektedir. Nitekim askerî görevlilerin sık sık isyan etmelerinin ardında yatan sebebin maaşlarına yönelik uygulamalar olduğu kabul görmüş bir gerçektir.

Bir başka husus da cevâliden vazîfe alacakların, almaları gereken ücretin daima yarısının hesap edilmesi veya ödemelerde sadece 30 gün olan ayların dikkate alınmış olmasıdır. Örneğin, yevmiyeleri 6 akçe olan bir ailenin muharrem başından zilhiccenin sonuna değin (1129) yani bir senelik mevâcibleri, ruznamçede 1.080 akçe olarak yazılmıştır⁶⁶. Yevmiye miktarı otuzla çarpıldığında aylık vazîfe 180 akçe çıkmakta, 180 akçe de bir sene yani 12 ile çarpıldığında 2.160 olması gerekmektedir. Ruznamçede hesap edilen 1.080 akçeye ise yukarıda açıklandığı üzere bir senenin yarısı yani 6 ay üzerinden ulaşılmaktadır. Buna göre 180 rakamı 6 ile çarpıldığında 1.080 akçe elde edilir. Vazîfe alanların sayısı ve bir kişinin veya ailenin cevâliden ayrı ayrı vazîfe almaları⁶⁷ dikkate alındığında devletin maaş ve ücretlerin hesap edilenin aksine yarısını ödeyerek hazinenin yararına yönelik bir tasarruf yapmış olabileceği düşünülmektedir. Böylece vazîfenin ödenmeyen diğer yarısının başka harcamalara yönlendirilmiş olması muhtemeldir. Ancak bunların hangi harcamalar olduğu ya da böyle bir uygulama hakkında herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır.

Artan Cevâlî Vazîfeleri ve Buna Karşı Devletin Tavrı

Osmanlı Devleti'nin maaş ve vazîfe tevcihlerinde zaman zaman bazı düzenlemelere gittiği görülmektedir. Bu düzenlemelerden en çok karşılaşılan, paranın kıymeti üzerinde bazı değişikliklere gidilmesidir. Örneğin, 1720 senesinde kale muhafızlarının mevâcibleri⁶⁸ sağ akçe hesabı üzere verilirken düzenlemeyle çürük akçe hesabı üzerinden verilmesi emredilmiştir⁶⁹. Bu şekilde kale muhafızlarının maaşlarından dörtte bir

⁶⁶ BOA, MAD.d 1791, 22 Safer 1129-4 Zilkade 1129/5 Şubat 1717-10 Ekim 1717, 36.

⁶⁷ Cevâliden ayrı ayrı vazîfe alan aynı kişi ve aileler ile ilgili bk. BOA, MAD.d 1791, 22 Safer 1129-4 Zilkade 1129/5 Şubat 1717-10 Ekim 1717, 37, 38, 39, 40.

⁶⁸ M. Münir Aktepe, *Patrona İsyanı (1730)*, Altınordu Yayınları, Ankara 2016, 13.

⁶⁹ Râşid Mehmed Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, Hazırlayanlar: Abdülkadir Özcan, Yunus Uğur, Baki Çakır ve Ahmet Zeki İzgöer, II, Klasik Yayınları, İstanbul 2013, 1230.

nispetinde bir tasarruf sağlanmaktaydı. Maaş kadrolarında da kısıtlamalara gidilmiştir. Maaş kadrolarındaki düzenlemeler ve tasarruflar dolayısıyla bir kısım paranın Hazine-i Âmir'e de kalması sağlanmıştır⁷⁰. Cevâlî Dairesi'nden özellikle Haremeyn⁷¹ ahalisinin ödemeleri ise sağ akçe üzerinden gerçekleşmekteydi⁷². Ancak cevâlîden vazîfe tayinleri hususunda Osmanlı Devleti'nin özellikle üzerinde durduğu husus, tahsis edilecek maaşlarda irsaliye miktarına gölge düşürecek bir artışın söz konusu olmamasıdır. Gelir ve gider rakamlarının birbirine yakın olduğu veya hazinenin açık verdiği durumlarda Osmanlı Devleti cevâlîden yeni vazîfelerin tayin edilmesini istememiştir⁷³. Cevâlîden vazîfe alan birinin ölüm veya başka bir sebeple maaşı mahlûl⁷⁴ olduğunda yevmiesinin bir kısmı yerine tayin edilen biri varsa ona verilir, kalan miktar da hazinece zapt olunurdu⁷⁵. 18. yüzyıla gelindiğinde ise vefat eden kişi(ler)nin maaşının kendilerine yetecek kadarının çoluk çocuğuna bırakılması, geriye kalanına ise hazine tarafından el konulması kararlaştırılmıştır. Çocukları olmayanların vazîfelerinin tamamına hazinece el konulmuştur⁷⁶. Bazı

⁷⁰ M. Münir Aktepe, *a.g.e.*, 13.

⁷¹ Haremeyn ahalisinin cevâlî surrelerine ayrılan para, Hac Kileri Dairesi'nden ödenmiştir. Bu nedenle bunların surreleri ruznamçede hac kileri masrafı içerisinde yer almıştır. Hac kileri masrafı için toplamda 82.000 kuruş sarf edilmekte, ancak bu masraf kaleminin içeriğini oluşturan maddelere ne kadar harcandığı belirtilmemektedir. Böyle olunca Haremeyn ahalisinin cevâlî surresi için ne kadar meblağ ayrılmış olduğu bilinmemektedir. Cevâlî-horân vazîfe defterleri, Haremeyn ahalisine verilen cevâlî vazîfelerinin miktarını belirlemeye imkân tanımaktadır. Bunun dışında farklı kayıtlardan da Haremeyn ahalisinin cevâlî vazîfe miktarlarına ulaşılmaktadır. Örneğin, 1713 senesinde bu miktarın 9.042 kuruş olduğu görülmektedir. BOA, D.BŞM.ŞMH., 1/140, 19.10.1125/08.11.1713. Haremeyn ahalisi dışında kalanların cevâlî ödemeleri ise ruznamçede mevâcib başlığı altında verilmiştir. BOA, MAD.d 1791, 22 Safer 1129-4 Zilkade 1129/5 Şubat 1717-10 Ekim 1717, 7.

⁷² "...senevî vazîfelerini cem' ve yakûn etdirdüb her ne mikdâr akçeye bâliğ olur ise işbu hesabı sağ (pâk) akçe olmak üzere Şam defterdarından ve sâ'ir lâzım gelenlerden 'alâ-eyy-i hâl tamamen cem' ve tahsil...". BOA, C.EV., 419/21204, 29.12.1214/24.05.1800; BOA, C.EV., 561/28331, 15.06.1199/25.04.1785.

⁷³ Günay Korkmaz Samıkıran, *a.g.b.*, 643; Günay Korkmaz Samıkıran, *a.g.t.*, 156.

⁷⁴ "Bir kimsenin ölümünden sonra sahipsiz ve boş kalan". İlhan Ayverdi, "Mahlûl", *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, II, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul 2011, 1929.

⁷⁵ Erhan Afyoncu, "a.g.m", 419.

⁷⁶ BOA, KK.d 1680, 20.05.1148/08.10.1735, 16.

durumlarda vefat eden kişinin maaşının tamamı çoluk çocuğuna, ev halkına bırakılmaktaydı⁷⁷.

Vazîfe alacaklarla ilgili diğer bir husus ise “düşen mahlûlât dan takâss” yoluyla⁷⁸ ücret ve ulufelerin tevcih olunmasıdır. Eğer ki biri(leri)ne vazîfe tevcihi söz konusu olacaksa bu vazîfe için mümkün mertebe yeni bir gelir tayin edilmemiştir. Vefat eden kişinin maaşı ya da bir şekilde boşalan vazîfe üzerinden tevcihler gerçekleştirilmiştir. Gerçekleşen bu işleme “mahlûlât dan takâss” denilirdi. Takâss usulünde mahlûlâtın da doğrulanması gerekmektedir. Ancak Şam defterdarları, Şam cevâlîsi malından yapılacak vazîfe tevcihlerinde belirtilen hususları göz ardı etmiş, özellikle yüzyılın sonlarına doğru cevâlîden verilecek maaşlar için yeni gelir tayin edilmesi hususunda Osmanlı Devleti’ne sürekli baskı yapmışlardır. Tayin edilen gelirler dahi yetersiz kalmış, vazîfe alan kişilerin sayısında her geçen gün artış yaşanması üzerine cevâlî kaleminin kayıtlı geliri yeni maaş tevcihlerini karşılayamamıştır⁷⁹.

Cevâlî-vazîfe defterlerine göre cevâlîden ücret alanların sayıları ve yıllık maaşları Tablo 2’de verilmiştir. Buradan vazîfe alan Şam sakinlerinin sayıları 1760-61’e kadar Mekke ve Medine ahalisinin sayılarının üstünde seyretmiştir. Ancak bu tarihten sonra vazîfe alan Mekke ve Medine ahalisinin sayıları artmış, hatta yüzyılın sonlarına doğru sayılarında iki katı bir artış söz konusu olmuştur. Haremeyn ahalisine merhamet edilmesi ve onların hayır dualarının alınması yaklaşımını benimseyen Osmanlı Devleti, artan bu vazîfeler üzerine ya yeni gelir tayin edilmesine ya da mevcut mukataa gelirlerinin senelik bedellerine zam yapılmasına izin vermiştir. Bunların da yetersiz kalması üzerine 1778 senesinden itibaren Şam Duhan Gümrüğü’nden senelik 2.500 kuruşun Haremeyn ahalisinin artan vazîfelerine sarf edilmesi istenmiştir. Artan bu vazîfeler karşısında tayin edilecek gelirlerle ilgili üzerinde durulan mesele ise mirî gelire bir akçe dahi zararın isabet etmemesiydi⁸⁰. Ancak vazîfelerin her geçen gün artması karşısında 1811 senesinde mevcut ücret alanların dışında hiçbir kimseye

⁷⁷ BOA, A.DVN.ŞKT., No: 1, 1162-63/1749-50, 195-227.

⁷⁸ Râşid Mehmed Efendi, *a.g.e.*, 905. Ayrıca bk. Ahmed Cevdet Paşa, *Târih-i Cevdet*, C. II-Kitap I, Türk Tarih Kurumu yayını, Ankara 2018, 376; BOA, D.BŞM.ŞMH., 9/117, 20.07.1196/01.07.1782.

⁷⁹ BOA, HAT., 1387/55084, 01.08.1203/27.04.1789.

⁸⁰ BOA, C.ML., 262/10755, 02.06.1192/28.06.1778.

padişahın emri olmadan vazîfe tevcih edilemeyeceği bildirilmiştir. Gerek İstanbul'da gerekse taşrada "cizye ve mukataa gelirlerine zam ile vazîfe tevcihini" yasaklayan emre Şam tarafı uymamıştır. Şam tarafında, mevcut ocaklık mukataaların yeni vazîfe tevcihlerini karşılayıp karşılamadığı ya da verilen emirlere uyulmayarak "herkes aklına geleni mi işler" diye sorulmuş ve Şam cevâlisinden verilen vazîfe miktarının bildirilmesi emredilmiştir⁸¹.

⁸¹ BOA, TS.MA.e., 746/19, 20.09.1226/08.10.1811. Bu emrin ardından Şam tarafı cevâliden vazîfe alanların sayılarını, bunlara ödenen toplam yevmiye ve senelik miktarlarını İstanbul'a bildirmiştir. Buna göre 1812'de cevâlî malından vazîfe alanlara ödenen toplam meblağın 151.472,5 kuruş olduğu belirtilmiştir. Bk. Aynı Yer.

Tablo 2. Cevâlî Vazîfe Defterlerine Göre Cevâlî-Horân Mevcudu ve Yıllık Maaşları (Akçe-Kuruş)⁸²

Sene	Şam				Kudüs				Mekke ve Medine				Hazine Personeli				Toplam Cevâlî-horân			
	Nefer	Yıllık Maaş			Nefer	Yıllık Maaş			Nefer	Yıllık Maaş			Nefer	Yıllık Maaş			Nefer	Yıllık Maaş		
		Akçe	Kuruş	Pâre		Akçe	Kuruş	Pâre		Akçe	Kuruş	Pâre		Akçe	Kuruş	Pâre		Akçe	Kuruş	Pâre
1704-05	170	462.659	7.710,5	29	17	37.980	633	-	-	-	-	-	21	80.850	1.347,5	-	208	581.489	9.691	-
1727-28	-	-	-	-	-	-	-	-	302	1.083.370	-	-	-	-	-	-	302	1.083.370	-	-
1735-36	-	1.848.135	-	-	-	166.035	-	-	-	653.040	-	-	-	151.135	-	-	-	2.818.345	-	-
1741-42	492	1.948.130	-	-	55	167.475	-	-	53	534.060	-	-	24	185.940	-	-	624	2.835.605	-	-
1742-43	454	1.778.070	-	-	55	160.425	-	-	118	776.680	-	-	26	185.940	-	-	653	2.901.115	-	-
1743-44	464	1.874.692	-	-	52	159.645	-	-	240	1.534.900	-	-	25	185.940	-	-	781	3.755.177	-	-
1746-47	365	1.310.238	-	-	9	19.710	-	-	270	1.792.780	-	-	14	79.130	-	-	658	3.201.858	-	-

⁸² Bu tablo CIEPO 22 bildiri kitabında bulunan tablodur. Yatay olarak hazırlanan tablo bildiri kitabında dikey olarak verildiğinden dolayı vazife miktarları kitapta eksik bir şekilde yer almıştır. Günay Korkmaz Samıkıran, a.g.b., 644. Tablonun hazırlanmasında kullanılan kaynaklar şöyledir: BOA, D.AMH.d 24630; BOA, EV.HMK.SR.d 1003. Bu defter sadece Mekke ve Medine ahalisine verilen vazifeleri göstermektedir. Mekke'den 43, Medine'den ise 302 nefer maaş almaktadır. BOA, D.AMH.d 24877. Bu defterde nefer sayıları ve yevmiye miktarları verilmemiştir. Sadece yıllık maaşları yazılmıştır. Ayrıca Şam sakinlerinden olan 34 kişinin Şam'da bulunmalarından dolayı bir senelik vazifeleri Şam Hazinesi'nde saklanarak geldiklerinde kendilerine verilmesi gerektiği kaydedilmiştir. Ayrıca, bu kişilerin 1 yıllık vazife tutarları yekûna dâhil edilmiştir. BOA, D.AMH.d 24937; BOA, EV.HMH.d 4302; BOA, D.AMH.d 24966; BOA, KK.d 2346; BOA, EV.HMH.d 4728; BOA, EV.HMH.d 4839; BOA, KK.d 4182; BOA, EV.HMH.d 5018. BOA, EV.HMH.d 5087; BOA, D.AMH.d 25147; BOA, EV.HMH.d 5844; BOA, D.BŞM.ŞMH.d 17047. Toplam nefer sayısı yekûn kısmında 1251 verilmiştir. Ancak başlıkların sonunda verilen rakamlar toplandığında 1294 rakamı çıkmaktadır. Nedeni ise vefat eden kişilerin toplamdan çıkarılmasıdır. Bu duruma 1788-89 tarihli defterde de rastlanmaktadır. Nitekim bu defterde ise 1336 sayısına ulaşılmıştır. BOA, D.BŞM.ŞMH.d 17048.

	Şam				Kudüs				Mekke ve Medine				Hazine Personeli				Toplam Cevâlî-horân			
Sene	Nefer	Yıllık Maaş			Nefer	Yıllık Maaş			Nefer	Yıllık Maaş			Nefer	Yıllık Maaş			Nefer	Yıllık Maaş		
1748-49	419	1.625.535	-	-	51	147.045	-	-	267	1.811.220	-	-	24	184.660	-	-	761	3.768.460	-	-
1751-52	417	1.526.959	-	-	51	147.045	-	-	315	2.205.291	-	-	24	185.940	-	-	807	4.065.235	-	-
1752-53	427	1.618.154	-	-	52	145.337	-	-	339	2.355.112	-	-	24	185.940	-	-	842	4.304.543	-	-
1755-56	450	1.708.452	-	-	48	142.005	-	-	367	2.697.432	-	-	24	185.940	-	-	889	4.733.829	-	-
1757-58	432	1.645.336	-	-	47	142.545	-	-	382	2.976.660	-	-	24	185.940	-	-	885	4.950.481	-	-
1760-61	421	1.500.951	-	-	42	134.910	-	-	422	3.216.849	-	-	24	185.940	-	-	909	5.038.650	-	-
1772-73	361	1.321.107	-	-	43	133.380	-	-	460	3.436.090	-	-	24	185.940	-	-	887	5.076.517	-	-
1787-88	332	-	9.774,5 rub' 1	6	41	-	1.058,5 rub' 1	-	892	-	51.376 rub'1	-	29	-	2.387	-	1251	-	64.596, 5	19
1788-89	330	-	9.264	-	40	-	1.023,5	15	937	-	52.192,5	18	29	-	2.090	-	1317	-	64.570, 5	13

İstanbul'un ve Şam'ın Siyasî ve Emnî (Güvenlik) Etkileri Nedeniyle Cevâlî Masraf Meselesinin Gelişmesi

18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Şam Hazinesi'ne bağlı mukataaların işletilmez duruma gelmesi⁸³, mukataalara dayalı borçların giderek artması⁸⁴ hazinenin sürekli açık vermesine neden olmuştur. Hazinenin açık verdiği tarihlerde bile cevâlî harcamalarının devamlı artması, dikkat çeken bir husustur (bk. Grafik 1⁸⁵). Bu harcamaların devamlı bir artış göstermesinin asıl sebebi, Osmanlı Devleti'nin *dua ordusuna* duyduğu şefkat ve merhamet hissinin Şam defterdarı tarafından çok iyi biliniyor olmasıydı. Defterdar, hazinenin ahvaline yönelik merkezden gelen emirlere bu dille karşılık vermekteydi⁸⁶. Bahsedilen durumun en bariz örneği 1771-72'de Şam eyaleti ve çevresinde bazı mukataalara ve mahallere eşkıyanın istila ve zaptı ile görülmüştür. 30 Kasım 1771'de Şam'a ulaşan Akka Mültezimi Zahir Ömer⁸⁷ saldırılarını Şam'ın yakın mahallesindeki bölgelere kadar taşımış⁸⁸; Akka, Sayda, Yafa, Hayfa, Remle ve Nablus taraflarına kadar yayılarak⁸⁹ işgal ettiği yerlerin gelirlerini gasp etmiştir⁹⁰. Zahir'in mirî gelirleri zapt etmesi sonucunda hacca tayin olunan gelirler de

⁸³ Hazine bünyesinde malikâne olarak satışa sunulan maktu/mukataa gelirlerin bazıları uzun bir süreden beri işletilmez durumdaydı. Yine de Şam Hazinesi defterlerinde bu durumdaki gelir kaynaklarının türüne, işletenin ismine ve yıllık gelirine yer verilmekteydi. BOA, MAD.d 4583, 15.10.1145/31.03.1733, 8.

⁸⁴ Yüzyılın sonuna gelindiğinde Şam Hazinesi defterdarı, hazinenin borca batmış (müstagrık-ı düyûn) olduğunu belirtmektedir. BOA, C.ML., 20/920, 15.07.1215/02.12.1800.

⁸⁵ BOA, D.BŞM.ŞMH.d 17006, 1157/1744-45; BOA, D.BŞM.ŞMH.d 17008, 1158/1745-46; BOA, D.BŞM.ŞMH.d 17013, 1161/1748; BOA, D.BŞM.ŞMH.d 17011, 1166/1752-53; BOA, D.BŞM.ŞMH.d 17020, 1169/1755-56; BOA, D.BŞM.ŞMH.d 17023, 1174/1760-61; BOA, D.BŞM.ŞMH.d 17034, 1185/1771-72; BOA, D.BŞM.ŞMH.d 17035, 1186/1772-73.

⁸⁶ Günay Korkmaz Samukıran, a.g.b., 641.

⁸⁷ Feridun Emecen, "Zâhir el-Ömer", *DİA.*, 44, İstanbul 2013, 90.

⁸⁸ Abdul-karım Rafeq, *The Province of Damascus 1723-1783*, Published by Khayats, Beirut 1970, 289.

⁸⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, V, Türk Tarih Kurumu yayını, 433.

⁹⁰ Abdul-karım Rafeq, a.g.e., 289.

sekteye uğramıştır⁹¹. Ayrıca Zahir'in bulunduğu bölgedeki iskele ve limanların gümrük gelirlerine el koyması, hem Şam Hazinesi hem de devlet hazinesi için ciddi bir kayıp oluşturmuştur⁹². Özellikle Şam eyaleti dâhilinde bir liman şehri olan Hayfa ve civarındaki köyler, Zahir Ömer ve Ali Bey'in saldırılarına maruz kalmış ve buraların mukataa gelirlerinden Şam Hazinesi'ne ödenecek yıllık vergiler tahsil edilememiştir⁹³. Zahir Ömer'in isyanını fırsat bilen avaneleri de ödemeleri gereken paraları hazineye teslim etmemiştir⁹⁴. Yıllık vergilerin hazineye teslim edilememesi neticesinde cevâlden Haremeyn ahalisine ödenecek akçelerin tahsili de mümkün olmamıştır. Bunun üzerine Osmanlı Devleti, Haremeyn ahalisine duyduğu merhamet hissinden ötürü 1771-72'den 1774-75'e kadarki zaman zarfında toplam 95.250 kuruşu daha sonra ödenmek üzere -ber-vech-i ta'vîz⁹⁵ -surre emini aracılığıyla Şam Hazinesi'ne teslim etmiştir⁹⁶. 1775 senesinde Zahir'in bertaraf edilmesi ve 1775 ile 1776 seneleri için Merkezî Hazine'den Şam Hazinesi'ne para gönderilmesi, hazineyi bu iki senede biraz rahatlatmıştır. Ancak artan cevâlî ödemeleri, birikmiş mukataa borçlarının ödenmemesi, mukataa sahiplerinin ve mültezimlerin zenginleşmek uğruna her türlü suistimalde bulunmaları, bölgedeki farklı grupların otorite boşluğundan yararlanarak isyana kalkışmaları ve bölgede meydana gelen seferler hazineyi büyük bir malî buhrana sürüklemiştir⁹⁷.

⁹¹ BOA, D.BŞM.d 4281, 1185/1772.

⁹² Feridun Emecen, "a.g.m", 91.

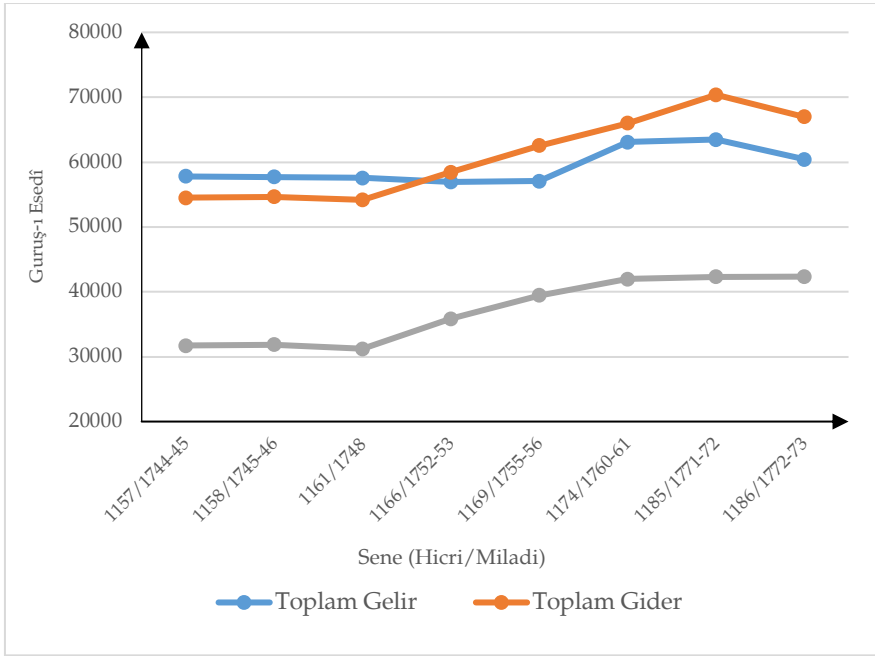
⁹³ BOA, D.BŞM.ŞMH., 6/27, 29.12.1189/20.02.1776.

⁹⁴ BOA, AE.SABH.I., 20/1716, 11.08.1188/17.10.1774

⁹⁵ Ta'vizen para verme Hazine-i Âmire'nin mevcut nakit parasından bir kısmını kullanarak Şam Hazinesi'nin acil giderlerini karşılaması, buna karşılık Şam Hazinesi'nin de henüz tahsil edilmemiş ve tahsili zaman gerektiren bazı gelir kaynaklarından elde edilecek parayı Hazine-i Âmire'ye ödemeyi taahhüt etmesidir. Ömerül Faruk Bölükbaşı, *XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Darbhâne-i Âmire*, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2013, 154.

⁹⁶ Günay Korkmaz Samukiran, a.g.b., 641; BOA, D.BŞM.ŞMH., 5/ 73, 15.04.1186/16.07.1772; BOA, D.BŞM.ŞMH., 6/ 15, 15.02.1189/17.04.1775.

⁹⁷ "bin iki yüz on üç ve on dört seneleri zarfında bu havâlide hâsıl olan ihtilâl ve esfâr ve sâ'ire hasebiyle mukâta'ât ve maktu'âtдан yirmi bin gurûşdan ziyâde bâkâya pesmânde kalub...". BOA, C.ML., 61/2761, 12.07.1215/29.11.1800.

Grafik 1. Cevâlî ödemelerinin yıllara göre seyri

1771-72'dekine benzer bir durum 1800 senesinde gerçekleşen ihtilalle görülür. Bu vaziyet karşısında hazine dâhilindeki gelirlerden hazineye ödenmesi gereken 20.000 kuruştan fazla bir miktar tahsil edilememiştir. Artan cevâlî vazîfeleri de hesaba katılınca, Şam Hazinesi defterdarı ya hazineye yeni bir ocaklık bağlanarak ya da Hazine-i Âmire'den 20.000 kuruş tertip edilerek meselenin çözülebileceğini ifade etmiştir. Sunulan çözüm önerisinden ilkinde karar kılınmış ve hazineye yeniden ocaklık tayin edilmiştir. Bu tarihe gelinceye kadar Yafa İskelesi Mukataası, Şam Duhan Gümrüğü Mukataası, Kudüs Cizyesi, Beyrut Mukataası, Hayfa Mukataası, Kudüs ihtisâb geliri ve Başhâne gelirleri cevâlî ödemeleri için ayrılmış mevcut ocaklık gelirleriydi. Bunlara ilave edilen yeni ocaklık gelirleri; Trablusşam Mukataası, Sayda Mukataası ve Halep⁹⁸ Emtia Gümrüğü'dür. Ayrıca Şam Duhan Gümrüğü'ne de zam yapılmıştır⁹⁸.

18. yüzyıl boyunca Şam, Trablusşam, Sayda ve Kudüs'ün cizye gelirlerinin neredeyse tamamı hac masraflarına finanse edilmiştir. Cizye gelirleri hac masrafları dışında cevâlî vazîfe ödenekleri ve Osmanlı

⁹⁸ "...müceddeden bir ocaklık zamm ve ilhâk mı buyurulur ve yahud muhâsebâtı irsâl edinceye kadar Hazîne-i Âmire'den yirmi bin gurûş mikdârı tertîb ve irsâli mi buyurulur...". BOA, C.ML., 61/2761, 12.07.1215/29.11.1800.

Devleti'nin genelindeki kalelerin bakımını üstlenen yeniçerilerin mevâcibleri için de kullanılmıştır⁹⁹. 18. yüzyılda Şam'ın cizye gelirlerinin önceliğini hac masrafları oluşturuyordu. Cevâlî masrafları için ayrılan miktarın ise çok küçük kaldığı görülmektedir. Nitekim Şam merkez ile Kudüs ve ona bağlı olan yerlerin cizye gelirinden her yıl için 2.448 kuruş, Kudüs sakinlerinin cevâlî vazîfesine ayrılmıştır¹⁰⁰. Vazîfe sahiplerinin ücretleri çoğunlukla, yukarıda da ifade edildiği gibi, Şam'a yakın yerlerin mukataa gelirlerinden karşılanıyordu.

Şam Hazinesi bünyesindeki mukataaların yıllık vergileri ağırlıklı olarak hac masraflarına, cevâlî vazîfelerine, sükker (şeker) hazinesi masrafına ve kale muhafızlarına yapılan ödemelere ayrılmaktaydı¹⁰¹. Hazinesinin en büyük harcama kalemi hac ya da diğer bir ifadeyle hac kileri masrafıdır. Hac kilerine ayrılan 82.000 Esedî kuruş 1745'e kadar hazinenin gelir giderlerine dâhil olup defterdarın kontrolündeyken bu tarihten itibaren hac emiri olan Şam valilerinin sorumluluğuna bırakılmıştır¹⁰². Hacca ayrılan paranın, hacı organize eden Şam valilerine doğrudan ulaştırılması defterdarların tahsilattaki acziyetlerinin ve zamansal aksaklıkların önünü kesmeye, böylece haccın vaktinde gerçekleşmesini sağlamaya yöneliktir¹⁰³. Hac kilerine ocaklık tayin edilen mukataaların artık Şam Hazinesi defterdarlarınca idare edilmemesi üzerine hazinenin en büyük harcama kalemi olan hac kileri masraflarının yerini cevâlî ödemeleri almıştır. Hazine giderleri içinde cevâlî ödemelerinin payı %70'i aşan oranlara ulaşmıştır (bk. Tablo 3).

Tablo 3. Cevâlî Ödemelerinin Toplam Gider İçindeki Payları¹⁰⁴

Sene (Hicri/Miladi)	Toplam Gider Kuruş	Cevâlî Masrafı Kuruş	Cevâlînin Toplam Giderdeki Payı (%)
1206/1791-92	90.200	65.667	72,80%
1207/1792-93	92.095	67.562	73,36%
1208/1793-94	90.568	66.035	72,91%
1214/1799-1800	10.9171	84.638	77,53%
1215/1800-01	112.577,5	88.044,5	78,21%

⁹⁹ Amnon Cohen, *Palestine in the 18th Century: Patterns of Government and Administration*, Magnes Press, Jerusalem 1973, 254-255.

¹⁰⁰ Günay Korkmaz Samukıran, *a.g.b.*, 642.

¹⁰¹ BOA, C.ML., 734/29982, 20.01.1194/27.01.1780; BOA, C.ML., 632/25965, 29.11.1211/26.05.1797.

¹⁰² BOA, D.BŞM.ŞMH.d 17006, 1157/1744-45, 12.

¹⁰³ Günay Korkmaz Samukıran, *a.g.t.*, 84-191.

¹⁰⁴ BOA, D.BŞM.ŞMH.d 17052, 1208/1793-94; BOA, C.ML., 61/2761, 12.07.1215/29.11.1800.

S o n u ç

Şam Hazinesi, mukataalardan elde ettiği geliri hac kilerinin masraflarının karşılanması için kullanmıştır. Hac kilerine sarf edilen meblağdan sonra cevâlî vazîfelerine tahsis edilen paralar hazinenin diğer büyük harcama kalemini oluşturmuştur. 1745'e gelindiğinde ise hac kilerine ayrılan mukataa gelirlerinin hazine defterlerinde artık yer almamasıyla cevâlî ödemeleri hazinenin en büyük harcama kalemi hâline gelmiştir. Cevâlî kavramı, sadece vazîfe yani maaş ve ücret manasına gelmemektedir. Bu kavrama cevâlî surresi olarak da rastlanmaktadır. Osmanlı Devleti'nin harem olarak kabul ettiği Mekke, Medine, Kudüs ve Şam; cevâlî surrelerini Şam Hazinesi'nden almıştır. Kısacası surre tahsislerinin bir ayağını da Şam Hazinesi oluşturmuş ve surreler cevâlî malından ödenmiştir. Cevâlî malından en fazla vazîfe alanlar seyyid ve şeriflerdir. Bunlar hem devletin hem de sıkı münasebet kurdukları bazı hamilerin himayesinde itibar gören, peygamber soyundan gelenlerdir. Özellikle seyyidler, bu itibarlarını gelir deruhteciliğinde pek bulamasalar da çeşitli nedenlerle kendilerine vazîfe tahsis edilmesiyle kazanmışlardır. Bekrî, Eyyubî, Kâmilî, Kadı-zâde ve Menîni gibi ulema kökenli aileler ise mezra, köy ve vakıf nezareti gibi gelir deruhteciliğinin yanı sıra çeşitli görevleri nedeniyle cevâlîden de vazîfe almışlardır. Öyle görünüyor ki mukataa satın almak ve cevâlî vazîfesine layık olmak Şam'da ön plana çıkabilmenin adeta bir yolu hâline gelmiştir.

18. yüzyılın özellikle ikinci yarısından itibaren cevâlî malından verilen vazîfeler sürekli artmıştır. Bu çalışma ile artan vazîfe tevcihleri karşısında Osmanlı Devleti'nin tavrı ortaya konulmuş ve 1811 senesinde maaş tevcihlerine yönelik alınan kararın sadece Şam'ı değil Osmanlı Devleti'nin genelini ilgilendiren bir mesele olduğu görülmüştür. Öyle ki vazîfe artışları, mukataalardan hazineye sağlanan gelire sekte vurmaktaydı. Artan bu cevâlî ödemeleri Şam Hazinesi'nin de bir türlü belini doğrultamamasına neden olmuştur.

K A Y N A K Ç A

I. A r ş i v K a y n a k l a r ı

Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Ali Emirî Tasnifi

-Sultan Ahmed-III (AE.SAMD.III): 83/8296; 83/8301; 153/15040.

-Sultan Abdulhamid-I (AE.SABH.I): 20/1716; 176/11743; 237/15811.

Anadolu Muhasebesi Defterleri (D.AMH.d): 24630; 24877; 24937; 24966; 25147.

Bâb-ı Defterî Baş Muhasebe Kalemi Defterleri (D.BŞM.d.): 4281.

Bâb-1 Defterî Baş Muhasebe Şam Hazinesi Kalemi (D.BŞM.ŞMH): 1/87; 1/91; 1/93; 1/97; 1/104; 1/123; 1/133; 1/140; 2/13; 2/37; 2/39; 5/73; 6/5; 6/15; 6/27; 9/2; 9/117.

Bâb-1 Defterî Baş Muhasebe Şam Hazinesi Kalemi Defterleri (D.BŞM.ŞMH.d.): 16983, 16988, 16997, 17006, 17008, 17011, 17013, 17020, 17023, 17025, 17034, 17035, 17046, 17047, 17048, 17049, 17050, 17051, 17052.

Cevdet Tasnifi

-Cevdet Evkaf (C.EV): 419/21204; 561/28331.

-Cevdet Maliye (C.ML): 20/920; 61/2761; 134/5752; 262/10755; 589/24263; 632/25965; 667/27328; 734/29982.

Evkaf Haremeyn Muhasebesi Defterleri (EV.HMH.d): 4302; 4728; 4839; 5018; 5087; 5844.

Evkaf Haremeyn Mukataası Surre Defterleri (EV.HMK.SR.d): 1003.

Hatt-ı Hümayun (HAT): 1387/55084.

İbnülemin Tasnifi

-İbnülemin Maliye (İE.ML): 40/3852.

Kamil Kepeci (KK.d.): 1680, 2346, 4182.

Maliyeden Müdevver Defterler (MAD): 1791, 1938, 3423, 4583, 4913.

II. Yayımlanmış Arşiv Kaynakları

SAHİLLİOĞLU, Halil, Topkapı Sarayı Arşivi H. 951-952 Tarihli ve E-12321 Numaralı Mühimme Defteri, İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, İstanbul 2002.

3 Numaralı Mühimme Defteri (966-968/1558-1560), Tıpkıbasım, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yay., Ankara 1993.

5 Numaralı Mühimme Defteri (973/1565-1566), Tıpkıbasım, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yay., Ankara 1994.

6 Numaralı Mühimme Defteri (972/1564-1565), Tıpkıbasım, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yay., Ankara 1995.

7 Numaralı Mühimme Defteri (975-976/1567-1569), <Özet-Transkripsiyon-İndeks> I, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yay., Ankara 1998.

III. Kaynak Eserler

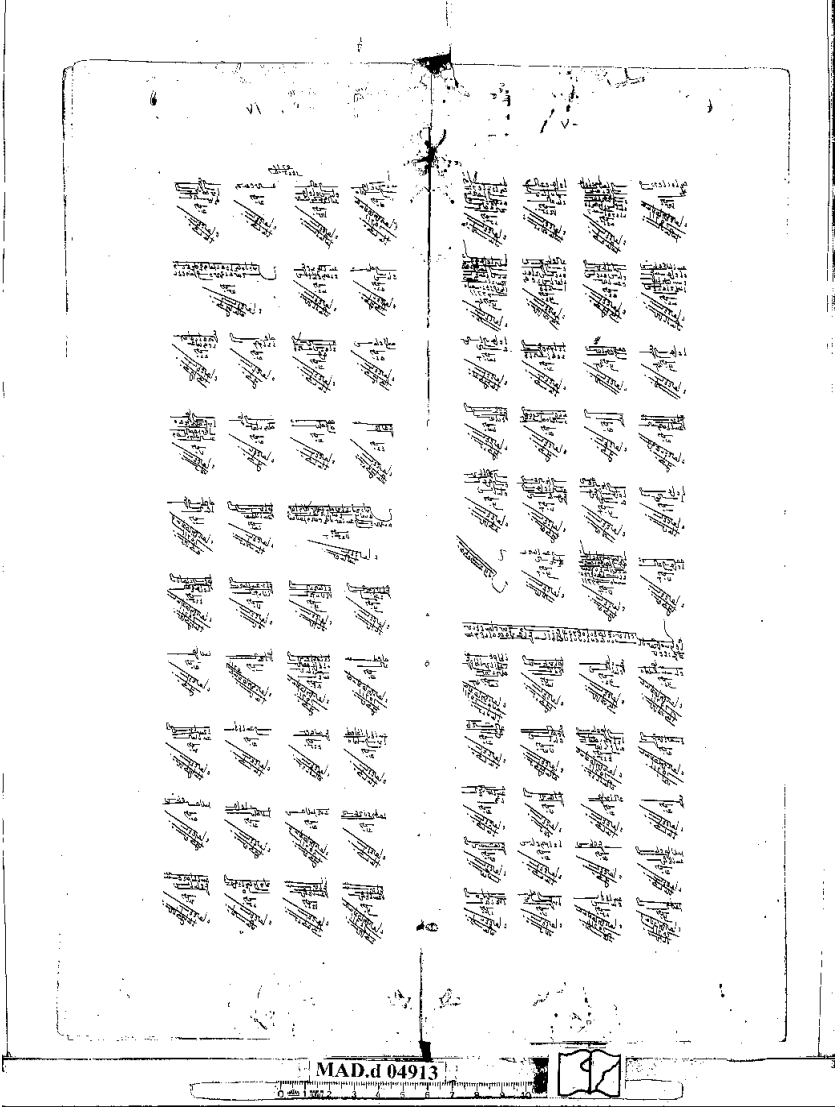
- AHMED CEVDET PAŞA, *Târih-i Cevdet*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, C. II-Kitap I, Ankara 2018.
- EVLİYA ÇELEBİ, *Günümüz Türkçesiyle Eoliya Çelebi Seyahatnamesi*, (haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı), Yapı Kredi Yayınları, 1. Kitap-1. Cilt, İstanbul 2011.
- HEZARFEN HÜSEYİN EFENDİ, *Telhîsü'l-Beyân Fî Kaoânîn-i Âl-i Osmân* (haz. Sevim İlgürel), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1998.
- RÂŞİD MEHMED EFENDİ, *Târih-i Râşid ve Zeyli* (haz. Abdülkadir Özcan, Yunus Uğur, Baki Çakır ve Ahmet Zeki İzgöer), Klasik Yayınları, II, İstanbul 2013.

IV. Araştırma ve İnceleme Eserleri

- AFYONCU, Erhan, "Mevâcib", *DİA.*, Ankara 2004, 29, 418-420.
- AKTEPE, M. Münir, *Patrona İsyanı (1730)*, Altınordu Yayınları, Ankara 2016.
- AYVERDİ, İlhan, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, Kubbealtı Neşriyat, II, İstanbul 2011.
- BOZKURT, Nebi, "Mücâvir", *DİA.*, İstanbul 2006, 31, 445-446.
- BÖLÜKBAŞI, Ömerül Faruk, *XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Darbhâne-i Âmire*, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2013.
- BUZPINAR, Ş. Tufan, Mustafa Sabri Küçükaşçı, "Haremeyn", *DİA.*, İstanbul 1997, 16, 153-157.
- COHEN, Amnon, *Palestine in the 18th Century: Patterns of Government and Administration*, Magnes Press, Jerusalem 1973.
- DOĞAN, Muzaffer, "Osmanlı Merkez Bürokrasisinde Genel Maaş Sistemine Geçiş Çalışmaları", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, İstanbul 2009, 20, 33-68.
- EMECEN, Feridun, "Zâhir el-Ömer", *DİA.*, İstanbul 2013, 44, 90-91.
- ERGİN, Osman, *Muallim M. Cevdet'in Hayatı, Eserleri ve Kütüphanesi*, Büyükşehir Belediyesi Kütüphane ve Müzeler Müdürlüğü Yayınları, İstanbul 2005.
- ES-SEYYİD, Seyyid Muhammed, "Cevâlî", *DİA.*, İstanbul 1993, 7, 436-437.
- GÜRAN, Tevfik, "Sıvış Yılı Krizleri", *Türk Tarihçiliğinde Dört Sima: Halil İnalçık, Halil Sahillioğlu, Mehmet Genç, İlber Ortaylı* (haz. Erol Özvar), Timaş Yayınları, İstanbul 2013, 90-93.
- İNALCIK, Halil, "Cizye", *DİA.*, İstanbul 1993, 8, 45-48.

- KHOURY, Dina Rizk, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Taşra Toplumu Musul, 1540-1834*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999.
- KORKMAZ SAMIKIRAN, Günay, *XVIII. Yüzyılda Şam Hazinesi*, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Hatay 2021.
- _____, "18. Yüzyılda Şam Cevâlisi ve Cevâlî-Horân Vazıfe Defterleri", *CIEPO 22 (Uluslararası Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Çalışmaları Komitesi)*, *Bildiriler* (Editörler: Kenan İnan, Miraç Tosun, Deniz Çolak), 4-8 Ekim 2016, Trabzon Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Trabzon 2018, II, 631-646.
- KÜÇÜKER, Metehan, *XV. Yüzyıl Osmanlı Devleti Muhasebe Uygulamalarında Yaşanan Gelişmeler: Muhyeddin Muhammed'in Mecma'ü'l-Kavâ'id Adlı Eseri*, Sakarya Üniversitesi İşletme Enstitüsü, Sakarya 2019.
- LEEUWEN, Richard Van, *Bir Osmanlı Şehri: Şam Vakıflar ve Şehir* (çev. H. Ebru Aksoy), Küre Yayınları, İstanbul 2012.
- MASTERS, Bruce, "Arap Vilayetlerinde Yarı Özerk Güçler", *Türkiye Tarihi: Geç Osmanlı İmparatorluğu 1603-1839* (çev. Fethi Aytuna), (Editör: Suraiya Faroqhi), Kitap Yayınevi, İstanbul 2011, III, 229-251.
- RAFEQ, Abdul-karım, *The Province of Damascus 1723-1783*, Published by Khayats, Beirut 1970.
- SAHİLLİOĞLU, Halil, "Sıvış Yılı Buhranları", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 1967, C. 27, S. 1-2, 75-111.
- _____, "Yemen'in 1599-1600 Yılı Bütçesi", *Ord. Prof. Yusuf Hikmet Bayur'a Armağan*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1985, 237-319.
- SAMIKIRAN, Oğuzhan, *Osmanlı İdaresinde Şam (1750-1800)*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 2013.
- SCHILCHER, Linda Schatkowski, *Families in Politics (Damascene Factions and Estates of the 18th and 19th Centuries)*, Steiner Verlag Weisbaden, Stuttgart 1985.
- TABAK, Faruk, "Bereketli Hilal'in Batısında Tarımsal Dalgalanmalar ve Emegın Kontrolü", *Osmanlı'da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım* (çev. Zeynep Altok), (Editörler: Çağlar Keyder, Faruk Tabak, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2010, 143-164.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, V, Türk Tarih Kurumu Yayınları.

_____, *Mekke-i Mükerrerme Emirleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013.

EK. Şam Hazinesi ruznamçe defterinde cevâlî-horân ve mevâcibleri (BOA. MAD. 4913)

"ISSUES OF JAWĀLĪ, AN EXPENSE ITEM OF THE TREASURE OF DAMASCUS IN
THE SECOND HALF OF THE 18TH CENTURY"

Abstract

In the province of Damascus, a small portion of the jizyah and certain shares of the annual taxes of various mukataa revenues were collected in a financial department called cevâlî (jawālî), and the money collected here was spent on certain individuals in the form of "alms", "surre", "salary and wages". Payments made from jawālî department initially constituted the second largest expenditure item of the Damascus Treasury. However, with the decision taken in 1745 that the money spent on the pilgrimage rations would no longer be included in the treasury revenues, jawālî became the largest expenditure item of the treasury. Particularly from the second half of the 18th century onwards, the vazîfe (wages) paid out of jawālî increased continuously. In the face of increasing jawālî wages, the Ottoman Empire resorted to means such as the seizure of the jawālî related to vacant positions by the treasury and mahlûlâtдан takâss. The last decision taken in this regard in 1811 was that the annual taxes of jizyah and mukataa revenues could not be increased in the assignment of wages to be made from jawālî. In 1811, the decision regarding the assignment of salaries was not only taken for Damascus, but was also applied to Istanbul and the provinces in the face of increasing wages in these areas. In the first part of the study, it is mentioned who were the jawālî-horân who received salaries and wages from the jawālî property (money) and it is pointed out that they could also be deruhteci. Then, how the jawālî wages/fees were calculated, the problems encountered during the calculation and the attitude of the state towards the increasing jawālî wages are explained. Finally, the amounts of jawālî wages in the accounts of the Damascus Treasury are evaluated. All these issues have been tried to be concluded on the basis of the Presidency Ottoman Archive.

Keywords

Damascus, expenditure, jawālî, mahlûl, takâss.

MANZUM NASİHATNAMESERDE KİTAP: KAYNAK, TAVSİYE VE DÖKÜM*

*Seyfullah KOŞMAZ***

ÖZET

Şairlerin kimi zaman bireyi kimi zaman toplumu muhatap olarak manzum nasihatname türünde yazdıkları pek çok eser mevcuttur. Başta dini, ahlaki, ilmi olmak üzere çeşitli alanlarda kaleme aldıkları ve eğitici vasfı ön planda olan bu manzum nasihatler klasik Türk edebiyatının temellerinin atıldığı dönemlerden itibaren varlık gösterir. Tertip ve tasnif yönüyle farklı şekillerde teşekkül eden bu manzum nasihatnamelerde umumiyetle ilim telkin edilir ve bu konu üzerinde hassasiyetle durulur. Kendileri de şair olan nasihaların eserlerinde ilme önem vermeleri onların ilim ile hemhâl olduklarını gösterir. Yine nasihatte buldukları alanlar ile ilgili kaleme alınmış ilmi eserlerden kaynak göstermeleri yahut söz konusu eserlere atıf yapmaları onların kitap ile olan münasebetlerini ortaya koyar. Muhataplara yapılan kitap tavsiyeleri de söz konusu münasebetin tezahürüdür. Öyle ki Türk edebiyatı sahasında kaleme alınan altmışın üzerinde telif manzum nasihatnamede şairlerin muhataplarına kitap tavsiyelerinde buldukları görülmür. Nasihatte bulunulan alana kaynaklık edecek, muhatabın müktesebatını geliştirecek bu kitapların neler olduğu, hangi alanlara ait olduğu, söz konusu kitapların toplum nezdindeki konumunun ne olduğu gibi sorulara cevap bulmak mümkündür.

Bu çalışmada Türk edebiyatı sahasında telif edilmiş altmış manzum nasihatnameden hareketle şairlerin eserlerini kaleme alırken kullandıkları kaynak kitaplar tespit edildi. Ayrıca nasihatlerdeki kitap tavsiyelerinin neler olduğu tetkik edildi. Nihayetinde yararlanılan kaynakların ve tavsiye edilen kitapların dökümü okuyucunun istifadesine sunuldu.

Anahtar Kelimeler

Manzum nasihatnameler, kitap, şair, ilim, pend, pendname, öğüt, klasik Türk edebiyatı.

* Araştırma Makalesi. Makalenin geliş tarihi: 23.01.2022 / Kabul tarihi: 06.04.2023

Bu çalışma, Prof. Dr. Dursun Ali TÖKEL danışmanlığında, tarafımızca hazırlanmakta olan "Klasik Türk Edebiyatında Kitap ve Kütüphane" adlı doktora tezinden üretilmiştir.

** Doktora Öğrencisi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, s.kosmaz74@gmail.com, (ORCID ID: 0000-0002-5663-3806).

Giriş

Siyasî, sosyal ve kültürel manada atılan her adımın temelini oluşturan, yapısını güçlendiren başlıca unsurlardan biri olan kitap, Orta Çağ İslam sahasında ilk olarak Kur'an-ı Kerim ile varlık bulur.

“Orta Çağ İslâm dünyasında ortaya çıkan/bildiğimiz ilk kitap Kur'an-ı Kerim'dir. Kur'ân-ı Kerim'i, tefsire ve Kur'ân ilimlerine, hadise, ahbâra, sarf, nahiv ve lügate, edebî metinlere, kimya ve tıp gibi ilimlere dâir kitaplar ve tercüme eserler takip etti.”¹, “Belirli bir kitaptan, yani en doğru anlamıyla “el-Kitâb”dan bahsettiklerinde ise Kur'ân'ı kastederler. Kitap, başka hiçbir dinde İslam dinindeki gibi bir rol oynamamıştır.”²

ifadelerinde görüldüğü üzere Orta Çağ İslam dünyasında ortaya çıkan ilk kitap, Kur'an-ı Kerim olarak kabul edilir ve kitap denildiği zaman genellikle akla en önce Kur'ân-ı Kerim gelir. Kur'an-ı Kerim'in ihtiva ettiği meselelerin izahı ve idraki bağlamında kitap etrafında gelişmeler yaşanır ve tefsir, hadis, fıkıh gibi dinî muhtevayı havi kitaplar oluşturulmaya ve geliştirilmeye başlanır. Dinî kaynaktan hareketle oluşan ve mütemadiyen gelişip Türk-İslam sahasında kültür oluşturma noktasına gelen kitap, söz konusu saha içerisinde dinî, ahlaki, edebî, riyazi vb. gibi çeşitli alanlara ayrılır.

Söz konusu alanlara bütüncül yaklaşıldığında kitabın Türk-İslam coğrafyasında çeşitli veçhelerde anlam ve önem kazandığı ve buna bağlı olarak kitap etrafında süsleme, ciltleme, şerh ve haşiye gibi kültürel çalışmaların oluştuğu görülür. Beylikler döneminde Germiyanoğulları Beyi Süleyman Şah ve oğlu 2. Yakup Bey, Menteseoğulları'nda İlyas Bey, Aydınöğulları'nda Aydınöğlü Mehmet Bey, Umur Bey ve Candaroğulları'nda İsmail Bey gibi beylerin ilme önem vermeleri, dönemlerinin âlim ve şairlerini yanlarında bulundurmaları, kitap telif ve tercüme ettirmeleri gibi hususlar başlangıçtan itibaren Türk-İslam coğrafyası üzerinde kitaba önem verildiğini, kitap alanında yapılacak

¹ İsmail Erünsal, *Orta Çağ İslâm Dünyâsında Kitap ve Kütüphane*, Timaş Yayınları, İstanbul 2018, 32-33.

² Johannes Pedersen, *İslam Dünyasında Kitabın Tarihi*, Tercüme: Mustafa Macit Karagözoğlu, Klasik Yayınları, İstanbul 2018, 29.

çalışmaların desteklendiğini gösterir.³ Osmanlı Devleti zamanında da padişahların, devlet adamlarının kitap faaliyetlerini destekleme, kütüphaneler inşa ettirme, kitap vakfetme vb. gibi kitap sahasında çalışmalar yaptıkları vakidir. Padişahların, devlet adamlarının yanında Türk-İslam sahasında yaşayan halkın da kitaplarla hemhâl olduğu, bilhassa dinî olmak üzere çeşitli kitaplar okuduğu görülür.⁴

Türk-İslâm coğrafyası üzerinde XIII. asırdan XIX. asrın sonuna değin varlığını ikame ettirmiş klasik Türk edebiyatı sahasında tezkirelerde görüldüğü üzere yüzlerce şair yetişir. Bu saha içerisinde belirli kural ve kaideler bağlamında gerek nazım gerekse nesir alanlarında ürünler ortaya koyacak olan şairden ilmi çalışmalar yapması, eser ortaya koyabilecek müktesabata sahip bulunması beklenir. Zira divan tertip edecek bir şairinin üslup ve içerik hususunda geleneğin çizdiği çizgi üzerinde hareket etmesi gerekir. Öyle ki divanını tevhit, münacat türleriyle başlatması akabinde naat ve miraciye gibi türlerle İslam Peygamberi'ni işlemesi ve divanını malum silsile ile devam ettirmesi; nazım şekilleri açısından kaside, terhib-bend, terci-bend, musammat, şarkı, gazel, rubai, kıta gibi biçimlerde şiirler söylemesi gelenekçe iktiza kılınır.⁵ Her iki açıdan bakıldığında divan tertip edecek şairin hem İslamiyetin dallarını oluşturan fıkıh, kelam, hadis, siyer gibi dini muhtevaya hem de geleneğin ortaya koyduğu aruz, kafiye, belagat, fesahat gibi ilimlere vukufiyeti elzemdir. Aynı durumun nesir sahası için de geçerli olduğu söylenebilir. Nitekim münşilerle ilgili olarak Diyârbakırlı Sâit Paşa'nın, *Mizânü'l-Edeb* kitabından alınan aşağıdaki ifadelerle bakıldığında onların ilme vâkıf olma, okuma ve araştırma yapma, kitaplarla hemhâl olma gibi vasıfları bulundurmaları gerektiği görülür:

“Fenn-i inşâda meleke ve mahâret, ilm-i belâgate vukûf-ı tâmm
ile ber-â-ber kesret-i mütâla'a, tekrîr-i mürâcâ'at, halk ile muhâlatat,
kütüb-i funûn ve resâ'il-i kesîreye vukûf, hutebâbın nutk u

³Kemal Yavuz, XIII-XVI. Asır Dil Yadigârlarının Anadolu Sahasında Türkçe Yazılış Sebepleri ve Bu Devir Müelliflerinin Türkçe Hakkındaki Görüşleri”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, 1983, 27.

⁴ Hatice Arpağuş, *Osmanlı Halkının Geleneksel İslam Anlayışı ve Kaynakları*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 2007, 81-92.

⁵ Ömer Faruk Akün, “Divan Edebiyatı”, *TDVİA*, İstanbul 1994, C. 9, 397.

hitâbetlerini ve meşâhîr-i şu'arânın dîvânlarını ve her türlü mektûbât-ı edebiyeyi kırâ'at gibi ahvâle devâm ile hâsıl olur.”⁶

Buradan hareketle klasik Türk edebiyatı sahasında gerek nazım gerekse de nesir alanlarında eser kaleme alacak şairlerin kitaplara yakın olması gerektiği söylenebilir. Kur'an-ı Kerim'de; okumaya, düşünmeye yönelik pek çok ayetin bulunması, ilim öğrenme ile ilgili hadis-i şeriflerin varlığı, biçim ve içerik bağlamında varlık gösteren klasik Türk edebiyatının yapısı, geleneğin temsilcileri olan şairlere ilim öğrenmeyi icbar eder. Bu durumun tezahürü olarak şairlerin ilme yakın oldukları görülür.⁷ Klasik Türk edebiyatının kaynaklarından olan tezkireler, bu yakınlığı ortaya koyar. Öyle ki tezkirelerde ilim, klasik Türk edebiyatı şairleri için umumiyetle dile getirilen konulardandır. Bahsi geçen eserlerde pek çok şairin zahiri ve bâtni ilimleri öğrendiği dile getirilir.

Klasik Türk edebiyatı sahasında şairlerin, şair ve şiir hususunda ortaya koydukları poetik düşünce ve görüşleri de ilmin önemine dayanak olur. 15. yüzyıl divan şairlerinin poetik görüşleri içerisinde şiirin “fenn-i şî'r” olarak idrak edilmesi, şairlerin fesahat ve belagat ilimleri olmak üzere çeşitli ilimlere vukufiyetin gerekli görülmesi⁸, 16. yüzyıl şairlerinin ilim tahsil etmenin önemine, ilimsiz şiir olmaz düşüncesiyle ilme işaret etmesi⁹, 17.

⁶ Diyârbakırlı Sâ'id Paşa, *Mîzânü'l-Edeb*, Hazırlayan: Saliha Doğan, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2009, 32.

⁷ Bu hususta Hüseyin Güfta'nın ifadeleri şairlerin nezdinde ilmin konumunu gösterir: “Divan şiirindeki nitelemelere göre, ilim “insanı diğer canlı varlıklardan üstün kılan, eşyanın hakikatini kavratan, her şeyin doğrusunu bildiren, doğru yolu gösteren, doğruyu yanlıştan, iyiyi kötüden ve güzeli çirkinden ayırmanın en güvenilir yolu olan, ahlâkı güzelleştiren, insana kendi özünü bildiren, Hak'tan haber veren, nefsin isteklerini engelleyip günah sebeplerini ortadan kaldıran, cehaleti yok eden, iki âlemde de sahibine fayda sağlayıp onu ebedî mutluluğa kavuşturan üstün bir vasıf, büyük bir nimet ve yüce bir rehberdir.” Hüseyin Güfta, *Divan Şiirinde İlim*, Akçağ Yayınları, Ankara 2004, 17.

⁸ Mehmet Fatih Çavuş, *15. Yüzyıl Klasik Türk Şiirinin Poetikası*, Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2019, 394-439.

⁹ Yavuz Bayram, *16. Yüzyıl Divan Şiirinde Poetika*, Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun, 1995, 35.

şairlerinin ilme yaklaşımları¹⁰ ve 18. yüzyıl şairlerinin de benzer tutumlar sergilemesi¹¹ ilmin önemini gösterir.

Şairlerin ilim kesbetme vasıtalarından biri de kitaplardır. Neşredilen divanlar, kaleme alınan mesneviler, mecmualar bu açıdan incelendiğinde kitap ile şair arasındaki bağlar ortaya çıkar. Şairlerin kitap taleplerinde bulunmaları, kendilerine hediye edilen kitaplara teşekkürname yazmaları, şiirlerde kitabı metafor olarak kullanmaları bu bağları gösterir niteliktedir.¹²

Kitabın, klasik Türk edebiyatı şairinin hayatında önemli noktada olduğunu, bir okur olarak klasik Türk edebiyatı şairlerinin çeşitli neden ve niçinler doğrultusunda açık yahut kapalı mekanlarda yalnız okuma, birlikte okuma gibi farklı yöntemlerle kitaplar okudukları, kitaplar ve müellifler hakkında değerlendirmelerde buldukları, kitap talep ettikleri, kitap ile ilgili nasihat, vasiyet, dua ve beddualar kaleme aldıkları, kitap ekseninde şikâyetler dile getirdikleri, kendilerine hediye edilen kitaplara teşekkürnameler yazdıkları, “kitap” redifli şiirler kaleme aldıkları, kitabı metafor olarak kullandıkları, kitap isimleriyle şiirler oluşturdukları, kitap kültürü bağlamında varlık gösteren maddi manevi pek çok unsuru şiirlerinde çeşitli gayelerle kullandıkları, kitaba çeşitli karakteristik özellikler yükledikleri, şahsi kütüphaneler kurdukları, inşa edilen kütüphaneler hakkında tarih manzumeleri kaleme aldıkları görülür. Ayrıca kitap yazmak için nasıl hareket etmek gerektiği hususunda kaleme alınan beytlere de rastlanır. 19. yüzyıl divan şairi Râcî kaleme aldığı bir gazelinde kitap yazmak için öncesinde yedi şeyin bilinmesi gerektiğini ifade eder:¹³

Her kitâbın evvelinde yedi şey bilmek gerek
Üçü vâcib dördü câ'izdir 'amel kılmak gerek

¹⁰ Abdülkadir Erkal, *Divan Şiiri Poetikası* (17. Yüzyıl), Birleşik Dağıtım Kitapevi, Ankara 2009, 303.

¹¹ Zafer Toprak, *18. Yüzyıl Divan Şiiri Poetikası (Arpaemînizâde Sâmî, Edirneli Kâmî, Esrâr Dede, Nedîm, Seyyid Vehbî, Şeyh Gâlip, Vahid Mahtumî)*, Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2017, 247-249.

¹² Dursun Ali Tökel, “Klasik Türk Edebiyatında Kitap, Kütüphane ve Okuma Kültürü”, *Türk Edebiyatında Kitap, Kütüphane ve Okuma Kültürü*, Editör: Mehlika Karagözoğlu Aslıyürek, Hece Yayınları, Ankara, 2021, 31-56.

¹³ Sait Avcı, *Râcî Divanı (Metin-Dini-Tasavvufî Tahlil)*, Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2015, 332.

Vâcib olan besmele ü hâmdle ü şalvele
Câ'iz olan ism-i kitâb fennini bilmek gerek

Kaç faşıldır anı bilmek dağı ğar(a)z fâ'ide
Kurtulub sa'y-i 'abeşden ber-murâd olmak gerek

Cümlesiniñ vâcib olduğuna vardır üç delil
Biri âyet biri hadîş 'aql ile bilmek gerek

Râciyâ eyle te'emmül tâlib-i şâdık iseñ
Öğrenüb âdâbı eşrâfı edîb olmak gerek

Kitap yazmanın yanında kitabı okumanın usulüne dair öğüt içerikli şiirlerin de varlığı görülür. Zira 18. yüzyıl divan şairi Nazîr İbrahim Divanı'nda sarf kitaplarının nasıl okunması gerektiğine dair bilgileri ihtiva eden "Kütüb-i Sarf Tilâvetine Pend" başlıklı gazel mevcuttur.¹⁴

Klasik Türk edebiyatı sahasında kaleme alınan divanlarda şairlerin kitap tavsiyelerinde bulduklarının izlerini bulmak mümkündür. 18. yüzyıl divan şairlerinden Seyyid Vehbî, *Mi'râciyye* adlı eserinde İsrâ gecesinde Peygamber'in göğe yükselmesini ve geri gelmesini anlatırken bu yolculukta yaşanan sırların öğrenilmesi adına siyer kitaplarını okumak gerektiğini dile getirir ve akabinde *Şifa Tercümesi*'ni tavsiye eder:

Ara yirde geçen esrâr-ı şeb-i İsrâ'yı
Var siyerlerde okı bunda ne mümkün idrâc

Bak Şifâ Tercemesi'ne ki virür şadra şifâ
Müşkilüñ var ise her derde komuş nice 'ilâc¹⁵

19. yüzyıl divan şairlerinden Şevkî Hasan Tahsîn İstanbulî aşağıdaki beyitlerinde Mevlanâ'nın *Mesnevî*'sinin okunması gerektiğini telkin eder:¹⁶

¹⁴ Necdet Şengün, *Nazîr İbrahim ve Dîvânı (Metin-Muhtevâ-Tahlîl)*, Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2006, 502-503.

¹⁵ Hamit Dikmen, *Seyyid Vehbi ve Divanının Karşılaştırmalı Metni*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1991, Mi'râciyye, 19-20.

¹⁶ İshak Taşdelen, *Şevkî Hasan Tahsîn İstanbulî Divânı (Transkripsiyonlu Metin ve Sadeleştirme)*, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2014, 282-283.

Mağz-ı Kur'ân'dır oğu cānā Kitāb-ı Meşnevî
Feyz ü ilhām-ı Hudā güftār-ı Mevlānā'ya gel

Eger bilmek dilerseñ sırr-ı 'aşkı
Oğu gel Meşnevî'dir cāy-ı esrār

Gerek okuduğu gerek tahrir ettiği kitaplara tarih düşüren İstanbul'un tavsiye ettiği bir diğer kitap da *Kitāb-ı Abdülvehhab*'dir. Diyarbakırlı Abdülvahab el-Amidî'nin Maraşlı Saçaklızade'nin kaleme aldığı *Velediyye* isimli eserine yazdığı şerh olan eser, medreselerde okutulan meşhur kitaplar arasında yer alır. İstanbullu tahrir ettiği bu kitap hakkında bilgi verdikten sonra bu kitabın okunmasını tavsiye eder:¹⁷

Bulmak dilerseñ genc ü defîne oğu kitābı alıp yedine
Deryā-yı 'ilme olup sefîne toğru yola git etme haşalar

Başlangıçta *Kur'an-ı Kerim* etrafında teşekkül eden kitabın tezkire ve divanlardan ve bu edebiyatın temsilcileri olan Râci, Nazîr İbrâhim, Şevki Hasan Tahsin gibi şairlerden hareketle söz konusu saha içerisinde önemli konumda olduğu görülür. Bu hususta şairlerin ilme ve dolayısıyla kitaba bakış açılarını ihtiva eden ifadeleri bulabilmek, yararlandıkları kaynak kitapları tespit edebilmek ve tavsiye ettikleri kitapları görebilmek adına manzum nasihatnameler önem arz eder.

1. Klasik Türk Edebiyatında Manzum Nasihatnameler

Sözlükte “Öğüt vermek için yazılan eser, nasihat kitabı”¹⁸ şeklinde tanımlanan “nasihatname”, edebiyat sahası içerisinde pendname, öğütname adlarıyla da varlık bulur. Söz konusu muhtevayı içeren ve manzum şekilde kaleme alınan metinlere de manzum nasihatnameler denir. Muhatabı eğitmek, uyarmak, bilgilendirmek; ona rehberlik etmek, doğru yolu göstermek olmak üzere çeşitli neden ve niçinler bağlamında teşekkül eden eserlerin çoğu zaman dinî muhtevayı havi olduğu bunun yanında sosyal, ahlaki olmak üzere farklı konuları içerdiği görülür.¹⁹ Türk edebiyatında

¹⁷ İshak Taşdelen, *a.g.e.*, 285.

¹⁸ İlhan Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul 2005, 2305.

¹⁹ Selim Emiroğlu, *Türkçe Manzum Nasihatnamelerin Eğitim Değeri Üzerine Bir İnceleme*, Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Konya. 2010, 3-4.

manzum nasihatname başlığı altında altmıştan fazla telif eser bulunur. Bu türün en eski örneği olarak *Kutadgu Bilig*, en yeni örneği olarak da 1912 yılından sonra kaleme alınan *Maksûd-ı Nasîhât* adlı eser kabul edilir.²⁰

Allah'ın rızasını kazanmak, toplumu yahut bireyi eğitmek, cehennemden korunmak, dünyaya bir yadigâr bırakmak, ilmin önemini anlatmak gibi çeşitli gayelerle yazılan manzum nasihatnamelerin muhatapları da eserden esere değişkenlik gösterir. Eserlere bakıldığında halkın, yöneticilerin, gençlerin, evlatların muhatap konumunda oldukları görülür.²¹

Öğüt vermek gayesiyle klasik Türk edebiyatının başlangıcından itibaren varlık gösteren ve birbirinden farklı muhataplara hitap eden söz konusu nasihatnamelerde işlenen ortak konulardan birisi ilimdir. Öyle ki eserde muhataba ilim sahibi olma, ilme önem verme, cahillerden olmama meseleri telkin edilir. Ârif'in *Mürşidü'l- 'Ubbâd*, Mürîdî'nin *Pend-i Ricâl*, Cinânî'nin *Cilâ'ü'l-Kulûb*, Hızırî'nin *Âb-ı Hayât*, Nidâî'nin *Genc-i Esrâr-ı Ma' nî*, Uralı Ya' kub Oğlu Hüseyin'in *Miftâh-ı Cennet*, Mürşidî'nin *Pendname* ve Sıdkî Baba'nın *Nasihatname-i Sıdkî* eserlerinden alınan aşağıdaki beyitlerde muhataba yapılan ilim telkini görülür:

‘Âlim ile oturan ‘âlim olur
Yoldaşı câhil olan câhil kalur²²

Muhibb ol ehl-i ‘ilme didigün tüt
Sögene şabr idüben öykeñi yut²³

Cihân içre yok ‘ilme beñzer şeref
Olur nâmı ardınca hayr-ı hâlef²⁴

²⁰ Ayşe Parlakkılıç Mucan, *Türk İslâm Edebiyatında Manzum Nasihatnameler ve Uralı Ya' kub Oğlu Hüseyin'in Miftâh-ı Cennet'i*, Doktora Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya. 2020, 30-31.

²¹ Ayşe Parlakkılıç Mucan, *a.g.e.*, 110-141.

²² Bekir Sarıkaya, *Ârif Mürşidül-Ubbâd, Nüsha-i Alem ve Şehü'l-Âdem, Mevlid (Giriş-Transkripsiyonlu Metin-Sözlük)*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 1992, B.499.

²³ Atabey Kılıç, *Mürîdî ve Pend-i Ricâl Mesnevisi (İnceleme-Tenkitli Metin-Dizin)*, Akademi Kitapevi, İzmir, 2005; B.407.

²⁴ Mustafa Özkan, *Cinânî Cilâü'l-Kulûb (Giriş-İnceleme-Metin-Sözlük)*, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1990, B.2039.

Şeref virür kişiye lâ-cerem 'ilm
Belâdan kırtarur hem ehlini hilm²⁵

'İlim nūr-ı rahmetdür ey kām-rân
Hemîn oқи diñle anı her zemân²⁶

Bî-'ilim iş işleme 'ilm-ile pişdi cümle çiğ
Bî-'amel iş başa çıkmadı öğüt almak gerek²⁷

'İlme dîne dâimâ yâr ol 'âlîme
Celbine yapuş yolına gidegör²⁸

'İlmi kesb it buluben var hâce
Ġayret eyle yaz u kış gündüz gice²⁹

İlim bağlamında manzum nasihatmelere bakıldığında bazı şairlerin ilimleri tasnif ederek nasihatlerde bulunduğu görülür. Klasik Türk edebiyatının 17. yüzyıl temsilcisi Tokatlı İshak Efendi manzum nasihatname nevinde kaleme aldığı *Nazmu'l-'ulûm* adlı eserini ilim tasnifi üzerinden tertip eder.³⁰ İshak Efendi gibi Sünbülzâde Vehbî de, *Lutfiyye* adlı mesnevisini benzer tertip üzere tasnif eder.³¹ Tokatlı İshak Efendi ve Sünbülzâde Vehbî'nin eserleri haricinde diğer şairler eserlerini doğrudan ilimleri tasnif eden şekilde tertip etmeseler de tasniflerinin içerisinde ilimlere yer verirler. Bu hususta, Nâbî'nin *Hayriyye* adlı eserin içerisinde yer

²⁵ Âdem Ceyhan, *Hızır'ın Âb-ı Hayât Mesnevisi (İnceleme-Metin)*, Yüksek Lisans Tezi, Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa, 1997, B.2208.

²⁶ Ankaralı Hekim Nidâî, *Genc-i Esrâr-ı Ma'nî*, Hazırlayan: Nuran Öztürk, Karahan Kitapevi, Adana, 2011, B.1006.

²⁷ Ayşe Parlakkılıç Mucan, *Türk İslâm Edebiyatında Manzum Nasihatnameler ve Urfalı Ya'kûb Oğlu Hüseyin'in Miftâh-ı Cennet'i*, B.1597.

²⁸ Diyarbekirli Ahmed Mürşidî, *Pendname*, Hazırlayan: M. Sait Mermutlu, Büyüyen Ay Yayınları, İstanbul 2012, 284.

²⁹ AK, İsmail, *Nasihatname-i Sıdkî (İnceleme-Metin)*, Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta, 2012, 77.

³⁰ Bayram Özfırat, *Nazmu'l-'Ulûm, Nazmu'l-Le'âlî ve Manzûme-i Keydânî Adlı Mesnevileri (İnceleme-Metin)*, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2006, 3-4.

³¹ Süreyya Ali Beyzâdeoğlu, *Vehbî Lutfiyye*, Bedir Yayınları, Ankara, 1994, 5-6.

alan “Matlab-ı Dâniş-i Envâ-ı Ulûm”, “Matlab-ı Hüsn-i Kelâm-ı Mevzûn” başlıkları örnek olarak verilebilir.³²

Türk edebiyatı sahasında telif edilen manzum nasihatnamelerde şairler muhataplarına dinî, ilmî, ahlaki, sosyal pek çok alanda tavsiyelerde bulunur. İlmî manada dile getirilen tavsiyelerde şairlerin pek çok eserden beslendikleri ve muhataplarına kitap tavsiyesinde buldukları görülür. Kitap tavsiye etme hususunda telif manzum nasihatnameler içerisinde yer alan Tokatlı İshak Efendi’nin *Nazmu’l-‘ulûm* adlı eseri ön plana çıkar. Altmış manzum nasihatnamede yer alan kitap tavsiyeleri ile ilgili oluşturulan Tablo 2’de Tokatlı İshak Efendi’nin pek çok alanda kitap tavsiyesinde bulunduğu görülür. Tertip, tasnif ve gaye yönüyle diğer manzum nasihatnemelerden ayrılan Tokatlı İshak Efendi’nin *Nazmu’l-‘ulûm* adlı eseri öğrenilmesi gereken ilimler ile ilgili olarak okunması gereken kitapları ihtiva eden yapıdadır. Söz konusu eser ile ilgili Fazlıoğlu³³, şu değerlendirmeyi yapar:

“Eser muhtelif çalışmalarda nitelendirildiği gibi ne tam anlamıyla bir ‘ilimler bibliyografyası’dır ne de bilinen anlamıyla resmî ve nizâmî bir medrese müfredat programıdır. Daha çok İshak Tokadî’nin örnek-bir-genç modeli için kendi öngördüğü bir müfredattır. Bu açıdan, yukarıda da işaret edildiği üzere bir tür nasihatname olarak da görülebilir.”

Oğlu “Fazlullah” simgesinden hareketle örnek bir gencin takip etmesi gereken ilim ve kitap haritasını çizmeye çalışan İshak Efendi’nin *Nazmu’l-‘ulûm* adlı eseri üzerine çalışma yapan Fazlıoğlu, söz konusu okuma listesini gözler önüne serer. Eser içerisinde yer alan ilim dallarıyla ilgili okunması gereken kitapları tanıtan Fazlıoğlu, söz konusu kitapların tablosunu oluşturur.³⁴ Kaleme alınan telif manzum nasihatnamelerde ilim ve kitap bahisleri metnin içerisinde ara bölümler olarak teşekkül ederken *Nazmu’l-‘ulûm*’un ana bölüm olarak ilim ve kitap üzerine inşa edilmesi söz konusu eseri diğer eserlerden ayrı kılar. Eserin manzum nasihatnameler içerisindeki farklı konumu ve eserde yer alan kitap tavsiyeleri üzerine yapılan çalışmalar nedeniyle söz konusu eser bu çalışmada hariç tutulacaktır. Ancak şairlerin

³² Mahmut Kaplan, *Hayriyye-i Nâbî (İnceleme-Metin)*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 2015, 200-2003/257-262.

³³ Şükran Fazlıoğlu, *Örnek Bir Genç Olmak (XVII. Yüzyılda İshak Tokadî’nin Nazmu’l-‘ulûm Adlı Eserinde Zihniyet ve İlimler)*, Ketebe Yayınları, İstanbul 2020, 27.

³⁴ Şükran Fazlıoğlu, *a.g.e.*, 96.

yararlandığı kaynaklar bahsinde Tokatlı İshak Efendi'nin eserinde kaynak olarak yararlandığı kitaplara değinilecektir.

2. Manzum Nasihatnamelerin Kaynakları

Şairlerin dinî, ahlaki, içtimai olmak üzere çeşitli alanlar ile ilgili olarak kaleme aldıkları manzum nasihatnameler arka planlarında bir hazırlık sürecini, ilmî birikimi barındırır. Öyle ki bu eserler başta Kur'an-ı Kerim ve hadis-i şerifler olmak üzere çeşitli ilmî eserlerin okunması, söz konusu eserlere vakıf olunması neticesinde teşekkül eden eserlerdir. Bu eserlerin kaynakları ile ilgili olarak yapılan çalışmalarda Kur'an-ı Kerim'in, hadislerin, İran edebiyatına ait öğüt ve menkıbe kitaplarının (Attar'ın *Pendname*, *Tezkiretü'l-Evlîyâ*, *Esrârname*, *Mantıku't-Tayr* eserleri, Keykavus'un *Kâbusname'si*, Nizâmî'nin *Mahzen-i Esrâr'ı*, Şeyh Sâdî'nin *Bostân* ve *Gülistân* eserleri) kaynaklık ettiği belirtilir.³⁵ Kaynaklardan beslenme ve ilmî birikime sahip olma hususunda şairlerin kendi hayatları hakkında dile getirdikleri ifadeler meselenin izahı için önem arz eder. 18. yüzyıl şairlerinden Sünbülzâde Vehbî, divanında kendi ilmi serüveni hakkında bilgiler verir. Şair, kâmil üstatların bulunduğu yerlere seyahat edip derslerine katıldığını, nam sahibi ilim ehillerini seyahatler ederek aradığını, âlemde dostunun kitap ve sohbetinin ilimlerin bahisleri olduğunu şöyle dile getirir:

İşitsem kanda bir üstâd-ı kâmil
Olurdum dersine elbette dâhil

Seyâhat eyleyip vâfir diyârı
Arardım ehl-i 'ilm-i nâm-dârı

Kitâb olmuşdu 'âlemde enîsim
Hemân bahş-i 'ulûm idi celîsim³⁶

17. yüzyıl şairlerinden Nâbî de kaleme aldığı *Hayriyye* adlı eserinde oğluna hitaben soyunun yüceliğini, ceddinin ve babasının (kendisinin)

³⁵ Selim Emiroğlu, *Türkçe Manzum Nasihatnamelerin Eğitim Değeri Üzerine Bir İnceleme*, 16-27.

³⁶ Sünbülzâde Vehbî, *Sünbülzâde Vehbî Dîvânı*, Hazırlayan: Ahmet Yenikale, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, Ankara, 2017, K. 7/11,12,15.

ilminin büyüklüğünü dile getirir. Eserinde oğluna okuması gereken kitapları tavsiye eden Nâbî'nin ayrıca söz konusu eserlerin kendilerinde bulunduğunu ifade etmesi şairin beslendiği kaynakları göstermesi yönüyle önem arz eder:

Ḥamdüli'llâh nesebüñ 'âlidür
'İlm ile cedd ü ebüñ 'âlidür

Bizde var ekşerinüñ dīvānı
Okı fehm eyle de gör vicdānı³⁷

18. yüzyıl divan şairlerinden Ayaklı Kütüphane Müftü-zâde Seyyid Emin Efendi'nin *Levhname* adlı eserinin "Fî Sebebi'l-Nazm ve Beyâni'l-Ḥâceti" başlığı altındaki bölümde ahlak ilmi sahasında pek çok kitapların bulunduğunu ancak halkın, yeni başlayanların anlamasının zorluğunu dile getirmesi şairin nasihatlerde bulunacağı alan ile ilgili kaleme alınmış eserlere vukufiyetini göstermesi açısından önemlidir:

Gerek oldı okuna 'ilm-i aḥlāk
'Amelçün 'ilme mevķūf oldı itbāk

Kütübler var bu fende lîk ağleb
'Avām u mübtediye fehmi es'ab³⁸

19. yüzyıl klasik Türk edebiyatı şairlerinden Muhammed Şerîfî, *Pendname-i Gülistân* eserinin "Der-Beyân-ı Sebeb-i Te'lîf-i Kitâb" bölümünde *Mürşid-i Pend* adlı esere nazire yazmak maksadını taşıdığı beyan eder. Bu hususta dini ilimleri bilmenin önemine dikkat çeker.³⁹ Şerîfî, eserini yazmadan önce *Tenbîhu'l-Gâfilîn* (Ebu'l-Leys Semerkandî), *Et-Tarîkatü'l-Muhammediyye* (Birgivî Mehmet Efendi) ve *Bedri'l-vâ'izîn ve zuhrü'l-'âbidîn* (İbn Melek)'in eserine baktığını ve hoş risaleleri toplatıp uygun kıssaları bir araya getirdiğini dile getirir:

³⁷ Mahmut Kaplan, *Hayriyye-i Nâbî (İnceleme-Metin)*, B. 84, 988.

³⁸ Ö. Faruk Yiğiterol, *Türk İslam Edebiyatı'nda Pendnameler ve Levhname: İnceleme-Metin, Yüksek Lisans Tezi*, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 2017, B. 29,30.

³⁹ Ferdi Kiremitçi, *Muhammed Şerîfî'nin Hayatı, Edebî Kişiliği, Eğitim Anlayışı ve "Pend-i Gülistân" Adlı Eseri (İnceleme-Tenkitli Metin)*, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2009, 15.

Yazayım bir manzûme daħı ben de
Naẓıre ola tâ Mürşid-i Pend'e

Daħı ol Resûl'i şalât ile yâd
Eyleyüp aldım ele kıl k ü midâd

Bakuben ol Tenbîhü'l-Ġâfilîne
Tarîkâta hem Bedrû'l-Vâ'izîne

Cem' idüp hoş pend risâleleri
Decr idüp münâsib kışşaları⁴⁰

Sünbülzâde Vehbî, Nâbî, Müftüzâde Seyyid Emin Efendi ve Muhammed Şerîfî'nin yanında manzum nasihatneme kaleme alan diğerk şairlerinden de ilme yaklaşımları, eserlerinde ilme işaret etmeleri onların da ilmî müktesebata sahip olduklarına delalet eder. Şairlerin kaleme aldıkları nasihatnamelerde beslendikleri kaynakları dile getirmeleri ve söz konusu kaynak eserlerinin tespiti, meselenin izahı için önemlidir.

2.1 Kur'ân-ı Kerim ve Hadis-i Şerifler:

Dinî ve ahlaki yönü ön planda olan manzum nasihatnamelerin temel kaynaklarının *Kur'an-ı Kerim* ve hadis-i şerifler olduğu söylenebilir. Bu hususta dile getirilen: "Temel nitelikleriyle "ahlâkî eserler"den sayılan manzum nasihatnamelerin ana kaynağı İslâm dininin temel kaynakları olan *Kur'an* ve *Hadis'tir*."⁴¹ ifadeleri bahsedilen meseleyi izah eder durumdadır. Bu açıdan bakıldığında şairlerin eserlerinde *Kur'an-ı Kerim*'de yer alan kıssaların çeşitli gayelerle yer aldığı görülür.⁴² Zira Şemseddin Sivâsî'nin kaleme aldığı *Mir'âtü'l-Ahlâk* adlı mesnevisinde yer alan üç hikâyenin kaynağı *Kur'an-ı Kerim*'dir.⁴³

Adlî Hasan Efendi'nin *Tergîbât* adlı eserinde Buruc ve Kehf sûrelerine yaptığı göndermeler, İbrâhim Gülşenî (*Pendname-i Gülşenî*), Muhammed

⁴⁰ Ferdi Kiremitçi, *a.g.e.*, s. 244. B. 198, 201, 202, 203.

⁴¹ Mahmut Kaplan, *Hayriyye-i Nâbî (İnceleme-Metin)*, 4.

⁴² Selim Emiroğlu, *Türkçe Manzum Nasihatnamelerin Eğitim Değeri Üzerine Bir İnceleme*, 17.

⁴³ Birgül Toker, "Şemseddin-i Sivasî ve Mir'âtü'l- Ahlâk Adlı Mesnevîsi", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Konya 2004, S.15, 449.

Şerîfî (*Pend-i Gülîstân*) gibi pek çok şairin nasihatnamelerinde yer verdikleri ayetler söz konusu durumu destekler niteliktedir:

Haqq Burûc Süresinde aındı anı
Zıkr idem saña anı diñle beni

Sûre-i Kehfde buyurdı Hudâ
Kullarum ger 'ibâdet ide baña⁴⁴

Ey püser sa'y eyle buyurdı Hudâ
"Leyse li'l-insâni illâ mâ se'â"⁴⁵⁴⁶

"Mâ-ħalaqtü'l-cinne ve'l-ins"⁴⁷dir Hudâ
İlla kim birliğime ıanıx ide⁴⁸

"Manzum nasihatname şairleri, ayetlerin dışında yararlandıkları temel kaynaklardan bir diğeri olan hadisleri, yine ayetlerde olduğu gibi aynen veya alıntı biçiminde yazdıkları nasihatnamelere eklemişlerdir"⁴⁹

ifadelerinde belirtildiği üzere hadis-i şerifler manzum nasihatnamelerin temel kaynakları arasında yer alır. Şairlerin, eserlerinde yer verdikleri hadis-i şeriflerin kaynaklarını da zikrettikleri görülür. Bu hususta Mürşidî'nin aşağıdaki beyiti nasihatnameler içerisinde ayet ve hadislerden yararlanmanın önemine dikkat çekmesi yönüyle değerlidir:

Naẓm ile âyâta ħadîsden ħaber
Söyle pendî eyleye ıalbe eser⁵⁰

⁴⁴ Aynül Karaca Özbekoğlu, *Adli Hasan Efendi'nin "Tergîbât" Adlı Mesnevîsi (İnceleme-Metin)*, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2001, B.652, 1550.

⁴⁵ Necm Süresi, 53/9.

⁴⁶ Alim Yıldız, "İbrahim Gülşenî'nin "Pend-nâme"si", *D.E.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, İzmir 2002, S. XVI, 90-91, B. 171.

⁴⁷ Zariyat 51/6.

⁴⁸ Ferdi Kiremitçi, *Muhammed Şerîfî'nin Hayatı, Edebî Kişiliği, Eğitim Anlayışı ve "Pend-i Gülîstan" Adlı Eseri (İnceleme-Tenkitli Metin)*, 249, B. 270.

⁴⁹ Selim Emiroğlu, *Türkçe Manzum Nasihatnamelerin Eğitim Değeri Üzerine Bir İnceleme*, 18.

⁵⁰ Diyarbakirli Ahmed Mürşidî, *Pendname*, B. 33.

Hadis kitaplarından kaynak alan şairler, umumiyetle yararlandığı eserlerin isimlerini dile getirmezler. Ancak Harputlu Ömer Efendi ve Şemseddin Sivâsî yararlandığı hadis kitaplarının isimlerini eserinde belirtir. Bu eserler şunlardır:

2.1.1. el-Câmi ‘u’ş-şagîr [Ebü’l-Fazl Celâüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfiî (ö. 911/1505)]

*Cem’u’l-cevâmi’*den beslenerek oluşturulmuş olan eser Süyûtî’nin 10.010 hadisi alfabetik sıra ile tasnif ettiği eseridir. Osmanlı âlimleri nezdinde önemli olan eser üzerine şerh, haşiye, tercüme olmak üzere pek çok çalışma yapılır.⁵¹ Harputlu Ömer Efendi eserinin “Der-Beyân-ı Hoş-Ĥûy ve Der-Beyân-ı Ribâ” başlıkları altında Suyûtî’nin *el-Câmi ‘u’ş-şagîr* eserini kaynak gösterir:

Rahîm ol mazhar-ı rahmet olasıñ
Sen itme mü’mine ‘unf ile ĩzâ’

Suyûtî Câmî’inde bu ĥadîsi
Enes’den eylemişdir naql ü ibnâ

Suyûtî Câmî’inde bu ĥadîsi
Resûl-i Kibriyâ’dan itdi inbâ⁵²

2.1.2. Meşâriku’l-Envârî’n-Nebeviyye [Radıyyüddin es-Sâgânî (ö. 650/1252)]

Radıyyüddin es-Sâgânî’nin sahih hadisleri derleyerek tasnif ettiği eseridir. Yazıldığı dönemden itibaren ilgi gören eser çokça istinsah edilir. Ayrıca kitap üzerine pek çok şerh yazılır.⁵³ Eser, medreselerde ders kitabı olarak okutulan hadis kitapları arasında yer alır.⁵⁴ Şemseddin Sivâsî, *İrşâdü’l-Âvâm* adlı eserinde Sâgânî’nin bu eserinden yararlanır:

⁵¹ Halit Özkan, “Süyûtî”, *TDVİA*, İstanbul 2010, C. 38, 188-198.

⁵² Âdem Ceyhan, “Harputlu Ömer Nâimî’nin İslâmî Bilgi ve Öğüt Veren Bir Nasihatnamesi: Manzûme-i Nâimiyye”, *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 2020, C. 3, S. 2, B.135,136, 542.

⁵³ İbrahim Hatipoğlu, “Meşâriku’l-Envârî’n-Nebeviyye”, *TDVİA*, Ankara 2004, C. 29, 361-362.

⁵⁴ Mefail Hızlı, “Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Bursa 2008, C. 17, S. 1, 36.

Meşârik'da bu söz meşûr olupdur
Bunu îmân iden mağfûr olupdur⁵⁵

2.2. Ahlak ve Tasavvuf Kaynakları:

Klasik Türk edebiyatı sahasında kaleme alınan manzum nasihatnameler çoğunlukla dinî ve tasavvufi çizgidedir.⁵⁶ Bu durumun onları ahlak ve tasavvuf sahasındaki eserlere yönlendirdiği söylenebilir. Öyle ki altmış manzum nasihatnameye bakıldığında şairlerin ahlak ve tasavvuf sahasında yazılmış ve toplum içerisinde şöret bulmuş kitaplardan yararlandıkları görülür. Şairlerin eserlerinde dile getirdikleri kaynak eserler şunlardır:

2.2.1. Tenbîhü'l-ġâfilîn [Ebü'l-Leys Semerkandî (ö. 373/983)]

Ebü'l-Leys Semerkandî tarafından vaaz ve nasihatı havi olarak kaleme alınan eserdir. Eserde ahlak, ibadet, Kur'an-ı Kerim'in faziletleri, akaid gibi pek çok konu anlatılır. Söz konusu eserin pek çok baskısı ve Türkçeye tercümesi yapılır.⁵⁷ Muhammed Şerîfî, *Pend-i Gülistân* adlı eserinin "Der Beyân-ı Sebeb-i Te'lîf-i Kitâb" bölümünde Diyarbakırlı Ahmed Mürşidî'nin *Mürşid-i Pend* adlı eserine nazire olarak bir eser yazmak istediğini dile getirir. Bunun için de pek çok kitaptan yararlandığını anlatır. Yararlandığını zikrettiği kaynaklardan biri Ebü'l-Leys Semerkandî'nin *Tenbîhü'l-ġâfilîn* adlı eseridir:

Yazayım bir manzûme daġı ben de
Naẓîre ola tâ Mürşid-i Pend'e

Daġı ol Resûl'i şalât ile yâd
Eyleyüp aldım ele kilk ü midâd

Baġuben ol Tenbîhü'l-Ġâfilîne
Tarîkâta hem Bedrû'l-Vâ'izîne

⁵⁵ Hüseyin Akkaya, "Şemseddin Sivasî'nin İrşâdü'l-'Avâm İsimli Mesnevîsi", *Cumhuriyet Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sivas 2003, C. VII/2, 18, B. 83.

⁵⁶ Selim Emiroġlu, *Türkçe Manzum Nasihatnamelerin Eğitim Deġeri Üzerine Bir İnceleme*, 4.

⁵⁷ İshak Yazıcı, "Semerkandî, Ebü'l-Leys", *TDVİA*, İstanbul 2009, C. 36, 473-475.

Cem ‘ idüp hoş pend risâleleri
Decr idüp münâsib kışşaları⁵⁸

Ebü’l-Leys Semerkandî’nin mezkûr eserinin kaynak olarak alındığı bir diğer eser *Maksûd-ı Nasihât*’tir:

Şol Ebu’l-Leys İmâmü’l-müslimîn
Naql ider Tenbîh idüp el-Ġâfilîn⁵⁹

2.2.2. Et-Tarîkatü’l-Muhammediyye [Birgivî Mehmed Efendi (ö. 981/1573)]

Ahlak ve tasavvuf sahasında varlık bulan eser, Hz. Peygamber’in sünnetlerini yayma, toplum içerisinde cereyan eden bidatlere karşı durma gayesi ile Birgivî Mehmet Efendi tarafından yazılır. Sade bir dil üzere tertip edilen eser Arapçadır. Ebü’l-Leys Semerkandî’nin *Tenbîhü’l-Ġâfilîn*’i olmak üzere pek çok kaynaktan beslenilerek oluşturulan eser toplum içerisinde ilgi görür. Eserin kütüphanelerde çok sayıda nüshası mevcuttur.⁶⁰ Muhammed Şerîfî’nin eserini yazarken istifade ettiği kaynaklardan birinin de *Et-Tarîkatü’l-Muhammediyye* olduğu söylenebilir. Zira ahlak sahasında eser yazmak isteyen şairin beyitte kitap ismi olarak “Tarikat” kelimesine yer vermesi bu sahada yazılmış ve meşhur olmuş olan *Et-Tarîkatü’l-Muhammediyye*’ye işaret olarak yorumlanabilir:

Bakuben ol Tenbîhü’l-Ġâfilîne
Tarîkâta hem Bedrû’l-Vâ ‘izîne⁶¹

2.2.3. Bedrû’l-vâ ‘izîn ve zührü’l-‘âbidîn [İbn Melek (ö. 821/1418’den sonra)]

İbn Melek tarafından yirmi bölümden müteşekkil olarak yazılan eserde iman, ibadet ve kelime-i tevhid ile ilgili konular işlenir.⁶² Muhammed Şerîfî’nin eserinin sebep-i telif bölümünde okuduğunu dile getirdiği eserler

⁵⁸ Ferdi Kiremitçi, *Muhammed Şerîfî’nin Hayatı, Edebî Kişiliği, Eğitim Anlayışı ve “Pend-i Gülistan” Adlı Eseri (İnceleme-Tenkitli Metin)*, s. 245, B. 198, 201, 202, 203.

⁵⁹ Murat Ak, *Osmanlı’nın Son Döneminde Manzum Bir Nasihatname Maksûd-ı Nasihât İnceleme-Metin-Tıpkıbasım-Dizin*, Çizgi Kitapevi, Ankara 2018, B.146.

⁶⁰ Huriye Martı, “et-Tarîkatü’l-Muhammediyye”, *TDVİA*, İstanbul 2011, C. 40, 106-108.

⁶¹ Ferdi Kiremitçi, *a.g.e.*, s. 245, B. 202.

⁶² Mustafa Baktr, “İbn Melek”, *TDVİA*, İstanbul 1999, C. 20, 175-176.

arasında yer alan *Bedrû'l-vâ'izîn* adlı eserin İbn Melek'in eseri olduğu söylenebilir:

Bakuben ol Tenbîhü'l-Ġâfilîne
Târîkâta hem Bedrû'l-Vâ'izîne⁶³

2.2.4. Mürşid-i Pend [Ahmed Mürşidî Efendi (ö. 1174/1760)]

"Ahmediyye" olarak şöhret bulan eser Ahmed Mürşidî Efendi'nin dinî-ahlaki sahada yazdığı eseridir. 10.000 beyitlik bir mesnevi olan eser, yazıldığı dönemin tanınmış eserleri arasında yer alır.⁶⁴ Muhammed Şerîfî'nin kaynak aldığı eserler arasında yer alır:

Mürşid-i Pend içre yazmış bir delîl
Bu seher nevmi ider nesli kalîl
Hem dahı yazmış aña bir kaç mişâl
Tecrübe itmiş anı ehl-i kemâl⁶⁵

2.2.5. el-Berîkatü'l-Mahmûdiyye fî şerhi't-Târîkatî'l-Muhammediyye ve's-şerî'ati'n-nebeviyye fi's-sîreti'l-Ahmediyye [Hâdimî, Ebû Saîd (ö. 1176/1762)]

Osmanlı âlimlerinden Ebû Saîd Hâdimî'nin en meşhur eseridir. Eser, Birgivî'nin *et-Târîkatü'l-Muhammediyye fî beyânî's-sîreti'l-Ahmediyye* adlı eserine yazılmış şerhtir.⁶⁶ Harputlu Ömer Efendi eserinin "Der-Beyân-ı Ma'siyet-i Kebâ'ir u Sağâ'ir" bölümünde Hâdimî'nin eserini işaret eder:

Muhammed Bû Sa'îd-i Hâdimî ol
Berîka şâhibi nihrir-i yektâ
Dahı İbn-i Nüceym ol hibr-i fâ'ik
Kebâ'iri bu resme kıldı ihşâ⁶⁷

2.2.6. Kimyâ-yı Sa'âdet [Gazzâlî (ö. 505/1111)]

⁶³ Ferdi Kiremitçi, *a.g.e.*, s. 245, B. 202.

⁶⁴ Diyarbakirli Ahmed Mürşidî, *Pendname*, 14-15.

⁶⁵ Ferdi Kiremitçi, *a.g.e.*, s. 353, B. 1843,1844.

⁶⁶ Mustafa Yayla, "Hâdimî Ebû Saîd", *TDVİA*, İstanbul 1997, C. 15, 24-26.

⁶⁷ Âdem Ceyhan, *Harputlu Ömer Nâimî'nin İslâmî Bilgi ve Öğüt Veren Bir Nasihatnamesi: Manzûme-i Nâimiyye*, B.443,444.

İbadet, muamelat adabı, saadete giden yoldaki engeller, saadete erme ve kurtuluş olmak üzere dört rükun üzere tertip edilen eser, Gazzâlî'nin ahlak ve tasavvuf sahasında yazdığı eseridir.⁶⁸ Şemseddin Sivâsî'nin *Mir'âtü'l-Ahlâk* adlı mesnevisinde yararlandığı kaynaklardan birisi de *Kimyâ-yı Sa'âdet*'tir:

Yolum tuş oldu Kimyâ ma'denine

Eliñ aç tâ sunam saña nümüne

Yazar Kîmyâda ol Şeyhü'l-Ġazâlî

Ki oldur Ġin-i 'irfânuñ ğazalî

Yazar Kîmyâda ol Şeyhü'l-Ġazâlî

Ma'ârif Ġininüñ misk-i ğazalî⁶⁹

2.2.7. İhyâ'ü 'Ulûmi'd-dîn [Gazzâlî (ö. 505/1111)]

Gazzâlî'nin ahlak ve tasavvuf sahasındaki eseridir. Dört bölümden oluşan eser pek çok kez basılır.⁷⁰ Manzum nasihatnamelerde şairlerin kaynak olarak beslendiği eserler içerisinde yer alır. Öyle ki Şemseddin Sivâsî, *Mir'âtü'l-Ahlak* adlı mesnevisinde bu eserden istifade eder. *Lutfiyye* ve *Maksûd-ı Nasihât* eserlerinde de bu eserden yararlandığı görülür:

Velî İhyâda ol Şeyhü'l-Ġazâlî

Biraz yazmışdur al andan nevâlî

Diyem İhyâda ol Şeyh-i Ġazâlî

Beyân itmiş durur bu hasb-i hâli⁷¹

Yazdı İhyâ-yı 'Ulûm'unda İmâm

Saña keşf itmiş idim anı tamâm⁷²

⁶⁸ H. Bekir Karlığa, "Gazzâlî", *TDVİA*, İstanbul 1996, C. 13, İstanbul, 518-530.

⁶⁹ Şemseddin Sivasî, *Mir'âtü'l-Ahlâk*, Hazırlayan: Birgül Tokar, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 2010, B. 306,1302, 1833.

⁷⁰ H. Bekir Karlığa, *a.g.m.*, 519-530.

⁷¹ Şemseddin Sivasî, *Mir'âtü'l-Ahlâk*, B. 3528, 3591.

⁷² Süreyya Ali Beyzâdeoğlu, *Vehbî Lutfiyye*, B.214.

Böyle dir şâhib-i İhyâ-i 'Ulûm
Yanına varsa eger bir ma'şûm⁷³

2.2.8. Miftâhu'l-Gayb [Sadreddin Konevî (ö. 673/1274)]

Sadreddin Konevî'nin varlığın ortaya çıkışı ve işleyişi hususundaki eseridir. Mukaddime, on bir bölüm ve hatimeden oluşan eser üzerine Osmanlı sahasında pek çok şerh kaleme alınır.⁷⁴ Hızrî, *Âb-ı Hayat* adlı mesnevisinin "Der-Beyân-ı Tasarruf-ı Hak" başlığı altında varlığın oluşumu ile ilgili nasihatler kaleme alırken *Miftâh* kitabında söz konusu konu ile ilgili bilgiler bulunmadığını dile getirir:

Bu kenze olmadı kimse vâkıf
Beyân itmedi Miftâh u Mevâkıf⁷⁵

2.2.9. Fusûsü'l-Hikem [Muhyiddin İbnü'l-Arabî (ö. 638/1240)]:

İslam dünyasında tasavvuf anlayışının ve düşüncesinin temel kaynaklarından olan eser Muhyiddin İbnü'l-Arabî tarafından yazılır.⁷⁶ Bu eser Ârif'in, *Mürşidü'l-Ubbâd* adlı eserinde yararlandığı kaynaklar arasında yer alır:

Bir dakîka söyleyem key mu'teber
Şeyh Fusûş'ından işitgil hûb-ter⁷⁷

2.2.10. El-Fütûhâtü'l-Mekkiyye [Muhyiddin İbnü'l-Arabî (ö. 638/1240)]

El-Fütûhât olarak anılan eser otuz yedi kitaptan meydana gelir. Eserde altı fasıl, 560 bab bulunur. Tefsir, fıkıh, kelim gibi pek çok muhtevay bünyesinde barındıran eser çokça şerh edilir.⁷⁸ Söz konusu eser, Ârif'in *Mürşidü'l-Ubbâd* adlı eserinde yararlandığı kaynaklar arasında yer alır:

⁷³ Murat Ak, *Osmanlı'nın Son Döneminde Manzum Bir Nasihatname Maksûd-ı Nasîhat İnceleme-Metin-Tıpkıbasım-Dizin*, B. 555.

⁷⁴ Reşat Öngören, "Miftâhu'l-Gayb", *TDVİA*, Ankara 2020, C. 30, 16-17.

⁷⁵ Âdem Ceyhan, *Hızrî'nin Âb-ı Hayât Mesnevîsi (İnceleme-Metin)*, B.1076.

⁷⁶ Mahmud Erol Kılıç, "Fusûsü'l-Hikem", *TDVİA*, İstanbul 1996, C. 13, 230-237.

⁷⁷ Bekir Sarıkaya, *Ârif Mürşidü'l-Ubbâd, Nüsha-i Alem ve Şehî'l-Âdem, Mevlid (Giriş-Transkripsiyonlu Metin-Sözlük)*, B. 1612.

⁷⁸ Mahmud Erol Kılıç, "el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye", *TDVİA*, İstanbul 1996, C. 13, 251-258.

Diñlegil ol şeyh-i kâmil Muhy-i Dîn
Bil yaqîn buldı hayât anuñla dîn

Ol Fütühât'ında dimiş bir haber
İ'tikâdını beyân itmiş ol er

Tâ buña dek şeyh-i kâmil sözidür
Ol Fütühât'ında sözler tozıdur⁷⁹

2.3. Fıkıh Kaynakları:

Sözlükte “Bir konuyu gereği gibi anlayıp bilme, şeriat bilimi, şeriatın usul ve hükümleri”⁸⁰ manasına gelen ve İslam inancının hükümlerini ihtiva eden fıkıh, Osmanlı medreselerinde en şerefli ilim olarak kabul edilir.⁸¹ Şairlerin eserlerini kaleme alırken kaynak olarak yararlandıkları alanlardan biri olan fıkıh ile ilgili kitap isimlerinin eserlerde belirtildiği görülür. Bu hususta manzum nasihatnamelerde şairlerin yararlandıklarını dile getirdikleri eserler şunlardır:

2.3.1. Ed-Dürrü'l-muhtâr [Alâüddîn Muhammed b. Alî b. Muhammed el-Haskefî ed-Dımaşkî (ö. 1088/1677)

Tımurtaş'ın fıkıh alanındaki *Tenvîrü'l-ebşâr* isimli eserinin şerhi olan eser Haskefî tarafından yazılır. Eserin pek çok nüshası mevcuttur. Medreselerde ders kitabı olarak okutulan eser, yazıldığı dönemden itibaren rağbet görür.⁸² Harputlu Ömer Efendi oğluna hitaben kaleme aldığı *Manzume-i Naîmiyye* adlı eserinin “Der-Beyân-ı Vâcibâtü'l-İslâm ve Bâbu't-Tahrîş 'Ale'l-İhtimâm Bi't-Ṭahâreti” bölümlerinde Haskefî'nin *ed-Dürrü'l-muhtâr* eserine işaret eder:

Daħi Müslim'e lâzımdır ki bilsün
Yedidir vâcibât İslâm haqkâ
Kitâb-ı Dürr-i Muhtâr'ında anı
Getürdi Haşkefî hıfz ile cem'â

⁷⁹ Bekir Sarıkaya, *a.g.e.*, B. 1910,1911,1930.

⁸⁰ İsmail Parlatur, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Yargı Yayınevi, Ankara, 2006, 463.

⁸¹ Mefail Hızlı, *Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler*, 37.

⁸² Ahmet Özel, “Haskefî”, *TDVİA*, İstanbul 1997, C. 16, 387-388.

Murād eylese ba‘de’l-vaṭy ‘avrat
Kezā taḡsīl lāzım oldu cezmā

Bu gūne Dürr-i Muḡtār’ında Şâmî
İder İbn-i Ḥacer’den naql ü imlā⁸³

2.3.2. El-Fetâva’z-Zahîriyye [Zahîrüddîn Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. Ömer (ö. 619/1222)]

Zahîrüddin Buhârî tarafından derlenen eser fikhî konuları ihtiva eden fetvaların toplanmasıyla oluşturulur.⁸⁴ Harputlu Ömer Efendi’nin *Manzûme-i Nâîmiyye* adlı eserinde yararlandığı kaynaklar arasında yer alır:

Bu taḡrîr itdigim cümle mesâ’il
Şaḡîḡ u mu‘teber lâraybe fihā

Zahîriyye ‘İtâbiyye ḡulāşa
Daḡi Hindiyye Câmi‘u’l-Fetāvā

Getürdi mu‘teber cümle kitāblar
Beyân itdi anı aşla ve fer‘a⁸⁵

2.3.3. El-Âlemgîriyye (el-Fetâva’l-Hindiyye)

El-Fetâva’l-Hindiyye olarak bilinen ve Arapça fetva kitabı olan eser Sultan Evrengzîb’in emriyle telif edilir. *El-Hidâye*’nin örnek alınmasıyla oluşturulan eser, fıkıh alanının genel hükümlerini içerir. Söz konusu eser temel kaynaklar arasında bulunur.⁸⁶ Söz konusu eser Ömer Efendi’nin eserinde yararlandığı kaynaklardandır:

Zahîriyye ‘İtâbiyye ḡulāşa
Daḡi Hindiyye Câmi‘u’l-Fetāvā⁸⁷

2.3.4. Câmi‘u (Cevâmi‘u)’l-fıkh [Ebû Nasr Ahmed bin Muhammed Attâbî (ö. 586/1190)]

⁸³ Âdem Ceyhan, *Harputlu Ömer Nâîmi’nin İslâmî Bilgi ve Öğüt Veren Bir Nasihatnamesi: Manzûme-i Nâîmiyye*, B.200, 201, 232,233.

⁸⁴ M. Esat Kılıçer, “Buhârî Zahîrüddin”, *TDVİA*, İstanbul 1992, C. 6, 376-377.

⁸⁵ Âdem Ceyhan, *a.g.e.*, B.365,366,367.

⁸⁶ Ahmet Özel, “el-Âlemgîriyye”, *TDVİA*, İstanbul 1989, C. 2, 365-366.

⁸⁷ Âdem Ceyhan, *a.g.e.*, B.366.

Hanefî fakihî Attâbî tarafından oluşturulan eser *Fetâva'l-Attâbiyye* adıyla meşhurdur.⁸⁸ Harputlu Ömer Efendi'nin yararlandığı kaynaklar arasında yer alır:

Ẓahîriyye 'Îtâbiyye Hülâşa
Daği Hindiyye Câmî 'u'l-Fetâvâ⁸⁹

2.3.5. Hulâsatü'l-fetâvâ [Tâhir bin Ahmed bin Abdürreşîd el-Buhârî (ö. 542/1147)]

Tâhir b. Ahmed Buhârî tarafından yazılan eser *Hizânetü'l-fetâvâ ve en-Nisâb* eserlerinin ihtisar edilmesiyle oluşturulur. Eserin, Süleymaniye Kütüphanesinde pek çok yazma nüshası vardır.⁹⁰ Harputlu Ömer Efendi'nin *Manzûme-i Naîmiyye* eserinde yararlandığı kaynaklar arasında yer alır⁹¹:

Ẓahîriyye 'Îtâbiyye Hülâşa
Daği Hindiyye Câmî 'u'l-Fetâvâ⁹²

2.4. Tefsir Kaynakları:

Sözlükte “*Kur'an-ı Kerîm'i anlam bakımından açıklama*” şeklinde tanımlanan tefsir, Kur'an-ı Kerim'i doğru anlamak, doğru açıklamak adına ilim bağlamında varlık bulur. Manzum nasihatnamelerde tefsir kaynaklarından yararlanan şairler eserlerinde söz konusu kaynakları işaret ederler. Bu hususta dile getirilen eserler şunlardır:

2.4.1. El-Keşşâf [Zemahşerî (ö. 538/1144)]

El-Keşşâf 'an hağâ'iki ğavâmizî't-tenzil ve 'uyûni'l-ekâvil fî vüçuhi't-te`vil adını taşıyan eser Zemahşerî tarafından yazılan tefsir kitabıdır. Kur'an-ı Kerim'i lugat, nahiv, belagat kaidelerine göre yorumlama, Kur'an-ı Kerim'in üstünlüğünü ve güzelliğine anlatma; manalarını temsil, tasvir yollarıyla izah etme gibi vasıfları yönüyle kaleme alındığı ilk günden itibaren kaynak kitap olarak varlık bulur.⁹³ Eser, medreselerde ders kitabı

⁸⁸ Halit Ünal, “Attâbî, Ahmed b. Muhammed”, *TDVİA*, İstanbul 1991, C. 4, 93.

⁸⁹ Âdem Ceyhan, *a.g.e.*, B. 366.

⁹⁰ M. Esat Kılıçer, “Buhârî, Tâhir b. Ahmed”, *TDVİA*, İstanbul 1992, C. 6, 376.

⁹¹ Âdem Ceyhan, *a.g.e.*, B. 399.

⁹² Âdem Ceyhan, *a.g.e.*, B. 366.

⁹³ Ali Özek, “el-Keşşâf”, *TDVİA*, Ankara 2022, C. 25, 329-330.

olarak okutulur.⁹⁴ Söz konusu eser Vizeli Ramazan Behiştî'nin yararlandığı kaynaklar arasında yer alır:

Yazar Keşşâf ile Tefsîr-i Kâzî
Hudâ şâhiblerinden ola râzî⁹⁵

2.4.2. Envârü't-tenzîl [Beyzâvî (ö. 685/1286)]:

İran'ın Şîrâz şehrindeki Beyzâ kasabasında doğan Beyzâvî, memleketindeki âlimlerden ders alır. İlmi manada kendini geliştiren Beyzâvî, Şîrâz kâdilkudatlığına tayin edilir. Bundan dolayı "Kâdî" olarak tanınır. İslamî sahada pek çok ilim ile ilgili eser kaleme alan Beyzâvî, yazdığı eserlerle şöhret bulur. *Envârü't-tenzîl* adlı tefsir kitabı Kur'an-ı Kerim'in anlaşılabilirliği adına kaynak olarak varlık gösterir.⁹⁶ Eser, medreselerde ders kitabı olarak okutulur.⁹⁷ Vizeli Ramazan Behiştî'nin kaynak olarak dile getirdiği bir diğer eser de *Envârü't-Tenzîl*'dir:

Yazar Keşşâf ile Tefsîr-i Kâzî
Hudâ şâhiblerinden ola râzî⁹⁸

2.5. Kalam Kaynakları:

İslamiyetin ilkelerini ihtiva edinen kalam ilmi, İslam âlimleri nezdinde değer verilen ve farz-ı kifaye olarak kabul gören bir ilimdir.⁹⁹ Billhassa Osmanlı Devleti'nin yükseliş sürecinde kalam ilmine olan ilginin arttığı ifade edilir.¹⁰⁰ Manzum nasihatnamelerde şairlerin atıfta buldukları kalam kitapları şunlardır:

2.5.1. El-Mevâkîf [Adudüddin el-Îcî (ö. 756/1355)]

Adudüddin el-Îcî'nin eseridir. Bir mukaddime ve altı bölümden oluşan eserin pek çok yazma nüshası mevcuttur. Eser, Osmanlı medrelerinde ders

⁹⁴ Mefail Hızlı, *Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler*, 30.

⁹⁵ Vizeli Ramazan Behiştî, *Heşt Behişt*, Hazırlayan: Emine Yeniterzi, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, Ankara, 2018, B.182. (Çevrimiçi: <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56444,vizeli-ramazan-behisti-hest-behistpdf.pdf?0>.)

⁹⁶ Yusuf Şevki Yavuz, "Beyzâvî", *TDVİA*, İstanbul 1992, C. 6, 100-103.

⁹⁷ Mefail Hızlı, *Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler*, 30.

⁹⁸ Vizeli Ramazan Behiştî, *Heşt Behişt*, B. 182.

⁹⁹ Yusuf Şevki Yavuz, "Kelâm", *TDVİA*, Ankara 2022, C. 2, 196-203.

¹⁰⁰ Mefail Hızlı, *a.g.e.*, 38.

kitabı olarak okutulan eserler arasında yer alır.¹⁰¹ Hızrî'nin *Âb-ı Hayat* mesnevisinin "Der-Beyân-ı Tasarruf-ı Hak" bölümünde kaynak olarak dile getirdiği eserler arasında bulunmaktadır:

Bu kenze olımadı kimse vâkıf
Beyân itmedi Miftâh u Mevâkıf¹⁰²

2.5.2. Şerh-i Mevâkıf [Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî el-Hanefî (ö.816/1413)]

Kelam, felsefe, astronomi, belagat gibi pek çok alanda eserler kaleme almış Seyyid Şerîf Cürcânî'nin Adudüddin el-İcî'nin *el-Mevâkıf* eserine yaptığı şerhidir.¹⁰³ Eser, medreselerde okutulan kitaplar arasında yer alır.¹⁰⁴ Sünbülzâde Vehbî'nin *Lutfiyye* adlı eserinde kaynak olarak belirttiği eserler içinde yer alır:

Göresin Şerh-i Mevâkıf'da tamâm
Redd ider anları hep ehl-i kelâm¹⁰⁵

2.5.3. Miftâhu'l-cenne [Ahmed-i Dâî (ö. 824/1421)]

Ahmed-i Dâî'nin akaid alanında kaleme aldığı kitabıdır. Eserin çokça nüshası mevcuttur.¹⁰⁶ Söz konusu eseri gören ve eserin kolay anlaşılması adına kitap kaleme alan Süleyman Penâhî yazdığı *Nasihatname* adlı eserinde Ahmed-i Dâî'nin eserini kaynak olarak dile getirir:

Neşri bunuñ Miftâh adlu bir kitâb
Miftâhü'l-cenne idi adı şevâb

Getürdüm nazma anı ola âsân
İşidenler fehm idüp ola şādân¹⁰⁷

¹⁰¹Mustafa SİNANOĞLU, "el-Mevâkıf", TDVİA, Ankara 2004, C. 29, 422-424.

¹⁰² Âdem Ceyhan, *Hızrî'nin Âb-ı Hayât Mesnevîsî (İnceleme-Metin)*, B.1076.

¹⁰³Sadreddin GÜMÜŞ, "Cürcânî, Seyyid Şerîf", TDVİA, İstanbul 1993, C. 8, 134-136.

¹⁰⁴Mefail Hızlı, *Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler*, 31.

¹⁰⁵Süreyya Ali Beyzâdeoğlu, *Vehbî Lutfiyye*, B. 91.

¹⁰⁶Günay Kut, "Ahmed-i Dâî", TDVİA, İstanbul 1989, C. 2, 56-58.

¹⁰⁷Bilge Kaya Yiğit, *Süleyman Penâhî'nin Nasihatnamesi*, B. 115,116.

2.6. Edebiyat Kaynakları

Manzum nasihatname şairlerinin kaynak eserleri arasında yer alan bir başka alan ise edebiyattır. Şairlerin kaynak olarak işaret ettikleri edebiyat kitapları şunlardır:

2.6.1. Mesnevî [Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî (ö. 672/1273)]

Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin 25.700 beyitten müteşekkil eseridir. Kütüphanelerinde çokça yazma nüshası bulunan eserin Türkçe tercümesini ilk defa tam olarak Süleyman Nahîfî yapar. Eser üzerine çokça şerh yazılır. Söz konusu eser üzerine yapılan şerhler içerisinde İsmâil Rusûhî Ankaravî'nin eseri en önde kabul edilir.¹⁰⁸ Manzum nasihatname şairlerinden Cemâlî (*Risâle-i Durûb-ı Emsâl*), Adnî Receb Dede (*Pendname*), Hüseyin Kudsî-i Edirnevî (*Pend-i Mahdûmân*), Şemseddin Sivâsî (*Mir'âtü'l-Ahlak*) ve Cinânî (*Cilâ'ü'l-Kulûb*) gibi pek çok şair Mevlânâ'nun *Mesnevî*'sinden yararlanır:

Şeyh-i nâkışdur o kaţta'-i tarîkuñ birisi
Mesnevî'sinde beyân eyledi çün Mevlânâ¹⁰⁹

Celâleddîn-i Rûmî şeyh-i âfâk
Bunu dir Mesnevîde behr-i irfâk¹¹⁰

Gerçi Mevlânâ buyurmuş niddigiñ
Anlayıñ neyden murâdı niddigiñ

Celâle'ddîn içün rûhum fedâ
Mesnevî'den bellüdüdür râh-ı Hüdâ¹¹¹

Degüldür hafî Hazret-i Mevlevî
Hüsâm'uhn dimiş 'aşkına Mesnevî¹¹²

¹⁰⁸Semih Ceylan, "Mesnevî", *TDVİA*, Ankara 2004, C. 29, 325-334.

¹⁰⁹Zehra Göre, 'Adnî Receb Dede, *Hayatı ve Eserleri, Doktora Tezi*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2004, 702, B. 161.

¹¹⁰Şemseddin Sivâsî, *Mir'âtü'l-Ahlak*, B. 1338.

¹¹¹Fatma Ergin, *Hüseyin Kudsî-i Edirnevî'nin Hayatı ve Pend-i Mahdûmân Adlı Eseri*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2003, 100.

¹¹²Mustafa Özkan, *Cinânî Cilâü'l-Kulûb (Giriş-İnceleme-Metin-Sözlük)*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1990, B. 2570.

2.6.2. Hayriyye [Nâbî (ö. 1124/1712)]

Nâbî'nin yaklaşık 1665 beyitten oluşan nasihatname türündeki eseridir. Türk kültür tarihi içerisinde çocuk eğitimi sahasının ilk örneklerinden kabul edilir ve yazıldığı andan itibaren ilgiyle okunan eserler arasında yer alır. Çeşitli kütüphanelerde çokça nüshası bulunur.¹¹³ Tameşvarlı Naîmüddin, *Pendname*'sinde *Hayriyye*'yi kaynak olarak belirtir:

Dimiş Hayriyyesinde Nâbî gerçek
Huzûr ister iseñ algıl kenîzek¹¹⁴

Sünbülzâde Vehbî'de *Lutfiyye* eserinin “Der-Hitâb-ı Ferzend-Hîf” bölümünde Nâbî'nin *Hayriyye* adlı eserini kaynak gösterir:

Pend-i Hayriyyesidür pür-ma'nî
Dime yazmış nice mâ-lâ-ya'nî

Gerçi tafsîl-i kelâm itmişdür
Bâri taḥkîk-i maḳâm itmişdür¹¹⁵

2.6.3. Şâhname [Firdevsî (ö. 411/1020 (?))]

İran edebiyatının en büyük eserlerinden biri olan *Şâhname*, Firdevsî tarafından kaleme alınmıştır. Eser, ilk olarak II. Murat'ın emriyle Türkçeye çevrilir.¹¹⁶ Söz konusu eser Cinânî'nin, *Cilâü'ü'l-Kulûb* adlı eserinde yararlandığı kaynaklar arasında yer alır:

O dem mübhî-yi ğayb kıldı hitâb
Ki Şehnâme baḥrinde olsun kitâb

Nazar kaşd idüp nazm-ı Şehnâmeye
Muṭî' olmadı ḳalb-i ḥodgâmeye¹¹⁷

2.6.4. Usûlname [Taşlıcalı Yahya (ö. 990/1582)]

Klasik Türk şiirinin 16. yüzyıl temsilcisi olan Taşlıcalı Yahyâ'nın 3100 beyitten oluşan mesnevisidir. Ahlâki konuları ihtiva eden eserde pek çok

¹¹³ Ali Fuat Bilkan, “Hayriyye”, *TDVİA*, İstanbul 1998, C. 17, 65-66.

¹¹⁴ Hasan Ali Esir, “XVIII. Yüzyıl Şairlerinden Tameşvarlı Naîmüddin ve Pend-nâme'si”, *İlmî Araştırmalar: Dil, Edebiyat, Tarih İncelemeleri*, 2007, S. 24, B. 319.

¹¹⁵ Süreyya Ali Beyzâdeoğlu, *Vehbî Lutfiyye*, B. 33, 34.

¹¹⁶ Zuhâl Kültüral, “Şâhname”, *TDVİA*, İstanbul 2010, C. 38, 290-292.

¹¹⁷ Mustafa Özkan, *Cinânî Cilâü'l-Kulûb (Giriş-İnceleme-Metin-Sözlük)*, B. 292, 3135.

hikâye yer alır.¹¹⁸ Söz konusu eser Cinânî'nin *Cilâü'l Kulûb* adlı eserinde yararlandığı eserler arasında yer alır:

Bu baħr içre bir şâ'ir-i kām-yāb
 Hıuşūşan ki nazm eylemiş bir kitāb
 Kılup mazhar-ı iltifāt u kabūl
 Kõmuş nāmını ol kitābuñ Uşūl¹¹⁹

2.6.5 Gülistān [Sâ'di-i Şirāzî (ö. 691/1292)]

Sa'di Şirāzî'nin yazıldığı andan itibaren çokça raĝbet gören bir kitabıdır. Bu durumun tezahürü olarak eserin kütüphanelerde pek çok nüshası bulunur.¹²⁰ Cinânî, *Cilâü'l Kulûb* adlı eserinde bu kitaptan da yararlanmıştır:

Gülistān'a hiç kılmaduñ mı nazār
 Ne dir Şeyh Sa'di-yi şāhib-nazār
 Gülistān'da kim aña olmaz nazīr
 Dimiş Şeyh Sa'di-i rüşen-zamīr¹²¹

2.6.6. Pend-i Ricāl [Mürîdî (ö.?)]

Mürîdî'nin dinî, ahlaki ihtivaya sahip mesnevisidir.¹²² Söz konusu mesnevi Diyarbakirli Ahmet Mürşidî'nin *Pendname* adlı eserinde yararlandığı kaynaklardandır. Şair bu eserden on sekiz hikâye aldığını ifade eder:

Mürîdî didi bir pend ibtidâdan
 Ki on sekiz hikâye aldım andan¹²³

2.6.7. Arşnâme [Fazlullah Hurûfî (ö.796/1394)]

¹¹⁸ Bayram Ali Kaya, "Taşlıcalı Yahya", *TDVİA*, İstanbul 2011, C. 40, 156-157.

¹¹⁹ Mustafa Özkan, *a.g.e.*, B. 296, 297.

¹²⁰ Tahsin Yazıcı, "Gülistan", *TDVİA*, İstanbul 1996, C. 14, 240-241.

¹²¹ Mustafa Özkan, *a.g.e.*, B. 1073, 1770.

¹²² Atabey Kılıç, *Mürîdî ve Pend-i Ricāl Mesnevîsi (İnceleme-Tenkitli Metin-Dizin)*, 35-36.

¹²³ Diyarbakirli Ahmed Mürşidî, *Pendname*, 21.

Fazlullâh Hurûfî'nin 1120 beyitlik mesnevisidir. Klasik Türk edebiyatı şairlerinden Refî'î nasihatname nevinde kaleme aldığı *Beşâretname*'sinde Fazlullah Hurûfî'nin söz konusu eserinden istifa ettiğini dile getirir:¹²⁴

'Arş-nâme sözlerinden bunda var
Tercüme kıldum ki kıla yâdigâr¹²⁵

2.6.8. Yûsuf u Züleyhâ [Abdurrahman Câmî (ö. 898/1492)]

İranlı şair Abdurrahman Câmî'nin yedi mesneviden oluşan *Heft Evreng* kitabının içerisinde yer alan eseridir.¹²⁶ Tokatlı İshak Efendî'nin *Nazmu'l-Ulûm* adlı eserinde kaynak olarak dile getirdiği eserler arasında yer alır:

Dimiş Yûsuf Züleyhâsında Câmî
Tariqat ehlinüñ ol nîk-nâmı¹²⁷

2.6.9. Hilye-i Hakânî [Hâkânî Mehmed Bey (ö.1015/1606)]

Hâkânî Mehmed Bey tarafından Türk edebiyatında hilye türünün ilk örneği olarak kaleme alınan eserdir. Mesnevi biçiminde yazılan eser, yazıldığı andan itibaren rağbet gören konumdadır. Eserin kütüphanelerde pek çok nüshası mevcuttur.¹²⁸ Manzum nasihatname sahasında yazılmış eserlerden olan *Maksûd-ı Nasihât'ta* müellif *Hilye-i Hakânî*'yi kaynak olarak gösterir:

Diñle vaşfın Buşirî-i Sāniden
Ya 'ni kim çok Hilye-i Hâkânî'den
Ne 'aceb ger olsa Hâssân'a mişâl
Feyz-i nuṭṭ itmiş ḥekîm-i mute'âl

¹²⁴ Mehmet Yiğit, *Refî'î'nin Beşâretname'si Dilbilgisi-Karşılaştırmalı Metin-Sözlük*, Doktora Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Van 1986, 5-24.

¹²⁵ Mehmet Yiğit, *a.g.e.*, B. 1264.

¹²⁶ Ömer Okumuş, "Câmî, Abdurrahman", *TDVİA*, İstanbul 1993, C. 7, 94-99.

¹²⁷ Bayram Özfırat, *Nazmu'l-Ulûm, Nazmu'l-Le'âlî ve Manzûme-i Keydânî Adlı Mesnevileri (İnceleme-Metin)*, B. 139-140.

¹²⁸ Mustafa İsmet Uzun, "Hâkânî Mehmed Bey", *TDVİA*, İstanbul 1997, C. 15, 166-168.

Ĥilye-i Ĥākānî'den bā-ihitimām
Aldığım ebyāti itdim itmām¹²⁹

2.7. Siyer Kaynakları:

Dinî ve ahlaki yönü önde olan manzum nasihatnamelerde kaynak olarak yararlanılan bir diğler alan siyerdir. Hz. Peygamber'in hayatını ihtiva eden siyer kitaplarından nasihatnamelerde adı geöen eser Muinüddin Muhammed Emin Herevî'nin eseridir:

2.7.1. Mearicü'n-Nübüvve [Muinüddin Muhammed Emin Herevî (ö. 907/1501-1502)]

Muîn el-Miskîn tarafından yazılan eser, Hz. Peygamber'i anlatır. Eser, içerisinde sahih olmayan rivayetlerin bulunması gibi çeşitli sebeplerden ötürü rağbet görmez. Eserin çeşitli nüshaları mevcuttur.¹³⁰ Şemseddin Sivâsî'nin *Mir'â'tü'l-Ahlâk* mesnevisinde kaynak olarak yararlandığı eserler arasında *Meâricü'n-Nübüvve*'nin de yer aldığı görülür.¹³¹

2.8. Diğler Kaynaklar:

2.8.1. Câvidânname [Fazlullah Hurûfî (ö.796/1394)]

Gurgan lehçesi ile yazılan eser Fazlullah Hurûfî'nin eseridir. Hurûfî'nin sistematığını içeren eserin pek çok nüshası mevcuttur. Refî'î'nin *Beşâretname*'sinde yararlandığı kaynaklar arasında yer alır.¹³²

Câvidân-nâme sözidür ekşeri
Fehm iden olur cihānuñ mihteri¹³³

2.8.2. Muhabbetname [Fazlullah Hurûfî (ö.796/1394)]

Mensur olarak Gurgan lehçesiyle kaleme alınır. Refî'î'nin eserinde istifade ettiği kaynaklardandır:

Hem Muhabbet-nâmeden yazdum kelām
Üç kitâbından Ĥaķuñ oldı temām¹³⁴

¹²⁹ Murat Ak, *Osmanlı'nın Son Döneminde Manzum Bir Nasihatname Maksûd-ı Nasîhat İnceleme-Metin-Tıpkıbasım-Dizin*, B. 456, 457, 622.

¹³⁰ Yusuf Şevkî Yavuz, "Meâricü'n-Nübüvve", *TDVİA*, Ankara 2003, C. 28, 209-210.

¹³¹ Birgül Toker, *Şemseddin-i Sivâsî ve Mir'âtü'l-Ahlâk Adlı Mesnevîsi*, 449.

¹³² Mehmet Yiğit, *Refî'î'nin Beşâretname'si Dilbilgisi-Karşılaştırmalı Metin-Sözlük*, 5-25.

¹³³ Mehmet Yiğit, *a.g.e.*, B. 1270.

¹³⁴ Mehmet Yiğit, *a.g.e.*, B. 1271.

Manzum nasihatnamelerde şairlerin doğrudan kitap isimlerini dile getirerek kaynak göstermelerinin haricinde müellif ismi belirterek de kaynaklarını dile getirdikleri görülür. Nitekim Askerî *Pendname*'sinde Zâtî, Keştî ve Kandî'nin; Vassaf Abdullah Efendi, *Hayâl-i Behcet-âbât* eserinde Câmî'nin; Sünbülzâde Vehbî *Lutfiyye*'sinde Birgivî, Kadızâde, Ebû-Mansûr'un; Muhammed Şerifî *Pend-i Gülistân*'ında Gazzâlî ve Kadî Beyzâvî'nin eserlerini kaynak gösterir. Benzer şekilde İmam Tirmizî de *Maksûd-ı Nasihât* adlı eserde kaynak gösterilir:

Niçe niçe kabâhatin bularuñ
Yazdı Zâtî vü Keştî vü Kandî¹³⁵

Câmî'den olurdu çün rivâyet
Şâyandır okınsa bu hikâyet¹³⁶

Birgivî bunları eyler inkâr
Söylemez haqq-ı selefde güftâr

Kadızâde sözi de rüşendür
Yüzi kara ışığa düşmendür

Dahi ser-mezhebimiz Bû-Mansûr
Komadı ilm-i 'aķâidde kuşûr¹³⁷

Rivâyetdür e'immeden Gazâlî
Didi bu sırrı ol şıdķ maķâlî

Kağî Beyzâvî didi şab'-ı selîm
Işbu üç âdemdür aşķâb-ı Raķîm¹³⁸

¹³⁵ Gönül Delice, "Pend-nâme-i Askerî", *Journal of Turkish Language and Literature*, 2016, C. 2, S. 3, 28.

¹³⁶ Banu Mumcuoğlu, *Şeyhülislam Akhisarî Vassaf Abdullah Efendi Hayâl-i Behcet-Âbât (İnceleme-Metin-Sözlük)*, Yüksek Lisans Tezi, Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa 2006, B. 306.

¹³⁷ Süreyya Ali Beyzâdeoğlu, *Vehbî Lutfiyye*, B. 234, 235, 244.

¹³⁸ Ferdi Kiremitçi, *Muhammed Şerifî'nin Hayatı, Edebî Kişiliği, Eğitim Anlayışı ve "Pend-i Gülistan" Adlı Eseri (İnceleme-Tenkitli Metin)*, B. 885, 5311.

Muhtedâlardan İmâm-ı Tirmîzî
Bir hadîş nakl itdi kôrüttdi bizi¹³⁹

3. Manzum Nasihatnamelerde Kitap Tavsiyeleri

Klasik Türk edebiyatı şairlerinin ilim ve kitap ile olan yakınlığının tezahürü olarak kaleme aldıkları eserlerde kitap tavsiyelerinde buldukları görülür. Nitekim, şairlerin doğrudan muhatabı hedef alarak dinî, ahlaki, içtimai olmak üzere pek çok alan ile ilgili nasihatlerde bulunmaları göz önüne alındığında ihtiva edilen konuya ait kitap tavsiyeleri yapmaları beklenir. Mezkûr eserlerde şairler umumiyetle kendi kitaplarını muhataplarına tavsiye ederler. Bu hususta aşağıdaki beyitler örnek verilebilir. Zirâ beyitlere bakıldığında klasik Türk edebiyatı şairlerinden Hızrî (*Âb-ı Hayât*), Ankaralı Hekim Nidâî (*Genc-i Esrâr-ı Ma'ânî*), Uralı Yakupoğlu Hüseyin (*Miftâh-ı Cennet*), Ârif (*Mürşîdü'l-Ubbâd*), Keşfi (*Te'dîbname*), Muhammed Emin Müftizâde (*Levhname*) ve Zarîfî (*Pendname*) gibi pek çok şairin kendi eserlerini muhataplarına tavsiye ettikleri görülür:

Okıyan Hızrî'nin Âb-ı Hayât'ın
Korur merg-i cehilden pâk zâtın

Varağlar kim okuyuz perr-i 'anķā
Nice simurg bunıñ her perri 'anķā¹⁴⁰

Seniñcün eyledim bu şekli Mir'ât
Gel imdi kıl nażar kerrât u merrât¹⁴¹

Oķı bu kitâbı sülük ehli ol
Saña bâb-ı birlikden açıla yol¹⁴²

¹³⁹ Murat Ak, *Osmanlı'nın Son Döneminde Manzum Bir Nasihatname Maksûd-ı Nasîhat İnceleme-Metin-Tıpkıbasım-Dizin*, B. 252.

¹⁴⁰ Âdem Ceyhan, *Hızrî'nin Âb-ı Hayât Mesnevîsî (İnceleme-Metin)*, B. 2283, 2284.

¹⁴¹ Şemseddin Sivasî, *Mir'âtü'l-Ahlâk*, B. 151.

¹⁴² Ankaralı Hekim Nidâî, *Genc-i Esrâr-ı Ma'nî*, B. 3597.

Günde bir kerre nazar eyle okı
 Kuş dilin ta'lim ide üç dört okı¹⁴³

Mürşidü'l-'Ubbād çü buña oldu ad
 Bunu fehm iden kişi buldı murād

Sa'y idüp ger bu kitâbı bilesin
 Kamu sırra muṭṭali' bil k'olasın¹⁴⁴

Oğuyup bu pendî kılursan kabûl
 Unutma du'ādan beni ey oğul¹⁴⁵

Oğuyup añlayup 'āmil olasın
 Ki dünyā āḫiret fevzi bulasın¹⁴⁶

Bunu okı bunuñ ile kıl 'amel
 Her kelâmu tâ ola câna maḫal¹⁴⁷

Bu naşîhatdur yiter ğayrı saña
 Oğıyan yazanı rahmetle aña¹⁴⁸

Manzum nasihatname türünde telif edilen eserlere şairlerin kendi kitaplarının haricinde çeşitli ilimler ile ilgili olarak da kitap tavsiye ettikleri beyitleri bulmak mümkündür. Söz konusu eserlerde şairlerin umumiyetle tavsiye ettikleri kitap, Kur'an-ı Kerim'dir. Dinî ve ahlaki muhtevanın ön plana çıktığı bu eserlerde Kur'an-ı Kerim'in tavsiye edilmesi beklenen bir durumdur. Söz konusu tavsiyeyi içeren beyitlerin fazlaca olması sebebiyle meseleyi örneklemek adına Şemseddin Sivâsî, Adnî Receb Dede, Mürîdî, Sâfî Mustafa Efendi ve Ârif'in beyitleri örnek olarak verilebilir:

¹⁴³ Ayşe Parlakkılıç Mucan, *Türk İslâm Edebiyatında Manzum Nasihatnameler ve Urfalı Ya'küb Oğlu Hüseyin'in Miftâh-ı Cennet'i*, B. 90.

¹⁴⁴ Bekir Sarıkaya, *Ârif Mürşidül-Ubbâd, Nüsha-i Alem ve Şehü'l-Âdem, Mevlid (Giriş-Transkripsiyonlu Metin-Sözlük)*, B. 2035, 2036.

¹⁴⁵ Sibel Üst, *Keşfî Te'dibname (İnceleme-Metin)*, Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2006, B. 24.

¹⁴⁶ Ö. Faruk Yiğiterol, *Türk İslam Edebiyatı'nda Pendnameler ve Levhname: İnceleme-Metin*, B. 765.

¹⁴⁷ Mehmet Arslan, *Pendname-i Zarîfî*, Dilek Matbaacılık, Sivas 1994, B. 75.

¹⁴⁸ Bilge Kaya Yiğit, "Süleyman Penâhî'nin Nasihatnamesi", *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Ankara 2015, C. 2, S.3, B. 111.

Lisân-ı hâl ile okıya Kur'an
İçip râh-ı muhabbet mest ola cân¹⁴⁹

Ne şerefdür bu ki Kur'an u hadîsüñ şuglı
Kelîmât eylemek Allah u Resül ile ola¹⁵⁰

Okı Kur'anı saña yoldaş ola
Pes şırâtı geçürüp elüñ ala¹⁵¹

Tilâvet eyle Kur'an-ı 'azîmi
Gene emrâzına bür'üş-şifâdur¹⁵²

Levh-i dilden okı Kur'an'ı ki keşf ola rumûz
Ehl-i zevk olana Hâk eyledi imâ'-yı 'aceb¹⁵³

Söz konusu tavsiyeleri içeren beyitlerin haricinde doğrudan Kur'an-ı Kerim'i okuma hususunda kaleme alınan şiirler de mevcuttur. Zirâ Ahmed Mürşîdî *Pendname* adlı eserinde "Fî-Beyân-ı Mebhas-ı Tilâvet-i Kur'an" başlığı altında Kur'an-ı Kerim'i okuma hususunu ele alır. Ayrıca şairin eserinde "Kasîde-i Kur'an-ı Kerim" başlığı altında kaleme alınan şiir de vardır.¹⁵⁴

3.1. Fıkıh Kitapları:

Manzum nasihatnamelerde kitap tavsiyeleri ile ilgili döküme bakıldığında en fazla kitap tavsiyesinin fıkıh sahasında olduğu görülür. Bu noktada Tokatlı İshak Efendi dikkat çeker. Nitekim eserini ilimler üzerine tertip edip ve doğrudan ilim alanları içerisinde varlık bulan kitapları dile getirmek ve muhatabına ideal bir genç olma yolunda harita çizebilmek adına tasnif eden İshak Efendi, fıkıh sahasında da pek çok kitap tavsiyesinde bulunur. *Nazmu'l-'Ulûm* haricinde kaleme alınan manzum

¹⁴⁹ Şemseddin Sivâsî, *Gülşen-Âbâd*, Hazırlayan: Hasan Aksoy, Şemseddin Sivâsî Külliyyâtı, Sivas Belediyesi, Sivas 2015, 35.

¹⁵⁰ Zehra Göre, *Adnî Receb Dede, Hayatı ve Eserleri*, B. 23, 24.

¹⁵¹ Atabey Kılıç, *Mürîdî ve Pend-i Ricâl Mesnevîsi (İnceleme-Tenkitli Metin-Dizin)*, B. 710

¹⁵² Mehmet Sait Çalka, *Mustafa Efendi ve Gülşen-i Pend Mesnevîsi (İnceleme-Metin-Sözlük)*, Yüksek Lisans Tezi, Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa 2007, B.1567.

¹⁵³ Mertol Tulum, *Sergüzeşt ve Ravzatü't-Tevhîd*, Türkiye Yazma Eserleri Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2014, B. 2550.

¹⁵⁴ Diyarbakirli Ahmed Mürşîdî, *Pendname*, 223-229.

nasihatnamelerde ise fıkıh alanında sadece Sünbülzâde Vehbî'nin *Lutfiyye*'sinde İbn Nüceym'in *Eşbâh ve Nezâir*'i tespit edilmiştir. Eserlerin muhatapları, yazılma sebepleri ve buna bağlı olarak tertip ve tasnif sistemleri söz konusu durumun nedeni olarak görülebilir.

3.1.1. Eşbâh ve Nezâir [Zeynüddin İbn Nüceym (ö.970/1563)]

İbn Nüceym tarafından kaleme alınan eser İslam hukuku alanında varlık gösterir. Yedi bölümden oluşan ve İbn Nüceym'in son eseri olan bu kitap altı ayda kaleme alınır. Eser üzerine pek çok şerh, haşiye çalışmaları yapılır.¹⁵⁵ Sünbülzâde Mehmed el-Maraşî'nin kaleme aldığı *Tevfikü'l-ilâh fi-şerhi fennin mine'l-Eşbâh ve'n-nezâir* adlı eser İbn Nüceym'in söz konusu eserinin birinci bölümünün şerhidir.¹⁵⁶ Sünbülzâde Vehbî de *Lutfiyye* mesnevisinde oğlunun fazilet ile ceddinin şöhretine kavuşabilmesini ümit eder ve *Eşbâh* kitabının ikinci şârihi olmasını tavsiye eder:

Fazlıla şöhret-i ceddin bulasın
Şânî-i Şârih-i Eşbâh olasın¹⁵⁷

3.2. Ahlak ve Tasavvuf Kitapları:

"İnsanın yaratılışında var olan ruhsal ve zihinsel güzellikler, insanı insan yapan değerleri inceleyen, irdeleyen ve öğreten bilim dalı" şeklinde tanımlanan "ahlak" ile "Ruhen kendisini Allah sevgisine bağlama ve adama" ifade edilen "tasavvuf" sahasında kaleme alınan eserlerin manzum nasihatnamelerde tavsiye edildiği görülür. Bu bağlamda tavsiye edilen kitaplar şunlardır:

3.2.1. Ahlak-ı Alâî [Kınalızâde Ali Efendi (ö. 979/1572)]

Kınalızâde tarafından kaleme alınan eser Türkçe ahlak kitabıdır. Bir mukaddime ve üç bölümden oluşan eser ahlak felsefesi, ahlak ilminin terimleri, ahlak ilminin sağladığı faydalar olmak üzere çeşitli konuları ihtiva eder. Kendisinden sonra yazılan pek çok ahlak kitabına kaynak olan eserin çokça nüshası mevcut olmasına rağmen müellif nüshası tespit edilememiştir.¹⁵⁸ Söz konusu eseri, Sünbülzâde Vehbî *Lutfiyye* adlı eserinde

¹⁵⁵ Mustafa Baktır, "Eşbâh u Nezâir", *TDVİA*, İstanbul 1995, C. 11, 456-457.

¹⁵⁶ Necmettin Azak, "Kavâ'id-i Fıkıhyede Bir Literatür İncelemesi: İbn Nüceym'in el-Eşbâh ve'n-Nezâir'i ve Üzerine Yapılan Çalışmalar", *Tahkik İslami İlimler Araştırma ve Neşir Dergisi*, 2020, C. 3, S. 2, 566-567.

¹⁵⁷ Süreyya Ali Beyzâdeoğlu, *Vehbî Lutfiyye*, B. 1150.

¹⁵⁸ Ahmet Kahraman, "Ahlak-ı Alâî", *TDVİA*, İstanbul 1989, C. 2, 15-16.

oğluna tavsiye eder. Ayrıca ahlak kitaplarının çok olduğunu ve pek çoğunun kendilerinde bulunduğunu dile getirir:

Eyle Ahlāk-ı ‘Alā’ye nazar
 Bul Naşîrî’deki ma’nāya zafer
 Var bu fende kütüb-i nā-ma’dūd
 Ekşerin bizde bulursun mevcūd¹⁵⁹

3.2.2. İhyâü Ulûmi’-d-Dîn [Gazzâlî (ö. 505/1111)]

Dört ciltten oluşan eser Gazzâlî’nin tasavvuf, ahlak, fıkıh, kelâm gibi pek çok ilim ile ilgili konuları ihtiva eden eseridir. Aklî ve naklî deliller, izahlar, tahlil ve tespitler yönüyle Gazzâlî’nin bu eseri, tasavvuf ve ahlak sahasında ön plana çıkar. Gerek Türkiye’de gerekse Türkiye dışındaki pek çok kütüphanede yazma nüshası mevcut olan eserin Batı dillerine tercümesi de yapılır.¹⁶⁰ Şemseddin Sivâsî, Mir’âtü’l-Ahlâk adlı mesnevisinde söz konusu eseri tavsiye eder:

Bu icmâle dilerseñ külli tafşîl
 Var İhyâ-yı ‘Ulûmdan eyle taḥşîl
 Velî İhyâda ol Şeyḫü’l-Gazâlî
 Biraz yazmışdur al andan nevâli¹⁶¹

3.2.3. El-Fütûhâtü’l-Mekkiyye [Muhyiddin İbnü’l-Arâbî (ö. 638/1240)]:

“*El-Fütûhâtü’l-Mekkiyye fî ma’rifeti’l-mâlikiyye ve’l-mülkiyye*” adını taşıyan eser *el-Fütûhât* olarak da anılır. Otuz yedi kitaptan meydana gelen eser altı fasıl, 560 bab şeklinde yazılmıştır. Mensur şekilde kaleme alınan eserin içerisinde şiirler de bulunur. Tefsir, fıkıh, kelim gibi pek çok muhtevayı bünyesinde barındıran eserin yazıldığı andan itibaren pek çok şerhi yapılmıştır.¹⁶² Ârif, *Mürşîdü’l-Ubbâd* adlı eserinde Muhyiddin İbnü’l-Arâbî’nin *Fütûhât* eserini tavsiye eder:

¹⁵⁹ Süreyya Ali Beyzâdeoğlu, *Vehbî Lutfiyye*, B.1164,1165.

¹⁶⁰ Mustafa Çağırıcı, “İhyâü Ulûmi’-d-Dîn”, *TDVİA*, İstanbul 2000, C. 22, 10-13.

¹⁶¹ Şemseddin Sivâsî, *Mir’âtü’l-Ahlâk*, B. 2855, 3528.

¹⁶² Mahmud Erol Kılıç, *el-Fütûhâtü’l-Mekkiyye*, 251-258.

Diñlegil ol şeyh-i kâmil Muhy-i Dîn
Bil yakîn buldı hayât anuñla dîn

Ol Fütühât'ında dimiş bir haber
İ'ttikâdını beyân itmiş ol er

Tâ buña dek şeyh-i kâmil sözidür
Ol Fütühât'ında sözler tözidür¹⁶³

Nâbî, *Hayriyye* adlı eserinde, Vehbî de *Lutfiyye*'sinde söz konusu eseri işaret eder:

Dîde-i rûha çeker kuhl-i huşuş
Nür-ı esrâr-ı Fütühât ü Füşüş¹⁶⁴

Gör Fütühât'ını kim ol nihrîr
Nice esrâr ider anda tahrîr¹⁶⁵

3.2.4. Fusûsü'l-Hikem [Muhyiddin İbnü'l-Arabî (ö. 638/1240)]:

İslam dünyasında tasavvuf anlayışının ve düşüncesinin temel kaynaklarından olan eser Muhyiddin İbdü'l-Arabî tarafından yazılır. *Fuşuşü'l-hikem ve huşuşü'l-kilem* adını taşıyan eser yirmi yedi bölüme ayrılır. Üzerine çokça şerhler kaleme alınan eser fikri tartışmaların odak noktası olur.¹⁶⁶ Nâbî, *Hayriyye* adlı mesnevisinde, Sünbülzâde Vehbî de *Lutfiyye*'sinde *Füsûs* kitabını tavsiye eder:

Dîde-i rûha çeker kuhl-i huşuş
Nür-ı esrâr-ı Fütühât ü Füşüş

Dağı çokdur nüsağ-ı ehlu'llâh
'Abdi Allâh'dan eyler âgâh

Remz ü imâları rûhânîdür
Cümlesi bâtın-ı Qur'ânî'dür

¹⁶³ Bekir Sarıkaya, *Ârif Mürşidiül-Ubbâd, Nüsha-i Alem ve Şehü'l-Âdem, Mevlid (Giriş-Transkripsiyonlu Metin-Sözlük)*, B. 1910, 1911, 1930.

¹⁶⁴ Mahmut Kaplan, *Hayriyye-i Nâbî (İnceleme-Metin)*, B. 365.

¹⁶⁵ Süreyya Ali Beyzâdeoğlu, *Vehbî Lutfiyye*, B. 205.

¹⁶⁶ Mahmud Erol Kılıç, *Fusûsü'l-Hikem*, 230-237.

Zâhir aḥkâm-ı şerī' atdür hep

Bâṭın esrâr-ı ḥaḳîḳatdür hep

Vaktüni şarf idegör taḥşile

İkisin daḫı çalıŷ tekmile¹⁶⁷

Eyleme tahti'e-i kavlı-i Fuşûŷ

Işṭilâḫât ola şâyed maḥşûŷ

Hiç yaḳıŷmaz hele ehl-i dîne

İftirâ Ḥazret-i Muḫyiddîn'e

Gör Fütühât'ını kim ol nihrir

Nice esrâr ider anda tahrir¹⁶⁸

3.3. Dil Bilimi Kitapları

Manzum nasihatnamelerde sarf, nahv, lügat gibi dil bilimi sahasına ait alanlarda kaleme alınmış eserlerin tavsiye edildiği görülür. Söz konusu eserler şunlardır:

3.3.1. Eş-Şâfiye [İbnü'l-Hâcib (ö. 646/1249)]

Arap grameri bağlamında varlık bulan *Eş-Şâfiye*, İbnü'l-Hâcib tarafından yazılır. Sarf konularını ihtiva eden eser, ilk muhtasar sarf kitabı olarak kabul görür. Eser, Osmanlı medreselerinde ders kitabı olarak kullanılır. Eser üzere tercüme, şerh, haşiye gibi pek çok çalışma yapılır.¹⁶⁹ Bu çalışmalar Arap grameri sahasında ön plana çıkan eserlerden olduğunu gösterir niteliktedir. Sünbülzâde Vehbî, oğlu Lütfullah için *Lutfiyye-i Vehbî* adında bir eser kaleme alır. Vehbî, nasihâtname nevinde kaleme aldığı eserinde oğluna gerek ilmî gerek ahlâkî manada pek çok nasihatı dile getirir. "Der-Hüsn-i Hatt u İmlâ" başlığı altında Vehbî oğluna güzel yazı yazma ile ilgili nasihatlar bulunur. Bu nasihatlar içerisinde şairin kitap tavsiyesinde bulunduğu görülür. Öyle ki şair oğluna *Kâfiye* kitabını okuduğunu belirterek *Şâfiye* kitabını okumasını tavsiye eder. Bu kitabı okuyarak yazdıklarının manasını anlayabileceğini dile getirir:

¹⁶⁷ Mahmut Kaplan, *Hayriyye-i Nâbî (İnceleme-Metin)*, B. 365, 366, 267, 368, 369.

¹⁶⁸ Süreyya Ali Beyzâdeoğlu, *Vehbî Lutfiyye*, B. 203, 204, 205.

¹⁶⁹ Hulusi Kılıç, "eş-Şâfiye", *TDVİA*, İstanbul 2010, C. 38, 247-248.

Gerçi nahvi okuduñ Kāfiye'de
 'İlm-i haţta eyü baĥ Şāfiye'de

Tā ki taşhîh idesin imlāsın
 Bilesin yazdığının ma'nāsın¹⁷⁰

3.3.2. Tuhfe-i Vehbî [Sülbülzâde Vehbî, (ö. 1809)]

Sünbülzâde Vehbî'nin Sadrazam Halil Hamîd Paşa'nın oğulları için kaleme aldığı elli sekiz kıtadan oluşan eserdir. Eser, Farsça-Türkçe sözlüktür. Kendinden önceki sözlüklerden ayrı olarak pek çok Farsça kelimeye yer vermesi nedeniyle çok okunan bu eser, medreselerde ders kitabı olarak kullanılmıştır.¹⁷¹ Sünbülzâde Vehbî, *Lutfiyye* kitabının "Der-ilm-i Musiki" başlığı altında çalgı aletlerinden bahsederken sözü defe getirir. Def çalmanın ayıp olduğunu söyleyen Vehbî, oğluna bu konuyu *Tuhfe*'de işlediğini söyleyerek dolaylı olarak kitabı okumasını tavsiye eder:

Ne rezâlet diyeler suntûrî
 Şöhretin ola yahut tanbûrî

Defkeşi Tuhfe'de yazdım sana ben
 'Aybdur olma saĥın dâ'ire-zen¹⁷²

3.4. Hey'et Kitapları:

İlm-i nücûm, ilm-i hey'e, ilm-i felek olmak üzere çeşitli şekillerde adlandırılan ve gökküresi bilimi olarak teşekkül eden hey'et ilmi, yapılan fetihler neticesinde tercümelerle İslam sahasında gelişme gösterir.¹⁷³ Fatih devrinde Ali Kuşçu'nun davet edilmesi Osmanlı sahasında astronominin gelişmesinde katkı sağlar. Zira Kuşçu, Osmanlı medrelerinde ilk astronomi hocası unvanına sahiptir. Semerkant'ta bulunan gözlemevinde görev alan Kadızâde'nin yetiştirdiği öğrenciler söz konusu alanın Osmanlı'da gelişmesine vesile olur. Astronomi ilmi alanında kaleme alınan eserler

¹⁷⁰ Süreyya Ali Beyzâdeoğlu, *Vehbî Lutfiyye*, B. 335, 336.

¹⁷¹ Selim Sırrı Kuru, "Sünbülzâde Vehbî", *TDVİA*, İstanbul 2010, C. 38, 140-141.

¹⁷² Süreyya Ali Beyzâdeoğlu, *Vehbî Lutfiyye*, B. 257,258.

¹⁷³ Tefvik Fehd, "İlm-i Felek", *TDVİA*, İstanbul 2000, C. 22, 126-129.

medreselerde okutulur.¹⁷⁴ Zîc-i Uluğ Bey, manzum nasihatnamelerde bu alanda tavsiye edilen kitaplardandır:

3.4.1. Zîc-i Uluğ Bey

Timur'un torunu olan ve astronomi, matematik alanlarına ilgili duyan Uluğ Bey'in kurduğu Semerkant Rasathânesi'nde yapılan gözlemler neticesinde üç bilgininin katkılarıyla hazırlanan eserdir. Astronomik, trigonometrik, astrolojik ve coğrafi olmak üzere dört kitaptan müteşekkildir. Eser üzerine çokça şerh, tercüme gibi çalışmalar yapılır.¹⁷⁵ Mustafa Efendi, *Gülşen-i Pend* mesnevisinin "Bu Pend Ehl-i Nücûma Nükte-Hâdur" başlığı altında müneccimlere nasihatlerde bulunur. Mustafa Efendi bu bölümde nücüm ilmini öğrenmek için *Zîc-i Uluğ Bey* eserini tavsiye eder:

Nücûm 'ilmini gör üstâddan evvel
Oķı zîc-i Uluğ Beg ol bahâdır¹⁷⁶

Sünbülzâde Vehbî Lutfiyye'sinde söz konusu sahada yapılan çalışmalara işaret eder ve muhatabının onlardan uzak durmasını telkin eder:

Bû-Sa'îd itmiş idi nice zamân
Rasad-ârâyî-i zîc-i Gûrgân
Çağminî ile Micesti diyerek
Girih ü saḥ-ı zemîn söyleyerek
Eyleme hey'ete şarf-ı maḳdûr
Göğe çıkmak gibidür dūr-â-dūr¹⁷⁷

3.5. Tefsîr Kitapları:

Manzum nasihatnameler içerisinde tefsir sahasında kaleme alınmış eserlerin okunmasına yönelik tavsiyeler görülür. Bu hususta işaret edilen eserler şunlardır:

¹⁷⁴Yavuz Unat, *Osmanlı Astronomisine Genel Bir Bakış*, Osmanlı, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, C. 8, S.33, 411-420.

¹⁷⁵Yavuz Unat, "Zîc-i Uluğ Bey", *TDVİA*, İstanbul 2013, C. 44, 400-401.

¹⁷⁶Mehmet Sait Çalka, *Mustafa Efendi ve Gülşen-i Pend Mesnevisi (İnceleme-Metin-Sözlük)*, B. 1189.

¹⁷⁷Süreyya Ali Beyzâdeoğlu, *Vehbî Lutfiyye*, B. 118,124, 125.

3.5.1. Mefâtihu'l-Gayb [Fahreddin er-Râzî (ö. 606/1210)]

İslam âleminde daha çok *et-Tefsîrû'l-kebîr* yahut *Tefsîrû'r-Râzî* adıyla şöret bulan eser, Fahreddin er-Râzî tarafından kaleme alınır. Rivayet ve dirayet metodunun kullanıldığı Râzî'nin bu eseri kendisinden sonra gelen âlimleri etkiler. Eserin çok sayıda yazma nüshasının mevcut olduğu dile getirilir. Eserde 1600 hadise yer verilir.¹⁷⁸ Sünbülzâde Vehbî *Lutfiyye* eserinin "Der-Fezâil-i İlm-i Şerif" başlığı altında ilmin özelliklerinden söz ederken ilmin vasıflarının anlatmakla bitiremeyeceğini ifade eder ve Fahreddin-i Râzî'nin kitabını tavsiye eder:

İlmin evsâfına gâyet yokdur
Ne kadar söylesem andan çokdur
Yazdı tafşilini Faḫr-ı Râzî
Oḫuyup keşf idesin ol râzî
Cümlesin eyleyemem ben takrîr
Göstere sana hadîs ü tefsîr¹⁷⁹

3.5.2. El-Keşşâf [Zemahşerî (ö. 538/1144)]

Zemahşerî'nin bahsi geçen eseri tefsir sahasında tavsiye edilen eserler arasında yer alır. Halil Efendi kaleme aldığı Lübbü'n-Nesâyih adlı eserinde muhatabına söz konusu kitabı tavsiye eder. Ayrıca Halil Efendi "Kadî" ismine yer vererek Beyzâvî'nin tefsir sahasındaki eserlerine dikkat çeker:¹⁸⁰

Bırakma dâmen-i 'adli hükümetde eyâ kâdî
Yediñden düşmesün aşlâ senüñ Keşşâf ile Kâdî

3.6. Edebiyat Kitapları:

Manzum nasihatnameler içerisinde edebiyat sahası içerisinde kaleme alınmış mesnevi ve divanların da tavsiye edildiği görülür. Nâbî ve Mustafa Efendi manzum nasihatname türündeki eserlerinde Mevlânâ'nın *Mesnevi'sini*, Cinânî *Cilâ'ü'l-Kulûb* adlı eserinde Şeyh Sa'dî'nin *Gülistân'ını*, Mustafa Efendi *Gülşen-i Pend* adlı eserinde Sa'dî'nin *Gülistân ve Bostân'ını*

¹⁷⁸ Lütfullah Cebeci, "Mefâtihu'l-Gayb", *TDVİA*, Ankara 2003, C. 28, 348-350.

¹⁷⁹ Süreyya Ali Beyzâdeoğlu, *Vehbî Lutfiyye*, B. 62, 63, 64.

¹⁸⁰ Abdülmecit İslamoğlu, "Halil Efendi'nin Lübbü'n-Nesâyih Eserinin Şekil ve Muhteva Özellikleri", *Sakarya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sakarya 2012, C. XIV, S. 26, 123.

tavsiye eder. Ayrıca Mustafa Efendi “Bu Pend Her Ehl-i Nazma Pâk-Edâdur” başlığı altında şairlere nasihatlerde bulunurken Mevlana’nın divanını, Feridüddün Attar’ın *Mantiku’t-Tayr*’ını ve Yazıcıoğlu Muhammedin’in *Muhammediyye* adlı eserini, Sünbülzâde Vehbî *Lutfiyye*’sinde Nâbî’nin *Hayriyye*’sini tavsiye eder:

Himmet it añlamağa güftârın

Ħırz-ı cân eyleye gör esrârın

Ṭâlib-i haĥka olur râh-nümâ

Nüşha-i Mesnevî-i Mevlânâ¹⁸¹

Gülistân’a hiç kılmaduñ mı nazar

Ne dir Şeyh Sa’ dî-yi şâhib-nazar

Gülistân’da kim aña olmaz nazîr

Dimiş Şeyh Sa’ dî-i rüşen-zamîr¹⁸²

Otuz biñ Mesnevi beyt-i şerîfi

Ki her bir beyti biñ ma’nâya câdur

Ve toĥsan biñ ġazel dîvân-ı ‘aşkı

Ki Şemsdür maĥlası şemse fedâdur

İdüp Sa’ dî de Bostân u Gülistân

Ki ĥâlâ ‘andelîbânı fedâdur

Diyüp hoş Mantiku’ t-ţayr yed-i ‘Atţâr

İdüp murgânı ġüyâ ol bahadır

Muĥammed Yazıcı-zâde ol ‘âşık

Muĥammediyye şâhibi fetâdur¹⁸³

Pend-i Hayriyyesidür pür-ma’nî

Dime yazmış nice mâ-lâ-ya’nî¹⁸⁴

¹⁸¹ Mahmut Kaplan, *Hayriyye-i Nâbî (İnceleme-Metin)*, B. 363, 364.

¹⁸² Mustafa Özkan, *Cinânî Cilâû’l-Kulûb (Giriş-İnceleme-Metin-Sözlük)*, B.1073, 1770.

¹⁸³ Mehmet Sait Çalka, *Mustafa Efendi ve Gülşen-i Pend Mesnevisi (İnceleme-Metin-Sözlük)*, B. 839, 843, 845, 847.

¹⁸⁴ Süreyya Ali Beyzâdeoĭlu, *Vehbî Lutfiyye*, B. 33.

Söz konusu edebiyat kitaplarının haricinde Nâbî, *Hayriyye* adlı mesnevisinin “Matlab-ı Hüsn-i Kelâm-ı Mevzûn” başlığı altında oğlunun şiire heves etmesi durumunda Nef’î, Bâkî, Tâlib, Sâ’ib, ‘Örfî, Selîm, Feyzî-i Hind, Nazîrî, Kelîm, Şevket, Nizâmî, Câmî, Enverî, Hâkânî, Sâ’dî, Hâfız başta olmak üzere pek çok divanı okumasını tavsiye eder. Ayrıca işaret ettiği eserlerin kendilerinde bulunduğunu belirtmesi Nâbî’nin kitap ile olan münasebetini göstermesi yönüyle önem arz eder:

Türki’de Nef’î ile Bâkî’ye bak
Ġayri dīvanları da it mülhāk

Anlaruñ Çi’ri metīndür ammā
Ġayrisinde dahı var çok ma’nā

Őu’arā-yı ‘Acemūñ dīvānu
Ġüsn-i ta’bīr ü ma’ānī kānu

Tālib ü Őā’ib ü ‘Örfi vü Selīm
Feyzî-i Hind ü Nāzīrī vü Kelīm

Tāze-gūyān-ı zamānda Őevket
Ma’ni-i tāzeve virdi Şüret

Őāhib-i ħamse Nizāmī Ġusrev
Her biri cilve-dih-i ma’ni-i nev

Cāmī vü Enveri vü Ġākānī
Her biri milk-i suħan sultān

Bülbül-i Őāĥ-tırāz-ı Őīrāz
Sa’di vü Ġāfız-ı ma’nī-perdāz

Suħañān-ı ħudemā-yı Şu’arā
Ġaĥ budur biribirinden a’lā

Yok nihāyet Şu’arā-yı ‘Acem’e
Hep esāmīleri Őıĝmaz ħaleme

Bizde var ekserinüñ dīvānı
Oķı fehm eyle de gör vicdānı¹⁸⁵

Mürşidü'l-Ubbâd'ın müellifi Ârif de eserinde İbn Fâriz'e işaret eder.

Bilme misin ibni Fâriz nām-dār
Ol durur kāmīl mükemmel bil i yār

Ol kaşidesinde iki beyt dimiş
Ehl-i neşuñ mezhebin bâṭıl dimiş¹⁸⁶

3.7. Kalam Kitapları:

Manzum nasihatnemelerde kalam ilmi sahasında kitap tavsiyelerini görmek mümkündür. Ayrıca tavsiye edilen kitaplar, medreselerde ders kitabı olarak okutulan ve bu alanın önde gelen kitaplardır.

3.7.1. Şerh-i Mevâkıf [Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî el-Hanefî (ö.816/1413)]

Kalam, felsefe, astronomi, belagat gibi pek çok alanda eserler kaleme almış Seyyid Şerif Cürcânî'nin Adudüddin el-İcî'nin *el-Mevâkıf* eserine yaptığı şerhidir.¹⁸⁷ Eser, Osmanlı medreselerinde ders kitabı olarak okutulur.¹⁸⁸ Sünbülzâde Vehbî *Lutfiyye* adlı mesnevisinde hükemanın sözlerinin vehim ve hayalden ibaret olduğunu, akla uygun görünse de nakle aykırı olduğunu dile getirir ve *Mevâkıf Şerhi'* ne bakmayı tavsiye eder:

Gizlidür hikmet-i Rabb-i müte'âl
Hükemâ sözleridür vehm ü ḥayâl

Görinür gerçi muvâfık 'aķla
Ekşeri lîk muḥâlîf naķla

Göresin Şerḥ-i Mevâkıf'da tamâm
Redd ider anları hep ehl-i kelâm¹⁸⁹

¹⁸⁵ Mahmut Kaplan, *Hayriyye-i Nâbî (İnceleme-Metin)*, B. 978, 979, 980, 981, 982, 983, 984, 985, 986, 987, 988.

¹⁸⁶ Bekir Sarıkaya, *Ârif Mürşidül-Ubbâd, Nüsha-i Alem ve Şehü'l-Âdem, Mevlid (Giriş-Transkripsiyonlu Metin-Sözlük)*, B. 1867, 1868.

¹⁸⁷ Sadreddin Gümüş, *Cürcânî, Seyyid Şerif*, 134-136.

¹⁸⁸ Mefail Hızlı, *Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler*, 30.

¹⁸⁹ Süreyya Ali Beyzâdeoğlu, *Vehbî Lutfiyye*, B. 89, 90, 91.

3.8. Tıp Kitapları:

İslam medeniyeti dairesinde gelişme gösteren tıp ilmi dünyanın çeşitli bölgelerine intikal eden ve o bölgeleri etkileyen bir yapıdadır. Söz konusu alanda pek çok âlim yetişir ve buna bağlı olarak eserler kaleme alınır.¹⁹⁰ Manzum nasihatnamelerde söz konusu ilim alanında kaleme alınmış eserlere işaret edilir:

3.8.1. Tıbb-ı Nebevî

Hz. Muhammed (a.s.)'ın tıp bağlamında ifade ettiği tavsiyelerin bir araya getirilmesiyle oluşturulan "Tıbb-ı Nebevî" ilmi vesilesiyle pek çok kitap tasnif edilir. Abdümelik b. Habîb el-Endelüsî, Muhammed en-Nisâbûrî, Ahmed b. Muhammed ed-Dineverî, en-Nesîmî olmak üzere pek çok müellif "Tıbb-ı Nebevî" alanında kitaplar telif eder. Bu eserler içerisinde hacim bakımından ön plana çıkar eser es-Suyûtî'nin *et-Tıbbu'n-nebevî* adlı eseridir. Ayrıca Türkçe kaleme alınmış "Tıbb-ı Nebevî" kitapları da mevcuttur.¹⁹¹ Nabî de *Hayriyye* adlı eserinin "Mebhas-ı Lâzime-i Hikmet ü Tıb" başlığı altında dile getirdiği nasihatlar içerisinde *Tıbb-ı Nebevî*'yi tavsiye eder:

İt müdâva bulıcak üstâdın
Vezn kııl rütbe-i isti'dâdın
Rence kâfi saña Tıbb-ı Nebevî
Tıbb-ı şâfi hikem-i Muştâfavi¹⁹²

Ayrıca Nâbî'nin tabiplerde bulunması gereken özellikleri ifade ederken bir beyitte "kânûn" kelimesine yer vermesi İbn-i Sînâ'nın İslam tıp tarihinde yer edinmiş olan *el-Kânûn fi't-Tıb* kitabına işaret ettiği düşünülebilir:

İde kânuñ ile tedbîr-i devâ
İtimeye tecribeye hâlķı fidâ¹⁹³

¹⁹⁰Peter E. Pormann, "Tıp", *TDVİA*, İstanbul 2012, C. 41, 95-101.

¹⁹¹ Ayhan Tekineş, "Alternatif İslami Tıp "Tıbb-ı Nebevî", *Dîvân: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, 1998, S. 4, 57-59.

¹⁹² Mahmut Kaplan, *Hayriyye-i Nâbî (İnceleme-Metin)*, B. 1590, 1591.

¹⁹³ Mahmut Kaplan, *a.g.e.*, B. 1561.

3.9. Rüya Kitapları:

Kur'an-ı Kerim'de Yusuf Peygamber'in rüya yorumlama hadisesine ve rüya ile ilgili hadis-i şeriflerin varlığına dayanan rüya ilmi Türk kültürü içerisinde önem arz eder. Öyle ki rüya ilmi bağlamında tâbirname türü oluşur.¹⁹⁴ Manzum nasihatnamelere bakıldığında rüya ilmi bağlamında tavsiye edilen eser olarak İbn Sirin'in *Cevâmiü't-Tabir Fi'r-Rüyâ* eseri görülür.

3.9.1. Cevâmiü't-Tâbir Fi'r-Rüyâ [İbn Sirin (ö. 110/728)]:

Rüya sahasında elli babdan oluşan eser İbn Sîrîn'e atfedilir. Yazar; fıkıh, hadis, tefsir alanlarında olduğu gibi rüya alanında da şöhret bulur.¹⁹⁵ Sünbülzâde Vehbî *Lutfiyye*'sinde "Der-İlm-i Ta'bir" başlığı altında rüya yorumuyla ilgili nasihatlarını dile getirirken bu alanda İbn-i Sîrîn'i eser kaleme aldığını ifade eder. Bu ifadelerden hareketle Vehbî'nin oğluna dolaylı olarak bu kitabı tavsiye ettiği söylenebilir:

Fenn-i ta'birde İbn-i Sîrîn
Yazdı çok nesne şekerden şîrîn¹⁹⁶

3.10. Diğer Bazı Kitaplar

3.10.1. Câvidânnâme [Fazlullah Hurûfî (ö.796/1394)]

Fazlullah Hurûfî tarafından kaleme alınan eseri, Refî'î *Beşâretnâme*'sinin pek çok beyitinde tavsiye eder:

Bu haţuñ esrârı bî-ğadd vaşfı bol
Câvidânî-nâmede var iste bul
Hüdhüdün sırrı öküştür bilesin
Câvidânî-nâmeyi ger bulasın
Câvidânî-nâmeyi var iste bul
K'ağmede ümmet olasın Fazla kıl

¹⁹⁴ Orhan Şaik Gökyay; Vildan S. Coşkun, "Tâbirname", *TDVİA*, İstanbul 2010, C. 39, 331-333.

¹⁹⁵ İbrahim Tabak, *İbn Sîrîn'in Cevâmiü't-Ta'bir Fi'r-Ru'yâ Adlı Eseri*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1999, 3-7.

¹⁹⁶ Süreyya Ali Beyzâdeoğlu, *Vehbî Lutfiyye*, B. 134.

Cāvidānī-nāmeğe itgil nazār
K'olasın iki cihānda mu'teber¹⁹⁷

3.10.2. Kitāb-ı Simyâ (İbn Sinâ)

Sâfi Mustafa Efendi *Gülşen-i Pend* mesnevisinin "Bu Pend-i Kâfiye 'Ayn-ı Kimyâdur" başlığı altında İbn-i Sinâ'nın söz konusu alanda kaleme aldığı risaleye işaret eder:

Mu'allim Bu 'Ali Sinâ-yı kâmil
Müellif zü-fünûn bir üstâdur
Bu fenne yazdı bir fâhir risâle
Mufarraḥ ḥoş kitâb-ı simyâdur¹⁹⁸

4. Manzum Nasihatnamelerde Kaynak ve Tavsiye Edilen Kitapların Dökümü

Klasik Türk edebiyatı sahasında eserler kaleme alan şairlerin gerek kendi dönemlerinde gerekse kendilerinden önceki dönemlerde yazılmış kitaplara vâkif olduğu görülür. Bu hususta pek çok divanda kitap isimlerine yer verilmesi, tevriye sanatından istifadeyle kitap isimleriyle şiirler yazılması bu fikri destekler niteliktedir. Bunların da ötesinde kimi şairlerin eserlerinde medresede okutulan ders kitaplarını ihtiva eden ve doğrudan kitap isimlerini barındıran eserler yazdıkları da vakidir. Bilhassa nazım sahasında Racî, Selahaddin Uşşâkî, Erzurumlu İbrahim Hakkı gibi pek çok şairin eserlerinde dönemin eğitim kitaplarını ihtiva eden şiirler görülür. Manzum nasihatname sahasında eser veren Tokatlı İshak Efendi de söz konusu şairler içerisinde. İshak Efendi, kaleme aldığı adlı eserinde kitapların dökümünü verir. Fazlıoğlu'un¹⁹⁹ söz konusu dökümü ortaya koyduğu çalışmasına ilaveten telif manzum nasihatnameler içerisinde yer alan altmış eserde gerek kaynak gerekse tavsiye bağlamındaki kitapların dökümü oluşturulmuştur. Bu noktada aşağıda yer alan Tablo 1'de "Manzum Nasihatnamelerde Şairlerin Kaynak Kitapları"; Tablo 2'de

¹⁹⁷ Mehmet Yiğit, *Ref'i'nin Beşâretname'si Dilbilgisi-Karşılaştırmalı Metin-Sözlük*, B. 419, 446, 596, 894.

¹⁹⁸ Mehmet Sait Çalka, *Mustafa Efendi ve Gülşen-i Pend Mesnevisi (İnceleme-Metin-Sözlük)*, B. 1308, 1310.

¹⁹⁹ Şükran Fazlıoğlu, *Örnek Bir Genç Olmak (XVII. Yüzyılda İshak Tokâdî'nin Nazmu'l-ulûm Adlı Eserinde Zihniyet ve İlimler)*, 32-52.

“Manzum Nasihatnamelerde Şairlerin Doğrudan yahut Dolaylı Olarak Yaptıkları Kitap Tavsiyeleri” yer almaktadır.

TABLO 1: MANZUM NASİHATNAMELERDE ŞAİRLERİN KAYNAK KİTAPLARI

	HADİS KİTAPLARI	KAYNAKTAN YARARLANAN ŞAİR VE ESERİ
1	El-Câmi' u's-sagîr [Ebü'l-Fazl Celâüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfiî (ö. 911/1505)]	Harputlu Omer Efendi (Manzume-i Na'îmiyye)
2	Meşâriku'l-Envârî'n-Nebeviyye [Radiyyüddin es-Sâgânî (ö. 650/1252)]	Şemseddin Sivâsî (İrşâdü'l-'Avâm)
	AHLAK VE TASAVVUF KİTAPLARI	KAYNAKTAN YARARLANAN ŞAİR VE ESERİ
1	Tenbîhü'l-ğâfilîn [Ebü'l-Leys Semerkandî (ö. 373/983)]	Muhammed Şerîfi (Pend-i Gülistân) ?/(Maksûd-ı Nasihât)
2	Et-Tarîkatü'l-Muhammediyye [Birgivî Mehmed Efendi (ö. 981/1573)]	Muhammed Şerîfi (Pend-i Gülistân)
3	Bedrû'l-Vâ'izîn ve zuhrü'l-'âbidîn [İbn Melek (ö. 821/1418'den sonra)]	Muhammed Şerîfi (Pend-i Gülistân)
4	Mürşid-i Pend [Ahmed Mürşidi Efendi (ö. 1174/1760)]	Muhammed Şerîfi (Pend-i Gülistân)
5	el-Berîkatü'l-Mahmûdiyye fi şerhi't-Tarîkatü'l-Muhammediyye ve's-şerî'ati'n-nebeviyye fi's-sîreti'l-Ahmediyye [Hâdimî, Ebû Saîd (ö. 1176/1762)]	Harputlu Omer Efendi (Manzûme-i Na'îmiyye)

6	Kimyâ-yı Sa'âdet [Gazzâlî (ö. 505/1111)]	Şemseddin Sivâsî (Mir'âtü'l-Ahlak)
7	İhyâ'ü 'Ulûmi'd-dîn [Gazzâlî (ö. 505/1111)]	Şemseddin Sivâsî (Mir'âtü'l-Ahlak) Sünbülzâde Vehbî (Lutfiyye) ?/(Maksûd-ı Nasihât)
8	Miftâhu'l-Gayb [Sadreddin Konevî (ö. 673/1274)]	Hızrî (Ab-ı Hayât)
9	Fusûsü'l-Hikem [Muhyiddin İbnü'l-Arabî (ö. 638/1240)]	Ârif (Mürşidü'l-'Ubbâd)
10	El-Fütûhâtü'l-Mekkiyye [Muhyiddin İbnü'l-Arabî (ö. 638/1240)]	Ârif (Mürşidü'l-'Ubbâd)
	FIKİH KİTAPLARI	KAYNAKTAN YARARLANAN ŞAIR VE ESERİ
1	Ed-Dürü'l-Muhtâr [Alâüddîn Muhammed b. Alî b. Muhammed el-Haskefî ed-Dımaşkî (ö. 1088/1677)]	Harputlu Omer Efendi (Manzûme-i Na'îmiyye)
2	El-Fetâva'z-Zahîriyye [Zahîrüddîn Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. Ömer (ö. 619/1222)]	Harputlu Omer Efendi (Manzûme-i Na'îmiyye)
3	El-Âlemgîriyye (el-Fetâva'l-Hindiyye)	Harputlu Omer Efendi (Manzûme-i Na'îmiyye)
4	Câmi'u (Cevâmi'u)'l-fikh [Ebû Nasr Ahmed bin Muhammed Attâbî (ö. 586/1190)]	Harputlu Omer Efendi (Manzûme-i Na'îmiyye)
5	Hulâsatü'l-fetâvâ [Tâhir bin Ahmed bin Abdürreşid el-Buhârî (ö. 542/1147)]	Harputlu Omer Efendi (Manzûme-i Na'îmiyye)
	TEFSİR KİTAPLARI	KAYNAKTAN YARARLANAN ŞAIR VE ESERİ
1	Keşşâf [Zemahşerî (ö. 538/1144)]	Vizeli Ramazan Behiştî (Heşt Behişt)

2	Envârü't-Tenzîl [Beyzâvî (ö. 685/1286)]	Harputlu Omer Efendi (Manzûme-i Na'îmiyye)
	KELAM KİTAPLARI	KAYNAKTAN YARARLANAN ŞAIR VE ESERİ
1	El-Mevâkîf [Adudüddin el-İcî (ö. 756/1355)]	Hızrî (Ab-ı Hayât)
2	Şerh-i Mevâkîf [Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî el-Hanefî (ö.816/1413)]	Sünbülzâde Vehbî (Lutfiyye)
3	Miftâhu'l-cenne [Ahmed-i Dâî (ö. 824/1421)]	Süleyman Penâhî (Nasihatname)
	EDEBİYAT KİTAPLARI	KAYNAKTAN YARARLANAN ŞAIR VE ESERİ
1	Mesnevî [Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî (ö. 672/1273)]	Cemâlî (Risâle-i Durûb-ı Emsâl) Adnî Receb Dede (Pendname) Hüseyn Kudsi-i Edirnevî (Pend-i Mahdûmân) Şemseddin Sivâsî (Mir'âtü'l-Ahlak) Cinânî (Cilâü'l-Kulûb) Diyarbakırlı Halîlî (Kasîde-i Pendname)
2	Hayriyye [Nâbî (ö. 1124/1712)]	Tameşvarlı Naîmüddin (Pendname) Sünbülzâde Vehbî (Lutfiyye)
3	Şehname [Firdevsî (ö. 411/1020 (?))]	Cinânî (Cilâü'l-Kulûb)
4	Usulname [Taşlıcalı Yahya (ö. 990/1582)]	Cinânî (Cilâü'l-Kulûb)
5	Gülîstan [Sâ'dî-i Şîrâzî (ö. 691/1292)]	Cinânî (Cilâü'l-Kulûb)
6	Pend-Ricâl [Mürîdî (ö.?)]	Mürşidî (Pendname)
7	Arşname [Fazlullah Hurûfî (ö.796/1394)]	Refî'î (Beşâretname)

8	Yusuf u Züleyha [Abdurrahman Câmî (ö. 898/1492)]	Tokatlı İshak Efendi (Nazmu'l-'Ulûm)
9	Hilye-i Hakânî [Hâkânî Mehmed Bey (ö.1015/1606)]	?/(Maksûd-ı Nasihât)
	SIYER KİTAPLARI	KAYNAKTAN YARARLANAN ŞAIR VE ESERİ
1	Mearicü'n-Nübüvve [Muinüddin Muhammed Emin Herevî (ö. 907/1501- 1502)]	Şemseddin Sivâsî (Mir'âtü'l-Ahlak)
	DİĞER KİTAPLAR	KAYNAKTAN YARARLANAN ŞAIR VE ESERİ
1	Câvidânname [Fazlullah Hurûfî (ö.796/1394)]	Refî'î (Beşâretname)
2	Muhabbetname Fazlullah Hurûfî (ö.796/1394)]	Refî'î (Beşâretname)

TABLO 2: MANZUM NASİHATNAMELERDE ŞAIRLERİN DOĞRUDAN YAHUT DOLAYLI OLARAK YAPTIKLARI KİTAP TAVSİYELERİ

	FIKİH KİTAPLARI	TAVSİYE EDEN ŞAIR VE ESERİ
1	El-Muhtasar [Kudûrî (ö. 428/1037)]	Tokatlı İshak Efendi (Nazmu'l-'Ulûm)
2	Kenzü'd-Dekâik [Ebü'l-Berekât en-Nesefî (ö. 710/1310)]	Tokatlı İshak Efendi (Nazmu'l-'Ulûm)
3	El-Muhtâr [Abdullah b. Mahmûd b. Mevdûd el- Mevsilî, (ö. 683/1284)]	Tokatlı İshak Efendi (Nazmu'l-'Ulûm)
4	Vikâyetü'r-Rivâye fî Mesâilî'l- hidâye [Burhanüşşerîa Mahmûd b. Sadrüşşerîa el-Evvel Ubeydullah el-Mahbûbî el- Buhârî.747/1346)]	Tokatlı İshak Efendi (Nazmu'l-'Ulûm)

5	El-Hidâye [Burhâneddin el-Mergînânî (ö. 593/1197)]	Tokatlı İshak Efendi (Nazmu'l-'Ulûm)
6	Mahzenü'l-Fikh [Muslihuddin Musa B. Musa El-Amâsî (938/1532)]	Tokatlı İshak Efendi (Nazmu'l-'Ulûm)
7	Mülteka'l-Ebhur [İbrahim b. Muhammed el-Halebî (ö.956/1549)]	Tokatlı İshak Efendi (Nazmu'l-'Ulûm)
8	Câmi' u 'r-rumûz [Şemsüddîn Muhammed b. Hüsâmeddîn el-Horasânî el-Kuhistânî (ö.962/1555)]	Tokatlı İshak Efendi (Nazmu'l-'Ulûm)
9	Mecma' u 'l-mesâ'ilî ş-şer'iyye fi'l-'ulûmi'd-dîniyye [Leâlî Ahmed Çelebi (ö.971/ 1563)]	Tokatlı İshak Efendi (Nazmu'l-'Ulûm)
10	Fıkhü'l-Keydânî [Lütfullah el-Keydânî (ö. 750/1350)]	Tokatlı İshak Efendi (Nazmu'l-'Ulûm)
11	Şerhu'l-Vikâye [Sadruşşerîa (ö.747/1346)]	Tokatlı İshak Efendi (Nazmu'l-'Ulûm)
12	Dürerü'l-Hükkâm [Molla Hüsrev (ö. 885/1480)]	Tokatlı İshak Efendi (Nazmu'l-'Ulûm)
13	En-nihâye fi Şerhi'l-Hidâye [Hüsâmuddîn Hüseyin b. Alî b. Haccâc el-Buhârî es-Siğnâkî (ö.714/1314)]	Tokatlı İshak Efendi (Nazmu'l-'Ulûm)
14	El-'Înâye [Bâbertî (ö.786/1384)]	Tokatlı İshak Efendi (Nazmu'l-'Ulûm)
15	Eşbâh ve Nezâir [Zeynüddin İbn Nüceym (ö.970/1563)]	Tokatlı İshak Efendi (Nazmu'l-'Ulûm) Sünbülzâde Vehbî (Lutfiyye)
16	Surretu'l-fetâvâ [Sâdik Mehmed Efendi, Sakızî, (ö. 1059/1649)]	Tokatlı İshak Efendi (Nazmu'l-'Ulûm)
17	Et-Telvîh ilâ Keşfi Hakâiki't-Tenkîh [Teftâzânî (ö. 792/1390)]	Tokatlı İshak Efendi (Nazmu'l-'Ulûm)

18	Et-Tavzîh fî hâlli gâvâmizi't- Tenkîh [Sadrüşşerîa (ö. 747/1346)]	Tokatlı İshak Efendi (Nazmu'l-'Ulûm)
19	Havâşî-i Hasan [Hasan b. Mehmed Şah el-Fenârî (ö. 886/1481)]	Tokatlı İshak Efendi (Nazmu'l-'Ulûm)
20	Hâşiye 'alâ Şerhi Muhtaşari'l- müntehâ [Cürcânî, Seyyid Şerîf (ö. 816/1413)]	Tokatlı İshak Efendi (Nazmu'l-'Ulûm)
	HADİS KİTAPLARI	TAVSİYE EDEN ŞAİR VE ESERİ
1	El-Câmiu's-Sâhîh: [Buhârî (256/870)]	Tokatlı İshak Efendi (Nazmu'l-'Ulûm)
2	El-Câmi'u's-şâhîh: [Müslim b. Haccâc (ö. 261/875)]	Tokatlı İshak Efendi (Nazmu'l-'Ulûm)
3	Es-Sünen: [Ebû Dâvud (ö.275/889)]	Tokatlı İshak Efendi (Nazmu'l-'Ulûm)
4	El-Câmi'u's-şâhîh: [Tirmizi (ö. 279/892)]	Tokatlı İshak Efendi (Nazmu'l-'Ulûm)
5	Es-Sünen [Nesâî (ö.303/915)]	Tokatlı İshak Efendi (Nazmu'l-'Ulûm)
6	Nuhbetü'l-fiker [İbn Hacer el- Askalânî (ö. 852/1449)]	Tokatlı İshak Efendi (Nazmu'l-'Ulûm)
7	Mesâbihu's-Sünne [Ferrâ el Begâvî (ö.516/1122)]	Tokatlı İshak Efendi (Nazmu'l-'Ulûm)
8	Mişkâtü'l-Mesâbih [Hatîb et- Tebrîzî (ö. 741/1340)]	Tokatlı İshak Efendi (Nazmu'l-'Ulûm)
9	Meşâriku'l-Envârî'n-Nebeviyye [Radiyyüddin es-Sâgânî (ö. 650/1252)]	Tokatlı İshak Efendi (Nazmu'l-'Ulûm)
10	El-Kâşif 'an haķâ'iki's-sünen (Şerhu/Hâşiyetü Mişkâti'l- Meşâbih) [Tibî (ö.743/1343)]	Tokatlı İshak Efendi (Nazmu'l-'Ulûm)
	AHLAK/TASAVVUF KİTAPLARI	TAVSİYE EDEN ŞAİR VE ESERİ
1	Ahlak-ı Alâî [Kınalızâde Ali Efendi (ö. 979/1572)]	Sünbülzade Vehbî (Lutfiyye)

2	Ihyâü Ulûmî'd-Dîn [Gazzâlî (ö. 505/1111)]	Tokatlı İshak Efendi (Nazmu'l-'Ulûm) / Şemseddin Sivâsî (Mir'âtü'l-Ahlâk)
3	Mu'addilü's-salât [Mehmed el-Birgivî (ö. 981/1573)]	Tokatlı İshak Efendi (Nazmu'l-'Ulûm)
4	Et-Tarîkatü'l-Muhammediyye [Birgivî Mehmed Efendi (ö. 981/1573)]	Tokatlı İshak Efendi (Nazmu'l-'Ulûm)
5	Cilâ'u'l-kulûb [Birgivî, (ö. 981/1573)]	Tokatlı İshak Efendi (Nazmu'l-'Ulûm)
6	Ziyâ'u'l-kulûb i Şerh-i Cilâu'l-Kulûb [Tokatlı İshak Efendi (ö. 1689)]	Tokatlı İshak Efendi (Nazmu'l-'Ulûm)
7	Risâle-i Birgivî [Birgivî, (ö. 981/1573)]	Tokatlı İshak Efendi (Nazmu'l-'Ulûm)
8	El-Fütühâtü'l-Mekkiyye [Muhyiddin İbnü'l-Arabî (ö. 638/1240)]	Ârif (Mürşidü'l-Ubbâd), Nâbî (Hayriyye), Sünbülzâde Vehbî (Lutfiyye)
9	Fusûsü'l-Hikem [Muhyiddin İbnü'l-Arabî (ö. 638/1240)]	Nâbî (Hayriyye), Sünbülzâde Vehbî (Lutfiyye)
	DİL BİLİM KİTAPLARI	TAVSİYE EDEN ŞAİR VE ESERİ
1	Şerhu'l-Hindî [Şihabuddin Ahmed b. Ömer el-Hindî Devletâbâdî (ö. 849/1445)]	Tokatlı İshak Efendi (Nazmu'l-'Ulûm)
2	Hâşiyetu'l-İsâm ale'l-Câmî [Ebû İshâk İsâmuddîn İbrâhim b. Muhammed b. Arabşâh el-İsferâyînî (ö. 945/1538)]	Tokatlı İshak Efendi (Nazmu'l-'Ulûm)
3	El-Fevâidü'z-Ziyâiyye fi Şerhi'l-Kâfiye Molla Câmî (1414-1492)	Tokatlı İshak Efendi (Nazmu'l-'Ulûm)
4	Muğni'l-lebîb an kutubi'l-e'ârib [İbn Hişâm en-Nahvî (ö. 761/1360)]	Tokatlı İshak Efendi (Nazmu'l-'Ulûm)
5	Eş-Şâfiye [İbnü'l-Hâcib (ö. 646/1249)]	Sünbülzâde Vehbî (Lutfiyye)
6	El-Mutavvel fi'l-me'ânî ve'l-beyân [Teftâzânî (ö.792/1390)]	Tokatlı İshak Efendi (Nazmu'l-'Ulûm)
7	El-Muhtaşar [Teftâzânî (ö.792/1390)]	Tokatlı İshak Efendi (Nazmu'l-'Ulûm)
8	El-Kâmûsu'l-muhîr ve'l-kâbüsul-vâsîtu'l-câmî limâ zehebe min kelâmi'l-Arab şemâfîr [Mecduddîn Muhammed b. Yakub el-Firuzâbâdî eş-Şirâzî (ö. 817/1415)]	Tokatlı İshak Efendi (Nazmu'l-'Ulûm)
9	Bahrü'l-Garâib [Lütfullah Halîmî (ö. 902/1496)]	Tokatlı İshak Efendi (Nazmu'l-'Ulûm)
10	Tuhfe-i Vehbî [Sülbülzâde Vehbî, (ö. 1809)]	Sünbülzâde Vehbî (Lutfiyye)
	MANTİK KİTAPLARI	TAVSİYE EDEN ŞAİR VE ESERİ

1	Metâli' u'l-Envâr [Ebû's-Senâ Sirâcuddîn Mahmûd b. Ebî Bekr b. Ahmed b. Hâmid el-Urmevî (ö. 682/1283)]	Tokatlı İshak Efendi (Nazmu'l-'Ulûm)
2	Tavâli' u'l-envâr min metâli' i'l-enzâr [Kâdî Beyzâvî (ö. 685/1286)]	Tokatlı İshak Efendi (Nazmu'l-'Ulûm)
3	Tahrîru'l-kavâidi'l-mantikiyye fî şerhi'ş-şemsiyye [Kutbuddîn el-Râzî (ö. 766/1365)]	Tokatlı İshak Efendi (Nazmu'l-'Ulûm)
	HEY'ET KİTAPLARI	TAVSIYE EDEN ŞAİR VE ESERİ
1	Er-Risâletü'l-Fethiyye fi'l-Hey'e [Alâuddin Ali b. Muhammed el-Kuşçî (ö. 879/1474)]	Tokatlı İshak Efendi (Nazmu'l-'Ulûm)
2	Şerh-i Risâle der 'İlm-i Hey'et [Lârî, Muslihuddin (ö. 979/1572)]	Tokatlı İshak Efendi (Nazmu'l-'Ulûm)
3	Serhu'l-Mülâhhas fî 'ilmi'l-hey'e [Kadizâde-i Rûmî (ö. 844/1440)]	Tokatlı İshak Efendi (Nazmu'l-'Ulûm)
4	Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Mülâhhas [Bircendî (ö. 934/1527-28)]	Tokatlı İshak Efendi (Nazmu'l-'Ulûm)
5	Zic-i Uluğ Bey (?)	Mustafa Efendi (Gülşen-i Pend)
	HİKMET KİTAPLARI	TAVSIYE EDEN ŞAİR VE ESERİ
1	El-İşârât ve't-Tenbîhât [İbn Sînâ (ö. 428/1037)]	Tokatlı İshak Efendi (Nazmu'l-'Ulûm)
2	Eş-Şifâ [İbn Sînâ (ö. 428/1037)]	Tokatlı İshak Efendi (Nazmu'l-'Ulûm)
3	Hikmetü'l-'Ayn [Kâtibî, Ali b. Ömer (ö. 675/1277)]	Tokatlı İshak Efendi (Nazmu'l-'Ulûm)
4	Tehâfütü'l-Felâsife [Gazzâlî (ö.505/1111)]	Tokatlı İshak Efendi (Nazmu'l-'Ulûm)
5	Tehâfütü'l-felâsife [Hocazâde Muslihuddin Efendi (ö. 893/1488)]	Tokatlı İshak Efendi (Nazmu'l-'Ulûm)
	TEFSİR KİTAPLARI	TAVSIYE EDEN ŞAİR VE ESERİ
1	Envârü't-tenzîl [Beyzâvî (ö. 685/1286)]	Tokatlı İshak Efendi (Nazmu'l-'Ulûm)
2	Mevâhibu'l-'aliyye] Hüseyin Vâiz-i Kâşifî (ö.910/1504-1505)]	Tokatlı İshak Efendi (Nazmu'l-'Ulûm)
3	Medâriku't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl [Ebû'l-Berekât en-Nesefî (ö. 710/1310)]	Tokatlı İshak Efendi (Nazmu'l-'Ulûm)
4	Arâisu'l-Kur'ân ve nefâ'isu'l-Furkân ve ferâdisu'l-cinân [Vânî Mehmed Efendi]	Tokatlı İshak Efendi (Nazmu'l-'Ulûm)
5	Mefâtihu'l-Gayb [Fahreddin er-Râzî (ö. 606/1210)]	Tokatlı İshak Efendi (Nazmu'l-'Ulûm) Sünbülzâde Vehbî (Lutfiyye)
6	El-Keşşâf [Zemahşerî (ö. 538/1144)]	Halîlî (Lübbü'n-Nesâyih)

	EDEBİYAT KİTAPLARI	TAVSİYE EDEN ŞAİR VE ESERİ
1	Mesnevî-i Manevî [Mevlâna (ö. 672/1273)]	Nâbî (Hayriyye) Mustafa Efendi (Gülşen-i Pend)
2	Gülistan, Bostan [Sâdî-i Şîrâzî (ö. 691/1292)]	Cinânî (Cilâu'l-Kulûb) Mustafa Efendi (Gülşen-i Pend)
3	Nef'î, Bâkî, Tâlib, Sâ'ib, 'Örfî, Selîm, Feyzî-i Hind, Nazîrî, Kelîm, Şevket, Nizâmî, Câmî, Enverî, Hâkânî, Sâ'dî, Hâfız	Nâbî (Hayriyye)
4	Divan [Mevlâna (ö. 672/1273)]	Mustafa Efendi (Gülşen-i Pend)
5	Mantiku't-Tayr [Feridüddin 'Attar (ö. 618/1221)]	Mustafa Efendi (Gülşen-i Pend)
6	Muhammediyye [Yazıcıoğlu Mehmed (ö. 855/1451)]	Mustafa Efendi (Gülşen-i Pend)
7	Hayriyye [Nâbî (ö. 1124/1712)]	Sünbülzade Vehbi (Lutfiyye)
8	İbn-Fâriz	Arîf (Mürşidü'l-Ubbâd)
	KELAM KİTAPLARI	TAVSİYE EDEN ŞAİR VE ESERİ
1	Tavâliu'l-Envâr [Kâdî Beyzâvî (ö.685/1286)]	Tokatlı İshak Efendi (Nazmu'l-'Ulûm)
2	El-Mekâsid [Sa'deddin et-Teftâzânî (ö.792/1390)]	Tokatlı İshak Efendi (Nazmu'l-'Ulûm)
3	Şerh-i Mevâkıf [Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî el-Hanefî (ö.816/1413)]	Tokatlı İshak Efendi (Nazmu'l-'Ulûm), Sünbülzâde Vehbi (Lutfiyye)
4	El-Fikhü'l-Ekber [Ebû Hanîfe (ö. 150/767)]	Tokatlı İshak Efendi (Nazmu'l-'Ulûm)
	HESAP İLMİ KİTAPLARI	TAVSİYE EDEN ŞAİR VE ESERİ
1	El-Ferâizü's-Sirâciyye [Muhammed b. Muhammed es-Secâvendî (ö. 596/1200)]	Tokatlı İshak Efendi (Nazmu'l-'Ulûm)
2	El-Hulâsa fi'l-hisâb [Bahâuddîn Muhammed b. Huseyn el-Âmilî (ö. 1031/1622)]	Tokatlı İshak Efendi (Nazmu'l-'Ulûm)
	KIRAAT/TEVCİD KİTAPLARI	TAVSİYE EDEN ŞAİR VE ESERİ
1	Eş-Şâtibiyye [Kâsım b. Fîrruh eş-Şâtibî (ö. 590/1194)]	Tokatlı İshak Efendi (Nazmu'l-'Ulûm)
2	Dürr-i Yetîm [Mehmed Birgivî (ö. 981/1573)]	Tokatlı İshak Efendi (Nazmu'l-'Ulûm)
	TIP KİTAPLARI	TAVSİYE EDEN ŞAİR VE ESERİ
1	Tıbb-ı Nebevî	Tokatlı İshak Efendi (Nazmu'l-'Ulûm)
2	el-Kânun fi't-Tıb [İbn Sînâ, (ö. 428/1037)]	Nâbî (Hayriyye)
	RÜYA KİTAPLARI	TAVSİYE EDEN ŞAİR VE ESERİ
1	Cevâmiü't-tabîr [İbn Sirin (ö. 110/728)]	Sünbülzâde Vehbî (Lutfiyye)

	DİĞER KİTAPLAR	TAVSİYE EDEN ŞAIR VE ESERİ
1	Câvidânname [Fazlullah Hurûfî (ö.796/1394)]	Refi'î (Beşâretname)
2	Kitâb-ı Simyâ [İbn Sirin (ö. 110/728)]	Mustafa Efendi (Gülşen-i Pend)

Sonuç

Klasik Türk edebiyatı sahasında başta dinî ve ahlâkî olmak üzere pek çok alan ile ilgili olarak kaleme alınan telifî altmış manzum nasihatnamede şairlerin Kur'an-ı Kerîm, hadis, ahlak ve tasavvuf, fıkıh, tefsir, kelam, edebiyat, siyer olmak üzere pek çok kaynaktan yararlandığı tespit edilmiştir. Öğretme gayesi taşıyan söz konusu eserlerde şairlerin muhataplarına hangi kitapları tavsiye ettikleri incelenmiş ve neticesinde tavsiye edilen kitapların neler olduğu belirlenmiştir. Ayrıca bu kitapların toplum nezdindeki konumu da irdelenmiştir. Gerek kaynak gerekse tavsiye niteliğinde eserlerde varlık bulan kitapların dökümü oluşturulmuş ve tablolar halinde sunulmuştur.

Elde edilen bulgular şairlerin kaynak yahut tavsiye olarak sundukları kitapları kesin olarak okuduğunu göstermese de onların ilmi müktesebatlarını geliştirebilmek ve bu vesile ile kitap yazabilmek adına kitaplarla hemhâl olduklarına işaret eder. Şairlerin eserlerinde kitabı kaynak ve tavsiye bağlamında ele alma nedenlerinin ilme önem verme, kitaplarla hemhâl olma vasıflarına dayandığı söylenebilir. Bu noktada eserlerde umumiyetle işlenen ve muhataplara telkin edilen ilim bahsi de meseleyi izah eder noktadadır. Kaynak olarak en çok ahlak ve tasavvuf sahasında kaleme alınmış eserlerden yararlanılması şairlerin telif sebepleriyle doğru orantılıdır. Kaynak yahut tavsiye yönüyle eserlerde yer alan pek çok kitabın yazıldıkları dönemden itibaren gerek ilmî gerekse içtimai sahada rağbet gören kitaplar olduğu görülür.

KAYNAKÇA

- AK, İsmail, *Nasihatname-i Sıdkî (İnceleme-Metin)*, Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 2012.
- AK, Murat, *Osmanlı'nın Son Döneminde Manzum bir Nasihatname Maksûd-ı Nasihat İnceleme-Metin-Tıpkıbasım-Dizin*, Çizgi Kitapevi, Ankara 2018.

- AKÇAY, Gülçiçek, "Diyarbakırlı Halîlî ve Kasîde-i Pendnamesi", VIII. *Klâsik Türk Edebiyatı Sempozyumu, Ali Emiri Çalıştayı Bildirileri*, Dicle Üniversitesi, 2012, 1-13.
- AKKAYA, Hüseyin, "Şemseddin Sivasî'nin İrşâdü'l-'Avâm İsimli Mesnevîsi", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sivas 2003, C. VII/2, 18.
- AKÜN, Ömer Faruk, "Divan Edebiyatı", *TDVİA*, İstanbul 1994, C. 9, 389-427.
- ARPAGUŞ, Hatice, *Osmanlı Halkının Geleneksel İslam Anlayışı ve Kaynakları*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 2007.
- ARSLAN, Mehmet, *Pendname-i Zarîfî*, Dilek Matbaacılık, Sivas 1994.
- ATABEY, Kılıç, Mürîdî ve Pend-i Ricâl Mesnevîsi (İnceleme-Tenkitli Metin-Dizin), Akademi Kitapevi, İzmir 2005.
- AVCI, Sait, *Râci Divanı (Metin-Dini-Tasavvufî Tahlil)* Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2015.
- AYVERDİ, İlhan, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul 2005.
- AZAK, Necmettin, "Kavâ'id-i Fıkhiyyede Bir Literatür İncelemesi: İbn Nüceym'in el-Eşbâh ve'n-Nezâir'i ve Üzerine Yapılan Çalışmalar", *Tahkik İslami İlimler Araştırma ve Neşir Dergisi*, 2020, C. 3, S. 2, 547-596.
- BAKTIR, Mustafa, "Eşbâh u Nezâir", *TDVİA*, İstanbul 1995, C. 11, 456-457.
- BAKTIR, Mustafa, "İbn Melek", *TDVİA*, İstanbul 1999, C. 20, 175-176.
- BAYRAM, Yavuz, *16. Yüzyıl Divan Şiirinde Poetika*, (Yüksek lisans tezi), Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun, 1995.
- BEDİR, Murteza, "İslâm Düşünce Geleneğinde Naklî İlim Kavramı ve İbn Haldûn", *İslam Araştırmaları Dergisi*, 2006, S. 15.
- BEHİŞTİ, Vizeli Ramazan, *Heşt Behişt*, Hazırlayan: Emine Yeniterzi, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, Ankara 2018. Çevrimiçi: <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56444,vizeli-ramazan-behisti-hest-behistpdf.pdf?0>.
- BEYZÂDEOĞLU, Süreyya Ali, *Vehbî Lutfiyye*, Bedir Yayınları, Ankara 1994.
- BİLKAN, Ali Fuat, "Hayriyye", *TDVİA*, İstanbul 1998, C. 17, 65-66.

- CANIM, Rıdvan, *Tezkiretü'ş-Şu'arâ ve Tabsiratü'n-Nuzamâ*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, Ankara 2018.
- CEBECİ, Lütfullah, "Mefâtihu'l-Gayb", *TDVİA*, Ankara 2003, C. 28, 348-350.
- Ceyhan, Âdem, "Harputlu Ömer Nâimî'nin İslâmî Bilgi ve Öğüt Veren Bir Nasihatnamesi: Manzûme-i Nâimiyye", *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 2020, C. 3, S. 2, s. 381-486.
- CEYHAN, Âdem, *Hızırî'nin Âb-ı Hayât Mesnevîsî (İnceleme-Metin)*, Yüksek Lisans Tezi, Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa 1997.
- CEYLAN, Semih, "Mesnevî", *TDVİA*, Ankara 2004, C. 29, 325-334.
- ÇAĞIRICI, Mustafa, "İhyâü Ulûmi'd-Dîn", *TDVİA*, İstanbul 2000 C. 22, 10-13.
- ÇALKAL, Mehmet Sait, *Mustafa Efendi ve Gülşen-i Pend Mesnevisi (İnceleme-Metin-Sözlük)*, Yüksek Lisans Tezi, Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa 2007.
- ÇAVUŞ, Mehmet Fatih, *15. Yüzyıl Klasik Türk Şiirinin Poetikası*, Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2019.
- DELİCE, Gönül, "Pend-nâme-i Askerî", *Journal of Turkish Language and Literature*, 2016, C. 2, S. 3, 28.
- DİKMEN, Hamit, *Seyyid Vehbi ve Divanının Karşılaştırmalı Metni*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1991.
- EMİROĞLU, Selim, *Türkçe Manzum Nasihatnamelerin Eğitim Değeri Üzerine Bir İnceleme*, Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Konya 2010.
- ERGİN, Fatma, *Hüseyin Kudsî-i Edirnevî'nin Hayatı ve Pend-i Mahdûmân Adlı Eseri*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2003.
- ERKAL, Abdülkadir, *Divan Şiiri Poetikası (17. Yüzyıl)*, Birleşik Dağıtım Kitapevi, Ankara 2009.
- ERUL, Bünyamin, "Keşfü'l-Hafâ", *TDVİA*, C. 25, Ankara 2022, 320-321.
- ERÜNSAL, İsmail, *Orta Çağ İslâm Dünyâsında Kitap ve Kütüphâne*, Timaş Yayınları, İstanbul 2018.
- FAZLIOĞLU, Şükran, *Örnek Bir Genç Olmak (XVII. Yüzyılda İshak Tokâdî'nin Nazmu'l-ulûm Adlı Eserinde Zihniyet ve İlimler)*, Ketebe Yayınları, İstanbul 2020.

- FEHD, Tevfik, "İlm-i Felek", *TDVİA*, C. 22, İstanbul 2000, 126-129.
- GÖKYAY, Orhan Şaik, Vildan S. Coşkun, "Tâbirname", *TDVİA*, C. 39, İstanbul 2010, 331-333.
- GÖRE, Zehra, 'Adnî Receb Dede, *Hayatı ve Eserleri*, Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2004.
- GÜFTA, Hüseyin, *Divan Şiirinde İlim*, Akçağ Yayınları, Ankara 2004.
- GÜMÜŞ, Sadreddin, "Cürcânî, Seyyid Şerîf", *TDVİA*, C. 8, İstanbul 1993, 134-136.
- HATİPOĞLU, İbrahim, "Meşâriku'l-Envârî'n-Nebeviyye", *TDVİA*, C. 29, Ankara 2004, 361-362.
- HIZLI, Mefail, "Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Bursa 2008, C. 17, S. 1.
- İSLAMOĞLU, Abdülmecit, "Halil Efendi'nin Lübbü'n-Nesâyih Eserinin Şekil ve Muhteva Özellikleri", *Sakarya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2012, C. XIV, S. 26, 119-148.
- KAHRAMAN, Ahmet, "Ahlâk-ı Alâî", *TDVİA*, İstanbul 1989, C. 2, 15-16.
- KAPLAN, Mahmut, *Hayriyye-i Nâbî (İnceleme-Metin)*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 2015.
- KARLIĞA, H. Bekir, "Gazzâlî", *TDVİA*, İstanbul 1996, C. 13, 518-530.
- KAYA, Bayram Ali, "Taşlıcalı Yahya", *TDVİA*, İstanbul 2011, C. 40, 156-157.
- KILIÇ, Filiz, *Meş. 'irü'ş-şu'arâ*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü, Ankara 2018.
- KILIÇ, Hulusi, "eş-Şâfiye", *TDVİA*, İstanbul 2010, C. 38, 247-248.
- KILIÇ, Mahmud Erol, "el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye", *TDVİA*, İstanbul 1996, C. 13, 251-258.
- KILIÇ, Mahmud Erol, "Fusûsü'l-Hikem", *TDVİA*, İstanbul 1996, C. 13, 230-237.
- KILIÇER, M. Esat, "Buhârî Zahîrüddin", *TDVİA*, İstanbul 1992, C. 6, 376-377.
- KILIÇER, M. Esat, "Buhârî, Tâhir b. Ahmed", *TDVİA*, İstanbul 1992, C. 6, 376.
- KİREMİTÇİ, Ferdi, *Muhammed Şerifi'nin Hayatı, Edebî Kişiliği, Eğitim Anlayışı ve "Pend-i Gülistan" Adlı Eseri (İnceleme-Tenkitleli Metin)*, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2009.

- KURU, Selim Sırrı, "Sünbülzâde Vehbî", *TDVİA*, İstanbul 2010, C. 38, 140-141.
- KUT, Günay, "Ahmed-i Dâî", *TDVİA*, İstanbul 1989, C. 2, 56-58.
- KÜLTÜRAL, Zuhâl, "Şâhname", *TDVİA*, İstanbul 2010, C. 38, 290-292.
- MARTI, Huriye, "et-Tarîkatü'l-Muhammediyye", *TDVİA*, İstanbul 2011, C. 40, 106-108.
- MUCAN, Ayşe Parlakkılıç, *Türk İslâm Edebiyatında Manzum Nasihatnameler ve Uralı Ya'kûb Oğlu Hüseyin'in Miftâh-ı Cennet'i*, Doktora Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2020.
- MUMCUOĞLU, Burcu, *Şeyhülislam Akhisarî Vassaf Abdullah Efendi Hayâl-i Behcet-Âbâd (İnceleme-Metin-Sözlük)*, Yüksek Lisans Tezi, Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa 2006.
- MÜRŞİDÎ, Diyarbakirli Ahmed, *Pendname*, Hazırlayan: M. Sait Mermutlu, Büyüyen Ay Yayınları, İstanbul 2012.
- NİDÂÎ, Ankaralı Hekim, *Genc-i Esrâr-ı Ma'nî*, Hazırlayan: Nuran Öztürk, Karahan Kitapevi, Adana 2011.
- OKUMUŞ, Ömer, "Câmî, Abdurrahman", *TDVİA*, İstanbul 1993, C. 7, 94-99.
- ÖNGÖREN, Reşat, "Miftâhu'l-Gayb", *TDVİA*, Ankara 2020, C. 30, 16-17.
- ÖZBEKOĞLU, Aynül Karaca, *Adlî Hasan Efendi'nin "Tergîbât" Adlı Mesnevîsi (İnceleme-Metin)*, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2001.
- ÖZEK, Ali, "el-Keşşâf", *TDVİA*, Ankara 2022, C. 25, 329-330.
- ÖZEL, Ahmet, "el-Âlemgîriyye", *TDVİA*, İstanbul 1989, C. 2, 365-366.
- ÖZEL, Ahmet, "Haskefî", *TDVİA*, İstanbul 1997, C.16, 387-388.
- ÖZFİRAT, Bayram, "Tokat'ın 17. Yüzyıl Âlim Şairlerinden İshâk Bin Hasan Tokatî ve Nazmu'l-Ulum Adlı Mesnevîsi", *Turkish Studies*, C. 8/1, Ankara 2013.
- ÖZFİRAT, Bayram, *Nazmu'l-Ulûm, Nazmu'l-Le'âlî ve Manzûme-i Keydânî Adlı Mesnevîleri (İnceleme-Metin)*, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2006.
- ÖZKAN, Halit, "Süyûtî", *TDVİA*, İstanbul 2010, C. 38, 188-198.
- ÖZKAN, Mustafa, *Cinânî Cilâü'l-Kulûb (Giriş-İnceleme-Metin-Sözlük)*, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1990.
- PARLATIR, İsmail, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Yargı Yayınevi, Ankara 2006.

- PAŞA, Diyârbakırlı Sâ'id, *Mîzânü'l-Edeb*, Hazırlayan: Saliha Doğan, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2009.
- PEDERSEN, Johannes, *İslam dünyasında kitabın tarihi*, Tercüme: Mustafa Macit Karagözoğlu, Klasik Yayınları, İstanbul 2018.
- PORMANN, Peter E., "Tıp", *TDVİA*, İstanbul 2012, C. 41, 95-101.
- SARIKAYA, Bekir, *Arif Mürşidül-Ubbâd, Nüsha-i Alem ve Şehü'l-Adem, Mevlid (Giriş-Transkripsiyonlu Metin-Sözlük)*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 1992.
- SARUHÂNÎ, Gülşenî, *Râzname Haz.* Mestan Yıldırım, Büyüyenay Yayınları, İstanbul 2012.
- SİNANOĞLU, Mustafa, "el-Mevâkif", *TDVİA*, Ankara 2004, C. 29, 422-424.
- SİVASÎ, Şemseddin, *Mir'âtü'l-Ahlâk*, (Haz: Birgül Toker), Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 2010.
- SİVÂSÎ, Şemseddin, *Gülşen-Âbâd*, Hazırlayan: Hasan Aksoy, Şemseddin Sivâsî Külliyyâtı, Sivas Belediyesi, Sivas 2015.
- SOLMAZ, Süleyman, *Gülşen-i Şuarâ*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, Ankara 2018.
- ŞENGÜN, Necdet, *Nazîr İbrahim ve Dîvânı (Metin-Muhtevâ-Tahlîl)*, Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2006.
- TABAK, İbrahim, *İbn Sîrîn'in Cevâmiu't-Ta'bîr Fî'r-Ru'yâ Adlı Eseri*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1999.
- TAŞDELEN, İshak, *Şevkî Hasan Tahsin İstanbulî Divanı (Transkripsiyonlu Metin ve Sadeleştirme)*, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2014.
- TEKİNEŞ, Ayhan, "Alternatif İslami Tıp "Tıbb-ı Nebevî", *Dîvân: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, 1998, S. 4, 57-72.
- TOKER, Birgül, "Şemseddin-i Sivasî ve Mir'âtü'l- Ahlâk Adlı Mesnevîsi" *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2004, S.15, 433-456.
- TOPRAK, Zafer, *18. Yüzyıl divan şiiri poetikası (Arpaemînizâde Sâmî, Edirneli Kâmî, Esrâr Dede, Nedîm, Seyyid Vehbî, Şeyh Gâlip, Vahîd Mahtumî)*, Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2017.
- TÖKEL, Dursun Ali, "Klasik Türk Edebiyatında Kitap, Kütüphane ve Okuma Kültürü", *Türk Edebiyatında Kitap, Kütüphane ve Okuma Kültürü*,

Editör: Mehlika Karagözoğlu Aslıyürek, Hece Yayınları, Ankara 2021.

TULUM, Mertol, *Sergüzeşt ve Ravzatü't-Tevhüd*, Türkiye Yazma Eserleri Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2014.

UNAT, Yavuz, "Osmanlı Astronomisine Genel Bir Bakış", *Osmanlı*, Ankara 1999, C. 8, 411-420.

UNAT, Yavuz, "Zîc-i Uluğ Bey", *TDVİA*, İstanbul 2013, C. 44, 400-401.

UZUN, Mustafa İsmet, "Hâkânî Mehmed Bey", *TDVİA*, C. 15, İstanbul 1997, 166-168.

ÜNAL, Halit, "Attâbî, Ahmed b. Muhammed", *TDVİA*, C. 4, İstanbul 1991, 93.

ÜST, Sibel, *Keşfî Te'dibname (İnceleme-Metin)*, Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2006.

VEHBÎ, Sünbülzâde, Sünbülzâde Vehbî Dîvânı, Hazırlayan: Ahmet Yenikale, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, Ankara 2017.

YAVUZ, Kemal, "XIII-XVI. Asır Dil Yadigârlarının Anadolu Sahasında Türkçe Yazılış Sebepleri ve Bu Devir Müelliflerinin Türkçe Hakkındaki Görüşleri", *Türk Dünyası Araştırmaları*, 1983, S. 27, 9-57.

YAVUZ, Yusuf Şevki, "Beyzâvî", *TDVİA*, İstanbul 1992, C. 6, 100-103.

YAVUZ, Yusuf Şevki, "Kelâm", *TDVİA*, Ankara 2022, C. 2, 194-196.

YAVUZ, Yusuf Şevki, "Meâricü'n-Nübüvve", *TDVİA*, Ankara 2003, C. 28, 209-210.

YAYLA, Mustafa, "Hâdimî Ebû Saîd", *TDVİA*, İstanbul 1997, C. 15, 24-26.

YAZICI, İshak, "Semerkandî, Ebü'l-Leys", *TDVİA*, İstanbul 2009, C. 36, 473-475.

YAZICI, Tahsin, "Gülistan", *TDVİA*, İstanbul 1996, C. 14, 240-241.

YILDIZ, Alim, "İbrahim Gülşenî'nin "Pend-nâmesi", *D.E.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. XVI, İzmir, 2002, 57-95.

YİĞİT, Bilge Kaya, "Süleyman Penâhî'nin Nasihatnamesi", *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Ankara 2015, C. 2, S.3, 105-133.

YİĞİT, Mehmet, *Refî'î'nin Beşâretname'si Dilbilgisi-Karşılaştırmalı Metin-Sözlük*, Doktora Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Van 1986.

YİĞİTEROL, Ö. Faruk, *Türk İslam Edebiyatı'nda Pendnameler ve Levhname: İnceleme-Metin*, Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2017.

"BOOK IN MANZUM ADVICE: SOURCE, ADVICE AND CASTING"

Abstract

There are many works written by poets in verse advice, sometimes addressing the individual and sometimes the society. These verse advices, which they wrote in various fields, especially in religious, moral and scientific fields and whose educational quality is at the forefront, have existed since the periods when the foundations of classical Turkish literature were laid. In verse advice, which is formed in different ways in terms of arrangement and classification, science is the leading field that is generally suggested and this subject is emphasized with sensitivity. The fact that the nasihhs, who are also poets, attach importance to science in their works shows that they are in touch with science. The fact that they refer to the scientific works written about the fields they advise or refer to the works in question reveals their relations with the book. The book recommendations made to the addressees also occur as a manifestation of the said relationship. So much so that in the field of Turkish literature, it is seen that poets recommend books to their addressees among the verse advices written over sixty. It is possible to find answers to questions such as what these books are, which will serve as a source for the field of advice and develop the acquis of the addressee, which fields they belong to, and what is the position of these books in the society. From this point of view, it is possible that poets directly or indirectly refer to various books in verse advice. In this study, it was tried to determine the source books used by the poets while writing their works, based on the sixty verse advice that can be reached. In addition, the book recommendations in the advice was examined. From this point of view, it was tried to create a list of the resources and recommended books.

Keywords

Verse advice, book, poet, science, pend, pendname, advice, classical Turkish literature.

XVI. YÜZYIL ŞAİRLERİNDEN HAMDÎ'NİN MANZUM PEND-NÂME'Sİ *

Uğur ÖZTÜRK**

ÖZET

Bu yazıda XVI. yüzyıl şairlerinden Hamdî'nin III. Murad'a ithafen kaleme aldığı manzum pend-nâmesi incelenmiştir. Hamdî'nin Pend-nâme'si hikâye ve mev'iza başlıklarıyla bu türün özelliğini taşımakla birlikte hasbihâl başlığında şair kendi hayatına, devrine dair birçok bilgi vermiştir. Pend-nâme'de ilk önce aşkın merhaleleri anlatılmış, âşık-maşûk ilişkileri, mecâzî aşka yakalanmış âşığın akubeti, İlahî aşka yönelik ve hakîkî aşkı bulmanın yöntemleri ve bu yoldaki nasihatler ele alınmıştır. Şair 477 beyitlik mesnevi tarzında yazdığı eserine kendine ait beşer beyitlik iki tane de gazelini eklemiştir. Bu gazellerden ilki aşk hakkındayken ikincisi devrin sultanının övgüsüne dairdir. Hamdî, İstanbul dışında ismini belirtmediği bir yerde mülazemetini aldıktan sonra nâib olmuş fakat bulunduğu yerde kadılığa yükselememiştir. Hocasının da vefatı üzerine hamisiz kalmış ve kadılık hayali ile İstanbul'a gelmiştir. Kadı olmayı beklerken bu kez de Kefe kadısı nâibliği ile görevlendirilmiştir. Bu görevine giderken yolda bindiği gemi Karadeniz'de alabora olmuş ve tüm mal varlığını kaybetmiştir. Manzumesini de bu kazadan sonra hâlini sultana arz etmek için yazmıştır. 1577-1580 yılları arasında yazılmış olan eserde III. Murad'ın yanı sıra şehzadesine, Valide Sultan Nurbanu Sultan'a, muşahip Şemsî Ahmed Paşa'ya ve isimleri belirtilmeden devrin vezirlerine övgüler vardır. Yazıda ilk önce pend-nâme türü hakkında kısa bilgilere yer verilmiş ardından manzumenin sahibi ve yazılış tarihi tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu kısımdan sonra manzumenin şekli unsurları ile muhtevası incelenmiş ve metnin geniş özetinden sonra transkripsiyonlu hâli de makaleye dâhil edilmiştir.

Anahtar Kelimeler

Hamdî, Pend-nâme, III. Murad, İlmiye, Hasbihâl.

Giriş

Klasik dönem Osmanlı yazılı kültüründe özellikle belli bir konu üzerinde öğüt verici özelliği olan nasihat-nâme/pend-nâmeler ahlakî, sosyal hayat, edebî, dînî, tasavvufî ve siyâsî olmak üzere farklı konularda

* Araştırma Makalesi. Makalenin geliş tarihi: 17.02.2023 / Kabul tarihi: 03.04.2023

** Dr., Balıkesir Mutasarrıf Ömer Ali Bey Yazma Eser Kütüphanesi Müdürü, ugurozturk@yek.gov.tr, (ORCID ID: 0000-0003-3773-9696).

yazılmıştır. Klasik Fars edebiyatından Osmanlı edebiyatına geçen bu tür mensur, manzum veya mensur-manzum olarak farklı şekillerde yazılmıştır.¹ Pend-nâmeler ya belli bir hâminin isteği ve talebi doğrultusunda yahut da müellif veya şairin kendi özel sebepleri doğrultusunda kaleme alınmıştır. Hamdî'nin eseri de tamamen özel bir sebeple yazılmıştır.

XVI. yüzyılın ikinci yarısında ulema arası intisap, kişisel ilişkiler ve merkezde (İstanbul) bulunmanın avantajı ile saraya yakın olan kişiler ilmiye sınıfında daha hızlı kendine yer edinmiş ve kariyerini de buna göre çizmiştir.² Merkez dışında özellikle ikincil seviyedeki şehirde mülazım olan kişilerse belli bir hâmi ve âlimin himayesine daha çok ihtiyaç duymuştur. Hamdî de bu kişilerden biridir. İlmiye kariyerinde yaşadığı sıkıntıları dile getirmek, gemi kazasını sultana iletmek maksadıyla pend-nâmesini kaleme almış ve hasbihâl³ kısmını da ekleyip III. Murad'ın (1574-1595) okumasını umarak eserini ona ithaf etmiştir. Manzumede özellikle sultanın etrafında ve saray içinde etkin olan Nurbanu Sultan (ö. 991/1583) ve Musahip Şemsî Ahmed Paşa'nın (ö. 988/1580) övülmesi bu yüzyılın ikinci yarısında yönetimdeki dengelerin etkisini göstermektedir.⁴

Yazıda ilk önce *Pend-nâme*'nin metninden hareketle manzumenin yazarı, yazılış tarihi tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu bölümlerin ardından eserin nüsha, şekil ve muhteva bilgilerine, özet çeviri ve transkripsiyonlu metnine yer verilmiştir.⁵

¹ Rıdvan Canım, *Divan Edebiyatında Türler*, Grafiker, Ankara 2014, 180.

² Mehmet İpşirli, "Sultan III. Murad Devrinin İlim ve Kültür Hayatı, Bilginleri Üzerine Bazı Değerlendirmeler", *Sultan III. Murad Dönemi ve Bursa, Sultan III. Murad Dönemi ve Bursa*, Bursa Osmangazi Belediyesi Yayınları, Gaye Kitabevi, Bursa 2021, 262-277.

³ Ali Emre Özyıldırım, "Sergüzeşt-nâmeler Üzerine Hasbihal veya Hasbihalin Sergüzeşti", *Nazımdan Nesire Edebî Türler*, Editör: Hatice Aynur, Müjgan Çakır, Hanife Koncu, Selim. S. Kuru, Ali Emre Özyıldırım, Turkuaz, İstanbul 2009, 134-165.

⁴ Kanûnî devrinden itibaren değişen güç odakları için bk. Şefik Peksevgen, *Secrecy, Information Control and Power Building in the Ottoman Empire, 1566-1603*, Montreal 2004, Yayınlanmamış Doktora Tezi; Özellikle musahip kavramı ve siyasi rolü için bk. Günhan Börekçi, *Factions and Favorites at the Courts of Sultan Ahmed I (r. 1603-1617) and His Immediate Predecessors*, Ohio State University, Doktora Tezi, 2010.

⁵ Hamdî'nin *Pend-nâme*'sinden beni haberdar eden ve nüshayı paylaşma nezaketinde bulunan Doç. Dr. Bünyamin Ayçiçeği'ne teşekkür ederim.

Pend-nâme'nin Şairi

XVI. yüzyılda dönemin kaynaklarından hareketle Hamdî mahlaslı iki şair olduğu bilinmektedir. Bunlardan ilki Ayasofya Camii'nde muarriflik⁶ yapan Farsça şiir yazmakta usta olan Hamdî'dir.⁷ İncelediğimiz eserin şairinin ilmiyeye mensup ayrıca görev yerinin İstanbul dışında olduğu bilindiğinden manzumenin sahibi muarrif Hamdî olamayacağını düşünmekteyiz. Yine bu yüzyılda aynı mahlası kullanan ikinci şair ise Tireli (o dönemde Aydın Sancağına bağlı) Hamdî Çelebi'dir. III. Murad adına şiirler yazan Hamdî Çelebi, sanat erbabından olup sonradan girdiği ilmi meclislerde okuma yazma öğrenmiştir.⁸ Kınalızâde Hasan Çelebi (ö. 1012/1604) tezkiresine Hamdî'nin birkaç beytini de almıştır.⁹ Kınalızâde'nin bu bilgilerine ek olarak XVII. yüzyıl tezkire yazarı Riyâzî (ö. 1054/1644) de onun III. Murad adına hazân ve bahâr kasidesini yazdığını söyler ve bu kasideden de iki beyit alır.

Geçüp zamân-ı hazân irdi yine fasl-ı bahâr
Bahâra irmeye kaldı hazân-ı fûrkat-i yâr

Hazân-ı hecre düşenler bahâr ümîdine şâd
Bahâr-ı vasla irenler gam-ı hazân ile zâr¹⁰

Hem şiire olan kabiliyeti hem de ilmiyeye mensup olması hasebiyle manzumenin şairi Tireli Hamdî olabilir. Pend-nâme sahibi Hamdî de eserin hasbihâl kısmında uzun yıllar ilimle uğraştığını, akranları arasında öne çıktığını ve bir hocadan ders aldığını söylemektedir:

Okımak oldu başa endişem
Ma'rifet oldu her zamân pîşem

⁶ "Camilerle tekkelerde hayır sahiplerinin adlarını hayır ile anan müezzin ve derviş hakkında kullanılır bir tâbirdir." Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarihi Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1983, II/552-553.

⁷ Kınalızâde Hasan Çelebi, *Tezkiretü's-Şu'ârâ*, Haz. Aysun Sungurhan, Kültür ve Turizm Bakanlığı E-Kitap Yayını, Ankara 2017, 257.

⁸ Solmaz, Süleyman (hzl.), *Ahdî ve Gülşen-i Şu'ârâsı*, AKM Yay., Ankara 2005, 275.

⁹ Kınalızâde Hasan Çelebi, *a.g.e.*, 142.

¹⁰ Riyâzî, *Riyâzü's-Şu'ârâ*, Haz. Namık Açıkgöz, Kültür ve Turizm Bakanlığı E-Kitap Yayını, Ankara 2017, 127.

Niçe yıl okudum Kelâm-ı kadîm

Başa bir pîr eyledi ta'lîm

Müste'idle ben olup lâyık

Oldum akrânım içere ben fâyık

Niçe yıl 'ilme eyledüm hizmet

Çekdüm eyyâm-ı vuslat u fûrkat (369-362. beyitler)

"Gelüp İstanbul'a karâr etdüm" ifadeleriyle onun İstanbul dışında eğitim gördüğü ve mesleğinde ilerlemek için İstanbul'a geldiğini anlaşılmaktadır. İstanbul'a geldiğinde kadı olmayı hedefleyen Hamdî'nin bu emeline devrin bir kadısı engel olmuştur. Hamdî, İstanbul'a geldiğinde altı yıldır mülâzım olduğunu söyler.

Altı yıldır mülâzım olalı ben

Nesne gelmez nic'edeyin elden (385. beyit)

XVI. yüzyılda ilmiyeye dâhil olmuş birinin mülâzım olmasıyla ilgili tam bir yaş aralığı belirlenmemiştir. Bu yüzyılda şeyhülislam olan ulemanın mülâzemet yaşlarından hareketle genellikle 16-20 yaşlar arasında mülâzım oldukları anlaşılmıştır.¹¹ Yukarıda bahsi geçen beyitten hareketle Hamdî'nin mülâzemetini ve nâibliğini aldıktan sonra 22-26 yaşlarında İstanbul'a geldiği ve böylelikle de eseri de yine bu yaşlarda yazdığı söylenebilir. Bulunduğu yerde kadı olacak iken tekrar nâib olarak görev verilmiş; fakat şair bundan memnun olmamıştır. Kariyerinde yükselmek ve kadı olmak için bulunduğu yerden ayrılmış ve İstanbul'a gelmiştir. İstanbul'a geldikten sonra hâmisiz kalan Hamdî, kariyerinde yükselmek için bir yardım görmemiştir (382-390. beyitler). Kadılık isteyen Hamdî'ye Kefe kadı niyabetliği¹² verilmiştir. Kefe'ye gemi ile giderken gemi denizde alabora olmuş ve şair kendisini zor kurtarmış fakat tüm malları ve eşyaları telef olmuştur. Çektiği sıkıntıları sultana anlatmak isteyen Hamdî, eserini bu sebeple kaleme almıştır (391-403.

¹¹ *İlmîyeye Salnamesi*, haz. Seyit Ali Kahraman vd., ed. A. Nezh Galitekin, İstanbul: İşaret Yayınları, 1998: 341, 345, 349, 443; Mehmet Aykanat. "Klasik Dönemde Osmanlı Devletinde Hâkim Adaylığı: Mülâzemet", *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi* / 34 (Nisan 2018), 170.

¹² Osmanlı ilmiye hiyerarşisinde kadının en önemli yardımcısı. Ayrıntılı bilgi için bk. Mehmet İpşirli, "Nâib", TDV *İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/naib#2-osmanlilarda> (03.02.2023).

beyitler). Eserde bu temenni sürekli zikredilmiştir (436-439. beyitler). Hamdî birçok kez sultanın eserini beğenmesini temenni ederken ayrıca neden böyle bir eser kaleme aldığını da satır aralarında belirtir (465-477. beyitler).

Müelliflerin hâminin hüsn-i kabulünü görmek için başvurduğu yöntemlerden biri de onun ilgisini çeken konularda eserler yazmalarıdır. Hamdî de hem yukarıdaki hem de aşağıda alıntılanan beyitlerde hâmininin hoşuna gidecek bir eser yazmaya çalıştığını söyler. III. Murad'ın daha çok sarayda eğlendiği¹³, acayip ve garip hikâyelere olan merakı dönemin birçok kaynağı tarafından dile getirilir.¹⁴ Hamdî'nin eserinin bazı beyitlerinde de sultanın hikâyeye okumaktan hoşlandığına dair bilgiler vardır. Diğer yandan şair, aynı beyitlerde eserinin orijinal olduğunu ve intihal yapmadığını söyler.

Ben anuñ-çün sözi kasîr etdüm
Lafzı az mañâyı kesîr etdüm

Bu tarîk üzre eyledüm itmâm
Haz ede tâ okuya şâh-ı kirâm

Ola eglence aña bu dâyim
Sözlerüm hakdur Hudâ'âlim

Hâne-i beytine girüp birinün
Nesnesin almadum çü sözlerinün (430-433. beyitler)

P e n d - n â m e ' n i n Y a z ı l ı ş T a r i h i

Hamdî'nin eserinde herhangi bir tarih ibaresi yoktur fakat metinde ismi zikredilen kişilerden hareketle eserin yazılış tarihi hakkında bir fikir ileri sürmek mümkündür. Eserde, Sultan III. Murad, Nurbanu Sultan ve Şemsî Ahmed Paşa isimleri zikredilen kişilerdir. Nurbanu Sultan'dan "vâlîde-i sultân" diye bahsedilmiş doğrudan ismi söylenmemiştir. Nurbanu Sultan

¹³ Osman Yiğit, *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi 34 Numaralı Filori Defteri (Değerlendirme-Transkripsiyon)*, Marmara Üniversitesi Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2018, 340, 560, 566, 567, 830.

Nev'îzâde Atâyî, *Hadâ'iku'l-Hakâ'ik fî Tekmiletî's-Şakâ'ik*, Haz. Suat Donuk, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2017, 2/1084-1085.

¹⁴ Özdemir Nutku, *Meddahlık ve Meddah Hikâyeleri*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1977, 335.

991/1583'te¹⁵ vefat ettiğine göre eser bu tarihten önce yazılmış olması gerekir. Diğer yandan eserde "Pâdişâhuñ musâhibin, Kadri 'âlî ola çü şems-i cihan, Şemsdür dâyimâ anuñ yâri, Şemsdür cümle tertîb edici, Şemsdür 'âleme şöhret verici, Şems-ile buldu her giyâh kemâl" mısralarıyla ismi zikredilen Şemsî Ahmed Paşa ise 988/1580'de¹⁶ vefat ettiğine göre eser 1580'den önceki bir tarihte yazılmış olmalıdır. Eserde III. Murad'dan sultan diye bahsedilir ve onun bir şehzadesi için dualar edilir. III. Murad, Manisa'da sancak beyi iken Şehzade Mehmed (III. Mehmed) (ö. 1012/1603) 7 Zilkade 973 / 26 Mayıs 1566'da¹⁷ Şehzade Mahmud ise 980/1572'de doğmuştur¹⁸ fakat Mahmud 989/1581'de¹⁹ vefat edince Mehmed tek şehzade kalmıştır ve Şehzade Mehmed daha sonra sancağa gönderilen tek şehzade olacaktır. III. Murad döneminde müelliflerin eserlerinde övdüğü tek şehzade Mehmed'tir.²⁰ Bu yüzden ismi zikredilmese de eserde övgüyle bahsedilen şehzade büyük

¹⁵ İlhan Şahin, "Nurbânû Sultan", TDV *İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/nurbanu-sultan> (16.01.2023).

¹⁶ Erhan Afyoncu, "Şemsî Ahmed Paşa", TDV *İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/semsi-ahmed-pasa> (16.01.2023).

¹⁷ Feridun Emecen, "Mehmed III", TDV *İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/mehmed-iii> (16.01.2023).

¹⁸ "Mâh-ı Rebi'ü'l-evvelin on dokuzuncu gününde mâh-ı mezbûrun evâ'ilinde Sultân Murâd hazretlerinin oğlu doğup Kapu Ağası Yakup Ağa müjdegân çeküp evvelen içerüde ziyâfet ve sâniyen Kapu Ağası Mahmûd Ağa ziyâfet idüp yevm-i çeharşambada Pâdişâh hazretlerinin tezkireleri mücebince altı yüz filori ile bir a'lâ zehlû kaftân himmet olup Acemî Kuşçı Ca'fer yedinden Harem Ağası Ali Ağa hazretlerine teslim olındı. Sene 980 Sikke Aded 600", Osman Yiğit, *a.g.t.*, 82.

¹⁹ Leslie P. Peirce, *Harem-i Hümayun: Osmanlı İmparatorluğu'nda Hükümlerlik ve Kadımlar*, çev. Ayşe Berktaş, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul 1996, 127.

Kitâbü'l-Menâmât'ta "Tezkere" başlığıyla yazılan mektupta Şehzade Mahmud'un çiçek hastalığına yakalandığını ve durumunun oldukça ağır olduğunu söyleyen sultan, şeyhinden dua talep etmiştir. Bk. *Kitâbü'l-Menâmât: Sultan III. Murad'ın Rüya Mektupları*, 290/1474.

²⁰ *Vücûdî, Hayâl ü Yâr*, Haz. Yaşar Aydemir, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları EKİtap Yayımları, Ankara 2017, 19-24; Şemseddin Sivâsî, *Heşt Behişt*, Haz. Alim Yıldız, Sivas, Sivas Belediyesi, 2015, 61-64; Sâî Mustafa Çelebi, *Yapılar Kitabı Tezkiretü'l-Bünyân ve Tezkiretü'l-Ebniye (Mimar Sinan'ın Anıları)*, Haz. Hayati Develi, K Kitaplığı, İstanbul 2003, 118-119; Adnan İnce, "Abdî'nin Gül ü Nevruz Mesnevîsi", *Türklük Bilimi Araştırmaları TÛBAR*, 2008, (23), 67-69.

ihtimalle Mehmed'tir. Diğer yandan eserde 124. beyitte kızıl baş (Safevîler), yeşil baş²¹ ve keçe baş (Kırım Tatarı)²² ifadesi kullanılmıştır.

Kızılbaş ve yaşılbaş ve keçebaş
Reh-i tîgına anuñ verdiler baş

III. Murad döneminde on iki yıl süren (1578-1590) İran seferleri sırasında Safevîler için kızılbaş ifadesi kullanıldığı bilinmektedir.²³ Bundan dolayı eser İran Seferleri sırasında yazılmış olabilir. Böylelikle tüm bu bilgiler ışığında Hamdî'nin eserini 1577-1580 tarihleri arasında III. Murad'ın saltanatının ilk yıllarında yazmış olması muhtemeldir.

P e n d - n â m e ' n i n N ü s h a B i l g i l e r i

Hamdî'nin eseri İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. İbnülemin Mahmud Kemal İnal koleksiyonu 3082 numaralı 236 varaklık bir mecmuada 126b-150a varakları arasındaki üçüncü eserdir. Aynı mecmuanın içinde dört eser daha bulunmaktadır. Mecmuanın ilk kısmı fevaid, ikinci kısmı eş'âr, üçüncü kısmı Hamdî'nin *Pend-nâmesi*, dördüncü kısım kavâid-i Deriyye, beşinci kısım da şarkı mecmuasından oluşmaktadır. Eserin ilk kısmında Kazasker İmamzâde Esad Efendi'nin, 31a varağında İbnülemin Mahmud Kemal İnal'ın, 124a'da yine farklı temellük mühürleri bulunmaktadır. Mecmuanın içinde farklı şairlere ait şiirler yer almaktadır. Rûhî, Hoca Neş'et, Râmiz Paşa, Nedîm, Pertev, Râsih, Hüdâyî mecmuanın ilk kısmında şiirleri bulunan şairlerdir.

Yazmanın bazı beyitleri yanlış restorasyon sebebiyle tahrip olmuştur. Bu kısımlar çeviriyazısını verdiğimiz metinde ilgili yerlerde (10, 397-399 ve 412. beyitler) gösterilmiş ve [?] ifadesiyle belirtilmiştir.

Pend-nâme'nin Şekli Unsurları ve Muhtevası

Pend-nâme mesnevi nazım biçimiyle yazılmış toplam 477 beyitten oluşmaktadır. Eserde ayrıca beşer beyitlik iki adet de gazel bulunmaktadır.

²¹ Kelimenin tam olarak kimi kast ettiği belirlenememiştir.

²² Keçebaş'tan kasdın Tatar ve Moğollar olduğu anlaşılmaktadır. Nebi Bozkurt, "Sikke", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/sikke--kulah> (13.02.2023).

²³ Seferler konusunda güncelliğini koruyan bir ana kaynak için bk. Bekir Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyasî Münasebetleri (1578-1612)*, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul 1993.

Mesnevi nazım biçimi mefâ'ilün/mefâ'ilün/fe'ülün ve fe'ilâtün (fâ'ilâtün)/mefâ'ilün/fe'ülün (fa'lün), gazeller ise fâ'ilâtün/fâ'ilâtün/fâ'ilâtün/fe'ülün ve fe'ilâtün (fâ'ilâtün)/ fe'ilâtün/fe'ilâtün/fe'ülün veznile yazılmıştır. İlk gazel aşk, âşık ve maşuk konulu iken ikincisi Sultan III. Murad övgü üzerine kaleme alınmıştır.

Hamdî eserindeki bölümlerde farklı başlıklandırmalara gitmiştir ve bu başlıklar sırasıyla şöyledir: “*Sıfat-ı Hazân, Der-vasf-ı ‘âşıkân-ı güzesteğân, Dil-i dîvâne vâkı’ada bir mahbûba dûş ve câm-ı ‘ışkıyla serhoş olduğudur, H’âbdan çeşm-i bîdâr olup vâkı’asında olan mahbûb-i pür-safâ anuyla olan vefâ vü cefâdan bir eser bulmayup felek-i bî-karâr ve bed-kâra hitâb ve niçe dürlü ‘itâb edüp anda hiç bir cevâb gelmediğidir, Der-beyân-ı ‘ışk-ı hakîkî, Hikâyet, Mev’iza, Hasb-i Hâl, Hâtîme-i Kitâb*”. Mesnevi nazım biçimiyle yazılmış *Pend-nâme*’de Fatîha sûresinin manzum kısmî şerhi ve münacaat (12 beyit), naat (31), Hz. Ebubekir (4 beyit), Hz. Ömer (4 beyit), Hz. Osman (4 beyit), Hz. Ali (4 beyit), Hz. Hasan ve Hüseyin’e (4 beyit), ashaba (10 beyit) yapılmış övgülerle başlamaktadır. Bu kısmın ardından devrin padişahı III. Murad adına yazılmış uzunca bir manzume bulunmaktadır. Bu kısımda özellikle sultanın iktidarının dînî temelleri üzerinde durulmuş, Hz. Peygamber ve ashabı vefat ettikten sonra şer’î hükümlerle yeryüzünü yürütecek bir kişiye ihtiyaç duyulmuş, o kişinin de genelde halifeler ve özelde III. Murad olduğu belirtilmiştir. (83-99. beyitler). Özellikle hicrî bin yıla doğru asrın önderi inancı ya da iddiası dönemin birçok müellif ve şairi tarafından daha fazla vurgulanmaya başlamıştır.²⁴ Hamdî de bahsi geçen beyitlerde bu inanışa atıf yapmış olabilir.

29 beyitlik bu övgü mesnevisinin ardından beş beyitlik yine padişah adına yazılmış şairin kendi gazeli bulunur. Gazelin ardından beş beyitlik bir mesnevide eserin sultan tarafından kabul edilmesine dair temenniler vardır. III. Murad övgüsünden sonra ismi verilmeden şehzade övgüsüne yer verilmiş 21 beyitlik bir mesnevi bulunmaktadır. İsmi zikredilmeyen bu şehzade muhtemelen eserin yazıldığı tarihte hayatta olan ve tahtın en önemli

²⁴ III. Murad döneminde Musahip Doğançlı Mehmed Paşa tarafından Gelibolulu Mustafa Âlî’ye yazdırılan *Mir’âtü’l-Avâlim* isimli eser hicri bin yıl vurgusunun dînî ve siyasi temelleri üzerine kurgulanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bk Müberra Kapusuz, *A Study On Gelibolulu Mustafa Âlî’s Mirror of the Worlds (Mir’âtü’l-Avâlim): Patronage, Politics and Millennial Anxieties at the Court of Sultan Murad III (r. 1574-1595)*, Central European University Private University, Vienna, June 2021.

varisi konumunda bulunan Şehzade Mehmed (III. Mehmed)'tir. Şehzadenin övgüsünden sonra kitabın telif kısmı yer alır.

Başlıklarda ilk önce hazan mevsiminin sıfatları anlatılmış ve insan ömrü hazana benzetilmiştir. Âşığın vasıflarının anlatıldığı ikinci başlıkta klasik aşk hikâyelerinin kahramanlarına değinilmiş ve aşkın insan bedeni ve ruhundaki halleri anlatılmıştır. Bu kısım ayrıca fânî/dünyevî/tensel aşkın anlatıldığı bölümdür. Fânî/dünyevî aşktan bâkî/ilâhî/hakîkî aşka geçiş bu kısmın ardından anlatılır. Aşk konusunda tüm bu anlatılar rüya âleminde olur ve âşık hakîkî aşkı rüyada bulur. *Hikâyet* (324-360. beyitler) başlığında bâkî/ilâhî/hakîkî aşka dair bir hikâye ardından da *Mev'iza* (361-366. beyitler) başlığında ise hakîkî aşkın evreleri ele alınır. *Mev'iza*²⁵ nasihatname edebiyatı içerisinde ele alındığı gibi bu metinde ayrıca bir başlıkta incelenmiştir. *Pend-nâme* 366. beyte kadar tipik nasihatname litaratürüne benzer özellikler taşımaktadır. Metnin son kısmında yer alan *Hasb-i Hâl* başlığı (367-421. beyitler) şair kendi hayatına ve eserine dair birçok anekdot aktarmaktadır.

Medreseden mülazım olduktan sonra (hangi medrese olduğunu belirtmez) hocasının vefatı üzerine nâib iken İstanbul'a gelmiştir. İstanbul'a geldikten sonra altı yıldır mülazım olduğu belirten şair ayrıca mülazemet sonrası nâiblik de yapmıştır. Nâiblikten sonra kadı olmayı beklerken kendisine Kefe kadı nâibliği verilmiştir. Kefe'ye deniz yolu ile giderken bindiği gemi Karadeniz'de alabora olur ve tüm mal varlığını kaybeder. Oldukça zor durumda kalan şair bu durumunu padişaha ulaştırmak ve ondan yardım istemek için manzumesini kaleme alır. Bu kısımda ayrıca III. Murad, ismi verilmeyen şehzade, Valide Sultan Nurbanu Sultan ve padişah musahibi Şemsî Ahmed Paşa'ya dair övgüler bulunmaktadır. *Hasb-i Hâl* başlığı aynı zamanda XVI. yüzyılın sonunda doğru Osmanlı sarayı ve haremdeki iktidar değişimlerini de göstermektedir. Kanûnî Sultan Süleyman devrinde sarayda etkisini arttırmaya başlayan hanım sultanlar²⁶, harem ağalar ve musahipler şiirler ve farklı türdeki metinlerde övülmeye ve

²⁵ Ağâh Sırrı Levend, "Ümmet Çağında Ahlâk Kitaplarımız", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1963, 96-97.

²⁶ Özlem Kumrular, *Haremde Taht Kuranlar: Nurbanu ve Safiye Sultan*, Doğan Kitap, İstanbul 2017.

isimleri anılmaya başlanmıştır.²⁷ Bu durumun yansımaları Hamdî'nin eserinde de görmek mümkündür. Şair eserinde vâlîde sultanın sağlığına duacı olmuş (449-450. beyitler), padişah musahibi Şemsî Ahmed Paşa'yı övmüştür (458-465. beyitler). Metinde padişah musahibi olarak özellikle Şemsî Ahmed Paşa'nın methedilmesi, şairin paşanın himayesinde olduğu yahut onun aracılığıyla eserini (bir nevi arzuhalini) sultana ulaştırmak için paşanın himayesine girmeye çalıştığı söylenebilir.

Manzumenin Özet Çevirisi

Münacaat, Naat ve Ashab'a Övgü:

Eser Allah'a hamd ile başlar. Allah'ın Rahmân adıyla başlanan her iş kolay olur. Bu kısımda ayrıca Fatıha sûresinin meali baştan sona kadar manzum hâle getirilerek açıklanır. Allah Esmâü'l-Hüsna'daki isimlerinden hareketle evvel, âhir, zâhir ve bâttır. O şahlar şahıdır ve dünya sultanları ona bendedir. Muradına ermek isteyen ona gönül vermeli ve böylelikle dünya ve ahiret isteklerine kavuşmalıdır. Bu kısmın ardından Hz. Peygamber'e övgü vardır. O Mustafa, Mahmûd ve Ahmed'tir, insanoğlunun övücü, âlemin sevgilisidir. Onun yüzü suyu hürmetine cihan yaratılmıştır, o doğmadan onun nuru dünyayı aydınlatmıştır. İlk önce onun nuru yaratılmış ve Allah'ın sırları bu nurda zahir olmuştur. Hz. Peygamber dünyaya gelince yüzünü secdeye sürmüş ve Allah'tan asi kullarını bağışlamasını istemiştir. Onun ümmeti her ne kadar âsîlik etmişse de Allah bağışlayandır. Hz. Peygamberin ümmeti için dualardan sonra dört halifenin övgüsüne geçilir. Dört vefa sahibi ashab dört unsur ile nitelendirilmiştir. Hz. Ebubekr şeriat kılıcıdır ve zındıkları yok etmiştir. Batıl ile savaştığı için Allah ona yardım etmiştir. Hz. Ömer ikinci halife olarak şeriat yolunu tutmuş ve müminlerin emiri olarak anılmıştır. Hz. Osman hayâ sahibidir ve Kur'ân-ı Kerîm'i o bir araya toplamıştır. Hz. Ali Allah'ın aslanıdır ve Hayber kalesi kapısını sökendir. Onun heybeti yücedir, peygamberin amcasının oğludur ve Kevser nehirlerinin sâkisidir. Hz. Hasan ve Hüseyin, Yezid elinde şehit olmuş iki uğurlu kişi ve iki imamdır. Hz. Peygamber'in ashâbı onun emrini icra ederek dini ihya etmişlerdir. Şair bu kısımda ashâba uymayı hem kendisine

²⁷ Hatice Aynur, Didem Havlioğlu, "Medhiyenin Cinsiyeti: Kadınlara Yazılmış Kasideler (1566-1603)", *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları VIII: Kasîdeye Medhiye: Biçime, İşleve ve Muhtevaya Dair Tespitler*, Klasik Yayınları, İstanbul 2013, 76-120.

hem de okuyucusuna tavsiye eder. Bu kısmın ardından devrin padişahı III. Murad'a övgü vardır.

Sultana Övgü:

III. Murad, Hz. Peygamber'e ve onun halifelerine halife olmuştur. Onlar dünyadan göçüp gidince Hz. Peygamber, Allah'a dinini ve şeriatını dünyada uygulaması için birini padişah yapmasını diler. Böylelikle sultan şeriat kılıcını eline almıştır. Yeryüzünde onun fermanı yürümüş, batıl yok olmuş, herkes onun sayesinde muradına ermiştir. O, Allah'ın yeryüzündeki gölgesidir, Osmanoğulları'nın gazi neslindedir. Adalet ile yeryüzüne hükmetmekte, Hz. Peygamber'in hükmünü icra etmektedir. Allah'ın kılıcı ile şeriat yolunu açmıştır. Şair bu kısmın sonunda karaların ve denizlerin sultanının başarılı olması için Allah'a dua eder. Bu kısımda yine III. Murad'ın övgüsü için yazılmış bir gazel bulunmaktadır. Gazelin ardından mesneviye devam eden Hamdî, sözlerinin hepsinin hakikat olduğunu söyler. O, sultanın daima duacısıdır. Padişah övgülere layıktır ve onun tahtına oturacak olan şehzadesi de onun gibidir. Padişah şark ve garpta hutbe okutup sikke bastırırken, sultanlar onun kölesi olmuştur. Kızılbaşı, yeşilbaşı ve keçe- başı onun kulu olmuştur.

Şehzadeye Övgü:

Onun bu kutlu gül bahçesinin goncası vardır ve o sadef danesidir. Servi ağacının fidanıdır. Allah ona uzun ömürler vermesini temenni eden şair, Allah'tan onu sultana bağışlamasını diler. Şehzadenin övgüsünden sonra eserin sebab-i telif kısmı gelir. Cihanda birçok memleketin olduğunu söyleyen şair, Allah'tan başka kimsenin buna malik olmadığını belirtir. Herkes bir gaye içindedir. Kimi yer içer gezer, kimi konargöçerdir, kimisi isteklerine erişmiş kimisi erişmemiştir. Bazıları sürekli savaş içinde iken bazıları ise barış içindedirler. Kimisi yüksek makamları talep ederken kimisi teninde canı ıstırap içindedir. Kimisi zevk ü safa da kimisi ise gam ve kederdir. Kimisi köle kimisi yöneticidir. Kimi padişah iken kimisi onun kölesi, kimisi çok fakir iken kimisi ise çok zengindir. Kimi akıllı, kimi deli, kimi mutlu kimi üzgün kimi âlim kimi câhil, kimi maşuk kimi âşıktır. Kimi aşkıyla ağlar kimisi ise güler. Kimi Allah'ın tecellisine âşıktır ki bunlar veliyullahtır. Gül cihan bağında şahsa bülbül ise şairin hayrını isteyendir. Nergis, lale, karanfil, sümbül hep bir yerededir. Menekşe köle ise güle, lale sancaktardır. Böylece herkes gelip geçti altın kadehini dünyada yürüttü. Nice

selvi boyunlular dünyada gezdi, Allah neler yarattı bu dünyada onları anlatmak gerek.

Sonbaharın tavsifi:

Sonbahar baharın renginin bozulmasıdır. Hazan rüzgârı gül bahçesini harabeye çevirir. Soğuk ve kuru günleri gül bahçesine getirir, hayata ölüm haberini ulaştırır. Her çiçek dağılır, hepsi toprak olur. Bir kişiye nasıl ki ölüm haberi erişince yüzü sararsa onun gibi olur. İnsan ömrü bu gül bahçesi gibidir bazen mutlu, sağ ve salimdir. Hazan (ölüm) rüzgârı gelince her şeyi harap olur. Yapraklar (yaşadığı günler biter) dökülür. Hiçbir şeyi kalmaz ona çok acımaz davranır. Hazan rüzgârın (ölüm gibi) ağaçları soyar hiçbir şey bırakmaz.

Göçüp giden âşıklara dair:

Bunca mahlûkatı anlattıktan sonra bizim işimiz artık aşk olmalı. Cihanda temiz aşka sahibi kim varsa hepsi onun elinden helak olmuştur. Kays, Leyla'nın aşkıyla Mecnun olmuşken Ferhat, Şirin'in aşkının gamını çekmiştir. Züleyha, Yûsuf'a âşık olmuş Hz. Yakub'un gözleri Yûsuf'un kederiyle kör olmuştur. Kimi gül, kimi mum, kimi erkek kimi kız sevdi. Cihanda gerçek olan Allah'ı sevmektir. Kim O'nu severse gönlündeki derde derman bulur.

Deli gönlün rüyada bir mahbuba âşık olup aşk kadehiyle sarhoş olması:

Bu cihan içinde ah u zar ile gezerken sevgilinin aşkını kendime iş kıldım. Bu mihnet yükü öyle çok ağır geldi ki gaflet uykusu bir gün gözümü aldı. Rüya âleminde iken hayran ve şaşkın bir iken gözümün önüne bir serv-i revan, yüzü gül, dudakları kırmızı şarap gibi biri geldi. Bu hayranlık ile âşık oldum bu sevgiliye. Yanına varıp onun dedim ki: Ey güzelliği ile âlemin seçkini! Gamının ateşiyle yakma beni. Aşkının ıstırabına düştüm, merhamet eyle. Kavuşma zamanı gelmedi mi, bu ayrılık günleri son bulmadı mı? Sen Leyla'nın saçı, Şirin'in dudağısın. Benim ise ağlamaktan gözlerim kör oldu. Ben Mecnun'um, Ferhat'ım sen beni gel ağlatma gözümün yaşını sil. Beni aşkınla rüsva ettin, insanları benden nefret ettirdin. Şimdi vefa zamanıdır cefa askerlerini dağıt ihsan eyle. Sen güzelliğinle zamanın sevgilisisin. Yalvardım sana muradım lütuf etmendire. Eğer lütfuyla sözümü dinlerse kendisine bir gazel okurum ezberden.

Beş beyitlik gazelden sonra tekrar mesnevi kısmına geçilir.

Mesnevi:

Gazelimi sevgilinin yanında okudum ve bunun üzerine sevgili dedi ki: Ey aşkımdın derdiyle hilale dönmüş kişi! Nedendir bunca feryadın, kimdir bu yolda senin üstadın? Dedim ki: Ey güzelliğiyle kemale ermiş, elif gibi boyumu dal harfi gibi büken sevgili! Senin aşkımdın bana üstad, senin Şirin gibi dudakların beni kıldı Ferhat. Leyla gibi saçlarını görünce, ayrılık derdiyle Mecnun oldum. Bu sözlerimi duyunca sevgili, bana merhamet etmeyi iş edindi. Ayrılık günü son buldu. Başkaları ile sohbet eyleme, seni kendime yar edineyim. Böylece ayrılık derdi sona erişti. Kavuşma bahçesini onunla girdim ve orada ayş u işret ettim.

Uykudan uyanıp sevgili ile olan vefa ve cefadan eser bulamayıp kötü işler işleyen ve kararsız feleğe hitap edip ondan da hiçbir cevap gelmediğine dair:

Bu dünya insan yiyen yaşlı bir kadındır, insanı sevgiliye kavuşmaktan uzak eder. Uykudan uyanınca felek başladı yine ayrılığa düşürmeye. Güneş topu sabahın askeri ile akşamın askerlerini yendi. Uykudan uyanınca o gözleri meftun eden sevgiliden hiçbir eser görmedim. Gözümü açıp ah u figan ettim. Sağa sola baktım o rüyadan hiçbir eser görmedim. O uykudan bir haber dahi alamadım. Bunca cevr ü cefa ile alçak dünyada içinde safa ve vefa heba oldu. Bu hali felekten görünce batın bana zahir oldu. Gözlerimi açınca feleğe seslendim. Ey vefasız felek! Ben sana ne yaptım ki sen bana bu eziyeti ettin. Senden bu kötü işi ummazdım, beni bu cihan içinde ağlattın. Bu hal ile dünyanın fani olduğunu anladım ve her şeyimi yele verdim. O zaman anladım ki o aşk baki değilmiş. Asıl baki olan aşk Allah'a olan aşk imiş.

Gerçek Aşk Hakkında:

Gerçek aşkın halini anla ki onun halini bilesin. Eğer temiz bir aşk ile bir sevgili seversen sen ona âşık o sana yar olur. Onun aşk ateşine düşüp canını ve tenini ver. Gönlünü aşk ipine bağla, ayrılık ateşi ile gönlünü dağla. Sen ona âşık o sana maşuk ol, aşk yolunda sadık ol. O senin bütün taleplerini yerine getirsin, onun vuslatına vasil olasın. İki âlemde maksat Bâkî, Hâlîk ve Mabûd olan Allah'tır. Aşk onundur âşık da. Allah'ı sevmek için onun emrine uymak gerek. Bu aşk ile insan uykuda nice hazine erer. Mecazi aşk zahirdir bundan dolayı herkes ona sahiptir. Gerçek aşk Allah'a olan temiz aşktır. Sen

canınla onu isteyeyin, sen isteyen o ise istenilen olsun. Bu değişmeceli aşkı gerçek aşka döndür ya Rab! Cümle müminlerin işi senin aşkın olsun. Senin aşkınla kemale ersinler ve gönüllerinden karanlık yok olsun. Biz bir bölük asiyiz ve nefsin isteklerine giriftarız. Bize yardımın yoldaş eyle çünkü senden özge kimsemiz yoktur.

Hikâye:

Vaktiyle dermansız bir zayıf kişi vardı. Boyu aşk oku yüzünden yaya dönmüştü. Cihan içinde avare gezerken o çaresiz kişi âşık oldu. Bir taze mahbubun yüzünü görünce âşık oldu ona ve yoluna başını ve canını verdi. O sevgiliyi sevip ah u zar etti. Nice zaman âşık olunca o şaha, güzellik burcundaki yüzü aya. Ona kavuşmayı istedi ve bunun için Allah'a hep dua etti. Ona kavuşmaya imkân yoktu, derdine de dermanı yoktu. O yâr daima aşığına cevrederdi. Cefa oku canından geçince vardı o sevgisinin yanına. Dedi ki ey güzelliği ile meşhur olan beni lütfunla sevindir. Ölüm hastalığı ulaşınca o zaman âşık inlemeye başladı. Ecel ona erişince bunca uzun emeller sona erdi. Sevgiliden ayrılan aşığın dilinden onun adı da gitti. Nice zaman şaşkın bir şekilde gezdi onun adından bir eser bulamadı. O zaman kulağına bir ses geldi. "Bu yabanda ne gezersin!" diye. O zaman suret gözünden uzaklaştı siret görünür oldu. O kişi bu uzun emellere talip olma, hiç zahir değil imkânsız bir hayaldir dedi. Sakın suret-perest olma eğer olmazsan cihanda mutlu olursun. Hakk'ın huzuruna aşkla yüzünü sür o zaman yüksek makamı görürsün. Allah'a canla âşık ol onun dergâhına talip ol. Âşık bu sözleri duyunca bildi bu alemin geçiciliğini. Varıp Hakk'ın kapısına hizmet etmeye, hikmet ilmini keşfetmeye. Allah'a ulaşınca âşık kendini rahmete layık kılmıştır.

Mev'iza (Nasihat, vaaz):

Akıllı isen bu kıssayı dinle ve aşk kadehi ile nefsin sarhoş et. İşte o zaman yerini bulursun, bütün tedbirin hayırlı olur. Allah aşkı dile ilham olursa o zaman güneş gibi yüce bir makam elde edersin. Eğer Allah'ın tecellisine talip isen can ve başla ona rağbet et. O pîr kişinin amelini düşün ve onun ahvalini bil.

Hasb-i Hâl:

Şu dönen feleğin halini bil şimdi dinle sen bunu. Okumak benim düşüncem marifet ise her zaman işim oldu. Nice yıl bir pîr ile talim eyledim.

Beni istidatlı görüp akranım içinde üstün eyledi. Nice yıllar ilimle uğraştım ve mevâlî²⁸ olmaya hak kazandım. O molların yanında bekledim fakat ona ölüm erişti. Onun ölmesi ile öğrencileri mülazım oldular, bu fakir de mülazım oldu. Mülazım olarak altı yıldır nâiblik kapısında kaldım. Bundan sonra yine uzun zaman nâib olarak görev yaptım. Kadı olmak istedim fakat bulunduğum yerde yine nâiblik verildi. Bunun üzerine İstanbul'a geldim burada kadı olmak istedim fakat yine bir kadı buna uygun görmedi ve Kefe'de kadı nâibliği görevini verdi. Kefe'ye giderken Karadeniz'de bindiğim gemi sulara gark oldu (alabora oldu). Bütün malımı mülkümü kaybettim. Bu sebeple şimdi padişahın kapısına yüz sürmeye geldim. Hâlini ona anlatmaya, derdime derman bulmaya. O padişah ki ümmetin üzengisine sahip, Rum'un ve Acem'in sultanıdır. O saltanın burcunun ayı, Allah'ın yeryüzündeki cihanın şahıdır. Umarım bana lütuf ve ihsan eylesin bana eylesin. Diye ki bu âcizin hali nicedir, ona mansıp verin hemen gözleri kan akıtmasın artık. Kadı olmaktır muradım ey padişahım, Allah rızası için bana ihsan eyle. Akranım içinde düşkünüm, nice zamandır ve nice zamandır zarardayım. İlmim konusunda imtihan dahi yapılması buyrulsa ben buna uyarım. Eğer bu kitap sultanın rikabına ulaşırsa o zaman bana kapılar açılır. Ey Allah'ım! Habibinin nuru hürmetine bana padişahın lütfunu ve ihsanını nasip eyle. O padişahın ömrünü daim et, düşmanını mahzun et. Düşmanları yerle bir olsun. Benim ahvalimi o padişaha ilham ile bildir, muradımı hasıl eyle, maksuduma eriştir.

Hâtîme-i Kitâb

Sözümüz sonuna erişti, ahvalimiz de nihayete. Kalem yazmaktan yoruldu, kâğıt ikiye büküldü (kitap bitti). Ey Allah'ım o padişahın ödülünü cana rahmet olarak görür bu fakire şefkatini dilerim. Sözü ve kitabı muhtasar eyledim. Gerçi âlemde çok kitap vardır; kendisi uzun, anlaması da eziyettir. Onun için sözü kısalttım. Lafzı az, manayı çok ettim. Bu kitabı bitirdim ve sultanın okuyup haz almasını diledim. Ona bu kitap daima eğlence olsun. Bu hasbihâlîmi sultana arz ederim, bu latif kitabı okudukça ona ağırlık vermemesini dilerim. Dertli Hamd'yi sultan ansın, emelini yerine getirsin. Sözlerim Allah'ın malumudur, yalan değildir. Ey Allah'ım o sultanın ve şehzadesinin ömrünü uzun eyle. O saltanat burcunun aynı sultana bağışla. Onu hazan rüzgârından sakla. Valide sultanın da ömrünü hazan rüzgârına

²⁸ Mevâlî ve mevleviyet kavramı için bk. Fahri Unan, "Mevleviyet", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/mevleviyet> (13.02.2023).

verme. Cümlesini padişaha bağışla. Onun vezirlerinin de ömrünü daim eyle. Her biri saltanat ve adalet üzere dursunlar. Padişahın musahibi (Şemsî Ahmed Paşa) cihanda hiç sıkıntı çekmesin. Yüce kadre sahip cihan güneşidir, saltanat burcunun padişahıdır. Cümle tertip edici, âleme şöhret verici Şemsî Ahmed Paşa'dır. Muradıma ereyim, sultanın devlethanesine gireyim. Allah benim halimi ona ilham eylesin. İlim ehli kişiler ilimleriyle fazıl ve kâmil olalar. İlahi, sözlerimi padişaha makbul eyle, onun ihsanına beni yakın eyle. Hüzünlü gönlümü ferahlat, kuluna muradını erıştır. Kim ki benim sözlerime âmin derse Allah onun cihanda yardımcısı olsun.

Metin *

*Bismillāhi' r-rahmāni' r-rahīm***Mefā'ılün / Mefā'ılün / Fe'ülün**

1b

1. Çü bismillāh ola feth-i kelāmuñ
Müyesser éde Hāḡ cümle merāmuñ
2. Kaçan yād ola evvel ism-i Raḡmān²⁹
Hūdā emr-i 'asiri eyler āsān
3. Raḡīm aḡsa [be]-her dem ibtidāda
Dil-i maḡzūnı ola hem küşāde
4. Dilüñe vird kııl *el-ḡamdülillāh*
Ki *Rabbü'l-ālemīndür* ḡudretullāh
5. Raḡīm ü Rāḡim ü Raḡmān Hāḡ'dur
Kerīm ü Dāyim ü Deyyān Hāḡ'dur
6. Deseñ ger *mālik-i yevm-i dīn*³⁰ ey yār
Olasın ḡavm-i cennet içre sālār
7. Sözüñ *ıyyāke* olsa *na'büdü* hem³¹
Dilüñde ḡalmaya hıç miḡnet ü ḡam
8. Deseñ *ıyyāke* ile *nesta'ın[i]*³²
Hūdā daḡı diye saña *na'ın[i]*³³
9. Şırāḡ-ı müstakīmi ger hidāyet
Dilersen Hāḡ éde saña 'ināyet

* Metindeki problemlı yerlerin okunmasında yardımlarını gördüğüm Dr. Göker İnan'a müteşekkirim.

²⁹ "Hamd, âlemlerin Rabbi, Raḡmān, Raḡīm, hesap ve ceza gününün (ahiret gününün) maliki Allah'a mahsustur. (Allahım!) Yalnız sana ibadet ederiz ve yalnız senden yardım dileriz. Bizi doğru yola, kendilerine nimet verdiklerinin yoluna ilet; gazaba uğrayanlarınkine ve sapıklarınkine deḡil."

³⁰ Vezin gereği "mālik-i yevmī'd-dīn" mālik-i yevm-i dīn" diye okundu.

³¹ Metinde ilk kısım Fatiha sûresinin manzum mealidir. "Yalnız sana ibadet eder..." Fatiha 1/5. âyetten iktibas.

³² "Yalnız senden yardım isteriz." Fatiha 1/5. âyetten iktibas.

³³ "Sana yardım ederiz."

- 10 Şırâṭ sözün ola sözüñ [...] ³⁴
 Huzûr-ı Hâḳ ola pes sarḡa manzar

2a

- 11 Kaçan dilerse *en'ante 'aleyhim* ³⁵
 Hâḳ in'âm eyleye rahmet 'ileyhim
- 12 Sözüñ *ğayri'l* ile *mağzûb* ola çîn ³⁶
 'Aleyhim hem *vele'd-ḡâllîn âmîn* ³⁷

Tevhîd-i Zül-celâl bâ-na't-ı Hâzret-i Resûl 'aleyhi's-selâm

- 13 Hüdâdur evvel ü âḡir cihânda
 Hüdâdur bâṭın u zâhir cihânda
- 14 Şeh oldur ġayrı şehler arḡa bende
 Göñül ver arḡa **Hamdî** tâ ki sen de
- 15 Bulasın dün̄ye vü 'uḡbâ merâmın
 Ki yâd eden anuḡ evvel kelâmın
- 16 Beni 'ıškuḡda şâdıḡ kıl İlâhî
 Ki senden özge yokdur dil livâhı
- 17 Dilerse âḡir imân ile yoldaş
 Dilüme daḡı Qur'an eyle sırdaş
- 18 Hâbîbüñdür Hüdâyâ çün Muḡammed
 Resûl-i Muştafâ Maḡmûd u Aḡmed
- 19 Muḡammeddür cihânda faḡr-ı âdem
 Muḡammeddür daḡı maḡbûb-ı 'âlem
- 20 Muḡammed âb-ı rüyına cihânı
 Yaratduḡ bunca kevn-ile mekânı

2b

³⁴ Mısranın son kelimesi yazmada tahrip olduḡu için okunamamıştır.

³⁵ "Nimet verdiklerinin yoluna..." Fatiha 1/7. âyetten iktibas.

³⁶ "Gazap ettiklerinin yoluna deḡil..." Fatiha 1/7. âyetten iktibas.

³⁷ "Dalalete uğraşmışların yoluna deḡil..." Fatiha 1/7. âyetten iktibas.

- 21 Cihāna gelmedin dünyāyı nūrı
Anuñ tutmuş idi dañı sürürü
- 22 Yaratduñ nūrın evvel anı āñir
Hem esrāruñı kılduñ anda zāhir
- 23 Getürdüñ anı hem āñir zamāna
Bilürdüñ meyli yoğ-idi cihāna
- 24 Cihānuñ gördi hıç yokdur beķası
Anuñ-çün olmadı ol mübtelāsı
- 25 Kaçan dünyāya geldi zāt-ı pāki
Varup secdeye sürdi yüze ħāki
- 26 Dēdi yā Rab baña ümmetüm[i] vēr
O ‘āşī kullaruña şefkatüm vēr
- 27 Seni anlar ki bir bildi beni ħaķ
Mekān olsa aña bāğ-ı İrem ħaķ
- 28 Éderler yā İlāhī gerçi ‘işyān
Velī dērler saña yā Ħayy u Ğufrān
- 29 Bilürler cümle hep ‘iştirānlarını
Dem-ā-dem çekdügi nisyānlarını
- 30 Velikin senden umar cümle ğufrān
Kañında ne-durur bu deñlü ‘iştirān
- 32 Şular kim eyledüñ sen baña ümmet
Dilerüm kılasın anlara raħmet
- 32 Baña şunlar ki ümmet oldı yā Rab
Anuñ cürmin bağışla cümle[yi] hep
- 33 Şefā‘at edici anlara sensin
Ħimāyet kılıcı anlara sensin
- 34 Kuluñdur ħalk-ı ‘ālem yā İlāhī
Kim ola anlaruñ püşt u penāhı
- 35 Esirge derd-mendüñdür ħamusı
Oları yaķmaya ħahruñ ħamusı
- 36 Ħabībünem senüñ ben çün Ħudāyā
Bağışla cümlesini baña Mevlā

- 37 Senüñ kuluñ benüm ümmetlerümdür
Cinäna ileten şefkatlerümdür
- 38 Bizüm-çün gör o Faḥr-ı enbiyâyı
Ḥudāya eyledi bunca du‘âyı
- 39 Gerekdür bize aña ümmet olmaḡ
Yerimüz cennet-i a‘lāda bulmaḡ
- 40 Ḥudāyā sen bizi ümmetden eyle
Anuñ-çün lāyıḡ-ı raḥmetden eyle
- 41 Bilürüz ‘āşiyüz senden ‘ināyet
Nihāyet saña ḡalmıḡdur nihāyet
- 42 Cehennem āteşine bizi yaḡma
Anuñ tavḡını³⁸ boynumuza ḡaḡma

3b

- 43 Ki sensin var eden yoḡdan cihānı
Cehennem içre şalma bunca cānı
- 44 Vēr āḡir demde cümlemüze imān
Ki senüñ yoluña hep vērür[üz] cān
- 45 Mu‘īn ol cümlemüze yā Ḥudāyā
Ki senden özge yoḡdur bize Mevlā

Vaşf-ı Çehār-Yār-ı Güzīn rıḡvān[ullāhi] te‘ālā ‘aleyhim ecma‘īn

- 46 Dilā aşḡāb-ı Āl-i Muḡtafāyı
Demidür aḡasın ol pür-şafāyı
- 47 Ki vācibdür saña anları yād et
Dilüñ maḡzün iken pes sen küşād et
48. O çār aşḡāb-ı erbāb-ı vefā heb
Şanasın çār ‘unşürdan mürekkebe
- 49 Binā-yı dīne anlar urdı³⁹ bünyād
Ḥarābe ḡalbi ḡıldı⁴⁰ anlar ābād

³⁸ Yazmada “tavḡısını” olan ifade, vezin icabı “tavḡını” şeklinde alındı.

³⁹ Yazmada “urdılar” olan ifade, vezin icabı “urdı” şeklinde alındı.

⁴⁰ Yazmada “ḡıldılar” olan ifade, vezin icabı “ḡıldı” şeklinde alındı.

- 50 O yolda vèrdiler baş [ile] cānı
Dağı terk ètdiler cümle cihānı
- 51 Şalāt u dīni ihyā ètdi ol yār
Selām olsun o cümle üzre her bār
- 52 Ki anlar oldu kufli-i dīne miftāh

4a

Hem anlar dav-i cāna oldu mişbāh

Der-vaşf-ı Hāzret-i Ebübekr

- 53 Hıuşūşan çār içinde [o] be-tahkīk
Olupdur Hāzret-i Bübekr⁴¹-i Şiddīk
- 54 Kaçan destine aldı tīg-i şer'î
Elinden baş kırtarmadı zındīk
- 55 Çalışdı rāh-ı şer'a tīg-i haq-la
Hudā kıldı hidāyet aña tevfiq
- 56 İlāhī rahmet-i luţfuyla ānı
Yarlığa kim yoluña vèrdi cānı

Der-vaşf-ı Hāzret-i 'Ömer rađıyallāhu 'anh

- 57 İkinci ol çerāğ-ı nūr-ı mihrāb
'Ömerdür bil sen anı İbn-i Haţţāb
- 58 Halife oldu cāy-ı Aħmed'e hem
Emīr-i mescid ü mihrāb u ebvāb
- 59 Tarīk-i Haq'da icrā etdi şer'î
Dèdiler hem anuñ-çün zeynü'l-aşhāb
- 60 Hudāyā hem-nişini dāyim anuñ
Ola hūr-ıla ğilmānı cinānuñ

Der-vaşf-ı Hāzret-i 'Osmān rađıyallāhu 'anh

4b

- 61 Halifedür üçünci İbn-i 'Affān
O çār aħbābdan Hāzret-i 'Osmān

⁴¹ Yazmada "Ebū" olan ifade, vezin icabı "Bū" şeklinde alındı.

- 62 Odur ehl-i hayānuñ ibtidāsı
Hem anda hatm ol[ın]dı cem‘-i Qur‘ān
- 63 Yolına baş u cān vērdi Hudānuñ
O dağı oldı maḥbūb-ı Raḥmān
- 64 Mekānı ola anuñ dār-ı cennet
Hudāyā luṭf-ıla kıl aña raḥmet

Der-vaşf-ı Ḥazret-i ‘Alī

- 65 ‘Alīdür şīr-i Yezdān-ı dilāver
‘Alīdür ḳālī’ [ü] hem bāb-ı Ḥayber
- 66 Olurdı heybetinden zehreler çāk
Ḳaçan na‘ra ura şevḳ-ile Ḥaydar
- 67 ‘Alīdür ibn-i ‘amm-i Muştafā hem
‘Alīdür sākī-i enhār-ı Kevşer
- 68 Dem-ā-dem ola cennet aña mesken
Ki yolunda vērüpdür cān-ıla ten

Der-vaşf-ı Ḥazret-i Ḥasan [ve] Hüseyin

- 69 İmāmeyn ü hümāmeyn ü sa‘ideyn
Yezīd elinde ḳatlı oldı şehīdeyn

5a

- 70 Dili teşne ḳatıl-i Kerbelānuñ
Hüseyin ile Ḥasan’dur ol ḥasībeyn
- 71 Vērüp başını rāzī vērmediler
Ol ibn-i şīr-i Yezdān ol vezīr[ler]⁴²
- 72 Hemişe teşne cānlarını yā Rab
Şuvar āb-ı cinān-ıla anı heb

Der-vaşf-ı Āl ü Aşḫāb raḍıyallāhu te‘ālā ‘aleyhim ecma‘īn

- 73 Dağı etbā‘ u Āl-i Muştafāyı
Hudāyā yarlığa ol pür-şafāyı
- 74 Olar kim cümle maḳbülün olupdur
Olar kim cān-ıla ḳuluñ olupdur

⁴² Yazmada “vezīrin” olan ifade, kâfiye icabı “vezīrlər” şeklinde alındı.

- 75 Senüñ emrünü icrâ eylediler
Muhammed dînin ihyâ eylediler
- 76 Tapuñuñ ‘aşık-ı şâdıklarıdır
Tarîkat dîninüñ fâyıklarıdır
- 77 Sen eyle anlara yâ Rabb[i] rahmet
Mekân kıl anlara gülzâr-ı cennet
- 78 Beni sen dağı anlar-ıla yâ Rab
Yarığla⁴³ Hağ Muhammed ümmetin hep
- 79 Senüñ ‘aşileründür rahmet eyle
Dili pasileründür şefkat eyle

5b

- 80 Karîn et yâ İlähî rahmetüñe
Bizi sen lâyıq eyle şefkatüñe
- 81 Çü sensin yâ İlähî Kâdir Allâh
Dilümden aduñı giderme her gâh
- 82 Dilümi zikrün ile hem-dem eyle
Dilümi fikrün ile maḥrem eyle

Der-vaşf-ı Pâdişâh-ı İslâm ḥullidet ḫilâfetuhu ve übbide salṭanatuhu

Bâ-münâcât

- 83 Ḥudâyâ başa ‘avnüñi refîk et
Derünum içre ‘ışkum hem haḳîk et
- 84 Deyem aḫvâl-i dîn-i Muştafâyı
Ol erbâb-ı cinâna muḳtedâyı
- 85 Bilürdi ‘âlemün yokdur beḳâsı
Anuñ-çün olmadı ol mübtelâsı
- 86 Şerî‘ât dînini icrâ için ol
Haḳîkat bâbın[i] ihyâ için ol
- 87 Ḥalîfe naşb kıldı pāk-manzar⁴⁴
Ebübekr ‘Ömer [ü] ‘Oşmân u Ḥaydar

⁴³ Yazmada “Yarığla” olan ifade, vezin icabı “Yarığla” şeklinde alındı.

⁴⁴ Mısradaki vezin sorunludur.

- 88 Ola Allāh rāzī cümlesinden
Ola ol şāh rāzī cümlesinden
- 6a
- 89 Édince dünyeden anlar çü rıhlet
Cihān giydi yüzine dürlü şüret
- 90 Dèdi Aḥmed Ḥudāya yā Ḥudāyā
Şerī'at olmayor dünyāda icrā
- 91 Senüñ emrüñi icrā etmeg-içün
Benüm dīnümü ihyā etmeg-içün
- 92 Cihāna eylegil bir pādişāhı
Ki sensin pādişāhlar pādişāhı
- 93 Ala destine tīg-i şer'î tā ol
Bula her dileyen maqşūduña yol
- 94 Anuñ emrine rām ola kamu heb
Anuñ hükmini maqbül eyle yā Rab
- 95 Ola rüy-ı zemīne tā ki sulṭān
Ola ḥalk-ı cihān hükmine fermān
- 96 Ki tā ḥaḳ bāṭıl olmaya cihānda
Ola sulṭān ol ḥalk aña bende
- 97 Diledi çünki Ḥaḳ'dan ol murādı
Ki ḳala āḫirinde eyü adı
- 98 O kim vèrdi Ḥudā bil kimdür anı
Diyeyim saña ol şāh-ı cihānı
- 99 Odur cān-ıla diñle zıll-ı Yezdān
Cihāna şāh kıldı anı Sübhān
- 6b
- 100 O şehdür bu kamu ḥalk aña bende
Benüm ḥāk-i rehinde pā-fikende
- 101 O nesl-i gāziyān-ı Āl-i 'Osmān
Ki ya'nī ḥazret-i Sulṭān Murād Ḥān
- 102 Odur şeh cümleten rüy-ı zemīne
Anuñ bed-ḥvāhınuñ rüyı zemīne

- 103 Odur ‘ādil odur ġāzī şehinşāh
Hemīşe hādi ola aña Allāh
- 104 Tıttupdur yer yüzini ‘adl ü dādı
‘Adālet birle anuñ eyü adı
- 105 Muḡammed dīnini ibkā eden ol
Ḥaḡıḡat ḡükmini icrā eden ol
- 106 Aḡupdur rāh-ı şer‘i tıġ-i Ḥaḡ-la
Ḥaḡālardan anı yā Rabb[i] şaḡla
- 107 Ki tıġ-i şer‘-ile ḡalışdı ol şāh
Boyun tıttı aña hep bende vü şāh
- 108 O heft iḡlīme oldı ḡünki sultān
Ḳılıçından ‘adūnuñ baġrı giryān
- 109 Şalalar şark u ġarba tıġ-i şer‘i
Ola ḡaḡ-ı cihān ḡükmine mer‘i
- 110 Ḳılıcın dāyim üstün eyle Mevlā
Zafer bulmaya aña tā ki a‘dā

7a

- 111 ‘Adūsı pāy-i māl olsun hemīşe
‘Adūsı derde dāl olsun hemīşe
- 112 Ḳü oldur baḡr u berrün pādīşāhı
Aña ‘avnün mu‘in ét yā İlāhı

Ġazel

Fā‘ilātün / Fā‘ilātün / Fā‘ilātün / Fā‘ilün

1. Devr-i ‘adlinde o şāhun her dil-i maḡzün şād
Ġālib olup nerd-i miḡnetde bu dil buldı küşād
2. Aġlamazsa yeridür şimdengerü bu dīde ḡan
Kim serir-i salḡanat üzre-durur Sultān Murād
3. Destine alduḡda ol tıġ-i ġazāyı ḡahr-ıla
Cümle a‘dāsı boyun vėrdi vü ḡıldı inḡiyād
4. Zıll-ı Ḥaḡ’dur sāyesinde bu cihān āsüdedür
Bu kelāmum pes ḡaḡıḡatdür gerekdür i‘timād

7b

5. **Ḥamdī** devrinde o şāhuñ sen de bir adıyla kim
Çün kıla derler kişinüñ aḫirinde eyü ad

Meşnevī

Mefā‘ılün / Mefā‘ılün / Fe‘ülün

- 113 Oқudum çün ğazel ḥaққında anuñ
Ēdüp medḥini ol şāh-ı cihānuñ
- 114 Dürüĝ etmem ḥaқıkatdür kelāmum
Dilerem yād ola yanında nāmum
- 115 Beni yā Rab mediḥinden ayurma
Libās-ı ğayrı egnüme gi[yi]rme
- 116 Ki dā‘iyem anuñ cān u dilden
Pes andan ğayrı gelmez baḫa elden
- 117 Du‘āmı kabül ét yā İlähī
Muқīm ét taḫtında ol pādişāhu

Der-vaşf-ı Şehzāde-i civān-baḫt-ı Pādişāh-ı İslām

- 118 Ḥudāyā zāt-ı pākini ḥaḫardan
Ġubār-ı rāḫını şaқla nazardan
- 119 Ki oldur ğāzī vü ‘ādil şehinşāḫ
Hemīşe reh-nümā ol arḫa Allāḫ
- 120 Oқınsun ḫuḫbesi şarḫa vü ğarba
Yürüsün sikkesi bu‘d [ile] ḫurba
- 121 Mışır sultānı anuñ bendesidür
Ne bende cān-ıla efgendesidür
- 122 Ne iқlīme şalarsa bir ḫulını
Açar rāḫ-ı murāda ol yolını
- 123 İşāret eylese ger bir faḫīre
Emīr eyler ol anı niçe yere
- 124 Kıızılbaş u yaşılbaş u keḫebaş
Reh-i tiĝına anuñ vērdiler baş
- 125 Murādı üzre dönsün işbu gerdün
Ola bed-ḫvāḫınuñ ḫāli digeḫ-gün

- 126 Cihān gülzārıdur ol goncesini
Bağışla yā Rab ol eglencesini
- 127 Şadef dūr dānesini yā Hūdāyā
Bu hakkāk-i elemden şakla Mevlā
- 128 Nihāl-i serv-dü[rü]r şāhıdur ol şāh
Anuḡ ‘ömrini efzūn eyle her gāh
- 129 O tāze kāmetin bād-ı hazāndan
Nigehbān ol İlāhī in ü āndan
- 130 Cihān halkı anuḡ üftādesidür
Bu medḡ etdügümüz şehzādesidür

8b

- 131 Civān-baht-ı cihān şāh ol civānı
Aḡa kıl rüz-ı ‘ömr-i cāvidānī
- 132 Bağışla yā İlāhī anı aḡa
Yaraşur luḡf édesin aḡa saḡa
- 133 Hāzān-ı bāddan ol tāze nihāli
Sen ét bāḡ-ı cihān içinde ḡālī
- 134 Özinde bir şadef yek-dānesidür
Bu ‘aşr-ı salḡanat merdānesidür
- 135 Aḡa daḡı nigehbān ol İlāhī
Bağışla cümleye ol pādişāhı
- 136 Cihānda ḡükm-i şāhī eyle her bār
Hūdāyā ‘avnüñi eyle aḡa yār
- 137 Murādı üzre ola her murādı
Cihān ḡurduḡça ḡura eyü adı
- 138 Beni kıl ḡalbine yā Rabb[i] ilhām
Ki dil çekmeye artuḡ derd ü ālām
- 139 Ola ben bendenüñ ḡāline nāzır
Sözümüz bu-durur evvel ü āḡır

Sebeb-i Te’lif-i Kitāb

- 140 Gel imdi ibtidā eyle kitāba
Gerekdür başlayasın fetḡ-i bāba

9a

- 141 Elüme şevk-ıla aldum çü hāme
Diledüm ki yazam bir *Pend-nāme*
- 142 Oқuna ehl-i ‘ışk içre kitābum
Biline nicedür işbu hıfābum
- 143 Beyān edem bu aḥvāl-i cihānı
Ki neyler āḥir ol pīr ü civānı
- 144 Hūdā ḥalq eyledi bu ins ü cānı
Velī ol cümleñüñ aḥvāl[i] fānı
- 145 Bilürler gerçi bu ‘ālem fenāsın
Anuñ-çün red ederler mübtelāsın
- 146 Cihānda var-durur niçe memālik
Hūdādan ğayrı yokdur aña mālīk
- 147 Velī ol memleket içinde insān
Şanasın bir kınāre içre ḥayvān
- 148 Gezerler⁴⁵ cümle yerler ü içerler
Қonarlar gece vü gündüz göçerler
- 149 Ērişür kimisi maṭlablarına
Kimisi derd-ile ḳalır yerine
- 150 Biri biriyle ğāhī cenk ederler
Gehī bir birine ḥoş-reng ederler
- 151 Kiminüñ mañşıb-ı ‘ālī-mekānı
Kiminüñ muṣṭaribdür tende cānı

9b

- 152 Kimine cāy-ı ‘ālī oldı menzil
Kimine seng-i bālīn bister-i kil
- 153 Ēder zevḳ ü şafāyı ba‘zı ādem
Sürer derd ü ğamıyla kimisi dem
- 154 Kimisi ‘işret ü ‘ayş eyler anuñ
Қılır zevḳ ü şafāsını cihānuñ

⁴⁵ Vezin gereği “gezerler bir” ifadesindeki “bir” kelimesi metne dāhil edilmemiştir.

- 155 Kimisi bendedür kimisi vālī
Cihānuñ böyledür bu cümle hālī
- 156 Kimi şeh kimisi anuñ gedādur
Kimise afşar u kim ağniyādur
- 157 Kimisi ‘āqıl anuñ kimi mecnūn
Kimisi şād u hāndān kimi maḥzūn
- 158 Kimisi ‘ālim anuñ kimi cāhil
Kiminūñ sözler[i] ḥaḫ kimi bātıl
- 159 Kimi ma‘şūk u kimisi [de] ‘āşık
Degüldür biri birine muvāfıḫ
- 160 Sever maḥbūbe kimi kimi maḥbūb
Kimi maḥlūbe ḫālib kimi maḥlūb
- 161 Kimi ağlar kimisi şād u hāndān
Kiminūñ maḥş-ıla bağı [da] giryān
- 162 Kimisi ‘āşık-ı dīdār-ı Ḥaḫ’dur
Veliyullāh dēr-iseñ aña ḥaḫdur

10a

Fe‘ilātün/Mefā‘ilün/Fe‘ilün

- 163 Bāğ-ı dehr içre şāhdur çün gül
Bende-i ḥayr-ḥvāhdur bülbül
- 164 Nergis ü lāle vü ḫaranfüller
Çeşm-i cādū vü şaçı sünbüller
- 165 İçlerinde benefşedür çāker
Meskenet birle gerdenini eger
- 166 Tuğ-ı şāhī o cümleye serdār
Lāle cünd-i bahāra sancaḫdār
- 167 Bezm-i gülzāra geldi bāķiler
Ḳadeh-i zer yürüttdi sākiler
- 168 Vardur ‘ar‘ar u semen-būlar
Ḥttddi dūnyā yüzini şeb-būlar
- 169 Serv-i ra‘nā ki ḫāmeti bālā
Gör ne ḫalk ḫtdi dūnyede Mevlā

- 170 Êtdüm ben o cümleyi i'läm
Pes ne hâcetünji ola şavl-i kelâm
- 171 Böyledür böyle bil çü hâl-i bahâr
Bulur ammâ hazân âhir-i kâr

Şıfat-ı Hazân

- 172 Ger hazânı edersen istifsâr
Bozılır erse reng-i rüy-ı bahâr

10b

- 173 Bâğ-ı dehr içre erse bād-ı hazân
Hâne-i gülşeni kıılır vîrân
- 174 Êrse eyyâm-ı berd gülşene ger
Şan erişür hayâta mevt haber
- 175 Her şükûfe olur perîşân-hâl
Cümlesi hâkiyle olur pâ-mâl
- 176 Êricek bir kişiye mevt haberi
Şarardur beñzi fehm eder zararı
- 177 Fi'l-meşel 'ömr gibidür gülşen
Şād olur kaçan ola sağ u esen
- 178 Ecelidür anuñ hazân bādı
Êrişse eyler harâb âbādı
- 179 Dökülür her varak ağaçlardan
Hiç kalmaz eşer çiçeklerden
- 180 Yâhud ol düzddür ki yolda şurur
Gelenüñ gidenüñ yolını urur
- 181 Şoyar eşyâyı mâlı gâret eder
Niçe dürlü aña haķâret eder
- 182 Böyledür fi'l-meşel çü bād-ı hazân
Şoyup eşcârı çün kıılır 'uryân
- 183 'Asker-i berd-ile gelüp bâğî
Târumâr eder ol nite bâğî

11a

- 184 Böyledür hâl-i gerdiş-i devrân
Bulamaz hiç kimesne andan emân
- 185 Bulmasun bu bahâr-ı ‘ömr-i hazân
Cümle mü’minler-ile nice zamân
- 186 Etmeyelüm cihânda âh diñle
‘Ömrümüz aşlını vërme ye

Der-vaşf-ı ‘âşıkân-ı güzeştegân

Mefâ‘îlün / Mefâ‘îlün / Fe‘ülün

- 187 Çün bildük bunca mañlûkı ne kim var
Bize ‘ışk ola şimdengerü pes kâr
- 188 Nicedür diyem aḥvâlini ‘ışkuñ
Bilesin var ise ḳalbünñde şıdḳuñ
- 189 Cihânda aña nedür ‘ışk-ı pâki
Göñül anuñ çü olupdur helâki
- 190 Odur ‘ışk kim süre bir pâk rüyı
Mu‘aṭṭar ḳıla cânı zülf büyü
- 191 Ola ‘âşık anuñ ḥükmüne fermân
Dilerse vère cânı aña ḳurbân
- 192 Anuñ emrine ḳıla imtişâli
Eşiginden gidüp olmaya ḥâlî
- 193 Tuta tîğ-i ğam-ı ‘ışkına gerdân
Yolına vère her dem baş-ıla cân
- 11b
- 194 Sevüp Leylâ’yı Ḳays oldı çü Mecnûn
Anuñ ‘ışkıyla ḥâlîdür diger-gün
- 195 Ğam-ı Şirîn-ile gör n’oldı Ferhâd
Şonunda ḳodı ‘ışkıyla eyü ad
- 196 Görince Yûsuf-ı ḥüsni Züleyḥâ
Cihânda oldı ol derd-ile rüsvâ

- 197 Ol maḥbûbe⁴⁶ aḡa maḥbûb-ı Yûsuf
 atında cānıyla merġûb-ı Yûsuf
- 198 Ğam-ı Yûsuf-la Yaûb oldu nā-bîn
 Nie yıl görmedi d nyāyı ta'yîn
- 199 Gedā-yı m btelā-yı Őāh-ı h bān
 Başı g y-ı belāda oldu evgān
- 200 G l-i aḡmer ki 'āŐık aḡa b lb l
 Aḡa 'āŐık olursa y rid r g l
- 201 G re pervāneyi bir Őem'ı cānuŐ
 Yanar nār-ı ġam-ı hecr-ile ānuŐ
- 202 Bu c mle 'āŐık oldu 'ıŐ-ı yāre
 Vel  bulmadılar derdine āre
- 203 Kimi maḥb be sevdi kimi maḥb b
 Kimi maḥl be ālib kimi maḥl b
- 204 Kimi Őem'   kimi g l sevdi anuş
 Vefāsın bulamadılar bu cihānuŐ

12a

- 205 Birisi  rmedi vaşl-ı nigāre
 ar n oldu fiġān u āh u zāre
- 206 Cihānda 'āŐıka maḥb b-ı Hā'dur
 Cihānda ādeme maḥl b-ı Hā'dur
- 207 Seve bir kimse ger Bār  H dāyı
 Bulur derd-i diline ol devāyı

Dil-i d vāne vāı'ada bir maḥb ba d Ő ve cām-ı 'ıŐıyla serḡoŐ olduġudur

- 208 Gezerd m bu cihān iinde ben zār
 ılurdum 'ıŐ-ı yāri kend me kār
- 209  derd m seyr bu devr-i zamānı
 Biley m d y  aḡvāl-i cihānı
- 210 atı efz n olup bu bār-ı miḡnet
 G z mi aldı bir g n h vāb-ı ġaflet

⁴⁶ Vezin gereġi "Ol maḥb be", "O maḥb be" diye okundu.

- 211 Éderken ‘âlem-i rû’yâda seyrân
Gezerken ben ğubâr-âlûd-ı ħayrân
- 212 Gözüm düş oldu bir serv-i revâna
Yüzi gül lebleri mül bir civâna
- 213 Nihâl-i kıamet-i bir serv-i ra’nâ
Şanasın bâĝ-ı cennet içre Tübâ

12b

- 214 Lebi la’l ü dehânı ğonce-i gül
Dil-i âşüfte oldu aña bülbül
- 215 Gözi nergis yanaĝı dürd ü ra’nâ
Hilâl-ebürü cebîni mâh-ı ğarrâ
- 216 Gelüp mülk-i dile hüküm etdi ‘ışkı
Derünümde muĥakkaĥ oldu şıdđı
- 217 Tutup ‘ışkı anuı cânda kıarârı
Elümden aldı şabr u ihtiyârı
- 218 Düşüp baır-ı ğam-ı ‘ışkına anuı
Unıtdum zevkıni cümle cihânuı
- 219 Niçe dem ‘âşık oldum ol civâna
Geçince tır-i hecri tâ ki câna
- 220 Be-ĝâyet kâr edince ‘ışkı câna
Varup yanına ol şûĥ-ı cihâna
- 221 Dédüm ey ĥüsniyle mümtâz-ı ‘âlem
Beni nâr-ı ğamuııla yakma her dem
- 222 Çü düşdüüm ıztırâr-ı ‘ışkıııa ben
Gerekdür raĥm edesin baııa tâ sen
- 223 Cefâ vü cevre uran olmadı mı
Ĝam-ı hicrâna pâııân olmadı mı
- 224 Niçe bir püte-i ğamda olsam kıâl
Koma luııf eyle ayakda elüm al

13a

- 225 Daııı geldi mi eıııâm-ı vuşlat
Nihâııet bulmadı mı rüz-ı fıırkıat

- 226 Çü sensin zülf-i Leylî la'l-i Şîrîn
Gözümü ağlamakdan kıлма nâ-bîn
- 227 Benüm Mecnûn u Ferhâduş senüñ bil
Beni ağlatma eşk-i çeşümü sil
- 228 Kuluñam ben senüñ sensin efendüm
Benüm rûh-ı revânum dil-pesendüm
- 229 Kılâsın ben gedâya tâ ki ihşân
Édesin bu dil-i mecrûha dermân
- 230 Vefâlar édesin ben derd-mende
Faķır ü dil-ħaķır ü pest-mende
- 231 Beni derd-ile sergerdân édersin
Niçe bir vâlih ü ħayrân édersin
- 232 Gül-i ruĥsârûña bu dil-hezârı
Olup 'âşık kıılır âh-ile zârı
- 233 Gedâyam ben ğam-ı 'ıŝkuñla sen şâh
Saña olsa ne var bu dil nazar-ĝâh
- 234 Beni rüsvâ-yı 'âlem etdi 'ıŝkuñ
Beni menfûr-ı 'âdem etdi 'ıŝkuñ
- 235 Vefâlar demidür ihşân édesin
Cefâ 'askerlerin tâlân édesin
- 13b
- 236 Cihânda adıyla sen de fülânsın
Bugün ħüsniyle maĥbûb-ı zamânsın
- 237 Bu deñlü eyledüm aña niyâzı
Ki az etdi baña ol ŝîve nâzı
- 238 Tazarru' eyledüm şol deñlü aña
Murâdum bu ki ol raĥm éde baña
- 239 Çü gördüm luĥfıyla sözümi diñler
Oķurdum bir ĝazel yanında ezber

Ĝazel

Fe'ilâtün (Fâ'ilâtün) / Fe'ilâtün / Fe'ilâtün / Fe'ilün

1. Derd-i 'ıŝkuñla ħarâb oldı dil-i vîrânum
Beni ağlatma meded cevrüñ-ile sulţânüm

2. Demmi vardur ki ğam-ı hecrünle dīdelertüm
Acıyup ağlatmadan dökmeğe bir dem ғанum
3. Derd-i hicrāna meded sevdüğüm inşāf oldu
Rağm kıl çekmeğe tā cevır ü cefāsı cānum
4. Bülbül-i dil niçe bir hasretiyle zār olsun
Merhamet vaқti-durur aға gül-i handānum
5. **Ħamdī'**nün gözi yaşı seyl-i revān oldu şehā
Anı ağlatma gel ey pādīşāh-ı devrānum

Meşnevī

Fe'īlātün/Mefā'īlün/Fe'īlün

14a

- 240 Oқıyınca yanında bu ğazeli
N'eyledüm diñle imdi ol güzeli
- 241 Cān-ıla diñle nice āvāzum
İşidince bu deñlü āĝāzum
- 242 Diñleyince sözümü etdi su'āl
Dēdi ey derd-i 'ıřķum-ile hilāl
- 243 Ne-durur baға bunca feryāduğ
Bu ғarıķuғda kimdür üstāduğ
- 244 Dēdüm ey ħüsn-ile kemāl bulan
Bu elif қāmetümi dāl қılan
- 245 Yine 'ıřķuғ-durur baға üstād
Қıldı řirīn lebüğ beni Ferhād
- 246 Leylī zülfüğ görünce ben meftün
Olmışam derd-i hecr-ile mecnün
- 247 Gūş ēdince bu sözlerüm ol yār
Baға rağm eylemegi eyledi kār
- 248 Dēdi ey pūte-i ğamuğ қāli
Ne iki derd-ile dilüğ ħālī
- 249 Rūz-ı fürkat yetiřdi pāyāna
Başlayan saға yine dermāna

- 250 Seni yanumda ğam-güsâr eğeyim
Seni kendü özüme yâr eğeyim
- 14b
- 251 Ğayrılar ile etmeyin şöhet
Seni cânımla eyleyin vuşlat
- 252 Derd-i hicrân erişdi ğâyetine
Ĥasret ü fûrkat u nihâyetine
- 253 Gel senünle sürür u zevk eğelüm
Bâĝ u râĝ içre seyr için gidelüm
- 254 Seni zevk ü şafâya irgüreyüm
Vuşlat ile vefâya irgüreyüm
- 255 ‘Ayš u işret senünle eyleyelüm
Zevk ü şöhet senünle eyleyelüm
- 256 Vêr bu gülzâr-ı ĥüsnimün ğülini
Bile ol daĥı tâ ki bülbülini
- 257 Vaşl olayın senünle niçe zamân
Ola tâ ten ten-ile cân-ıla cân
- 258 Ĥâşılı eyledi şu deĝlü vefâ
Ĥalması aramızda ĥiç cefâ
- 259 Diledüğüm murâduma êrdüm
Niçe dem zevk ile şafâ sürdüm
- 260 Benden ol yâr olmadı ĥiç dūr
Ĥılmadı derdiyle beni mehcür
- 261 Vuşlatı bâĝına anuĝ girdüm
İstedüğüm ĝibi ğülin dêrdüm
- 15a
- 262 Êtdüm anuĝla ‘ayş ile işret
Eyledüm niçe zevk ile şöhet
- 263 Baĝa teslîm eyledi özümü
Öpdüm anuĝ elin ü yüzünü
- 264 Mâ-ĥaşal ol nigâr-ı lâle-‘izâr
Nêrd-i miĥnetde êtmedi beni zâr

H'vābdan çeşm-i bīdār olup vākı'asında olan maḥbūb-i pūr-şafā anuḡla olan vefā vü cefādan bir eşer bulmayup felek-i bī-ḡarār u bed-kāra ḡiṡāb ve niçe dürlü 'itāb ēdüp anda hīç bir cevāb gelmedügidür.

265 Pīre-zendür bu çarḡ-ı merdüm-ḡor
Vuşlat-ı cāndan eyler ādeme dūr

266 Menzil-i ḡvāb çü érdi pāyāna
Bu felek başladı çü hicrāna

267 Ṫob-ı zerrīn-ile cünd-i şubḡ hemān
'Asker-i şāmı eyledi tālān

268 Uyanup çünki ṡurdum uyḡudan
Hīç eşer yok o çeşm-i cādūdan

15b

269 Gözüm açdum fiḡān u āḡ ētdüm
Şaḡ u şola dönüp nigāḡ ētdüm

270 Bulmadum hīç eşer vākı'adan
Almadum hīç ḡaber vākı'adan

271 Bunca cevr ü cefā şafā vü vefā
Oldı bu dehr-i dūn içinde hebā

272 Zāhir olmadı baḡa ol bāṡın
Bilmedüm n'ēdügini ḡālātın

273 Çün felekden bu ḡāli görđi gözüm
Cānib-i Ḥaḡḡ'a ṡutdum anda yüzüm

274 Gözlerümden aḡınca yaş-ıla ḡan
Felege eyledüm ḡiṡāb hemān

275 Dēdüm ey bī-vefā felek saḡa
N'eyledüm eyledi bu cevri baḡa

276 Saḡa n'ētdüm cihānda ey gerdün
Beni sen böyle eyledüḡ maḡbūn

277 Senden ummaz-idüm bu bed-kārı
Aḡladıduḡ cihānda ben zārı

278 Ne imişsin sen ey ḡaḡıḡati yok
Dünyede her ki maḡabbeti yok

279 Başa sen eyledüñ fiğān kārüm
Çarha çıkardı āh-ile zārüm

16a

- 280 Kānı ol meh-cebīn ü lāle-‘izār
Bāğ-ı dehr içre ol gül-i bī-hār
- 281 Yok-durur sende aḡladum çü vefā
Başa etdüñ cihānda bunca cefā
- 282 Eyledüm niçe kez hiṭāb aḡa
Gelmedi zerrece cevāb başa
- 283 Bildüm imdi bu dünyedür fānī
Aḡladum cümle ḡāl-i devrānı
- 284 Bulmadum çünki ‘ışkuñ āşārın
Yeñe vērdi bu ḡāşılun varın
- 285 Aḡladum yoğ-imiş o ‘ışkda beḡā
Bunca a‘mālüm eyledi ki hebā
- 286 ‘Āşık oldur ki anda ola eşer
Nereden dilerse vère ḡaber
- 287 ‘Işk oldur ki anda ola beḡā
Süre tā anuḡla zevḡ ü şafā
- 288 Ola şol dilde ‘ışk-ı pāk eger
Kılmaya cümle ‘ālem aḡa zarar
- 289 Bu mecāzīye dil vèren ‘āşık
Rāh-ı ‘ışk içre olmaz şādık
- 290 ‘Işk kim ger mecāzī olsa hemān
Işşı etmez kılur o belki ziyān

16b

291 Yā İlāhi be-ḡaḡk-ı nūr-ı ḡabīb
Başa ‘ışk-ı ḡaḡkī eyle naşīb

Der-beyān-ı ‘ışk-ı ḡaḡkī

- 292 Aḡla ‘ışk-ı ḡaḡkātün ḡālīn
Bilesin tā ki anuḡ aḡvālin
- 293 Muşakḡaş ola ḡalbün içre senünḡ
Bir ola zikri ile her suḡhanuḡ

- 294 Sevesin 'ışk-ı pāk-ile bir yār
Sen aña 'aşık ol saña dildār
- 295 Düşesin nār-ı 'ışkına anuñ
Vèresin yoluña ten ü cānun
- 296 Püte-i 'ışkı içre kāl olasin
Bār-ı hicrān ile dāl olasin
- 297 'ışk-ı pākiyle aña dil vèresin
Dār-ı huld içre tā ki sen giresin
- 298 Bulasin cisme cānı 'ışkı ile
Bilesin sen de anı 'ışkı ile
- 299 Gönlüñi bend-i 'ışk-ile bağla
Nār-ı hecri ile dilüñ dāğla
- 300 Ola ma'ŝūk o sen aña 'aŝık
Rāh-ı 'ıŝkında olasin ŝādık
- 17a
- 301 Kıla cümle murāduñı hāşıl
Olasın tā ki vaşlına vāşıl
- 302 İki 'ālemde ol-durur maqŝūd
O-durur Bākī Hālīk u Ma'būd
- 303 'ışk anuñdur aña gerek 'aşık
Olasın tā ki dünyede ŝādık
- 304 İmdi sevmek gerek Hudāyı kişi
İşlemek gerek emri ile işi
- 305 Ğayrınuñ 'ışkı bir taşavvur-ı hıvāb
Ne ola dīde olıcak per-tāb
- 306 Vākı'adur cihānda sāyir-i 'ışk
Vākı'adur cihānda zāhir-i 'ışk
- 307 Hıvābda kişi niçe gence érer
Niçe dürlü belādur nice érer
- 308 Böyledür hāl-i 'ālemi her ān
Velī kılmaz birisi aŝşı ziyān
- 309 Belki hayvān dañı görür anı
Ki olur vākı'an nefsānī

- 310 Bildük 'ışk-ı mecāzī zāhirdür
Her kişi belki aña qādirdür
- 311 'Işk kim 'ışk-ı pāk-i Mevlā'dur
Ṭālib olmaq pes ana evlādur
- 17b
- 312 Cān-ıla olasın aña rāğīb
Ola maṭlūb o sen aña ṭālib
- 313 Dil vēr 'ışkına ol şehüñ dāyim
Olmayasın şoñında tā nādım
- 314 Bu mecāzī 'ışkımız yā Rab
Cümle tebdīl kıl ḥaḳīkate heb
- 315 Çünki 'ışk-ı ḥaḳīkatdür mergüb
Anı yā Rab bize kıl maṭlūb
- 316 Bizi andan cihānda ayurma
Raḥmetünñden cinānda ayurma
- 317 Cümle mü'minler-ile yā Rabbī
'Işkuñı eyle cümleñün kārı
- 318 Bulalar 'ışk-ı pākiyle kemāl
Dillerinden gide çü fi'l-i zılāl
- 319 Raḥmet ü luṭfuñ-ile yā Mevlā
Rūzī kıl bize cennet-i a'lā
- 320 Bir bölük 'aşı-i kīne-kāruz
Nefs-i emmāreye giriftāruz
- 321 Yoq-durur bizde tā bu deñlü mecāl
Ki ele gire maṭlab-ı a'māl
- 322 'Avnüñi cümlemüze kıl hem-rāh
Yoq-durur senden özge çün Allāh
- 18a
- 323 Cümlemize naşīb ét imānı
Bize anuñla ele ihsānı
- Hikāyet**
- 324 Var idi bir za'if ü bī-dermān
Ḳāmeti tūr-i 'ışka oldı kemān

- 325 Gezer iken cihānda āvāre
‘Aşık oldu meger o bî-çāre
- 326 Gördi bir tāze rüy-ı maḥbūbı
Kendünüñ kıldı anı maḥlūbı
- 327 ‘Aşık oldu görince anı hemān
Vērür idi yolına baş-[i]la cān
- 328 Sevdi ‘ışkıyla çün o dildārı
Eyler-idi fiğān-ıla zārī
- 329 Niçe yıl ‘aşık oldu ol şāha
Burc-ı ḥüsn içre ol yüzi māha
- 330 Vuşlatın eyleyüp ümīd ü recā
Her dem eyler idi Ḥudāya du‘ā
- 331 Sevdügi aḡa eyler idi cefā
Kılmaz idi o derdmende vefā
- 332 Bulmaz idi vaşlına imkān
Eylemez idi derdine dermān
- 18b
- 333 Dāyimā cevri éderdi aḡa o yār
Ağladurdu o ‘aşığı her bār
- 334 Tır-i cevri geçince cānına
Vardı sevdüginüñ o yanına
- 335 Dēdi ey ḥüsniyle olan meşhūr
Beni luḡfuñla eylegil mesrūr
- 336 Vaşluña lāyık eyle ben zārı
Çünkü ol-dem ḡamuñ giriftārı
- 337 Niçe bir inleyeyin ağlayayın
Nār-ı hecr-ile baḡrı taḡlayayın
- 338 Beni hecrüñ helāk éder bir gün
Meskenüm daḡı ḡāk éder bir gün
- 339 Luḡf édüp baḡa eyle iḡsānı
Vermeyin tā ki derd-ile cānı
- 340 Çü bu derlü aḡa niyāz étđi
Ol da geh şīve ḡāh nāz étđi

- 341 Mā-ḥaşal érdi vaşlına anuḡ
Buldı zevḡ ü şafâsını cânuḡ
- 342 ‘Ayš u ‘işret éderdi anuḡla
Zevḡ ü şoḡbet kılırdı anuḡla
- 343 ‘Aksine döndi ‘âkıbet devrân
Ḥâne-i ‘işretin kılıp vîrân
- 19a
- 344 Fürkate kıldı anı erzânî
‘Aksine oldu luḡ u iḥsânı
- 345 Maraz-ı mevt érişdi ol yâre
Diñle n’oldı o ‘âşık-ı zâre
- 346 Êrişüp nâgehân aña ecel
Hep hebâ oldu bunca ṭül emel
- 347 Çünki ayrıldı yâr-ı cânından
Gitdi nâmı anuḡ dehânından
- 348 Ğam-ı Şîrîn-ile nite Mecnûn
Oldı andan daḡı beter maḡbûn
- 349 Niçe dem gezdi vâlih ü ḡayrân
Bulmadı hîç eşer ne nâm u nişân
- 350 Bir gün ol derd-mend-i bî-çâre
Gezer-iken cihânda âvâre
- 351 Êrdi sem‘ine bir nidâ anda
Ne gezersin dedı bu yabanda
- 352 Şûret oldu ise gözünġden dūr
Eylegil sen de sîretünġ ma‘mūr
- 353 Ṭâlib olma yûri bu ṭül-i âmâl
Hîç zâhir degül ḡayâl-i muḡâl
- 354 Olma şûret-perest sen zinhâr
Olasın tâ cihânda ber-ḡûrdâr
- 19b
- 355 Sürer mi Ḥakk’a ‘ışık-ıla yüzünġi
Cây-ı ‘âlîde göresin özünġi

- 356 Cān-ıla ‘āşık ol sen Allāh’a
 Țālib ol ‘ışk-ıla o dergāha
- 357 Gūş édince bu sözi anda hemān
 Rāh-ı Hāḡḡ’a o demde oldı revān
- 358 Bildi bu ‘ālemüñ fenāsını ol
 Țālib oldı bula beḡāsını ol
- 359 Bāb-ı Hāḡḡ’a édince ol hizmet
 Aña keşf oldı ‘ilm-ile hikmet
- 360 Vāşıl oldı Hudāya ol ‘āşık
 Kendüyi kıldı rahmete lāyık

Mev‘ıza

- 361 ‘Ākil iseñ bu kışşayı gūş ét
 Cām-ı ‘ışkıyla nefsi serḡoş ét
- 362 Bulasın tā makāmın ol yérüñ
 Hāyra olursa cümle tedbīrüñ
- 363 ‘Işk-ı Hāḡḡ’ı dile kılup ilhām
 Olasın Şems gibi ‘ālī maḡām
- 364 Hāḡ imiş bildüñ ‘ışkı ‘ālemde
 Nesne olmaz imiş bu ādemde

20a

- 365 İmdi dīdār-ı Hāḡḡ’a Țālib iseñ
 Cān u başıyla aña rāḡīb iseñ
- 366 Kıl taşavvur o pīrüñ a‘mālin
 Bilesin tā ki anuñ aḡvālin

Hāsb-i Hāl

- 367 Anlayup hāl-i çārḡ-ı gerdünü
 Bildün ise o himmet-i dünü
- 368 İşid imdi ne oldı sen baña kār
 Çünki yoḡ-iken eyledi Hāḡ [kār]
- 369 Oḡımaḡ oldı baña endīšem
 Ma‘rifet oldı her zamān pīšem
- 370 Niçe yıl oḡudum Kelām-ı ḡadīm
 Baña bir pīr eyledi ta‘līm

- 371 Müste'idliğe ben olup lāyık
Oldum akrānum içre ben fāyık
- 372 Niçe yıl 'ilme eyledüm hizmet
Çekdüm eyyām-ı vuşlat u fūrkat
- 373 Çü erişdi mevālīye menzil
Buldı qadr u qarārını bu dil
- 374 Bekleyüp yanını o monlānuş
Gör ne kıldı qazāsı Mevlānuş
- 20b
- 375 Mevt erişdi vücūdına anuş
Etdi teslīm varını cānuş
- 376 Değişüp dünyesini ol 'ālim
Oldı etdüğü işlere nādım
- 377 Vāşıl oldı Hudāsına ol şāh
Raḥmet etsün aḡa te'ālallāh
- 378 Fuqārası mülāzım oldı anuş
Luṭf u 'avni ile çü Mevlānuş
- 379 İçlerinde bu efkar-ı insān
Şonra gelmiş idüm oraya hemān
- 380 Êtmediler beni aşlından⁴⁷
Bulmadum hiç ḡayr delīlinden
- 381 Çün 'umūmindan olmuşam anuş
N'eyleyem emri böyle Mevlānuş
- 382 Faqr u fāqa çü geçti cān u dile
Eyledüm niçe dem fiḡān diḡle
- 383 Cümlesi ber-murād ben nāşād
Dil-i maḡzūnam olmadı hiç şād
- 384 Velī bende mülāzım olmuş idüm
Rāh-ı maḡşūda yolu bulmuş idüm
- 385 Altı yıldur mülāzım olalı ben
Nesne gelmez nic'edeyin elden

⁴⁷ Vezinde problem var.

21a

- 386 [?]⁴⁸ çün fakîr ü bî-dermân
Baña bir kimesne kılmadı ihsân
- 387 [?]⁴⁹ luğ olmadı çü baña sezâ
Oldı cānum niyābete erzâ
- 388 Ka[?]⁵⁰ oldum reh-i niyābete ben
Eyledüm sa'y istikāmete ben
- 389 Niçe yıl olmuşam çü ben nāyib
Şer'i icrâ için olup t̄alib
- 390 Gelüp İstanbul'a karar êtdüm
Bunca derd ü gamı fikâr êtdüm
- 391 Diledüm ki mülāzemet édeyin
Rāh-ı maqşūdum içre ben gideyim
- 392 Beni bir kâzî komadı aşlâ
Yine nāyiblik eyledi ilķâ
- 393 Vardum ol kâzîliğa şih̄hatle
Geldüm ammâ ki ĥor u zilletle
- 394 Kefe imiş meger anuñ nāmu
Ĥoşcadur cümle ĥaş-ıla 'āmu
- 395 Baħr-i esved anuñ tarıķı-durur
Sözümüz cümle hep ĥaķıķ-durur
- 396 Yüzi kara-durur o deryānuñ
Dāyimâ işi zulmdur anuñ

21b

- 397 Fülk-i dil çün erişdi ol baħre[?]⁵¹
Oldı nāgihān ġarķ cānuñ[?]⁵²

⁴⁸ Kelime yanlış restorasyon sebebiyle okunamamıştır.

⁴⁹ Kelime yanlış restorasyon sebebiyle okunamamıştır.

⁵⁰ Kelime yanlış restorasyon sebebiyle okunamamıştır.

⁵¹ Kelime yanlış restorasyon sebebiyle okunamamıştır.

⁵² Kelime yanlış restorasyon sebebiyle okunamamıştır.

- 398 Zevrağ-ı tende düşdi girdāba
Fi'l-meşel érdi nāgehān kâzīlara
- 399 Bir gece çün muhālif oldu bād
Étdi fülk-i vücüdi berbād
- 400 Ğarğ olup cümle tārūmār étdi
Bağa hep anı rūzigār étdi
- 401 Bahr-ı ğamdan dil oldu gerçi hālās
Gitdi māl u menāl cümle libās
- 402 Etme anuğ-çün ey göñül efġān
Pādişeh saġ ola cihānda hemān
- 403 Sür hümāyūn rikābına yüzünji
Eyle telkīn medhine sözüñji
- 404 Ağa 'arz eyle hālını cānuğ
Andadur derd-i cāna dermānuğ
- 405 Ki odur mālīk-i rikāb-ı ümem
Odur pādişāh-ı Rūm u 'Acem
- 406 Saltanat burcınuğ odur māhı
Zıll-ı Hāğ'dur o 'ālemüñ şāhı
- 407 Umarın éricek ağa bu kitāb
Éde luţf u himāyetiyle hıţāb
- 22a
- 408 Diye görüñ bu 'acizüñ hālin
Ne-durur 'arz édüñ hem ahvālin
- 409 Ağa mansıb verüñ cihānda hemān
Dökmeye tā ki çeşmi yaşıyla kan
- 410 Kâzılığdur dilüñ murādı şehā
Eyle ihsān anı be-ħağğ-ı Ğudā
- 411 Şanma akrānum içre ben dünem
Niçe müddet-durur ki maġbūnem
- 412 İmtihān dağı emr olursa bağa
Dönmezın tā [?]⁵³ keyfe yeşā

⁵³ Kelime yanlış restorasyon sebebiyle okunamamıştır.

- 413 Ėricek çün rikābuña bu kitāb
Baña fetḥ ola ġalīkū'l-ebvāb
- 414 Dilerin ėde hālūme nazarı
Olıcağ işbu bābdan ḥaberi
- 415 Yā İlāhī be-ḥaqq-ı nūr-ı Ḥabīb
Luṭf u iḥsānın eyle baña naşīb
- 416 'Ömrini pādişāhuñ eفزün ėt
Dāyimā düşmenini maḥzūn ėt
- 417 Ola a'dāsi ḥāk-ıla yeksān
Döne maqşūdı üzre bu devrān
- 418 Emrine rām ola kamu 'ālem
Süre zevk ü şafāyla niçe dem

22b

- 419 Luṭf kıl ey Kerīm ü Ḥayyu 'Alīm
Bile aḥvālūmi o şāh-ı kerīm
- 420 Ola tapusı ḥālden āġāh
Aña ilhām ėt anı yā Allāh
- 421 Benüm ėde murādumu ḥāşıl
Beni maqşūda eyleye vāşıl

Ḥātime-i Kitāb

- 422 Sözüñüz çünki ėrdi ġāyetine
Cümle aḥvāli hem nihāyetine
- 423 Söylemekden kalem zebūn oldı
Kāġıd iki bükildi nūn oldı
- 424 İncelüp bir giyāha döndi kalem
Za'f-ıla berg-gāha döndi kalem
- 425 Dili şaqq oldı tatlu söylemedin
Şāfi sükker-le cānı tıyılmadın
- 426 Dil semendi çün buldı menzili
Yā İlāhī dēr aña öñdülini
- 427 Öñdülün cāna rahmet dilerin
Bu faḫrūñe şefkatüñ dilerin

428 Muhtaşar eyledüm kitâbı ben
Añla deyü bu hiṭâbı ben

23a

429 Gerçi vardur cihānda niçe kitâb
Kendüsi ṭavl ü añlaması ‘azâb

430 Ben anur-çün sözi kaşır etdüm
Lafzı az ma‘nâyı keşir etdüm

431 Bu ṭarîk üzre eyledüm itmām
Ḥaz éde tā oquya şâh-ı kirām

432 Ola eglence aña bu dāyim
Sözlerüm haqdur Ḥudâ ‘ālim

433 Ḥāne-i beytine girüp birinüj
Nesnesin almadum çü sözlerinüj

434 Ḥasb-i ḥālüm-durur bu cümle kelām
Eylerin pâdişâha ben i‘lām

435 Her oqındukça bu kitâb-ı laṭif
Olmaya tā ki aña bir teklif

436 Ben kîne-kâr u ‘aciz ü kāsir
Degülem bundan artuğa kâdir

437 Yâ İlahî be-ḥaqq-ı Faḥr-i cihân
Bunu sen oqıyana kıl beyân

438 Okıyup ḥaz édince tā cānı
Eyleye ben kılnı iḥsânı

439 Varıcaq dest-i luṭf-ı sultāna
Démeye tā bir uzun efsâne

23b

440 **Ḥamdî**-i dermendi şâh-ı cihân
Yād édüp aña eyle iḥsân

441 Etdüm Ḥaḥ bilür ki ṭül-i kelām
Kendü aḥvālüm eylerem i‘lām

442 Ger édeydüm cihānda sözi ṭavıl
Kıssa-i Yūsuf aña göre kalıl

- 443 Hâk ‘ilmidür sözüm durûğ degül
Anuñ-çün kelâm çoğ degül
- 444 Ey Kerîm ü Hudâ-yı Hayy u ‘Alîm
‘Ömrini pâdişahuñ eyle kadîm
- 445 Dağı şehzâde-i cihân şâhı⁵⁴
Evc-i burc-ı sa‘âdetüñ mâhı
- 446 Verd-i ‘ömrin hazândan şakla
Kendüsin in ü ândan şakla
- 447 Şadefini o dürr-i nâyâbuğ
Dağı anlara olan aḥbâbuğ
- 448 Cümleñ cism-i pâkini yâ Rab
Hıfz et çekmesün cihânda ta‘ab
- 449 Dağı yâ Rab vâlide-i sultân⁵⁵
Bâğ-ı ‘ömrini vërme bād-ı hazân
- 450 Tura ‘ömrü cihân tırdukça
Nitekim bu zamân tırdukça
- 24a
- 451 Pâdişâhı arı anı şâha
Cümlesini bağışla ol mâha
- 452 Birbirinden ayırma anları heb
İşbu ‘âlemde sağ ola yâ Rab
- 453 Dağı âşâflarını ol şâhuğ
Ya’nî burc-ı sa‘âdete mâhuğ
- 454 Yerlü yerinde her birin kıyım
Eyle anlaruğ ‘ömrini dâyim
- 455 Pâdişâhı bağışla cümlesine
Sen o şâhı bağışla cümlesine
- 456 Her biri şadr-ı saltanat üzre
Turalar cây-ı ma‘delet üzre

⁵⁴ Burada kastedilen şehzade incelemede de değinildiği üzere muhtemelen Şehzade Mehmed (III. Mehmed) (ö. 1012/1603)’tir.

⁵⁵ Nurbanu Sultan (Ö. 991/1583).

- 457 Vüzerâsın o şâh-ı devrânı
Hizmetinde mukîm kıl anı
- 458 Pâdişâhın muşâhibin⁵⁶ yâ Rab
Şakla hiç çekmeye cihânda ta‘ab
- 459 Kâdri ‘âlî ola çü Şems-i cihân
Andan ayırılmaya bu şâh-i cihân
- 460 Pâdişehdür çü evc-i saltanatı
Şâhdur ol serîr-i ma‘deletü
- 461 Şemsdür dâyimâ anı yâri
Birbirinden ayırma yâ Bârî
- 24b
- 462 Şemsdür cümle tertîb edici
Şemsdür ‘âleme şöret verici
- 463 Şems-ile buldı her giyâh kemâl
Ërmeye yâ İlâhî aña zevâl
- 464 Tertibiyle her şükûfe anı
Hâşıl eyler çü mîvesin cânı
- 465 Ben za‘îf ü na‘îf ol şâha
Saltanat burcu üzre ol mâha
- 466 Tertîb ede tâ murâda erem
Hâne-i devletüm içine girem
- 467 Vere başa murâdumı ol şâh
Hâlüm ilhâm kıl aña yâ Allâh
- 468 Dağı cümle ‘asâkir-i İslâm
Gâlib ola ‘adüya cümle tamâm
- 469 Ne ki var ise anlara a‘dâ
Hâksâr ola cümle yâ Mevlâ
- 470 Dağı dünyâdaki mevâliler
‘İlm u fazlıyla oldu vâliler
- 471 Ola cümlesi ‘ilm-ile ‘âmil
Bu cihân içre fâzıl u kâmil

⁵⁶ Şemsî Ahmed Paşa (ö. 988/1580).

472 Her biri ‘ilm ü fażl u bula kemāl
Ėrmeye ‘ömri günlerine zevāl

25a

473 Yā İlāhī Resūl hürmetine
Āb-ı rüy-ı mevālī ‘izzetine

474 Sözlerüm pādişāha kıl maķbūl
BaĖa ihsānı ola tā mebzūl

475 Luţf u ihsānına ķarīn eyle
Bağa in‘āmını yakın eyle

476 Dili maĖzūnam ol tā küşād
Vere ben ķulına ol Şāh Murād⁵⁷

477 Hāķ Te‘alā ola cihānda mu‘īn
Kim ki bu sözlerüme dēr āmīn

S o n u ğ

XVI. yüzyıl şairlerinden Hamdī, *Pend-nāme* adındaki manzum eserinde mecāzī aşktan hakīkī aşka doğru yönelişi konu edinmiştir. Mecazī aşkın âşık üzerindeki etkisi, bu aşkın fānilīĖi, rüya âleminde sırrına erişilen hakīkī aşkın boyutları ve bâkī olması, Allah aşkına erişme ve bu konudaki nasihatler eserin ilk kısmını teşkil etmektedir. Öte yandan belirtilmesi gereken bir diğer önemli husus, dönemin biyografik kaynaklarında kendine fazlaca yer bulamayan şairlerin hayatları hakkında en mühim kaynak, yazdıkları eserler ve şiirlerdir. Hamdī de bu şairlerinden birisidir. Tezkirelerde onun hakkındaki bilgiler genellikle kısa ve tekrarlar hālindedir. *Pend-nāme* ise şairin kendi ağzından onun hayat hikāyesini öğrenmemize imkân sağlamaktadır. Metnin “Hasbihāl” başlığı altında söylenenler üzerinden onun ilmiyedeki kariyerine dair bilgilere ulaşmak mümkün olmaktadır. Buna göre Hamdī, İstanbul yani merkezden uzakta ilmiyeye girebilmek için çokça çalışmış sonunda hocasının da desteğiyle mülazım olmaya hak kazanmıştır. Altı yıl mülazımlıktan sonra nâib olmuş ve sonrasında kadılığa geçmek istemiş; fakat hocasının ani ölümü üzerine nâiblikte kalıp daha fazla yükselmemiştir. Bunun üzerine İstanbul’a gelmiş ve burada kadılık beklerken kendisine Kefe kadı nâibliği verilmiştir. Yine eserden ulaştığımız

⁵⁷ Sultanın ismiyle tevriye yapmıştır.

bir sonuç olarak şair, Kefe'ye deniz yoluyla giderken fırtınaya yakalanmış ve gemisi alabora olduğu için bütün eşyalarıyla beraber yanında götürdüğü parası da zayi olmuştur. Bu durumunu sultana anlatabilmek için makalede metnini verdiğimiz manzumeyi kaleme almıştır. 477 beyitlik bu eserin içerisinde ayrıca beşer beyitten oluşan iki adet gazel de tespit edilmiştir. Eserin içeriğinde birden fazla başlıklandırmaya gidilmiş; ilk önce münacat sonra ise Hz. Peygamber'e, dört halifeye, Hz. Hasan ve Hüseyin'e yapılmış övgüler sıralanmıştır. Özellikle devrin padişahı III. Murad eserin hem başında hem de sonunda övülmüştür. Bu kısımda özellikle III. Murad'ın Hz. Peygamber'in duası üzerine hüküm sürdüğünün belirtilmesi metnin dönemin birçok eserinde dile getirilen sultanın asrın önderi ve halifesi olduğuna bir işarettir.. Manzumede aşkın merhaleleri anlatılırken özellikle hasbihâl başlığında III. Murad devri İran seferlerine, sultanın adaletine ve yönetimine de övgüler yer almaktadır.

Manzumede övülen diğer kişiler ise şiir boyunca III. Murad'ın ismi zikredilmeyen şehzadesi (muhtemelen III. Mehmed), Nurbânu Valide Sultan ve padişah musahibi Şemsî Ahmed Paşa'dır. Şemsî Ahmed Paşa'ya yapılan övgülerden şairin bu paşanın yakınındaki birine intisaplı yahut bizzat onun himayesinde olduğu anlaşılmaktadır. Manzumenin özellikle son kısımlarında paşanın ismi ile gökyüzündeki güneş arasında kurulan tevriyeli ifadeler de dikkat çekicidir. Bu remizlerden hareketle şair tarafından padişahın şiir kudretinin az çok bilindiği tahmin edilebilir. Sultanın o dönemdeki en büyük şehzadesi olan Mehmed de eserde iki kez methedilmiştir. Manzumenin methiye kısımları bu yüzyılın ikinci yarısında sarayın etkinliğini göstermesi bakımından önemlidir. Valide sultana ve sultan musahibine övgülerde bulunulması saray içi değişen dengelerin esere yansımaları açısından dikkat çekicidir. Ayrıca manzumenin hasbihâl kısmı merkezden uzaktaki bir kadı adayının kariyer mücadelesini de göstermektedir. Zira XVI. yüzyılın ikinci yarısı padişahın etrafında teşekkül eden âlim ve ulema ailelerinin ön plana çıkması bakımından da önemlidir.

Pend-nâme ya da buna benzer metinler Hamdî gibi İstanbul dışından ilmiyeye dâhil olmuş, bir hâmiye sahip ya da hâmi arayışında olan âlimlerin durumlarını saraya iletebilmek için kullandıkları birer arzuhâl-nâme niteliği taşımaktadır. Hiç şüphesiz böyle bir literatürün oluşmasında hem tasavvuf hem de şiirle yakından ilgilenen ve gerek sipariş ettiği eserlerle gerekse de

yazdırdığı manzumelerle entelektüel bir padişah portresi çizen III. Murad'ın da etkisi olduğu muhakkaktır.

K A Y N A K Ç A

- AFYONCU, Erhan, "Şemsi Ahmed Paşa", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/semsi-ahmed-pasa> (16.01.2023).
- Ahdî-i Bâğdâdî, *Ahdî ve Gülşen-i Şu'arâsı*, Haz. Süleyman Solman, AKM Yay., Ankara 2005.
- AYKANAT, Mehmet, "Klasik Dönemde Osmanlı Devletinde Hâkim Adaylığı: Mülâzemet", *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi* / 34 (Nisan 2018), 165-188.
- AYNUR, Hatice, Havlioğlu, Didem, "Medhiyenin Cinsiyeti: Kadınlara Yazılmış Kasideler (1566-1603)", *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları VIII: Kasıdeye Medhiye: Biçime, İşleve ve Muhtevaya Dair Tespitler*, Klasik Yayınları, İstanbul 2013, 76-120.
- BOZKURT, Nebi, "Sikke", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/sikke--kulah> (13.02.2023).
- BÖREKÇİ, Günhan, *Factions and Favorites at the Courts of Sultan Ahmed I (r. 1603-1617) and His Immediate Predecessors*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ohio State University 2010.
- CANIM, Rıdvan, *Divan Edebiyatında Türler*, Grafiker, Ankara 2014.
- EMECEN, Feridun, "Mehmed III", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/mehmed-iii> (16.01.2023).
- FELEK, Özgen, *Kitâbü'l-Menâmât: Sultan III. Murad'ın Rüya Mektupları*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2014.
- İlmiyye Salnamesi*, haz. Seyit Ali Kahraman vd., ed. A. Nezih Galitekin, İstanbul: İşaret Yayınları, 1998.
- İNCE, Adnan, "Abdî'nin Gül ü Nevrûz Mesnevîsi", *Türklük Bilimi Araştırmaları TÜBAR*, 2008, (23), 51-130.
- İPŞİRLİ, Mehmet, "Nâib", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/naib#2-osmanlilarda> (03.02.2023).
- İPŞİRLİ, Mehmet, "Sultan III. Murad Devrinin İlim ve Kültür Hayatı, Bilginleri Üzerine Bazı Değerlendirmeler", *Sultan III. Murad Dönemi*

ve Bursa, Bursa Osmangazi Belediyesi Yayınları, Gaye Kitabevi, Bursa 2021, 262-277.

KAPUSUZ, Müberra, *A Study On Gelibolulu Mustafa Âli's Mirror of the Worlds (Mir'âtü'l-Avâlim): Patronage, Politics and Millennial Anxieties at the Court of Sultan Murad III (r. 1574-1595)*, Central European University Private University, Vienna June 2021.

KUMRULAR, Özlem, *Haremde Taht Kuranlar: Nurbanu ve Safiye Sultan*, Doğan Kitap, İstanbul 2017.

KÜTÜKOĞLU, Bekir, *Osmanlı-İran Siyasî Münasebetleri (1578-1612)*, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul 1993.

LEVEND, Ağâh Sırrı, "Ümmet Çağında Ahlâk Kitaplarımız", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1963, 89-115.

Nev'izâde Atâyî, *Hadâ'iku'l-Hakâ'ik ft Tekmileti's-Şakâ'ik*, Haz. Suat Donuk, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2017.

NUTKU, Özdemir, *Meddahlık ve Meddah Hikâyeleri*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1977.

ÖZYILDIRIM, Ali Emre, "Sergüzeşt-nâmeler Üzerine Hasbihal veya Hasbihalin Sergüzeşti", *Nazımdan Nesire Edebî Türler*, Editör: Hatice Aynur, Müjgan Çakır, Hanife Koncu, Selim. S. Kuru, Ali Emre Özyıldırım, Turkuaz, İstanbul 2009, 134-165.

PAKALIN, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarihi Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1983.

PEIRCE, Leslie P., *Harem-i Hümayun: Osmanlı İmparatorluğu'nda Hükümranlık ve Kadımlar*, çev. Ayşe Berktaş, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul 1996.

PEKSEVGİN, Şefik, *Secrecy, Information Control and Power Building in the Ottoman Empire, 1566-1603*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Dept. of History, McGill University, Montreal 2004.

Riyâzî, *Riyâzî's-Şu'ârâ*, Haz. Namık Açıkgöz, Kültür ve Turizm Bakanlığı EKitap Yayımı, Ankara 2017.

Sâî Mustafa Çelebi, *Yapılar Kitabı Tezkiretü'l-Bünyan ve Tezkiretü'l-Ebniye (Mimar Sinan'ın Anıları)*, Haz. Hayati Develi, K Kitaplığı, İstanbul 2003.

ŞAHİN, İlhan, "Nurbânû Sultan", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/nurbanu-sultan> (16.01.2023).

- Şemseddin Sivâsî, *Heşt Behişt*, Haz. Alim Yıldız, Sivas Belediyesi, Sivas 2015.
- UNAN, Fahri, "Mevleviyet", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/mevleviyet> (13.02.2023).
- Vücûdî, *Hayâl ü Yâr*, Haz. Yaşar Aydemir, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları EKitap Yayımı, Ankara 2017.
- YİĞİT, Osman, *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi 34 Numaralı Filori Defteri (Değerlendirme-Transkripsiyon)*, Marmara Üniversitesi Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2018.

“ THE PANDNĀMA (BOOK OF COUNSEL) WRITTEN IN VERSE BY A
16TH CENTURY POET HAMDĪ ”

Abstract

This article deals with the pandnāma (book of counsel) written in verse and presented to Murad III by a 16th century poet Hamdī. Although Hamdī's pandnāma has the characteristics of pandnāma genre with its hikāya (story) and maw'iza (lesson) titles, the poet also gave a lot of information about his own life and the period he lived in under the title of hasbihāl (talk). The pandnāma covers subjects such as stages of love, relations between lover and beloved, the fate of the lover caught in metaphorical love, the tendency towards divine love, the ways of finding true love and advices to find it. The poet added two ghazals, each consists of five couplets, to the work which he wrote in the style of masnavi consists of 477 couplets. While the first of these ghazals is about love, the second is about the praise of the sultan of the period. After Hamdī was granted a mulāzama he became nāib in a place outside of Istanbul, where he did not specify its name, but he could not get the position of qādi. Upon the death of his teacher he was left without a patron and came to Istanbul with the dream of becoming a qādi but he was appointed as the nāib of qādi of Keçe instead. On his way to this mission the ship he boarded capsized in the Black Sea and lost all of his property. After this accident he wrote the pandnāma to present his situation to the sultan. The work, which was written between 1577-1580, praises Murad III as well as his prince, his mother Nurbanu Sultan, his advisor Şemsî Ahmed Pasha and the viziers of the period without their names being mentioned. In the article, a brief information about the type of pandnāma is given, and then the owner of the poem and its date are tried to be determined. After this part, the form and the content of the work are examined. An abridged translation of the work and its transcription are also included.

Keywords

Hamdī, Pandnāma, Murad III, ilmiye, hasbihāl .

RODOSÇUKLU FENNİ DİVANI'NIN
VATIKAN KÜTÜPHANESİNDEKİ BİR
NÜSHASI ÜZERİNE *

Seyit YAVUZ**

ÖZET

Osmanlı Devleti sınırları içinde yer alan topraklarda Akdeniz'den Karadeniz'e, Kafkasya'dan Balkanlar'a kadar tarih boyunca yüzlerce şair, nasir, âlim ve ilim adamı yetişmiştir. Osmanlı coğrafyasında yetişen bu şairlerden biri de 18. yüzyılın ikinci yarısında yaşayan Rodosçuklu Kömürkayazâde Fennî Efendi'dir. Biyografik kaynaklarda ve arşiv kayıtlarında kendisiyle ilgili herhangi bir bilgi bulunmayan şair, Divan'ında yer alan tarih manzumelerinden anlaşıldığı kadarıyla Rodosçuk'ta doğmuş veya hayatının bir bölümünü orada geçirmiştir. Günümüze kadar ulaşan tek eseri olan Divan'ın Topkapı Sarayı Müzesi Türkçe Yazmaları bölümünde yer alan nüshasının sonundaki kayda göre ağalar zümresine mensup, marifet sahibi ve nükte yapmakta mâhir bir kimsedir.

Fennî Divanı'nın günümüze kadar bilinen iki nüshası vardı. Bu nüshalardan biri Topkapı Sarayı Müzesi Türkçe Yazmaları Bölümünde, diğeri ise Ankara Milli Kütüphane Tokat Müzesi Yazmaları Bölümünde bulunmaktadır. Bu yazının konusu olan nüsha ise Vatikan Kütüphanesi Türkçe Yazmaları Bölümünde yer almaktadır. Vatikan'da yer alan nüsha hem şiir sayısı bakımından fazla olmasıyla hem de diğer iki nüshaya göre daha sıhhatli bir metin sunması göz önünde bulundurulurken oldukça değerli görülmektedir.

Bu çalışmada öncelikle Fennî Divanı'nın Vatikan nüshası tanıtılacaktır. Ardından 2014'te yüksek lisans, 2021'de doktora tezi olarak çalışılan ve 2016'da kitap olarak yayınlanan Divan'ın neşrinde yer almayan şiirlerin transkripsiyonlu metinlerine yer verilecektir. Son olarak Divan'ın neşrinde yer alan bazı problemleri hususlar Vatikan nüshasından hareketle giderilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler

Divan edebiyatı, 18. yüzyıl, Rodosçuklu Fennî, Vatikan Kütüphanesi Türkçe Yazmalar, Metin Neşri.

* Araştırma Makalesi. Makalenin geliş tarihi: 15.04.2023 / Kabul tarihi: 06.07.2023

** Dr. Öğr. Üyesi, Erzurum Teknik Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, seyit.yavuz@erzurum.edu.tr, (ORCID ID: 0000-0002-5797-5963).

Giriş

Eski Türk edebiyatı alanında hazırlanan çalışmaların önemli bir kısmını Arap harfli Türkçe metinlerin ilmî usullerle Latin alfabesine aktarılması ve aktarılan metinlerin farklı yönlerden incelenmesi oluşturmaktadır. Araştırmacı inceleme yaparken tabir caizse kılı kırk yarararak elindeki metinden hareketle şair veya nasirin hayatına, edebî kişiliğine ve sanatına dair bilgileri ortaya koymaya gayret eder. Metin neşri ameliyesi en geniş tanımıyla, Arap harfli Türkçe metinleri genel çerçevesi belli bazı kurallara ve metotlara riâyet ederek Latin harflerine aktarmak şeklinde tanımlanabilir. Metin neşri esnasında araştırmacıların kullandığı yöntemler zamanla ilmî birer nitelik kazanarak daha sıhhatli, sağlam, anlaşılır ve şair veya nasirin kaleminden çıkan metne en yakın metinlerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır denilebilir. Ahmed Ateş'in metin neşri ile ilgili "metnin doğru olarak tespiti (constitution) ve neşrinin gayesi okuyucuya, mümkün olduğu kadar, müellifin kaleminden çıkmış (original) metnin aynı olan bir metin vermektir"¹ şeklindeki ifadeleri metin neşrinin esas amacını net bir biçimde bildirmiştir. Metin tenkidi ve metin tamiri ise metin neşri çalışmalarına katkıda bulunmaları açısından muhakkak başvurulması gereken yöntemler arasındadır. Bu yöntemler metin neşri çalışmalarında sıklıkla karşılaşılan bazı problemlerin çözümü amacıyla araştırmacılar tarafından geliştirilen ve hâlâ da son derece faydalı sonuçlar ortaya koyan önemli yöntemlerdir. Bu sebeple metin neşri çalışmalarının metin tenkidi ve metin tamiri yöntemleri kullanılarak yürütülmesinin, araştırmacılar açısından daha müspet sonuçlar sağlayacağı kuşkusuzdur. Metin neşri, metin tenkidi ve metin tamiri üzerine günümüze kadar birçok çalışma yapılmıştır/yapılmaktadır.² Bu

¹ Ahmed Ateş, "Metin Tenkidi Hakkında (Dâsitân-ı tevârîh-i mülûk-i âl-i Osman münasebeti ile)", *Türkiyat Mecmuası*, İstanbul 1942, C. 7, s. 255.

² Metin neşri çalışmalarının temel gayesi, metotları ve karşılaşılan problemler için bk. Mertol Tulum, "Filolojik Çalışma ve Eski Metinlerin Neşri Üzerine Görüş ve Tenkitler", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, İstanbul 1983, S. 27, s. 1-8; Abdülkerim Abdülkadiroğlu, "Edebiyatta Metodoloji Açısından El Yazmaları ve Nâdir Eserler Üzerine Notlar-I", *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Ankara 1987, C. 3, S. 1, s. 1-48; İsmail Ünver, "Arap Harfli Türkçe Metinlerin Çevirisinde Karşılaşılan Yanlışlar", *Türk Dili*, Ankara 1992, S. 483, s. 789-798; Tunca Kortantamer, "Genç Edebiyat Araştırmacısının Yanlışları", *Eski Türk Edebiyatı Makaleler*, Akçağ Yay., İstanbul 1990, s. 31-54; Atabey Kılıç, "Günümüzde Metin Neşri ve Problemleri Üzerine Düşünceler", *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Yayınları Nu.: 1*, Kırşehir 2004,

çalışmalarda birçok uyarı ve tespit bulunmasına rağmen yayınlanmış bir eserin diğer araştırmacılar tarafından tekrar neşredilmesi mevcut problemlerin aşamadığı, yapılan tespitlerin de göz önünde bulundurulmadığını göstermektedir.³ Metin neşri çalışmaları her geçen gün artsa da neşredilen eserlerle ilgili gün yüzüne çıkan yeni bilgi ve belgeler, yeni nüshalar, daha önce neşredilen eserlerin yeniden neşirlerinin gündeme gelmesi gerekliliğini akıllara getirmektedir.

Daha önce neşredilmiş bir eserin yeniden neşredilmesi fikri, yalnızca o eserin yeni ve neşre katkı sağlayacak bir nüshasının ortaya çıktığı durumlarda değil, hem naşirden kaynaklı hatalı okumaların, vezin problemlerinin düzeltilip giderilmesinde hem de daha sağlıklı metinlerin ortaya çıkarılmasında fayda sağlayacaktır. “Gelişen imkânlar ve ortaya çıkan yeni nüshalarla birlikte daha önce neşrolunmuş metinleri farklı bakış açılarıyla yeniden ele almak, çoğu zaman metne dair yeni ufuklar açabildiği gibi daha önceki neşirlerde gözden kaçan bazı hususların tespit edilmesine de imkân vermektedir.”⁴ Bilhassa son yıllarda çalışılacak Arap harfli metin bulma konusunda zorluklar yaşadığını ileri süren araştırmacılar bulunmaktadır. Her ne kadar metin bulma noktasında, dile getirildiği gibi büyük bir müşkül olmasa da araştırmacıların geçmiş yıllarda neşredilmiş Arap harfli metinler üzerine yeniden neşir çalışmaları yapma fikrini göz önünde bulundurmaları gerekir.

Metin neşri sürecinde araştırmacı için en önemli adımların başında neşredilecek metnin ve nüshalarının tespiti gelmektedir. Araştırmacı neşredeceği metnin nüshalarını titiz bir şekilde yerli ve yabancı kütüphane kataloglarından taramak suretiyle tespit etmelidir. Nüshaların temini

s. 331-345; Furkan Öztürk, “Osmanlı Edebiyatı Metin Neşri Çalışmalarında İmla ve Çeviriya Tercihleri”, *Turkish Studies*, Ankara 2008, Volume: 3/6, s. 511-520; M. Fatih Köksal, “Metin Neşrinin Ana Esasları”, *Türklük Bilimi Araştırmaları*, İstanbul 2012, S. 31, s. 179-209; Hatice Aynur, Müjgân Çakır vd., *Metin Neşri: Problemler, Tespitler, Öneriler*, Klasik Yay., İstanbul 2017; Abdülkadir Dağlar, “Metin mi Nüsha mı? Metin-Nüsha Ontolojisi Bağlamında Terminoloji Sorununa Eleştirel Bakışlar”, *Edebî Eleştiri Dergisi (Journal of Literary Criticism)*, Iğdır 2017, C. 1, S. 1, s. 16-32.

³ Bu konu ile ilgili bazı değerlendirmeler için bk. Mustafa Uğurlu Arslan, “Klasik Türk Edebiyatında Metin Neşrinin Neşri Üzerine Nedensel Bir Yaklaşım”, *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (Düsbed)*, Diyarbakır 2018, S. 21, s. 113.

⁴ Mehmet Akif Gözitok, “Yazımdan Yayıma Hüsn ü Aşk’ın Serencamı-I”, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* (İstanbul Üniversitesi), 2020, C. 60, S. 1, s. 263-288.

aşamasında günümüzdeki imkânlar geçmişe oranla çok daha zengin ve eserlere ulaşmak da çok daha kolaydır. Bilhassa kütüphane kataloglarının birçoğunun dijital ortama aktarılmış olması, araştırmacının istediği eseri tarayıp tespit ve temin etmesini kolaylaştırmaktadır. Araştırmacı neşredeceği eserin bütün nüshalarını topladığı kanaatine ulaştıktan sonra bu nüshaların nüsha şeceresini oluşturmaya gayret etmelidir. Müellif hattının elde olmadığı durumlarda nüshaların şeceresini oluşturmak oldukça önemli bir gereklilik hâlini alır. Zira bu noktada eldeki nüshalardan eserin yazıldığı tarihe en yakın olan, en eski nüshalar, ferağ kaydı bulunan nüshalarda nakledilen bilgiler, eksiksiz olan nüshalar, nüshaların imlâ özellikleri ve nihayet hâşiye, derkenar veya sahh kayıtları, naşirin nüsha seçiminde hassasiyetle üzerinde durması gereken ve ona yol gösteren hususlardır. Bu hususiyetlere malik olan nüshaların, metin neşri söz konusu olduğunda son derece faydalı neticeler ortaya koyacağı unutulmamalıdır.

Bu yazının ortaya çıkmasına vesile olan *Rodosçuklu Fennî Divanı*'nın kütüphane kataloglarında tespit edilebilen üç nüshası bulunmaktadır. Bu nüshalardan Topkapı Sarayı Müzesi Türkçe Yazmaları ve Ankara Milli Kütüphane Tokat Müzesi Yazmaları Bölümünde bulunan iki nüsha kullanılarak bir yüksek lisans tezi hazırlanmış ve bu tez 2016 yılında kitap olarak da yayınlanmıştır.⁵ Ayrıca eserin kapsamlı bir tanıtımı da yine aynı yıl bir makale olarak yayınlanmıştır.⁶ Eserin Türkiye'deki nüshaları arasında Milli Kütüphanede bulunan nüshanın başındaki bir varağın eksikliği dışında herhangi bir farklılık yoktur. Bu da her iki nüshanın aynı koldan geldiğini, birinin diğerinden yahut ikisinin de aynı nüshadan istinsah edildiğini düşündürmektedir. Eserin bir başka nüshası ise Vatikan Kütüphanesi Türkçe Yazmaları Bölümünde 210 demirbaş numarasıyla kayıtlıdır. Türkiye'de yer alan nüshalar divançe olarak zikredilmişken Vatikan'da bulunan nüshanın

⁵ Neşredilen eserin künyesi şöyledir: Kadriye Hocoğlu Alagöz, *Rodosçuklu Kömürkayazâde Fennî Müşâare Divançesi*, Grafiker Yayınları, Ankara 2016. Fennî Divanı 2021 yılında da yine aynı araştırmacı tarafından müşâare geleneği çerçevesinde şu başlıkla doktora tezi olarak hazırlanmıştır: Kadriye Hocoğlu Alagöz, "*Klasik Türk Edebiyatında Müşâ'are Geleneği: Rodosçuklu Kömürkayazâde Fennî Divanı ve Hayrabolulu Hasîb Divanı Örneği*", Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Doktora Tezi, Bursa 2021.

⁶ Hacı İbrahim Demirkazık, "18. Yüzyıl Şairlerinden Kömürkayazâde Fennî ve Divançe'si", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi The Journal of International Social Research*, C. 9, S. 43, s. 147-165.

serlevhasının üst kısmında Arap harfleriyle “Fennî Divanı” ibaresi açıkça okunmaktadır.⁷

Vatikan nüshası hem içinde bulunan şiirlerin diğer iki nüshadan fazla olması hem de imlâ hususiyetleri açısından daha sıhhatli bir metin sunması sebebiyle diğer iki nüshaya göre daha kıymetli bir nüshadır. Nitekim diğer iki nüshada müstensihin hatalı imlalarından ötürü okunamayan hatta birçok yerde eksik/fazla yazılan ek veya kelimeler vezin kusurlarına ve anlamsızlıklara neden olmuştur. Bu sebeple Vatikan nüshası diğer iki nüshada yer alan birçok problemi çözmesi açısından faydalı sonuçlar sunmaktadır.⁸ Zaten eserin neşri yapılırken bu nüshayla karşılaşılmış olursa idi yukarıda dile getirilen saiklerden ötürü kuvvetle muhtemel metin tesisinde bu nüsha tercih edilecekti.

1. Rodosçuklu Fennî'nin Hayatı ve Edebî Kişiliği

Ekonomik ve siyasal sıkıntıların yaşandığı, buna rağmen bilhassa devlet adamlarının teşvikiyle çok sayıda şairin yetiştiği 18. yüzyılın ikinci yarısında yaşamış olan Fennî, 1780-1800 tarihleri arasında vefat ettiği kesin olarak bilinmekle birlikte kaynaklarda vefatı hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Mevcut bilgiler de bazı şiirlerinden elde edilmektedir. Şiirlerinden anlaşıldığına göre şairin H. 1188/M. 1774-1775 tarihinde doğan Fâtıma isminde bir kızı bir yıl sonra H. 1189/1775-1776'da vefat etmiştir. Fennî, kızının hem doğumu hem ölümü için kaleme aldığı tarihleri “Târîh Berây-ı Velâdet-i Duhter-i Hod Hafazahallâhu” ve “Târîh Berây-ı Fevt Şoden Fâtıma Duhter-i Pâkîze-i Fennî” ifadeleriyle başlıklandırmıştır. Keza bir gazelinin makta beytinde yer alan mürşadan şairin bir oğlu olduğu ve oğlunun sünnet düğünü için H. 1182/M. 1768-1769 tarihini düştüğü

⁷ Bu yazı Vatikan nüshasına odaklanacağı için “Fennî Divanı” kaydı da göz önünde bulundurularak yazı boyunca eser bu isimle zikredilmiştir.

⁸ Yeri gelmişken şu hususu belirtmekte fayda vardır: Zikredilen eserin neşrinde bütün çalışmalarda karşılaşılabilecek vezin kusurları, zühul eseri ortaya çıktığı anlaşılan okuma hataları ve okuma noktasındaki bazı tercihlerin isabetsizliği, bu neşrin kıymetine herhangi bir zeval getirmemektedir. Zira bu makalenin yazılış amacı da bu kusurları/yanlışları ortaya koyarak naşiri ve çalışmasını eleştirmek asla değildir. Bu çalışmanın esas amacı Fennî'nin bilinmeyen bazı şiirlerini yayınlamak ve bir eserin ortaya çıkan yeni bir nüshasının metin neşrine ne gibi faydalar sağlayacağını göstermeye çalışmaktır.

anlaşılmaktadır. Tezkirelerde isminin anılmaması, şiiirlerinin fazlaca şöhet bulmamış olmasıyla ilgili olabilir.

Şairin şiiirlerinde göze çarpan önemli hususlardan biri astronomiden denizciliğe, mûsikîden tıp ilmine birçok farklı alanla ilgili kavramları kullanmış olmasıdır. Bu kavramların kullanımı, bazı şiiirlerde zengin benzetme ve hayâllerin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Fennî 18. yüzyılda sadece müşaare geleneğinin bir temsilcisi olmamış; aynı zamanda gazellerinde kullandığı nadir görülen kafiyelerle de farklı olmayı denemiş ve bir ölçüde bunu başarmıştır.⁹

2. Vatikan Nüşhasınının Nüşha Tavsifi¹⁰

Eser Vatikan Kütüphanesi Türkçe Yazmaları Bölümünde 210 demirbaş numarasıyla "Fennî Divanı" ismiyle kayıtlıdır. Herhangi bir istinsah veya müstehsih kaydı bulunmayan eserin boş varaklarından birinde Arap harfleriyle "Dîvân-ı Fennî, 1193-H" kaydı yer almaktadır. Bu kayıt, aynı dönemde yaşayan Zîver'in Fennî'nin *Divan*'ının tamamlanmasına düştüğü tarihtir. 150x220 mm ölçülerindeki eser 60 varaktan müteşekkildir. Satır sayısı 19 olup ta'lik hatla kaleme alınmıştır. Varaklar reddâdeler ile takip edilebilmektedir. 1b ve 8b varaklarında kenarları altın yıldızla süslenmiş çiçek motifli serlevhalar bulunmaktadır. Alttan ayırma şemseli, zencirekli meşin cilt ile mücellettir. Âhârlı, su yollu filigranlı Avrupa kâğıdı kullanılmıştır. Dört kuzulu cetvelle birlikte başlıklar ve şairin isminin geçtiği yerler kırmızı mürekkeple yazılmıştır.¹¹

Baş: Gele ey bülbül-i kilik-i gül-i eş'âr-ı beyân

 Tûti-i mu'cize-gü pîçe-i şîrîn-dehân

Son: Oldı bu dîvânçe târîhine

 İnne mine'ş-şî'ri lisihren naşîb

⁹ Fennî'nin hayatı ve edebî kişiliği ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk.: Hacı İbrahim Demirkazık, agm., s. 149-150, 153-155; Kadriye Hocaoğlu Alagöz, age., s. 9-14.

¹⁰ Vatikan'da yer alan nüshanın tavsifi hususunda kıymetli bilgilerini ve kanaatlerini paylaşan hocam Prof. Dr. Rifat Kütük'e hassaten teşekkür ederim.

¹¹ Eserin Vatikan Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kataloğundaki tavsifi için bk.: Ettore Rossi, *Elenco Dei Manoscritti Turchi Della Biblioteca Vaticana Vaticana-Barberiniani-Borgiani-Rossiani-Chigiani*, Citta Del Vatocano Biblioteca Apostolica Vaticana, 1953, s. 184-185.

Vatikan'da yer alan nüsha da diğer iki nüsha gibi mürettep bir hâdedir. 1b varağındaki "Der Na't-ı Şerif ü Mi'râciyye-i Fennî" başlıklı mi'râciyye ile başlayan eser daha sonra musammatlarla devam etmektedir. 8b varağında başlayan gazeller 52a varağında son bulur. 52b'de ise "Tevârîh-i Mütenevvi'a" başlığıyla tarih manzumeleri başlar ve 58b varağında sona erer.¹²

Vatikan'da yer alan bu eser, Osman Reşer'in (ö. 1972) 1934 tarihinde Vatikan Apostolik Kütüphanesine sattığı yazmalar arasındadır. Bilindiği gibi Osman Reşer, hayatının önemli bir dönemini İstanbul'da geçirmiş ve aralarında oldukça nâdir Türkçe, Arapça, Farsça el yazmalarının bulunduğu yazma eserleri Berlin, Leipzig ve Vatikan'daki bazı kütüphanelere satmıştır. Bilhassa Vatikan'a sattığı yazma eserlerin önemli bir bölümünü Türkçe divanların oluşturması da zikredilmesi gereken önemli hususlar arasındadır.¹³

3. Vatikan Nüshasının Daha Önceki Neşre Katkısı

Vatikan'da yer alan *Divan* nüshasında 2016 yılında yayınlanan neşre ek olarak biri mahlassız 5 gazel ve 2 tarih manzumesi yer almaktadır. Ayrıca daha önce neşredilen eserde matla beyti bulunmayan bir gazelin matla beyti, musammatlar arasında yer alan bir murabbanın daha önceki neşirde yer almayan bir bendi ve tarih kıt'alarındaki bir kıt'anın eksik bir beyti Vatikan nüshasında mevcuttur. Bu hâliyle Vatikan nüshasında 2 kaside, 16 tarih kıt'ası, 3 müstezat, 3 murabba, 1 muhammes ve 250 gazel olmak üzere toplam 275 şiir bulunmaktadır. Bunların da ötesinde Vatikan nüshasının bilhassa imlâ noktasında diğer iki nüshadan daha sıhhatli olduğu anlaşılmaktadır. Diğer iki nüshanın müstensihleri dalgınlıkla veya farklı sebeplerle bazı kelimelerin imlâsında ya hata yapmışlar veya bazı mısralarda unuttukları/ekledikleri ekler, kelimeler olmuştur. Bu sebeple de daha önceki neşirde birçok mısranın okunuşunda vezin kusurları veya anlamsızlıklar

¹² Eserin Vatikan nüshasına erişim için bk.: https://digi.vatlib.it/view/MSS_Vat.turc.210 (Erişim Tarihi: 28.03.2023)

¹³ Osman Reşer'in Vatikan'a sattığı yazma eserlerin bir listesi ve bu eserlerle ilgili bir değerlendirme için bk.: https://www.academia.edu/76723484/Osman_Re%C5%9Ferin_Vatikana_Satt%C4%B1%C4%9F%C4%B1_Yazma_Eserler (Erişim Tarihi: 04.04.2023)

ortaya çıkmıştır. Fakat Vatikan nüshası bu anlamdaki birçok problemin çözümü noktasında aşağıda açıkça görüleceği üzere önemli katkılar sunmaktadır.

Burada yalnızca müstensihleri suçlamak veya bütün kusuru onlarda aramak da yersizdir. Araştırmacılar da metin neşri yaptıkları eserle aralarında muhakkak bir ünsiyet geliştirmelidir. Eğer bu gerçekleşmezse neşredilen metinde hatalı okumalar, yersiz tespitler veya müdahaleler de kaçınılmaz olacaktır. Bilhassa eski Türk edebiyatı araştırmacılarının metin neşrinin esas gayesini ve amacını iyi tespit etmeleri gerekir. Burada araştırmacıya düşen ilk ve en önemli vazife elindeki metni mümkün olan en az hatayla okumak ve okuduğu metni künhüne vararak anlamlandırabilmektir. Bu ameliye sırasında araştırmacının en önemli yardımcısı hiç şüphe yok ki aruz veznidir. Eğer söz konusu eser manzum bir metinse ve neşredilen metindeki kimi mısralarda bazı aruz kusurları meydana geliyorsa muhakkak o mısralardaki bazı ibareler yanlış okunmuştur veyahut o mısralarda bir eksiklik/fazlalık mevcuttur. Bu tür durumlarda eğer yapılan okumadan emin olunuyorsa metin tamiri metodlarıyla bu problem bertaraf edilmeli ve müellifin elinden çıkmış metne en yakın metin ortaya koyulmaya çalışılmalıdır.

3.1. Vatikan Nüshasının Çözdüğü Bazı Problemler

Vatikan nüshasının özellikle imlâ noktasında diğer iki nüshadan daha değerli olduğu yukarıda yeri geldikçe vurgulanmıştı. Diğer iki nüshada dalgın veya dikkatsiz müstensihlerden kaynaklanan ve okunamadığı için Arap harfli fotoğrafları neşre koyulan beyitlerin bazılarının çözümü örnek olması hasebiyle aşağıdaki tabloda paylaşılmıştır:

<i>Neşredilen Metinde Okunamayıp Fotoğrafı Koyulan Bazı Kelimelerin Yer Aldığı Beyitler</i>	<i>Fotoğrafı Koyulan Kelimelerin Geçtiği Beyitlerin Vatikan Nüshasının Delaletiyle Okunuşu</i>
Bâb-ı ğârında nigâhbânlığa ta'yîn olıcak Şişirir beyze ile kapında arslan	Bâb-ı ğârında nigehbânlığa ta'yîn olıcak Şeş-per-i beyza ile <i>şurdi</i> kapında arslan
Zemânında görünce hüsni-î hattın kâdi-i 'asker âşık olup ey dil aña biñ cânla bir câh	Zamânında görünce hüsni-î hattın kâdi-i 'asker

	<i>Virür 'âşık olup ey dil aña biñ cânla bir câh</i>
Bürehne dil-rübâlar şuyın[1] buldurmuş 'âlemde Ur ol <i>عز قمره</i> germ-âbe-i bād-ı hevâdir Şât	Bürehne dil-rübâlarla şuyın buldurmuş 'âlemde <i>Eder ol şüst ü şû germ-âbe-i bād-ı hevâdir Şât</i>
Hazîn hazîn <i>عز قمره</i> loğmalarla ey bülbül Seher seher güle bu nâleler mevâlîñ mi	Hazîn hazîn <i>ğarîb nağmelerle</i> ey bülbül Seher seher güle bu nâleler mevâlîñ mi
H'vânde⁹²-i güle ülfetimiz yoksa Fenniya Bâğ-ı sühanda nazmıma bülbül demez misin	<i>H'ânendelikle</i> ülfetimiz yoksa Fenniya ¹⁴ Bâğ-ı sühanda nazmıma bülbül demez misin

Tabloda açıkça görüleceği üzere bazı kelimeler müstensih'in hatalı yazımından ötürü okunamamaktadır. Bunun dışında naşirden kaynaklanarak ortaya çıkan hatalı okumalar da söz konusudur. Arap harfli metinlerin Latin harflerine aktarımında aruz vezni her zaman araştırmacının işini kolaylaştıran bir can yeleği gibidir. Bu sebeple manzum metinlerin neşri sırasında mısraların vezinleri üzerinde hassasiyetle durulmalıdır.

Vatikan nüshasının çözdüğü problemlerden biri de daha önce neşredilen eserde yıldız (*) işaretiyle mısra sonlarında bildirilen vezin kusurlarıdır. Vezin kusurlarının yer aldığı bazı beyitlerde hem müstensih'in imlâsından hem naşirin yanlış okumalarından kaynaklanan problemler ve anlamsızlıklar görülmektedir. Daha önce neşredilen eserde vezin kusuru olduğu bildirilen bazı beyitlerin doğru okunuşları aşağıdaki gibi olmalıdır:

<i>Neşredilen Metinde Vezin Kusuru Olduğu</i> <i>Bildirilen Beyitler</i>	<i>Vatikan Nüshasının Vezin Kusuru Olan</i> <i>Beyitlere Katkısı</i>
Mevc-i deryâveş erilmez Fenni şî'r-i Zîvere Sen şinâver ol diler bülbül bâl aç da uc*	Mevc-i deryâ-veş erilmez Fenni şî'r-i Zîvere Sen şinâver ol diler bülbül <i>gibi</i> bâl aç da uç

¹⁴ Neşredilen metinde bu mısranın ilk kelimesinin "h'vânde" yazılmasına rağmen, vezin ve anlam gereği "h'vânde" okunması gerektiği belirtilmiştir.

Hevâ-yı âh ile olduḡa zülf-i ‘anber-bü* Perişân eyler ‘aqlım ol ḡayâl-i mâr-ı pîç-â-pîç	Hevâ-yı âh ile olduḡa zülf-i <i>yâr</i> pîç-â- pîç Perişân eyler ‘aqlım ol ḡayâl-i mâr pîç-â- pîç
Zuhûr etse ‘aceb mi ra‘d-ı âhımla nigâhında Seḡâb-ı çerḡ-i dilde âteşzâr-ı pîç-â-pîç*	Zuhûr etse ‘aceb mi ra‘d-ı âhımla nigâhından Seḡâb-ı çarḡ-ı dilde <i>berḡ-i</i> âteş-zâr pîç-â- pîç
Dil-i ‘uşşâkı köhne menzil-i üftâde zannetme Mûnaḡkař dâr-ı ḡamdî Őeyḡ-zâde zannetme*	Dil-i ‘uşşâkı köhne menzil-i üftâde zannetme Mûnaḡkař dâr-ı <i>Cemdür tekye-i</i> Őeyḡ-zâde zannetme
Cevf-i ḡaḡı olsa dilde ḡam mı zulmet-i ‘âleme* Cemâlin ba‘d-ez-în dehre meh-i tâbân eder ol řuḡ	<i>Husûf-ı</i> ḡaḡı olsa dilde ḡam mı zulmet-i ‘âlem Cemâlin ba‘d-ez-în dehre meh-i tâbân ider o řuḡ
Döndürdü řaḡn-ı dilleri orduya fitne-cû Ol ḡayme-i vişâlini hem yapar yıḡar*	Döndürdü řaḡn-ı dilleri ordüya fitne-cû Ol ḡayme-i vişâlini <i>her dem</i> yapar yıḡar
O mîl-i mukahḡal bir meşâta luḡ edip* Çek dîdesine keḡil-i siyâh dirîḡ*	<i>Ey meyl-i</i> mukahḡal <i>yed-i meşşâta</i> luḡ edip Çek dîdesine <i>kılma</i> keḡil-i siyâh dirîḡ
Heb târ u mâr oldu dilâ ceyš-i ḡurresi Kemend-i sırrına řâh-ı cihânuḡ medârı yoḡ*	Hep târ-mâr oldu dilâ ceyš-i ḡurresi <i>Kendi serine</i> řâh-ı cihânuḡ medârı yoḡ
Uşküfte zerd olup eşkime dâḡdâḡım* Zeyn oldu âb-ı dilde şehâ Nîl gibi*	Uşküfte zerd olup <i>yem-i eşkimle dâḡ-ı ḡam</i> Zeyn oldu âb-ı dilde şehâ <i>nîl-fer</i> ¹⁵ gibi

Neşredilen metinde vezin kusuru olduḡuna işaret edilen beyit sayısı tablodakinden çok daha fazla olmakla birlikte yukarıdaki örneklerle iktifa edilmiştir. Vatikan nüshasının vezin kusurlarının bertaraf edilmesi hususunda son derece önemli katkılar sunduḡunu tekrar ifade etmek gerekir.

Vatikan nüshasının neşredilen metne saḡladığı bir diğer katkı ise hatalı okumaların büyük oranda giderilmesine yardımcı olmasıdır. Naşirin çeşitli sebeplerden dolayı yanlış okuduḡu kelime veya terkiplerden ötürü beyitlerde birçok kez vezin kusuru meydana gelmiştir. Neşir boyunca imlâdan ötürü okunamayan veya eksik kelime/ibare/eklerden kaynaklanan vezin kusurları mısra sonlarında yıldız (*) işareti ile gösterilmiştir. Fakat

¹⁵ Aslı “nîlüfer” olan kelime, üç nüshada da “nîlfer” şeklindeki imlâ ile yazılmıştır.

hatalı okumalardan kaynaklanan bu kusurlar gözden kaçmıştır. Neşredilen metinde gözden kaçan ve vezin kusuruna sebebiyet veren bazı beyitler ve bu beyitlerin nasıl okunmaları gerektiği örnek olması hasebiyle aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

<i>Hatalı Okumalardan Kaynaklı Vezin Kusuru Bulunan Beyitler</i>	<i>Vezin Kusuru Bulunan Beyitlerin Doğru Okunuşları</i>
Câ'iz ki ola kûy-ı vişâline işr çün Hoş-büy-ı şabâ kâkül [ü] perçemde havâdis	Câ'iz ki ola kûy-ı vişâline işr çün Hoş-büy-ı şabâ kâkül-i pür-hamda havâdis
Satır satır okuyup şî'r-i Nehriyi Fennî Kalem kalem dedi bevâb nev-dilânı mı	Satır satır okuyup şî'r-i Nehriyi Fennî Kalem kalem dedi bu âb-ı nev zülâliyi mi
Semiyî-i [fâhr-i] 'âlem Aḥmed Beg Efendi kim Muvaffâk oldu bünyâdına bu kâşâneniñ nâgâh	Semiyî-i mefhar-ı 'âlem Meḥmed Beg Efendi kim Muvaffâk oldu bünyâdına bu kâşâneniñ nâgâh
Binâya şarf edip zer gibi zihnin erdi maḫşûda Müderri-i 'âlim ü fâzil mü'ellif-i şâriḫ-i eşbâh	Binâya şarf edip zer gibi zihnin erdi maḫşûda Müderri-i 'âlim ü fâzil mü'ellif-i şâriḫ-i eşbâh
Derûnunda şafâ-yâb eyleyip pâyını dâ'im Anâ etdirme yâ Rab tâ-be-rustâ-ḫîz istikrâh	Derûnunda şafâ-yâb eyleyip bântisini dâ'im Aḫa etdirme yâ Rab tâ-be-rustâ-ḫîz istikrâh
Anıñ gibi devrândan daḫı bir zâlim-i nesnâs	Anıñ gibi dü-rü andan daḫı bir zâlim-i nesnâs
Ḥilâf olmaz ğaddârıñ vird-i cennettir dese âdem Cihâna mâye-i feyz-i gül-i ra'nâ neden me'hûz	Ḥilâf olmaz 'izârıñ vird-i cennettir dise âdem Cihâna mâye-i feyz-i gül-i ra'nâ neden me'hûz
Yüz bulup çıkdı o başdan eder elbette ḫaḫâ Leşker-i Çîn-i Ḥoten ḫurre-i Tâtâridir	Yüz bulup çıkdı o başdan eder elbette ḫaḫâ Leşker-i Çîn-i Ḥoten ḫurre-i ḫarrâridir
Bir kerre o ser-keş himem-i meclis olunca Soḫra eder 'uşşâkına her bâr tabaşbuş	Bir kerre o ser-keş ile hem meclis olunca Soḫra eder 'uşşâkına her bâr tabaşbuş
Fenniyâ sâḫil-âver aḫa yem-i ḫab'ından Mevc-i nazmıñla dür-i sirişki ḫılma taẓyî'	Fenniyâ sâḫil-i evrâka yem-i ḫab'ından Mevc-i nazmıñla dür-i şî'riḫi ḫılma taẓyî'
Ki rüşen yaşını gül-ğoncecigim efendi Ravza-i cennete 'azm edip o ârâm etdi	Gözümüñ yaşını gül-ğoncecigim aḫıtdı Ravza-i cennete 'azm edip o ârâm etdi

Tabloda gösterilen beyitlerin yanlış okunması kimi yerlerde müstensih hatalarından kaynaklanmış gibi görünse de naşirin dalgınlığı, dikkatsizliği, beyitlerin bağlamını ve anlam dünyasını göz ardı etmesi de yanlış okumaların sebeplerinden olsa gerektir. Yukarıda da ayrıntılı bir şekilde üzerinde durulduğu gibi metin neşri çalışmalarında araştırmacıya düşen en

önemli görev neşredeceği metni en az hatayla okumak ve o metni künhüne vararak anlamaya gayret etmektedir. Aksi takdirde yukarıdaki tabloda olduğu gibi hataların ortaya çıkması kaçınılmazdır.

3.2. Vatikan Nüshasında Yer Alıp Diğer İki Nüshada Bulunmayan Şiirler

Yukarıda da belirtildiği üzere 1'i mahlassız 5 gazel, 2 tarih manzumesi, bir matla beyti, bir murabbanun eksik bendi ve bir tarih kıt'asının eksik beyti diğer iki nüshada bulunmamaktadır. Bu şiirlerin transkripsiyonlu metinleri şöyledir:

Gazeller

-1-¹⁶ (29^b varağı, derkenar)

(Mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün)

Cenâhıyın-i hâtıyla uçmağa meh-rû heveslenmiş
 O murğ-ı hüsni seyr et nahl-i kıdd-i gülde beslenmiş
 Temâşâ kıl şehâ müjgân-ı çeşmiş içre mahbûsı
 Rehâ mümkün degil bülbül mişâli dil kafeslenmiş
 Felekde gün yüzün göstermez oldu başa cânânım
 Secencel-veş cemâli düd-ı âhımdan nefeslenmiş
 Bezimde ser-bürehne olmasa rinde çi gâm sâkî
 Hâta mı Çin-i mâçin üzre ol muğbeçe feslenmiş
 Firâş-i pâkine düzdide-rüken şevkıla hayfâ
 Uyanmış şavt-ı tahta-pâreden mehpâre süslenmiş
 N'ola per açsa zenbür-ı haat-ı tarf-ı lebânında
 O şehd-i la'l-i cânânı kıyâs itme megeslenmiş
 Raqîbî-dil sebebdır kârbân-ı vaşlı tefhîme
 Meğer düzd-i ba'ide bî-ğired cevzi cereslenmiş
 Dücâc-ı zâhide geh geh depince remz ile sâkî
 Şokulmuş küşe-i meyhâne içre ol kümeslenmiş

¹⁶ Fennî Divanı, 29^b varağı, derkenar.

‘Aceb mi eşheb-i şab’ımla çıksam Fenniyā ben de
Sürürîyle Celālî şahın-ı nazm içre fereslenmiş

-2-¹⁷

(Mef’ûlü fâ’ilâtü mefâ’îlü fâ’ilün)

Bakdıkça zaḥm-ı sīnesine zār eder marîz
‘Arz etmege o ḥāzıkına ‘ār ider marîz

Feryād-ı zaḥm-ı nişter-i müjgân-ı yār ile
H’ābīde-i civārını bī-dār eder marîz

Sevdā-yı çin-i ḥaṭṭıḡ ile bir gün ey şabīb
Maşūr-ı ‘aşkı zülfüḡe ber-dār eder marîz

Tüffāḡ-ı vaşlı sūz-ı taḥassürle ekl edip
Fütād-ı perhîz oldıḡın efkār eder marîz

Bāzūlarına yāre teşebbühle na’l-veş
Sūrāḡ-ı dāḡ-ı ḡummışa der-kār eder marîz

Gāhice ol şabībe varup gizli Fenniyā
Derd-i derün-ı ‘aşkını izḡār eder marîz

-3-¹⁸

(Mef’ûlü fâ’ilâtü mefâ’îlü fâ’ilün)

Ol ḡin-i müy-ı ḡāl-i ruḡ-ı yāre bende ben
Kūyında zār iden de benim āḡ iden de ben

Tîz-āb-ı eşk-i çeşmime düşsün rakīb ü yār
Maḡv eylerim nuḡāsını görüp sīm tende ben

Ka’be vişāl-i pākin olup zā’ire şafā
Ḳaldım firāḡ-ı hicr ile beyt-i ḡazende ben

Atsam kemend-i āḡı n’ola ḡışn-ı dilbere
Ser-ḡadd-i ḡüsni ru’yet edince bedende ben

¹⁷ Fennî Divanı, 30^b varaḡı.

¹⁸ Fenni Divanı, 42^a varaḡı, derkenar.

‘Uşşâk-ı zâra bûselik etdi o şâhnâz
Güş etmedim bu nağmeyi murğ-ı çemende ben

Maħmûr-ı cāna haţt-ı lebi vefk mühridir
Gördüm kadeh du‘âsını la’l-i Yemen’de ben

Fennî Necefle eyle nazâr şîr-i Pertev’e
Ders-i hayâli bahş iderim kıylı anda ben

-4-¹⁹

(Fâ’ilâtün fâ’ilâtün fâ’ilâtün fâ’ilün)

Giyse yâr elvânıla eşvâb eşvâb üstine
‘Âşıkâ reng etmedir esbâb esbâb üstine

Sâkiyâ gâhî şarâb-ı nâb olur la’l-i lebün
Nuql olur gâh ‘arz eder ‘unnâb ‘unnâb üstine

Olsa eşkim zülf-i pür-çînin gamuñla kaţre yaş
Heft deryâyı eder girdâb girdâb üstine

Bahr-i kân yâkût u mercân ile bulmazdı revâc
Dökmese çeşm-i terim hûn-âb hûn-âb üstine

Çahr-ı Râmiz oldu çün tab‘-ı nazîf-i Zîver’e
Oldılar pîr ü haşîb aħbâb aħbâb üstine

-5-²⁰

(Mef’ûlü mefâ’ilü mefâ’ilü fe’ûlün)

Esb-i mey için tıfl-ı diliñ fikri feresde
Çorçar yanına varmağa bî-hüde hevesde

Müjgânla ħabs olmağıla yok mı rehâ hîç
Murğ-ı dil-i üftâdeleriñ kaldı kafesde

Ceyş-i fiten-i çîni zuhûr etdi o şâhın
İklîm-i ‘izârında haţı perçemi fesde

¹⁹ Fenni Divanı, 46^a varağı, derkenar. Bu gazelde Fennî’nin mahlası geçmemektedir.

²⁰ Fenni Divanı, 48^b varağı, derkenar.

İhrâc edemem va'dini şahrâ-yı göjülden
 Tursun beret-i vuşlat-ı nâ-dîdesi besde

Dil râyiha-i turrasını duydu serinde
 Zenbür-şifat sünbüline uçdı megesde

Fennî bu zemîninde Sürûriyle Celâlî
 İsterler ise gonce-i mazmûnuñı kesde

Tarih Kıt'aları

-1²¹

Târîh Berây-ı Teşrif Kerden-i Seyyidâ Efendi Be-Mesned-i Kitâbet-i Kethüdâ-yı Şadr-Penâhî

(Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün)

Ma'rifet-kân-ı 'Uṭârid nûr-ı şems-i ẖvâcegân
 Maṭla'ı luṭfında mehtâb-ı cihân güm-râh olur

Ol semiy-y-i mefḥar-ı 'âlem cenâb-ı Muştafâ
 Luṭf-ı Ḥaḳ'la her işi bir menhec-i dil-ẖvâh olur

Kethüdâ-yı şadr-ı a'zam kâtibi oldu o zât
 Himmet-i ḳalbile inşâllâh vezîr-i şâh olur

Müyuna gelmez haṭâ pâyını çelse ḥâsidân
 Zât-ı pâkin dest-gîri ḥâzret-i Allâh olur

Yekke-tâzın hep muṭî' olup zimâm-ı emrine
 Esb-i a'dâ-yı ḥarûn meyyâl ṭaraf-ı râh olur

Nâ-şinâsân-ı hüner bî-gâneyi temyîz edip
 Ba'dezîn cây-ı ḳalemde câhilân pür-âh olur

Bü'l-faḳîr-i 'âşîḳândur luṭf idüp şubḥ u mesâ
 Sofra-ı ni'met-gehinde şad faḳîran kâh olur

Fenniyâ tebrîk edip dedim kitâbet târîhin
 Seyyidâ'nın pâyına düşse 'Uṭârid mâh olur (Sene 1191)

²¹ Fenni Divanı, 54ª varâğı.

-2-²²**(Fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün)**

Hağ mübârek ide bânisine bu beyt-i nevi
N'ola reşk itse aña kaçır-ı zemîn-i gerdün

Nağş-ı Behzâd-ı belâgatde Celâli Mollâ
Kıldı rengîn edâlarla cihânı meftün

N'ola bu dâra desem ben de gelüp bir târîh
Beyt-i eş'ârı gibi yapıdı çü pâk-mevzün (Sene 1195)

Münferit Bent/Beyitler-1-²³**Neşirdeki "Oynadur" Redifli Murabba'ın Eksik Bendi****(Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün)**

Da'vet-i bezme icâbet etmedi teşhîr ile
Va'd-i vaşlından nükül etmiş tehî tedbîr ile
Tâlib-i vaşlına eyler şan meşâr-gîr(?) ile
Mâ diyü 'uşşâka şimdi şöyle barmağ oynadur

-2-²⁴**Neşirdeki 184. Şiirin Matla Beyti****(Mef'ûlü mefâ'îlü mefâ'îlü fe'ûlün)**

Bu seyl-i sirişkim ile deryâya mı gitsem
Yoğsa mey-i engür ile tenhâya mı gitsem

²² Fenni Divanı, 55^a varağı, derkenar.

²³ Fenni Divanı, 5^a varağı.

²⁴ Fenni Divanı, 40^b varağı.

-3-²⁵**Neşirdeki 4. Tarih Kıt'asının Eksik Beyti****(Mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün)**

Nazar kııl pîş-i şafında yürür güyâ semâ üzre
Teberdür mâh-ı nev abdâlnuñ destinde çengâli

S o n u ç

Metin neşri, eski Türk edebiyatı araştırmacılarının önde gelen çalışma alanlarından biridir. Bu sebeple bu alana giren araştırmacılar neşrecekleri eserlerin en az hatalı ve müellifin kaleminden çıkmış metne en yakın metni ortaya koymaya çaba sarf etmediler. Neşredilecek metnin kütüphane kataloglarında tafsilatlı bir şekilde taranmak suretiyle bütün nüshalarına ulaşılmaya çalışılmalı ve bu nüshalar imkânlar dahilinde muhakkak görülmeye gayret edilmelidir. Metin neşri yapılırken bütün imkânlar kullanılmalı; metin tenkidi ve metin tamiri metotlarına da gerektiğinde müracaat edilerek en az hatayla okuma yapma konusunda titiz davranılmalıdır.

Bu çalışma bir kez daha göstermektedir ki metin neşri esnasında ulaşılacak nüshalar sıhhatli metinlerin tesisinde son derece önemli faydalar sağlamaktadır. Bugüne kadar Topkapı Sarayı Müzesi Türkçe Yazmaları Bölümü ile Ankara Milli Kütüphane Tokat Müzesi Yazmaları Bölümünde olmak üzere iki nüshasının varlığı bilinen Fennî *Divanı*'nın Vatikan'da yer alan nüshası da bu vesileyle tanıtılmıştır. Çalışmanın giriş bölümünde metin neşri çalışmalarının temel gayesi, hedefleri ve amaçları üzerinde durulmuş; ardından eldeki ufak kırıntlarıyla şairin hayatına dair bilinenler aktarılmıştır. Fennî *Divanı*'nın Vatikan'da yer alan nüshasının nüsha tavsifi yapılmış, daha sonra eserin birkaç yıl önce neşredilen metni incelenerek bazı eksikler giderilmeye çalışılmış; yanlış okumalar da eserin daha sonra tekrar yayınlanabileceği düşüncesiyle araştırmacıların dikkatine sunulmuştur. Son olarak diğer iki nüshada bulunmayıp Vatikan nüshasında yer alan 5 gazel, 2 tarih kıt'ası ve bazı mısraların transkripsiyonlu metinleri de çalışmanın son bölümünde ele alınmıştır.

²⁵ Fennî Divanı, 55^a vараđı.

Fennî'nin Vatikan'da yer alan *Divan* nüshasını tanıtmak amacıyla kaleme alınan bu çalışma bilhassa neşredilen eserlerle ilgili ortaya çıkan yeni nüshaların metin neşri esnasında metin tesisine ne gibi katkılar sağlayacağını açıkça ortaya koymuştur. Günümüzde daha evvel neşri yapılan eserler üzerine tekrar çalışma yapma düşüncesi kimi araştırmacılar tarafından eleştirilmektedir. Fakat ortaya çıkan yeni nüshalar, bilgi ve belgeler ışığında objektif ve tarafsız bir yaklaşımla ortaya koyulan çalışmaların müspet sonuçlar vereceği de unutulmamalıdır.

K A Y N A K Ç A

- ABDÜLKADİROĞLU, Abdülkerim, "Edebiyatta Metodoloji Açısından El Yazmaları ve Nâdir Eserler Üzerine Notlar-I", *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Ankara 1987, C. 3, S. 1, s. 1-48.
- ALAGÖZ, Kadriye Hocaoğlu, *Rodosçuklu Kömürkayazâde Fennî Müşâare Divançesi*, Grafiker Yayınları, Ankara 2016.
- ALAGÖZ, Kadriye Hocaoğlu, *Klasik Türk Edebiyatında Müşâ'are Geleneği: Rodosçuklu Kömürkayazâde Fennî Divanı ve Hayrabolulu Hasîb Divanı Örneği*, Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2021.
- ARSLAN, Mustafa Uğurlu, "Klâsik Türk Edebiyatında Metin Neşrinin Neşri Üzerine Nedensel Bir Yaklaşım", *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (Düsbed)*, Diyarbakır 2018, S. 21, s. 112-123.
- ATEŞ, Ahmed, "Metin Tenkidi Hakkında (Dâsitân-ı tevârîh-i mülûk-i âli Osman münasebeti ile)", *Türkiyat Mecmuası*, İstanbul, C. 7, s. 253-267.
- AYNUR, Hatice, Müjgân Çakır, Hanife Koncu, Ali Emre Özyıldırım, *Metin Neşri: Problemler, Tespitler, Öneriler*, Klasik Yay., İstanbul 2017.
- DAĞLAR, Abdülkadir, "Metin mi Nüsha mı? Metin-Nüsha Ontolojisi Bağlamında Terminoloji Sorununa Eleştirel Bakışlar", *Edebî Eleştiri Dergisi (Journal of Literary Criticism)*, C. 1, S. 1, İğdır 2017, s. 16-32.
- DEMİRKAZIK, Hacı İbrahim, "18. Yüzyıl Şairlerinden Kömürkayazâde Fennî ve Divançe'si", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi The Journal of International Social Resarch*, C. 9, S. 43, s. 147-165.
- Fennî, *Divan*, Vatikan Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar Bölümü, 210, 60 vr.
- GÖZİTOK, Mehmet Akif, "Yazımdan Yayıma *Hüsn ü Aşk*'ın Serencamı-I", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C. 60, S. 1, s. 263-288.

- HORATA, Osman, *Has Bahçede Hazan Vakti XVIII. Yüzyıl: Son Klasik Dönem Türk Edebiyatı*, Akçağ Yay., Ankara 2015.
- KILIÇ, Atabey, "Günümüzde Metin Neşri ve Problemleri Üzerine Düşünceler", Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Yayınları-1, Kırşehir: 2004, s. 331-345.
- KORTANTAMER, Tunca, *Eski Türk Edebiyatı Makaleler*, Akçağ Yay., İstanbul 1993.
- KÖKSAL, M. Fatih, "Metin Neşrinin Ana Esasları", *Türklük Bilimi Araştırmaları*, S. 31, İstanbul 2012, s. 179-209.
- ÖZTÜRK, Furkan, "Osmanlı Edebiyatı Metin Neşri Çalışmalarında İmla ve Çeviriyazı Tercihleri", *Turkish Studies*, Volume: 3/6, Ankara 2008, s. 511-520.
- ROSSI, Ettero, *Elenco Dei Manoscritti Turchi Della Biblioteca Vaticana Vaticani-Barberiniani-Borgiani-Rossiani-Chigiani*, Citta Del Vaticano Biblioteca Apostolica Vaticana, Vatikan 1953.
- SIR JAMES REDHOUSE, *Turkish and English Lexicon New Edition*, Çağrı Yay.: İstanbul 2011.
- TULUM, Mertol, "Filolojik Çalışma ve Eski Metinlerin Neşri Üzerine Görüş ve Tenkitler", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S. 27, İstanbul 1983, s. 1-8.
- ÜNVER, İsmail, "Arap Harfli Türkçe Metinlerin Çevirisinde Karşılaşılan Yanlışlar", *Türk Dili*, S. 483, Ankara 1992, s. 789-798.
- https://digi.vatlib.it/view/MSS_Vat.turc.210
- https://www.academia.edu/76723484/Osman_Re%C5%9Ferin_Vatikana_Satt%C4%B1%C4%9F%C4%B1_Yazma_Eserler

“ ON A COPY OF THE DIVAN OF RODOSÇUKLU FENNI IN THE
VATICAN LIBRARY ”

Abstract

From the Mediterranean to the Black Sea, from the Caucasus to the Balkans, hundreds of poets, writers, scholars and scientist have been raised throughout history in the lands of the Ottoman State. One of these poets who grew up in the Ottoman geography is Rodosçuklu Komurkayazade Fenni Efendi, who lived in the second half of the 18th century. It is known that the poet, about whom not much information found in biographical sources and archive records, borned in Rodosçuk or spent a part of his life there, as understood from the historical poems in his Divan. According to the record at the end of the copy of the Divan, which is the only work that has survived to the present day, in the Turkish Manuscripts section of the Topkapı Palace Museum, he is a member of the aghas group, an ingenious person and a master at wit.

There were two known copies of the Fenni Divan until today. One of these copies is in the Topkapı Palace Museum Turkish Manuscripts Department, and the other is in the Ankara National Library Tokat Museum Manuscripts Department. The copy, which is the subject of this article, is located in the Turkish Manuscripts Section of the Vatican Library. The copy in the Vatican is considered very valuable both in terms of the number of poems and considering that it presents a more sound text compared to the other two copies.

In this study, first of all, the Vatican copy of Fenni's Divan will be introduced. Then, the transcribed texts of the poems that were not included in the publication of the work, which was studied as a master's thesis in 2014 and in 2021 Phd thesis and published as a book in 2016, will be presented. Finally, some problematical points in the publication of the Divan will be tried to be solved based on the Vatican copy.

Keywords

Classical literature, 18th century, Rodosçuklu Fenni, Vatican Library Turkish Manuscripts, Text publication.

MÜTERCİMİ BELİRSİZ BİR KASİDE-i BÜRDE TERCÜMESİ *

Hamza KOÇ**

ÖZET

Hız. Peygamber'in hayatının her safhası başta na't olmak üzere siyer, mevlid, hilye, mirâciyye, gazavât-nâme ve kırk hadis gibi çeşitli türlerle ele alınmış ve ona duyulan sonsuz muhabbetin tezahürü olarak bu türlerde manzum ya da mensur pek çok eser vücuda getirilmiştir. Hz. Muhammed ile alakalı konuların tümünü içine alan ve bilhassa onun övgüsüne yer veren na'tlar, dinî literatürde en fazla örneği olan edebî tür hüviyetindedir. Resulullah'ı methetmek amacıyla kaleme alınan na'tlar içerisinde Ka'b b. Zühre'nin (ö. 24/645?) kasidesinin ayrı bir yeri ve önemi vardır. İlk beytinin başında geçen Bânet Su'âd ifadesiyle veya Hz. Peygamber'in kendisine hediye ettiği hırkaya istinaden Kasîde-i Bürde adıyla anılan bu manzume, söz konusu türe öncülük etmiş ve Bûsîrî'nin (ö. 696/1297?) kasidesine de ilham kaynağı olmuştur. Bûsîrî'nin Arapça tanzim ettiği ve el-Ke'vâkibü'd-Dürriyye fî Medhi Hayri'l-Berîyye adını verdiği bu şiir, kafiye harfinden dolayı el-Kasîdetü'l-Mîmiyye, şairin yakalandığı hastalıktan kurtulmasına vesile olduğu için Kasîde-i Bür'e ve söz konusu olayın rüyasında Resulullah'ın elinden hırka giyerek gerçekleşmesi rivayetine dayanarak da Kasîde-i Bürde olarak tanınmıştır. Tüm İslam dünyasında olduğu gibi Türk kültür ve edebiyatında da çok geniş ve derin yansımaları olan Kasîde-i Bürde, manzum veya mensur biçimde defalarca dilimize tercüme edilmiş, hakkında şerhler yazılmış ve sözü edilen kasîde için tahmis ve tezyiller kaleme alınmıştır. Abdurrahîm Karahisarî, Ahmed-i Rıdvân, Kemal Paşa-zâde, Le'âlî, Şemseddin Sivasî ve Nahîfî gibi tanınmış şairlerin yanında belli bir şöhrete ulaşamamış birçok şair tarafından Türkçeye nazmen tercüme edilen bu meşhur na'tın mütercimi belirsiz çevirileri de oldukça fazladır. Bu makalede Bûsîrî'nin Kasîde-i Bürde'sine kim tarafından ve ne zaman yapıldığı meçhul olan manzum bir tercüme ele alınacaktır. Çalışmada öncelikle Ka'b b. Zühre ile Bûsîrî'nin Kasîde-i Bürde'leri hakkında genel bilgi verilecek, ardından 160 beyitten müteşekkil olan tercümenin şekil ve muhteva özellikleri üzerinde durulacak ve İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi TY 1990 ve TY 3277 numaralarda kayıtlı iki nüshasından hareketle hazırlanan tenkitli metni sunulacaktır.

Anahtar Kelimeler

Klasik Türk Edebiyatı, Bûsîrî, Kasîde-i Bürde, Mütercim, Manzum Tercüme.

* Araştırma Makalesi. Makalenin geliş tarihi: 22.03.2023 / Kabul tarihi: 27.04.2023

** Doç. Dr., Giresun Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, hamza.koc@giresun.edu.tr, (ORCID ID: 0000-0002-8324-3707).

Giriş

Müslüman milletlerin dinî temeller üzerine kurdukları edebî geleneğin ana konularından biri hiç şüphesiz son peygamber Hz. Muhammed'dir. Hz. Peygamber ve onun sahip olduğu özellikler her dönemde şairlere ilham kaynağı olmuş ve tüm insanlığa rehberlik eden yaşam tarzını, örnek ahlakını, güzel hasletlerini, eşsiz yaradılışını ve hayatının çeşitli safhalarını konu alan birçok edebî tür teşekkül etmiştir.

Hz. Peygamber'i konu alan edebî eserler henüz o hayattayken görülmeye başlamış ve zaman içerisinde son derece zengin bir edebiyat oluşturmuştur. Şairler; mevlid, siyer, hilye, mirâciyye, gazavât-nâme, mucizât-nâme, hicret-nâme, kırk-yüz-bin hadis, regâibiyye, esmâ-i nebî ve na't gibi çeşitli türler üzerinden ona olan derin muhabbetlerini ve kalbî bağlılıklarını dile getirmeye çalışmış, aynı zamanda bu vesileyle şefaatine talip olmuşlardır. Hz. Muhammed'in, bizzat kendisine sunulan kasidelerden ötürü memnuniyetini dile getirmesi, bu hedef doğrultusunda kalem oynatanları teşvik etmiş ve şairler layığıyla onu övebilme yarışına girmişlerdir.

Hz. Peygamber'in doğumundan vefatına hatta kıyamete kadar, hangi milletin edebiyatında olursa olsun, onun hakkında söylenmiş ve söylenecek bütün na't ve medâyh-i nebeviyenin kaynağı ve temeli, Allah resulünün adının Muhammed konmuş olmasıdır. Zira Hz. Peygamber'in dedesi Abdulmuttalip, Resulullah'a ad vermek amacıyla düzenlediği ziyafette, "Ona Muhammed adını verdim." deyince Kureyşliler, "Böyle ecdadında olmayan bir adı ona koymaktan maksadın nedir?" diye sorduklarında Abdulmuttalip, "Maksadım ve dileğim odur ki, onu gökte Hak, yerde de halk pek çok methüsenâ etsin." diye cevap vermiştir.¹ Dolayısıyla rahatlıkla söylenebilir ki yeryüzünde hiçbir şahıs, Hz. Peygamber'e beslenen bu büyük sevgiye nail olamamış ve asırlar boyunca farklı şekil ve türlerde methedilmemiştir.

Hz. Peygamber'e duyulan bu derin saygı ve muhabbetin bir tezahürü olarak kaleme alınan ve İslam coğrafyasının hemen bütün bölgelerinde her dönem büyük ilgi ile okunan eserlerden biri de *Kasîde-i Bürde*'lerdir.

¹ Rıdvan Canım, *Divan Edebiyatında Türler*, Grafiker Yayınları, 5. Baskı, Ankara 2016, 203-204.

1. Kasîde-i Bürde Üzerine

Kasîde-i Bürde/Kasîdetü'l-Bürde, Arap kökenli iki şairin, Ka'b b. Züheyr (ö. 24/645?) ile Bûsîrî'nin (ö. 696/1297?) Hz. Peygamber'i övmek maksadıyla farklı yüzyıllarda kaleme aldıkları manzumeler için İslamî edebiyatta ortak kullanılagelen bir isimdir. Bilindiği üzere bu iki kasideden Ka'b'a ait olanı tarihî bir gerçeğe, Bûsîrî'ye ait olanı ise bir rüya hadisesine dayanmakta olup her iki şiirin şairine de Hz. Peygamber tarafından "bürde" verildiği için bu adla anılmışlardır.

Cahiliye Dönemi'nin tanınmış şairlerinden Züheyr b. Ebû Sülmâ'nın ölmeden önce oğulları Ka'b ile Büceyr'e, gördüğü bir rüya üzerine gelmesinin yakın olduğunu anladığı Hz. Peygamber'e tabi olmalarını tavsiye ettiği, iki kardeşin Medine'ye doğru yola çıktığı, Ka'b'ın Medine yakınında kaldığı, Büceyr'in Medine'ye giderek Resul-i Ekrem ile görüşüp Müslüman olduğu, bunu öğrenen Ka'b'ın, kardeşini ve Resulullah'ı hicveden bir şiir nazmetmesi üzerine Hz. Peygamber'in Ka'b'ın kanının helal olduğunu söylediği rivayet edilir. Büceyr, kardeşine mektup göndererek bazı şairler hakkında ölüm kararı verildiğini, ancak Resul-i Ekrem'in pişman olup huzura gelenleri affettiğini bildirir ve Hz. Peygamber'e gelip af dilemesini tavsiye eder. Medine'ye gidip sabah namazında Mescid-i Nebevî'ye giren Ka'b, Resulullah'ın huzuruna yüzü örtülü olarak çıkar ve kendisine Ka'b'ın tövbe edip İslam'ı kabul etmek amacıyla geldiğini, af talebinin kabul edilip edilmeyeceğini sorar. Resul-i Ekrem talebinin kabul edileceğini belirtince yüzündeki örtüyü açar ve kendisinin Ka'b olduğunu söyler. Ka'b, ünlü kasidesini bu sırada okumuş, kasideyi çok beğenen Hz. Peygamber, "bürde" adı verilen ve günümüzde Topkapı Sarayı Müzesinde muhafaza edilen hırkasını onun omuzlarına koymuş, bundan dolayı kasideye *Kasîdetü'l-Bürde* veya başlangıç ifadesine göre *Bânet Su'âd* adı verilmiştir.²

Arap şairleri methiyelerine veya bir şey istirhamına başlayacakları zaman şiirlerine genellikle mecazî aşkla giriş yapar ve muhayyel bir sevgili edinmekle aşk macerasını hikâye ederler ki buna "nesîb-teşbîb" adı verilir. İşte bu bölümde Ka'b b. Züheyr, Hz. Peygamber'den af dilemek maksadıyla sevgilisi Su'âd'a son derece aşk beslediğini, ondan ayrıldığı sırada kardeşi Büceyr'in de kendisini çöllerde yapayalnız bırakıp gittiğini, dolayısıyla iki ayrılık üst üste geldiği için âdeta ne yaptığını bilmez bir divaneye

² Kenan Demirayak, "Kasîdetü'l-Bürde", *DİA*, İstanbul 2001, XXIV, 566-567.

döndüğünü ifade etmektedir. Bu yüzden Ka'b sanki, "Ben ne yaptığımı bilmiyorum. Şayet böyle bir suç işlemiş isem mazurum. Hz. Peygamber'den affımı dilerim." demektedir. Ka'b, 58 beyitten müteşekkil olan kasidesinin 38. beytine kadar bu minval üzere devam etmiş, ardından gelen 14 beyitte Resulullah'ı methetmiş ve son olarak 7 beyitlik hatime bölümünde ise Mekke'den Medine'ye hicret eden sahabeleri yüceltmıştır.³

Ka'b'ın kasidesinde dinî öğelerden ziyade Cahiliye Devri'ne ait motiflerin yer alması garip karşılanmamalıdır. Zira Ka'b, bu şiiri kaleme aldığı anda her şeyden önce İslamiyet'i içine sindirmemişti. Ayrıca bir kaçağın ölüm korkusu ve kurtulma heyecanı da hesaba katılmalıdır. Çünkü Ka'b, bu kasideyi öncelikle canını kurtarmak için yazmıştır. Bütün bunlara rağmen bu methiye, İslam edebiyatlarında bir çığır açmış, uzun süre her ilim meclisinin açılışında okunmuş ve onsuz söze girilmemiştir. Söz konusu kasidenin bu derece ehemmiyet kazanmasının yegâne sebebi Hz. Peygamber'in huzurunda okunup onun tarafından mükâfatlandırılmış olmasıdır.⁴

Kasîde-i Bürde'lerden ikincisi Mısırlı sufi ve şair Muhammed b. Saîd el-Bûsîrî'ye aittir. Bûsîrî'nin Hz. Peygamber için yazdığı ve *el-Kevâkibü'd-Dürriyye fî Medhi Hayri'l-Berîyye* adını verdiği manzume, kafiye (revî) harfi "mîm" olduğu için *el-Kasîdetü'l-Mîmiyye*, şairin tutulduğu hastalıktan kurtulmasına vesile olduğu için de *Kasîdetü'l-Bürde* diye meşhur olmuştur. Ancak Ka'b b. Züheyr'in kasidesi de aynı adla anıldığından karışıklığa meydan vermemek için Bûsîrî'ninki daha çok Osmanlı kültür muhitinde *Kasîdetü'l-Bür'e* (*el-Kasîdetü'l-Bür'iyye*) şeklinde anılmışsa da literatürde *Kasîdetü'l-Bürde* diye tanınmaktadır. Kaside, şöhretini taşıdığı sanat değerinden ziyade şairin hayatının bir döneminde geçirdiği felçten kurtulmasına vesile olduğuna dair rivayete borçludur. Bûsîrî'nin hiçbir kasidesinde felç olduğuna dair bilgi bulunmamakla birlikte kendisinden altmış altı yıl sonra vefat eden biyografi yazarı İbn Şâkir el-Kütübî ilk defa felç olayına yer vermiş, daha sonra gelen bütün müellifler de bu bilgiyi tekrar etmişlerdir. Söz konusu rivayete göre felç geçirdiğinde bir akşam kendisine şifa vermesi için Allah'a dua eden şair, rüyasında Hz. Peygamber'i görür.

³ H. İbrahim Şener, *Kasîde-i Bürde, Kasîde-i Bür'e ve Su Kasidesi*, İrfan Kültür Eğitim Derneği Yayınları, İzmir 1995, 60.

⁴ Emine Yeniterzi, *Divan Şiirinde Na't*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1993, 6.

Resul-i Ekrem ondan kendisi için yazdığı kasideyi okumasını ister. Bûsîrî, “Yâ Resulallah! Ben sizin için birçok kaside yazdım, hangisini istersiniz?” deyince Hz. Peygamber, kasidenin ilk beytini söyler. Bunun üzerine şair kasidesini okumaya başlar, Resulullah da onu sonuna kadar dinler. Bitince de hırkasını (bürde) çıkarıp şairin üstüne örter ve eliyle vücudunun felçli kısmını sıvazlar. Bûsîrî uykusundan uyanınca vücudunda felçten eser kalmadığını fark eder. Bu rüya hadisesinin halk arasında yayılmasından sonra kaside, *Kasîdetü'l-Bürde* olarak üne kavuşmuştur.⁵

On bölümden oluşan *Kasîdetü'l-Bürde*, en eski nüshalarında 160 beyit iken sonrakilerde 165 beyte kadar ulaşmaktadır. Klasik Arap kaside tarzında olduğu gibi şiir, sevgiliye özlem temasının işlendiği nesib bölümüyle başlar, daha sonra nefisten şikayet, Hz. Peygamber’e övgü, onun doğumu, mucizeleri, *Kur’ân’ın* fazileti, miraç mucizesi, cihadın önemi, nedamet ve ümit, dua ve niyaz bölümüyle sona erer. Aruzun basit bahriyle yazılan, yapı ve üslup bakımından son derece sağlam ve lirik olan kaside, bu sebeple asırlardır İslam coğrafyasının her bölgesinde büyük bir ilgi görmüş, dinî toplantılarda, mübarek gün ve gecelerde, sünnet, düğün, bayram ve cenaze merasimlerinde okunagelmıştır. Haftalık evrad olarak da okunan kaside, 140. beytinden itibaren felçlilere şifa maksadıyla yedi gün süreyle okunmaktadır.⁶

Kasîde-i Bürde’nin çeşitli hastalıklara şifa olma özelliği onu bir şiir, bir na’t olmaktan ziyade âdeta hastaların ve dertlilerin umut kapısı hâline getirmiştir. Hastalar, şifaya vesile olması ümidiyle onu okurken sanatkârlar da boş durmamış, her biri kendi alanında bu şiire bir katkıda bulunmak ve böylece şairin sevabına ortak olmak için büyük bir gayretle eserler ortaya koymuşlardır. Söz gelimi şairler nazire, tahmis, taştir, tesbi ve manzum tercümele yapmışlar; hattatlar sülüsten talike pek çok hatla meşk etmişler; katı’ sanatkârları fevkalade bir hassasiyetle incecik kâğıtları oyarak yüz altmış beyti sanatlarıyla ölümsüzleştirmişler; çiniciler sarayın en zarif köşesini onunla süslemişler; musikişinaslar onu en güzel makamlarla bestelemişler ve hafızlar da en güzel sesleriyle okumuşlardır.⁷

⁵ Mahmut Kaya, “Kasîdetü'l-Bürde”, *DİA*, İstanbul 2001, XXIV, 568.

⁶ Mahmut Kaya, “a.g.m.”, 568-569.

⁷ Ebubekir Sıddık Şahin, *Kasîde-i Bürde’nin Türkçe Şerh ve Tercümeleri*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1997, 54.

Farsça, Urduca, Malayca, Peştuca ve Pencapça gibi doğu lisanlarının yanı sıra İngilizce, Fransızca, Almanca, İtalyanca, İspanyolca, Yunanca ve Latince gibi dillere de çevrilen *Kasîde-i Bürde*, zengin muhtevası, etkileyici üslubu ve söyleyiş güzelliği sayesinde Hz. Peygamber'e derin bir muhabbetle bağlı olan Türklerin kültür ve edebiyatlarında da geniş yankı uyandırmış ve birçok şair tarafından nazmen dilimize tercüme edilmiştir.

Abdurrahim Karahisarî (ö. 901/1495-96?)⁸, Ahmed-i Rıdvân (ö. 935-945/1528-1538 arası)⁹, Kemal Paşa-zâde (ö. 940/1534)¹⁰, Zâtî (?)¹¹, Le'âlî Ahmed b. Mustafa Saruhanî (ö. 971/1563)¹², Şemseddin Sivasî (ö. 1006/1597)¹³, Kemâlâtî Mehmed (ö. 1015/1606'dan önce), Paşasaraylı Fazlî Efendi (ö. 1036/1627'den sonra)¹⁴, Esâsî Efendi (ö. 1041/1631'den önce)¹⁵,

⁸ İ. Hikmet Ertaylan, *Şeyh Abdurrahîm Karahisarî, Tercüme-i Kaside-i Bürde*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1960; Bahattin Kahraman, "Le'âlî ve Abdurrahîm Karahisârî'nin Manzum Kasîde-i Bürde Tercümeleri", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 4, 1997, 57-107.

⁹ Hamza Koç, "Ahmed-i Rıdvân'ın Manzum Kaside-i Bürde Tercümesi", *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi*, 5 (12), 2018, 9-31.

¹⁰ M. A. Yekta Saraç, "Kemâl Paşa-zâde'nin Manzum Kasîde-i Bürde Tecümesi", *İslami Edebiyat*, 24, 1994, 65-70; Yusuf Turan Günaydın, *İbn-i Kemâl Edebî Kişiliği ve Kaside-i Bürde Tercümesi (Tenkitli Metin)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Ankara 1995.

¹¹ Damla Taşdelen, "Zâtî'nin Manzum Kaside-i Bürde Tercümesi", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 60 (1), 2020, 113-152.

¹² Bahattin Kahraman, "a.g.m.", 57-107.

¹³ Ahmet Turan Arslan, "Şemseddin Sivasî ve Manzum Kaside-i Bürde Tercümesi", *Osmanlılar Döneminde Sivas Sempozyumu Bildirileri 21-25 Mayıs*, Sivas Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Sivas 1997; Vesile Albayrak Sak, "Şemseddin Sivasî'nin Kaside-i Bürde Tercümesi", *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 9 (3), 2014, 91-110; Hüseyin Akkaya, *Tercüme-i Kaside-i Bürde İrşadü'l-Avam*, Sivas Belediyesi Yayınları, Sivas 2015; Hasibe Durmaz, *Kaside-i Bürde Arapça Orijinal Metin İmam Bûsîrî, Osmanlı Türkçesine Manzum Tercüme Şemseddin Sivasî, Günümüz Türkçesi Okuma ve Manzum Tercüme ile Şerhi*, Menekşe Kitap, İstanbul 2018.

¹⁴ Hamza Koç, "Paşasaraylı Fazlî Efendi'nin Manzum Kaside-i Bürde Tercümesi", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 26, 2021, 391-425; Yunus Kaplan, "Fazlî ve Manzum Kaside-i Bürde Tercümesi", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*, 25 (1), 2021, 66-89.

¹⁵ Vesile Albayrak Sak, "Esâsî'nin Kaside-i Bürde Tercümesi", *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 16, 2019, 343-363.

Cihâdî [IV. Murad devri (1623-1640) şairlerinden]¹⁶, Amasyalı Seyyid Hüseyin Efendi (ö. 1050/1641'den sonra)¹⁷, Divitçi-zâde Mehmed Tâlib Üsküdarî (ö. 1097/1685-86), Nihâdî (ö. ?)¹⁸, Sayrafî (ö. ?)¹⁹, Sükûtî Mehmed b. Mustafa (ö. 1103/1691), Abdülhay Celvetî (ö. 1117/1705)²⁰, Süleyman Nahîfî (ö. 1151/1738), Hulvî Abdullah Efendi (ö. 1159/1746)²¹, Abdullah Salâhî Uşşâkî (ö. 1197/1782), İsmail Müfid Efendi (ö. 1217/1803), Sûzî Ahmed Efendi (ö. 1246/1830), İvranyalı Abdurrahim Efendi (ö. 1282/1865)²², Na'îmî (ö. ?)²³, Ali b. İsmail Babadağî (ö. ?), Halepli Kudsî-zâde Kadrî (ö. 1307/1891)²⁴, Diyarbakırlı Mehmed Said Paşa (ö. 1308/1892)²⁵, Ken'ân Rifâî

¹⁶ Hamza Koç, Şermin Baka Telli, "Cihâdî'nin Manzum Kasîde-i Bürde Tercümesi", *17. Yüzyıl Işığında Osmanlı* (Editörler: Hanife Koncu, Nuri Seçgin), Dün Bugün Yarın Yayınları, İstanbul 2022, 205-226.

¹⁷ Sadık Yazar, "Amasyalı Seyyid Hüseyin Efendi ve Manzum Kasîde-i Bürde Tercümesi", *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2 (3), 2018, 145-187.

¹⁸ Yunus Kaplan, "Nihâdî'nin Manzum Kasîde-i Bürde Tercümesi", *Dede Korkut Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 10 (25), 2021, 45-70.

¹⁹ Yunus Kaplan, "Sayrafî ve Manzum Kasîde-i Bürde Tercümesi", *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi*, 9 (24), 2022, 309-338.

²⁰ Bünyamin Ayçiçeği, "Üsküdarlı Abdülhay Celvetî ve Kasîde-i Bürde Tercümesi", 9. *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu 11-13 Kasım 2016 Bildiriler* (Editör: Coşkun Yılmaz), C. 2, Üsküdar Belediyesi Yayınları, İstanbul 2016; Selami Şimşek, *Kasîde-i Bürde (Fazileti, Sırları ve Manzum Tercümesi)*, Şeyh Abdülhay el-Celvetî el-Edirnevî, Buhara Yayınları, İstanbul 2018.

²¹ İsmail Hakkı Sezer, "Kasîde-i Bürde ve Nesir ve Manzum Tercümesi", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 10, 2000, 65-88; Fatih Koyuncu, "Hulvî Abdullah Efendi'nin Kasîde-i Bürde Tercümesi", *Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies*, 15 (92), 2022, 63-86; Tolga Öntürk, "İzmitli Muhyiddîn Şeyhzâde'nin Türkçe Kasîde-i Bürde Tercümesi", *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 20 (2), 2021, 973-996 [Bu çalışmada mütercim yanlış saptanmış ve Hulvî Abdullah Efendi'ye ait olan manzum tercüme İzmitli Muhyiddîn Şeyhzâde'ye (ö. 951/1544-45) atfedilmiştir.]; H. İbrahim Şener, *a.g.e.*, 127-142.

²² Kenan Demirayak, Muhammet Emin Uzunyaylalı, Ömer Faruk Karakuş, *Üsküplü Abdurrahim Efendi ve İki Dilli Manzum Kasîde-i Bürde Çevirisi*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum 2022.

²³ Mevlüt İlhan, "Na'îmî'nin Manzum Kasîde-i Bürde Tercümesi", *Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature*, 3 (4), 2017, 42-61.

²⁴ Ebubekir Sıddık Şahin, *a.g.t.*, 211-222.

²⁵ Bünyamin Ayçiçeği, "Bûsîrî (ö. 696/1297?)'nin Kasîdetü'l-Bürde'sinin Diyarbakırlı Mehmed Said Paşa (ö. 1308/1892) Tarafından Yapılan Mensur ve Manzum Tercümesi", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 15, 2015, 27-102.

(ö. 1369/1950)²⁶ ve Hafız Mehmed Hayri Efendi (ö. ?) *Kasîde-i Bürde'yi* manzum biçimde Türkçeye tercüme eden şairlerdir. *Kasîde-i Bürde*, yukarıda zikredilen isimler dışında Sezai Karakoç²⁷, İlhan Armutçuoğlu²⁸ ve Mahmut Kaya²⁹ gibi çağdaş yazarlar tarafından da manzum tercüme yoluyla kültürümüze kazandırılmıştır. Ayrıca söz konusu kasidenin mütercimi belirsiz manzum tercümeleri de oldukça fazladır.³⁰ Hemen hemen her yazma eser kütüphanesinde *Kasîde-i Bürde* ile ilgili eserlere rastlanması, yapılacak detaylı araştırma ve katalog taramaları neticesinde daha birçok manzum tercümenin gün yüzüne çıkarılabileceğini ortaya koymaktadır.

2. Mütercimi Belirsiz Kasîde-i Bürde Tercümesi

Çalışmamıza konu olan manzum *Kasîde-i Bürde* tercümesinin kim tarafından ve ne zaman yapıldığı belirsizdir. Tercümenin İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi TY 1990 ve TY 3277 numarada kayıtlı olmak üzere iki nüshası tespit edilebilmiş ve sözü edilen nüshalardan hareketle tenkitli metni oluşturulmuştur.

TY 1990 (İ₁), 40 varaktan müteşekkildir. 259x160 mm. ölçülerindeki yazmanın istinsah tarihi belli değildir. Ancak metnin sonunda yer alan “Kâtib el-abd Pertevî-i hakîr/Mânde der-dest-i fakr u fâka esîr” şeklindeki müstakil beyitten hareketle Pertevî mahlaslı biri tarafından istinsah edildiği anlaşılmaktadır. Satır sayısı 12, yazı türü nesih ve talik, kâğıt türü ise açık sarı aharlıdır. Her sayfasında *Kasîde-i Bürde'nin* aslî iki beyti ile bu beyitlerin

²⁶ Mustafa Tahralı, *Ken'ân Rifâi, Tuhe-i Ken'ân -Armağan- Hadîs-i Şerifler ve Kasîde-i Bürde'nin Manzum Tercümesi*, Cenan Eğitim, Kültür ve Sağlık Vakfı Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2019, 52-89.

²⁷ Sezai Karakoç, *Kaab bin Zühayr, Salih bin Şerif, İmam-ı Busiri, Üç Kaside: Kaside-i Bürde, Endülüs'e Ağıt, Bürüyen Kaside*, Fatih Yayınevi, İstanbul 1967.

²⁸ İlhan Armutçuoğlu, *Kaside-i Bürde Manzum Tercüme*, Ak Yol Neşriyat, İzmir 1979.

²⁹ Mahmut Kaya, *Kasîde-i Bürde'yi Türkçe Söyleyiş*, Damla Yayınevi, 4. Baskı, İstanbul 2014.

³⁰ Yılmaz Öksüz, “Mütercimi Meçhul Bir Kasîde-i Bürde Tercümesi”, *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, 24 (1), 2020, 211-245; Hamza Koç, “Kasîde-i Bürde'nin Mütercimi Belirsiz Manzum Bir Tercümesi”, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 29, 2022, 935-956. Henüz yayımlanmayan mütercimi belirsiz *Kasîde-i Bürde* tercümeleri hakkında detaylı bilgi için bk. Sadık Yazar, *Anadolu Sahası Klâsik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2011; Ebubekir Sıddık Şahin *a.g.t.*

Türkçe ve Farsça tercümeleri yer almaktadır. “Âyâ ze-yâd kerden-i yârân-ı zî-Selem/Âmîhtî to eşk zi-dîde’y revân be-dem”³¹ beytiyle başlayan Farsça tercümenin kime ait olduğu tespit edilememiştir. Orijinal beyitlerin bazıları siyah, bazıları altın yaldızlı, tercümelerin tamamı ise siyah mürekkeple kaleme alınmıştır. Kaynak beyitler ve tercümeler müstakil cetveller içerisine yazılmıştır. Serlevhası ve cetvelleri müzehhep olan nüshanın müklepsi, sırtı ve kenarları bordo, satırları siyah meşin kaplı mukavva bir cildi vardır. Yazmanın bazı sayfalarında rutubet lekeleri olsa da bunlar yazının okunmasına engel teşkil etmemektedir.

TY 3277 (İ₂) ise 50 varaktan oluşmaktadır. 1157/1744-45 yılında istinsah edilen nüshanın müstensihi belli değildir. Satır sayısı 33, yazı türü talik, kâğıt türü ise açık sarı aharlıdır. 251x162 mm. ölçülerinde olan yazmada cetvel kullanılmamıştır. *Kasîde-i Bürde*'nin aslı beyitleri ile bazı önemli ibare ve başlıklar kırmızı, diğer yazılar ise siyah mürekkeple yazılmıştır. Nüshanın müklepli, salbek şemseli, zencirekli ve kahverengi meşin kaplı mukavva bir cildi vardır. Çalışmamıza konu olan manzum tercüme, Şeyh Sadullah el-Halvetî'ye (ö. 881/1477) atfedilen *Kasîde-i Bürde* şerhinin kenarında ilgili kaynak beytin yanındadır. Derkenarda ayrıca Molla Hafız Şeref'in (ö. 809/1407'den sonra) Farsça, Le'âlî ve Abdurrahim Karahisarî'nin Türkçe manzum *Bürde* tercümeleri ile adı geçen şerhe yardımcı haşiyeler de yer almaktadır.

Bu çalışmanın esasını teşkil eden mütercimi belirsiz *Kasîde-i Bürde* tercümesi, 160 beyitten meydana gelmektedir. İ₂'de yer alan tercüme, İ₁'deki tercümeyle göre oldukça eksiktir. Zira İ₁'de *Kasîde-i Bürde*'nin sadece 95. beytinin tercümesi yer almazken İ₂'de 3, 4, 15, 16, 20, 21, 22, 36, 40, 43, 44, 47, 50, 57, 61, 64, 65, 66, 67, 68, 71, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 87, 88, 93, 94, 96, 97, 98, 99, 100, 103, 104, 105, 106, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 134, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159 ve 160 olmak üzere toplam 91 beytinin tercümesi eksiktir. Neticede İ₁'deki eksik beyit İ₂'de, İ₂'deki eksik beyitler de İ₁'de mevcut olup kaynak şiirin tercümesi yapılmayan beyti yoktur.

Kaynak şiirde kullanılan “müstef'ilün fâ'ilün müstef'ilün fe'ilün” kalıbı klasik Türk şairlerinin pek aşına olmadığı bir ölçü olup çoğu *Bürde* mütercimi

³¹ Acaba sen Selemli dostlarını yâd ettiğin için mi gözyaşlarını kana buladın?

tarafından da tercih edilmemiştir. Elimizdeki tercümede de şair, kaynak metinden farklı olarak edebiyatımızda en çok işlenen vezin olan “fâ’ilâtün fâ’ilâtün fâ’ilün” kalıbını kullanmıştır. Bu tercihi, genellikle manzum tercüme metinlerinde karşılaşılan bariz vezin hatalarına düşmekten mütercimi korumuş ve birkaç istisna dışında aruz hatası yapmamasını sağlamıştır. Örneğin metinde hece eksikliğinden dolayı kusurlu olan iki mısra göze çarpmaktadır. Müstensihthen kaynaklı olabileceğini düşündüğümüz bu hatalar tarafımızca tamir edilmiş ve böylece hem ahenk hem de anlam bütünlüğü sağlanmıştır:

*Anun-içün niçeler eyledi Kur’ân[la] cidâl
Oldı bürhân-ıla mülzem şöyle h’âr u mu’tezer (b. 138)*

*Var ümîdüm ki Muhammed ad-ıla adlanmuşam
Ol kerâmetden ri’âyet eyle[rem] hayru’l-beşer (b. 146)*

Bilindiği üzere vasl, sonu ünsüzle biten bir kelimeyi kendisinden sonra gelen sözcüğün ünlü harfine bağlamaktır. Açık hece üretmek veya bir hece eksiltmek için başvurulmuş bir aruz uygulamasıdır. Açık hece üretileceği zaman ünsüz bir ses ünlü bir sese, bir hece eksiltileceği zaman da iki ünlü ses birbirine katılır. İki ünlü sesin birbirine katılması biçimindeki vasl uygulamasının, klasik şiirimizde “ve_ey, ki_ol, nice_ola, ne_ola, mı_ola” örneklerinde olduğu gibi daha çok Türkçe kelimeler arasında gerçekleştirildiği görülmektedir. Tercümede şair, 19, 20, 23, 29, 33, 38, 39, 42, 46, 51, 53, 63, 68, 88, 96, 97, 98 (2), 111, 124, 132 ve 139. beyitlerde olmak üzere toplam 22 yerde bu uygulamaya başvurmuş ve “ki_ana, ki_anun, ki_andan, ki_ol, ki_olmuş, ki_iner, ki_irişe” gibi klasik şiirimizde sıklıkla karşılaşılan şekillerinin yanında az da olsa “kimse_ana, adı_anılsa, gerçi_ola, niteki_agaç” gibi pek alışık olunmayan ve şiirin ses değerini zedeleyen örneklerini de kullanmıştır.

Vezin gereği Arapça ve Farsça sözcüklerdeki uzun ünlülerin kısa ünlü değerine düşürülmesi, diğer bir ifadeyle uzun okunması gereken hecelerin kısa okunması anlamına gelen ve aruzda kusur olarak kabul edilen zihafa ise metinde sadece beş beyitte (87, 93, 139, 148, 150) başvurulmuştur. Zihaf yapılan heceler çeviri yazılı metinde italik biçimde yazılarak gösterilmiştir:

*Vâdî-i Bathâ tolup ahdı sular pür-gam-ıla
Sanki deryâ idi ol seyl-i Arim geldi yağar (b. 87)*

Ni'metinden hâlî olmadı anun dervîş eli

Yağmur-ıla nev-bahârun açılır dürlü zeher (b. 150)

Mütercim, vezinde olduğu gibi kafiye hususunda da kaynak şiiirden farklı bir yol izlemiş ve tercümesini “mîm” yerine revî harfi “rı” olan mücerred kafiye ile kaleme almıştır. Metnin genelinde 136 farklı kafiye kelimesi kullanan şair, bazı sözcükleri birden fazla tercih etmiştir. Söz gelimi “çihar (20, 71, 111)³², gider (9, 109, 152), haber (21, 64, 72)” ve “muhtasar (28, 90, 147)” kelimelerini üçer; “ber (55, 114), beşer (44, 146), döner (16, 148), eger (27, 129), hacir (30, 102), haşer (120, 134), irer (38, 156), iriser (60, 155), kader (40, 76), mukteder (94, 115), mu'teber (23, 125), nazar (1, 13), ser (14, 61), siper (79, 95), umar (36, 122), yagar (87, 159)” ve “zeber (15, 130)” kelimelerini ise ikişer defa kafiye olarak kullanmıştır. Dolayısıyla mütercimin kafiye bulma noktasında sıkıntı yaşamaması ve aynı kafiye kelimesini sık aralıklarla kullanmama kuralını ihlal etmemesi, bu husustaki başarısını gözler önüne sermesi açısından önemlidir.

Klasik Türk edebiyatında başta Arapça ve Farsça olmak üzere farklı birçok dilden metinler Türkçeye tercüme edilmiştir. Bu metinlerin büyük bir kısmı manzum olup dilimize yine manzum olarak çevrilmişlerdir. Kaynak metinlerdeki özel isimler, kültürel özellikleri bulunan kelimeler, deyimsel ifadeler, dilde sapmalar ve belagat özellikleri gibi hususlar klasik edebiyatımızda şiir tercümesini zorlaştıran hususlar olarak ön plana çıkmaktadır. Bunların yanında nazım şekli, vezin ve kafiye gibi biçimsel özellikler de bu zorluğu pekiştiren unsurlardır.³³ Dolayısıyla mütercimler, kaynak eserdeki bazı kelime ve ibarelere Türkçe karşılık bulmakta zaman zaman çeşitli güçlükler yaşamışlardır. Bu güçlükler, kaynak metindeki bazı sözcüklerin karşılığı verilmeden aynen hedef metne alınmasını ya da bu sözcüklere karşılık Arapça veya Farsça kökenli kelimeler kullanılmasını beraberinde getirmiştir.

Elimizdeki tercüme eserde de şair “şeyb (12, 13), herem (13), ketem (15), semm, desem (21), tüham (22), mahârim, himye (23), keyd (25), ukum (26), lâ, ne'am (35), hevî (36), habl (37), mehâsin (42), kurban, bu'd (48), celâlet (56), tîb (58), inzâr (66), şühûb (68), sâk (72), ankebût (78), müttehem (84), şikâk (94), müstebik, merkâ, müstenim (111), bi'set (118), veham (128), hurz (137), gabn

³² Parantez içindeki rakamlar, beyit numaralarını göstermektedir.

³³ Sadık Yazar, “a.g.m.”, 155.

(144), mültezem (149), müntakim (153), kebâ'ir (155), mün'akis (157)" ve "dâreyn (158)" gibi bazı sözcükleri Türkçe karşılığını vermeden aynen eserine almış; "lâ'im/melâmet (9), nush/nasîhat (11), cehl/cehâlet (13), ma'âsî/isyân (17), nedem/nedâmet (23), hâlif/muhâlif (24), nâfile/nefl (28), âmir/emr (35), nâhî/nehy (35), mültemis/iltimâs (39), hikem/hikmet (40), munkasim/kısmet (42), hadd/hudûd (45), ukûl/akl (47), niyâm/nevm (50), kevâkib/kevkeb (53), envâr/nûr (53), zulem/zulmet (53), himem/himmet (55), mantık/nutk (57), mübtesem/tebessüm (57), munsadi'/insidâ' (61), beşâ'ir/beşâret (66), bârika/berk (66), sâcid/sücûd (72), muhtelim/hulüm (83), mükteseb/iktisâb (84), sıfat/vasf (91), muhakkemât/muhkem (94), usât/âsî (101), ekmâm/kimm (132), muntasır/mansûr (136), eşbâl/şibl (137), te'dîb/mü'eddeb (139), medâyih/medh (149)" ve "gufrân/magfiret (155)" gibi Türkçe karşılık bulmakta zorlandığı bazı kelimelerin müştaklarını tercih etmiş ve "münketim/pinhân (4), nush/pend (12), zeheb/zer (31), sanem/büt (68), şeyâtîn/dîv (69), amy/kûr (76), alem/kûh (88), ba'l/şevher (126), musâdim/ceng (127), riyâh/bâd (132), âsâm/güneh (142)" ve "îs/üştür (160)" örneklerinde olduğu gibi bazı sözcükleri de Farsçadaki karşılığına tahvil etmiştir.

Mütercim, muhteva bakımından kaynak metinle uyumlu bir görüntü çizmiş, diğer bir ifadeyle kaynak şiire sadık kalarak aslına uygun bir çeviri inşa etmeyi başarmıştır. Zira beyitlerin ekseriyeti birebir tercüme özelliklerini taşımaktadır. Bazı kelimeleri orijinal metinden aynen eserine alması ya da müştaklarını kullanması, bu hususta şaire yardımcı olan önemli bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.

Nitekim *Kasîde-i Bürde'nin*, "Nefis emzikli çocuk gibidir. Onu kendi hâline bırakırsan daha çok emmek ister. Sütten kesersen vazgeçiverir."³⁴ anlamına gelen 18. beytini,

*Tıfla benzer nefis eger südden kesersen öğrenür
Kesmez olsan âdet olur ol ana dâ'im emer*

şeklinde; "Hz. Peygamber yumuşaklıkta çiçek, şerefte dolunay, cömertlikte deniz ve himmet hususunda sonsuz zaman gibidir."³⁵ anlamına gelen 55. beytini,

³⁴ Mahmut Kaya, *a.g.e.*, 34.

³⁵ Mahmut Kaya, *a.g.e.*, 71.

*Dehre benzer himmeti vü çiçeğe nâzûklığı
Hem kamer misli şerefde hem keremde bahr u ber*

şeklinde ve “Aslanın kükreyişi, bir şeyden habersiz otlayan koyun sürüsünü ürküttüğü gibi, onun peygamberlik haberleri de düşmanların kalplerine öylece korku saldı.”³⁶ anlamına gelen 118. beytini ise

*Korhu düşdi bi'setiyle gönline düşmenlerin
Niteki âvâzdan ansuz koyun ürküp kaçar*

şeklindeki tercümesi, bu duruma örnek teşkil eden beyitlerden sadece üçüdür.

Sonuç itibarıyla elimizdeki eser, kaynak metnin muhtevasıyla mütenasip bir görünüm arz etmesi, kaynak şiiri mana açısından iyi özümseyen mütercim, anlamı dilimize aslına uygun bir biçimde aktarması ve okuyucunun rahatlıkla anlayabileceği sade bir üsluba sahip olması gibi belli başlı hususlar genelinden değerlendirildiğinde başarılı bir çeviridir diyebiliriz.

3. Çeviri Yazılı Metin

Fā'ilatün fā'ilatün fā'ilatün fā'ilün

Remel _ . _ _ / _ . _ _ / _ . _ _ / _ . _

- 1 Zî-Selem aḥbâbın añduñ mı ki çeşmüñ her naẓar
Ağlayuban yaş-ıla qarışdurup ẓanlar döker
- 2 Ya şabâ mı Kâzıme küyından esdi şubḥ-dem
Ya İzamdan³⁷ gicede düşdi mi şevḳ-i berkler
- 3 Ağlama didükçe niçün gözlerüñ giryân olur
Hüş-yâr ol dir-iseñ bî-hüş olur dil bîş-ter³⁸
- 4 Nice pinhân eyleyem dir ola ‘âşık derdini
Anda ki bir yanı olmuş âb u bir yanı şerer³⁹

³⁶ Mahmut Kaya, *a.g.e.*, 135.

³⁷ İzamdan: İzamdan İ₁

³⁸ Bu beyit İ₂'de yok.

³⁹ Bu beyit İ₂'de yok.

- 5 Olmasa ‘aşkuñ nişānı menzili ağlar m’ıduñ
Ya ğamuñ bān u ‘Alemden uyımaz-ıdı başar
- 6 Nice⁴⁰ inkār idesin göñlümde dil-ber sevgisin
Yaşuñ-ıla hasteliğüñ çün şehādetler ider
- 7 ‘Aşk s̄ābit kıldı⁴¹ hañlar göz yaşumdan za‘f-ı hemm
Fi’l-meşel hüsnuñ bahārı tek⁴² veyā şāh-ı şecer⁴³
- 8 Dil-berüñ geldi hayāli çeşmi bī-ḥ̄ āb eyledi
Girse lezzāt arasına ‘aşk elemeler artar⁴⁴
- 9 Ey melāmet eyleyen beni hevā-yı ‘Uzr-içün
‘Özr kııl inşāfuñ olsa levmüñi benden gider
- 10 Āşikāre oldı sırrum düşmene hālüm saña
Kalmadı ğammāzdan derdümi bilmekde hāzer
- 11 Her niçe kılduñ naşīhat anı ben işitmedüm
Āşik olanlar melāmetden olurlar kūr u ker
- 12 Baña şeybüm pend kıldı ben aña kıldum gümān
Gerçi şeybüñ pendine hergiz gümān itmez fiker
- 13 Nefs-i emmārem cehāletden olınmaz mütte‘iz
Niçe kim⁴⁵ şeyb ü herem va‘z ider aña her nazar
- 14 Görmedi bu nefsdan luṭf u kerem⁴⁶ bir kez konuğ
Şol konuğ ki aña menzil oldı bende işbu ser

⁴⁰ Nice: - Ī₂

⁴¹ kıldı: itdi Ī₂

⁴² tek: dek Ī₂

⁴³ şecer: ‘anem Ī₁

⁴⁴ artar: arturur Ī₂

⁴⁵ kim: ki Ī₁

⁴⁶ luṭf u kerem: kerem ü luṭf Ī₂

- 15 Hürmetini şeybümün kılmadığın bilmiş-isem
Ketm eylerdüm ketemle aklığın zîr ü zeber⁴⁷
- 16 İşbu azğun nefsumün ser-keşligin kim döndüre
Gerçi ki ser-keşligi atun licâm-ıla döner⁴⁸
- 17 Fi'l-i işyân-ıla nefsün şehvetin şanma şınar
Çün ta'am-ıla bulur şehvet hemîşe zîb ü fer
- 18 Tıfla beñzer nefs eger südden keserseñ öğrenür
Kesmez olsañ 'âdet olur ol aña dâ'im emer
- 19 Nefs kavî şağın hevâsından sen aña uymağıl
Ki_aña uyanlar helâk oldılar olup bed-siyer
- 20 Nefsi yahşı işde görseñ yine zinhâr anı güd
Ki_anca hayvân tatlu otlakdan güdülmezse çıhar⁴⁹
- 21 Anca mühlik nesneyi ol halka tatlu gösterür
Semm olmakda desemde çoklar olmuş bî-ğaber⁵⁰
- 22 Aç u tohluğ hîlesinden nefsünün kırtar seni
Kim tühâmdan dahı artuğçı erür açlıkda zar⁵¹
- 23 Gözleründen yaşı dök ki_olmuş mağârimden tolu⁵²
Hem nedâmet himyetine lâzım ol key mu'teber
- 24 Nefs-ile şeytâna 'âşî ol muğâlif her nefes
Pend iderlerse kulağ urma ki oldur cümle şer

⁴⁷ Bu beyit İ₂'de yok.

⁴⁸ Bu beyit İ₂'de yok.

⁴⁹ Bu beyit İ₂'de yok.

⁵⁰ Bu beyit İ₂'de yok.

⁵¹ Bu beyit İ₂'de yok.

⁵² Gözleründen yaşı dök ki_olmuş mağârimden tolu: Gözlerinden yaş dök k'olmuş harâmdan çün tolu İ₂

- 25 Tābi‘ olma anlara ger haşm olalar ger⁵³ hakem
Keyd-i haşm-ıla hakem kim anca şer tohmın eker
- 26 Oğuram estağfiru’llāh ol amelsüz kavlden
Zī-‘uķumdan nesldür ki ol dirāht-ı bī-şemer
- 27 Saña hayr-ıla naşīhat eylerem⁵⁴ ben ūtmazam
Toğrı kavlı olur mı ol kim halkı yolından eger
- 28 Geçdi ‘ömrüm āhiret neflini zād idinmedüm
Şavm-ıla ancak şalātın farzın itdüm muhtaşar
- 29 Sünnetin ķodum anuñ ki_ihyā iderdi her gice
Ayağı şişden şikāyet eyler-iken tā⁵⁵ seher
- 30 Şarf kıldı Hāk yolında cümle māl ü ni‘metin
Açlığı-çün nāzenīn bağrına bağlardı hācer
- 31 Tağlar altun oldu vü ‘arz oldu kılmadı kabül
Hāk-ile yeksān idi ķatında⁵⁶ anuñ sīm ü zer
- 32 Zühdi arturdu zārüret artuķ olduķça aña
‘İşmeti zīrā zārüret hırşın itmişdi⁵⁷ heder
- 33 Nice da‘vet kıla dünyāya zārürātı anuñ
Ki_olmasa olmazdı dünyānuñ vücūdından eşer
- 34 Şol Muḥammeddür ki kevneynüñ olupdur seyyidi⁵⁸
İns ü cin ‘Urb u ‘Acem beyninde oldı⁵⁹ müftehar

⁵³ ger: ya İ₁

⁵⁴ eylerem: iderem İ₂

⁵⁵ eyler-iken tā: ider-iken her İ₂

⁵⁶ ķatında: yanında İ₂

⁵⁷ itmişdi: itmişdür İ₂

⁵⁸ seyyidi: serveri İ₂

⁵⁹ ‘Acem beyninde oldı: ‘Acemüñ arasında İ₁

- 35 Emr ü nehy iden⁶⁰ nebī oldur dahı bir kimse yoğ
 avl-i lā ile ne‘amda kim ola andan eber
- 36 Ol abību’llāhdur ki orudan urtulmağa
 Hevl-i maşerde Őefā‘at amular andan umar⁶¹
- 37 Da‘vet eyler rāstī alkı arī-ı aa ol
 Hi űzölmez able yapıŐur anı her kim utar
- 38 alk u ul içinde adan enbiyā fevındadır
 Kimse_aa ‘ilm ű keremde irmedi ne od irer
- 39 Enbiyā her acetı ki_andan ıludur iltimās
 Barden bir keff-i mādur ya ki⁶² bir are maar
- 40 urıca addinde anu azretinde her nebī
 Noka vü Őekl oldu ‘ilm ű ikmetinden fi‘l-ader⁶³
- 41 Őüret ű ma‘nide kevneyn ire⁶⁴ kāmıl ol durur
 ün abībüm our aa ālī-ı rü u Őuver⁶⁵
- 42 Ol⁶⁶ meāsin ki_anda var olmuş münezze Őibhden
 Cevher-i üsninde ısmet olmağa yodur memer
- 43 Şol NaŐārā kim didi ‘İsāya sen aa dime
 Özge evŐāf-ıla anu medin oı der-be-der⁶⁷

⁶⁰ iden: idüp İ₁

⁶¹ Bu beyit İ₂’de yok.

⁶² ya ki: yāūd İ₁

⁶³ Bu beyit İ₂’de yok.

⁶⁴ Őüret ű ma‘nide kevneyn ire: Őüret ű ma‘nā içinde ya‘nī İ₂

⁶⁵ ün abībüm our aa ālī-ı rü u Őuver: ün our ālī aa rü u Őuver İ₂

⁶⁶ Ol: - İ₂

⁶⁷ Bu beyit İ₂’de yok.

- 44 Her ne var-ise şeref zâtına nisbet eylegil
Hem celâlet kıadrine kim ol durur hayru'l-beşer⁶⁸
- 45 Çün⁶⁹ anuñ fazlına bulunmaz⁷⁰ nihâyât u hudûd
Söyler olsa nâtıq andan lâl olup dili⁷¹ şişer
- 46 Kendü kıadrince eger gösterse idi mu'cizât
Adı_añılsa hayy olup emvât olurdu münteşer
- 47 'Akl idrâk itmedügi nesneyi emr itmedi
Düşmeyeydi tâ şalâh-ı hâlümüz içre keder⁷²
- 48 Adı ma'nâsını fehm itmekde 'âciz kıaldılar
Kıurb u bu'd anı görenler murğveş dökerdi per
- 49 Şemse beñzer kim ırakdan görünür gözde⁷³ kiçi
Ger yahından bakılırsa kıamaşur gözler tonar
- 50 Nice idrâk eyleye andan hâkıkat dünyede
Her ki nevinde görürse hayr olur fâl-i zecer⁷⁴
- 51 Gâyet-i 'ilm aña irdi ki_ol beşerdendür hemîn
Eşref-i halk-ı Hüdâ vü zâtıdur 'ayn-ı güher
- 52 Her nebî 'âlemde kim gösterdi dürlü mu'cizât
Her biri olmışdur anuñ nûrı ile müsteter

⁶⁸ Bu beyit İ₂'de yok.

⁶⁹ Çün: - İ₂

⁷⁰ bulunmaz: bulmaz İ₂

⁷¹ dili: nuṭkı İ₁

⁷² Bu beyit İ₂'de yok.

⁷³ gözde: - İ₂

⁷⁴ Bu beyit İ₂'de yok.

- 53 Āfitāb-ı fazl oldur⁷⁵ her nebī kevkeb aña
Nūr-ıla anuñ qomazlar⁷⁶ zulumet-i şübhe ki_iner
- 54 Ol şu halk olur ki olmışdur müzeyyen hulq-ıla
Müştemil hüsn üzre hem bişr olmuş anda müstaqar
- 55 Dehre⁷⁷ beñzer himmeti vü çiçege nāziıklığı
Hem kamer mişli şerefde hem keremde baħr u ber
- 56 Ol celālet içre vāhiddi ki kim görse anı
Leşker içinde şanurdı ol ki toğmuşdur⁷⁸ kamer
- 57 Lü'lu-i meknün-ıdı şanki şadef içinde ol
Gösterürdi ma'den-i nuṭq u tebessümden dürer⁷⁹
- 58 Ravzası fıbine qañğı fıb olur ki beñzedi
Zi-sa'ādetlü kimesne şemm idüp anı öper
- 59 'Unşurı fıbin beyān itdi anuñ toğduğı gün
Mübtedāsı müntehāsı oldı pāk ü pāk-ter
- 60 Qorquban ol günde Fürs ehli firāset kıldı kim
Anlara dürlü belā vü miħnet andan iriser
- 61 Tāk-ı Kisrāya hem ol günde irişdi inşidā'⁶
Leşkeri gibi perākende olıban ser-be-ser⁸⁰
- 62 Qayğulanmaqdan aña gebrüñ söyüندی āteşi
Çeşme-i āb-ı sedem huşk oldı şanki esdi şar

⁷⁵ oldur: oldı İ₂

⁷⁶ qomazlar: qoyulmaz İ₁

⁷⁷ Dehre: Zehre İ₂

⁷⁸ şanurdı ol ki toğmuşdur: şanur-ıdı ki toğmuşdı İ₁

⁷⁹ Bu beyit İ₂'de yok.

⁸⁰ Bu beyit İ₂'de yok.

- 63 Sāvenüñ deryāsi şöyle urudı ki_aña⁸¹ varan
Döndi am-gın ü azabla usuzın⁸² yanup ciger
- 64 amdan ol uyuñ anayduñ yiri pür-āteş durur
Yāhud āteş āb olmuş kimse yok oddan haber⁸³
- 65 Nūrı zāhir olduında söyleşürdi cinn kim
Şüret ü ma'nide nūr-ı Hā uşda ad zahar⁸⁴
- 66 Şaır olmuşlar iştmezler beşāret Hādan
Gözlerinde ber-i inzār olup olmuş mükfeher⁸⁵
- 67 Didüinden soñra kāhin anlara ki dīnūñüz
Bulmayısar istikāmet kim esāsın ol yıhar⁸⁶
- 68 Hem görürlerdi mu'ayyen ki_ufdan düşüp şühüb
Bütlerinüñ üstine od tek yaup gelür deger⁸⁷
- 69 Tā ki vahyüñ yolu açıldı vü dīvüñ leşkeri
Birbiri ardınca firār itdiler⁸⁸ *bi'se'l-mefer*⁸⁹
- 70 Ebrehe avmi anayduñ açmaında anları
Ya bir avu hā-ile şınmuş serāyā vü zümer

⁸¹ ki_aña: aña İ₂

⁸² usuzın: sūzdan İ₂

⁸³ Bu beyit İ₂'de yok.

⁸⁴ Bu beyit İ₂'de yok.

⁸⁵ Bu beyit İ₂'de yok.

⁸⁶ Bu beyit İ₂'de yok.

⁸⁷ Bu beyit İ₂'de yok.

⁸⁸ firār itdiler: açdılar olar İ₂

⁸⁹ Beyitte Kıyamet Suresi'nin 10. ayetine bir telmih söz konusudur. ["Yekülü'l-insānū yevme izin eyne'l-mefer": "İşte o gün insan, 'Kaçacak yer var mı?' diyecektir." (Hayreddin Karaman, Mustafa Çaırıcı, İbrahim Kāfi Dönmez, Sadrettin Gümüş, *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2008, V, 503.)]

- 71 Hāke tesbīh oħıyıban Őoñra atdı keffden
Nite tesbīh-ile Yūnus ħūt ħarnından ħıħar⁹⁰
- 72 Hem aĝaç geldi anuñ fermānına ħıldı sücüd
Yürür idi⁹¹ Seyyidūñ ardınca sākı bī-ħaber
- 73 Her varak üstine ħaħlar yazılurdı Şöyle kim
Őāħı anuñ niĥe dürlü Şanasın ħaħlar yazar
- 74 Bilesince seyr eylerdi bulut seyr eylese
Tā güneşden irmeyeydi nāzük endāmına ħar⁹²
- 75 Ol ħamer ki iki pāre oldu anuñ ħaħķı-ĥün
Aña nisbet oldu ħalbi disem andumdur meber⁹³
- 76 Anuñ-ıla kehf iĥi ħolmuşdı ħayr-ıla kerem
Kūr olup kāfirler anda gözlerin ħutdı ħader⁹⁴
- 77 Őıdķ-ıla Őıddıķ ol kehfūñ iĥinde var-iken
Kāfir isterdi vü görmezdi ki anda kimse var⁹⁵
- 78 ‘Ankebūt-ile gügercinūñ yuvasın göricek
Zann-ıla dirlerdi bu dem kim yuva bunda yasar⁹⁶
- 79 Đünkü Allāħ anı mekr-i dūŐmeninden Őaħladı
Ĥācet olmaz aña ħal‘a ne zırıħ ne ħod siper⁹⁷

⁹⁰ Bu beyit İ₂’de yok.

⁹¹ Yürür idi: Yügürürdi İ₁

⁹² Bu beyit İ₂’de yok.

⁹³ Bu beyit İ₂’de yok.

⁹⁴ Bu beyit İ₂’de yok.

⁹⁵ Bu beyit İ₂’de yok.

⁹⁶ Bu beyit İ₂’de yok./Yasamak: 1. Düzenlemek, kararlaŐtırmak, kurmak, hazırlamak. 2. Yıĝmak, taŐhit etmek. 3. Yamyassı yatırmak, yere sermek, yaymak. (Cem Dilĥin, *Yeni Tarama Sözlüĝü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1983, 237.)

⁹⁷ Bu beyit İ₂’de yok.

- 80 Rūzgāruñ şiddetinden her ne isterdüm amān
Bulmadum illā civārını anuñ ni‘me’l-maḡar⁹⁸
- 81 Her dü ‘ālem ni‘metinden her neyi ki istedüm
Buldum anda ḡayr vechiyle daḡı dürlü vaḡar⁹⁹
- 82 Olmasun rü’yāsınuñ vaḡyine inkār idesin
Yuḡuda göz yumsa ol Ḥaḡ göñlinüñ gözün açar¹⁰⁰
- 83 Evvelā vaḡy-i nübüvvet düşde irmişdi aña
Pes ḡulüm ḡālını inkār itmede vardur ḡaḡar¹⁰¹
- 84 Ḥaḡ Te‘ālā ve tebārek¹⁰² vaḡyine yoḡ iktisāb
Müttehem olmaḡ nebī ḡayb üzre olmaz muḡtefer
- 85 Niḡe mecnūn olmuşı dīvānelikden ḡurtarup
Niḡe rencūra şifā irdi elin aña sürer¹⁰³
- 86 Oldı maḡv anuñ du‘āsıyla cihānda ḡaḡtılar¹⁰⁴
Ḥara yıllar gitdi şebā geldi açıldı ḡurer
- 87 Vādī-i Baḡḡā ḡolup aḡdı şular pür-ḡam-ıla
Şanki deryā idi ol seyl-i ‘Arim geldi yaḡar¹⁰⁵
- 88 Ḥoy beni vaşf eylemekde mu‘cizātından anuñ
Ki_ oldı rüşen ol nite küh üzre şeb āteş yanar¹⁰⁶

⁹⁸ Bu beyit İ₂’de yok.

⁹⁹ Bu beyit İ₂’de yok.

¹⁰⁰ Bu beyit İ₂’de yok.

¹⁰¹ ḡālını inkār itmede vardur ḡaḡar: ḡālını inkār eylemek yavlaḡ ḡaḡar İ₁

¹⁰² tebārek: teḡaddes İ₂

¹⁰³ Niḡe rencūra şifā irdi elin aña sürer: Dest-i luḡfı niḡe rencūra şifā virdi anuñ İ₂

¹⁰⁴ cihānda ḡaḡtılar: cihān-ı ḡaḡt tamām İ₁

¹⁰⁵ Bu beyit İ₂’de yok.

¹⁰⁶ Bu beyit İ₂’de yok.

- 89 Nazm olıcağ dürr hüsni gerçi zāhirdür velī
İrmedi noqşāna hem kıymetde dürr-i müntefer
- 90 Çün müzeyyen oldı ol ihsān-ı hulk u halk-ıla
Nice okursam muṭavvel medḥin olur muḥtaşar
- 91 Aña nāzil oldı Haḫdan cümle āyāt-ı kadīm
Lā-büd ol zāt-ı kadīmi bi'l-kıdem vaşf olısar
- 92 Görmedigimiz¹⁰⁷ zamān aḫvālını bildürdi ol
Niteki¹⁰⁸ ‘Ād u İremden ḫaşrden niçe süver
- 93 Mu‘cizāti mu‘cizāt-ı her nebīden yig olup
Ümmeti katında ol qaldı vü maḫv oldı āḫar¹⁰⁹
- 94 Qavli muḫkemdi ki qoymazdı şikāka şübheyi
İstemez hergiz ḫakem ḫikmetledür çün muḫteder¹¹⁰
- 95 Kim ki ḫarb itdi anuñla ‘ākıbet döndi girü
Ol ki qatı düşmen idi şaldı destinden siper¹¹¹
- 96 Her ki_aña oldı belāğatde mu‘arız oldı red
Red ider gibi ḫaremden cānını ehl-i ğuyer¹¹²
- 97 Var durur anda ma‘ānī mevc-i deryālar gibi
Ḫüsñ ü kıymetle irişmez dürr aña gerçi_ola der¹¹³

¹⁰⁷ Görmedigimiz: Görmedüklüğü İ₁

¹⁰⁸ Niteki: Nice kim İ₂

¹⁰⁹ Bu beyit İ₂'de yok.

¹¹⁰ Bu beyit İ₂'de yok.

¹¹¹ *Kasīde-i Bürde*'nin 95. beyti; İ₁ nüshasına, sayfanın kenarına (25_a) muhtemelen unutulduğu için sonradan eklenmiş olup Türkçe tercümesi mevcut değildir.

¹¹² Bu beyit İ₂'de yok.

¹¹³ Bu beyit İ₂'de yok.

- 98 Ol ‘acā’ib ki_anda vardur kimse ihşā idemez
Görmeyiserdür ‘ayān ol kimse ki_anı Hāḫ añar¹¹⁴
- 99 Her ki oḥur anı direm gözlerüñ rüşen olup
Uşda ḥablu’llāh budur key yapış bulduñ zafer¹¹⁵
- 100 Ḳorḥuban nār-ı cehennemden oḥur olsañ anı
Olısardur ol cehennem āteşinde berd aḳar¹¹⁶
- 101 Anı bil bir ḥavzdur ki okıyanın yur yüzün
Gerçi bir ‘āşī ḳara yüzlü ola ehl-i saḳar
- 102 Ṭoḡrulukda şöyle mīzān u şırāṭuñ mişlidür
Andan özge ṭoḡrulukda şübhelenmişdür ḥacer
- 103 Ger ḥasūd inkār eylerse añā ḳılma ‘aceb
Kim tecāhül eyler anca ḥāzıḳ u ehl-i ‘iber¹¹⁷
- 104 Anca gözler ağrısından göremez gün şevḳını
Anca ince ḥaste ağzı bulamaz ṭa‘m-ı şeker¹¹⁸
- 105 Ey sa‘ādetlü ki ḳaşd ider ire ol Ḥāzrete
Ya ayaḥla sa‘y idüp ya ol yola rekbe biner¹¹⁹
- 106 Key ulu ni‘met olur senden ḡanīmet ehline
Tā ḳaçan āyet görine göze sen tek mübteher¹²⁰

¹¹⁴ Bu beyit İ₂’de yok.

¹¹⁵ Bu beyit İ₂’de yok.

¹¹⁶ Bu beyit İ₂’de yok.

¹¹⁷ Bu beyit İ₂’de yok.

¹¹⁸ Bu beyit İ₂’de yok.

¹¹⁹ Bu beyit İ₂’de yok.

¹²⁰ Bu beyit İ₂’de yok.

- 107 Leyl içinde Mekkedden Akşāya sen seyr eyledüñ
Nice kim¹²¹ seyr-i kamerdür leyl içinde müzdeher
- 108 Menzilüñdür *ķābe kavseyn ü tedellā vü denā*¹²²
Olduğün-çün rāst Hāķ yolında çün sehl-i veter
- 109 Hıdmetin maħdümü hādım nice taķdīm eylese
Saña taķdīm-i rüsül oldu vü ħalfüñce gider¹²³
- 110 Hārķ idüp seb'-i tıbāķı enbiyā vü rüsl-ile
Şāhib-i rāyet sen-idüñ saña hādım ol nefer¹²⁴
- 111 Koymaduñ bir rütbet ü ķurbı ki irişe müstebik
Yāho bir merķā ki anda müstenim ana çıħar¹²⁵
- 112 Saña olduķda nidā ferd-i 'alem tek ref'-ile
Her maķāmı sen izāfāt-ıla ķıldıñ ħafz u cer¹²⁶
- 113 Cem' ķıldıñ her kemāli anda sen şirketsüzün
Kať ķıldıñ her maķāmı çekmeyüp renc ü sefer¹²⁷
- 114 Tā maķām-ı vaşl bulduñ şöyle pinhān ħalkdan
Āşikārā oldu saña sırr şol evşāf-ı ber¹²⁸

¹²¹ kim: ki İ₁

¹²² Beyitte Necm Suresi'nin 8 ve 9. ayetlerinden iktibas yapılmıştır. ["Sümme denâ fe-tedellâ. Fe-kâne kâbe kavseyni ev ednâ": "Sonra yaklaştıkça yaklaştı. O kadar ki iki yay arası kadar hatta daha da yakın oldu." (Hayreddin Karaman, Mustafa Çağrırcı, İbrahim Kâfi Dönmez, Sadrettin Gümüş, a.g.e., 156.)]

¹²³ Bu beyit İ₂'de yok.

¹²⁴ Bu beyit İ₂'de yok.

¹²⁵ Bu beyit İ₂'de yok.

¹²⁶ Bu beyit İ₂'de yok.

¹²⁷ Bu beyit İ₂'de yok.

¹²⁸ Bu beyit İ₂'de yok.

- 115 Key ulu miqdārdur saña virilen mertebe
Efdali ni‘metlerüñ olmuş müyesser muqteder¹²⁹
- 116 Şādlık olsun bize yā ma‘şera’l-İslām ki
Rüknümüz var ‘avn-i Hāğdan ne yihılır ne şınar¹³⁰
- 117 Da‘vet itdi Hāğ bizi çünki Nebiyle tã‘ate
Ekrem-i ümmet olınuğ tā ki Hāğ bizi öger¹³¹
- 118 Kõrhu düşdi bi‘setiyle gõñline düşmenlerüñ
Niteki āvāzdan añsuz koyun ürküp kaçır¹³²
- 119 Çerisi ile dilerdi harbde düşmen etin
Tahta üstine şanayduñ kim bıçaqla et diler¹³³
- 120 Kõrhudan düşmenlerinüñ şöyle gitdi ‘aqlı kim
Katlarda yoğ-ıdı ādem-ile fark mā-şaşer¹³⁴
- 121 Giceler geçdi ki anuñ bilmediler şayısın
Olmayınca eşhür-i hurmuñ leyālinden şümer¹³⁵
- 122 Şanki mihmān oldı dīn anlara şöyle kōndı kim
Hāşmdur düşmen etini dem-be-dem yimek umar¹³⁶
- 123 Her ne vaqtin ki süvār olsaydı anuñ leşkeri
Şanki deryā-y-ıdı vü mevci bahādır her bir er¹³⁷

¹²⁹ Bu beyit İ₂’de yok.

¹³⁰ Bu beyit İ₂’de yok.

¹³¹ Bu beyit İ₂’de yok.

¹³² Bu beyit İ₂’de yok.

¹³³ Bu beyit İ₂’de yok.

¹³⁴ Bu beyit İ₂’de yok.

¹³⁵ Bu beyit İ₂’de yok.

¹³⁶ Bu beyit İ₂’de yok.

¹³⁷ Bu beyit İ₂’de yok.

- 124 ‘Ālim ü ‘āmiller-idi kıldılar dürlü ğazā
Küfri kesdi her biri niteki_ağaç kökin keser¹³⁸
- 125 Millet-i İslām qalmışken ara yirde ğarib
Muhterem oldı vü zū-rahm anlaruñla mu‘teber¹³⁹
- 126 Qalısar mıydı ‘aceb dīn arada tūl u yetīm
Çün kefil anlardı aña hayr-ı şevherle peder¹⁴⁰
- 127 Tağlara beñzerdi anlar ceng içinde uğraşan
Şor ki anlardan ne gördi olduğında kerr ü fer¹⁴¹
- 128 Şor Hıneyn-ile Uḥud hem Bedrden kim kāfire
Niçe mevt irdi veḥam mevtinden artuqçı beter¹⁴²
- 129 Aq kılıçlar gör nice boyandı kızıl qanlara
Qara yüzlü kāfirüñ kim her biri boynın eger¹⁴³
- 130 Qoymadı bir ḥarf cism üzre süñüler noqṭalu
Çün ciger qanın yazardı ḥāme tek nevk-i zeber¹⁴⁴
- 131 Kāmiliñ’l-‘add-idi simālar seçerdi anları
Niteki verdi selemden reng-ile büyü seçer¹⁴⁵
- 132 Şemm olurdu bād-ı nuşretten çiçekler qoḥusı
Şöyle ki_anuñ her biri kimm içre nevr olmuş tüter¹⁴⁶

¹³⁸ Bu beyit İ₂’de yok.

¹³⁹ Bu beyit İ₂’de yok.

¹⁴⁰ Bu beyit İ₂’de yok.

¹⁴¹ Bu beyit İ₂’de yok.

¹⁴² Bu beyit İ₂’de yok.

¹⁴³ Bu beyit İ₂’de yok.

¹⁴⁴ Bu beyit İ₂’de yok.

¹⁴⁵ Bu beyit İ₂’de yok.

¹⁴⁶ Bu beyit İ₂’de yok.

- 133 Dīn esāsın üstüvār itmeklik-içün her biri
Şanasın at arḥasında¹⁴⁷ servdür tağda biter
- 134 Kōrḥudan düşmenlerinüñ gitdi ‘aqlı şöyle kim
Kātlarında yoḥ-ıdı ādem-ile farḳ mā-ḥaşer¹⁴⁸
- 135 Her kime kim¹⁴⁹ nuşret irişdi Resūlu’llāhdan
Görse şīrānı yataḳda ḥavfdan bilin büker¹⁵⁰
- 136 Her ki anı sevdi-y-ise oldı manşūr u ‘azīz
Hem görünmez düşmeni illā görür ḍarb-ı direr¹⁵¹
- 137 Milleti ḥırzında kıldı ümmetinüñ meskenin
Niteki aşlan şıblını serāda şaḥlar¹⁵²
- 138 Anuñ-içün niçeler eyledi Kūr’ān[la] cidāl
Oldı bürhān-ıla mülzem şöyle ḥ̄ār u mu‘tezer¹⁵³
- 139 Mu‘cizātından yiterdür ol ḳadar bilmek saña
Ki_ümm̄ir dirken ‘ayn-ı ‘ilm-idi mü’eddeb pür-hüner¹⁵⁴

¹⁴⁷ Şanasın at arḥasında: Zahr-ı esb üzre şanasın İ

¹⁴⁸ Bu beyit İ₂’de yok./120. beyitle 134. beytin küçük bir fark dışında (120. beyit: “şöyle gitdi ‘aqlı”; 134. beyit: “gitdi ‘aqlı şöyle”) aynı olduğu dikkat çekmektedir. “Düşmanlar, karakuş ve kartalların (savaş meydanından) kapıp kaldırdığı et parçalarına özenircesine harpten kaçmak isterlerdi.” (Mahmut Kaya, *a.g.e.*, 137) anlamına gelen 120. beyitle “Mücahitlerin şiddetli hücumundan korkan düşmanların kalpleri uçtu da yiğitle kuzuyu ayırt edemez oldular.” (Mahmut Kaya, *a.g.e.*, 151) anlamına gelen 134. beytin muhteva açısından birbirine yakın olması mütercimi böyle bir tutuma sevk etmiş olabilir.

¹⁴⁹ kim: ki İ₁

¹⁵⁰ büker: eger İ₁

¹⁵¹ Bu beyit İ₂’de yok.

¹⁵² Bu beyit İ₂’de yok.

¹⁵³ Bu beyit İ₂’de yok.

¹⁵⁴ Bu beyit İ₂’de yok.

- 140 Hıdmet itdüm aña medh-ile ikāle isteyü
İtmedin kim ‘ömri şîr-ile hıdemde it güzêr¹⁵⁵
- 141 Ol ikisi boynuma taşdı kılāde havfdan
Niteki qurbān iden qurbānı boynına taşar¹⁵⁶
- 142 Uyuban nefsün hevāsına güneherler işledüm
Andan artuq hāşilum yoq fi’ş-şığar hem fi’l-kiber
- 143 Ey ticāret eyleyen dā’im ziyān içinde nefis
Virüben dünyāyı dīn almaduñ olduñ lā-vezer¹⁵⁷
- 144 Her ki ‘uqbāyı virüp dünyā ala zāhir durur
Ġabni bey’inüñ selem içinde olmuş müsteţar¹⁵⁸
- 145 Çok günāh itdüm egerçi ‘ahdüm ammä şaqladum
Ĥabl-i dīn-i Muşţafāyı tutup oldum mü’temer¹⁵⁹
- 146 Var ümīdüm ki Muḥammed ad-ıla adlanmışam
Ol kerāmetden ri’āyet eyle[rem] ḥayru’l-beşer¹⁶⁰
- 147 Tutmaz olursa ma’ādumda elümi luţf idüp
Zilletü’l-aqdām oḥınmaqlıġa oldum muḥtaşar¹⁶¹
- 148 Hāşā luţfuñdan ümīd iden ki maḥrūm olına
Ya penāh-ı işigüñden kimse ḥürmetsüz döner¹⁶²

¹⁵⁵ Bu beyit İ₂’de yok.

¹⁵⁶ Bu beyit İ₂’de yok.

¹⁵⁷ Bu beyit İ₂’de yok.

¹⁵⁸ Bu beyit İ₂’de yok.

¹⁵⁹ Bu beyit İ₂’de yok.

¹⁶⁰ Bu beyit İ₂’de yok.

¹⁶¹ Bu beyit İ₂’de yok.

¹⁶² Bu beyit İ₂’de yok.

- 149 Şuğl idelden berü efkârum anuñ medhine
Mültezem buldum hâlâşum-çün ü oldum mübtezer¹⁶³
- 150 Ni'metinden hâlî olmadı anuñ dervîş eli
Yağmur-ıla nev-bahâruñ açılır dürlü zeher¹⁶⁴
- 151 Mâl-i dünyâ¹⁶⁵ kim Züheyr aldı Heremden medh idüp
N'eylerem ben çün le'im 'avnını idem¹⁶⁶ müddehar
- 152 Senden özge kim baña melce'dür ey halk ekremi
Şol dem içre kim baña mevtüm gelüp rûhum gider¹⁶⁷
- 153 Müntakim ismiyle kılduğda tecellî ol Kerîm
Yâ Resûla'llâh câhuñ olmasaydı bende tar¹⁶⁸
- 154 Zerresidür bahşîşüñüñ bu cihân u ol cihân
'İlm ü levh-ıla kalem 'ilmüñden olmuş hem-çü zer¹⁶⁹
- 155 Rağmet-i Hâğdan ümîdüñ kesme ey dil cürm-ile
Kim kebâ'ir lemme tekdür mağfiret çok iriser¹⁷⁰
- 156 Rağmeti kısm itdüğünde halka tutmuşam recâ
Her kişiye rağmeti 'işyân kadarınca irer¹⁷¹
- 157 Hâzretüñde mün'akis kılma recâmı ey Kerîm
Kıl kıyâmetde hisâbum defterin âsân-ter¹⁷²

¹⁶³ Bu beyit İ₂'de yok.

¹⁶⁴ Bu beyit İ₂'de yok.

¹⁶⁵ Mâl-i dünyâ: Dünyâ mâlın İ₁

¹⁶⁶ 'avnını idem: 'avnın itdüm İ₁

¹⁶⁷ Bu beyit İ₂'de yok.

¹⁶⁸ Bu beyit İ₂'de yok.

¹⁶⁹ Bu beyit İ₂'de yok.

¹⁷⁰ Bu beyit İ₂'de yok.

¹⁷¹ Bu beyit İ₂'de yok.

¹⁷² Bu beyit İ₂'de yok.

- 158 ‘Abdüñe luḡf it ki dāreynüñ içinde var anuñ
Azıraḡ şabrı ki ehvāl-ile olmaz muştaber¹⁷³
- 159 Raḡmetüñ bārānına izn it Ḥudāyā kim yaḡa
Muştafā üstine şol yaḡmur tek dā’im yaḡar¹⁷⁴
- 160 Rekbe virdükçe şarab üştür sürenler naḡmesi
Şāḡ-ı bānuñ lerze kıldukça şabā yili eser¹⁷⁵

S o n u ç

Ka’b b. Zühayr ile Bûsîrî’nin Hz. Peygamber sevgisi ekseninde yazdıkları ve literatürde *Kasîde-i Bürde* adıyla tanınan meşhur şiirleri, en güzel na’t örnekleri olarak kabul edilir. Ka’b’ın manzumesi, her ne kadar kendisinden sonra kaleme alınan peygamber methiyelerine öncülük etse de Bûsîrî’nin şiiri gerek yazılış hikâyesi gerekse etkileyici üslubu sayesinde onu aşmayı başarmış ve birçok milletin kültür ve edebiyatında olduğu gibi Hz. Peygamber’e derin bir muhabbetle bağlı olan Türklerin kültür ve edebiyatlarında da çok geniş yankı uyandırmıştır. Abdurrahim Karahisarî, Ahmed-i Rıdvân, Kemal Paşa-zâde, Le’âlî, Şemseddin Sivasî ve Süleyman Nahîfî gibi tanınmış şairlerin yanı sıra belli bir şöhrete ulaşamamış birçok şair tarafından dilimize çevrilen *Kasîde-i Bürde*’nin mütercimi belirsiz tercümeleri de bir hayli fazladır.

Çalışmamızın esasını mütercimi belirsiz, manzum bir *Kasîde-i Bürde* tercümesi teşkil etmektedir. Söz konusu tercümenin İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi TY 1990 ve TY 3277 numarada kayıtlı olmak üzere iki nüshası tespit edilebilmiştir. Gerek kütüphane kayıtlarında gerekse mevcut nüshalarında eserin mütercimine ve tercüme edildiği tarihe dair herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. TY 3277, diğer nüshaya nazaran oldukça eksiktir. Zira TY 1990’da kaynak metnin sadece tek beytinin tercümesi yer almazken TY 3277’de 91 beytinin çevirisi mevcut değildir. Buna rağmen nüshalar birbirlerini tamamlamakta ve TY 1990’daki eksik beyit TY 3277’de, TY 3277’deki eksik beyitler de TY 1990’da yer almaktadır. Netice

¹⁷³ Bu beyit İ₂’de yok.

¹⁷⁴ Bu beyit İ₂’de yok.

¹⁷⁵ Bu beyit İ₂’de yok.

itibarıyla tercüme eser, 160 beyitten müteşekkil olup kaynak şiirin tüm beyitlerinin çevirisini ihtiva etmektedir.

Gerek ölçü gerekse kafiye açısından kaynak metinden farklı bir yol izleyen mütercim, eserini remel bahrinin “fâ’ilâtün fâ’ilâtün fâ’ilâtün fâ’ilün” kalıbıyla ve revî harfî “rı” olan mücerred kafiyeyle tanzim etmiştir. Vezin konusunda bariz bir hata yapmayan ve oldukça başarılı olan şair, 136 farklı kafiye kelimesi kullanarak bu noktadaki maharetini de göstermiş, diğer bir ifadeyle aynı kafiye kelimesini kısa aralıklarla kullanmama kuralını ihlal etmemiştir. Mütercim, muhteva açısından kaynak şiirle uyumlu bir tercüme ortaya koymaya çalışmış ve kaynak metne sadık kalarak aslına uygun bir çeviri inşa etmesini bilmiştir. Eserin genelinde birebir tercüme yöntemini tercih eden şair, bazı sözcükleri Türkçe karşılığını vermeden olduğu gibi metne sokmuş, bazı kelimelerin müştaklarını kullanma yoluna gitmiş, bazılarını da Farsça eş anlamlılarına tahvil etmiştir. Sanat endişesini arka planda bırakarak kaynak şiirin aslındaki manayı muhafazaya ve beyitlerin anlamını sade ve anlaşılır bir üslupla yansıtmaya gayret eden mütercimin, başarılı bir tercüme ortaya koyduğu rahatlıkla söylenebilir.

Bu çalışma ile *Kasîde-i Bürde* literatürünün mevcut birikimine bir yenisini daha eklenmiş ve tercüme silsilesini oluşturan halkalardan birisi daha tamamlanmıştır. Tespit edilebilen iki nüshasından hareketle ortaya konan tenkitli metnin benzer çalışmalara ve ilim âlemine faydalı olmasını temenni ediyoruz.

K A Y N A K Ç A

- AKKAYA, Hüseyin, *Tercüme-i Kaside-i Bürde İrşadü'l-Avam*, Sivas Belediyesi Yayınları, Sivas 2015.
- ALBAYRAK SAK, Vesile, “Şemseddin Sivâsî'nin Kasîde-i Bürde Tercümesi”, *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 9 (3), 2014, 91-110.
- ALBAYRAK SAK, Vesile, “Esâsî'nin Kaside-i Bürde Tercümesi”, *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 16, 2019, 343-363.
- ARMUTÇUOĞLU, İlhan, *Kaside-i Bürde Manzum Tercüme*, Ak Yol Neşriyat, İzmir 1979.
- ARSLAN, Ahmet Turan, “Şemseddin Sivasi ve Manzum Kaside-i Bürde Tercümesi”, *Osmanlılar Döneminde Sivas Sempozyumu Bildirileri 21-25 Mayıs*, Sivas Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Sivas 1997.
- AYÇİÇEĞİ, Bünyamin, “Bûsîrî (ö. 696/1297?)'nin Kasîdetü'l-Bürde'sinin Diyarbakırlı Mehmed Said Paşa (ö. 1308/1892) Tarafından Yapılan Mensur ve Manzum Tercümesi”, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 15, 2015, 27-102.
- AYÇİÇEĞİ, Bünyamin, “Üsküdarlı Abdülhay Celvetî ve Kasîde-i Bürde Tercümesi”, 9. *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu 11-13 Kasım 2016 Bildiriler* (Editör: Coşkun Yılmaz), C. 2, Üsküdar Belediyesi Yayınları, İstanbul 2016.
- CANIM, Rıdvan, *Divan Edebiyatında Türler*, Grafiker Yayınları, 5. Baskı, Ankara 2016.
- DEMİRAYAK, Kenan, “Kasîdetü'l-Bürde”, *DİA*, İstanbul 2001, XXIV, 566-568.
- DEMİRAYAK, Kenan, Muhammet Emin Uzunyaylalı, Ömer Faruk Karakuş, *Üsküplü Abdurrahim Efendi ve İki Dilli Manzum Kaside-i Bürde Çevirisi*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum 2022.
- DİLÇİN, Cem, *Yeni Tarama Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1983.
- DURMAZ, Hasibe, *Kaside-i Bürde Arapça Orijinal Metin İmam Bûsîrî, Osmanlı Türkçesine Manzum Tercüme Şemseddin Sivâsî, Günümüz Türkçesi Okuma ve Manzum Tercüme ile Şerhi*, Menekşe Kitap, İstanbul 2018.
- ERTAYLAN, İ. Hikmet, *Şeyh Abdurrahîm Karahisarî, Tercüme-i Kaside-i Bürde*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1960.

- GÜNAYDIN, Yusuf Turan, *İbn-i Kemâl Edebî Kişiliği ve Kaside-i Bürde Tercümesi (Tenkitli Metin)*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Ankara 1995.
- İLHAN, Mevlüt, "Na'îmî'nin Manzum Kaside-i Bürde Tercümesi", *Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature*, 3 (4), 2017, 42-61.
- KAHRAMAN, Bahattin, "Le'âlî ve Abdurrahîm Karahisârî'nin Manzum Kaside-i Bürde Tercümeleri", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 4, 1997, 57-107.
- KAPLAN, Yunus, "Fazlî ve Manzum Kaside-i Bürde Tercümesi", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*, 25 (1), 2021, 66-89.
- KAPLAN, Yunus, "Nihâdî'nin Manzum Kaside-i Bürde Tercümesi", *Dede Korkut Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 10 (25), 2021, 45-70.
- KAPLAN, Yunus, "Sayrafi ve Manzum Kaside-i Bürde Tercümesi", *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi*, 9 (24), 2022, 309-338.
- KARAKOÇ, Sezai, *Kaab bin Züheyr, Salih bin Şerif, İmam-ı Busiri, Üç Kaside: Kaside-i Bürde, Endülüs'e Ağıt, Bürüyen Kaside*, Fatih Yayınevi, İstanbul 1967.
- KARAMAN, Hayreddin, Mustafa Çağrı, İbrahim Kâfi Dönmez, Sadrettin Gümüş, *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2008.
- KAYA, Mahmut, "Kasidetü'l-Bürde", *DİA*, İstanbul 2001, XXIV, 568-569.
- KAYA, Mahmut, *Kaside-i Bürde'yi Türkçe Söyleyiş*, Damla Yayınevi, 4. Baskı, İstanbul 2014.
- KOÇ, Hamza, "Ahmed-i Rıdvan'ın Manzum Kaside-i Bürde Tercümesi", *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi*, 5 (12), 2018, 9-31.
- KOÇ, Hamza, "Paşasaraylı Fazlî Efendi'nin Manzum Kaside-i Bürde Tercümesi", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 26, 2021, 391-425.
- KOÇ, Hamza, "Kaside-i Bürde'nin Mütercimi Belirsiz Manzum Bir Tercümesi", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 29, 2022, 935-956.
- KOÇ, Hamza, Şermin Baka Telli, "Cihâdî'nin Manzum Kaside-i Bürde Tercümesi", *17. Yüzyıl Işığında Osmanlı* (Editörler: Hanife Koncu, Nuri Seçgin), Dün Bugün Yarın Yayınları, İstanbul 2022, 205-226.

- KOYUNCU, Fatih, "Hulvî Abdullah Efendi'nin Kaside-i Bürde Tercümesi", *Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies*, 15 (92), 2022, 63-86.
- ÖKSÜZ, Yılmaz, "Mütercimi Meçhul Bir Kasîde-i Bürde Tercümesi", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, 24 (1), 2020, 211-245.
- ÖNTÜRK, Tolga, "İzmitli Muhyiddîn Şeyhzâde'nin Türkçe Kaside-i Bürde Tercümesi", *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 20 (2), 2021, 973-996.
- SARAÇ, M. A. Yekta, "Kemâl Paşa-zâde'nin Manzum Kaside-i Bürde Tecümesi", *İslami Edebiyat*, 24, 1994, 65-70.
- SEZER, İsmail Hakkı, "Kaside-i Bürde ve Nesir ve Manzum Tercümesi", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 10, 2000, 65-88.
- ŞAHİN, Ebubekir Sıddık, *Kaside-i Bürde'nin Türkçe Şerh ve Tercümeleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1997.
- ŞENER, H. İbrahim, *Kaside-i Bürde, Kaside-i Bür'e ve Su Kasidesi*, İrfan Kültür Eğitim Derneği Yayınları, İzmir 1995.
- ŞİMŞEK, Selami, *Kaside-i Bürde (Fazileti, Sırları ve Manzum Tercümesi)*, Şeyh Abdülhay el-Celvetî el-Edirnevî, Buhara Yayınları, İstanbul 2018.
- TAHRALI, Mustafa, *Ken'ân Rifâî, Tuhfe-i Ken'ân -Armağan- Hadîs-i Şerifler ve Kasîde-i Bürde'nin Manzum Tercümesi*, Cenan Eğitim, Kültür ve Sağlık Vakfı Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2019.
- TAŞDELEN, Damla, "Zâtî'nin Manzum Kaside-i Bürde Tercümesi", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 60 (1), 2020, 113-152.
- YAZAR, Sadık, *Anadolu Sahası Klâsik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2011.
- YAZAR, Sadık, "Amasyalı Seyyid Hüseyin Efendi ve Manzum Kaside-i Bürde Tercümesi", *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2 (3), 2018, 145-187.
- YENİTERZİ, Emine, *Divan Şiirinde Na't*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1993.

“A TRANSLATION OF A QASIDA AL BURDA WITH AN UNKNOWN
TRANSLATOR”

Abstract

Every stage of the Prophet's life has been told through various genres, such as *siyar*, *mawlid*, *hilya*, *mirajîya*, *gazavât-nâma* and the forty hadiths, and primarily in *na't*. Many works in verse or prose were produced in these genres as a manifestation of the infinite love for the Prophet. The *na't*, which includes all subjects related to the Prophet Muhammad and especially praises him, is the literary genre with the most examples in religious literature. Ka'b b. Zuhayr's (d. 24/645?) ode has a special place and importance among the *na't*, written in praise of the Prophet. This poem, known as *Qasida al-Burda* due to the phrase *Banat Su'ad* at the beginning of its first couplet or in reference to the mantle awarded to the poet by the Prophet, pioneered this genre and inspired Busiri's (d. 696/1297?) ode. This poem, which Busiri composed in Arabic and titled *Al-Kawâkib ad-Durrîya fî Madhî Khayr al-Barîya*, is known as *Qasîdat al-Mîmîyya* because of its rhyming letter, *Qasîda al-Bür'e* because it was instrumental in the poet's recovery from his illness, and *Qasîda al-Bürde* because of the narration that his recovery took place in his dream by wearing a mantle from the hands of the Messenger of Allah. The *Qasida al-Burda*, which has extensive and deep reflections in Turkish culture and literature, as elsewhere in the whole Islamic world, has been translated into Turkish many times in verse or prose, commentaries have been written about it, and quintuplets and *tazyîl* have been written for the said ode. This famous *na't* has been translated into Turkish in verse by well-known poets, such as Abdurrahim Karahisarî, Ahmad-i Rıdvân, Kemal Paşazâde, Le'âlî, Şemseddin Sivasî, and Nahîfî, as well as by others who did not achieve fame; however, there are also many translations of this poem whose translators are unknown. This paper examines a poetic translation of Busiri's *Qasida al-Burda*, whose author and date are unknown. The study first provides general information about Ka'b b. Zuhayr and Busiri's *Qasida al-Burda* then addresses the form and content of the translation, which consists of 160 couplets. In addition, it presents a critical text based on two copies of the poem, which are registered in the Istanbul University Rare Works Library, numbered TY 1990 and TY 3277.

Keywords

Classical Turkish Literature, Busiri, *Qasida al-Burda*, Translator, Poetic Translation.

SERVET-İ FÜNÛN DEVRİNDE EDEBÎ TENKİDİN YÖNTEMİNE DAİR TARTIŞMALAR*

Serkan ÖZDEMİR**

ÖZET

“Tenkit”, “seçme”, “ayırma” anlamındaki Arapça “nakd” kökünden türer. Servet-i Fünûn devrinde Fransızca “critique” (edebiyat eleştirisi) sözcüğünün karşılığı olarak kullanılır. Sanat eserlerinin belirli ölçütler çerçevesinde değerlendirilmesi, iyi ve kötü yönlerinin birbirinden ayrılması şeklinde tanımlanır. Servet-i Fünûn devri, tenkidin yeni bir yazınsal tür hâline gelmesinde önemli bir aşamadır. Fransız edebî tenkidini takip eden Servet-i Fünûncular tenkidin belirli bir yöntem ve estetik ölçütler dahilinde yapılması için çaba sarfederler. Ferdinand Brunetiere, Sainte-Beuve, Hippolyte Taine, Jules Lemâitre gibi Fransız tenkitçilerinin görüşlerini açıklayarak tartışır. Böylece biyografik, romantik, izlenimci, evrimci, bilimsel, toplumbilimsel tenkit yöntemlerini öğrenirler. Mehmet Rauf, tenkidin Avrupa’daki gelişimini, Sainte-Beuve ve Hippolyte Taine’in görüşlerini açıklar. Hüseyin Cahit, Taine’in tenkit hakkındaki görüşlerini çeşitli eserlere tatbik eder. Ahmed Şuayb ise Taine’in toplumbilimsel yaklaşımını eleştirir. Bu dönemde Taine’in etkisiyle edebiyatın toplumun ifadesi olduğu görüşü ağırlık kazanır. Servet-i Fünûncular sanatçı, eser, toplum arasındaki ilişkiye odaklanırlar. Tenkidin bir sanat olduğu, mutlak kurallarının bulunmadığı, tek bir güzelden söz edilemeyeceği, güzele his ve izlenimlerle ulaşılabileceği görüşü öne çıkar. Ancak tenkit etrafındaki tartışmalar Servet-i Fünûn tenkidinde yöntem birliği bulunmadığını, bu konuda farklı görüşlerin öne sürüldüğünü, farklı tenkit pratiklerinin var olduğunu gösterir. Bu farklı görüşler ve yönelişler Servet-i Fünûn edebiyatının teorik ve estetik gelişimine, tenkidin bir edebî tür hâline gelmesine katkı sağlar.

Anahtar Kelimeler

Servet-i Fünûn, edebî tenkit, yöntem, romantik tenkit, biyografik tenkit, toplumbilimsel tenkit, izlenimcilik.

* Araştırma Makalesi. Makalenin geliş tarihi: 20.02.2023 / Kabul tarihi: 27.04.2023

** Dr. Öğr. Üyesi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, sozdemir_55@hotmail.com, (ORCID ID: 0000-0003-3620-0779).

Giriş

Sanat eserlerinin belirli ölçütler çerçevesinde değerlendirilmesine “tenkit” denir. Tenkit, Arapça “seçme”, “ayırma” anlamındaki “nakd” kelimesinden türer. Bu nedenle Servet-i Fünûn devrine kadar tenkit, “ilm-i nakd” olarak da adlandırılır.¹ Ayrıca tenkit yerine “intikad”, “mübâhase”, “muâheze”, “muhâkeme”, “takriz” vb. sözcüklerin kullanıldığı da görülür.²

Muallim Naci, tenkidi “edebî, fennî ve sınıî eser”lerin tetkik edilerek muhâkeme yoluyla iyi ve kötü yönlerinin gösterilmesi şeklinde tanımlar. Türk edebiyatında Tanzimat dönemine kadar tenkit sözcüğüne rastlanmadığını, bunun yerine aynı anlama gelen “intikad” sözcüğünün kullanıldığını belirtir.³ Şemsettin Sâmî, tenkidin Fransızca “critique” sözcüğünün karşılığı olarak “muâhaze-i edebiyeye” (edebiyat eleştirisi) anlamında kullanıldığını ifade eder.⁴ Mizancı Murat, Türk edebiyatında tenkidin bir yönteminin bulunmadığını; münekkitlerin eserlerin muhtevâsından çok imlâ ve biçimiyle meşgul olduklarını ileri sürer.⁵ Cenab Şehabettin ise Servet-i Fünûn devrine kadar tenkidin yanlış anlaşıldığını; yazım yanlışlığı ve vezin kusuru aramaktan ibaret sanıldığını ifade eder.⁶

Tenkit, Türk edebiyatına bir edebiyat terimi olarak Servet-i Fünûn devrinde girer. Bu dönemde tenkit alanında önemli gelişmeler yaşanır: *Servet-i Fünûn* ve *Malûmat* gibi önemli yayın organlarında tenkit sütunları açılır. Farklı tenkit yöntemleri dönemin edebî eserlerine tatbik edilir. Fransız

¹ Tâhir-ül Mevlevî, *Edebiyat Lüğati*, Hzl. Kemâl Edip Kürkçüoğlu, Enderun Kitabevi, İstanbul 1994, 113.

² M. Kayahan Özgül, “mübâhase” ve “münâkaşa” sözcüklerine sözlü kültürde, diğerlerine yazılı kültürde rastlanıldığını, Türklerde yazılı kültürün ilk eleştiri biçimlerinin metinden çok yazarı hedef alan “muaheze” ve “takriz” olduğunu belirtir. Ayrıntılı bilgi için bkz. M. Kayahan Özgül, “Tenkidi Eleştirmek”, *Hece*, Sayı 77-78-79, Ankara 2003, 7.

³ Muallim Nâcî, *Lügat-i Nacî*, Hzl. Ahmet Kartal, TDK Yayınları, Ankara 2009, 699-700.

⁴ Şemsettin Sâmî, *Kâmus-i Türkî*, İkdâm Matbaası, İstanbul 1317, 440.

⁵ Mizancı Murat, *Üdebamızın Nümune-i İmtisalleri (Usul-i Tenkid)*, *Yeni Türk Edebiyatı Metinleri 4 Eser Tanıtma ve Önsözler (1860-1923)*, Hzl. İnci Enginün - Zeynep Kerman, Dergâh Yayınları, İstanbul 2011, 52-104.

⁶ Râik Vecdi [Cenab Şehabettin], “Müntekid-i Hakikî”, <http://www.servetifunundergisi.com/musahabe-i-edebiyeye-76-2/> [Erişim Tarihi: 06.06.2022 14:00]

edebî tenkidinin üzerinde durduğu konular tartışılır.⁷ Cenab Şehabettin, Mehmet Rauf, Ahmed Şuayb, Hüseyin Cahit, H. Nâzım (Ahmet Reşid Rey), Ayın Nadir (Ali Ekrem Bolayır) gibi isimler tenkit kavramı ve tenkit türleri/yöntemleri hakkında görüşler beyan ederler. Sanatta mutlak güzelliğin olup olmadığını; varsa güzelliğin ölçüsünün ne olduğunu; nasıl keşfedileceğini sorgularlar.⁸ Ahmed Rasim, Mehmed Celâl ve Ayın Nadir gibi isimler giriştikleri polemiklerle devrin tenkit anlayışını yansıtır.⁹ *Servet-i Fünûn* dergisinde tenkidin Avrupa'daki tarihini ve gelişimini konu edinirler. Farklı tenkit anlayışlarının klasizm, romantizm, izlenimcilik, realizm, natüralizm gibi sanat akımlarıyla ilişkisini açıklamak için çaba sarfederler.¹⁰ Bu dönemde genel olarak iki tenkit anlayışı üzerinde durulur: Bunlardan ilki romantizm ve izlenimcilik akımlarının estetik prensiplerine bağlı olarak ortaya çıkan romantik-izlenimci tenkittir. Diğeri ise realizm-natüralizm akımlarının estetik anlayışlarına göre şekillenen bilimsel-toplumbilimsel tenkittir.¹¹

Servet-i Fünûn devri edebî tenkitten yöntem fikrinin gelişmesi ve yerleşmesi bakımından önemli bir aşamadır. Bu dönemde edebî eserleri estetik bir olgu olarak tetkik ve tenkit etme anlayışı ortaya çıkar. Edebiyat incelemelerinde sosyoloji, felsefe ve psikoloji gibi disiplinlerden yararlanır.¹² Tenkitten belirli değerlendirme ölçütleri önem kazanır: Bilimsel tenkit anlayışında gerçeğe ve mantığa uygunluk, nesnellik; romantik tenkit anlayışında duygular, izlenimler ve öznel belirleyici hale gelir.

⁷ Hüseyin Cahit Yalçın, *Edebiyat Anıları*, Hzl. Rauf Mutluay, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 1999, 41-73.

⁸ Bilge Ercilasun, "Servet-i Fünun Edebiyatında Tenkit", *Servet-i Fünun Edebiyatı*, Akçağ Yayınları, Ankara 2013, 489-583.

⁹ Kenan Akyüz, Ahmed Rasim ile Hüseyin Cahit arasındaki "edebiyatın millî ve mahallî olup olmadığı" tartışmasını; Hüseyin Cahit ile Ali Kemal arasındaki polemikleri dönemin önemli tenkit olayları arasında sayar. Bu çerçevede Ali Kemal'in *Paris Müsahabeleri* (1899) ve *Sorbon Dârülfünunu'nda Edebiyat-ı Hakikiye Dersleri* (1900) adlı eserlerde toplanan yazılarını Servet-i Fünûn devrinin dikkat çeken tenkitleri arasında olduğunu ifade eder. Ayrıntılı bilgi için bkz. Kenan Akyüz, *Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri*, İnkılâp Kitabevi, Ankara 1995, 146-147.

¹⁰ M. Kaya Bilgegil, *M. Kaya Bilgegil'in Makaleleri*, Hzl. Zöhre Bilgegil, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1993, 268-269.

¹¹ Yusuf Şerif, *Muhtasar Avrupa Edebiyatı Tarihi*, Devlet Matbaası, İstanbul 1935, 286-294.

¹² Bilge Ercilasun, *İkinci Meşrutiyet Devrinde Tenkit*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2013, 18.

Servet-i Fünûn devrinde tenkidin yöntemine dair yapılan tartışmalara odaklanan bu çalışmada edebî tenkide dair görüş ve yöntem farklılıkları belirlenmeye çalışılacaktır. Tartışmaların içeriğine ve kapsamına dair bir genel çerçeve oluşturulmaya gayret edilecek; yöntem tartışmalarının devrin edebiyatına ve tenkidine etkileri üzerinde durulacaktır.

1. Servet-i Fünûn Devrinde Tenkit Tartışmaları

Servet-i Fünûn devrinde tartışılan, üzerinde durulan temel konulardan biri edebî tenkidin Batı'daki tarihi, yöntemi ve gelişimidir. Buna bağlı olarak edebî tenkit ve tetkiklerde izlenmesi gereken yöntemlerin, dikkat edilmesi gereken estetik ölçütlerin ne olduğu sorgulanır.¹³ Servet-i Fünûncular, kendi dönemlerine kadarki tenkit anlayışını eksik ve hatalı buldukları için yeni tenkit yöntemlerini araştırırlar.¹⁴

Cenab Şehabettin, Mehmet Rauf, Halit Ziya, Ahmed Şuayb ve Hüseyin Cahit gibi isimler edebî tenkidin ne olduğu, tenkitte hangi yöntemin takip edilmesi gerektiği, münekkidin vazifesi gibi konuları tartışırlar. Bu çerçevede, *Servet-i Fünûn*'da Cenab Şehabettin "Müntekîd-i Hakiki", "Felsefe-i İntikad" gibi makaleleri; Mehmet Rauf, "Tekâmül-i Tenkit" dizisini; Hüseyin Cahit, "Hikmet-i Bedayie Dair" başlıklı yazıları; Ahmed Şuayb ise *Hayat ve Kitaplar*'ı kaleme alır. Bunlar Batılı manada ilk gerçek tenkitler kabul edilir.¹⁵

Cenab Şehabettin, "Müntekîd-i Hakîkî" başlıklı yazısında tenkidin edebiyat eserinin kıymetini ve mahiyetini açığa çıkarması gerektiğini ifade eder. Mevcut durumu ise şöyle özetler: "Bize mevcudât-ı edebiyenin aksayan uzuvlarını meydana çıkarmak tarîk-i beyanda doğru yürümeye müstait eserler telifiyle uğraşmaktan daha hoş, daha sehil ve hurd-nüvâz bir meşgale gibi geldi."¹⁶ Servet-i Fünûn devrinde bu tenkit anlayışının değişmeye;

¹³ Mehmet Rauf, *Tekâmül-i Tenkit Yazıları*, Hzl. Halef Nas, Kriter Yayınları, İstanbul 2019, 31-36.

¹⁴ Bilge Ercilasun, *Servet-i Fünun'da Edebî Tenkid*, MEB Yayınları, İstanbul 1994, 72.

¹⁵ Mustafa Nihat Özön, "Türk Eleştirisine Bir Bakış", *Türk Dili Eleştirisi Özel Sayısı*, 142, 234 / I-II, Ankara 2020, 557.

¹⁶ Râik Vecdi [Cenab Şehabettin], "Müntekîd-i Hakîkî", <http://www.servetifunundergisi.com/musahabe-i-edebiyeye-76-2/> [Erişim Tarihi: 06.06.2022 14:00]

münekkitlerin “harekât” ve “hurûf” ile değil, “terkibât” ve “elfâz” ile meşgul olmaya başladığını belirtir. Cenab, tenkidin “san’at-ı nefise” olduğunu, sanatın diğer şubelerinde olduğu gibi edebiyatta da “güzellik” ve “çirkinlik” ile meşgul olması gerektiğini vurgular. Ona göre münekkit sanat eserinde gizli olan güzelliği açığa çıkarmalı, bunu yaparken “vicdân-ı asr ve vicdân-ı târih” olmalıdır.¹⁷ Zevk denilen şey “şahsî”, güzellik ise “nisbî” olduğundan tenkitte mutlak kaidelerden söz edilemez. Bir eserin iyi ya da kötü olması okurda bıraktığı hisle alakalıdır. Bu nedenle psikolojik hakikatler tenkitte önemli yer tutar.¹⁸

Mehmet Rauf, “Tekâmül-i Tenkit”de Servet-i Fünûn devrine kadar tenkit sözcüğünün keyfi kullanıldığını, tenkidin kelime, terkip, vezin hataları bulmaktan ibaret sanıldığını ileri sürer.¹⁹ Servet-i Fünûncuların tenkidin küfürbazlıktan, hocalıktan, hasetten ve intikamdan başka bir şey olduğunu gösterdiklerini belirtir. Tenkidin Avrupa’daki tarihini ve felsefesini açıkladıklarını; edebî tenkidin nasıl yapılması gerektiğini gösterdiklerini vurgular.²⁰

Hüseyin Cahit, “Âsâr-ı Edebiyye Ne Yolda Tenkid Edilir” başlıklı yazısında Servet-i Fünûn devrine kadar tenkidin doğru ve ciddi biçimde yapılmadığını ileri sürer.²¹ “Hikmet-i Bedayie Dair” başlıklı yazı dizisinde yeni tenkit anlayışının sanat eserini içinde yetiştikleri “heyet-i içtimaiye”nin bir mahsulü olarak gördüğünü vurgular. Taine’in toplumbilimsel tenkit anlayışından esinlenen şu görüşleri savunur: Tenkitte ele alınan eserin yazarının içinde bulunduğu muhit, duygu ve düşünce dünyası hakkında bilgi verilmelidir. Münekkit, kelime, gramer hatası aramak yerine yazarın ve eserin içinde bulunduğu “heyet-i içtimaiye”nin nasıl düşündüğünü ve nasıl hissettiğini ortaya çıkarmalıdır.²²

¹⁷ Hasan Akay, *Servet-i Fünûn Şiir Estetiği*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 1998, 187-189.

¹⁸ Bilge Ercilasun, *a.g.e.*, 73.

¹⁹ Mehmet Rauf, *a.g.e.*, 28-31.

²⁰ Bilge Ercilasun, *İkinci Meşrutiyet Devrinde Tenkit*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2013, 321.

²¹ Hüseyin Cahit Yalçın, *Kavgalarım*, Hzl. İsmail Alper Kumsar, Ötüken Yayınları, İstanbul 2019, 43.

²² Hüseyin Cahit Yalçın, *Servet-i Fünun Yazıları-1 Estetik (Hikmet-i Bedayî)*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2021, 51-52.

Halit Ziya, “Münekkidin Hakkı” başlıklı yazısında münekkidin bir eseri sanat zemininde kalarak sanatçıya saldırmadan tenkit etmesi gerektiğini belirtir. Tenkidin belirli ölçütlere göre yapılması gerektiğini ifade eder.²³ Tenkitten ele alınan eserin yeni bir his ve hayal yaratıp yaratmadığıyla; yeni bir biçim ve söyleyişe sahip olup olmadığıyla; insana ve eşyaya yeni bir bakış açısıyla bakıp bakmadığıyla ilgilenilmesi gerektiğini vurgular.²⁴

H. Nâzım, *Servet-i Fünûn*'daki “Tenkid Hakkında” başlıklı yazısında tenkidin güzel bir eserin hata ve kusurlarını bulma işi olduğunu; iyi ile kötüyü, güzel ile çirkini birbirinden ayırmaya yaradığını ifade eder. Kişiyi tahkir etme veya yüceltmeye dayalı tenkit yöntemine karşı çıkar.²⁵ Ayın Nadir ve H. Nâzım, realist akımın etkisiyle tenkidin “fen” (bilim) olduğunu, akıl ve mantık ölçülerine göre yapılması gerektiğini savunurlar: A. Nadir, *Malûmat*'taki yazısında tenkidin “silsile-i muhâkemât-ı mantikiye” olduğunu iddia ederken, H. Nâzım da onun bu görüşüne katılır. A. Nadir ve H. Nâzım'a göre güzellik “nisbî” (değişken-göreceli) değildir. Bunun için sanat eserlerini tenkitten mutlak kaideler mevcuttur.²⁶ Ali Kemal ise *Peyâm-ı Edebî*'deki “Tenkîd ve Münekkidlerimiz” başlıklı yazısında tenkidin “bir tâziyâne-i terakî ve tekemmül” olduğunu belirtir. Ona göre de tenkit zor bir uğraş olmakla birlikte ilimdir. Tenkidin “metânet-i fikriyye ile, şecaat-ı salâbet-i i'tikad ile medeniyye ile, hürriyet-i kelâm ile” yapılması gerektiğini ifade eder. Tenkitten belirli bir “itikâd”a ve “ictihâd”a bağlı olmak gerektiğini vurgular.²⁷

2. Tenkit Yöntemleri

Servet-i Fünûn devrinde edebî tenkidin yöntemine dair tartışmaların kaynağı Fransız tenkididir. Bu dönemdeki tartışmalar belirli tenkit yöntemleri, anlayışları etrafında cereyan eder. Bunlar arasında romantik (izlenimci), biyografik (tarihsel) ve toplumbilimsel (bilimsel) tenkit yöntemleri öne çıkar.

²³ Halit Ziya Uşaklıgil, *Sanata Dair*, Özgür Yayınları, İstanbul 2014, 134-138.

²⁴ Bilge Ercilasun, *Servet-i Fünûn'da Edebî Tenkid*, MEB Yayınları, İstanbul 1994, 43.

²⁵ H. Nâzım, “Tenkid Hakkında”, <http://www.servetifunundergisi.com/sayi/411/> [Erişim Tarihi: 11.10.2021 11:00]

²⁶ Bilge Ercilasun, *a.g.e.*, 78-80.

²⁷ Ali Kemal, *Makaleler Peyâm-ı Edebî'deki Dil ve Edebiyat Yazuları*, Hzl. Hülya Pala, İstanbul: Kitabevi Yayınları. İstanbul 1997, 101-102.

Romantik (izlenimci) yöntem, edebi tenkidin bir sanat olduğunu, güzele duyular ve izlenimler, yani his yoluyla ulaşılabileceğini iddia eder. Bunun için edebî eseri güzel kılan gizemi açığa çıkarmakla meşgul olur.²⁸ Biyografik (tarihsel) yöntem, sanat eserinin oluşumunda sanatçının yetiştiği iklim ve çevrenin roluna odaklanır. Sanatçının fiziksel ve psikolojik özelliklerinin, duygu ve düşünce dünyasının sanat eserinin oluşumunda önemli rol üstlendiğini iddia eder. Sanatçı hakkında biyografik ve psikolojik bilgiye ihtiyaç duyarak sanatçının yaşamını her yönüyle araştırır. Böylece sanatçıdan esere ulaşmayı hedefler.²⁹ Toplumbilimsel (bilimsel) yöntem ise güzelin değişmez olduğunu, ona akıl ve mantık vasıtasıyla ulaşılabileceğini ileri sürer. Realizm ve natüralizme bağlı olarak ortaya çıkan bu yöntem, sanatçının yaşamını gözlemler. Sanat eserini doğabilimlerinin kurallarından yararlanarak inceler.³⁰

2.1. Romantik (İzlenimci) Yöntem

Fransa'da Restorasyon çağıyla birlikte "tekâmül" ve "usun evrenselliği" görüşlerinin yükselişe geçmesiyle bağlantılı olarak Jean-Baptiste Dubos, 1719'da "Réflexions critiques" başlıklı kitabıyla duygusal (izlenimci) tenkit olarak nitelenen bir tenkit anlayışı geliştirir. Ona göre sanat akılla değil gönülle değerlendirilebilir. Güzellik her çağda aynı ve değişmez değildir.³¹ Buna bağlı olarak 1885'ten sonra edebî eserler karşısında eleştirmenin öznel tepkilerini göstermeye dayalı bir tenkit anlayışı olarak romantik tenkit ortaya çıkar. Romantik ve izlenimci akımın etkisiyle gelişen romantik tenkit "hissîlik" ve "nisbîlik"i temel değerlendirme ölçütü kabul eder.³²

²⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. Hüseyin Cahit Yalçın, *a.g.e.*, 37.

²⁹ J. – C. Carloni ve Jean – C. Filloux, "Fransız Eleştirisine Bir Bakış", Çev. Salâh Birsnel, *Türk Dili Eleştirisi Özel Sayısı I-II*, Ankara 2020, 575-576.

³⁰ Hüseyin Cahit'in "Hikmet-i Bedaiye Dair" başlıklı yazı dizisinin ikinci makalesinde estetik ve tenkidin birlikte ele alındığı, estetiğin konusuyla tenkidin konusu arasında paralellik kurulduğu görülür. Bu yazıya göre Hüseyin Cahit, özellikle "ilm-i hüsn" veya "hikmet-i bedayi" olarak adlandırılan estetik ile tenkidin ortak gayesinin güzeli (hüsn) keşfetmek, değerlendirmek olduğuna inanır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Hüseyin Cahit Yalçın, *a.g.e.*, 37.

³¹ J. – C. Carloni ve Jean – C. Filloux, *a.g.m.*, 575-576.

³² Kemal Suut Yetkin, "İki Eleştiri Akımı", *Türk Dili Eleştirisi Özel Sayısı I-II*, 142-234, Ankara 2020, 541-547.

Jules Lemaître (1853-1914), tenkidi insanın duyular yoluyla edindiği izlenimleri (duyum) inceltme ve zenginleştirme sanatı şeklinde tanımlar. Anatole France (1844-1924) bir edebî eserin değerinin tek ölçüsünün okura verdiği zevk olduğunu, nesnel bir sanattan söz edilemeyeceği gibi nesnel bir tenkidin de olamayacağını ileri sürer. Réemy Gourmont (1858-1915), salt güzel diye bir şeyin olmadığını, her şeyde göreceliliğin esas olduğunu vurgular. Bu görüşler etrafında şekillenen romantik (izlenimci) tenkide göre eleştiride nesnellığe, bilimselliğe, değişmeyen kurallara ve yöntemlere yer yoktur. Tenkide önemli olan edebî eser okunduğunda alınan zevk, yani okurda bıraktığı histir. Bu nedenle zihnin edindiği izlenimler her şeyin üstündedir.³³

Servet-i Fünûncuların tenkide dair yazılarında romantik (izlenimci) yöntemin izleri görülür: Mehmet Rauf, “Tevdiat-ı Edebiye” başlıklı yazısında tenkidin mutlak kaidelere bağlanamayacağını, his ve zevkin kişiden kişiye değiştiğini belirtir. Bu nedenle tenkide verilen hükümlerin de edebiyat gibi “şahsî” ve “hususî” olduğunu vurgular.³⁴ Ona göre tenkit sevilen, beğenilen eserlerin niçin sevidiklerini açıklama, bir tür şerh etme işidir. Bu nedenle edebî tenkit ile edebiyat incelemesi birbirinden ayrılmaz.³⁵ Mehmet Rauf, *Malûmat* gazetesi ile *Servet-i Fünûn* dergisi arasında yaşanan polemiklerde Hüseyin Cahit ile birlikte tenkidin bir sanat olduğunu savunur. Güzelliğin kaidelerinin olmadığını, bir kaide konulursa şahsiyetin ve hissin yok olacağını ileri sürer. Hatta izlenimci tenkitçilerden olan Jules Lemaître ve Anatole France gibi isimlerin güzellikte mutlakiyete karşı çıkmalarını buna delil gösterir.³⁶

Servet-i Fünûn devri tenkidinin üzerinde durduğu konulardan biri “güzellik”tir. Romantik akımın estetik prensipleri çerçevesinde güzelin ne olduğu, nasıl görüldüğü sorularına cevap aranır. Hüseyin Cahit, Eflatun’dan Taine’e kadar geçen süreçte güzele ilişkin ortaya çıkan çeşitli görüşleri

³³ Kemal Suut Yetkin, *a.g.m.*, 541-547.

³⁴ Mehmet Rauf, “Tevdiat-ı Edebiye”, <http://www.servetifunundergisi.com/tevdia-i-edebiy/> [Erişim Tarihi: 07.06.2022 16:00]

³⁵ Bilge Ercilasun, *a.g.e.*, 78.

³⁶ Mehmet Rauf, “Şu Tenkid Mes’alesi”, <http://www.servetifunundergisi.com/sayi/531/> [Erişim Tarihi: 07.06.2022 17:30]

aktarır.³⁷ Bu farklı görüşlerden hareketle kendi tenkit anlayışını oluşturur: Ona göre tenkit edebî eserdeki güzelliği açığa çıkarmalı, bunu duyular aracılığıyla yapmalıdır. Güzellik ve zevk nasıl şahsî ise tenkit de şahsîdir, belirli bir kurala ve yönteme indirgenemez. Yazar ve eser hakkında genel hükümler veremez. Münekkit, ancak eserin okurda bıraktığı his ve haz üzerinden değerlendirilmeler yapabilir.³⁸

Cenab Şehabettin, güzelliğin gayesinin “mehâsin-i san’at”a ulaşmaktır. Sanat eserinde güzellikten başka gaye arayanlar sanatın güzelliğini inkâr ederler.³⁹ Onun tenkit anlayışı bu romantik estetik prensipler etrafında şekillenir: Cenab’ın tenkit anlayışında izlenimler, hisler ve edebî zevk önemli yer tutar. Tenkid (intikad) güzel sanatların bir şubesidir. Bunun için münekkidin “güzellik” ve “çirkinlik” ile meşgul olması, sanat eserinde gizli olan güzelliği açığa çıkarması, asrın ve tarihin vicdanı olması gerekir.⁴⁰ Cenap, tenkitte psikolojik hakikatlerin önemli yer tuttuğunu; bir eserin gerçek değerini en iyi zamanın belirleyeceğini ifade eder.⁴¹ Bu görüşler doğrultusunda edebî tetkik ve tenkitlerinde “vicdan”, “his”, “samimiyet”, “ilham”, “deha”, “zevk”, “heyecan” gibi sübjektif kavramları kullanır;

³⁷ Hüseyin Cahit güzelin ne olduğuna dair şu tespitleri yapar: Eflatun’a göre güzel ilâhî ve tektir. Schelling’e göre güzel “mahdûd ile ifâde edilmiş nâmütenâhî”dir. Lamennais’e göre güzel “hissedilebilecek bir şekil altında izhar edilmiş bir hakikat”tır. Pascal ve Boileau’a göre sanat eserinde güzelliği sağlayan şey, sanatçının tabiatı taklit ederken araya karıştırdığı dehasıdır. Edebiyat ve sanattaki güzel, tabiatın taklidine dayanır. Bkz. Hüseyin Cahit Yalçın, *a.g.e.*, 51-52.

³⁸ Hüseyin Cahit, Ayn Nadir ve H. Nâzım’ın *Malumat*’ta kaleme aldıkları yazılarda ortaya koydukları tenkit hakkındaki görüşlerini eleştirir. Tenkit hakkında şu tespitlerde bulunur: 1. Tenkit bir sanattır. 2. Mutlak güzel olmadığı gibi mutlak tenkit ve tenkitte kesin kaideler de yoktur. 3. Hüsn ve zevk zamana göre değişebilir. Bunlarla ilişkili olan tenkit de değişebilir. 4. Akıl ve mantık yalnız tenkitte değil, her şeyde aranır. Bu tenkidin sanat olduğunu inkâr anlamına gelmez. Buradan hareketle Hüseyin Cahit’in Hippolyte Taine estetik hakkındaki görüşlerinden etkilendiği fakat romantik akımın estetik ilkelerinden ve izlenimci tenkit yönteminden uzak olmadığı söylenebilir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Bilge Ercilasun, *a.g.e.*, 77-82.

³⁹ Cenab Şehabettin, “Menâfi-i Edebiyye”, <http://www.servetifunundergisi.com/musahabe-i-edebiyeye-54/> [Erişim Tarihi: 06.06.2022 14:00]

⁴⁰ Cenab Şehabettin, Müntekid-i Hakiki, <http://www.servetifunundergisi.com/musahabe-i-edebiyeye-76-2/> [Erişim Tarihi: 06.06.2022 16:00]

⁴¹ Bilge Ercilasun, *a.g.e.*, 73.

duyguları ve izlenimleri öne çıkarır.⁴² Cenap, tenkidin sanat veya fen olmaktan ziyade okur için bir yol gösterici olduğu kanaatindedir.⁴³ Münekkidin ise, edebî eserin “kıymet-i hakikîye ve mahiyet-i ulviye”sini açığa çıkaran kişi olduğunu ve esere odaklanması gerektiğini savunur.⁴⁴

Servet-i Fünûn devrinde tenkide dair tartışmalar Cenab Şehabettin, Mehmet Rauf ve Hüseyin Cahit gibi isimlerin romantizm ve izlenimcilik akımlarının etkisiyle duyguları, izlenimleri ve edebî zevki merkeze alan bir tenkit anlayışını benimsediklerini gösterir. Bunun için tenkit anlayışlarında “şahsilik” ve “hissilik” ön plandadır.

2.2. Biyografik (Tarihsel) Yöntem

Charles-Augustin Sainte-Beuve (1804-1868), yazarların ruh, ahlak ve edebiyat bakımından portrelerini çizmeyi hedefleyen, fakat eser ve yazar hakkında mutlak hükümler vermekten kaçınan bir eleştiri anlayışı geliştirir. Gözleme dayalı bu tenkit tarzı, nesnel bir değerlendirmeyi hedeflese de tamamıyla nesnel olamaz, öznel değerlendirmelere dayanır. Fakat Sainte-Beuve, tarihçi kimliği ve gözlemciliğiyle bilimsel-nesnel tenkidin önünü açar. Sanat eserini tenkit ederken yazarın doğumundan başlayarak ailesini, eğitimini, yetiştiği çevreyi, ona etki eden tüm psikolojik ve çevresel unsurları araştırır.⁴⁵ Ona göre bir edebî eser, onu yaratan yazardan bağımsız değerlendirilemez. Bunun için sanat eserini sanatçıyla birlikte inceler, yazarın

⁴² Birol Bulut, “Cenab Şahabettin’e Göre Edebî Tenkitte Usûl”, 2009’da 2019’a 10. Yıl Hatıra Kitabı, Ed. Yakup Yılmaz, Akademik Kitaplar, İstanbul 2019, 92-101.

⁴³ Hasan Akay, Cenab Şehabettin’in estetik anlayışını incelediği çalışmasında onun tenkit hakkındaki şu görüşlerini aktarır: Bir eser ahenk, kafiye, lafız bakımından yetersiz ise ahlaka, fenne, toplumun menfaatlerine uygun olması onu güzel yapmaz. Bir manzumenin samimi bulunması için şeklinin “matbu”, mânâsının “bedî” olması gerekir. Bir eserin güzel olması için şairin hissetmesi yetmez. Kendisi hissetmiş gibi okura hissettirmesi gerekir. Bir eserin “eser-i nefis” olabilmesi, doğal olmasına ve şekil ve kaideler uygun olmasına bağlıdır. Cenab, bu görüşleriyle izlenimci-romantik bir tenkit anlayışı sergilese zaman zaman bilimsel ve nesnel bir tenkit yaklaşımına uygun değerlendirmeler yaptığı gözlemlenir: Edebî eser ile yazarı arasında ırk, bünye, mizaç, cinsiyet, iklim, zevk terbiyesi gibi hususlarda bir neden sonuç bağı olduğunu ileri sürer. Ayrıca bir eserin “güzel” veya “çirkin” olmasında bunların etkili olduğunu vurgular. Ona göre güzellik hissi insan iradesinin dışında tekâmül eder. Ayrıntılı bilgi için bkz. “Fesefe-i İntikad”tan aktaran Hasan Akay, *a.g.e.*, 193-200.

⁴⁴ Celâl Tarakçı, *Cenâb Şehabeddin’de Tenkid Dili Sanat ve Edebiyat Hakkındaki Görüşleri*, Eser Matbaası, Samsun 1986, 55.56.

⁴⁵ J. – C. Carloni ve Jean – C. Filloux, *a.g.m.*, 575-576.

dehasını, ahlak anlayışını ve düşüncelerini oluşturan etkenleri araştırarak esere ulaşmaya çalışır.⁴⁶ Bu tenkit anlayışı ve görüşleriyle Servet-i Fünûncular üzerinde etkili olur.

Mehmet Rauf, “Tekâmül-i Tenkit” başlıklı yazı dizisinde Sainte Beuve’ün 19. yüzyılın en mühim tenkitçisi olduğunu belirtir. 1837-1870 arasında onun tenkit anlayışında önemli bir değişim yaşandığını, romantizmden uzaklaştığını, “his” yerine “izah” odaklı bir tenkit anlayışına yöneldiğini ifade eder.⁴⁷ Ona göre Sainte-Beuve’ün tenkitleri aslında insanları incelemek ve gözlemlemekten ibarettir. Bu nedenle tenkit ettiği insanları canlandırarak gerçek hayatlarında nasıl olduklarını anlamaya çalışır. Nasıl bir eğitimden geçtiklerini, râbitalarını, özel hayatlarını, fikir hayatlarındaki gelişim ve değişimleri araştırır. Mehmet Rauf, bu tenkit tarzının bir bakıma “ruhların tercüme-i hâli”nden ibaret olduğunu vurgular. Sainte-Beuve’ün tenkit edeceği kişiler hakkındaki “muhâberatı, muhâveratı, efkârı, ahlak ve tabâyie müteallik bazı tafsilatı” bilmek istediğine dikkat çeker.⁴⁸ Onun tenkitte izlediği yöntemin şu sorulara cevap aramaktan ibaret olduğunu ileri sürer: a) Sanatçı/yazar, din ve ahlak konularında neler düşünmektedir? b) Tabiat karşısındaki tutumu nedir? c) Kadınlarla ilgili fikirleri nelerdir? d) Maddi durumu, ruh hali nasıldır? e) Zaafları ve ilgi duyduğu şeyler nelerdir? Bu sorulara verilecek cevaplar sanatçının tam teşekküllü bir portresini çizmek için gerekli, eserlerinin anlaşılabilmesi bakımından önemlidir.⁴⁹

⁴⁶ Emile Hennequin “Eleştirinin Gelişimi”, Çev. Salâh Birsal, *Türk Dili Eleştirisi Özel Sayısı I-II*, Ankara 2020, 588-589.

⁴⁷ Mehmet Rauf, *Tekâmül-i Tenkit Yazıları*, Hzl. Halef Nas, Kriter Yayınları, İstanbul 2019, 62-63.

⁴⁸ Mehmet Rauf, Sainte-Beuve’ün tenkide dair görüşlerinde tutarsızlık ve değişimler olduğunu vurgular. Bu nedenle belirli bir tenkit yönteminin bulunmadığını ileri sürer. Başlangıçta Sainte-Beuve’ün tenkitte izlediği yolun Villemain’ın edebiyat ile toplumsal olaylar arasında ilişki arayan tenkit yöntemine uygun olduğunu belirten Mehmet Rauf, bu yöntemin tenkit ile tarihi bir araya getirdiğini, fakat tenkidin özü olan “efrâd”ı ihmal ettiğini belirtir. Daha sonra Sainte-Beuve’ün tenkitlerinde toplumun genel özelliklerini değil, fertlerin mizaçlarını açığa çıkardığını ifade eder. Ayrıntılı bilgi için bkz., *a.g.e.*, 60-66.

⁴⁹ Sainte-Beuve, her ne kadar gözleme ve tarihe dayalı bir tenkit tarzını takip etse de onunla ilgili tartışılması gereken hususlardan biri tenkidi nasıl tanımladığıdır. Görünüşte bilimsel olan bu tenkit yöntemini Sainte-Beuve, bir eseri müellifinin yerine geçerek, yapıtı onun bakış açısı ve düşüncesiyle okumak şeklinde tanımlar. Dolayısıyla tenkidin kuralları belirlenmiş başlıca bir “fen” olamayacağı iddiasını taşır.

Ahmed Şuayb, *Hayat ve Kitaplar'*da 1850'den sonra Fransa'da romantik akımın yerini realizme bırakmaya başladığını; sanat ve edebiyatta "hakikat" arayışının ön plana çıktığını belirtir. Bu yönelişin öncülerinin ise Stendal, Sainte-Beuve, Auguste Comte gibi isimler olduğunu; Sainte-Beuve'nün romantizmin geçerliliğini yitirdiğinin habercisi olduğunu ifade eder. Sainte-Beuve ile Hippolyte Taine'in tenkit hakkındaki görüşlerini karşılaştırarak şu tespitlerde bulunur:

"Bunlardan biri muharrirde şahsî ve zatî havâstan başkasını göremeyen, diğeri, onda zamanının hâlât-ı rûhiyyesini tettebbu' eden bir münekkittir. Sainte-Beuve, bir eseri muharririni tanmaksızın müstakilen muhâkeme edemeyeceğini söyler. Bunun için de evvelâ muharririn memleketini, ırkını, ekâribini, sonra sinn-i şebâb ve terbiyesini tetkik eder. Taine, ma'lûmât-ı metîne-i fenniyesi sayesinde bu nevi' tedkikâtı daha ziyâde tevsî' ile tenkide bir şekl-i fennî vermiştir."⁵⁰

Ahmed Şuayb, Sainte Beuve'un belirli bir tenkit yönteminin olmadığını, farklı yöntemlerden yararlandığını, tenkide fennî bir hüviyet kazandığı vurgular. Beuve'un sanatçının kapsamlı bir biyografisini ortaya koymayı, iç ve dış dünyasını açığa çıkarmayı hedeflediğini belirtir. Ahmed Şuayb, onun için tenkidin bir "ilm-i teşrih" ve ilm-i menâfi'ül-a'zâ" olduğunu söyler. Bu görüşlerden onun şahıslara odaklanarak fiziksel ve psikolojik bakımdan sanatçıyı kuşatmak istediği anlaşılır. Bunun için tenkitlerinde gözlem önemli yer tutar. Beuve'e göre münekkidin vazifesi "eşhâs-ı tabî'atın rakîk ve bî-nihâye nev'alarını keşfetmek"tir. Ahmed Şuayb onun için aslında tenkidin bir fen değil, sadece "kâide-i sanat" olduğunu belirtir. Edebî eser veya yazar hakkında kesin hükümler vermekten kaçındığını ifade eder.⁵¹

Sainte-Beuve, belirli bir tenkit yöntemine bağlı kalmasa da tenkit ve tetkiklerinde belirli bir yolu takip eder. Bu yol, yazarı her yönüyle resmeden bir portreyi tamamlamaktan geçer. Sainte-Beuve'un tenkit anlayışını bilimsel bir yönetime dönüştüren ise H. Taine'dir. Dolayısıyla Taine'in toplumbilimsel

Ona göre münekkit yazarın fikrini kuşatıcı biçimde öğrenmeye çalışmalıdır. Ayrıntılı bilgi için bkz., *a.g.e.*, 62-63.

⁵⁰ Ahmed Şuayb, *Hayat ve Kitaplar*, Hzl. Erdoğan Erbay, Salkımsöğüt Yayınları, Ankara 2005, 55-56.

⁵¹ Ahmde Şuayb, *a.g.e.*, 91-99.

tenkit yönteminin özünde Sainte-Beuve'in biyografik tenkidi, gözlem ve tarihsel methodu yer alır.⁵²

Servet-i Fünun devrindeki tartışmalarda Charles-Augustin Sainte-Beuve'un tenkit hakkındaki görüşleri geniş yer tutar. M. Rauf, H. Cahit ve A. Şuayb ise Sainte-Beuve'un edebî eserleri değerlendirmek için yazarın psikolojik ve biyografik olarak çok yönlü araştırılması gerektiği görüşünden etkilenirler: Edebî tenkitlerinde ve yazılarında sanatçı ile eser arasındaki ilişkiyi, sanatçının psikolojik, kültürel, düşünsel etkileşimlerinden hareketle açıklamaya çalışırlar. Özellikle M. Rauf ve H. Cahit, eserden sanatçıya, oradan topluma ulaşmayı hedefleyen bir tenkit anlayışı üzerinde dururlar. Bunun için tenkit anlayışları Sainte-Beuve ve H. Taine'in yönteminin karışımı görünümündedir.

2.3. Toplumbilimsel (Bilimsel) Yöntem

Fransa'da Restorasyon çağıyla birlikte Nisard (1806-1888) ve Saint-Marc Girardin (1801-1873) gibi mutlakçı isimler güzelin değişmez ve tek olduğunu iddia ederler. Villemain, Taine, Bourget gibi pozitivist isimler ise tenkidin tarafsız ve nesnel olması gerektiğini savunurlar. Edebî eser veya yazar hakkında iyi-kötü, güzel-çirkin vb. yargılarda bulunmanın tenkitte önemli olduğunu ifade ederler. Bu çerçevede Villemain (1790-1867) ve H. Taine (1828-1893) sanat eserini bilimsel bir problem ve olgu olarak ele alırlar. Taine, tenkitte bilimsel bir yolu takip ederek gözlem ve vaka incelemesi yöntemini kullanır. Yazarın ruh dünyasına etki eden "muhit", "ırk" ve "an" gibi etkenler üzerinde durur.⁵³

H. Taine, toplum ile toplumun edebiyatı arasında bir "karşılıklı bağlanma" tesis eder. Sainte-Beuve gibi tarihi, edebiyat eleştirisinin ve incelemesinin aracı haline getirir. Bir ulusun edebiyat tarihinin o ulusun ruh

⁵² Ahmed Şuayb, Sainte Beuve'ün tenkit ile tarihi bir araya getiren anlayışının kendisinden sonraki tenkitçiler tarafından da takip edildiğini, özellikle Taine'in tenkitlerinde yazarın muhitini ve vakanın zamanını merkeze alan bir tenkit yöntemi geliştirerek eserden yazara, yazardan da topluma ulaşmayı hedeflediğini ifade eder. Taine'in onun şakirdi olarak edebî tenkit ve tarihi bir arayan getiren yöntemi onun bıraktığı noktadan daha ileri taşıdığını ifade eder. Taine'in Sainte-Beuve'ün biyografik yönteminden yola çıkarak determinist düşünceyle temellendirdiği toplumbilimsel tenkit yöntemini geliştirdiğini belirir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmed Şuayb, *a.g.e.*, 91-99.

⁵³ J. – C. Carloni ve Jean – C. Filloux, "Fransız Eleştirisine Bir Bakış", Çev. Salâh Birsal, Türk Dili Eleştiri Özel Sayısı I-II, Ankara 2020, 575-576.

durumundan ve özelliklerinden bağımsız olmadığını ileri sürer. Hatta daha ileri giderek edebiyatın bir ulusun gizli ruh durumunun açıklanmasında tarihten daha önemli olduğunu iddia eder. Bu nedenle Taine, tenkitte yöntem bakımından bir dönüm noktası kabul edilir.⁵⁴ Onun bir dönüm noktası kabul edilmesinin nedeni bilimsel bir tenkidin mümkün olduğunu göstermesi; bitkilerin ve diğer biyolojik türlerin yerine insanın üretimlerini (sanat eseri) koyarak bitkibilimdeki kuralları edebî eserlere uygulamasıdır.⁵⁵

H. Taine, edebiyat tarihi, tenkit ve estetik alanındaki görüşleriyle Servet-i Fünûn devri münekkitlerinde büyük yankı uyandırır. Özellikle Mehmet Rauf, Hüseyin Cahit ve Ahmed Şuayb gibi isimler onun eserlerini ve görüşlerini tanıtan, tartışan ve eleştiren yazılar kaleme alırlar. Mehmet Rauf, Taine için edebiyat ve tenkitten maksadın yalnızca felsefe olduğunu, onun tenkidi “fenn-i müspet” haline getirdiğini belirtir. Taine’in “ulum-ı tabiiye” ile “ulum-ı ahlakiyye” arasında bir fark görmediğini ifade eder. Taine’in tenkit yönteminin bilimsel bir yaklaşıma dayandığını vurgular. Kullandığı yöntemle ilişkin “ulûm-ı tabiiyeye mahsus tahlil-i mantıkî, tatbik-i kavâninde istidal-i kavi-i riyâzî” değerlendirmesinde bulunarak onun tenkitte mantığa ve fen bilimlerinin yöntemine bağlı kaldığını ifade eder. Ayrıca bu tenkit anlayışında yazarın amaç değil, cemiyete ulaşmak için araç olduğunu ileri sürer.⁵⁶ Ona göre Taine’in “fennî tenkit” adı verilen metoduna giden yol daha önce Sainte-Beuve tarafından açılır. Fakat Taine, ilim ve ahlak arasında fark gözetmeksizin biri için geçerli olan kuralları diğerine de uygular.⁵⁷ Taine’in bilimsel tenkidi Spinoza’dan başlayarak Darwin ve Spencer gibi filozoflarca şekillendirilen “determinizm” düşüncesinden doğar. Determinist düşünceye

⁵⁴ Emile Hennequin, a.g.m., 588-589.

⁵⁵ J. – C. Carloni ve Jean – C. Filloux, a.g.m., 575-576.

⁵⁶ Mehmet Rauf, a.g.e., 75-76.

⁵⁷ Mehmet Rauf, “Edebiyat fenden, fen edebiyattan daima istianede bulunarak biri diğerinde pek kıymetli vesaik bulmuş, diğeri öbüründen katiyet, taammuk, ciddiyet kazanmıştır.” tespitinde bulunur. Taine’deki pozitivist etki üzerinde dururken Fransa’da dönemin hâkim düşüncesinin pozitivism olduğunu, “tedkikat-tecrübiye”ye dayanmayan hiçbir şeye ehemmiyet verilmediğini, her şeyin, vakaların “usul-i fennî” ile müşâhede edilerek tecrübe olunduğunu belirtir. Pozitivizmin fen, tecrübe ve müşahedeye dayanmayan her şeyi reddettiğini vurgular. Bu düşünceye göre fen yaratılıştaki sırrı çözmekle meşgul olmayıp olayları sebep-sonuç ilişkisine bağlı olarak değerlendirip bunların toplum ile olan bağını da dikkate alarak genel yasalar çıkarmaktır. Ayrıntılı bilgi için bkz., a.g.e., 76-79.

göre kâinatta sebep ile sonuçtan başka bir şey yoktur. Mehmet Rauf, Taine'in edebiyatı "heyet-i mecmua-yı vakayi" olarak gördüğünü belirtir. Hatta onun gözünde edebiyatın bir "ilmü'r-ruh" olduğunu vurgular. Taine'e göre her şeyin "mu'ayyen" ve "mukarrer" bir nizam içinde olduğunu, kâinatta "tesâdüfî" veya "gayr-i me'mûl" olan hiçbir şey olmadığını ifade eder. Onun bu konudaki görüşlerini tercüme ederek şöyle aktarır:

"Tarih-i beşerle tarih-i tabii arasında birçok müşahebetler tâdâd ve ispât olunabilir; çünkü esasları birdir. [...] İkisinde de madde canlıdır. Yani garizî ve daimî bir tahavvüle bağlıdır. İkisinde de şekl-i esasî ırsîdir. Şekl-i kesbî verasetle ağır ağır ve kısmen münkalib olur. İkisinin de cevher-i ferd-i uzvî müessirât-ı muhita ile teşekkül eder. İkisinde de mevcut-i uzvînin her hali numunenin ahval-i mütekaddime ve temâyülât-ı umumiyesi gibi iki katlı şeraite tabidir: her türlü teşekkülatıyla hayvan-ı natık hayvan-ı nahakın bir mabaddır. Zira gerek ulvi gerek süfli melekât-ı beşeriyenin kökü hissiyat-ı dimağiyede olup kavânin-i uzviye bu sebeple ulûm-ı tabiiyenin tevakkuf ettiği, ulûm-ı ahlakîyenin başladığı yere kadar gider."⁵⁸

H. Taine'in "tarih-i tabii" ile "tarih-i beşer" arasında kuvvetli bağlar aradığına dikkat çeken Mehmet Rauf, onun tarihçiler gibi vakaları ortaya çıktıkları psikolojik koşullarla birlikte değerlendirdiğini belirtir. Bu şekilde Taine'in bir milletin psikolojisini aradığını vurgular. Onun tenkidi bir tahlil vasıtası olarak kullandığını, yönteminin bir yönüyle edebiyat tarihine diğer yönüyle de ruh tahliline dayandığını ileri sürer.⁵⁹

⁵⁸ Mehmet Rauf, Taine'in tenkit ve tahlil yönteminin fen bilimlerinden nasıl etkilendiğini göstermek için onun "Essais de critique et d'histoire" adlı kitabının ön sözünden yaptığı tercümeyle aktarır. Bu tercümede özetle şunları ileri sürer: Fen bilimciler bir hayvanın çeşitli organları arasında nasıl ilişki olduğunu; birinin diğerini etkilediğini ve birbirine bağlı olarak geliştiklerini ileri sürüp ispat ediyorsa biz de insanın, ırkı ve zamanı ile kendi yetenek, eğilimleri arasında ilişki olduğunu, birinin diğerine tesir ettiğini söyleyebiliriz. Çünkü "[...] aynı sanatta, aynı meslekte, aynı asırda, aynı ırkta bulunan fakat cinsen, terbiyeten, tab'an, mütehalif olan efrâd hep bir numune-i esasiyeden koparak muhtelif tadilat, teşekkülat ile namütenahi efrada ayrılır." Hippolyte Taine'den akt. Mehmet Rauf, *a.g.e.*, 85-86

⁵⁹ Mehmet Rauf, *a.g.e.*, 85-90.

Servet-i Fünûn devrinde Taine'den etkilenen bir diğer isim Hüseyin Cahit'tir.⁶⁰ Yazar, "Edebiyat-ı Cedide, Menşei ve Esasları" başlıklı yazısında, 19. yüzyıl medeniyetinin önemli keşiflerinden birinin maddî ve manevî alemde hiçbir hadisenin tesadüfî sebeplerle gerçekleşmeyip açık veya gizli nedenlere bağlı olarak ortaya çıktığını iddia eden yasa olduğunu belirtir. Taine'in toplumbilimsel tenkit yönteminin ise determinist düşüncenin sanat ve edebiyata uygulanması olduğunu ileri sürer. Buna göre insan zihninin ve ruhunun yarattığı ürünlerin altında tabiattaki bitkilerde olduğu gibi görünen veya görünmeyen nedenler, etkenler vardır. Bunların başında ise "ırk", "muhit" ve "zaman" yer alır.⁶¹ Hüseyin Cahit, bu süreçte tenkitte yaşanan değişimi şöyle açıklar:

"Mahsulat-ı fikriye-i beşeriyeyi mesela bir şiiri, bir romanı, bir heykeli, bir eser-i mimariyi, mahsulat-ı tabiiye; mesela bir ağaç bir ot gibi telakki ve mütalaa ederek ağacın, otun zuhura gelişini izah için buldukları arz ve iklim nasıl mütalaa olunuyorsa mahsulat-ı fikriye-i beşeriyeyi anlamak için de bunların yetiştiği zaman ve mekânı nazar-ı teemmüle almak, yani şu iki nev' mahsulat arasında bir fark görmemek fikri ancak XIX. asr-ı maarifette, terakkiyat-ı ulûm ve fünûn ile müyesser olmuş, neşvünema bulmuştur."⁶²

Hüseyin Cahit, Taine'in doğa bilimlerinin izlediği yöntemle edebiyat eleştirisi ve incelemesinin izlemesi gereken yöntem arasında fark görmediğine dikkat çeker. "Edebiyat ve Ahval-i İklimiye" başlıklı yazısında ise Taine'in La Fontaine üzerine yaptığı incelemelere değinir. Taine'in coğrafya ve iklimin insan ırkı üzerinde etkili olduğu yönündeki görüşünü vurgular. Taine'in "veraset", "muhit", "iklim" hakkındaki, görüşlerini; bunların edebiyatla ilişkisini izah eder. Fransa'da Rabelais, Ronsard, Bellay

⁶⁰ Hüseyin Cahit, Hippolyte Taine'i tanınmasına, onun düşüncelerinden etkilenmesine aracı olan ismin Bourget olduğunu ifade eder. Bourget de Taine gibi dönemim realist-natüralist akımlarının tesiriyle pozitivist bir düşünceyi benimser. Sanat eserini bir olgu olarak ele alır. Hüseyin Cahit, dönemim pozitivist yazarlarından etkilenerek edebiyatın cemiyetin bir ifadesi olduğu görüşünü benimser. Üzerindeki Taine etkisini ise hayatının her devresinde Taine düşüncelerinin aklının bir köşesinde olduğunu belirtmesi açıkça gösterir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Hüseyin Cahit Yalçın, *Edebiyat Anıları*, Hzl. Rauf Mutluay, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 1999, 105.

⁶¹ Hüseyin Cahit Yalçın, *Servet-i Fünun Yazıları-1 Estetik (Hikmet-i Bedayî)*, Ötügen Yayınları, İstanbul 2021, 97-105.

⁶² Hüseyin Cahit Yalçın, *a.g.e.*, 42-48.

gibi isimlerin “Louvre Havzası” olarak nitelenen aynı muhit ve iklimde yetişmelerini Taine’in görüşlerine delil gösterir.⁶³

Ahmed Şuayb, Taine’in edebî tenkidi bir fen haline getirmeye çalıştığını, bu nedenle bilimsel bir yöntemi takip ettiğini ileri sürer. Ona göre Taine’in bilimsel yönteminde insanların düşünce ve duygu dünyaları arasında bir fark yoktur. Bir edebî eser, yazarın hayal gücünün yansıması olmaktan ziyade onun düşünce dünyasını yansıtan önemli bir vesikadır. Edebî eserin güzelliği hakkında hüküm vermek için yazarının zihnine, düşünce dünyasına vâkıf olmak gerekir. Bu, yazarın mensubu olduğu ırkın özelliklerinin, yaşadığı devrin ve yetiştiği muhitin şartlarının incelenmesiyle mümkündür.⁶⁴ Ahmed Şuayb, Taine’in eser ve yazar arasında kurduğu ilişkinin aslında yazarın ferdiyetinden toplumun genel özelliklerine ulaşma çabasına dayandığını ileri sürer. Taine’in *İngiliz Târih-i Edebiyatı ve Felsefe-i Sanat* adlı eserlerinden hareketle onun tenkit hakkındaki görüşlerini şöyle sıralar: Öncelikle her büyük sanatçı, mensup olduğu ırkın düşüncelerini, memleketinin ve devrinin ahlak ve âdetlerini eserlerinde yansıtır. Çünkü her insan kendi atalarının tabiatını taşır, devam ettirir. Taine, buna “verâset” adını verir. Bir sanatçının yeteneği onunla aynı çağda yaşayan diğer büyük sanatçıları taklit ve takip yoluyla oluşur. Bunun için bir sanat eseriyle ortaya çıktığı çağ ve toplumun diğer sanat ürünleri arasında kalıtsal bir bağ, benzerlik bulunur.⁶⁵

Ahmed Şuayb, Taine’in “veraset” olarak nitelediği etkileşim yasasını “ıstıfâyı tabî’î” şeklinde adlandırır. Taine’in toplumbilimsel tenkit yönteminde, bir yazarı veya eserini anlamak için öncelikle o eser ve yazarın ait olduğu zamanın ahlak ve düşünce dünyasını araştırmanın gerektiğine dikkat çeker. Hatta Taine’in sanatı cemiyetin ifadesi kabul ettiğini; tenkit yöntemiyle eserden yazara, oradan topluma ulaşmayı hedeflediğini ifade eder.⁶⁶ Ahmed Şuayb, Taine’in bu görüşlerin itiraz ederek edebiyatın bir cemiyetin ifadesi olduğu tezini şüpheli bulduğunu belirtir: Hangi cemiyetten bahsedildiğinin önem taşıdığını; her devir ve toplumda farklı düzeyde estetik olgunluk ve sanat beğenisi görüldüğünü ifade eder. Bu nedenle cemiyetin

⁶³ Hüseyin Cahit Yalçın, *a.g.e.*, 252-265.

⁶⁴ Ahmed Şuayb, *Hayat ve Kitaplar*, Hzl. Erdoğan Erbay, Salkımsöğüt Yayınları, Ankara 2005, 58-76.

⁶⁵ Ahmed Şuayb, *a.g.e.*, 60-62.

⁶⁶ Ahmed Şuayb, *a.g.e.*, 60-62.

tümünü yansıtan bir edebiyattan ve toplumun geneli bağlayan bir önermeden söz etmek hatadır.⁶⁷ Ayrıca yeryüzünde saf bir ırk yoktur. Bu nedenle Taine'in "veraset" ve "ırk" çerçevesindeki görüşleri de hatalıdır. Taine'in "muhit", "ırk", "an" etrafında teşekkül eden toplumbilimsel tenkit yöntemiyle edebî eserden cemiyete ulaşamaz. Edebiyat inceleme ve eleştirisinde tek bir yöneme bağlı kalmak doğru değildir.⁶⁸

Servet-i Fünûn devrinde tenkit hakkında kaleme alınan yazılarda üzerinde en çok durulan isim H. Taine'dir. Genel olarak Taine'in toplum ile sanat eseri arasında kurduğu bağ devrin münekkitlerinin dikkatini çeker. Bu bilimsel tenkit yaklaşımının yanında Sainte-Beuve'nin eser ile sanatçı arasındaki kurduğu ilişki de devrin münekkitleri tarafından ilgiyle takip edilir. Tenkidin yöntemi hakkındaki tartışmalar Servet-i Fünun devrinin genel eğilimin Sainte-Beuve ile H. Taine'in tenkit hakkında görüşleriyle şekillendiğini gösterir. Bunun için Servet-i Fünuncular arasında tarihsel (biyografik)ve toplumbilimsel tenkit yöntemin yadsınamayacak ölçüde etkili olduğu görülür.⁶⁹

S o n u ç

Servet-i Fünûn devrinde tenkidin ne olduğundan çok nasıl yapılması gerektiği sorusu tartışılır. Fransız edebî tenkidi takip edilerek tenkitten bağlı kalınması gereken ölçütler belirlenmeye çalışılır. Bu kapsamdaki tartışmalardan şu sonuçlara varılır: Servet-i Fünuncular kendilerinden evvel tenkidin ne olduğunun tam olarak bilinmediğini iddia ederler. Tenkidin amacının, sınırının ve mahiyetinin doğru anlaşamadığı kanaatindedirler. Tenkidin belirli bir yöntem dahilinde yapılmadığını, daha çok edebî eserlerde mana ve gramer kusuru bulmanın tenkit sanıldığı ifade ederler. Hatta

⁶⁷ Sıradan edebiyat bir ümmetin belirli bir devirdeki ruh halini, durumunu yansıtabilir, fakat yüksek edebiyat Fransa veya İngiltere tarihinin bir devrindeki halkın (avâm) fikir dünyasını ifade edemez. Ahmed Şuayb, "Evet edebiyât, cem'iyetin ifâdesidir, fakat bütün heyâkil-i azîme-i edebiyeye, bütün ulvî ve rakîk şeyler edebiyâtta ifrâz ve ihraç edilmek şartıyla." diyerek Taine'in, yalnızca büyük yazarları incelediğini ifade eder. Dolayısıyla Taine'in ele aldığı konuyla kullandığı yöntem arasında ihtilaf vardır. Taine, tenkîd ve târîh arasındaki farkı kabul etmez. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmed Şuayb, *a.g.e.*, 63.

⁶⁸ Ahmed Şuayb, *a.g.e.*, 80-82.

⁶⁹ Orhan Okay, *Batılılaşma Devri Türk Edebiyatı*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2005, 78

Servet-i Fünûn devrine kadar tenkitte yöntem fikrinin bulunmadığını; öznel bazı değerlendirmelerin tenkit kabul edildiğini düşünürler.

Servet-i Fünûncular Fransız edebiyat eleştirmenlerini takip ederek tenkit hakkında fikir sahibi olurlar, farklı tenkit tür ve yöntemlerini tartışan, tanıtan yazılar kaleme alırlar. Özellikle M. Rauf ve H. Cahit, Sainte-Beuve ile H. Taine'in görüşlerinden etkilenirler. Biyografik tenkit ile toplumbilimsel tenkit yönteminin bir karışımı olarak nitelenebilecek bir tenkit yöntemini benimserler. Sanatçının biyografik ve psikolojik dünyasıyla, ona etki eden "muhit", "ırk", "an" faktörleri üzerinde dururlar. Ahmed Şuayb Taine'in toplumbilimsel yönteminin her zaman sağlıklı değerlendirme imkânı vermeyeceğini iddia eder. Saf bir ırkın bulunmadığı, tek bir edebiyat ve sanat düzeyinden söz edilemeyeceği gerekçesiyle toplumbilimsel tenkit yöntemiyle eserden topluma ulaşmanın mümkün olmadığını ileri sürer. Cenab Şehabettin, Fransız izlenimcileri ve romantikleri takip eder. Tenkitte duyguların ve izlenimlerin belirleyici olduğunu öne sürer. Tenkidin bir sanat olduğu, mutlak hükümler içeremeyeceği, mutlak kurallara bağlı olamayacağı görüşünü vurgular. H. Nâzım ve A. Nadir bilimsel tenkit yöntemini savunurlar. Edebî eserlerin değerlendirilmesinde akıl ve mantığa uygunluğu ölçüt kabul ederler. Tenkidin bir bilim olduğunu, gözleme dayanması gerektiğini, kesin kurallara ve ölçütlere bağlı olduğu görüşünü vurgularlar.

Servet-i Fünûn devri edebî tenkidinde yöntemine dair tartışmalarda münekkitlerin belirli bir tenkit yöntemine şartlanmadıkları; farklı tenkit anlayışlarını takip ettikleri; bunları edebî eserlere tatbik ettikleri görülür. Devrin edebî tenkidinde iki temel yöntem ve yönelimin belirleyici, etkili olduğu gözlemlenir: Biri, Fransız romantikleri ve izlenimcileri tarafından geliştirilen romantik-izlenimci tenkittir. Diğeri, Sainte-Beuve'un tarihsel methodunu geliştiren H. Taine'in toplumbilimsel tenkididir. Bu farklı yönelişler Servet-i Fünûn devrinde tenkidin başlıca bir yazınsal tür haline gelmesinde; devrin edebiyatının ve edebî tenkidinin gelişerek teorik derinlik kazanmasında önemli rol üstlenir.

K A Y N A K Ç A

AHMED ŞUAYB. *Hayat ve Kitaplar*, Hzl. Erdoğan Erbay, Salkımsöğüt Yayınları, Ankara 2005.

AKAY, Hasan, *Servet-i Fünûn Şiir Estetiği*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 1998.

- AKYÜZ, Kenan, *Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri*, İnkılâp Kitabevi, Ankara 1995.
- ALİ KEMAL, *Makaleler Peyâm-ı Edebî'deki Dil ve Edebiyat Yazıları*, Hzl. Hülya Pala, İstanbul: Kitabevi Yayınları. İstanbul 1997.
- BİLGEGİL, M. Kaya, *M. Kaya Bilgegil'in Makaleleri*, Hzl. Zöhre Bilgegil, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1993.
- BULUT, Birol, "Cenab Şahabettin'e Göre Edebî Tenkitte Usûl", *2009'dan 2019'a 10. Yıl Hatıra Kitabı*, Ed. Yakup Yılmaz, Akademik Kitaplar, İstanbul 2019.
- CARLONİ, J. – C. ve FİLLOUX, Jean – C., "Fransız Eleştirisine Bir Bakış", Çev. Salâh Birsal, *Türk Dili Eleştiri Özel Sayısı I-II*, Ankara 2020.
- CENAB ŞEHABETTİN, "Menâfi-i Edebiyye", <http://www.servetifunundergisi.com/musahabe-i-edebiyeye-54/> [Erişim Tarihi: 06.06.2022 14:00]
- _____, [RÂİK VECDİ], "Müntekid-i Hakîkî", <http://www.servetifunundergisi.com/musahabe-i-edebiyeye-76-2/> [Erişim Tarihi: 06.06.2022 14:00]
- _____, "Menâfi-i Edebiyye", <http://www.servetifunundergisi.com/musahabe-i-edebiyeye-54/> [Erişim Tarihi: 06.06.2022 14:00]
- _____, Müntekid-i Hakiki, <http://www.servetifunundergisi.com/musahabe-i-edebiyeye-76-2/> [Erişim Tarihi: 06.06.2022 16:00]
- ERCİLASUN, Bilge, *Servet-i Fünun'da Edebî Tenkid*, MEB Yayınları, İstanbul 1994.
- _____, Bilge, *İkinci Meşrutiyet Devrinde Tenkit*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2013.
- _____, "Servet-i Fünûn Edebiyatında Tenkit", *Servet-i Fünûn Edebiyatı*, Akçağ Yayınları, Ankara 2013.
- HÜSEYİN NÂZİM, "Tenkid Hakkında", <http://www.servetifunundergisi.com/sayi/411/> [Erişim Tarihi: 11.10.2021 11:00]
- HENNEQUİN, Emile, "Eleştirinin Gelişimi", Çev. Salâh Birsal, *Türk Dili Eleştiri Özel Sayısı I-II*, Ankara 2020.
- MEHMET RAUF, "Şu Tenkid Mes'elesi", <http://www.servetifunundergisi.com/sayi/531/> [Erişim Tarihi: 07.06.2022 17:30]

- _____, "Tevdiat-ı Edebiye", <http://www.servetifunundergisi.com/tevdia-i-edebiy-e/> [Erişim Tarihi: 07.06.2022 16:00]
- _____, *Tekâmül-i Tenkit Yazıları*, Hzl. Halef Nas, Kriter Yayınları, İstanbul 2019.
- MİZANCI MURAT, "Üdebamızın Nümune-i İmtisalleri (Usul-i Tenkid)", *Yeni Türk Edebiyatı Metinleri 4 Eser Tanıtma ve Önsözler (1860 -1923)*, Hzl. İnci Enginün - Zeynep Kerman, Dergâh Yayınları, İstanbul 2011.
- MUALLİM NÂCÎ, *Lügat-i Nacî*, Hzl. Ahmet Kartal, TDK, Ankara 2009.
- OKAY, Orhan *Batılılaşma Devri Türk Edebiyatı*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2005.
- ÖZGÜL, M. Kayahan, "Tenkidi Eleştirmek", *Hece*, Sayı 77-78-79, Ankara 2003.
- ÖZÖN, Mustafa Nihat, "Türk Eleştirisine Bir Bakış", *Türk Dili Eleştiri Özel Sayısı I-II*, Ankara 2020.
- ŞEMSETTİN SÂMÎ, *Kâmus-i Türkî*, İkdâm Matbaası, İstanbul 1317.
- ŞERİF, Yusuf, *Muhtasar Avrupa Edebiyatı Tarihi*, Devlet Matbaası, İstanbul 1935.
- TÂHİR-ÜL MEVLEVÎ, *Edebiyat Lügatı*, Hzl. Kemâl Edip Kürkçüoğlu, Enderun Kitabevi, İstanbul 1994.
- TARAKÇI, Celâl, *Cenâb Şehabeddin'de Tenkid Dili Sanat ve Edebiyat Hakkındaki Görüşleri*, Eser Matbaası, Samsun 1986.
- UŞAKLIGİL, Halit Ziya, *Sanata Dair*, Özgür Yayınları, İstanbul 2014.
- YALÇIN, Hüseyin Cahit, *Edebiyat Anıları*, Hzl. Rauf Mutluay, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 1999.
- _____, *Kavgalarım*, Hzl. İsmail Alper Kumsar, Ötüken Yayınları, İstanbul 2019.
- _____, *Servet-i Fünun Yazıları – 1 Estetik (Hikmet-i Bedayi)*, Hzl. İsmail Alper Kumsar, Ötüken Yayınları, İstanbul 2021.
- YETKİN, Kemal Suut, "İki Eleştiri Akımı", *Türk Dili Eleştiri Özel Sayısı I-II*, 142/XII, Ankara 2020.

“ DISCUSSIONS ABOUT THE METHOD OF LITERARY CRITICISM IN
THE PERIOD OF SERVET-İ FÜNÛN”

Abstract

“Tenkit” derives from the Arabic root “nakd” meaning “to choose” or “to separate”. It is used as the equivalent of the French word “critique” (literary criticism) during the Servet-i Fünûn period. It is defined as the evaluation of works of art within the framework of certain criteria and the separation of good and bad aspects from each other. The period of Servet-i Fünûn is an important stage for criticism to become a new literary genre. The authors of Servet-i Fünûn, who followed the French literary criticism, made an effort to make the criticism within a certain method and aesthetic criteria. They discuss by explaining the views of French critics such as Ferdinand Brunetiere, Sainte-Beuve, Hippolyte Taine, Jules Lemaitre. Thus, they learn the methods of biographical, romantic, impressionist, evolutionist, scientific and sociological criticism. Mehmet Rauf explains the development of criticism in Europe and the views of Sainte-Beuve and Hippolyte Taine. Hüseyin Cahit applies Taine’s views on criticism to various works. Ahmed Şuayb criticizes Taine’s sociological approach. In this period, with the influence of Taine, the view that literature is the expression of society gains weight. The authors of Servet-i Fünûn focus on the relationship between artist, work and society. However, instead of Taine’s sociological method based on observation, logic, and the laws of the natural sciences, they adhere to the evaluation criteria of romantic and impressionist criticism. In this period, the view that criticism is an art, that there are no absolute rules, that there is no single beauty, and that beauty can be reached through feelings and impressions comes to the fore. However, the discussions within the framework of criticism show that there is no unity of method in the criticism of Servet-i Fünûn, different opinions are put forward on this issue, and there are different criticism practices. These different views and orientations contribute to the theoretical and aesthetic development of Servet-i Fünûn literature and to make criticism a literary genre.

Keywords

Servet-i Fünûn, literary criticism, method, romantic criticism, biographical criticism, sociological criticism, impressionism.

TRANSLATION AS A TOOL OF CONSTRUCTING
INTERCULTURAL RELATIONS:
A CASE STUDY ON THE RELATION BETWEEN
TURKISH AND CUBAN CULTURES *

Sevcan YILMAZ KUTLAY**

ABSTRACT

With the cultural turn in Translation Studies, it has been accepted that translation is not just a linguistic but also a cultural activity. This cultural activity can appear in various forms such as a positive and constructive interaction or an asymmetrical power relation including assimilation, conquest and/or colonial activities between cultures. Literature, translation and translated literature can be used as a tool or strategy in this spectrum of complicated relations. The agents/actors taking an active role in these relations have become an object of study in Translation Studies as well as in all other fields of Social Sciences. Using his agent role as an ambassador, Ernesto Gomez Abascal wrote a fictional novel titled Havana'da Türk Tutkusu 1898 (Turkish Passion in Havana 1898) drawing inspiration from historical facts to construct a positive Turkish image in Spanish and Cuban literature and culture. Abascal was inspired by the future translator of the novel, Mehmet Necati Kutlu to write this book. Kutlu, who is an academician and an agent fostering the relations between Turkey and Latin American countries, reported his findings to Abascal about the Ottoman Empire and Cuban relations. Inspired by this information, Abascal wrote a fiction based on these historical records. This article will try to analyze the role of literature, translation and agents in the process of constructing cultural images through this example.

Keywords

Translation, cultural image, the image of Turks, Cuban Culture, intercultural relations.

1. Theoretical Framework

This part of the study deals with the different conceptualizations and positions of "culture" and "agent" in translation studies and social sciences

* Araştırma Makalesi. Makalenin geliş tarihi: 06.04.2023 / Kabul tarihi: 27.04.2023

** Assoc. Prof. Dr., Marmara University, Department of Translation and Interpreting, skutlay@marmara.edu.tr, (ORCID ID: 0000-0002-7841-3513).

in general to determine the theoretical framework. The second part discusses the role of agents in intercultural relations and cultural representation.

1.1. The Concept of Culture in Social Sciences

Culture is an object of study in different fields of social sciences such as sociology, literature and language studies, psychology and history. Even though each discipline evaluates culture from its own point of view with its own peculiar questions, culture, as a common object, leads interdisciplinary areas in social sciences. However, it does not necessarily mean that they share a common definition of culture. Different paradigms define culture in accordance with its context, which makes the definition of culture dynamic. For instance, British anthropologist J. B. Tyler refers to the constituents like "knowledge, belief, art, morals, law, custom, and any other capabilities" in definition of culture with an emphasis on the acquirers of those elements as "member[s] of society (1870: 1 in Avruch 1998: 6). This definition of culture focuses on membership and social identity. Strongly affected by structuralism and behaviouralism, A. L. Kroeber and C. Kluckhohn define culture as following: "Culture consists of patterns, explicit and implicit, of and for behaviour acquired and transmitted by symbols [...] culture systems may, on the one hand, be considered as products of action, on the other, as conditional elements of future action" (1952: 181; in Adler 1997: 14). Binary oppositions on surface and deep level and concepts such as action, system and element are indicators of this influence.

Differing from this modernist and structuralist approach, David Matsumoto defines culture "[...] the set of attitudes, values, beliefs, and behaviors shared by a group of people, but different for each individual, communicated from one generation to the next" (1996: 16). In this definition, heterogeneous, individualistic and subjective side of culture, which is open to interpretation, is focused on with postmodernist approach. Criticizing Eurocentric discourse on culture, multiculturalism has gained popularity with the help of postcolonialist approach. When it comes to 2000's, Spencer-Oatey's definition of culture is even more flexible:

"Culture is a fuzzy set of basic assumptions and values, orientations to life, beliefs, policies, procedures and behavioural conventions that are shared by a group of people, and that influence (but do not determine) each member's behaviour and [...]"

interpretations of the 'meaning' of other people's behaviour." (2008: 3; Spencer-Oatey, 2012: 2)

As it is seen above, culture is nowadays being analyzed in terms of nationalities, ethnic sub-cultures, belief systems, social roles and gender issues together with the concept of identity. Additionally, sociologist Stuart Hall takes a further step and defines culture depending on positionality. He also defines identity as "a temporary position where one invests in a public space to act and speak" (1997: 33). Within this perspective, culture and identity are currently being considered relative, contextualized and dynamic entities with the effect of postmodernism.

1.1. The Concept of Culture in Translation Theories

Until the rise of Descriptive Approach, the act of translation had been considered just an interlingual act. Descriptive Approach and Target-Oriented Theory underlined that translation was not just an interlingual but also an intercultural process including social agents in both cultures. Theories of Gideon Toury (1985, 2002) and Itamar Even-Zohar (1987) addressed the expectancies of target culture and the role of cultural agents named as "agents of change" (Toury, 2002: 150).

Later, these theories were criticized due to being too deterministic and are being improved with concepts such as the notion of "habitus" by Pierre Bourdieu who considers translation as a "cultural action". Habitus is a kind of social identity determining translational norms and actions of translators. Jean Marc Gouanvic claims that habitus "cannot be interpreted separately from its rapport with the foreign culture, which [...] is transmitted through translation and tends to dictate a new orientation in the receiving culture, a new social future" (2005: 164). Seeing translation as a cultural action, Translation Studies currently analyzes the role of institutions and cultural agents in the processes of selection, translation and circulation and consumption of the texts (ibid). So, translation is a production having external and internal dimensions, which sometimes confront with each other (Gouanvic, 2005: 164). The dispositions, namely habitus, of the translator affect how s/he will mediate and negotiate between these dimensions. Also, cultural acceptance, authority and recognition of translators and other cultural agents can affect the process, which Bourdieu explains with the terms of symbolic and social capital (Gouanvic, 2005: 161). It is widely accepted that

translation is a cultural activity; however, the definitions and boundaries of culture and the scope of methodologies studying culture are diverse both diachronically and synchronically.

1.2. The Concept of Agent in Social Sciences

The relation between individual and society has been a controversial topic in all fields of Social Sciences since the very first writings of social science disciplines. As an example, Max Weber tried to solve “how human beings give meaning to the world” by analyzing the reasons for social action (Brettell, 2002: 438). Specific settings of human action such as socio-economic and socio-political circumstances undoubtedly affect the actions and perception of human beings. Additionally, social structure inevitably influences individuals’ behavior patterns and their self-representation.

Radcliffe-Brown defines a “person” as “an occupying position in a social structure” (1952: 9-10 in Brettell, 2002: 438). Thus, differentiating an agent from society or an individual from community is not so easy. After this first wave of agency with Weber and Durkheim, the second wave emerged with the theories of Anthony Giddens and Pierre Bourdieu, and to be followed by the feminist approach (ibid.). The common point between Giddens and Bourdieu is their attempt to “mediate the objective and the subjective, the group and the individual” (Barnard 2000: 142 in Brettell, 2002: 439). They handle the concepts of agency and the group dynamic rather than static.

In Literature and Translation Studies, agents determine the process of production. Anthropologist Sarah Lamb says that “the narrative presentation of self and culture is a creative social practice” in which people “reflect, exercise agency, contest interpretations of things, and make meanings” (2001: 28). It can be deduced that self-definition is relational depending on one’s position in the social and cultural context. Social and individual can be studied as intertwined counterparts, which are going to be mentioned again via Bourdieu in the following parts of the article.

1.3. The Concept of Agent in Translation Studies

Juan Sager defines agents as a person “in an intermediary position between a translator and an end user of translation” (1994: 321). The agent can have a central role in all stages of a translation process starting from the beginning by selecting the source language, text and author to the final stage

of circulation and reception of the target text. Translators, publishers, editors, teachers, politicians, patrons, ministers, poets, authors, literary critics, academicians and commissioners can be agents of a translation. In addition to individuals or institutions, bureaus and companies can also act like an agent. John Milton defines agents as “individuals who devote great amount of energy, and even their own lives, to the cause of foreign literature, author or literary school, translating, writing articles, teaching and diffusing” (2009: 133). Agents have the potential to create changes and trigger cultural innovation, which may be risky as well. John Milton and Paul Bandia categorize agents into two: “those who have affected changes in styles of translation, have broadened the range of translations available, or who have helped or attempted to innovate by selecting new works to be translated and introducing new styles of translation” (2009: 2).

One of the related terms with agent is the concept of “patronage” by André Lefevere. He defines patronage as “a religious body, a political party, a social class, a royal court, publishers, and, last but not least, the media, both newspapers and magazines and larger television corporations” (1992: 15). If the patronage is differentiated in a society, various patrons appear in different social fields. However, if patronage is undifferentiated, it means a totalitarian system with an ultimate patron (1992: 15-16).

Another concept is asymmetrical power relations coined by Rosemary Arrojo. There can be an asymmetrical power relation between the source and target culture. In these kinds of socio-politically sensitive situations, agents tend to use translation as a tool to balance relations or protest the current situation. Manipulative translations are examples of translational activism. In her article titled “Translation and Political Engagement: Activism, Social Change and the Role Translation in Geopolitical Shifts”, Maria Tymoczko (2000) points out translation has a political side and translators can be politically engaged in their process. In parallel with this perspective, Haroldo and Augusto de Campos (1981) brothers coined the term “cannibalistic translation” for the asymmetrical power relations and the role of translation in Brazilian context. H el ene Buzelin’s article titled “Unexpected Allies: How Latour’s Network Theory Could Complement Bourdieusian Analyses in Translation Studies” (2005) is a new attempt to analyze agents with an eclectic theoretical framework combining Pierre Bourdieu and Bruno Latour.

About the role of translation in the modernization process of countries, Özlem Berk Albachten (2004) highlights that modernization process in Turkey was supported by translations from the Western languages. Işın Bengi Öner (1989), who is one of the pioneers of the scholars studied Translation History, analyzed the translation activities and the role of Ahmed Midhat Efendi as a mediator between Ottoman culture and Western cultures in her paper titled "The Eloquent Mediator: Ahmed Midhat Efendi" which was published in proceedings of the XIIth Congress of the International Comparative Association (see also Bengi Öner, 2006). Cemal Demircioğlu also researched Ahmed Midhat as an agent in the late Ottoman Period with his translations, rewritings, interlingual and intralingual summaries of European source texts. Ahmed Midhat was an "Ottoman novelist, translator, publisher, journalist and the owner of the newspaper *Tercüman-ı Hakikat [Interpreter of Truth]*" (Demircioğlu, 2009: 131). Demircioğlu calls him a "cultural entrepreneur", "a good example of provocative agency", "a mediator in conveying Western culture to Ottoman society by performing different forms of translation practices (2009, 131-132).

Şehnaz Tahir Gürçağlar (2009) analyzed another Turkish agent, Hasan Ali Yücel who had a central role in the westernization period in Turkey with the help of translations done in Translation Bureau. Yücel was the Minister of Education (between the years of 1938 and 1946) and a member of the Turkish Grand National Assembly. Translation Bureau produced "1247 translations from mainly Western and Eastern classics" (Tahir-Gürçağlar, 2009: 161). Yücel also launched translation Journal *Tercüme* (ibid).

2. Translating Culture And Cultural Representation

Itamar Even-Zohar (2002a) shed light into the role of agents in creating cultural repertoires because they have the power to choose among options as decision-makers in the literary polysystem. By doing so, a cultural planning enters into force in a society. It can be deduced that not only the texts but also the culture and cultural representations are translated and transferred from a source culture to a target one.

In Turkey, cultural import is a key topic in Translation Studies due to modernization process in the Ottoman Empire and Turkish Republic. Cemal

Demircioğlu states that “the cultural and literary items from a model culture may be transferred by means of free agents of translation [...] especially to a culture which is in the process of shifting civilization” (2009: 132). In the paradigm shifts of countries, agents are like catalyzers initiating and circulating the process. Şehnaz Tahir Gürçağlar reminds that “some individuals may appear to have no direct connection with translation, yet a closer look reveals that they impact the selection, production and reception of translations through their cultural practices” (2009: 162). This is also an evidence for the fact that the thing to be translated is not just a text but a cultural production and cultural policies. These agents are named as “agents of change” by Gideon Toury (2002: 151). Tahir Gürçağlar calls them “individuals who are equipped with special assets and abilities-to use Pierre Bourdieu’s terminology, special types of ‘capital’” (2009: 164). This capital can be cultural, economic and/or symbolic.

When translating texts, we translate not only texts but also cultures. Sueda Özbent (2015) highlights the ideas of German philosopher Johann Gottfried Herder on culture and stresses that cultures can be positioned differently and they can oppose, ignore or struggle with each other. Referring to Wolfgang Iser (2009), she also reminds that the borders among cultures can be blurry due to coexistence. Özbent believes that translators are “experts acting transculturally” and the factors enabling or hindering translational communication should be taken into consideration (2015: 14). Translation also has a role in encountering the foreign and creating a third space of understanding namely; “fusion of the horizons” in hermeneutics. An individual becomes an individual and constructs an identity by encountering the different selves highlighting her/his difference idiosyncratically. Hermeneutics offers us being open and tolerant to these encounters with an active listening to understand. Hans-Georg Gadamer (1989) claims that human beings innovate something new into being by referring to something familiar.

In addition to intercultural interaction, André Lefevere and Susan Bassnett (1992) consider translation as a rewriting to introduce new genres and concepts or manipulating ideas. These new genres and concepts can be used for ideological reasons. This cultural transference is not always an ethical act between two equal powers. Affected by Friedrich Schleiermacher (1813/1963), Lawrence Venuti (1995) stresses this asymmetrical relation as an

unethical situation by referring to it as “the ethnocentric violence of translation”. Postcolonial and Feminist Translation Approaches also base their theoretical framework on the violence hidden in representations of all kinds such as representation of African people, representation of women and representation of minor cultures. It is declared that translation is not always a philosophical, hermeneutical listening between two cultures in an innocent, equal way; however, it can be a tool for constructing cultural images and reproducing social cognitions.

With the concept of foreignisation, Antoine Berman (2000) offers a source-oriented approach to keep the foreign elements in translation and names it “the trial of the foreign”. These foreign elements can be accepted or rejected or there can be a negotiation process between the source and target cultures¹. Postcolonial Approach in Translation Studies handles translation in two ways: the first one is a tool to colonize people and the second one is a resistant tool to decolonize the subaltern. It should be noted that they also use translation as a metaphor for transformation process of subaltern identities. Venuti offers foreignisation strategy as a way to resist Anglo-American cultural hegemony, which leads cleansing of all cultural differences hidden in the strategy of domestication.

Postcolonial Studies in Translation agrees with Venuti’s offer of ethical foreignisation². Scholars in postcolonial approach such as Tejaswini Niranjana, Douglas Robinson, Samia Mehrez and Gayatri Spivak offered to use foreignisation in translation as a tool of resistance to the colonizer. In addition to these postcolonial theorists, Edwin Gentzler, Susan Bassnett, Harish Trivedi, Maria Tymoczko and Eric Cheyfitz can be listed as the influencers for the “power turn” in Translation Studies (Gentzler & Tymoczko, 2002: xiii-xvi). The selection, translation and the perception of a text can be manipulated by power relations in and between cultures. Nancy Morejón underlines that these relations between cultures can appear in

¹ See also: Taş, Seda, “Çeviribilimde İkili Karşıtlıkları Yeniden Değerlendirmek: Çevirmenin “Görünürlüğü”/“Görünmezliği” ve “Yerileştirme”/“Yabancılaştırma”, *Tarih Okulu Dergisi*, 2019, XXXVIII, pp. 94-121 Doi Number :<http://dx.doi.org/10.14225/Joh1505>

² There are also some criticisms and reservations about Venuti’s offer because foreignisation may not be necessarily ethical leading to the visibility of the translator in different contexts as a predetermined way.

different forms such as “colonial imposition, obligatory assimilation, genocide, political cooptation, passive resistance and outright rebellion” (Morejón, 2005: 968). Also, the reactions to the dominant culture can be in various forms such as “mimicry, commercial exploitation, top-down appropriation, and bottom-up subversion (irony, parody, pastiche, carnival, open revolt)” (Stam & Shohat, 1994: 41 in Morejón, 2005: 968).

In the article titled “Thinking-Across, Infiltration, and Transculturation: José Martí’s Theory and Practice of Post-Colonial Translation in New York”, Laura Lomas (2011) questions reciprocal cultural influence and its asymmetrical ways and methods. Transculturation is a new coinage for the reaction of combining the dominant and subaltern culture to have a hybrid one in between. In this third area, subaltern culture deconstructs the dominant one and turns it into a positive new transcultural area. Morejón stresses that transculturation creates “constant interaction, transmutation between two more cultural components, whose unconscious end is the creation of a third cultural whole; that is, a culture new and independent, although its roots rest on preceding elements” (2005: 967). As a form of socio-cultural protest and resistance, the hermeneutical perspective of transculturation leads to racial, historical, and cultural translation (Morejón, 2005: 967). Translingualism or linguistic miscegenation, as deliberate reproduction of a hybrid language combining dominant and subaltern languages, is a performance of transculturation³. Transculturation is a reaction against negative cultural images created by dominant cultures during the translation process with the strategy of domestication or orientalist, Eurocentric discourse that constructs a certain social cognition in both source and target cultures in terms of cultural images and cultural representation.

Another approach using translation for resistance is feminist translation studies. Feminist translation theories question translational ethics of sameness and offer manipulation of texts as a form of rebellion. Emek Ergun states that “translation (as a feminist praxis) is embraced as a tool and model

³ for further information: Yılmaz Kutlay, Sevcan, “The Autonomy of Literary Translator in Terms of Aesthetics and Ethics”, *International Journal of Languages Education*, 8 (3), online 2020d, pp.145-157.

of cross-border dialogue, resistance, solidarity and activism in pursuit of justice and equality for all" (in Baker 2013a: 23). Like postcolonial perspective, translation is considered a tool or strategy of resistance to struggle for women's rights. Especially, feminist translators use manipulative translation strategy deliberately, which also generates a discussion of ethics. However, Ergun claims that translation is "a never -neutral or- innocent act of disinterested mediation, but rather, an important means of producing identities, knowledge and cross-cultural encounters" (Ergun in Baker 2013: 23). Thus, translational ethics needs a more comprehensive perspective taking into account the rights of the suppressed. As it is seen in both postcolonial and feminist translation studies, differing from cultural turn, critical turn in Translation Studies focuses on the role of translation as subject construction as transferring or manipulating not only cultural but also individualistic images and representations.

3. A Case Study On The Relation Between Turkish And Cuban Cultures

3.1. Turkish Image in Spanish and Cuban Literature

Latin America may seem distant to Turkish culture both culturally and geographically. Additionally, there is a political distance because the political relations between Latin American countries and Turkey were limited until twenty-first century. Before that period, "Latin American-Ottoman relations had begun by the mid-nineteenth century through the consular network based in Washington" (Önsoy, 2017: 239).

According to Kutlu et al., the diplomatic relations between Brazil and the Ottoman Empire started in 1850 when Samuel Efendi was appointed to Rio de Janeiro as an Honorary Consul (2012: 37). The relations between the Ottoman Empire and Venezuela began in 1880s; however, Venezuelan President José Antonio Páez's letter written in 1857 to Sultan Abdülmecit was considered the first recorded diplomatic correspondence (Önsoy, 2017: 243-4).

In the mid-nineteenth-century, immigration of Ottoman subjects to America was the starting point. Pedro the Second, who was the Emperor of Brazil, visited the Ottoman Empire and invited Ottoman people to Brazil for the lack of labor force in agriculture in 1877 (Önsoy, 2017: 239). These

immigrants were named "Turcos" in the host countries (Önsoy, 2017: 240). The first diplomatic relation between Cuba and Ottoman Empire was in 1868 about a travel document. In 1873, the Ottoman Empire sent a consul to Cuba and there were nearly 4.000 Ottoman subjects in Cuba by 1890 (Önsoy, 2017: 244).

Cuban Former Ambassador Ernesto G. Abascal noted that "Abdülhamid II closely followed the incidents in Cuba, and in 1882, sent a delegation to gather information [...] to see if any of the measures taken by the Spanish would be useful to suppress the insurgents in Crete" (2009: 20; Önsoy, 2017: 244). Thus, it can be thought that for Ottoman Empire, Cuba is a distant country but it can be a parallel political example to study for the incidents in Crete.

In the Ottoman period, books and documents on Spanish culture were generally about Andalusia due to religious reasons. Ziya Pasha translated a book series named *The History of Andalusia (Endülüs Tarihi)* in 1859. Namık Kemal was one of the names who wrote about Andalusia. Another well-known author was Abdülhak Hamid Tarhan who wrote a play called "Tarık yahud Endülüs Fethi" in 1879 (Çetrez, 2009: 1). According to Çetrez, Yahya Kemal Beyatlı "captivated the exotic images of Andalusian Spain in his famous verse *Endülüs'te Raks (Dance in Andalucía)*" by referring to the modernization in Spain and searched for parallelism between Ottoman and Spanish history (ibid.). He found "the plight of Andalusia in Moorish Spain similar to the disintegrated Ottoman Empire" (Çetrez, 2009: 1).

Throughout the Spanish history, "pilgrims, spies, clergy, slaves, diplomats and the converts" acted as agents for shaping Turkish image. Between 1453 and 1782, there appeared a fierce hostility against the Ottomans accusing them of "brutality and maltreatment towards the Christians under their rule" (Çetrez, 2009: 48). However, there was a proverb on the strength of Turks: "*fuerte como un turco*" (strong like the Turk) (Çetrez, 2009: 48).⁴ Zeynep Çetrez reports in her thesis that "many Spanish writers of the 16th and 17th centuries systematically associated the Turks with violence, maltreatment and cruelty" (2009: 48).

⁴ Eloy Martín Corrales, "İspanya-Osmanlı İmparatorluğu İlişkileri 18.-19. Yüzyıllar." İspanya-Türkiye, 16. Yüzyıldan 21. Yüzyıla Rekabet ve Dostluk. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2006. 235-254.

In the Golden Age in Spain, Turkish image in literary texts, travel books and historical books were generally negative images based on not reliable sources but rumors and storytelling because Turks were considered as other, even barbarian enemies in Christian communities (Lecoq, 2017). Emilio Sola Castaño and Kübra Sarı Lecoq call them as “speculation or class literature” in their article titled “İspanyol Edebiyatı Altın Çağı’nda Türk İmajı ve Duyum Edebiyatı” (“The Turkish Image in Spanish Literature of the Golden Age and the Rumor Literature”). They were tools for political propaganda to create a negative image to rationalize and justify political actions and wars.

The Crimean War and the immigrations affected Turkish image in Latin American cultures. The image of Turks was constructed on barbarity in the travel accounts in the 19th century (Çetrez, 2009: 52).⁵

Though the diplomatic relations started in 1952 between Cuba and Turkey, the first Turkish embassy in Cuba was founded in 1979. Nazmi Akıman was the first ambassador (Akıllı, 2016: 169). During these first relations to 2000s, Turkey did not have a specific policy for trans-continental relations with these countries due to the atmosphere and restrictions of Cold War (Önsoy, 2017: 246). The cultural and political relations with Latin American countries have developed recently. For instance, Turkey joined to the Central America Integration System (SICA) in 2015, which is an organization established by Costa Rica, El Salvador, Guatemala, Honduras, Nicaragua and Panama, and Belize for climate change, sustainable human development, emergency and risk prevention (Önsoy, 2017: 252). For academic relations, Ankara University established LAMER (The Center of Latin American Studies, Researches and Practices) in 2009 to promote academic studies on Latin America. In 2011, TİKA (Turkish Cooperation and Coordination Agency) and Havana University signed a protocol. LAMER and Havana University “have been publishing an indexed academic journal entitled *Cuadernos Turquinos* since 2011 to increase awareness of Turkish culture among Cubans” (Önsoy, 2017: 252).

3.2. Intercultural Agents and Institutions of “Havana’da Türk Tutkusu 1898” (Turkish Passion in Havana 1898)

⁵ However, it should be noted that the perspective of Cervantes is quite distinctive compared to these old narrations.

One of the leading institutional agents of intercultural relations between Cuba and Turkey is José Martí Cuba-Turkey Friendship Association. It was founded in 2002 to improve the cooperation and friendship between Turkish and Cuban communities and enhance the social, economic, scientific, professional, cultural and sportive relations between the two countries. It also has an aim to introduce the historical, scientific and artistic values of Cuba to Turkish public. The foundation is at collaboration with The Institute of Cuban Friendship with Publics⁶. The foundation organizes travel tours and professional trips, seminars, film and music festivals and panels.

As an individual agent, Cuban former Ambassador Ernesto Gomez Abascal has been so effective in the intercultural relations. He was born in Havana in 1939 and graduated from Havana University, Institute of Public Administration, Department of Political Sciences⁷. He served as the ambassador of Cuba in Syria, Iraq and Turkey. He especially worked on Arabic and Muslim parties and mutual relations in Cuban Communist Office of Party Foreign Relations (ibid). He was honored with several medals due to his outstanding efforts during American in Iraq when he was Cuban Ambassador in Iraq (ibid). Moreover, Abascal is a journalist, an author writing articles on Middle East and an instructor giving lectures in various educational institutions (ibid). He wrote six books, which were also translated into Turkish namely Havana'da Türk Tutkusu 1898, Kılıçların Şimşegi Altında, Filistin: Adalet Çarmıha mı Gerildi, Bağdat Görevi, Çocuklar İçin Öyküler, Sultan'ın Temsilcisi.

Abascal's book titled Havana'da Türk Tutkusu 1898 (Turkish Passion in Havana 1898) was translated by M. Necati Kutlu and Ceren Karaca with the note "translating from the original in Spanish". The novel was published for the first time in Turkish by Everest Publishing House in 2009 and then published again from NotaBene Publishing House in 2012. The interesting thing about the source text is that it does not exist in a published version because the novel was published in Turkish for the first time. Its author is Ernesto G. Abascal; however, the one who gave the documents constituting the base of the plot is M.N. Kutlu who is seen as one of the translators as well. Thus, Kutlu is like a co-author and translator of the book. Thus, it can be said

⁶ (<http://www.kubadostluk.org/biz-kimiz/>)

⁷ (<https://notabene.com.tr/yazarlar/ernesto-gomez-abascal/>)

that the positions of author, translator and the source texts are not the usual ones.

Kutlu was born in Ankara and graduated from a secondary school in Venezuela and Atatürk Anatolian High School and graduated from Ankara University, the department of Spanish Language and Literature. He is a full professor at Ankara University. He is also an author and a translator who translated the books by Eduardo Galeano, Fransisco de Miranda and Jose Saramago. Ceren Karaca is a research assistant in the department of Spanish Language and Literature at Ankara University and she graduated from the same department and finished her M.A. studies there.

Abascal wrote special thanks to the translator in the preface: "to Assoc.Prof.Dr. Necati Kutlu who not only discovered the hero inspiring me for this novel but also enriched the book with his valuable observations and successful translation"⁸. From this sentence, it is clear that Kutlu is not just a translator but an agent. In the preface, it is written that:

"The documents on which this fictional book was based were found, analyzed and published in Spanish as a scientific article by Prof.Dr. Mehmet Necati Kutlu in the Ottoman archive of General Directorate of State Archives of Prime Ministry. The interesting existence of these documents was mentioned in a coffee break between Kutlu and Abascal who was a close friend of Kutlu and Cuban Ambassador in Turkey in that time. Then, this novel was written approximately a year after this conversation." (2009: 5)⁹

The article mentioned is "Küba'da 1898 yılında yaşanan olaylara Bab-1 Ali'nin bakış açısı ve özel temsilcisi Enver Paşa" ("The perspective of Bab-1 Ali to the events in Cuba in 1898 and the special representative Enver Pasha") which was published in the journal named *Revista de Ciencias Sociales de la Region Centrooccidental* in Venezuela in 2006. The hero is Hasan Enver whose

⁸ "sadece bu romanıma ilham veren kahramanı keşfetmekle kalmayarak, çok başarılı bir terciüme yapan ve değerli gözlemleriyle eseri zenginleştiren Doç. Dr. Necati Kutlu'ya"

⁹ "Bu kurmaca kitaba esas olan belgeler Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi'nde Prof.Dr. Mehmet Necati Kutlu tarafından bulunmuş, incelenmiş ve bilimsel bir makale çerçevesinde yurtdışında İspanyolca olarak yayımlanmıştır. Oldukça ilgi çekici bu belgelerin varlığı, yakın dost olan Kutlu ile o dönemde Türkiye'deki Küba Büyükelçiliği görevini yürüten Abascal'ın bir kahve sohbetine konu olduktan yaklaşık bir yıl sonra da bu roman ortaya çıkmıştır" (5).

father was Konstantin Borzecki who escaped from Polonia and took the name of Mustafa Celaleddin in Ottoman Empire.

As an intercultural agent, academician and instructor Prof. Dr. Mustafa Necati Kutlu is the founder and the current head of the Center of Latin American Studies at Ankara University, Turkey. He is also the founder and division head of Latin American Studies Department in the Institute of Social Sciences at Ankara University. Having founded a department and a center on Latin American Studies, Kutlu is an outstanding intercultural and academic agent fostering the cultural relations between Turkey and Latin American countries. He received "Saint Carlos Chivalry" from Columbia in 2015 and "distinguished professor" award from the Department of Political Sciences and Public Administration Department of Universidad Mayor de San Andrés (The University of San Andrés) in Bolivia in 2016. Kutlu has an award of "Honorary Faculty Member" from Faculty of Law in San Ignacio de Loyola University in Peru in 2017 and an award of honorary doctorate from Universidad Bicentenario de Aragua in Venezuela in 2020. These awards manifest that he has been considered as an impressive intercultural agent and pioneer not only in Turkey but also in these Latin American Studies.

C o n c l u s i o n

Translation is a tool of constructing cultural images in various ways and methods. Cultural representations of other countries shape the social cognition of public through historical books, literary works, education, media and other forms of communication. At this crossroads of civilizations and cultures, translation can function as a shaper of social mind. Agents and institutions of translation are the determiners of the process. Latin America and Turkish relations were not very dense before because of geographical, cultural and political distances. However, it has been gaining more importance nowadays to enlarge the global network for governments despite political or ideological differences. Among all countries belonging to Latin American culture; Cuba may be the most distant one due to its communist regime. However, institutions such as José Martí Cuba-Turkey Friendship Association have been trying to build a relationship between cultures despite the differences because they are an isolated country and culture. Ernesto Gomez Abascal and Mustafa Necati Kutlu are agents struggling for strengthening intercultural relations between Latin American and Turkish

public in literary and academic fields. *Havana'da Türk Tutkusu 1898* (*Turkish Passion in Havana 1898*) is a book inspired by its future translator M. Necati Kutlu. As an academician, Kutlu reported his findings to Abascal about Ottoman and Cuban relations. Inspired by this information, Abascal wrote a fiction based on these historical realities. This whole process is a case manifesting the role of translation and its agents in the construction of cultural images and relations.

REFERENCES

- ABASCAL, Ernesto Gomez, *Havana'da Türk Tutkusu 1898*, Everest, İstanbul 2009.
- AKILLI, Erman & Federico Donelli, "Reinvention of Turkish Foreign Policy in Latin America: The Cuba Case", January 2016, *Insight Turkey* 18(2), Turkey 2016, pp.161-181.
- BAKER, Mona, "Translation as an alternative space for political action", *Social Movement Studies*, 12(1), online 2013, 23-47. <http://dx.doi.org/10.1080/14742837.2012.685624>.
- BARNARD, Alan, *History and Theory in Anthropology*, Cambridge University Press, Cambridge 2000.
- BASSNETT, Susan and André Lefevere (eds.), *Translation, History and Culture*, Cassell, London 1995.
- BENGI ÖNER, Işın, "The Eloquent Mediator: Ahmed Midhat Efendi". *The XIIth Congress of The International Comparative Association*. R. Bauer ve D. Fokkema (Ed.) 5, 1989, pp. 388-398.
- , "Çeviribilimde Bir Hâce-i Evvel: Ahmet Mithat Efendi", *Merhaba Ey Muharrir: Ahmet Mithat Üzerine Eleştirel Yazılar*. Nüket Esen ve Erol Köroğlu (ed.), Boğaziçi University Publishing House, İstanbul 2006, pp. 338-346.
- BERK, Özlem, *Translation and Westernisation in Turkey: from the 1840s to the 1980s*, Ege, İstanbul 2004.
- BERMAN, Antoine, "The Trials of the Foreign", Lawrence Venuti (ed), *The Translation Studies Reader*, Routledge, London & New York 2000.
- BRETTELL, Caroline, «The Individual/Agent and Culture/Structure in the History of the Social Sciences». *Social Science History*, Vol. 26, No. 3 (Fall, 2002), 429-445, Cambridge University Press, Cambridge 2002. Stable URL: <https://www.jstor.org/stable/40267785>.

- BUZELIN, Hélène, “Unexpected Allies: How Latour’s Network Theory Could Complement Bourdieusian Analysis in Translation Studies”, *The Translator* 11, 2. Taylor and Francis Online 2005, pp. 193-218.
- CAMPOS, Haroldo de, “Transluciferação mephistofáustica” [“Mephistofaustian Transluciferation”], *Deus e o Diabo no Fausto de Goethe* [God and the Devil in Goethe’s Faust]. Editora Perspectiva, São Paulo 1981, pp. 179-209.
- CASTAÑO, Emilio Sola & Kübra Sarı Seo Lecoq, İspanyol Edebiyatı Altın Çağı’nda Türk İmajı ve Duyum Edebiyatı. *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, (9), Online 2017, 395-411. DOI: 10.16947/fsmia.323399.
- ÇETREZ, Zeynep, *A Spanish Gaze. Vicente Blasco IBAÑEZ’s Oriente* (1907). Master of Arts in History in Sabancı University, Istanbul 2009.
- DEMIRCIOĞLU, Cemal, “Translating Europe: The case of Ahmed Midhat as an Ottoman agent of translation”. *Agents of Translation*, John Benjamins 2009, pp. 131-159.
- ERGÜN, Emek, “Reconfiguring translation as intellectual activism: The Turkish feminist remaking of virgin: The Untouched History” *Trans-Scripts* 3, Online 2013a, pp. 264-289.
- EVEN-ZOHAR, Itamar, “The Position of Translated Literature within the Literary Polysystem”. In *The Translation Studies Reader*. (Ed. Lawrence Venuti.), Routledge, London 1978, pp. 192-7.
- , “Culture Planning and Cultural Resistance in the Making and Maintaining of Entities”, *Journal of Humanities* 14 (April), Online 2002a, 45-52. https://www.tau.ac.il/~itamarez/works/papers/papers/Even-Zohar_2002--Culture%20Planning%20and%20Cultural%20Resistance.pdf.
- GADAMER, Hans Georg, *Truth and Method*, Sheed & Ward, London 1989.
- GENTZLER, Edwin and Maria Tymoczko, *Translation and Power*. University of Massachusetts Press, Amherst 2002.
- GOUANVIC, Jean Marc, A Bourdieusian Theory of Translation, or the Coincidence of Practical Instances, *The Translator*, 2005, Online 11:2, 147-166, DOI:10.1080/13556509.2005.10799196.

- HALL, Stuart, Interview with Stuart Hall: "Culture and Power", Online 1997. https://www.radicalphilosophy.com/wpcontent/files_mf/rp86_interview_hall.pdf.
- KROEBER, Alfred & Clyde Kluckhohn, Culture: a critical review of concepts and definitions, Papers. Peabody Museum of Archaeology & Ethnology, Harvard University, Harvard: 1952, 47(1).
- KUTLU, Mehmet Necati, *Tılsım, İnanç ve Başkaldırı: Başlangıcından XVIII Yüzyula kadar Latin Amerika Edebiyatı*, Ankara Üniversitesi Yayınevi, Ankara 2012.
- , "Ottoman subjects in Latin America: An archive document and some reflections on the probable causes of their immigration" (Latin Amerika'da Osmanlı Vatandaşları ve Muhtemel Göç sebepleri Üzerine Bazı Düşünceler), *Archivum Ottomanicum*, Wiesbaden, No. 25, Budapest 2008, pp. 233-244.
- LAMB, Sarah, "Being a widow and other life stories: The interplay between lives and words." *Anthropology and Humanism* 26, Online 2001, pp. 16-34.
- LEFEVERE, André, *Translation, Rewriting and the Manipulation of Literary Fame*. Routledge, London & New York 1992.
- LOMAS, Laura, Thinking-Across, Infiltration, and Transculturation: José Martí's Theory and Practice of Post-Colonial Translation in New York, *Translation Review*, 81:1, Taylor & Francis (Routledge) Online 2011, p.p. 12-33, DOI: 10.1080/07374836.2011.10555800.
- MATSUMOTO, David, *Culture and Psychology*. Pacific Grove, Brooks/Cole, CA 1996.
- MILTON, John and Paul Bandia, (eds.), *Agents of Translation*. John Benjamins. Amsterdam and Philadelphia 2009. Milton, John. (2014). The Dawn of a Modern Theory of Translation. February, *Translator* 1(1):87-92. DOI: 10.1080/13556509.1995.10798951
- MOREJÓN, Nancy, Transculturation, Translation, and the Poetics of the Caribbean Author(s): Alan West-Durán, Vol. 28, No. 4 (Autumn, 2005), pp. 967-976 Published by: The Johns Hopkins University Press Stable URL: <https://www.jstor.org/stable/3805572>.
- ÖNSOY, Murat, "Latin America-Turkey Relations: Reaching Out to Distant Shores of the Western Hemisphere" in *Turkish Foreign Policy: International Relations, Legality and Global Reach* (edited by Pınar Gözen Ercan), online 2017, Palgrave MacMillan (e-book).

- ÖZBENT, Sueda, "Kültürler Arası ve Kültürler Üstü İletişim Aracı Olarak Çeviri." *Hacettepe Çeviribilim ve Uygulamaları Dergisi*. Ankara 2015, 13-22. V: 21.
- RADCLIFFE-BROWN, Alfred, *Structure and Function in Primitive Society*, Free Press, NY 1952.
- SCHLEIERMACHER, Friedrich D.E., "Ueber die verschiedenen Methoden des Uebersetzens." Störig, H.J. (Ed.): *Das Problem des Übersetzens*, Stuttgart 1813/1963, pp.38-79.
- STAM, Robert & Ella Shohat, *Unthinking Eurocentrism: Multiculturalism and the Media*, Routledge, New York 1994.
- SPENCER-OATEY, Helen, What is culture? A compilation of quotations. GlobalPAD Core Concepts, online 2012, Available at GlobalPAD Open House, <http://www.warwick.ac.uk/globalpadintercultural>.
- , *Culturally Speaking. Culture, Communication and Politeness Theory*. 2nd edition, Continuum, London 2008.
- TAHIR GÜRÇAĞLAR, Şehnaz, "A cultural agent against the forces of culture: Hasan-Âli Yücel", *Agents of Translation*, John Benjamins Publishing, Amsterdam & Philadelphia 2009.
- TAŞ, Seda, "Çeviribilimde İkili Karşıtlıkları Yeniden Değerlendirmek: Çevirmenin "Görünürlüğü"/"Görünmezliği" ve "Yerleştirme"/"Yabancılaştırma". *Tarih Okulu Dergisi*, 2019, XXXVIII, pp. 94-121 Doi Number :<http://dx.doi.org/10.14225/Joh1505>
- TOURY, Gideon, "A Rationale for Descriptive Translation Studies", In *Manipulation of Literature: Studies in Literary Translation*. (Ed. Theo Hermans), Croom Helm, London 1985. pp.16-41.
- , "Translation as a Means of Planning and The Planning of Translation: A Theoretical Framework and an Exemplary Case", *Translations: (Re)Shaping of Literature and Culture*. (Ed. Saliha Paker), Boğaziçi Üniversitesi Yaynevi, İstanbul 2002, pp.148-165.
- TYLER, Edward B., *Primitive Culture*, John Murray Publishing, London 1870.
- TYMOCZKO, Maria, *Translation and Political Engagement*, April 2000 *Translator* 6(1), Online 2000, pp.23-47, DOI: 10.1080/13556509.2000.10799054.
- VENUTI, Lawrence, *Rethinking translation: discourse, subjectivity, ideology*. Routledge, London & New York 1992.

YILMAZ KUTLAY, Sevcan, "The Autonomy of Literary Translator in Terms of Aesthetics and Ethics", *International Journal of Languages Education*, 8 (3), online 2020d, pp.145-157.

-----, "Reconceptualizations of Culture and Ideology in Translation Theories", *International Rumeli Language, Literature and Translation Studies Symposium*, 26-27 June 2021, Istanbul 2021.

N.a; n.d., <https://notabene.com.tr/yazarlar/ernesto-gomez-abascal/>. Accessed: 10.12. 2022.

N.a; n.d., <http://www.kubadostluk.org/biz-kimiz/>. Accessed: 10.12. 2022.

N.a; n.d., <http://www.kubadostluk.org/biz-kimiz/>. Accessed: 10.12. 2022.

"KÜLTÜRLERARASI İLİŞKİLERİN İNŞASINDA BİR ARAÇ
OLARAK ÇEVİRİ: TÜRK VE KÜBA KÜLTÜRÜ İLİŞKİSİ ÜZERİNE
BİR ÖRNEK ÇALIŞMA "

Özet

Çeviribilimde kültürel dönemeçle birlikte çevirinin sadece dilsel değil aynı zamanda kültürel bir etkinlik olduğu kabul edilmiştir. Bu kültürel etkinlik çeşitli şekillerde ortaya çıkabilir: kimi zaman farklı kültürler arasında olumlu ve yapıcı etkileşim olarak kimi zaman da aralarında asimetrik güç ilişkileri olan iki kültür arasında asimilasyon, istila ve/ya sömürgeci etkinlik olarak. Edebiyat, çeviri ve çeviri edebiyat bu yelpazedeki çetrefilli ilişkilerde bir araç ya da strateji olarak kullanılabilir. Söz konusu ilişkilerde etkin rol alan eyleyiciler/aktörler Sosyal Bilimler'in her dalında olduğu gibi Çeviribilim'de de inceleme konusu olmuştur. Ernesto Gomez Abascal da bir büyükelçi olarak eyleyici kimliğini de kullanarak İspanyol ve Küba Edebiyatı'nda olumlu bir Türk imgesi oluşturma niyetiyle tarihi gerçeklerden ilham alan kurgu bir roman yazmıştır: Havana'da Türk Tutkusu 1898. Bu kitabı yazma konusunda Abascal'a kitabın gelecekte çevirmeni olacak Mehmet Necati Kutlu ilham vermiştir. Akademisyen ve Türkiye ile Latin Amerika ülkeleri arasındaki ilişkileri geliştiren bir eyleyici olan Kutlu, Osmanlı İmparatorluğu ve Küba ilişkileri hakkında bulduklarını Abascal'a iletmıştır. Bu tarihi verilere dayanarak Abascal kurgu bir roman kaleme almıştır. Bu makale, bu örnek üzerinden edebiyatın, çevirinin ve eyleyicilerin kültürel imge oluşturmadaki rolünü irdelemeye çalışacaktır.

Anahtar Kelimeler

Çeviri, kültürel imge, Türk imgesi, Küba Edebiyatı, kültürlerarası ilişkiler.

THE POETICS OF KAZAKH POET DÜKEN MESİMHANULI *

Ömer Faruk ATEŞ**

ABSTRACT

Born in 1963 in East Turkestan, Düken Mesimhanuli is one of the important poets of contemporary Kazakh literature. Mesimhanuli, who studied philology, came to his homeland, Kazakhstan, in 1993. Mesimhanuli, who works as a faculty member at the university, also writes poems. The poet, whose first poetry book was published in 1991, has many poetry books. When the literary personality of Mesimhanuli is examined, it is seen that the poet wrote poems with strong lyrical direction. In addition, the pessimistic mood of the poet, who worries about the problems of Kazakh society, is reflected in his poems. The love of homeland and flag has an important place in the poems of Mesimhanuli, who tries to defend the Kazakh national identity and culture. The poet, who writes nature poems based on realistic descriptions, associates nature and seasons with the situation of people and society. Holidays, games and beliefs in Kazakh culture take place as folkloric elements in Mesimhanuli's poems. In this study, the poetics of Düken Mesimhanuli will be discussed and his poems will be classified and examined based on the topics that the poet focuses on the most.

Keywords

Düken Mesimhanuli, contemporary Kazakh poetry, nature, national identity, pessimism.

Introduction

Poetry forms the basis of the literary history of Turkic peoples, as prose-type works have become widespread in Turkic world literature since the 19th century. All Central Asian Turks produced written literature based on classical Islamic aesthetics with Chagatai, the common literary language of the period. There is also a rich oral folk literature tradition in Kazakh, which

* Araştırma Makalesi. Makalenin geliş tarihi: 28.05.2023 / Kabul tarihi: 06.07.2023

** Asst. Prof. Dr., Kastamonu University Faculty of Humanities and Social Sciences Department of Modern Turkic Dialects and Literatures, ofates@kastamonu.edu.tr, (ORCID ID: 0000-0001-6416-7924).

had not yet become a written language until the end of the 19th century. Both classical literature and folk literature are poetry-heavy. With the modernization movements that started after the Russian occupation in the 19th century, Kazakh became a written language, and a written Kazakh literature was formed under the leadership of Abay Kunanbayev. Depending on the occupation and colonial policies, the first poets of modern Kazakh literature aimed to gain social benefit from literature. In the first quarter of the 20th century, Alash poets such as Ahmet Baytursinov and Magcan Cumabayev placed this utilitarian literature on a nationalist ground. The Soviet Union, which dominated the region after 1920, directed socialist Kazakh poetry to a socialist line. However, Kazakh poetry, which is based on a deep-rooted oral tradition despite all ideological pressures, has not completely lost its national elements. A poet like Jambil Jabayev, who continued the traditional folk poetess, continued to reflect the Kazakh national culture between the lines of his poems, even if he had to praise Stalin. With the coming of independence in 1991, Kazakh poets returned to the national themes of the beginning of the century and included themes such as patriotism, independence, and the importance of the mother tongue in their poems. Kazakh poets, who interacted more comfortably with the contemporary world in the 21st century, opened the door to modernist poetry while continuing to feed on tradition. Although different tendencies have emerged in poetry, the tendency to expect social benefits from poetry due to the needs of the young Republic of Kazakhstan continues.

It is not possible to consider the poetics of Düken Mesimhanuli, whose understanding of poetry will be revealed in this study, independently of these developments in the historical process. Düken Mesimhanuli published his first poetry book in 1991 when independence came to Kazakhstan. The influence of oral poetry culture from history, the problems caused by the Soviet destruction, and the possibility of interacting with Western poetry have shaped Mesimhanuli's literary personality. While Mesimhanuli's understanding of poetry has unique qualities depending on the poet's artistic personality, it also bears traces of the general characteristics of Kazakh political and social history reflected in literature. In other words, although Mesimhanuli's poem contains common traces that are reflected in the political and socio-cultural environment of Kazakhstan and also seen in other Kazakh poets, the way they are expressed has been realized with the poet's original

style. As a result of synthesizing the poet's individual perception and expression style with Kazakh political and cultural life, Mesimhanulı's poetics was formed.

Düken Mesimhanulı was born on June 20, 1963 in East Turkestan. The poet's birthplace is the Akşi sub-district of Tekes district in the geography known as Xinjiang Region, which is under the occupation of the People's Republic of China today. Düken Mesimhanulı, who has a doctorate in philology, is a scientist who works in the field of Turcology and has the title of professor. Düken's mother, Dameş Turlubaykızı, is a well-known poet of the region and a cultured person who tells stories, epics, tales, and legends of Kazakhs. Being raised by such a mother also plays a role in the poet's contact with culture and literature. Düken Mesimhanulı, who graduated from the high school in his village with honors in 1982, won the Central Nations University in Beijing in the same year. Graduated as a translator and philologist in 1987, the poet worked as a researcher at the ŞUAR Academy of Social Sciences Literature Institute in Ürümçi between 1987-1993. Mesimhanulı, who returned to Kazakhstan in 1993 upon the invitation of the Republic of Kazakhstan, Al-Farabi Kazakh State University, decided to stay permanently in Kazakhstan and worked as a lecturer at Al-Farabi Kazakh State University, Faculty of Oriental Sciences, Far East Countries Department. He served as the Head of the Department of this department from 1999 to 2002. Düken Mesimhanulı, who defended his doctoral thesis on "National Geenek and Innovation in Kazakh and Chinese Literature (Based on the Works of Muhtar Avezov and Lu Shun)" in 2008, has more than thirty published books. The poet's first poetry book is Jurekke Sayahat, which was published in 1991. He published his poetry books Semser Suvu in 1998, Kökpar in 2003, Altinnin Buvu in 2007, Alkuren Arman in 2008, Öz Aspanım Özümde in 2014, and Sap Sap Könilim in 2020. The poet also knows Turkish and he has some poems written in Turkish.¹

Düken Mesimhanulı's World of Poetry

In the formation of a poet's understanding of poetry, his view of the world, his view of life, his perception of emotions and his being affected by

¹ Дандай Бсқақұлы, “Дүкеннің шығармашылық дүкені” <https://anatili.kazgazeta.kz/news/61735>, (Erişim Tarihi: 01.05.2023).

social events are effective. Later, the poet writes his poems by combining these elements with his imagination and style. For this reason, to understand the poet's poetics, it is necessary to analyze how his feeling and thinking style is reflected in the poem and how he incorporates which themes into the poem.

Contemporary Kazakh critics have made evaluations that draw attention to Düken Mesimhanuli's poetic talent. Satay Sızdıkov says that Mesimhanuli's language is sharp, his emotions are lively, and his imagination is wide. His poetry successfully reflects the inner conflicts of man. Sızdıkov states that Mesimhanuli's longing for East Turkestan, which is on the other side of the border, is dominant in his poetry.² Hangeldi Abjanov argues that Mesimhanuli's poems have the power to affect people's mood. When his poems are read, the human soul sometimes overflows like water flowing from a mountain, sometimes feels relieved as if it has been exposed to a slow wind blowing from the mountain, and sometimes turns upside down and reshaped. The source of suffering in Mesimhanuli's poems is not only the poet's regrets in his own life but also the experiences in society. It is possible to see the reflection of society in his poems. Social problems affect the poet's feelings and hurt his heart.³

Evaluations made on Mesimhanuli indicate that the emotional aspect of his poetry is dominant, and the sufferings of an intellectual who is worried about the problems of the Kazakh people, especially in the poems in which the feeling of pessimism is dominant. In this study, the world of the poetry of Düken Mesimhanuli will be tried to be revealed from this point of view. It is possible to classify Mesimhanuli's poems as "Nature poems", "National identity and homeland poems", "Poems about Kazakh culture" and "pessimism poems" according to their subjects.

Nature Poems

One of the basic elements of Düken Mesimhanuli's poems is nature. How nature will be reflected in poetry is also related to the nature view of a culture or civilization. For example, the understanding of nature in divan poetry

² Сағай Сыздықов, "Қытайтанудың қыр-сырын білетін азамат", <https://turkystan.kz/article/220557-kytayanudyn-kyr-syryn-biletin-azamat/>, (Erişim Tarihi: 03.05.2023).

³ Ханкелді Әбжанов, "Қос Өркениеттің Телқоңыры", <https://qazaqadabiet.kz/37618/os-erkenietti-tel-o-ury/> (Erişim Tarihi: 07.05.2023).

under the influence of Islamic aesthetics is different from the understanding of nature in modern poetry. A similar situation applies to Kazakh literature. Kazakhstan's geographical location, social structure, and poetry tradition have an impact on the shaping of the view of nature. Kazakhstan has a large area and due to its continental climate, it is necessary to fight with nature to survive. The Kazakhs, who live a nomadic lifestyle on the wide plains covered with the steppes, and mostly live on livestock, have always been intertwined with nature. Accordingly, the tradition of oral Kazakh folk poetry has been shaped within the framework of the life view of people trying to survive in nature despite nature. The basis of modern Kazakh poetry is based on this rich oral tradition. Therefore, it is expected that nature and seasons are frequently included in the poems of contemporary Kazakh poets. Nature and seasons have an important place in the poems of Düken Mesimhanulı.

The winter season, with its harsh natural conditions and snow landscapes, has been the subject of poetry in Turkic literatures. Mesimhanulı also puts the winter season in the center of his poem “Қыс/Winter”. The poet depicts a cold winter landscape from the very first lines. There is a strong frost and a strong wind. The sky is sick with a cold and is sneezing. The poet likens falling snowflakes to droplets emanating from the mouth of a sneezing person:

<p>Сары аяз, қара жел, үскірік, Ақ сүңгі, боз қырау... бәрі бар. Аспан түр бозарып, түшкіріп, Қалбақтап ұшады кәрі қар.</p>	<p>Yellow frost, black wind, strong wind, White spear, gray (grey) rime... It's all there. The sky breaks and sneezes, The old snow froze from staying.</p>
--	--

Düken Mesimhanulı mentioned many elements in nature while creating the winter landscape. Sun, mountains, spring, ice, beech tree, and steppe are among these elements. The interaction of winter with nature is reflected in each element in a different way. When we look at the whole poem, it is possible to say that the winter landscape comes to mind like a painting. In this respect, Mesimhanulı's poetry can be compared to the painting-like poems of the Parnassians. Although the sense of sight is foregrounded in the poem, the sense of hearing is also included. The rattling of the branches of the beech tree and the whistling sound is intended to complement the harsh winter image with the sense of hearing. The emotion that dominates the poem

is gloom and despair. The feeling here is similar to the sadness in the poem "Elhan-ı Şita" by Cenab Şehabeddin, the poet of Servet-i Fünûn. While looking at the winter landscape, Cenab sees the sad traces of the lost spring. In Mesimhanulı, on the other hand, sadness and hopelessness are together.

Another poem of the poet about nature is titled "Ауыл Шілде". Creating a painting by drawing realistic natural scenery is also seen in this poem. But this time it is the warmth of July that dominates nature. The poem depicts a Kazakh village in the middle of the steppe. The dominant color in the poem is yellow. The heat of the sun has turned the grasses of the steppe yellow. Looking at the horizon, a mirage fluctuating from the heat is seen. In this village, where familiar faces live, people with different problems and thoughts struggle with the heat. For the heat envelops and burns the face of man:

Сарытап ауыл.	Yellowed village,
Таныс маң...	The surroundings are familiar...
Санасы, қамы әр қилы.	His thoughts are diverse.
Ақ сағым ойнап алыстан,	The white mirage waves from afar,
Бетінді жалын шарпиды.	Fire engulfs his face.

The poet then turns his point of view out of the village, to the steppe and the valley. The bushes and grasses turned yellow from the heat, some of them dried up and lay on its side. Dried mud covered the floor of the valleys. Mesimhanulı says that the sun's rays pierce the earth like a spear and the river, which is dehydrated, almost takes his breath away. According to this image created by the poet, the dried-up river is compared to a person with a spear stuck in his chest while breathing hard:

Шаншылып түсіп шаңқан нұр,	Spotted bright light,
Өртейді жердің өзегін.	It burns the essence of the place.
Кебеді сонда аңқаң бір,	Then it takes your breath away,
Қаңырап, қаңсып өзенің.	My thirsty river.

The poet, who says that the earth boils like a cauldron and spreads fire, likens the scorched steppe to the lava in the magma of the world. In this hellish landscape, the dogs' tongues are hanging from the heat, and the cattle looking for water are attacking left and right as if they are out of their minds. However, the poet is not hopeless as in the poem "Winter" despite all this.

Arguing that the remedies for human beings are never completely exhausted, Mesimhanulı interprets the noon rain as a sign of Allah's mercy and hope:

<p>Лапылда, өртен, жалында... Пенденің жүрмес еш емі. Түс қия төкті-ау ауылға, Алланың рахман нәсері...</p>	<p>Burn, hold, flame... Man has no way out. At noon the sky poured into the village, God's merciful rain...</p>
--	---

In his poem "Алматы Көктемі", Düken Mesimhanulı sees the arrival of spring as a symbol of national awakening. For this reason, it is possible to evaluate this poem both in nature poems and in poems about patriotism. Almaty is an important city that was the capital of Kazakhstan for a while. The arrival of spring in Almaty means the arrival of spring in Kazakhstan. The budding of the poplar tree heralds the arrival of spring:

<p>Алматының жас талы, алып терегі, Жымысқы түрде жыбырлап бүршік жарып келеді. Ару қаланың шешініп-киінген шақтарын, Алатау-жігіт анық та, қанып көреді.</p>	<p>Young branched, stout poplar tree of Almaty, Mysteriously, the bud broke open. To the times when the beautiful city changed, Alperen valiant saw the obvious truth.</p>
--	--

The arrival of spring is described as "the brave see the truth". Here, the word "yigit" refers to the Kazakh youth. The fact that the youth sees the truth with the spring indicates a spiritual awakening. In the continuation of the poem, it is said that the spring of Almaty is seen in this young man's face. With the arrival of spring, nightingales begin to sing and beautiful tunes begin to be heard:

<p>Құбыла шығып, әуелеп бұлбұлдар әні, Сазына бөлейді онсыз да гүл-гүл қаланы</p>	<p>Changed, the song of the nightingales in the air, Their tunes turned yellow without him, the rose-rose city.</p>
--	--

In this poem, Düken Mesimhanulı associates the awakening that occurs with the arrival of spring in nature with the spiritual awakening in Kazakh society. It is almost as if society was affected by the change in the nature

surrounding it and started to create its spiritual spring. Düken Mesimhanuli reflected the nature observed in the vast Kazakh steppes in poetry like a living painting and associated the connotations of the seasons with the emotions of the individual and the change of society.

National Identity and Homeland Poems

Kazakhstan was occupied first by the Tsarist and then by Soviet Russia, and for many years it was tried to be assimilated with systematic policies. In particular, the Soviet Union gave importance to cultural policies to create its ideal Soviet person and tried to transform both the Kazakh national identity and the perception of the homeland with an ideological literature conceptualized as socialist realism. As a result of this, after the independence in 1991, Kazakh poets tried to restore the national identity and wrote poems describing the love of homeland and nation. When we look at the poems of Düken Mesimhanuli, it is seen that both the emphasis on national identity is given importance and a wide space is devoted to patriotism. At the beginning of these poems is “Астанам Менің”. Astana is the capital of Kazakhstan. The love for Astana is the love for Kazakhstan and the independence of the homeland. The dawn of Astana is like falling gold. The poet likens Astana to a sweet melody. The mornings of Astana laugh at the poet's future, that is, give the poet hope for the future:

Арайға бөгіп сөгілген,	Breaking the dawn,
Алтыннан шапақ төгілген,	Beneath which the dawn falls,
Тәтті бір күй боп өрілген,	Knitted with a sweet melody,
Ертеңім күліп көрінген,	The one who laughs at my
Таңдарың да менікі!	tomorrow,
	Your dawn is mine too!

In the continuation of the poem, it is emphasized that Astana sheds light on the soul of the poet and that this city is the source of abundance. The dome of the city is made of silver. The sound of seagulls adorns the sky, and the Yesil River, which divides the city in two, becomes a source of coolness. The last stanza of the poem emphasizes the waving of the Kazakhstan flag, which is the symbol of independence, in the capital Astana. The whole world listens to Astana:

Көк туды көкке ілгізген,	The flag of the sky hangs in the sky,
Ғаламға құлақ түргізген,	The one who gives an ear to the
	world,

Заманға пырақ мінгізген Түндері бірдей күндізбен – Бұл АСТАНА менікі!	The one who puts time into Burak Same day and night This ASTANA is mine!
---	--

One of the important poems that Düken Mesimhanulı wrote about the love of homeland and nation is the poem "Көк Туым Қолымда". Seasonhanulı dedicated this poem to the national hero Kayrat Riskulbek, who participated in the "Jeltoksan Uprising" and was later killed. In the poem, the flag is the symbol of national values. The sky-colored blue Kazakhstan flag symbolizes the poet's faith, peace, and courage of his ancestors:

Көк түс – менің Тәңірім мен кеңдігім, Өрнек – менің тыныштығым, елдігім. Ал алтын күн – менің туған құдайым, Ата қыран – серілігім, ерлігім. Көк ту барда ақындардың мен дүрі !	The color of the sky, my God, and my horizon, For example, my peace, my abode. Here is the golden day my born God, My ancestral courage, my boldness, my valor. I am the pearl of poets when there is a sky brick!
---	--

In the continuation of the poem, the poet says that the flag of Kazakhstan combined with the blue sky and struck the enemy like lightning. Kazakh people have waited for centuries to gain independence. The poet, who says, "I longed for you and cried for three centuries," also expresses the longing for the flag that flutters independently. The line "I don't need anyone while the sky is the flag" shows how the Kazakh people get spiritual power from the flag. The poet says that whenever he is sad, the flag of Kazakhstan consoles him:

Мен ауырсам, өткенді ойлап ауырып, Сосын келіп көк туыммен емделем. Біз бақытты өлшемейік теңгемен!	If I'm sad, I think about the past and get sad, Then I came and healed with my sky flag. We cannot measure happiness with money!
---	---

In his poem "Қазақ Боп Өмір Кешу Қандай Қызық", Düken Mekanhanulı lists the main features of Kazakh national identity. In the first stanza of the poem, the importance of poetry in Kazakh culture is mentioned and it is stated that Kazakhstan is known as the "land of poetry" in the world. In Kazakh oral culture, epics and Akınlık tradition are of great importance. For this reason, Mesimhanulı sees poetry as an indispensable part of Kazakh

identity. The poet says that the Kazakhs are proud people who do not bow before anyone and prefer justice instead of cruelty. Even though the Kazakh people have problems within themselves, they do not reflect this to the outside. Traits such as being a guest, seeing good words as sustenance, believing, and being honest are considered the founding values of Kazakh identity. The poet addresses the Kazakh people by saying "You" and lists the national characteristics of the Kazakhs. In this respect, the address in the poem is similar to the second person singular address of the author-narrator, looking at a man selling grapes, in Ahmet Hikmet Müftüoğlu's story titled "Üzümcü". In the poem, references are made to personalities such as Abay Kunanbayev and Muhtar Avezov, who have left their mark on Kazakh culture. The poet ends his poem by commemorating the Hun, Saka, and Göktürk states, which are the historical roots of the Kazakhs. In this section, a reference is made to the wolf motif, which is important for all Turkic peoples, and the call to the Kazakh people to shake themselves up is repeated:

<p>Қазақ болсаң – Ғұнсың, Сақсың, Үйсінсің... Көктүріксің, Қанша ғасыр қапаста көкке ұлыпсың. Сілкін енді, алаула, жалында бір, Жұмыр жерге жүрегің от бүріксің! ... Қазақ боп ғұмыр кешу қандай қызық!</p>	<p>If you were a Kazakh- You are Hun, you are Saha, you are Üysun... You are Göktürk, You've been a wolf all these centuries and howling. Silkin now blazes, ignite and burn, Let your heart radiate fire around you! ... It is exceptional to live a life as a Kazakh!</p>
--	--

In his poem "Алаштың Алтын Сақасы", Düken Mekanhanuli explains the importance of the national awakening around the Alaş Orda movement at the beginning of the 20th century. To restore the Kazakh national identity, it is necessary to return to the Alash experience. Because the values put forward by Alash intellectuals during the Soviet period were destroyed. The poet describes this situation as follows:

<p>Дәуірдің дала тұлға хас білгісі, "Байқамай" бұздың кеше "дәстүрді" шын. Сол үшін бөлтірікті соймақ болды,</p>	<p>The knowledge of the steppe of the era, "Attention" you broke the right "traditions" yesterday. You hit the wolf cub for the left,</p>
---	---

Қандендер қайдан білсін қасқыр күшін...		How do dogs know the power of the wolf...
--	--	--

In these lines, it is argued that the Kazakhs have a deep-rooted culture that has been formed in the steppe for centuries and that the traditions are based on the wisdom of the people. But when Soviet rule came, these true traditions were broken and destroyed. The wolf cub symbolizes the national identity of the Kazakhs. Hitting the wolf cub means attacking their national values as a tool for Soviet politics. The poet, who describes the enemies as "dogs", argues that their strength will not be enough for wolves, namely Kazakhs. At the end of the poem, the hopes for the future are expressed by emphasizing the centuries-long struggle of the Kazakh people. Kazakh people should not lose their dreams and sing their beautiful plans for the future like a lullaby to the souls of Alash variants:

Ол рас, ғасырлармен таласарың, Данышпан, бүгін сенің дана шағың. Өргізіп арман-тауға үмітіңді, Алаштың әлдилей бер болашағын!		The truth is, with centuries of quarreling, Wise, today is your smart age. Knit the mountain dream hope, Sing the future like a lullaby to Alash!
---	--	--

P o e m s A b o u t K a z a k h C u l t u r e

Kazakhs have a very rich culture and strong traditions that keep this culture alive. These have been passed down from generation to generation and have survived to the present day as a part of the Kazakh identity. The tradition includes plays such as "The Girl Chase", mythological elements such as Tulpar, and national holiday celebrations such as Nowruz. All these make up the Kazakh culture. Düken Mesimhanulı tried to contribute to the survival of Kazakh culture by writing poems about various elements of folk culture and traditions. At the beginning of such poems is "Тұлпар Туралы Толғау". Tulpar is a winged horse in the mythologies of Turkic peoples and has an important place in Kazakh culture. Düken Mesimhanulı starts his poem by saying "My Tulpar" and shows that he owns Tulpar by using the possessive suffix. According to the poet, the fact that his country is a homeland in the real sense depends on the existence of Tulpar:

In this case, if the man is caught, this time the girl beats the man.⁴ In the poem, a boy and a girl are told to play this game. The young girl and the boy go to the playground with the enthusiasm and love of youth. When the boy starts chasing the girl, the two lovers get away from the people and stay alone on the steppe. The poet says that at this point, spring has settled in the hearts of the youth and a bright dawn has dawned in front of them. Here, the vitality of nature is the harbinger of the spiritual awakening in the hearts of the two young people. The breaking of the dawn means the exit from the darkness to the light, and the arrival of spring means the awakening of nature with color. Such an awakening and enlightenment take place in the hearts of lovers. It is natural to be tired and out of breath during the chase. However, Düken Mesimhanulı does not see this chase as just a physical rapprochement. The two young people are also trying to reach each other's hearts:

<p>Жүрегіне енгізіп ап бір-бірін, Еңтігеді ептей алмай өз демін.</p>	<p>Reaching each other's hearts They are out of breath as if they are suffocating.</p>
--	--

In Düken Mesimhanulı's poem titled "Наурызым-мерекем", Nowruz Festival, which has a very important place in Kazakh culture, is told. In the poem, Mesimhanulı describes the role and importance of Nowruz in Kazakhs, the enthusiasm of the holiday, and the rituals of celebration; He wrote, as it were, in the form of a prayer, a wish, and a song:

<p>Салиқалы жерімде, Алтын бесік елімде. Жылдың басы қашаннан, Наурыздан басталған.</p>	<p>In my solemn place, The golden cradle is in my home. The beginning of the year is always, Starting with Nowruz.</p>
---	--

Nowruz is the beginning of the new year and Kazakhs celebrate Nowruz with enthusiasm. The second stanza of the poem is the refrain. In the chorus, the poet wishes that Nowruz will continue forever. At the same time, the people wish luck, luck, happiness, and abundance and express a soup called "Köje of pray", which they prepare every year especially for Nowruz:

⁴ "Kız Kovalamaca", https://tr.wikipedia.org/wiki/Kız_Kovalamaca, (Erişim Tarihi: 30.04.2023).

Наурызым-мерекем,	Nowruz, my feast,
Жалғаса бер, жасай бер,	Go on, keep on living,
Тілеп бақыт, береке,	Wishing luck, abundance,
Тілеу көже жасайды ел.	People make a prayer corner.

According to the information given by Tattigül Kartaeva-Gulnar Habijanova, the New Year's welcoming ceremony called "Nevruzname", held in the traditional Kazakh society, lasted for a few days. First of all, Kazakhs cook a traditional meaning of soup called Nowruz soup [Navrız koje]. Kazakhs in ancient times started the Nowruz feast with the ritual of meeting [körüsuw], which was carried out by embracing each other.⁵ Düken Mesimhanulı refers to this traditional practice of the Kazakhs.

In the continuation of the poem, the poet calls out to Nowruz and says "Open the curtain of the year". In other words, he wants the doors of the new year to open with spring. He says that Nowruz songs are sung from all over the country and that everyone is waiting for Nowruz with great excitement:

Наурызым, мархабат,	My Nowruz, here you go
Жыл пердесін аша бер,	Raise the curtain of the year,
Ақ жүрегін арқалап,	Taking your white heart on your
Жырдан шашу шашады ел.	back,
	The country is singing.

Pessimism Poems

Düken Mesimhanulı's pessimistic poems are mostly found in his poetry book Шер Сандық. The title of the book means "chest chest". In these poems, the poet opens the lid of the chest where he hides his troubles and brings them together with the reader. "Дариға, Дәурен!" In his poem, Mesimhanulı says that his words are filled with grief, that he has lost his sense of confidence in life due to the disappointments he has experienced, and that his weakened heart is now struggling while working:

⁵Tattigül Kartaeva-Gulnar Habijanova, "Kazak Kültüründe Nevruz ve Nevruzname Bayramı Ritüelleri, Özellikleri", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 82, Nevşehir 2017, 107-124.

The poet's desire for death is not because he wants to meet God with a mystical approach, but because he despairs life due to his pessimism. To die means to get rid of all these troubles and find comfort. The line "This world is worse than prison" clearly shows how the poet views life. At the end of the poem, Mesimhanulı openly calls out to his death and wishes him to take his life:

Кел деймін, ажал, кел деймін,	I say come, death, I say come,
Жаныма тыным бер деймін.	I say end my life.
Сен келсең жаным тыншиды,	If you come, my soul will be at
Ал бірақ өзім өлмеймін !	peace,
Иә. Мен әсте өлмеймін!	Come on, I'm not dying myself!
	Yes, I never die!

The poem "Менің Де Ішім Өлген" is one of the most pessimistic poems of Mesimhanulı. The poet says that he is tired of this life and that his heart is filled with tears. Mesimhanulı no longer wants to treat his sick heart. Many things have happened to make a person cry. The torture of life is worse than prison. The poet clearly states in this poem that he wants to die:

Жүрегім менің жаралы,	My heart is wounded
Бауыр да ісіп күп болған.	My liver is also swollen with
Тек өлу керек, қарағым,	suspicion.
Келмейді өзге түк қолдан...	I just have to die, my son
	What else can you do...

The poet, who said that life tired him in his poem "Шаршатты Мені Тіршілік", took on a pessimistic mood. The disloyalty of friends and the laughter of enemies made the poet tired:

Шаршатты мені:	Made me tired:
Бұғып тұрып тас атқан	Friendships throwing stones at each
достықтар,	other,
Күліп тұрып істеген қастықтар,	Hostilities with laughter,

Each subsequent section of the poem begins with the line "made me tired". Wherever the poet looks in life, he sees the negativities that make him tired. The sense of respect has disappeared, consciousness has been polluted, brother has stopped protecting brother, deceiving people and doing evil has become commonplace:

Шаршатты мені: Жеткізбей қойған бағалар, Аршылмай жатқан саналар, Парызын білмес балалар, Адам алдайтын жалдаптар, Жаға болмайтын ағалар.	Made me tired: lost respect, A consciousness that cannot be cleared, Children who do not know their duties, deceptive evils, Unprotected brothers.
--	---

C o n c l u s i o n

Düken Mesimhanulı is one of the important poets of Kazakh literature of the independence period. The poet, who migrated from East Turkestan to Kazakhstan, observed the cultural destruction of the Soviet Union in Kazakhstan as well as the atrocities committed by China. For this reason, Mesimhanulı emphasizes the founding values of national identity in his poems and tries to repair the damage done. Therefore, writing poetry for the poet is not just an artistic and aesthetic activity, it is a national duty, and his poems have a didactic side. Mesimhanulı deals with the theme of patriotism in many of his poems. He tells about his love for the Kazakh flag and history. In his poems, he mentions the heroes of Kazakh history such as Abilay Khan and representatives of Alash. He addresses poets such as Abay Kunanbayev and Magjan Jumabayev. Thus, it emphasizes a common history and common culture.

Düken Mesimhanulı observes nature and reflects it in his poetry. It brings the Kazakh steppe in front of the reader's eyes by drawing nature like a painting with realistic depictions. He tries to keep the traditional life of Kazakhs intertwined with nature through his poems. Sometimes he associates it with changes in nature, human psychology, and change in Kazakh society. In his poems, nature is not just a realistically drawn landscape. It is also an indispensable part of the Kazakh people and reflects Kazakhs. While the winter season makes one feel sadness and hopelessness, spring is the harbinger of awakening and hope.

In Mesimhanulı's poems, Kazakh culture and traditions that keep culture alive also take place. The horse has an important place in the life of the sweaters. The horse is a very important weapon, especially in the wars in the nomadic period. This situation also shaped the mythology of the Kazakhs. Based on Tulpar, the winged horse in Kazakh mythology, Mesimhanulı tells the importance of the horse in Kazakh culture. The traditional game of

expelling the girl, which is a sign of love between girls and boys at weddings, is also reflected in Mesimhanuli's poetry. The poet also tells with poetry how the Nowruz Feast is celebrated by the Kazakhs. Holiday celebrations and traditions at weddings ensure that the culture is passed on to the next generations. Mesimhanuli's writing of poems on nu subjects is important in terms of keeping the national culture alive.

Pessimism is one of the most dominant themes in Mesimhanuli's poems. The poet's experiences and his observations on East Turkestan and Kazakhstan were also influential in this. Poems are Mesimhanuli's "chest chest". When that box is opened, the poet's troubles and depression in his inner world are revealed. From time to time, mesimhanuli gives up hope in life and openly expresses that he wants to die. He sees the world as worse than prison. Corruption of individuals and the deterioration of society are also effective in this.

It is possible to say that Düken Mesimhanuli is a socialist poet. While describing his sufferings and drawing natural landscapes, he associates the subject with people and society and makes social criticism. Mesimhanuli's pessimism is not an individual crisis experienced by a man isolated from society in a philosophical sense. On the contrary, he observes society and tries to instill certain values in people. But when he sees that the deterioration is widespread, he falls into pessimism. In some of his poems, the feeling of hope is more dominant. He wants to unite society around common values by subjecting Kazakh history and culture to his poems. The poet, who is a living witness to the social changes experienced by Kazakhstan, carries these into his poetry. In this respect, Düken Mesimhanuli has become a remarkable representative of contemporary Kazakh poetry.

BIBLIOGRAPHICAL REFERENCES

- “Kız Kovalamaca”, https://tr.wikipedia.org/wiki/Kız_Kovalamaca, (Erişim Tarihi: 30.04.2023).
- KARTAEVA, Tattigül, Gulnar Habijanova, “Kazak Kültüründe Nevruz ve Nevruzname Bayramı Ritüelleri, Özellikleri”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 82, Nevşehir 2017, 107-124.
- ӘБЖАНОВ, Ханкелді “Қос Өркениеттің Телқоңыры”, <https://qazaqadabiet.kz/37618/os-rkeniitti-tel-o-ury> (Erişim Tarihi: 07.05.2023).
- МӘСІМХАНҰЛЫ, Дүкен, *Көкпар*, Алматы 2003.
- СЫЗДЫҚОВ, Сатай “Қытайтанудың қыр-сырын білетін азамат”, <https://turkystan.kz/article/220557-kytayanudyn-kyr-syryn-biletin-azamat/>, (Erişim Tarihi: 03.05.2023).
- ЫСҚАҚҰЛЫ, Дандай, “Дүкеннің шығармашылық дүкені” <https://anatili.kazgazeta.kz/news/61735>, (Erişim Tarihi: 01.05.2023).

“ KAZAK ŞAIR DÜKEN MESİMHANULI’NIN POETİKASI ”

Özet

1963 yılında Doğu Türkistan’da doğan Düken Mesimhanuli, çağdaş Kazak edebiyatının önemli şairlerinden birisidir. Filoloji eğitimi alan Mesimhanuli, 1993 yılında Doğu Türkistan’dan asıl memleketi Kazakistan’a gelmiştir. Üniversitede öğretim üyesi olarak çalışan Mesimhanuli, aynı zamanda güçlü bir şairdir. İlk şiir kitabı 1991 yılında yayımlanan şairin birçok şiir kitabı bulunmaktadır. Mesimhanuli’nin edebî kişiliği incelendiğinde şairin lirik yönü kuvvetli şiirler yazdığı görülür. Ayrıca Kazak toplumunun sorunlarıyla dertlenen şairin karamsar ruh hâli şiirlerine yansımıştır. Kazak millî kimliğini ve kültürünü savunmaya çalışan Mesimhanuli’nin şiirlerinde vatan ve bayrak sevgisi önemli bir yer tutar. Gerçekçi betimlemelerden yola çıkarak tabiat şiirleri yazan şair, tabiatı ve mevsimleri insanın ve toplumun durumuyla ilişkilendirir. Kazak kültüründeki bayramlar, oyunlar ve halk inançları, Mesimhanuli’nin şiirlerinde folklorik öğeler olarak yer alır. Bu çalışmada Düken Mesimhanuli’nin poetikası ele alınacak ve şairin en çok üzerinde durduğu konulara göre şiirleri tasnif edilerek incelenecektir.

Anahtar Kelimeler

Düken Mesimhanuli, çağdaş Kazak şiiri, tabiat, millî kimlik, karamsarlık.

TÜRK KÜLTÜRÜ İNCELEMELERİ DERGİSİ'NİN YAYIN İLKELEERİ

Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi tarih ve edebiyat alanlarında yapılan akademik çalışmaların yayımlandığı ULAKBİM Sosyal Bilimler Veritabanı, Modern Language Association (MLA), Academic Resource Index, Turkologischer Anzeiger, indeksleri tarafından taranan, Academic Keys veri tabanları tarafından takip edilen **Uluslararası hakemli** dergi statüsünde olmak üzere, Türkiye'nin ilk sosyal ve beşerî bilimler dergisidir.

Yayınlanmak üzere gönderilen makaleler daha önce herhangi bir yerde yayımlanmamış, akademik standartlara uygun ve orijinal olmalıdır. Bilimsel bir toplantıda sunulmuş olan bildiri, başka bir yerde yayımlanmamışsa makale formuna konularak ve bu durum belirtmek şartıyla kabul edilir.

Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi, bahar ve güz döneminde olmak üzere yılda iki kez yayınlanır. Dergi, **Bahar (Mayıs)** ve **Güz (Kasım)** olmak üzere, **yılda iki defa** yayınlanır. Gerekli hallerde Yayın Kurulunun kararıyla Özel Sayı olarak da yayınlanabilir. Bir yazarın bir sayıda birden fazla yazısı yayımlanamaz.

Yazıların Değerlendirilmesi

Dergi, hakemli bir yayındır. Gönderilen yazılar önce konu, sunuş tarzı ve teknik bakımdan Yayın Kurulunca incelenir. Yazı etik ihlaller ve intihal açısından değerlendirilir. Yayımlanmaya uygun bulunanlar konunun uzmanı iki hakeme gönderilir. Hakem raporlarının olumlu olması hâlinde yayımlanır. Raporlardan birinin olumlu diğerinin olumsuz olması hâlinde ise makale üçüncü bir hakeme gönderilir ve onun kararına göre hareket edilir. Hakemler raporlarında bazı hususların düzeltilmesini istemişlerse düzeltmelerin yapılması için makaleler yazara geri gönderilir. Yazar, hakem kararlarına katılmıyor ise sebebini yazılı olarak açıklar. Yazıların değerlendirilmesi esnasında gizlilik esastır. Hakemlere yazar adı gönderilmez, yazarlara da hakem adı bildirilmez. Raporlar beş yıl süreyle saklı tutulur.

Derginin Dili

Derginin dili Türkçedir. Ancak araştırmacıların yaygın doğu ve batı dillerinden biriyle hazırladıkları yazılar ve farklı Türk lehçelerinde yazılmış yazılar da yayınlanabilir.

Yazım Kuralları

- Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi'ne gönderilen makalelerin, aşağıda belirtilen şekilde sunulmasına özen gösterilmelidir:

Başlık ve İçeriğin Sıralanması

TÜRKÇE BAŞLIK

YAZAR ADI /SOYADI (* işaretiyle dipnota künye bilgileri yazılmalıdır)

ÖZET (Konu ve muhtevayı yansıtacak şekilde 200-250 kelime arasında olmalıdır)

Anahtar Kelimeler (5-8 kelime arasında olmalıdır)

Giriş

Bölümler

Sonuç

Kaynakça

“İNGİLİZCE BAŞLIK” (Türkçe Başlığın tam çevirisi olmalıdır)

Abstract (Türkçe özetin tam çevirisi olmalıdır)

Keywords (Türkçe anahtar kelimelerin tam karşılığı olmalıdır)

1. **Başlık:** İçerikle uyumlu, içeriği en iyi ifade eden bir başlık olmalı, **büyük** ve *italik* harflerle yazılmalıdır. Makalenin başlığı, en fazla 10-12 kelime arasında olmalıdır.

2. **Yazar ad(lar)ı ve adres(ler)i:** Yazar(lar)ın ad(lar)ı ve soyad(lar)ı **büyük harfle italik** yazılmalı, **künyeler** (*)**yıldız işareti ile dipnotta gösterilmelidir.** Yazar(lar)ın görev yaptığı kurum(lar), haberleşme adresleri normal harflerle yazılmalı; e-posta adres(ler)i eğik harflerle yazılmalı, yazarın ORCID numarası e-posta adresinden sonra parantez içinde belirtilmelidir.

3. **Özet:** Yayımlanacak her yazıda Türkçe ve İngilizce özet ve bunların yanı sıra Türkçe ve İngilizce anahtar kelimeler verilir. İngilizce özetin başına İngilizce başlık da konmalıdır. Diğer dillerde yayımlanacak makaleler için o dillerde özet ve anahtar kelime eklenebilir. Özetler 200 ile 250'şer kelime arasında, anahtar kelimeler ise en fazla 10 kelime olmalıdır.

Özet içinde, yararlanılan kaynaklara, şekil ve çizelge numaralarına değinilmemelidir. Özete altına bir satır boşluk bırakılarak, en az 5, en çok 8 sözcükten oluşan anahtar kelimeler verilmelidir. Anahtar kelimeler makale içeriği ile uyumlu ve kapsayıcı olmalıdır. Makalenin en sonunda; İngilizce yazı başlığı, özet ve anahtar kelimeler bulunmalıdır.

4. **Ana Metin:** Makalelerin bütününde, (transkripsiyonlu metnin yer aldığı bölümlerin dışında da) -dipnotlar dahil- “DEV-RA” fontu kullanılmalıdır. DEV-RA fontunu indirmek için [tıklayınız](#). Normal metinde 12, dipnotta 9 punto ölçüsü kullanılmalıdır. Ana metinde satır aralığı 1,5; dipnotta 1 olmalıdır. Yazılar özet ve kaynakça dahil 7.000 (yedi bin) kelimeyi geçmemelidir. Ancak manzum metinlerin tanıtımının yapıldığı, metinlerine yer verildiği, arşiv belgelerinin tam içerikleriyle

verildiği durumlarda bu kural gözetilmez. Metinde tırnak işareti eğik harfler gibi çifte vurgulamalara yer verilmemelidir.

5. **Bölüm Başlıkları:** Makalede, düzenli bir bilgi aktarımı sağlamak üzere ana, ara ve alt başlıklar kullanılabilir. Ana başlıklar (ana bölümler, kaynaklar ve ekler) büyük harflerle; ara ve alt başlıklar, yalnız ilk harfleri büyük ve koyu karakterde yazılmalıdır.

6. **Tablolar ve Şekiller:** Tabloların numarası ve başlığı bulunmalıdır. Tablo numarası üste, tam sola dayalı olarak dik yazılmalı; tablo adı ise, her sözcüğün ilk harfi büyük olmak üzere eğik yazılmalıdır. Tablolar metin içinde bulunması gereken yerlerde olmalıdır. Şekiller siyah beyaz baskıya uygun hazırlanmalıdır. Şekil numaraları ve adları şeklin hemen altına ortalı şekilde yazılmalıdır. Şekil numarası eğik yazılmalı, nokta ile bitmelidir. Hemen yanından sadece ilk harf büyük olmak üzere şekil adı dik yazılmalıdır.

7. **Resimler:** Yüksek çözünürlüklü, baskı kalitesinde taranmış halde makaleye ek olarak gönderilmelidir. Resim adlandırmalarında, şekil ve çizelgelerdeki kurallara uyulmalıdır.

Şekil, çizelge ve resimler toplam 10 sayfayı (yazının üçte birini) aşmamalıdır. Teknik imkâna sahip yazarlar, şekil, çizelge ve resimleri aynen basılabilecek nitelikte olmak şartı ile metin içindeki yerlerine yerleştirebilirler.

8. **Yazma Metinler /Belgeler:** Yazıda el yazması, arşiv belgesi gibi metinlerin okuması varsa, metnin orijinalinin fotokopisi de incelemenin sağlıklı olabilmesi için dosyaya konmalıdır. Aynı durum tercüme için de geçerli olup tercüme metnin orijinali de gönderilmelidir. Zira, tercüme çalışmaları da telif çalışmaları gibi hakem onayına gönderilir.

9. **Alıntı ve Göndermeler:** Yazıların her türlü sorumluluğu yazarlarına aittir. Doğrudan alıntılar tırnak içinde verilmelidir. 2.5 satırdan az alıntılar satır arasında; 2.5 satırdan uzun alıntılar ise satırın sağından ve solundan 1.5 cm içeride, blok hâlinde ve 1.5 satır aralığıyla 1 punto küçük yazılmalıdır.

10. **İmla:** Yazılarda Türk Dil Kurumu'nun imlâ kılavuzuna uyulması tavsiye edilir. Ancak, netice olarak yazılardaki imlâdan yazarlar sorumludur.

11. **Adres:** Yazılar, dergimize www.tkidergisi.com adresinden yazar girişi yapılarak gönderilmelidir. Yazar, ad ve soyadı ile birlikte akademik unvanını ve görev yaptığı kurum adını tam olarak belirtmelidir.

12. **Kaynak Göstermede Takip Edilecek Usûl** (Kaynakçada)

Makale içinde gösterilen başvuru kaynaklarının tümü makalenin sonunda bibliyografya/kaynakçada ilk yazarın soyadına göre alfabetik verilmelidir. Yararlanıldığı halde metinde yer verilmeyen kaynaklar bibliyografyada gösterilmez.

Kitaplarda:**Tek yazarlı kitap:**

Yazar SOYADI, Adı, *Kitap Adı*, Yayınevi, Basıldığı yer ve yıl, sayfa.

Örnek:

ÇELEBİOĞLU, Amil, *Ali Nihad Tarlan*, Kültür Bakanlığı, Ankara 1989, 25.

İki yazarlı kitap:

Birinci yazarın SOYADI, adı, İkinci yazarın Adı, Soyadı, *Kitap Adı*, Yayınevi, Yayın Yeri ve Yılı, Sayfa Numarası.

Örnek:

ŞENTÜRK, Ahmet Atilla Kartal, Ahmet, *Üniversiteler İçin Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, Dergah Yayınları, İstanbul 2004.

İkiden çok yazarlı kitap:

İlk yazar SOYADI, adı, diğer yazarların adı, soyadı, *kitap adı*, yayın evi, yayın yeri ve yılı.

Örnek:

ÖZTOPRAK, Nihat, Sebahat Deniz, H. İbrahim Demirkazık, Hasan Kaya, Ümran Ay, Bünyamin Ayçiçeği, *Üniversiteler İçin Eski Türk Edebiyatı Metin Şerhi, I*, İdeal Kültür Yayınları, İstanbul 2019.

Editörlü kitapta bölüm :

Yazar SOYADI, adı, "tırnak içinde bölüm adı", bölümün yer aldığı kitabın adı, (editörler), yayınevi, yayın yeri ve yılı, sayfa aralığı.

Örnek:

KILIÇ, Atabey, "Manzum Sözlükler-Beden Kelimeleri Sözlüğü", *Beden Kitabı*, (Editörler: Emine Gürsoy Naskali, Aylin Koç), Kitabevi Yayınları, İstanbul 2009, s. 277-300.

Birden çok cildi olan eserlerde:

Yazar SOYADI, Adı, *Kitap Adı*, Basıldığı yer yıl, cilt, sayfa.

Örnek:

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapıkulu Ocakları*, Ankara 1984, II, 154.

Ansiklopedi maddelerinde:

Madde yazarının SOYADI ve adından sonra, sırasıyla "tırnak içinde maddenin başlığı", *ansiklopedinin tam adı*, yayın yeri ve yılı, cilt no, sayfa aralığı belirtilmelidir:

Örnek:

AKYILDIZ, Ali, "Sâdullah Paşa", *DİA*, İstanbul 2008, XXXV, 432-433.

Makalelerde:

Yazar SOYADI, Adı, "Makale Adı", *Dergi Adı (veya kısaltması)*, cildi / sayısı, Baskı yeri ve yılı, sayfası.

Örnek: OKAY, M. Orhan, "Duanın Şiiri", *Türk Dili*, LI/420, Ankara 1986, 504-511.

Tezlerde:

Kaynak gösterilirken sırasıyla tez yazarının SOYADI ve adı, *tezin adı* (italik), Üniversite /enstitü bilgisi (normal harflerle) şehir adı ve tarih yer almalıdır:

Örnek:

KAYA, Hasan, 18. Yy. *Şairi Âsaf ve Divanı (İnceleme-Tenkitli Metin-Dizin)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2009.

Yazma eserlerde:

Yazar, *Eser Adı*, Kütüphane, Koleksiyon, Katalog numarası, yaprağı, şeklinde kaynak gösterilmelidir:

Örnek:

Âdile Sultan, *Divan*, Millet Kütüphanesi. A. Emirî Efendi. Mnz. 260. vr. 60^b

İnternet erişimli kaynaklarda:

Yazarın soyadı, Yazarın adı, "Mesajın başlığı", İnternet adresi, (Erişim Tarihi) bilgilerini vermek yeterlidir.

Örnek:

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, "Geçinme Endeksi (Ücretliler)" Elektronik Veri Dağıtım Sistemi, <http://evds.tcmb.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 04.02.2009).

Dipnotta Kaynak Gösterme

Dergide, klasik dipnot sistemi uygulanmaktadır. Dipnotlar, ilgili kelime veya cümlenin sonuna rakam konarak sayfa altında verilmelidir. Dipnotlarda atıf yapılan eserin ilk geçtiği yerde tam künyesi verilmeli, daha sonraki yerlerde "a.g.e.," şeklinde; eğer atıf yapılan makale veya ansiklopedi maddesi ise "a.g.m.," olarak kısaltılmalıdır. Yazar adı ve soyadı kısaltılmadan açıkça yazılmalıdır.

Örnek

Dipnotta kaynak kitap ilk geçtiğinde:

Davut Hut, *İstanbul'un 100 Su Yapısı*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İstanbul 2010, 34.

Daha sonra geçtiğinde:

Davut Hut, *a.g.e.*, 45.

Dipnotta kaynak makale ilk geçtiğinde

Bünyamin Ayçiçeği, *Nuruosmaniye Kütüphanesi Türkçe Şiir Mecmû'aları (İnceleme-Dizin)*, DEV Dergisi, İstanbul 2016, 300.

Daha sonra geçtiğinde:

Bünyamin Ayçiçeği, "a.g.m", 324.

13. Yayımlanacak makalelerde esasa ilişkin olmayan redaksiyon değişiklikleri ve tashihler, dergi Yayın Kurulu ve Anadili Sorumluları tarafından yapılır.

14. Basılmayan yazılar iade edilmez.

AUTHOR'S GUIDE

The Journal of Turkish Cultural Studies is the first as an international refereed social sciences and humanities journal that publishes academic works in the field of history and literature and is scanned by ULAKBIM Database of Social Sciences, Modern Language Association (MLA), Academic Resource Index, Turkologischer Anzeiger and followed by Academic Keys database.

Submission of an article is taken to imply that it has not been previously published, they should be appropriate to the academic standards and should be original. The paper presented at a scientific meeting, if not published elsewhere, is accepted on the form of an article and on condition that this situation is stated.

The Journal of Turkish Culture Studies is published twice a year, in the spring and fall semesters: Spring issue in (May) and Fall issue in (November). When necessary, it can be published as a Special Issue by the decision of the Editorial Board. More than one article of an author cannot be published.

The language of the Journal is Turkish. However, the articles written in other widespread languages or in one of the Turkish dialects are also welcomed. All contributions should include an abstract in both Turkish and English, and the keywords both in Turkish and English are also required. The English abstract should have an English title, too. For the articles written in other languages, an abstract and keywords in that language should be added. The abstracts should be in 200 - 250 words, and the keywords should not exceed 10.

The Journal is published semiannually in autumn and spring. If required, upon the decision of the Editorial Board, a Special Issue can be published additionally. In every issue only one article of the same author can be published.

Evaluation Of The Articles

The journal is a refereed publication. The submitted articles are first examined by the Editorial Board in terms of subject, presentation style and technical details. Article is evaluated in terms of ethical violations and plagiarism. Those who are eligible for publication are sent to two referees who are experts in their field. If the referee reports are positive, they are published. If one of the reports is positive and the other is negative, the article is sent to a third referee and act according to his decision. If the referees asked for some issues to be corrected in their reports, the articles are sent back to the author for corrections. If the author does not agree with the referee decisions, he explains the reason in writing. Confidentiality is essential during the evaluation of the articles. No writer names are sent to the referees, and no referees are named. Reports are kept for five years.

Language of The Journal

The language of the journal is Turkish. However, articles written by researchers in one of the common eastern or western languages and in different Turkish dialects can also be published.

Writing Rules

Care should be taken to present the articles submitted to *Journal of Turkish Cultural Studies* as follows:

Title and Content Line-up

TURKISH TITLE

AUTHOR NAME/SURNAME (*With (*) sign, personal record information should be written on the footnote.*)

ABSTRACT (*Turkish, Must be between 200-250 words to reflect the subject and content*)

Keywords (Turkish)

Introduction

Chapters

Conclusion

Bibliography

ENGLISH TITLE (*Must be the exact translation of Turkish title.*)

Abstract (*Must be the exact translation of Turkish abstract.*)

Keywords (*Must be the exact translation of Turkish keywords.*)

1. **Title:** It should be compatible with the content and expresses the content best, and should be written in capital letters and italics. The title of the article should not exceed 10-12 words.

2. **Author's name(s) and address(es):** The name(s) and surname(s) of the author(s) should be in italics in capital letters, and the personal record information should be indicated in the footnote with an asterisk (*). The institution(s) where the author(s) served, the communication addresses should be written in normal letters; e-mail address(es) should be written in italics and the author's ORCID number should be specified in parentheses after the e-mail address.

3. **Abstract:** In each article to be published, Turkish and English abstracts are given as well as Turkish and English keywords. An English title should also be placed at the beginning of the English summary. For articles to be published in other languages, abstracts and keywords can be added in those languages. Abstracts should be between 200 and 250 words and keywords should be maximum 10 words.

In the abstract, the sources used, figures and table numbers should not be mentioned. Keywords with a minimum of 5 and a maximum of 8 words should be provided by leaving a blank line under the abstract. Keywords should be compatible with the content of the article

and should be inclusive. At the end of the article; English writing title, abstract and keywords should be available.

4. **Main Text:** The “DEV-RA” font (including footnotes) should be used throughout the articles (except for the sections with transcribed text). [Click to](#) download DEV-RA font. 12 font size should be used in normal text and 9 font size in footnote. Line spacing is 1.5 in the main text; Should be 1 in footnote. Writings should not exceed 7,000 (seven thousand) words including abstract and bibliography. However, in cases where verse texts are introduced, their texts are included, and archive documents are given with their full contents, this rule is not observed. Double emphasis such as quotation marks and italics letters in the text should not be included.

5. **Chapter Titles:** Main title and subtitles can be used in the article to provide a regular information transfer. The main headings (main sections, references and appendices) are in capital letters; subtitles should be in bold characters and first letters should be capitalized

6. **Tables and Figures:** Tables should have numbers and titles. The table number should be written in normal letters to top left; The name of the table should be written in italics, with the first letter of each word capitalized. Tables should be where they should be in the text. Figures should be prepared in accordance with black and white printing. Figure numbers and names should be written centered just below the figure. The figure number should be written italics and should end with a dot. Right next to it, the first letter should be capitalized and the name of the figure should be written In normal letters.

7. **Pictures:** They should be sent in addition to the article in high resolution, scanned in print quality. In picture naming, the rules in the figures and charts should be followed.

Figures, charts and pictures should not exceed 10 pages (one third of the text). Authors with technical possibilities may place figures, charts and pictures in their places in the text, provided that they can be printed exactly.

8. **Manuscripts / Documents:** If there is a reading of texts such as manuscript, archive document, the photocopy of the original text should also be included in the file for the health of the review. The same is true for translations, the original text of the translation must be sent. For translation studies are sent to referee approval just like copyright works.

9. **Citations and References:** All kinds of responsibilities of the articles belong to their authors. Direct quotations should be given in quotation marks. Citations less than 2.5 lines must be written between lines; citations longer than 2.5 lines should be written in 1-point smaller with 1.5 line spacing 1.5 cm inside and right and left of the line.

10. **Spelling:** It is recommended to follow the spelling guide of the Turkish Language Association in the articles. However, in the end, the authors are responsible for the spelling in the articles.

11. **Address:** Articles should be sent to our journal at www.tkidergisi.com with an author entry. The author should state his/her academic title and the name of the institution he/she works for, together with his/her name and surname.

12. **Procedure to Follow in References (In Bibliography)**

All reference sources shown in the article should be written in alphabetical order in the bibliography at the end of the article. References that are not included in the text although used are not shown in the bibliography.

In the Books:

Book with a Single Author:

SURNAME and Name of the author, *Name of the Book*, publication place and year, page.

Example:

ÇELEBIOĞLU, Amil, *Ali Nihad Tarlan*, Ankara 1989, 25.

Book with Two Authors:

SURNAME of the first author, name, second author's Name and Surname, *Name of the Book*, publication place and year, page.

Example:

ŞENTÜRK, Ahmet Atilla Kartal, Ahmet, *Üniversiteler İçin Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, Dergah Yayınları, İstanbul 2004.

Book with More Than Two Authors:

SURNAME and Name of the first author, Name and Surname of the other authors, *Name of the Book*, publication place and year, page.

Example:

ÖZTOPRAK, Nihat, Sebahat Deniz, H. İbrahim Demirkazık, Hasan Kaya, Ümran Ay, Bünyamin Ayçiçeği, *Üniversiteler İçin Eski Türk Edebiyatı Metin Şerhi, I*, İdeal Kültür Yayınları, İstanbul 2019.

Chapter in An Edited Book

SURNAME and Name of the author, "Title of the Article", *Name of the Book it's in*, (editors) publisher, publication place and year, page numbers.

Example:

KILIÇ, Atabey, "Manzum Sözlükler-Beden Kelimeleri Sözlüğü", *Beden Kitabı*, (Editörler: Emine Gürsoy Naskali, Aylin Koç), Kitabevi Yayınları, İstanbul 2009, s. 277-300.

Works of Multi-volumes:

SURNAME and Name of the author, *Name of the Book*, publication place and year, volume, page.

Example:

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti Teşlikatından Kapıkulu Ocakları*, Ankara 1984, II, 154.

In Encyclopedia Articles:

SURNAME and the of the author of the article, "Title of the Article", *Name of the Full Name of the Encyclopedia*, publication place and year, volume, pages.

Example:

AKYILDIZ, Ali, "Sâdullah Paşa", *DİA*, İstanbul 2008, XXXV, 432-433.

Articles:

Name and surname of the author, "Title of the Article", *Name of the Journal*, volume and issue of the journal, publication place and year, page number(s).

Example:

M.Orhan Okay, "Duanın Şiiri", *Türk Dili*, LI/420, Ankara 1986, 504-511.

Theses:

SURNAME and name of the author of the thesis, *Name of the Thesis*, University /Institute information, city and year.

Example:

KAYA, Hasan, *18. Yy. Şairi Âsaf ve Divanı (İnceleme-Tenkitli Metin-Dizin)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2009.

Manuscripts:

Author, *Title of Work*, Library, Collection, Catalog number, leaf.

Example:

Âdile Sultan, *Divan*, Millet Kütüphanesi. A. Emirî Efendi. Mnz. 260. vr. 60^b

Internet Accessed Resources:

It is sufficient to provide the surname of the author, the name of the author, "the title of the message", the Internet address, (Access Date).

Example:

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, "Geçinme Endeksi (Ücretliler)" Elektronik Veri Dağıtım Sistemi, <http://evds.tcmb.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 04.02.2009).

References in Footnotes

The classic footnote system is applied in the journal. Footnotes should be placed at the bottom of the page with a number at the end of the related word or phrase. In the footnotes, the full reference must be given in the place where the work cited first passes, in later locations as "a.g.e."; If it's the cited from an article or encyclopedia article it must abbreviated as "a.g.m." The name and surname of the author should be written clearly, without shortening.

Example

When the source book in the footnote passes first:

Davut Hut, *İstanbul'un 100 Su Yapısı*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İstanbul 2010, 34.

When it passes later:

Davut Hut, *a.g.e.*, 45.

When the source article in the footnote passes first:

Bünyamin Ayçiçeği, *Nuruosmaniye Kütüphanesi Türkçe Şiir Mecmû'aları (İnceleme-Dizin)*, DEV Dergisi, İstanbul 2016, 300.

When it passes later:

Bünyamin Ayçiçeği, "a.g.m", 324.

13. In the articles to be published, editorial changes and corrections that are not related to the essential are made by the Editorial Board.

14. Non-printed articles are not returned.